

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ORTA TUNÇ ÇAĞI'NDA EGE KARADENİZ ARASINDAKİ TİCARETTE
BATHONEA: BİR AKTARMA LİMANI MODELİ**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
RASİH HALDUN AYDINGÜN**

**Tez Danışmanı
PROF. DR. TURAN TAKAOĞLU**

Çanakkale – 2019

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

**Orta Tunç Çağı'nda Ege Karadeniz Arasındaki Ticarete Bathonea:
Bir Aktarma Limanı Modeli**

Doktora Tezi

Hazırlayan
Rasih Haldun
AYDINGÜN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Turan
TAKAOĞLU

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Orta Tunç Çağı’nda Ege Karadeniz Arasındaki Ticarete Bathonea: Bir Aktarma Limanı Modeli**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

18.1.2019

Rasih Haldun AYDINGÜN

İmza

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Rasih Haldun Aydıngün'e ait Orta Tunç Çağı'nda Ege Karadeniz Arasındaki Ticarete
Bathonea: Bir Aktarma Limanı Modeli adlı çalışma jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim
Dalı DOKTORA TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Turan TAKAOĞLU
(Danışman)

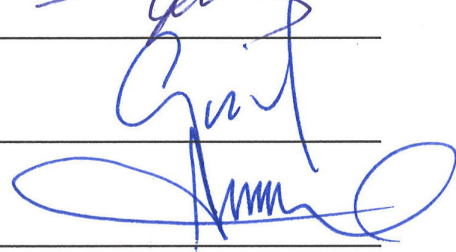

Prof. Dr.
Halime HÜRYILMAZ

Prof. Dr.
Ayşe Tuba ÖKSE

Doç. Dr.
Göksel SAZCI

Prof. Dr.
Nurettin ARSLAN

Tez No : 10281668
Tez Savunma Tarihi : 18/07/2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

08/08/2019

ÖZET

Bu doktora tez çalışması İstanbul Boğazı'nın yaklaşık 20 km batısında Marmara Denizi'ne bakan Trakya'nın güney kıyısında önemli bir nokta da yer alan Bathonea yerleşiminde 2013-2015 yıllarında yapılan kazılar sırasında ele geçen M.Ö. 2. bin yıla ait buluntu grubunu irdeler. Hitit karakteri yansıtan seramik ve metal figürinler, Kıbrıs ve Balkan kökenli bazı seramikler ve bol miktarda % 100'e yakın saflıkta kalay madeni kalıntıları ile kalayın elde edildiği temel cevherlerden olan kasiterit gibi buluntuları içeren M.Ö. 2. bin tarihli yeni bulgular Marmara bölgesinin bu bölümünde bu ana kadar bu dönemi yansıtan arkeolojik verilerin olmadığı göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Tunç Çağı'na adını veren alaşımın temel madenlerinden birisi olan kalayın bolca bulunmuş olması çok önemlidir. Yakın coğrafyada bulunmayan kalayın varlığı çok uzak erişimli ticareti işaret ederken, Bathonea limanlarında bulunmuş olması ise bu limanların Tunç Çağı sürecinde çok önemli olmaları gerektiğini önermektedir. Bu bakımdan bu tez çalışması sözü edilen yeni bulgular ışığında ve Bathonea'nın Küçükçekmece Göl havzası içinde bulunduğu stratejik açıdan önemli coğrafik konumu gereği Orta Tunç Çağı'nda Bathonea'nın bir tür aktarma ticaret limanı olabileceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yönüyle Ege ve Karadeniz dünyası kültürleri arasında mevcut olan iletişim ağları içinde Bathonea'nın bu dönemde ticari malların taşınmasında boğazları kullanmayan, çok daha güvenli bir ulaşım ağı içinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Orta Tunç Çağı'nda bir liman yerleşimi olarak Bathonea'nın stratejik önemi Orta Tunç Çağı'nda sahip olunan gemi teknolojilerinin öncülü Erken Tunç Çağı ve ardılı Geç Tunç Çağı'nda olduğu gibi İstanbul ve Çanakkale boğazlarını geçebilecek düzeyde olmaması sebebine kısmen bağlanmalıdır. Çünkü kargo yüklü bir ticari geminin Ege'den Karadeniz'e geçebilmesi Orta Tunç Çağı olarak mümkün görülmemektedir. Sanılanın aksine ters yönde gelen kargo yüklü bir ticari geminin, özellikle dönemeç ve değişken akıntılara sahip İstanbul Boğazı'nı geçebilmesi çok tehlikeli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bu doktora tez çalışmasında öncelikli olarak Orta Tunç Çağı boyunca kullanılmış olabilecek gemi teknolojisinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçebilme durumu olup olmadığının değerlendirmeyi amaçlar. İkinci olarak da Ege ve Karadeniz dünyalarında ticari ilişkiler geliştirebilecek veya ticari bir sistemin doğmasına sebep olabilecek kültürlerin var olup olmadığı konusu değerlendirir. Bu değerlendirmeler Erken Tunç çağı sonlarından itibaren uzun mesafeli bir ticaret ağının gelişmesine sebep olacak bir gemi teknolojisi olduğunu, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının geçilememesi yüzünden bu sistemde aktif rol

oynamadığını, alternatif rotalar üzerinden Ege ve Karadeniz arasında ticari malların iletildiği ve Karadeniz coğrafyasının sahip olduğu ticari değerler sayesinde önemli bir ticari ortak olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ticaret sistemi içinde Bathonea'nın limanlarının Orta Tunç Çağı'nda çok önemli bir görev üstlendiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bathonea, Orta Tunç Çağı, Troya, Hitit, Karadeniz, Tunç, Kalay, Uzboy, Amu Derya, Hazar Denizi, Orta Asya, Taşımacılık, Erzgebirge, Cornwall, Bohuslan, Gobustan, Kura, Phasis, Shortugai, İndüs, Harappa Uygarlığı, Mezopotamya,

ABSTRACT

This Ph.D. dissertation examines a second millennium BC assemblage excavated during the 2013-2015 field seasons at the site of Bathonea, situated on the southeastern coast of Thrace facing the Sea of Marmara, nearly 20 km west of the Bosphorus Strait. This assemblage, containing pottery and metal figurines of Hittite character, a Cypriot, Mycenaean and Balkan origin pot sherds, a serious quantity of pure tin, and the cassiterite is intriguing in view of the fact that finds representing this period has so far not been documented in this part of the Marmara region. Especially the existence the tin is very important due to the fact that it posits the existence of long range trade routes both towards east and towards northwest, also it proposes an important role to the harbors of Bathonea during the Bronze Ages.

Based upon this newly discovered second millennium BC assemblage from Bathonea, as well as the site's geographically important location within the Küçükçekmece Lake Basin, it is argued here that the site may have acted as a port of trade within a network of trade during the Middle Bronze Age. The role of Bathonea as a port of trade in the Middle Bronze Age could in part have derived from the incapacity of the ships that could made it through the straits of the Dardanelles and Bosphorus, a case that was also prevailing during the periods both preceding and succeeding the Middle Bronze Age. This is because it may have been nearly impossible for any commercial ship loaded with a cargo to pass through these two straits when sailing from the Aegean to the Black Sea direction or the opposite during the Middle Bronze Age. In addition, it is also very difficult for a similar commercial ship with a cargo to sail within the Bosphorus which is defined with strong currents. In this context, one of the aims of this dissertation is first to evaluate the ship technology that could have been provided the communication between the Aegean and the Black Sea through the straits of Dardanelles and the Bosphorus during the Middle Bronze Age. Secondly, it aims to demonstrate whether there were cultures that could develop commercial relationships and networks of exchanges based on mutual benefits in the Aegean and Blacks Sea realms. These assessments in return will show that a required ship technology that would allow a long-distance exchange network to develop already took place towards the end the Early Bronze Age. It is argued that the straits of the Dardanelles and the Bosphorus do not appear to have played active roles within the

networks of maritime communication networks during the Middle Bronze Age, while alternative commercial routes involving the distribution of goods that tied the cultures of the Aegean and Black Sea realms together might have existed during this period. In this system, the Black Sea area is viewed as a raw-material rich zone with which Aegean cultures opted to develop commercial relationships during the Middle Bronze Age. In this Middle Bronze Age network of trade that has its beginnings as late as the later parts of the Early Bronze Age, sites such as Bathonea may have played key role during the movements of commercial goods between the seas of Marmara and the Black Sea in order to escape navigating the straits of Dardanelles Bosphorus.

Key Words: Bathonea, Middle Bronze Age, Troya, Hitites, Black Sea, Bronze, Tin, Uzboy, Amu Derya, Caspian Sea, Central Asia, Transportation, Erzgebirge, Cornwall, Bohuslan, Gobustan, Kura, Phasis, Shortugai, Indus, Harappa Civilization, Mesopotamia.

ÖNSÖZ

Her ikisi de Şengül Aydıngün'ün başkanlığında sürmekte olan İstanbul Tarih Öncesi Araştırması (İTA) ve Küçükçekmece Göl Havzası Bathonea Kazılarının bilim heyetleri üyesi olarak çalışmaktayım. Küçükçekmece Firuzköy yarımadası üzerinde tespit ettiğimiz, Helenistik Döneme tarihlenen çok büyük bir liman alt yapısına ilave olarak az sayıdaki test açmasından elde edilen Hitit, Kıbrıs, Miken, Balkan mallarının, ayrıca bol miktardaki kalay ve bitümenin varlığı “neden burada bu kadar büyük bir liman alt yapısı kurulmuş ve bu egzotik objeler neden burada ortaya çıktılar?” sorularının sorulmasını sağlamıştır. Bu sorular tezimizin temel problematiğini oluşturmuştur.

Bu problematiği irdelerken öncelikle Prof. Dr. Turan Takaoğlu'nun yardımı, desteği ve her şeyden öte konuya insan odaklı yaklaşımı tezin oluşturulabilmesini sağlamıştır. Temel olarak son 12 yılda yaptığı çalışmaların sonuçlarının kullanıldığı bu tezde Doç. Dr. Şengül Aydıngün Bathonea kazıları ile ilgili yapılan tüm çalışmaların ve çıkan malzemelerin tarafımdan doğru kullanımını sağlarken bir kazı ve araştırma başkanı olarak da bu konuda tam kontrolünü oluşturmuştur. Aydıngün yönettiği bu iki projesinde de bulgularını çok farklı uzmanlık alanlarından gelen bilim insanları ile paylaşmış olduğu için Bathonea kazıları üzerine çok sayıda yayının yapılmasını, dolayısıyla kazı bulgularının ve Küçükçekmece çevresinin geçmişi hakkında çok ayrıntılı bilgilerin derlenmesini ve oluşturulmasını sağlamıştır. Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem Gelibolu Yarımadası Yüzey Araştırması çerçevesinde tespit ettiği prehistorik tüm malzemesini çalışmamız için tarafımıza vermiştir. Prof. Dr. Halime Hüryılmaz Gökçeada Yenibademli Höyükte, Doç. Dr. Göksel Sazcı ise Eceabat, Maydos-Kilisetepede sürdürdükleri bilimsel kazılar ile hem problematiğin oluşturulmasında hem de tezin ilerleyişinin denetlenmesinde yardımcı oldular. Polonyalı Prof. Dr. Gosciwit Malinowski Orta Asya ile ilgili tezin önemli bir sorununun çözümünde yardımcı olmuş, Dr. Preslav Peev, Prof. Dr. Yiannis Papadatos da yaptığımız görüşmelerde Batı Karadeniz ve Güney Ege'de ki ETÇ denizciliği üzerine bulgularını bizimle paylaşmışlardır. Oğuz Cebeci ve Ali Şahin Osmanlı kaynaklarını ve eski haritaları arşivlerden tarayarak çıkardılar. Burhan Gülkan seramik ve eser çizimlerinin büyük bölümünü yaparken Ayberk Enez ise teknik destek sağladı. Yukarıda adı geçen tüm bilim insanlarına bu tezdeki emekleri için teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
RESİMLER LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xx
SERAMİKLER LİSTESİ	xxi
KAZI ALANI PLANLARI LİSTESİ	xxiii
OSMANLI BELGELERİ LİSTESİ	xxiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜKÇEKMECE GÖL HAVZASI'NIN JEOMORFOLOJİSİ

1.1. Küçükçekmece Göl Havzası'nda Jeomorfolojik Değişimler.....	14
1.2. Bathonea ve Yakın Çevresinde Jeomorfolojik Değişimler.....	15
1.3. Paleoiklim	16
1.4. Küçükçekmece Bölgesi Kıyı Kenar Çizgisinin Son 4500 Yıldaki Gelişimi.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜKÇEKMECE GÖL HAVZASI YERLEŞİM TARİHİ

2.1. Tarih Öncesi Çağlarda Küçükçekmece Göl Havzası	28
2.1.1. Paleolitik Dönem.....	29
2.1.2. Neolitik Dönem.....	36
2.1.3. Kalkolitik Dönem	46
2.1.4. Tunç Çağı.....	47
2.1.5. Erken Demir Çağı.....	50
2.2. Tarihi Çağlarda Küçükçekmece Göl Havzası	54
2.2.1. Arkaik ve Klasik Dönemler.....	55
2.2.2. Helenistik Dönem.....	58

2.2.3. Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ	60
2.2.4. Orta Çağ	69
2.2.5. Osmanlı Dönemi	75
2.3. Bölüm Sonu Değerlendirmesi	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATHONEA ARKEOLOJİK YERLEŞİMİ

3.1. Tarih Öncesi Dönemde Bathonea	90
3.2. Orta Tunç Çağında Bathonea	94
3.2.1. Arkeolojik Bağlam	94
3.2.2. Seramikler	106
3.2.3. Kurşun Figürin	118
3.2.4. Demir Heykelcikler	124
3.2.5. Pişmiş Toprak Heykelcik Kolu	131
3.2.6. Yılan Başlı Ağırlık	132
3.2.7. Hammaddeler	134
3.3. Erken Demir Çağında Bathonea	137
3.4. Antik Çağda Bathonea	138
3.4.1. Helenistik Kule Temeli	139
3.4.2. Kıyı Teras Duvarları	141
3.4.3. Büyük Sarnıç ve Tüneli	147
3.4.4. Sütunlu Yapı	153
3.4.5. Apsisli Yapı ve Su Tünelleri	159
3.4.6. Küçük Liman, Liman yolu ve Çevresi	166
3.4.7. Meydan (Macellum) ve Havuz	179
3.4.8. Büyük/Bilgili Limanı ve Fener	184
3.5. Bathonea Limanlarının Son Dönemleri	201
3.6. Bölüm Sonu Değerlendirmesi	206

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞINDA EGE VE KARADENİZ ARASI İLETİŞİM AĞLARI

4.1.	Öneri Bir Güzergah	209
4.1.1.	Ege ve Saros Körfezi Arası Ulaşım	222
4.1.2.	Saros Körfezi ve Marmara Arası Ulaşım	222
4.1.3.	Marmara Denizi Geçişi	229
4.1.4.	Küçükçekmece Lagünü (Bathonea) -Karaburun (Phylia) Arası Ulaşım	230
4.1.5.	Büyükçekmece Lagünü (Athyras) Geçişi	231
4.1.6.	Karaburun Üzerinden Karadeniz Ulaşımı	234
4.2.	Taşımacılık Yöntemleri	235
4.2.1.	Deniz Taşımacılığı	236
4.2.2.	Nehir Taşımacılığı	239
4.2.3.	Kara Taşımacılığı	242
4.2.4.	Taşımacılıkta Karışık Çözümler	245
4.2.5.	Çok Aktarmalı Ticaret Modeli	246
4.3.	Karadeniz Havzasını Cazip Kılan Nedenler	248
4.3.1.	Tunç Çağı Karadeniz Bölgesinin Kültürel Birliği ve Ekonomik Potansiyeli ..	249
4.3.2.	Tunç Çağı Karadeniz Kültürlerinin Avrupa Kültürleriyle İletişimi	260
4.3.3.	Tunç Çağı Karadeniz Kültürlerinin Orta Asya Kültürleriyle İletişimi	265
4.3.4.	Orta Asya Kökenli Kalayın Kuzey Ege'ye Ulaşması için Alternatif Güzergah	275
4.3.5.	Kalay Kaynağının Avrupa'ya Dönmesi	280
4.4.	Bölüm Sonu Değerlendirmesi	283

BEŞİNCİ BÖLÜM

EGE VE KARADENİZ ARASI İLETİŞİM AĞLARI İÇİNDE BİR AKTARMA LİMANI OLARAK BATHONEA

5.1.	Bir Aktarma Limanı Olarak Bathonea	286
5.2.	Bathonea Hitit Olası İlişkisi	291
	SONUÇ	298
	KAYNAKÇA	302
	KAYNAKÇA (ANTİK VE ORTA ÇAĞ)	344
	EK 1 : M.Ö. 2. Bin Seramik Parçalar Katalogu (Bathonea Kazı Alanı'ndan)	347

EK 2 : Tekirdağ Kutsal Ganos Dağı ve Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonessos'u) Yüzey Araştırması Prehistorik Seramikler Katalogu.....	373
EK 3 : Bathonea Kazı Alanı Planları	399
EK 4 : Osmanlı Belgeleri	422
ÖZGEÇMİŞ	444

KISALTMALAR

Bkz.:	Bakınız
Böl. :	Bölüm
Çev. :	Çeviren
D. :	Dergi(si)
Der. :	Derleyen
Ed. :	Editör
Eds.:	Editörler
Gzt. :	Gazete(si)
km:	Kilometre
m:	Metre
No. :	Numara
Nu. :	Number
p. :	Page
Res:	Resim
s. :	Sayfa
Vol. :	Volume

RESİMLER LİSTESİ

Resim No	Açıklama	Sayfa
Resim 1.1.	Maydos Kilisetepe M.Ö. 2. Bin Kronolojisi ve Troya ile karşılaştırılması	5
Resim 1.2.	Bathonea kazılarının sürdüğü alanlar ve coğrafi konumu.	12
Resim 1.3.	Bathonea Kazıları karelej sistemi.	13
Resim 1.4.	Küçükçekmece Lagünü'nün konumu, batimetri haritası ve karot noktaları..	17
Resim 1.5.	KCL12P1 no'lu karotun manyetik mineral yoğunluğu.	18
Resim 1.6.	KCL12P1 no.lu karotun manyetik mineral tane boyu değişimi.	19
Resim 1.7.	Küçükçekmece Lagünü manyetik duyarlılık ve S-oranı değişimi.	20
Resim 1.8.	Dünya denizlerinin seviyesinin son 20,000 yıldaki yaklaşık yükselmesi.	22
Resim 1.9.	Büyükçekmece ve Küçükçekmece lagün göllerinin ve bu göllere bağlanan dere yataklarındaki alüvyal dolgu sahalarını bir bütün olarak gösteren harita.	23
Resim 1.10.	Google Earth uydu resimlerinden yararlanarak çizilmiş olan, Eşkinöz deresinin 15 yılda meydana getirdiği dolgu.	24
Resim 1.11.	Firuzköy yarımadasının batısını oluşturan Eşkinöz Deresinin Roma Dönemi ve Tunç Çağları'ndaki olası kıyı kenar çizgileri.	24
Resim 1.12.	Küçükçekmece gölü güncel batimetri haritası.	26
Resim 2.1.	Yarımburgaz Mağarası ve önünden akan (Antik Bathinias) Sazlıdere.	29
Resim 2.2.	Yarımburgaz Mağarası'nın iki farklı kottaki A ve B kot girişleri.	31
Resim 2.3.	Yarımburgaz Mağarasında Hovasse tarafından Tunç Çağı'na tarihlenen kürekçili tekne.	33
Resim 2.4.	Yarımburgaz Mağarası içinde yelkenli bir gemi resmi.	33
Resim 2.5.	Küçükçekmece Göl Havzası Firuzköy yarımadası üzerinde ele geçen alt paleolitik dönem çaytaşından satırlar ve aletler.	35
Resim 2.6-8.	Avcılar Firuzköy Yarımadası üzerinde Paleolitik döneme tarihlenen taş alet örnekleri.	35
Resim 2.9.	Taş aletlerin ele geçtiği Firuzköy yarımadasının Eşkinöz nehri ile birleştiği bölge (Googleearth).	36
Resim 2.10.	Küçükçekmece Gölü üzerinde Taş aletlerin bulunduğu yeri gösteren harita.	37

Resim 2.11.	Eosen kireçli çakmak taşı yumrular içinden çakmak taşı ham maddelerin görünümü.	38
Resim 2.12.	Naviform çekirdekler.	38
Resim 2.13.	Çakmaktaşlarının dilgi ve kesici olarak hazırlanmış örnekler.	39
Resim 2.14.	Naviform biçimli çakmaktaşlarının dilgi ve kesici olarak hazırlanmış örnekleri.	39
Resim 2.15.	Naviform biçimli çakmaktaşlarının dilgi ve kesici olarak hazırlanmış örnekleri.	40
Resim 2.16.	Naviform çekirdekler dilgi ve kesiciler bir arada .	40
Resim 2.17.	Firüzköy Yarımadasında iki su kaynağı arası çanak çömleksiz neolitik dönem kamp yeri.	41
Resim 2.18.	Firüzköy'de açılan su kuyularından büyük olanı.	42
Resim 2.19.	Neolitik çanak parçalarının toplanişı.	43
Resim 2.20.	Altta denizel tabaka, midye sıraları ve kültürel tabaka, tekrar denizel tabaka ve üstünde kültür toprağı.	44
Resim 2.21.	Firüzköy'de yapılan jeofizik çalışma sonucunda açılan su kuyularının yakınında dört birimlik yerleşme olduğuna dair veriler.	44
Resim 2.22.	Küçükçekmece Göl Havzası'nda kazıda ele geçen ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen seramik parçaları.	46
Resim 2.23.	Silivri Cambaztepe Kurganı (Foto.Şengül Aydıngün).	48
Resim 2.24.	Çok kürekçili tekne üzerinde insan betimleri.	49
Resim 2.25.	Bathonea Kazı alanında yapılan yüzey araştırmasında ele geçen parmak baskılı örnekler.	51
Resim 2.26.	Erken Demir Çağın az pişmiş seramikleri.	52
Resim 2.27.	Erken Demir Çağ'a tarihlenen seramik parçaları.	52
Resim 2.28.	Karaburun'dan Erken Demir Çağı parmak baskılı seramik parçaları.	53
Resim 2.29	İstanbul Tarih Öncesi çalışmaları sırasında İstanbul'un batısında Erken Demir Çağı'na tarihlenen buluntuların bulunduğu yerler (Çizim: Haldun Aydıngün).	55
Resim 2.30.	Küçükçekmece Göl Havzası'nda yüzey araştırmaları sırasında ele geçen M.Ö. 5-4. yüzyıllara tarihlenen amfora dipleri.	60
Resim 2.31.	Bathonea'yı Via Egnatia'ya bağlayan ara yol.	63
Resim 2.32.	1940 yılı civarı Regium (Prof. Dr. Muhibe Darga arşivinden).	69
Resim 2.33.	VII. Konstantin'in babası Basileios'un yaptırdığı düşünülen köprü.	70
Resim 2.34.	Bathonea'dan Kale yapısı.	73
Resim 2.35.	Bathonea Kazılarında Bazilikal planlı yapı kalıntıları.	73

Resim 2.36.	Büyükçekmece yakınında Harami deresinde Sultan IV. Mehmet (1648-1687)'in kasrının kalıntısı (Nezih Başgelen Arşivi).	76
Resim 2.37.	Küçükçekmece Köprüsü'nde konuşlanmış Rus askerleri.	83
Resim 2.38.	Küçükçekmece Gölü ile Marmara denizini birbirine bağlayan Menekşe (Myrmex) Kanalında Rus Askerleri ve arkada göl içinde uzanmış Firüzköy Yarımadası.	83
Resim 2.39.	19. yy. Osmanlı haritalarında Firuz, Amindos, Alibey, Mamas Çiftliği gibi gölün etrafında sıralandığı görülen çiftlikler. (Yukarıdaki haritadan ayrıntı alınmıştır).	86
Resim 3.1.	Göl çevresinden, Troya I Geç Evre (g-h-k) ve Troya II a-b döneminin seramikleri ile analogik benzerlikler gösteren seramikler.	93
Resim 3.2.	Erken Tunç ağırşak	94
Resim 3.3.	Apsis kubbesi kalıntılarını indirmeye başlarken.	95
Resim 3.4.	Apsis duvarları alt tabakalarından kırlangıç kenet sistemi.	96
Resim 3.5.	Apsis içinde seviye indirilirken deniz seviyesi altında karşılaşılan çift sıra taş dizisi ve demir heykelcik.	97
Resim 3.6.	Denizel seviye indirilirken alttan sandık biçimli mekan çıkarılıyor.	97
Resim 3.7.	Sandık biçimli mekanın kazısı.	98
Resim 3.8.	Sandık biçimli mekan içinde bozulmuş kalay çıkan seramik parçası.	98
Resim 3.9.	Sandık biçimli mekan içinde bozulmuş kalay ve seramik parçası. (Yakın plan)	99
Resim 3.10.	Kırmızı hamur ve astarlı, metalik görünümlü seramik parçaları.	100
Resim 3.11.	Apsis arkasında indirilen seviye sonrasında ortaya çıkan denizel taban (üstteki resim) ve altından çıkan mimari (Alttaki resim).	101
Resim 3.12.	Seviye indirilince denizel taban altından ortaya çıkan ocak.	102
Resim 3.13.	Ortaya çıkan ocak	103
Resim 3.14.	Bitümenli yapı kalıntıları temelinde ele geçen demir erkek heykelciği.	105
Resim 3.15.	Bathonea kazılarında Alan 8 ve Alan 24 de ele geçen Orta Tunç Çağı'na ait Hitit karakteri yansıtan kırmızı kaplar.	108
Resim 3.16.	“Gold glimmer” tekniğinde üretilmiş seramiğin yakın plan görünümü.	109
Resim 3.17.	“Gold glimmer” tekniğinde üretilmiş seramiğin içindeki taşçık katkısı.	109
Resim 3.18.	2013 kazı sezonunda Bathonea kazılarında tek bir parça olarak ele geçen Kıbrıs White Slip II kap parçası ve tüm bir kabın resmi üzerinde karşılaştırması.	113

Resim 3.19.	Bathonea kazılarında ele geçmiş iki adet Miken kap parçası.	115
Resim 3.20.	Kurşundan yapılmış, figürinin buluntu anı.	118
Resim 3.21.	Açık kalıp tekniğinde üretilmiş, ön ayaklarını geriye doğru bükmüş bir geyik üzerinde duran figürinin Restorasyon merkezince temizlendikten sonraki hali.	119
Resim 3.22.	Kurşun Figürinin Nükleer Araştırma Merkezinde alınan röntgeni ve XRF sonucu.	120
Resim 3.23.	Demir Tanrıça Heykelciği.	125
Resim 3.24.	Demir/kalay Tanrı Heykelciği	126
Resim 3.25.	Pişmiş toprak heykelciğe ait yumruğunu sıkılmış biçimli kol parçası.	132
Resim 3.26.	Yılan başlı kurşun ağırlık	133
Resim 3.27.	Bitümenlerin bulunduğu 14/15 J açmaları.	134
Resim 3.28.	14/15 J açmasında ele geçen bitümen parçalarından biri.	135
Resim 3.29.	Bathonea kazılarında Alan 8 içinde bir kap içinde bulunmuş kasiterit ham maddesi.	136
Resim 3.30.	Dairevi düzenleme ile çok büyük ve düzgün 2,5 metrelik radyal dönüşlü kireç taşı bloklardan oluşan, kule temeli.	139
Resim 3.31.	Kule temelindeki tek parça bloklar.	140
Resim 3.32.	Kule temelinde ele geçen ve Geç Helenistik döneme tarihlenen yazılı kulp parçası.	140
Resim 3.33.	Kule temeli yakınlarda ele geçen mezar steli parçası.	141
Resim 3.34.	Kıyı teras duvarları kazısı.	142
Resim 3.35.	Bazı yerlerde bir kaç taş sırası üst üste durumda tespit edilen kıyı teras duvarları.	142
Resim 3.36.	Dış sırası düzgün kesme taştan içi harçsız ve içi moloz dolu kıyı duvarları.	143
Resim 3.37.	Kıyı Duvarları yer yer 3 metre yüksekliğe çıkmaktadır.	144
Resim 3.38.	Kıyidan yerleşmeye giriş kapısı temel kalıntıları.	144
Resim 3.39.	Kuzeydeki kıyı duvarları arasında kapı açıklığı.	145
Resim 3.40.	Firüzköy Yarımadası'nın kuzey doğu kıyılarında yürütülen kıyı duvarı takip kazısı.	146
Resim 3.41.	Büyük Sarnıç Kazısı. (Ağaçların görüntüyü bozmaması için resim 14 fotoğraftan mozaik olarak oluşturulmuştur – Haldun Aydınğün)	146
Resim 3.42.	Büyük Sarnıç kazısı sonrası su dolması.	147
Resim 3.43.	Büyük sarnıçta mimari plan çıkarma çalışmaları.	148
Resim 3.44.	Sarnıcın köşesi su basıncını azami kontrol altında tutabilecek gibi tasarlanmış ve arkası kapalı künkler yerleştirilmiştir.	149
Resim 3.45.	Konstans, Aberkios, Konstantin yazılı damgalı Geç Antik Çağa ait tuğlalar.	150

Resim 3.46.	Deprem sonrası yaşanan heyelanla sarnıcın kuzeydoğu yönündeki duvar geriye doğru kayarak patlayan ve kullanılmaz hale gelen açık sarnıç.	150
Resim 3.47.	Büyük Sarnıç tüneli girişi.	151
Resim 3.48.	Tünelin içindeki tonozlu yapı.	151
Resim 3.49.	Sütunlu yapı kazısı başlangıcı.	153
Resim 3.50.	Sütunlu yapı kazısı açma genişletme çalışması.	154
Resim 3.51.	“Sütunlu yapı” olarak adlandırılan mimari kalıntıların 12-13-14 EFG açmalarında ortaya çıkan görünümü.	154
Resim 3.52.	Sütunlu yapıda 7. yüzyıl başına tarihlenen yangın tabakası.	155
Resim 3.53.	Latrina duvarında ele geçen 7. yüzyıl başına tarihlenen altın sikkeler.	156
Resim 3.54.	Yapı içinde yoğun bir şekilde ele geçen unguanteriumlar.	156
Resim 3.55.	Spatula biçimli mermer havan eli.	157
Resim 3.56.	Mermer havan.	157
Resim 3.57.	Porfir havan.	158
Resim 3.58.	Bazalt, mermer, granit gibi değişik taş malzemeden yapılmış havan parçaları.	158
Resim 3.59.	Kemik spatulalar ve ilaç kutusu.	159
Resim 3.60.	Apsisli Yapı'nın havadan bir görüntüsü.	160
Resim 3.61.	Her biri 25 cm uzunluğunda dört parçadan oluşarak bir metre uzunluğa erişmiş bir künk sırası.	160
Resim 3.62.	Apsisli yapı yanındaki tünele giriş anı ve tünelin girişi.	161
Resim 3.63.	Tünelin değişik dönemlerde inşa edildiğini kanıtlayan örgü tekniklerinden tuğla tonoz.	163
Resim 3.64.	Googleearth'den Küçük Liman koyunun kazı yapılmadan önceki görünümü.	166
Resim 3.65.	Küçük Limandaki taş iskele.	166
Resim 3.66.	Küçük Limandaki taş iskele.	167
Resim 3.67.	Küçük Limanda iki iskele arasındaki duvarlar.	168
Resim 3.68.	Taş iskelenin kazısının başlangıcı.	168
Resim 3.69.	Taş iskelenin demir kenet sistemi.	169
Resim 3.70.	İskelenin arkasındaki antik yol kazısında 5x10 aralıklarla açılan sondajlar.	169
Resim 3.71.	Karadan gelerek taş iskeleye bağlanan antik yol kazısı.	170
Resim 3.72.	Göl içinde Korint sütun başı.	171
Resim 3.73.	Tekne bağlama için hazırlanmış palamar taşları.	171
Resim 3.74.	Kıyı boyunca görülen büyük boyutlu tekneleri bağlama palamar taşları.	172
Resim 3.75.	Çekkek yeri ya da tekne yapım yeri olduğu düşünülen kare planlı kıyı yapısı.	173
Resim 3.76.	Kazı ve basit onarım sonrasında Küçük Liman iskelesi.	173

Resim 3.77.	Küçük Liman Yolunun havadan görünümü (foto Murat Öztürk),	174
Resim 3.78.	Küçük Liman yolu kazı ve onarım sonrası.	175
Resim 3.79.	Küçük Limandan sonra Via Egnatia'ya bağlanan Roma Yolu kalıntısı.	176
Resim 3.80.	Mermer ve taş döşeli yol yer yer 8 metre genişliğe ulaşıyor.	177
Resim 3.81.	Eşkinoz nehri üzerinde Via Egnatia ile birleşen tek gözlü köprü.	177
Resim 3.82.	Küçük Liman teras duvarları kazısında ele geçen gemi inşasında kullanılan çiviler.	178
Resim 3.83.	Tekne çekek yeri ve arkasındaki silo /depo mekanı.	179
Resim 3.84.	V biçimli gelerek tekne çekek yerine ulaşan temiz su temin hatları.	179
Resim 3.85.	Meydana bitişik durumdaki havuzun dış duvarları.	180
Resim 3.86.	Havuz kazısı ve arkada meydan.	180
Resim 3.87.	Havuzun 1980'lere kadar ayakta kalmış anıtsal girişi.	181
Resim 3.88.	Meydana bitişik durumdaki 5 x 7 m ölçülerindeki havuzun temizlik ve kazı sonrası.	181
Resim 3.89.	Kazılarak ortaya çıkarılan meydan 40 x 40 m.	182
Resim 3.90.	Meydan kazısı sonrası kesişen yollar.	182
Resim 3.91.	Havuzun güney yönündeki yapı kalıntısı ve sonradan eklenen Osmanlı hamamı.	183
Resim 3.92.	Google Earth'den Firüzköy Yarımadasının güney ucu.	184
Resim 3.93.	Büyük/Bilgili Limanı havadan görünümü (Foto. Murat Öztürk).	185
Resim 3.94.	Büyük/Bilgili Limanı teras duvarları doğu ve batı yöndeki kalıntıları.	185
Resim 3.95.	Büyük Liman kara kısmında sur ve kule temelini gösteren jeofizik çalışma.	186
Resim 3.96.	Büyük Liman'da üst üste bir kaç mimari tabakayı gösteren Jeofizik çalışmalar.	186
Resim 3.97.	Büyük Liman'da üst üste bir kaç mimari tabakayı gösteren Jeofizik çalışmalar.	187
Resim 3.98.	Göl içinde Roma Dönemi lahit kapağı.	187
Resim 3.99.	Göl içindeki lahit kapağının teknesi.	188
Resim 3.100.	Side Scan Sonar çalışması.	188
Resim 3.101.	Büyük/Bilgili Liman yapısının ucu ve açıkta fener kalıntısı (Foto Murat Öztürk).	189
Resim 3.102.	Büyük/Bilgili Limanı planı (Çizim Hakan Öniz).	190
Resim 3.103.	Fener kalıntısının planları (Çizim Hakan Öniz).	190
Resim 3.104.	Göl içinde mimari yapı temel kalıntıları.	191
Resim 3.105.	Göl içinde su altı ekibinin çalışmaları.	191

Resim 3.106.	Fener yapısına ait taş bloklar, göl sularının kirliliğinden görüntü net değildir.	192
Resim 3.107.	Büyük/Bilgili Limanı kazı çalışmalarında çıkan duvar.	193
Resim 3.108.	Büyük/Bilgili Limanı kazı çalışmalarında çıkan kanal.	193
Resim 3.109.	Bristol Üniversitesi tarafından yapılan dendrokronolojik çalışma sırasında örnek alımı.	194
Resim 3.110.	Bristol Üniversitesi tarafından yapılan dendrokronolojik çalışma.	194
Resim 3.111.	Büyük/Bilgili Limanı ile Küçük Liman arasında takibi yapılan 1,5 metre kalınlığındaki teras duvarları.	195
Resim 3.112.	Soldaki resimde M.Ö. 5 yüzyıla ait amfora ağzı.	197
Resim 3.113.	Soldaki resimde M.Ö. 5 yüzyıla ait amfora dip parçası.	197
Resim 3.114.	Helenistik-Roma Amfora kulbu.	197
Resim 3.115.	Helenistik -Roma seramik parçaları	198
Resim 3.116.	Roma dönemine ait pişmiş toprak figürin parçası ve sikke.	198
Resim 3.117.	Yıkımı gösteren 6-7. yüzyıllarda kullanılmış amhporaların üzerine çökmüş duvar.	199
Resim 3.118.	Mrymex / Menekşe kanalının Google Earth'ten görünümü.	200
Resim 3.119.	Göl ile denizi birleştiren gideğen (Menekşe/Myrmex Kanalında tekneler).	200
Resim 3.120.	Baltık Polonya- Volin kökenli kırmızı kehribar haç.	201
Resim 3.121.	Bathonea kazısından Ouroboros tasvirli metal halka.	202
Resim 3.122.	Bathonea'da bulunan Hnefatafl oyunu taşı.	202
Resim 3.123.	Norveç-Oslo müzesinden 15. yüzyıl Hnefatafl oyun tahtası ve taşları	203
Resim 3.124.	Bathonea kazılarından Viking haçı	203
Resim 3.125.	Bathonea kazılarından Viking haçı ve -Boyunda Viking haçı taşıyan birey.	204
Resim 3.126.	Vikinglerin ulaşım hatları.	205
Resim 4.1.	Tezimizde önerilen Ege ve Karadeniz arası ticari amaçlı kullanıldığı önerilen güzergâh (Çizim: Haldun Aydıngün)	210
Resim 4.2.	Çanakkale akıntıları. (The United Kingdom Hydrographic Office, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, Çizim: Haldun Aydıngün)	215
Resim 4.3.	İstanbul Boğazı, yerleşimler, denizcilik açısından bazı önemli noktalar ve yüzey akıntıları (Ullyott ve Ilgaz, 1946: 45'den adapte edilmiştir. Çizim: Haldun Aydıngün)	216
Resim 4.4.	Ege Denizi akıntıları ve Çanakkale Boğazı'na doğru ilerleyen bir Tunç Çağı gemisi için en olası rota (Olson'dan adapte edilmiştir (Olson vd. 2007: 1909), Çizim: Haldun Aydıngün)	221

Resim 4.5.	Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafında hazırlanan, anlık dalga boyu ve yönlerini gösteren SWAN: Simulating WAVes Near shore haritası. (Erişim tarihi: 22.04.2019 / saat 08:45). https://www.mgm.gov.tr/deniz/swan.aspx	223
Resim 4.6.	Gelibolu yarımadasında önerilen Saros körfezi – Marmara geçişi (Çizim Haldun Aydıngün)	224
Resim 4.7.	Kardia limanının harita üzerindeki yeri ve uydu görüntüsü (Google.earth)	228
Resim 4.8.	Güneyli (İde) limanı. uydu görüntüsü (Google Earth)	229
Resim 4.9.	Ege – Karadeniz rotasının Marmara Denizi geçişi önerisi.	229
Resim 4.10.	İstanbul’un batısındaki Büyükçekmece ve Küçükçekmece göllerinin ve çevre akarsularının havzalarını gösteren harita.	232
Resim 4.11.	Sazlıdere üzerinde bulunan Roma köprüsü.	233
Resim 4.12.	Yarımburgaz mağaralarının girişi ve Sazlıdere’nin günümüzdeki görünümü.	233
Resim 4.13.	Karaburun (Phylia) Antik liman bölgesi	234
Resim 4.14.	Karaburun (Phylia) Antik liman bölgesinde, deniz içinde yüzeye yakın duran kesme taşlar.	235
Resim 4.15.	Sozopol (Bulgaristan) Tarih Müzesi’nde sergilenen Tunç çağına ait kil tekne modeli.	236
Resim 4.16.	Strofilas savunma duvarlarındaki gemi betimlemelerinden biri (Televantou, 2008: 47).	237
Resim 4.17.	1900’ler civarında Bağdat’ta çekilmiş fotoğrafta binlerce yıldır kullanılan nehir taşıtı “Kufa” görülmektedir.	241
Resim 4.18.	Çok aktarmalı ticaret modeli.	247
Resim 4.19.	Aktarma limanı çalışma prensibi.	248
Resim 4.20.	Karadeniz havzasında bilinen önemli hazineler. Çizim: Haldun Aydıngün	251
Resim 4.21.	Kızılırmak yayı içinde M.Ö. 3. bin yerleşimleri (Dönmez, 2014b: 187) Çizim: Haldun Aydıngün	256
Resim 4.22.	Gimbutas’ın önerdiği şekliyle Avrupa’da M.Ö. 1600-1100 Dönemi olası ticaret rotaları (1965:47) Çizim: Haldun Aydıngün	262
Resim 4.23.	Kuzey Batı Avrupa içinde Karadeniz ile ilişkisi olan bölgeler (Çizim: Haldun Aydıngün)	264
Resim 4.24.	Karadeniz’i Hazar Denizi’ne bağlayan Phasis ve Kura nehirleri (Çizim: Haldun Aydıngün)	266
Resim 4.25.	Tunç Çağı’nda Hazar Denizi’nin doğu ve güneyindeki önemli yerleşimler (Philip L.Kohl’a dayanarak çizilmiştir (Kohl, 2009: 183) (Çizim: Haldun Aydıngün)	270
Resim 4.26.	Gonurdepe’de ele geçen Akkad mühürü (Lamberg-Karlowsky, 2013: 25)	271

Resim 4.27.	Karadeniz Havzasının Tunç Çağında olabilecek ekonomik ilişkiler ağı (Çizim: Haldun Aydınğün)	274
Resim 4.28.	Afganistan–Hazar Denizi–Karadeniz ticari güzergâh.	276
Resim 4.29.	Afganistan–İndüs–Arap Denizi-Basra Körfezi – Mezopotamya ticari güzergâh.	277
Resim 4.30.	Orta Avrupa Kültürleri tarafından kullanılmış kalay kaynakları. (Nessel vd., 2015: 112) Çizim: Haldun Aydınğün	282
Resim 5.1.	Aktarma limanı kullanmadan altı ana liman arasında kurulması gereken deniz yolu hatları.	288
Resim 5.2.	Çizimde de görüldüğü gibi sadece altı adet hat açarak tüm taşımacılık işlemleri yapılabilmektedir.	288
Resim EK-2.1.	Tekirdağ Kutsal Ganos Dağı ve Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonessos'u) Yüzey Araştırması ve katalogda adı geçen yerleşimler.	378

TABLOLAR

Tablo No	Açıklama	Sayfa
Tablo 4.1.	Afganistan-Hazar Denizi- Karadeniz ticari güzergahı ayrıntılı analizi.	292
Tablo 4.2.	Afganistan-Hazar Denizi- Karadeniz ticari güzergahı sonuç dökümü.	292
Tablo 4.3.	Afganistan – İndüs – Arap Denizi - Basra Körfezi – Mezopotamya ticari güzergahı ayrıntılı analizi.	293
Tablo 4.4.	Afganistan–İndüs – Arap Denizi - Basra Körfezi– Mezopotamya ticari güzergahı sonuç dökümü.	293

SERAMİKLER LİSTESİ

(Bathonea Kazı Alanı'nda Ele Geçen M.Ö. 2. Bin Seramikleri)

Kat. No.	Açıklama	Sayfa
Kat.No.1	Kulp ve omuz parçası	347
Kat.No.2	Testi ve parçaları	349
Kat.No.3	Testi ağzı	352
Kat.No.4	Boyun ve kulp parçaları	355
Kat.No.5	Boyun ve kulp parçası	357
Kat.No.6	İbrik ağzı	358
Kat.No.7	Kulp parçası	359
Kat.No.8	Kulp parçası	360
Kat.No.9	Kulp parçası	361
Kat.No.10	Omuz parçası	362
Kat.No.11	Gövde parçası	363
Kat.No.12a	Gövde parçası	364
Kat.No.12b	Taban parçası	365
Kat.No.13	Ağız parçası	366
Kat.No.14	Gövde parçası	367
Kat.No.15	Kıbrıs tipi gövde parçası	368
Kat.No.16a	Miken tipi kulp parçası	369
Kat.No.16b	Miken tipi gövde parçası	370
Kat.No.17a	Balkan tipi kulp parçası (üst)	371
Kat.No.17b	Balkan tipi kulp parçası (alt)	372
	Gelibolu Yüzey Araştırması Prehistorik Seramikleri	373
Kat.No.18	Gövde parçası	375
Kat.No.19	Kaide parçası	376
Kat.No.20	Ağız kenarı parçası	376
Kat.No.21	İp delikli yatay kulp	377
Kat.No.22	Dikey ip delikli, kulp parçası	377
Kat.No.23	Kulp parçası	378

Kat.No.24	Yatay kulp parçası	378
Kat.No.25	Yatay tutamak parçası	379
Kat.No.26	Ağız kenarı parçası	379
Kat.No.27	Ağız kenarı parçası	380
Kat.No.28	A1 tabak, Ağız kenarı parçası	380
Kat.No.29	Kase ağzı parçası	381
Kat.No.30	Ağız kenarı parçası	381
Kat.No.31	Ağız kenarı parçası	382
Kat.No.32	Kulp ve ağız kenarı parçası	382
Kat.No.33	Bant keramik	383
Kat.No.34	Yatay bant üzerinde aplike parmak baskılı gövde parçası	383
Kat.No.35	Yatay ip delikli, tutamaklı kabın ağız parçası	384
Kat.No.36	Gövde parçası	384
Kat.No.37	Gövde parçası	385
Kat.No.38	Dışa dönük ağız parçası	385
Kat.No.39	Ağız kenarı parçası	386
Kat.No.40	Dik formlu ağız parçası	386
Kat.No.41	Kaide parçası	387
Kat.No.42	Kaide parçası	388
Kat.No.43	Dik formlu ağız parçası	389
Kat.No.44	Ağız kenarı parçası	389
Kat.No.45	Ağız kenarı parçası	390
Kat.No.46	Ağız kenarı parçası	390
Kat.No.47	Ağız kenarı parçası	391
Kat.No.48	Kulpun bağlı olduğu dikey gövde parçası	391
Kat.No.49	Tutamak parçası yada ayak?	392
Kat.No.50	Ağız kenarı parçası	393
Kat.No.51	Ağız kenarı parçası	393
Kat.No.52	Ağız kenarı parçası	394
Kat.No.53	Kulp parçası	394
Kat.No.54	Tutamak parçası	395
Kat.No.55	Kulplu kase parçası	395
Kat.No.56	Ağız kenarı parçası (Orta Anadolu kırmızısı)	396

Kat.No.57	Ağız kenarı parçası	397
Kat.No.58	İyi perdahlı ağız kenarı parçası	397
Kat.No.59	Ağız kenarı parçası	398
Kat.No.60	Ağız kenarı parçası	398

KAZI ALANI PLANLARI LİSTESİ

Plan No	Açıklama	Sayfa
Plan 1.	Küçükçekmece Göl Havzası, Bathonea kazıları karelaj haritası	399
Plan 2.	Kazı alanının kuzey bölümünü oluşturan 8. Alan'daki karelaj sistemi	400
Plan 3.	Sarnıç planı (8.Alan)	401
Plan 4.	Helenistik kule yapısı planı (8. Alan)	402
Plan 5.	8-11, I-M Açması Planı (8. Alan)	403
Plan 6.	13-14, L-M Planı, Opus Sectile (8. Alan)	404
Plan 7.	E-G, 12-14 Açması, Emperyal Yapı kalıntısı (8. Alan)	405
Plan 8.	E-G, 12-17 Açması, Emperyal Yapı kalıntısı (8. Alan)	406
Plan 9.	F-G, 15-17 Açması (8. Alan)	407
Plan 10.	Kazı alanının orta bölümünü oluşturan 24. Alan'daki karelaj	408
Plan 11.	24. Alan'daki Apsisli yapı, yollar, meydan ve havuz	409
Plan 12.	Meydan	410
Plan 13.	Plan 13. G-I, 16-19 Açması, Apsisli yapı (24. Alan)	411
Plan 14.	J-K, 14-15 Açması (24. Alan)	412
Plan 15.	Apsisli yapı ayrıntı ve Tunç Çağı mimarisi izleri (24. Alan)	413
Plan 16.	I-J, 1-5 Açması, sahile ulaşan boru hatları ve bina kalıntısı (24. Alan)	414
Plan 17.	Küçük Liman, Meydana bağlayan Roma yolu (24. Alan). Google Earth resminde aynı nokta 24. Alan'nın Apsisli yapısı gibi diğer detayları ile görülmektedir.	415
Plan 18.	Küçük Liman iskele ve Roma Yolunun başlangıcı (24. Alan)	416
Plan 19.	Büyük Liman (39. Alan)	417
Plan 20.	Hitit Eserleri buluntu noktaları - I	418
Plan 21.	Hitit Eserleri buluntu noktaları - II	419
Plan 22.	Hitit Eserleri buluntu noktaları - III	420
Plan 23.	Hitit Eserleri buluntu noktaları - IV	421

OSMANLI BELGELERİ LİSTESİ

Belge No	Açıklama	Sayfa
Belge 1.	Basmahane yakınında deniz kenarında bulunan asar-ı atıkayı, Müzehane-i Amire'ye getirmek üzere müze müdürü Mösyö Diri'ye Çekmece-i Sagir Kaymakamlığı'nca kolaylık gösterilmesi.	422
Belge 2.	Gelibolu Baruthanesi'nden başka Çekmece-i Sagir kurbunda (yakınında) inşa olunan baruthane için külliyeti güherçile (barut yapımı için gerekli madde) tedarikine lüzum olduğundan bahisle güherçile mübayaası.	424
Belge 3.	Azatlı Baruthanesi'nde imal olunan barutun İstanbul Baruthanesi'ne nakli için Çekmece Gölü ağzında mavnalara ve kayıklara, oradan da mahzenlere nakli için gereken orta hamalların tedarik olunması hakkında kethüdalara hitaben bir divan tezkiresi için emr-i şerif ısdarı (1223 Za 16);	428
Belge 4.	Kibrit fabrikasının tesisi için Küçükçekmece Kaymakamı tarafından bildirildiği üzere seçilen yerin dalyana muzır (zararlı) olup olmadığının tahkiki ve tayin olunacak memurların serian malal-i mezkura gönderilmesi (Şehremaneti).	429
Belge 5.	Tahkikat-ı fenniye yapmak için Dersaadet ile kordon dahilinde seyahat etmesine izin verilen Dersaadet Rus Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Mösyö Osyanski'ye gerekli kolaylığın gösterilmesi ve kendisine sezdirilmeden hareketlerinin kontrol altında bulundurulması.	433
Belge 6.	Dersaadet Rus Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Mösyö Usbaneski'nin tahkikat-ı fenniye için geşt ü gūzar edeceği mahallerde teshilat olunmasına dair (Dahiliye Hariciye 49022).	438
Belge 7.	Küçükçekmece, Yarımburgaz, Taşlıkdere, Kırıkkavak mahalleleriyle sınırlı arazilerde, asar-ı atika (eski eser) aşar tahriri için, Mustafa Cafer Ağa tarafından verilen istidaya (dilekçe) dair hususlar.	440
Belge 8.	Bahsi geçen şahsın (Mustafa Cafer Ağa) Çekmece'de eski eser aramasına ruhsat verildiği.	443

GİRİŞ

İstanbul'un batısındaki ilçelerde Doç. Dr. Şengül Aydıngün başkanlığında 2007 yılında başlayan İstanbul Tarih Öncesi Araştırmaları (İTA) projesinin bilim heyeti üyesi olarak görev aldığım çalışmalarda, henüz modern yapılaşmanın etkisi altına girmemiş, görece kırsal alanlarda¹ çok önemli bulgulara erişilmiştir. İTA projesi yüzey araştırmalarında en fazla veriler Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde Firuzköy Yarımadası'ndan gelmiştir. İstanbul'un hakkında fazla bilgi bulunmayan Tunç Çağları ve Demir Çağı başlangıcı ile ilgili aydınlatıcı verilerin birçoğu Küçükçekmece Gölü çevresinden elde edilmiş, ayrıca Paleolitik ve Neolitik dönemlerle ilgili önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular arasında özellikle taş alet teknolojisi değer taşımaktadır. Bunun yanında Firuzköy Yarımadası üzerindeki yüzey araştırmaları sırasında tezin üçüncü bölümünde detaylı tanımları yapılacak olan anıtsal mimari kalıntılar ile Helenistik ve Roma dönemleri seramik ve küçük buluntularıyla karşılaştırılmıştır. Yarımada üzerindeki yüzey bulgularından yola çıkarak antik kaynaklar ve çeşitli yayınlar üzerinden yapılan değerlendirmede bölgede Helenistik Çağ'da Byzantion'a bağlı Bathonea adında bir *phyle* yerleşmesinin varlığı söz konusu olduğu görülmüş ve özellikle liman kalıntılarının Helenistik yapı izleri göstermesi nedeniyle, Bathonea ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü üzerinden yapılan başvuru sonunda 2009 yılında söz konusu bölgede Doç. Dr. Şengül Aydıngün'ün başkanlığında Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) kazıları olarak Bakanlar Kurulu Kararıyla bilimsel bir heyet ile arkeolojik kazılara başlanılmıştır.

Yüzey araştırmaları sırasında Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyindeki Firuzköy Yarımadası'nın güney ucunda keşfedilen sahil teras duvarları, rıhtımlar ve yarımadaının ucundan 272 metre kadar açıkta ortaya çıkarılan, iki ayrı inşaat evresi bulunan, kare planlı yapının büyük bir liman kompleksine ait antik bir deniz fenerinin varlığı büyük bir liman alt yapısını işaret etmiştir. 2009 yılından sonra başlayan kazılarda yapılan test açmalarında ve devam eden yüzey araştırmaları sonucunda sahil duvarlarının Helenistik ve Erken Roma

---

¹ Çalışılan bölgeler; Silivri'nin köyleri, Çatalca'nın kuzeyi, Selimpaşa, Arnavutköy, Büyükçekmece gölü çevresi, Küçükçekmece Gölü çevresi, Firuzköy Yarımadası, Sazlıdere, Yarımburgaz Mağarası, Karaburun ve İstanbul'un Karadeniz sahilleri

döneminde Firuzköy yarımadasının tamamını çevrelediği anlaşılmıştır. Gölün karşı kıyısı ile birlikte 8 km'ye varan bir teraslamanın varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca, sahilin farklı bölgelerinde şu anda kısmen göl suyunun içinde kalmış kare planlı yapılara ve iskelelere ulaşılmış ve bir bölümünün kazıları yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuç, Roma Dönemi öncesinde Firuzköy yarımadasına çok büyük bir denizcilik alt yapısının kurulmuş olduğu ve takip eden dönemlerde de, M.S. 6-7. yüzyıla kadar, bu alt yapının kesintisiz olmasa bile, yoğun olarak kullanıldığı şeklindedir. Kazılar ilerlerken büyük ve küçük olmak üzere iki adet liman, liman yolları, meydan ve etrafına dizili yapı grupları ortaya çıkarılmaya başlamıştır. Şimdilik üst tabakaların kazılan yapıların büyük kısmı Geç Antik Çağ yapılarıdır. Ancak bu yapıların alt tabakalarında Helenistik yapıların temelleri ortaya çıkarılmaya başlanılmıştır. Hatta Helenistik yapıların altında da daha eski dönemlerin varlığına ait izler, bazı sondaj ve derinleşilen tabakalardan anlaşılmaktadır. Derinleşilen seviyelerden ve sondaj yapılan birkaç noktadan 2013 ve 2015 yılı kazı sezonlarında Alan 24 ve Alan 8 olarak numaralandırılan kazı alanlarında ele geçen Hitit karakteri gösteren birisi tüme yakın çeşitli seramik parçası, yine Hitit karakteri gösteren bir adet kurşun ve iki adet demir heykelcik, az sayıda da olsa Balkan, Kıbrıs ve Miken kökenli seramik parçaları, bir adet Mısır ya da Mezopotamya kökenli olabilecek yılan başlı bir kurşun ağırlık yanı sıra hammadde olarak da çok miktarda bitümen ve dönemin çok değerli madeni olan kalay kalıntıları ele geçmiştir. Bu ilgi çekici buluntular genel hatlarıyla Orta Tunç Çağı'na tarihlenmektedir. Bu buluntuların ele geçtiği alanda belirlenen bazı mimari öğeler ve su tünelleri mimari açıdan Anadolu'da M.Ö. 2. bin yıldan bildiğimiz örneklerle karşılaştırılabilir. Bu Orta Tunç Çağı buluntuları veren tabakanın Helenistik yapı temellerinin altındaki deniz kumu kaplı 25-30 cm kadar altından gelmesi ise bölgenin Orta Tunç Çağı'nda deniz seviyesi değişikliğine işaret etmektedir. Bu buluntular kazısı devam etmekte olan İstanbul Küçükçekmece Gölü'nün kıyısındaki Bathonea'nın o dönemde bir liman yerleşmesi olabileceğini düşündürmektedir. Bu tür buluntuların bugüne kadar Marmara denizinin bu bölümünde ele geçmemiş olması Orta Tunç Çağı Bathonea buluntularını önemli kılmaktadır.

Orta Tunç Çağı'na tarihlenen, yukarıda sözü edilen bulgular, gerek Bathonea kazılarında, gerekse yakın çevrede yapılan yüzey araştırmaları ve jeofizik çalışmalar ile ortaya çıkan Erken Paleolitik taş aletler, PPN taş aletler, Neolitik, Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'na tarihlenen seramikler, yaygın şekilde görüntülenen yapı izleri, tarihi dönemlere ait, Helenistik'ten Erken Bizans'a kadar uzanan yaygın bir liman alt yapısı,

bölgenin ve özellikle de Bathonea kazılarının sürmekte olduğu Firuzköy yarımadasının tarihin çok geniş bir döneminde son derece aktif bir bölge olduğunu düşündürmektedir.

Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in (M.S. 306-337) İstanbul'u başkent yaptığı 330 yılından sonra, İstanbul surlarının sadece 20 km batısında bulunan, Bathonea kazı alanı ve çevresindeki liman alt yapılarının geniş bir alana yayılması çok şaşırtıcı olmayabilir. Ancak daha eski çağlarda, bölge görece kenarda kalmış bir coğrafi nokta olarak bilinirken, nasıl bir işlevi olabileceği beraberinde ilginç soruları getirmektedir. Özellikle de Orta Tunç Çağı'nda Bathonea ve çevresinde neler olabileceği, bölgenin nasıl bir işlev üstlenebileceği araştırma konusudur. Bathonea kazılarında ortaya çıkarılan liman alt yapısının önemli bir bölümünü her ne kadar Helenistik Çağ'a tarihlessek de büyüklüğü göz önüne alındığında bu limanın çok daha önceleri var olan limanların üzerine yapılmış olması gerektiği ve bölgenin çok uzun bir denizcilik, liman ve dolayısıyla da ticaret geleneğine sahip olabileceği üzerinde durulmuş ve bu noktadan hareketle arkeolojik sorun oluşturulmuştur.

Tez içinde denizcilik ve ticari taşıma yöntem ve teknolojilerinin geçmişten Orta Çağ'a (Hatta bazı noktalarda M.S. 20. yüzyıla) kadar gelişiminin değerlendirilmesi önemli kabul edilmektedir. Çünkü ulaşım sistemlerinin belli bir dönemdeki yetenekleri, kısacası, hangi miktarda yükü ne kadar uzağa ne kadar sürede taşıyabilecekleri iyi bilinmeden tarihteki uzak erişimli ticaret hakkında doğru sonuçlara ulaşmanın sorunlu olabileceği tarafımızdan düşünülmüştür. Bu denizcilik ve taşıma teknolojilerinin tezimiz bağlamında incelenmesinin en önemli amacı, Orta Tunç Çağı'nda ticari malların uzak pazarlara taşınmasının mümkün olup olamayacağı sorusuna da yanıt aranmaktadır. Ardından Orta Tunç Çağı'nda bölgede Bathonea'nın dahil olduğu uzak erişimli bir ticari iletişim ağı mevcut olabilir miydi? sorusuna mevcut arkeolojik veriler ışığında yanıt aranacaktır. Bu bağlamda Bathonea yerleşiminin Orta Tunç Çağı sırasında Ege ve Karadeniz kültürleri arasında iletişim sağlayan aktarma limanı olabilir mi? konusu değerlendirilmesi gereken bir diğer önemli konudur.

Yukarıdaki soruların ve tezin problemini açıklayabilmek için Çanakkale Boğazı girişinde bulunan Troya ve Maydos-Kilisetepeler gibi yerleşimler büyük öneme sahiptir. Bu yönüyle her iki yerleşimin Orta Tunç Çağı'nda kültürel iletişim ağlarını anlama konusunda önemli bilgiler sunduğunu söylemek gerekir. Çanakkale Boğazı içinde Gelibolu Yarımadası güney kıyısında Doç. Dr. Göksel Sazcı başkanlığında 2010 yılından beri

sürdürülmekte olan Maydos-Kilisetepeler kazıları bugüne kadar ortaya çıkan bulgular ışığında M.Ö. 2000 civarından başlayarak günümüze kadar kesintisiz tabakalanma göstermekte olup, Gelibolu yarımadasındaki en büyük höyüktür (Sazcı, 2012b: 227). Ayrıca, Gelibolu yarımadasındaki tek bilimsel kazı olma özelliğine de sahiptir. Pek çok arkeoloji çalışmasında olduğu gibi Kilisetepeler kazılarında elde edilen bilgiler Bathonea'nın Orta Tunç Çağı'ndaki durumunu yorumlayabilmek için yeni imkanlar sağlarken aynı zamanda gelen yeni bulgular yepyeni soruları da beraberinde getirmektedir. Her şeyden önemlisi, geleneksel olarak bölgenin Tunç Çağları için temel referans noktası olarak alınan Troya kazılarının verdiği bilgilere de alternatif olarak gelişmektedir. Orta Tunç Çağı başlangıcına karşı gelen Troya'nın IV. tabakası tunç buluntuların çok az olduğu değerli ve yarı değerli madenden hiçbir eserin bulunmadığı, Troya'nın çok fakir ve çok sönük olduğu bir döneme karşı gelmektedir. Bu tabakanın her yapı evresi büyük bir yangın ve yıkımla son bulmuştur. Göksel Sazcı bu durumu o dönemdeki fakirliğin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir (2007: 125). Troya V dönemi ise kentte daha sonraki yüzyıllarda yapılan inşaatlar ve teraslamalar nedeni ile son derece az bilgi sunabilmiştir (2007: 133). Netice itibari ile Troya'nın Erken Tunç Çağı sonundan başlayarak, Orta Tunç ortasına kadar geçen dönemle ilgili elimizdeki bulgular kentin diğer dönemlerine göre daha az kanıt sunarken Maydos Kilisetepeler kazıları görece yeni bir çalışma olmasına ve höyüğün batı yamacında, kısıtlı bir alanda kazılar gerçekleştirilmiş olmasına karşın Orta Tunç Çağı ve takip eden Geç Tunç Çağı ile ilgili çok zengin bilgiler sağlamıştır ve gelecek yıllarda çok daha fazlasını ortaya koyması beklenmektedir. Maydos özellikle Troya IV. ve V. Tabakaları ile çağdaş tabakalara sahiptir ve Troya'daki V. Tabakadan VI. Tabakaya geçiş Maydos-Kilisetepeler'de görülmektedir (Başaran, 2018: 1) (Res. 1.1).

Tezin çalışması yapılırken çok temel bir yaklaşım benimsenmiş ve arkeolojik olarak incelenen bir bölgenin coğrafi olarak çevresinden bağımsız olamayacağı, benzer bir şekilde de zamansal olarak yakın, hatta uzak geçmişinden tamamen ayrı düşünülmemeyeceği kabul edilmiştir. Örnekle açıklamak gerekirse Bathonea'da Tunç Çağı'nda nelerin olduğu Marmara Bölgesinde, Batı Anadolu'da, Trakya ve Balkanlar'da yaşananlardan tamamen bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Tezin ileriki bölümlerinde görüleceği gibi, aslında Tunç Çağı'nın tamamı için o dönemde bilinen dünyanın neredeyse tamamı için geçerli olacak şekilde söyleyebileceğimiz gibi, farklı coğrafyaların birbirlerini etkilemiş olduğu / olabileceği önerilmektedir. Zamansal açıdan da aynı yaklaşım söz konusu

olmaktadır. Bathonea'nın Orta Tunç Çağı'ndaki durumunun Erken Tunç Çağı'nda bölgede yaşananların devamı olarak görülebilir.

TARİH (M.Ö.)	DÖNEM	TROYA	MAYDOS KİLİSETEPE TABAKA	
1000	EDÇ	VIIb2/3	a	
1100		VIIb1	IV	
1200	GTÇ	VIIa	b	
1300		VIh	V	
1400		VIg VIe/f		a
1500		VI d		b ¹ b ² b ³
1600		VIb/c	c	
1700	OTÇ	VIa	VI a ¹ b ²	
1800		V	VII a ¹ b ²	
1900		V	VII b ² c d	
2000	ETÇ	IV	IV	
2100		IV	VIII	

Resim 1.1. Maydos Kilisetepe M.Ö. 2. Bin Kronolojisi ve Troya ile karşılaştırılması

(Başaran, 2018: 74) (Yeniden Çizim: Haldun Aydingün)

Komşu ya da uzak bir bölgenin incelenen bölgeye etkisi olduğu için ve Komşu ya da uzak bölgenin kendisinin de kendi geçmişinden bağımsız olamayacağı için, bu bölgelerde daha önceki dönemlerde yaşanan olayların da incelediğimiz dönem ve incelediğimiz bölgeye etkisi olması mümkündür. Bunun sonucu olarak, sadece incelediğimiz bölgeden gelen bulguları değil hem onun dışında kalan coğrafyalardan hem de daha eski dönemlerden elimize geçen bilgileri değerlendirebileceğimiz sonucu ve yöntemi ortaya çıkmaktadır.

İkinci bir çıkarım daha bulunmaktadır; yukarıda önerdiğimiz tarihsel bağımlılık nedeni ile araştırma yapılan bir bölgede, araştırılan dönemden daha sonra yaşananlar ve bunlardan ele geçen bulgular da değerlendirmeye alınabilirler. Çünkü kültürel ya da teknolojik uygulamaların mutlaka gelişme süreçleri ve öncülleri olmaktadır². Eğer araştırma yaptığımız bölgede, daha sonraki döneme ait önemli teknolojik ya da uygulamalara dönük izlere ulaşabilmişsek, geriye dönük olarak araştırdığımız dönemle ilgili teoriler öne sürebiliriz³.

Bu iki çıkarımı yaptığımız zaman doğal sonuçları olarak üçüncü bir çıkarım daha gelmekte ve uzak bölgelerde, daha sonraki dönemlerden ele geçen bulguların da tezi destekleyecek ipuçlarını sunabileceği ortaya çıkmaktadır.

Bu temel yaklaşımın sonucunda elimize üç boyutlu bir matris geçmektedir. Bu matrisin iki eksenini “x” ve “y” coğrafi olarak herhangi bir noktanın dünya üzerinde nerede konumlandığını⁴ gösterirken üçüncü eksen geometriden alıştığımızı gibi yükseklik anlamına gelen “z”, olmayıp, matematikten bildiğimiz ve zamanı anlatan “t” olarak ifade edilebilir.

Tezde bu üç boyutlu matrisler bir matematik ifadesi gibi kullanılmamışlardır. Ancak tezin altında yatan temel yaklaşım gereği, tüm dünya coğrafyasından (x ve y) ve bütün zamanlardan (t) bulabileceklerimize bakılmıştır. Doğal olarak bu araştırma safhasında pek çok yer ve pek çok zaman diliminin Orta Tunç Çağı Bathonea’sı için fazla bir etkisi olabileceği tespit edilememiş, en büyük etkisi olabilecek olan Troya’ya ile başladıktan sonra yapılan araştırmalar süreç içinde tezin eriştiği noktaları hem coğrafi olarak hem de zamansal düzlemde genişletmiştir.

Orta Tunç Çağı çok önemli bir dönem olan İlk Tunç Çağı’nın ardından ve arada yaşanan, tezimizde 4.2K Olayı olarak isimlendirdiğimiz, yıkımdan sonra gelmiştir. Bu tezde sözü edilen ticaret ile ilgili tüm ulaşım ağlarının, ödeme, haberleşme, ölçüm, mülkiyet kaydı gibi sistemlerin ayrıca metalürjinin olgunlaşmış ve tam olarak kullanıma geçtiği dönemin İlk Tunç Çağı olduğunun altı tarafımızdan çizilmektedir. Bu nedenle

² Bir bölgede aniden ortaya çıkan herhangi bir teknoloji veya uygulama burada yaptığımız önermeyi çürütmemektedir. Çünkü coğrafi etkileşim bağlamında söz konusu teknoloji veya uygulama başka bir bölgeden, olgunlaşmış bir şekilde gelmiş olabilir.

³ Bu noktada çok dikkat edilmesi gereken nokta, araştırdığımız dönemle ilgili elimizde arkeolojik kanıt olmadığının altının iyi çizilmesi ve yaptığımızın matematikte çok iyi bilinen bir yöntem olan “interpolasyon” olduğunun net bir şekilde belirtiliyor olmasıdır.

⁴ “x” ve “y” nin haritalarda kullanılan enlem ve boylam olduklarını düşünebiliriz

Bathonea'da Orta Tunç Çağı'nda olanları anlayabilmek için İlk Tunç Çağı'na bakmamız zorunlu gibi durmaktadır. Araştırmamızın ilk noktası da bölgenin genel olarak en önemli referans noktası olduğunu yukarıda belirttiğimiz Troya'dır⁵.

Troya'nın en zengin dönemi olduğu belirtilen ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen Troya VI dönemine ait Troya II'de ele geçene benzer bir hazineye rastlanmamış olması ilginçtir. Schliemann'ın yıkıcı kazı metotları sayesinde, eğer kazdığı alanlarda Troya VI'ya ait bir hazine bulursa onu da çıkarmış olacağı kesindir. Schliemann'ın VI. Tabakada Hazineleere neden rastlayamadığı konusunda farklı tezler ortaya atılmaktadır. İlk akla gelen, bu tür zenginliklerin Troya'nın henüz el atılmamış yerlerinde olabileceğidir. Bir başka düşünce ise Troya VI'nın var olduğu tabakalar daha yukarıda, dolayısıyla yüzeye daha yakın olduğu için, geçmişte bu hazinelere ulaşıp tamamı yağmalanmış olmasıdır. Helenistik çağlarda höyük tepesinde yapılan geniş kapsamlı hafriyatın böyle bir sonucu doğurmuş olması da mümkündür. Troya VI'da hazine(ler)in olup olmaması sadece akademik bir tartışma değildir, tez konumuzu da yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Tunç Çağları boyunca Bathonea'nın nasıl bir işlevi olduğu konusundaki öngörülerimiz Troya üzerinden yapacağımız değerlendirmelere bağlı gibi durmaktadır. Çok zengin bir Troya VI, Orta Tunç sonu- Geç Tunç Çağı içinde Bathonea'ya farklı işlevler yükleyecektir. Ancak ne yazık ki üzerinde çok ciddi çalışmalar ve tezler yapılan hazinelerin Troya'nın diğer tabakalarında (dönemlerinde) olup / olmadığı konusunun yakın bir tarihte aydınlatılması mümkün değil gibi durmaktadır.

Troya hazineleri ya da arkeolojik yöntemlerle ele geçmiş olan uzak geçmişteki tüm hazinelerle ilgili kuramsal temelde yapılması gereken önemli bir tartışma daha olabilir; O da Troya hazinelerinin gerçekten bir hazine olup olmadıkları ile ilgilidir. Soru günümüzdeki kültürel birikimimiz çerçevesinde anlamsız gelebilir ancak hatırlanması gereken önemli noktalardan birisi, bugün değişik objelere verdiğimiz değerlerin bir bölümünün kültürel kaynaklı olduklarıdır. Örneğin saf altın günümüzde çok kıymetlidir.

---

⁵Maydos Kilisetepe Kazıları oldukça yeni bir çalışma olması dolayısıyla henüz Erken Tunç Çağı ile ilgili yeterli ve Troya'ya alternatif bilgiler verebileceği düşünülmemiştir. Ancak 2017 yılına kadar tamamlanan kazı çalışmalarında VIII. Tabaka olarak tanımlanan ETÇ'de 3,6 m genişliğinde bir sur duvarına rastlanmıştır. Bu oldukça kalın bir duvar yapısıdır ve inşası için öncelikle böyle bir koruma duvarına gerek duyulacak kadar bir zenginliğin "içerde" bulunması, ardından da böyle bir duvarı inşa edecek iş gücünün organize edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kazı heyeti VIII Tabakadan 24.25 m daha derine kadar inen sondaj çalışmalarında ana kayaya rastlayamadıklarını belirtmişlerdir (Başaran, 2018: 64-65). Şüphesiz Maydos Kilisetepe yerleşimi çok daha eski tarihlere uzanmakta ve ileriki yıllarda bize vereceği çok daha fazla bilgi bulunmaktadır.

Ancak bu madenden yapılacak hiçbir alet gerçek anlamda işe yaramayacaktır, çünkü saf altın çok yumuşak ve çok kullanışsızdır. Örneğin, saf altından yapılmış bir bıçak yerine vahşi doğada tunç bir bıçakla, hatta obsidyen bir benzeri ile kalmak hayatta kalmak açısından çok daha faydalı olacaktır. Saf altının günümüzde elde ettiği değer tamamen kültürel olarak oluşmuştur. Bu nedenle, günümüzden 4500 yıl önce yaşamış bir topluluğun altın madenine bizden çok daha az değer vermiş olması mümkün olabilir. Tamamen kuramsal, böyle bir topluluğun, zengin altın parçacıkları içeren bir akarsuyun yanında yerleşik olduklarını ve sırf parlak rengini sevdikleri için bu altınlardan birçok süs eşyası ve basit kap kaçak yaptıklarını düşünelim. Arkeologlar bu yerleşimi kazdıklarında günümüz ölçülerinde büyük bir hazine ile karşılaşacaklardır ama kazdıkları kültür açısından durum böyle olmayacaktır.

Troya II hazineleri açısından benzer bir durum söz konusu olabilir mi? diye sorulduğunda yanıt büyük ölçüde “hayır” olacaktır. Çünkü hazinelerin içindeki çoğu altın, gümüş, bronz eserler gelişkin bir işçilik ve ustalık göstermektedir. Emek yoğun bir çalışma ve uzmanlaşma gerektiren bu üretimler tarihin her döneminde, siparişi verenlerin zengin olmalarını gerektirecektir. Ayrıca hazinelerin içinde uzaklardan gelmiş, temini güç, kıymetli taşlardan yapılmış eserler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Troya II'nin hazinelerini günümüzde anladığımız anlama yakın bir şekilde “hazine” olarak belirtmekte sakınca olmayacaktır ve böyle bir hazineyi biriktirebilen bir ekonomik sistemin de “zengin” sayılması gerekecektir.

Troya II'nin zengin bir dönem olduğunu var sayarak düşünmeye başladıktan sonra bu zenginliğin nasıl meydana gelmiş olabileceği sorusu akla gelmektedir. Sanayileşme öncesi bir dönemde, günümüzdeki petrol benzeri çok önemli “stratejik kaynaklar” söz konusu değilken, topraktan az bir emekle çıkardıkları (petrol gibi) bazı maddeleri satarak büyük bir zenginlik yaratmaları pek olası gözükmemektedir.

Troya II'nin zenginliğini açıklayabilmeye en önemli aday ticaret gibi durmaktadır. Troyalıların kıtaların birleştiği noktada, Ege-Karadeniz ve Anadolu-Balkan geçişlerinde konuşlanmış oldukları için bu bölgeler arasında akan mal trafiğinden önemli bir pay almış olmaları akla yakın gelmektedir. Ancak bu durumda sorulması gereken bir dizi temel soru ortaya çıkmaktadır:

- a) Bir ticari işlemin var olabilmesi için öncelikle ticareti yapılabilecek malların satıcıdan alıcıya taşınabilmesi gerekmektedir. Bu nedenle M.Ö. 3. Bin'in ikinci

yarısında dünyadaki deniz taşımacılığı başta olmak üzere, genel taşımacılığın geldiği seviyenin eldeki veriler kapsamında incelenmesi gerekmektedir. (Bkz. Blm. 4.2.)

- b) Bir ticari işlemin var olabilmesi için alan tarafın ödeme yapabilecek imkanlara, satan tarafın da satılabilecek nitelikte ürünlere sahip olması gerekir. Paranın olmadığı çağlar için de bu kural az bir farkla geçerli sayılabilir; her iki tarafın da birbirlerine verebilecek değerli (gereksinim duyulan) mallara sahip olması gerekmektedir. Her türlü ticari işlem için geçerli olan yukarıdaki önerme tezimiz kapsamında ise özellikle Ege-Karadeniz bölgeleri arasındaki ticarete yoğunlaşmaktadır. Tunç Çağları'nda Doğu Akdeniz bölgesinin oldukça zengin olduğu yazılı kaynaklarda ve arkeolojik kayıtlarda kendini göstermektedir⁶ (Korfmann, 2001a: 360-361; Matthaus, 2006: 336; Klengel, 2006: 369-374; Genz, 2006: 375-380; Papadatos ve Tomkins, 2014: 329-339; Kristiansen, 2016: 158; Şahoğlu, 2005: 345; Tekin, 2015: 202). Doğu Akdeniz bölgesinden Karadeniz bölgesine doğru yola çıkacak malların Ege'den geçmeleri de akla ilk gelen seçeneklerden birisidir. Dolayısıyla bu bölümde asıl ortaya konan soru, Karadeniz bölgesinin ticaret yapmaya yetecek kadar kaynaklarının olup olmadığı ile ilgilidir. Kısaca söylemek gerekirse; Tunç Çağları içinde Karadeniz Havzası yeterince zengin miydi? Tezimizde bu konu çok ayrıntılı bir şekilde 4.3. ve 4.4. bölümlerde incelenmektedir.
- c) Yukarıda sözü edilen tüm koşulların sağlanması ve dönemine göre yüksek hacimli bir ticaretin var olması, çok yüksek karların ortaya çıkmasını kendiliğinden sağlayamamaktadır. Çünkü günümüzde olduğu gibi, geçmişte de tüccarların satın alacakları mallar için en ucuz fiyatı bulmak amacıyla araştırmalar yapacaklarını ve satacakları zaman da en yüksek fiyatı arayacaklarını düşünmememiz için bir neden olmamalıdır. Troya örneğine geri dönersek, bulunan hazinelerin işaret ettiği zenginliğin gerçekleşmesi için özel bir politik yapının da önerilmesi faydalı olacaktır.

⁶ Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz Bölgesinin, Ege'yi de içine alacak şekilde, zenginliğini hakkında çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış bulunmaktadır. Yukarıda verilen referanslar sadece küçük bir seçki niteliğinde, Tunç Çağı'nın hemen öncesinden başlayarak, Tunç Çağı sonuna kadar olan dönemdeki bölgede yaşanan ticari ilişkileri, sonuçlarını ve ortaya konan zenginliği tanımlamaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Uluburun ve Gelidonya batıklarının sağladıkları bilgiler bölgenin zenginliğini daha önce ulaşılmamış bir ölçüde gözler önüne sermiştir. Tüm bu çalışmaların ışığı altında Doğu Akdeniz'in zenginliği konusunda tezimizde ayrıntılı bir çalışma yer almayacaktır.

d) Çok karlı bir ticari sistemin kurulmuş ve işler durumda olması ne yazık ki sürdürülebilirliğini garantileyememektedir. İşleyen ticari sistemler, pek çok nedenden dolayı durma noktasına gelebilirler. Bunların başında da iklimle bağlantılı olanlar gelmektedir. Günümüzde iklim değişikliği ya da iklimsel nedenler dendiğinde akla öncelikle felaket senaryoları gelmektedir (Aon Benfield, 2017; Hansen, 2007; Steadman, 2017; Guzman, 2013; Schwartz ve Randall, 2003; Lee, 2009). Örneğin, yemyeşil ormanlar çöle dönüşmekte, sulak alanlar çok daha fazla yağmur alıp yaşanmaz hale gelmekte, deniz seviyeleri yükselerek kentler sular altında kalmaktadır. Oysa sosyal yapıları bozabilmek, dolayısıyla da ticareti sekteye uğratabilmek açısından çok daha küçük kapsamlı iklimsel değişiklikler (hatta küçük dönemsel oynamalar) oldukça yıkıcı roller oynayabilmektedir (H.Aydın, 2014: 77-104.). Özellikle Troya gibi, iki büyük ekonomik blok (Ege ve Karadeniz) arasındaki ticaretten kazanç sağlayan bir yapı iklimsel değişikliklerden kendisi en ufak bir zarar görmese bile, ekonomik bloklardan birinin olumsuz olarak etkilenmesi durumunda, ticaretin durması veya azalması sonucunda sosyal olarak çöküşe girmesi mümkün olabilir. Bu nedenle Erken Tunç Çağı'nı inceleyen ve özellikle de son dönemlerine yoğunlaşan her türlü çalışmanın, literatürde 4.2K Olayları adıyla anılan ve Kuzey Yarımkürede çok geniş bir bölgeyi etkileyen iklimsel değişiklikleri incelemesi gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen noktalar ışığı altında tezin incelediği kapsamın Tunç Çağları ile sınırlı olduğu kanısı edinilebilir. Ancak, Bathonea ve yakın çevresi açısından durum bu dönemle kısıtlı değildir. Çünkü Bathonea kazılarında elde edilen ve sağlam konteksten gelen Erken Hitit eserleri ve seramiği, Kıbrıs ve Miken seramik parçaları, Bathonea'nın Orta Tunç Çağı'ndan M.S. 6. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başına kadar "Aktarma Limanı" olarak işlevini sürdürdüğünü düşündürmektedir. Savaşçı oldukları kadar tüccarlıkları da bilinen Vikinglerin ise M.S. 9-11 yüzyıllarda Bathonea'da konuşlanmış olduklarının kanıtları Bathonea kazılarında bulunmuş ve dolayısıyla Bathonea'nın Aktarma Limanı olarak 11. yüzyıla kadar kullanılmış olabileceğini önermek mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜKÇEKMECE GÖL HAVZASI'NIN JEOMORFOLOJİSİ

Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında, İstanbul Boğazının 18 km batısında yer alan ve 15,22 km²'lik bir alanı kaplayan Küçükçekmece Lagünü, son buzul döneminin sonunda deniz seviyesinin yükselmesi ile önce koy sonra da bir kum seti ile kapanarak lagün haline gelmiştir. Lagün 1,5 m su derinliğine sahip bir kanal (Menekşe) ile Marmara Denizi'ne bağlantısı olduğundan suyu yarı tuzludur (Akçer-Ön vd. 2011).

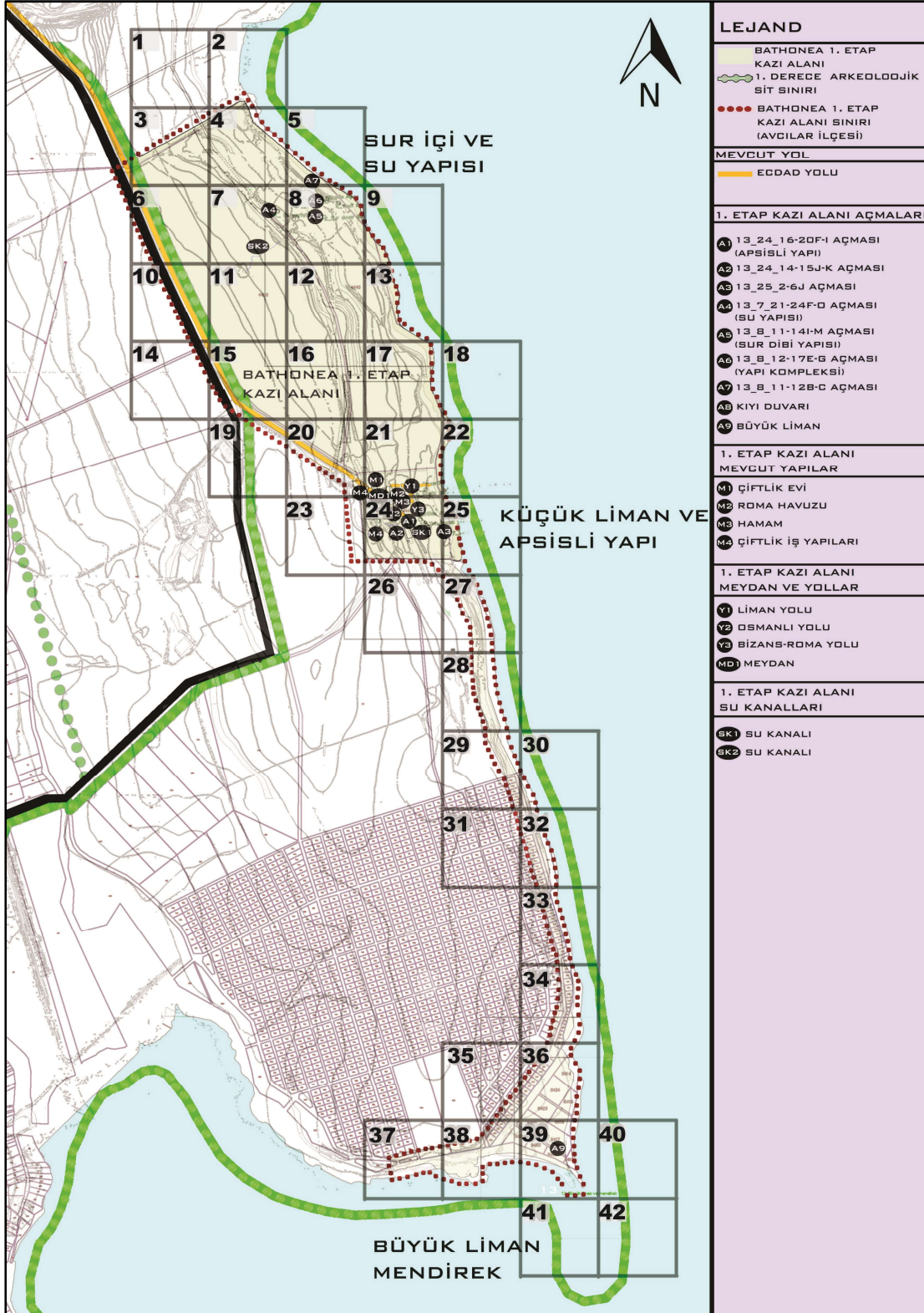
İstanbul'un batısındaki lagün göllerinden olan "Küçükçekmece" batıdan Büyükçekmece-Avcılar arasındaki kıyı bölgesi ile Büyükçekmece Gölü Havzası; kuzeyden Terkos Gölü Havzası ile Sazlıdere Baraj Gölü Havzası; kuzeydoğudan Alibeyköy Baraj Gölü Havzası doğudan Menekşe-Yedikule arasındaki kıyı bölgesi; güneyden Büyükçekmece-Avcılar arasındaki kıyı bölgesi ile çevrilidir (Ertek ve Kaya 2017: 95). Göl yaklaşık 16 km² alanı kaplarken, havzasının alanı ise 176,32 km² olup, 5400 km²'lik İstanbul ili alanının % 3,2'sini oluşturur. Yapılan hesaplamalara göre, Küçükçekmece Göl Havzası'nın ortalama yüksekliği 90-100 m değerleri arasında (ortalama 95,5 m)'dir.

İstanbul Boğazı'nın doğusundaki Kocaeli Yarımadası ile birlikte Marmara Bölgesi'nin bu alt bölümüne "Çatalca-Kocaeli Bölümü" adı verilir (Darkot ve Tuncel, 1981: 1). Çatalca ve Kocaeli yarımadaı ayrıntıda birbirine benzemekle beraber, birlikte aynı dinamik aşınım süreçlerinin etkinliğine dayanarak, neredeyse deniz seviyesine kadar kazılmış, birer alçak plato görünümü kazanmış, benzer sahalardır. Bu sahalara; "Çatalca-Kocaeli Platosu" ya da "Çatalca-Kocaeli Penepleni" olarak adlandırılırlar (Ertek, 2007: 19). Küçükçekmece Göl Havzası, Çatalca Yarımadası, üzerinde bulunur (Koral, 1998; 1994).

Resim 1.2. Bathonea kazılarının sürdüğü alanlar ve coğrafi konumu

Resim 1.3. Bathonea Kazıları karelej sistemi

1.1. Küçükçekmece Göl Havzası'nda Jeomorfolojik Değişimler

Küçükçekmece Gölü Havzası'nın ana morfolojik birimlerinin; % 22'sini platolar (35,52 km²) ve % 9'unu ovalar ve vadi tabanı düzlükleri (13,66 km²) oluşturur. Havzada belirgin bir ova karakteri gösteren alan yoktur. Ancak dar vadi tabanlarındaki alüvyal düzlük sahalar, ovalar grubuna dahil edilmiştir. Havzada dağ yoktur, ancak plato yüzeyleri üzerinde yükselen belirgin tepelere rastlanır. Küçükçekmece Gölü Havzası'nın % 69'unu 111,14 km² alanı yamaçlar oluşturur. Bu da sahadaki yarılmayı ve dolayısıyla parçalanmanın şiddetini göstermektedir. Yarılmın plato yüzeyinden alüvyal tabana ve göl yüzeyine doğru olduğu düşünüldüğünde ve yamaçlar plato alanlarına dahil edildiğinde % 91 gibi bir alan ortaya çıkmaktadır (Ertek ve Kaya 2017: 95-96). Bu değere göre; sahanın genelde 9/10'unun platolardan, geriye kalan 1/10'unun ovalar ve taban düzlüklerinden meydana gelmiştir. Bu taban düzlükleri; Eşkinöz (Nazlı) Dere, Sazlıdere ve Nakkaş Deresi tabanlarında genelde kuzeybatı-güneydoğu yönünde izlenir. Yenikapı kazıları ile görelili ilişkili olarak Marmara deniz seviyesinin yaklaşık olarak 7 m daha düşük olduğu göz önüne alındığında bu akarsuların daha güneyde geçmişte Marmara Gölü'ne dökülüyor olmalıydı (Koral 2007: 571-601; Algan vd, 2011: 30-45).

Küçükçekmece Gölü Havzası'nın büyük çoğunluğunu plato düzlükleri ve yamaçların oluşma gerekçeleri arasında, sahanın hemen kuzeyinde yüzlek veren Paleozoik ve Mesozoik temelin üzerine gelen Tersiyer Örtü Formasyonlarının geniş yer kaplaması sayılabilir. Küçükçekmece Lagününde tespit edilen formasyonlardan Bakırköy kireçtaşları ve bunun altında Güngören Üyesi kum-mil ara katkılı killer ve en altta kumlu, killi Çukurçeşme formasyonu görülür. Küçükçekmece Gölü doğu ve batısındaki sahalarda göçmeler ve toprak kaymaları bu formasyonlar nedeniyle oluşur. Göl çevresinde sık sık kütle hareketlerine ve heyelanlara rastlanır (Kaya, 1999: 99-139-161; Erinç, 2000: 320-322; Ertek ve Kaya, 2001: 385-394; 2017: 95; Üsküplüoğlu, 2003: 77; Duman vd., 2004: 4-44; Ertek ve Erginal, 2006: 177-191). Sonbahardaki yağışlarla, kireçtaşlarının çatlaklarından geçen yüzey suları, kumlardan süzülerek, en alttaki killerin bünyelerine girip şişmesine ve daha aşağıya doğru onların geçirgenliklerini önleyerek üstteki kütlelerin yerçekiminin etkisiyle eğim yönünde hareketine dolayısıyla heyelanlara ve kütle hareketlerine neden olmaktadır (Erinç, 1980: 279-290; Ertek, 2007: 24-25; Ertek ve Kaya, 2017: 96).

1.2. Bathonea ve Yakın Çevresinde Jeomorfolojik Değişimler

Küçükçekmece Gölü kıyıları 25 km uzunluğa sahiptir. Gölün bulunduğu kesim karaya doğru girinti yapan eski bir koya karşılık gelir. Bu nedenle üç taraftan ana kaya ile sınırlıdır. Göl güneyden tutturulmamış alüvyonlardan oluşan bir kıyı kordonu ile koyun önü kapanmak suretiyle bir lagüne dönüşmüştür. Göle üç ana akarsu (Eşkinöz, Sazlıdere ve Nakkaş Deresi) dökülür. Akarsu ağızları daha çok alçak kıyıları grubuna girerken, aralarında yer alan kesimlerde falezler meydana gelmiştir (Algan, 1987: 121).

Küçükçekmece Gölü'nün güney kıyılarının meydana gelişinde üç önemli etken söz konusu olmuştur. Bunlardan ikisi kıyı akıntısı ve dalga etkinliğidir. Üçüncüsü ise denizaltı topografyasıdır. Bu nedenle, batıdan doğuya doğru etkili olan Marmara Denizi kıyılarındaki kıyı akıntısı kıyıda malzeme göçünü kolaylaştırmıştır. Ardından hâkim rüzgârlardan özellikle güneyli rüzgâr lodosun (güneybatı rüzgârı) etkinliği ile bu kıyıda dalga ve akıntılarla taşınan malzemenin Avcılar Burnu'ndan doğuya Küçükçekmece Koyu'nda birikmesine neden olmuştur. Böylece Avcılar ile Menekşe arasında bulunan mevkide, karşılıklı kıyının en dar ve sığ olan kesiminde, dalga ve akıntıların üst üste yığıldığı kum, çakıl ve kilden oluşan alüvyal malzeme ile bir kıyı kordonu meydana gelmiştir (Doğaner, 2001: 1-28). Kıyı kordonu aracılığıyla deniz ile geride oluşan 16 km² alana sahip lagün arasında bir kıyı seti oluşturmak suretiyle Küçükçekmece Gölü meydana gelmiştir. Kıyı kordonunun uzunluğu 2,5 km, genişliği 500-1000 m arasında değişmektedir. Kıyı kordonunun doğu kesiminde 1 km uzunluğunda bir gideğen ile denizle bağlantısı bulunur. Bu gideğen Menekşe deresi olarak da adlandırılır. Göl, fazla sularını buradan denize taşır. Bu nedenle, Küçükçekmece Gölü'nün suları tatlıdır. Gölün en derin yeri kıyı kordonunun orta kesiminin 300 m kuzeyindeki bir noktada 20 m'dir (Ertek ve Kaya 2017: 97; İnandık 1965: 14-16; Algan 1987: 119; Ertek 2007: 47).

Sazlıdere ile batısındaki Eşkinöz deresinin getirdiği alüvyallerin göl üzerinde oluşturduğu Firuzköy Yarımadası'nın plato yüzeyi, Eosen-Oligosen yaşlı Ceylan Formasyonunun marn-kiltaşları üzerinde gelişmiştir. Kuzeyde 150-160 m'lerde uzanan plato yüzeyi Şişekumları Tepe (154 m)'de yükselti biraz artar, ancak platonun genel yayılımı ile tepenin yükseltisi arasındaki seviye farkı hissedilmeyecek kadar düşmüştür. Bu mevkide geniş plato yüzeyi güneye doğru yükselen bir sırta dönüşür. Gölün kuzeye doğru yaptığı girintilerden batıdaki ikisi arasında ise, Orta Oligosen-Alt Miyosen yaşlı Gürpınar

Üyesi kiltası ve şeyllerinde 5 km uzunluğunda tamamen dar-uzunca alçak bir sırt halini alır. Burada yükselti değeri 35 m'lere kadar düşer (Ertek ve Kaya, 2017: 97).

Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) kazılarının yürütüldüğü Firuzköy Yarımadası'nın üzerinde bulunduğu sırta 44 metre yüksekliğinde bir tepe yer alır ve göle doğru bir burun yaparak sonuçlanır. Bu nedenle Eşkinöz Dere Havzası'nın batı su bölümü üzerinde plato yüzeyi yükseltisi kuzeybatıda 165 m'lerde iken, güneydoğuda 25 m'lere kadar azalır ve göreceli yükselti farkı 140 m dolayındadır. Kuzeybatıdan-güneydoğuya doğru olan platonun genel eğim değeri ise; $0,8^{\circ}$ (% 1,4)'dır.

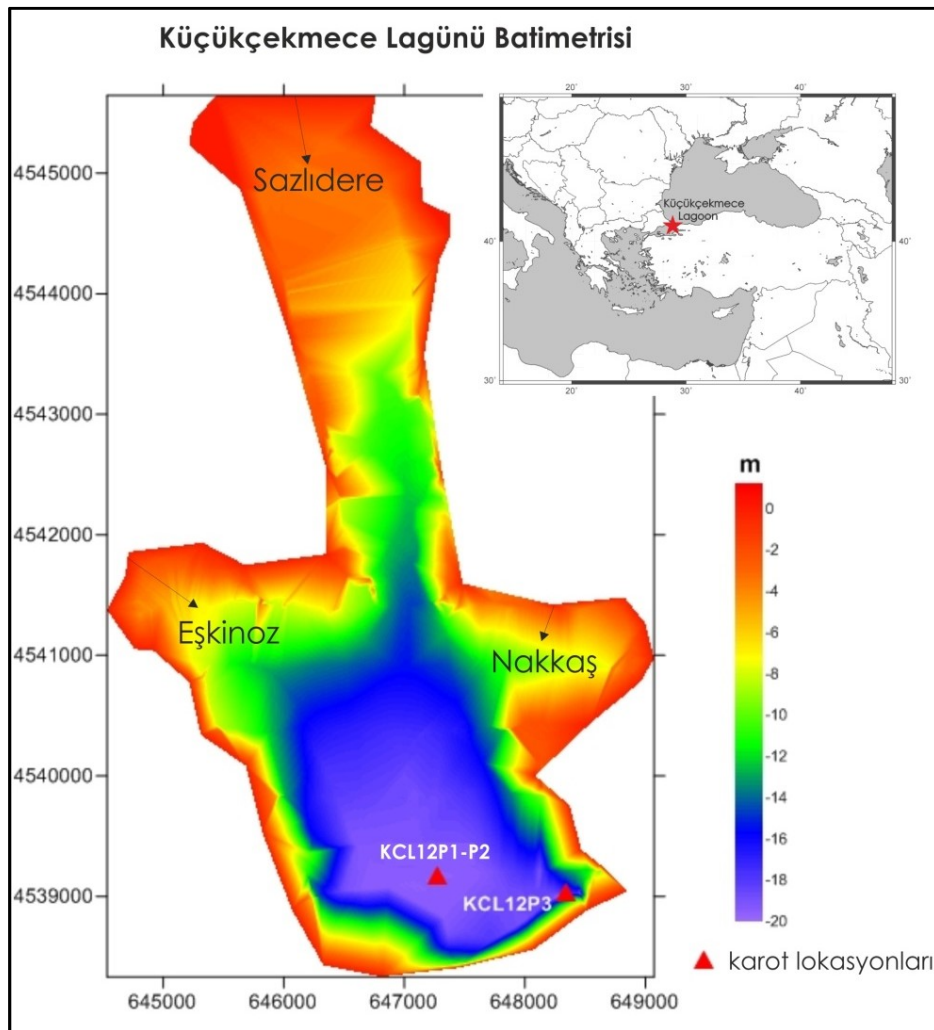
Gölün kuzeyinde Sazlıdere ile birleşen ağız kesimi ile Küçükçekmece kıyı kordonu arasında uzanan kıyıların yaklaşık uzunluğu 10 km'dir. Kazıların yürütüldüğü Firuzköy yarımadasının 15 km güneyinden geçen Kuzey Anadolu Fayı'nın varlığı (Ergintav vd. 2007: 1-18) burada depremlere ve heyelanlara neden olmaktadır. Nitekim 1999 depreminde bu durum çok net bir biçimde görülmüştür. Küçükçekmece Gölü Havzası'na kuzeyden ulaşan akarsular, yüz binlerce yıl içerisinde yaklaşık kuzeybatı-güneydoğu yönlü fay hatlarını takip ederek vadilerini açmıştır. Buradaki paralel drenajın (Erinç ve Bilgin, 1956: 124-156) ana karakterini de bu yapı oluşturur. Sazlıdere vadisinin ve Eşkinöz Dere vadisinin ve de doğudaki Nakkaş Dere vadisinin göl altı topografyasının birer boğulmuş ve dolayısıyla göl suları altında kalmış vadiler olduğu bilinmektedir. Burada özellikle antik Firuzköy kıyıları boyunca -14 ve -15 m'lere kadar uzanan sular altında kalarak boğulmuş vadiler bunun kanıtıdır.

Son buzul dönemi öncesinde (günümüzden 11.700 yıl önce) Akdeniz'in ve dolayısıyla onunla bağlantılı Ege Denizi ve Marmara Denizi'nin bugünkü seviyesinden 90-100 m daha alçak seviyede bulunması Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) kazılarının yürütüldüğü alandaki antik yerleşmenin zaman zaman su basman kotunun altında ve üstünde kalarak yerleşmenin yer değiştirdiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu durum, son yıllardaki arkeolojik araştırma ve kazılarda da belirgin olarak ortaya çıkmaktadır (Ertek ve Kaya, 2017: 97-98).

1.3 Paleoiklim

Göl sedimanları, geçmiş iklim ve çevre değişimlerinin çoğunlukla kesintisiz olarak kaydedildiği doğal arşivlerdir. Bu özelliğinden dolayı göller; jeofizik, biyoloji, arkeoloji ve

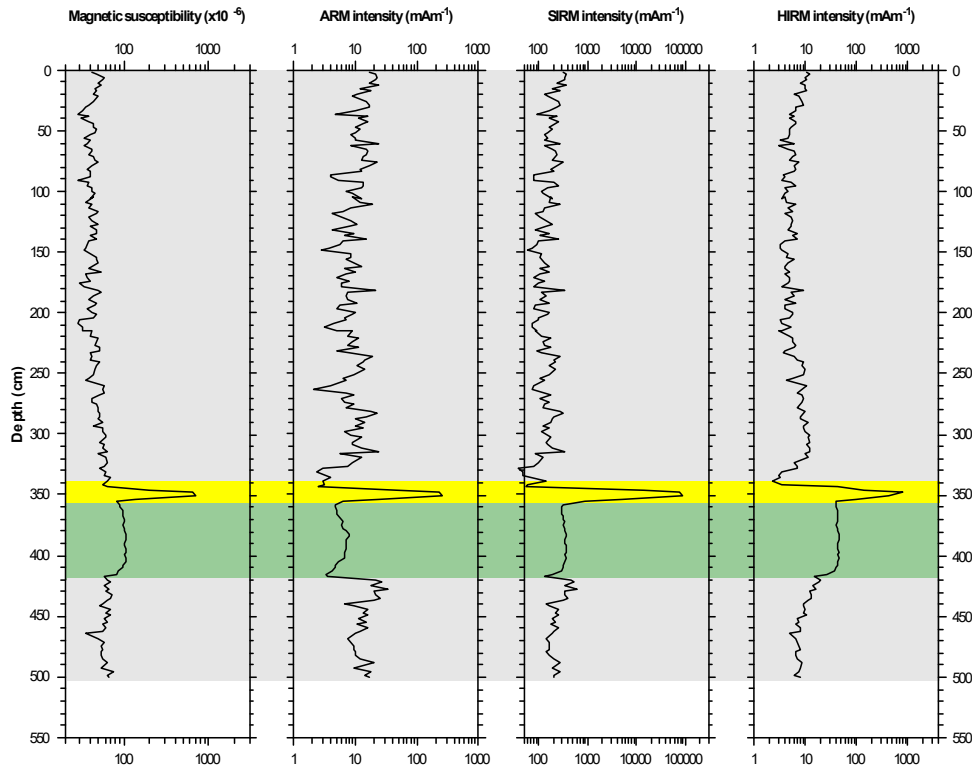
çevre gibi farklı disiplinlerin konu ile ilgili araştırmalarında sıklıkla çalışılan ortamlardır. Göl tabanındaki malzeme atmosfer, göl havzası veya ana kayadan göl içerisine taşınarak geçmiş çevresel süreçlerin bir kaydını taşımaktadır. Bu malzeme içerisinde bulunan manyetik minerallerin analizleri ile elde edilen manyetik parametreler, paleoiklim ve paleoortam araştırmalarında oldukça kullanışlı belirteçler (proxy) sağlamaktadır. İklim, rüzgâr, aşınma süreçleri ve sucul üretimlerdeki değişimler göl sedimanlarında bulunan manyetik minerallerin kompozisyon, tane boyu ve yoğunluğunda değişimlere neden olmaktadır (Thompson ve Oldfield 1986). Göl sedimanlarının manyetik özelliklerinin yorumu gölün akaçlama havzasından taşınan kırıntılı malzemelerin kontrolündedir. Bu malzemeler çoğunlukla vejetasyonun seyrek ve erozyonun şiddetli olduğu zamanlarda soğuk veya kurak iklim dönemleri boyunca depolanan sedimanların manyetik özelliklerinin açıklanmasında yeterli bilgi sağlayabilmektedir (Thompson vd. 1980).

Resim 1.4. Küçükçekmece Lagünü'nün konumu, batimetri haritası ve karot noktaları.

Küçükçekmece Lagünü'nün çevre manyetik özellikleri Bathonea kazı bilim heyetinden Dr. Özlem Makaroğlu tarafından incelenmiştir. Yapılan çalışmalar ekolojik sistem içerisindeki örneklerin manyetik özelliklerinin çalışılması esasına dayanmaktadır. Sedimanların; toprağın, tozların ve diğer doğal materyallerin manyetik ölçümleri iklim ve ortam değişimleri ile ilişkili soruları ve problemleri analiz etmek için güçlü ve etkili bir araçtır (Maher ve Thompson 1999). Taşınma, erozyon ve aşınmayı etkileyen birçok iklim süreci, doğal materyallerde bulunan manyetik minerallerin yoğunluğu, boyutu ve mineralojisi üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir (Thompson ve Oldfield 1986). Kesintisiz Holosen dönemi (günümüzden önce 10.000) kayıtlarını sedimanlarla barındıran göller, buzul arası dönemlerdeki çevre değişimlerinin belirlenmesinde oldukça önemli bilgiler içermektedir (Makaroğlu 2017: 103-110). Sedimanların manyetik özellikleri yağış ve sıcaklık gibi iklimsel etkilerle ilişkili olduğundan dolayı Küçükçekmece Lagün sedimanlarının manyetik özelliklerinin belirlenmesi, lagünün içinde bulunduğu havzada geçmiş iklim değişimlerinin yorumlanmasında önemli katkılar sağlamıştır.

KCL12P1, Küçükçekmece Lagoon

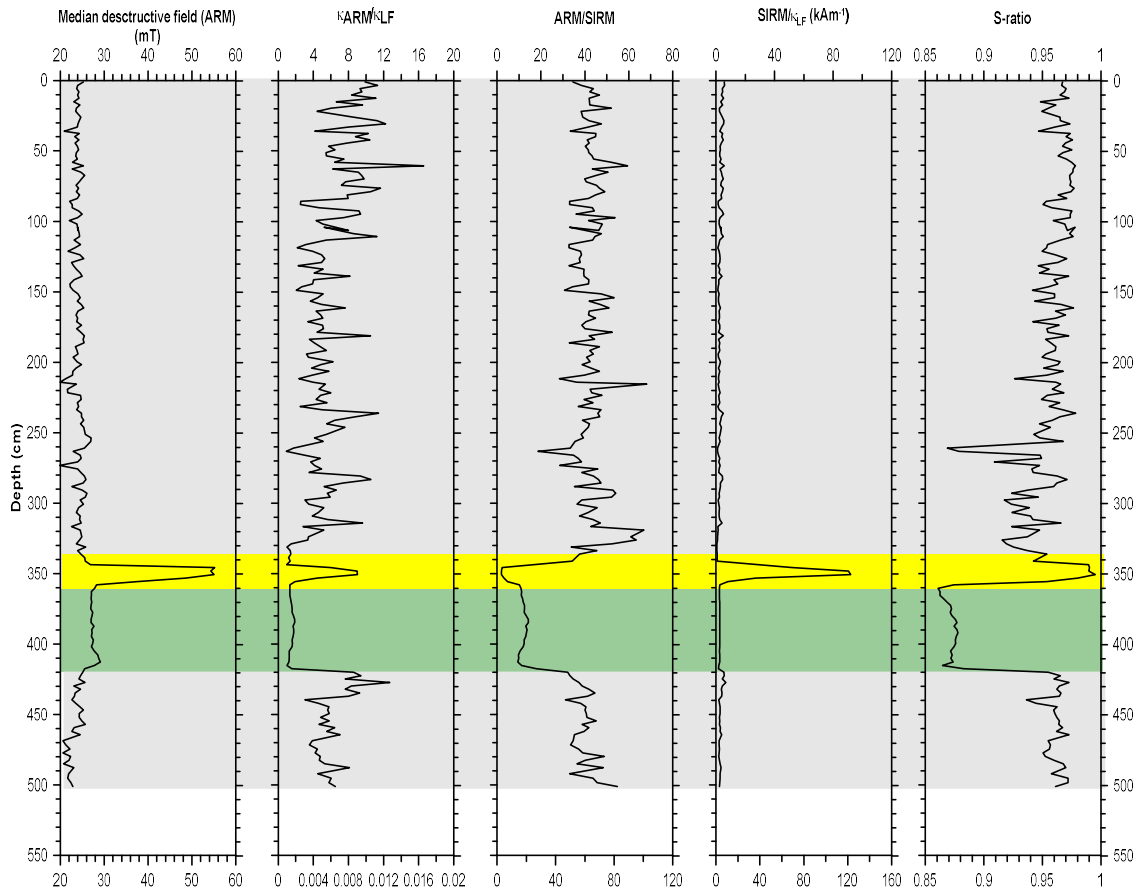

Resim 1.5. KCL12P1 no'lu karotun manyetik mineral yoğunluğu.

Küçükçekmece Lagünü'nü besleyen derelerden en önemlisi Sazlıdere ve Eşkinöz'dür (Res.1.2.). Her iki derenin lagüne yaklaştığı yerler arkeolojik açıdan, insanlık için en uygun yaşam alanları konumundadır. Bu nedenle bölgede yaşamın yüz binlerce yıl önce başladığı ve lagün etrafında farklı dönemlere ait yerleşmelerin kurulduğu bölgede yapılan Bathonea Kazılarıyla ortaya çıkmıştır. Kazılarda lagünün deniz bağlantısının olduğu dönemlerde inşa edildiği düşünülen limanların varlığı tespit edilmiştir. (Aydınğün 2017a: 1-13; Aydınğün ve Öniz 2008; Aydınğün vd. 2011).

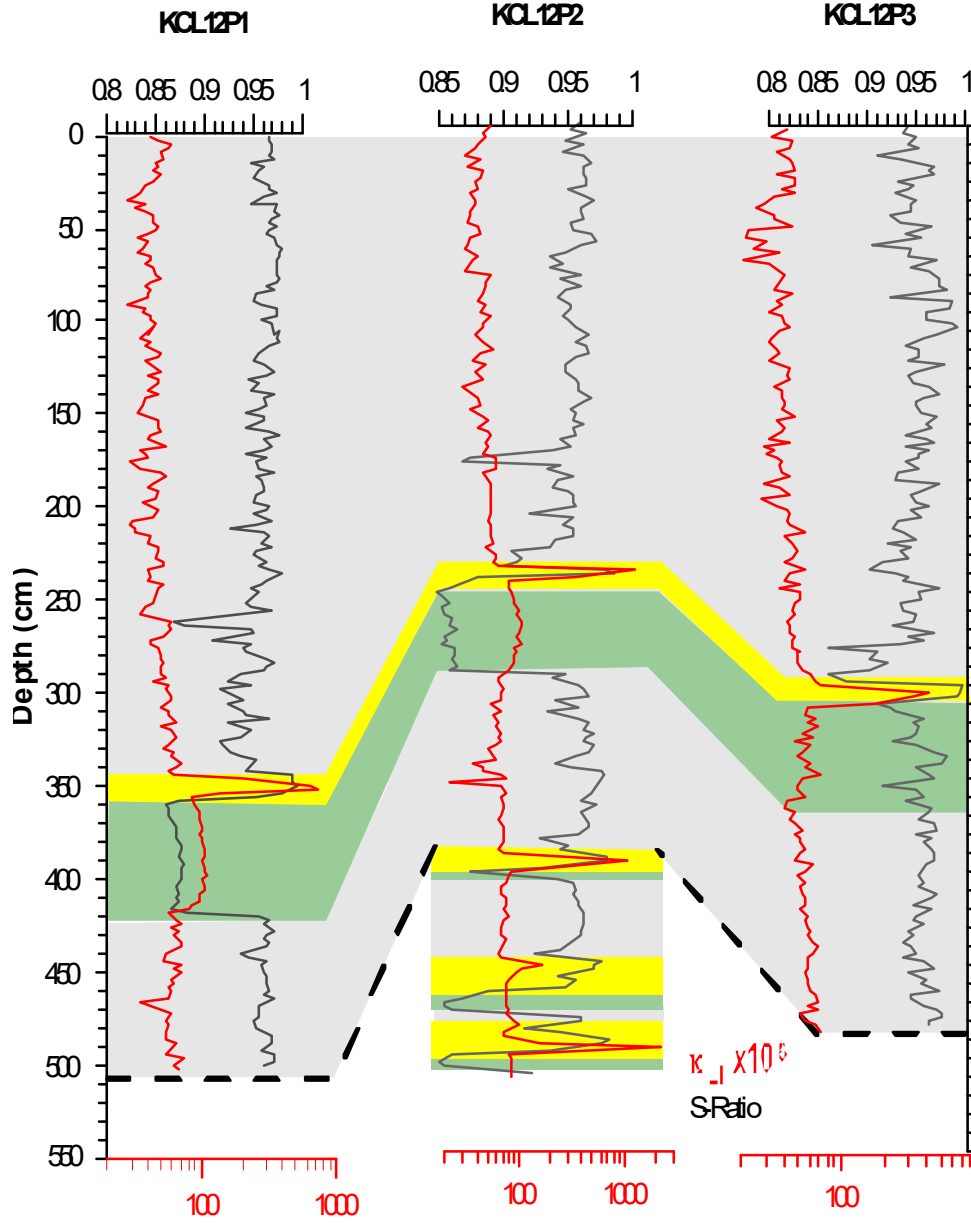
Küçükçekmece Lagünü ve çevresi tarihi ve arkeolojik önemi yanında, bulunduğu coğrafik ve jeolojik konumu açısından da doğa ve yerbilimleri disiplinlerinde de önemli bir araştırma alanıdır (Makaroglu 2017: 103-104).

KCL12P1, Küçükçekmece Lagoon

Resim 1.6. KCL12P1 no.lu karotun manyetik mineral tane boyu değişimi.

Resim 1.7. Küçükçekmece Lagünü manyetik duyarlılık ve S-oranı değişimi.

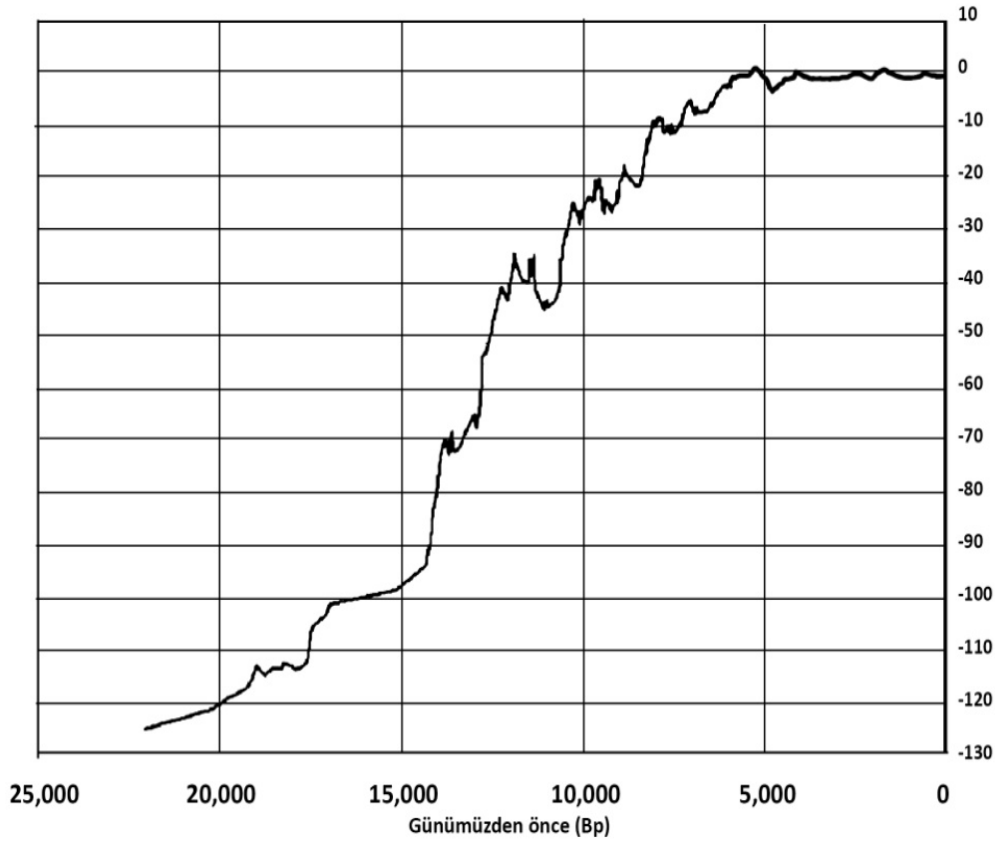
Lagünde yapılan paleoklim araştırmalarında, küçük Buzul Çağı ve Orta Çağ ılık döneminde Küçükçekmece Lagünü iklim kayıtlarının Avrupa'da izlenen kayıtlarla genel bir benzerlik gösterdiği ve günümüzden önce 1200-600 yılları arasında yağışlı ve günümüzden önce 1300-1200 yılları arasında kurak dönemlerin hâkim olduğu ortaya konulmuştur (Akçer-Ön vd. 2011). Kurak dönemlerin Holosen dönemde gerçekteştiği yapılan incelemelerde. Bu sonuçlar lagün sedimanlarının iklim değişimlerine duyarlı olduğunu göstermektedir.

1.4. Küçükçekmece Bölgesi Kıyı Kenar Çizgisinin Son 4500 Yılda Gelişimi

Küçükçekmece Gölü üzerinde bulunan limanların Tunç Çağları'ndan Demir Çağları'na kadar geçen dönemdeki durumlarını anlayabilmek için göl içindeki kıyı kenar çizgisinin bin yıllar boyu geçirmiş olduğu değişiklik ve farklı evreleri bilmek şüphesiz faydalı olacaktır. Yaptığımız kaynak taramalarında özellikle Marmara Denizi'nin, son buzul çağı sonundan başlayarak (Holosen içinde), dış denizlere kapalı bir göl havzasından, bir iç denize dönüşmesi ile ilgili pek çok araştırmaya ulaşılmıştır (Meriç vd., 2009; Meriç ve Algan, 2007; Eriş ve Çağatay, 2008; Ediger vd., 2018; Kayan, 2012; McHugh vd., 2008) ancak bu çalışmalarda Küçükçekmece gölünün tarihsel olarak kıyı kenar çizgilerinin nasıl geliştiği ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu nedenle son buzul çağını takip eden dönemdeki, karaların üzerlerindeki buzulların erimelerine bağlı olarak deniz sularının nasıl yükseldiğine bakmak Küçükçekmece Gölü'ndeki kıyı kenar çizgilerinin hareketi hakkında da temel bir fikir verebilir. Yakın jeolojik geçmişte dünya denizlerinin ortalama seviyesi büyük salınımlar göstermiştir. 125,000 yıl önceye tarihlenen, son buzul çağından önceki ılık dönemde günümüzden 4-6 metre yüksek seviyede olduğu bilinmektedir. Son buzul çağının zirveye ulaştığı 20,000 yıl önceyse dünya denizlerinin seviyeleri günümüzden yaklaşık olarak 120 metre daha aşağıda bulunmaktaydı⁷.

Tam doğrusal olmadan, zaman içinde farklı hızlanmalar, yavaşlamalar hatta Younger Dryas döneminde olduğu gibi, buzulların yeniden artış göstermesine bağlı olarak, kısa dönemli alçalmalar göstererek, dünya denizlerinin genel seviyesindeki yükselmeler günümüzden 6,000 yıl öncesine kadar hızla gelmiş ve o tarihlerde belli bir denge noktasına ulaşılmıştır. Kurt Lambeck'e göre 6000 yıl öncesinde dünya denizlerindeki seviye günümüzden 1-2 metre yükseğe ulaştıktan sonra çok yavaş ve neredeyse düzenli bir şekilde günümüze kadar düşmüştür (1990: 210). İlhan Kayan 6000 yıl öncesine kadar hızlı bir seviye yükselmesi olduğunu belirtip, Lambeck'in söz ettiği önermenin bu konudaki üç teoriden birisi olduğunu söylemektedir (2012: 73). Diğer iki teoriyi de aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

⁷https://www.giss.nasa.gov/research/briefs/gornitz_09/ (Erişim tarihi: 26/06/2018)

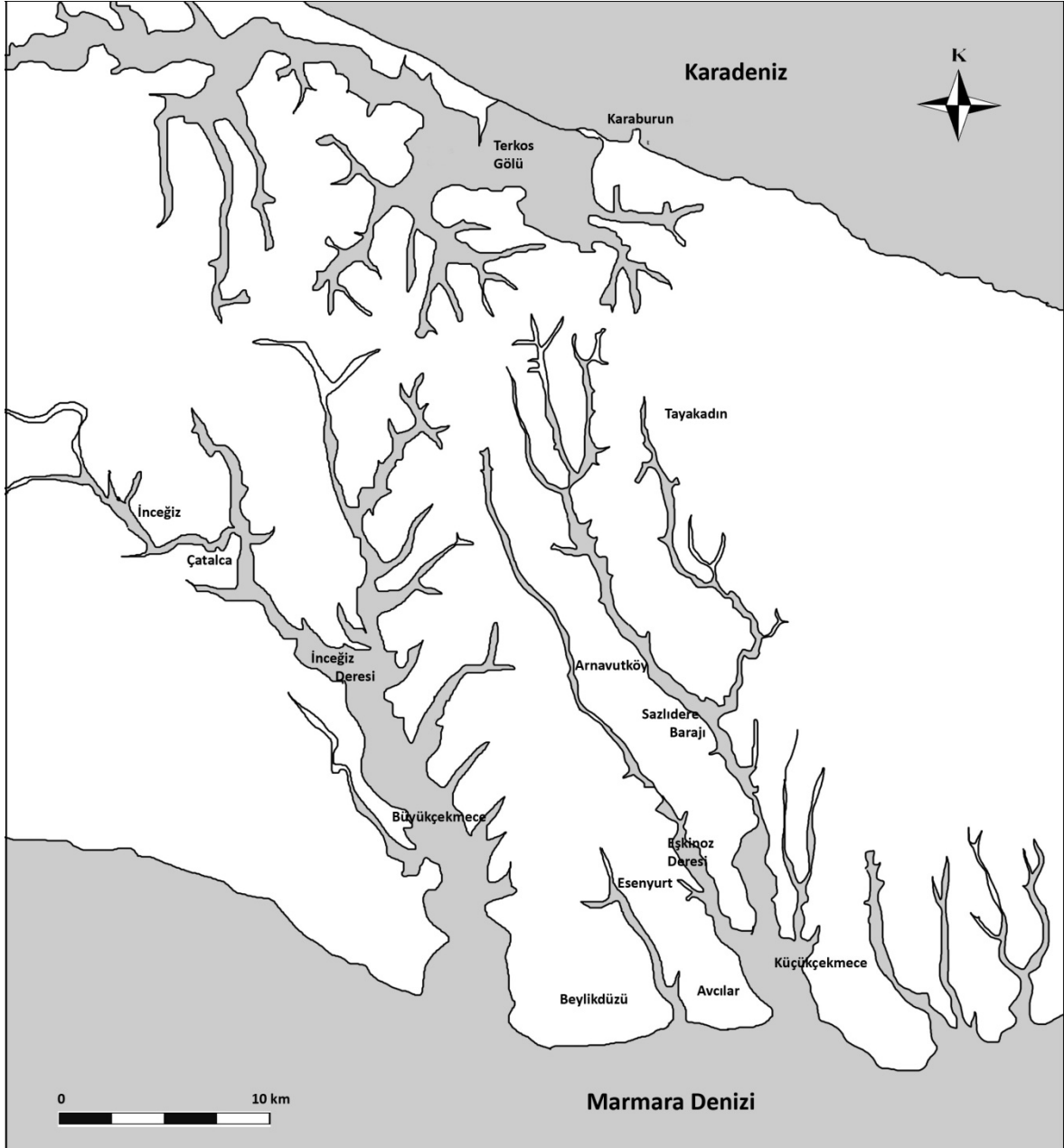

Resim 1.8. Dünya denizlerinin seviyesinin son 20,000 yıldaki yaklaşık yükselmesi (Balsilie ve Donoghue, 2011: 63)

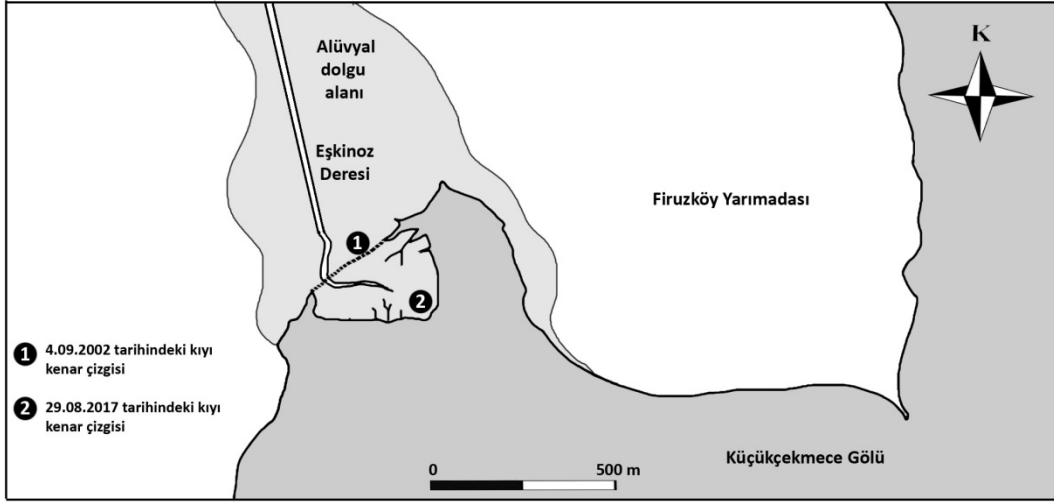
İkinci teoriyi destekleyen bir grup bilim insanı, deniz seviyesinin 6000 yıl önce günümüzden 1-2 metre alçak bir seviyeye ulaştığını ve sonrasında hızının giderek azalarak, yavaş bir seyir ile günümüz seviyesine yükseldiğini iddia etmektedir (2012: 72). Üçüncü teoriyi ortaya atan bilim insanları ise 6000 yıl önce deniz seviyesinin günümüz yüksekliğine ulaştığını, uzun bir süre bu seviyede kaldıktan sonra 3500 yıl öncesine kadar birkaç metre alçaldığını ve sonra tekrar günümüz seviyesine geldiğini düşünmektedir (2012: 73).

Buzulların erimesi sonucunda karaların üzerinde duran büyük bir kütle denizlere transfer olunca yer kabuğunda, Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa gibi bölgelerde “hafifleyen” kıta bloklarında yükselmeler, ağırlaşan okyanus tabanlarında ise alçalmalar ve tüm bu hareketlerin çevre kıyılarda farklı etkiler ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Burada söz konusu olan 1-2 metre gibi, dünyanın boyutları ile karşılaştırıldığında son derece küçük kalan bir seviye farkıdır. Bu kadar hassas bir ölçü ile araştırmalar yapılmaya kalkıldığında kıtalar, deniz tabanları, kıtaların denizlerle birleşen kıyı hatları sabit ve katı cisimler gibi

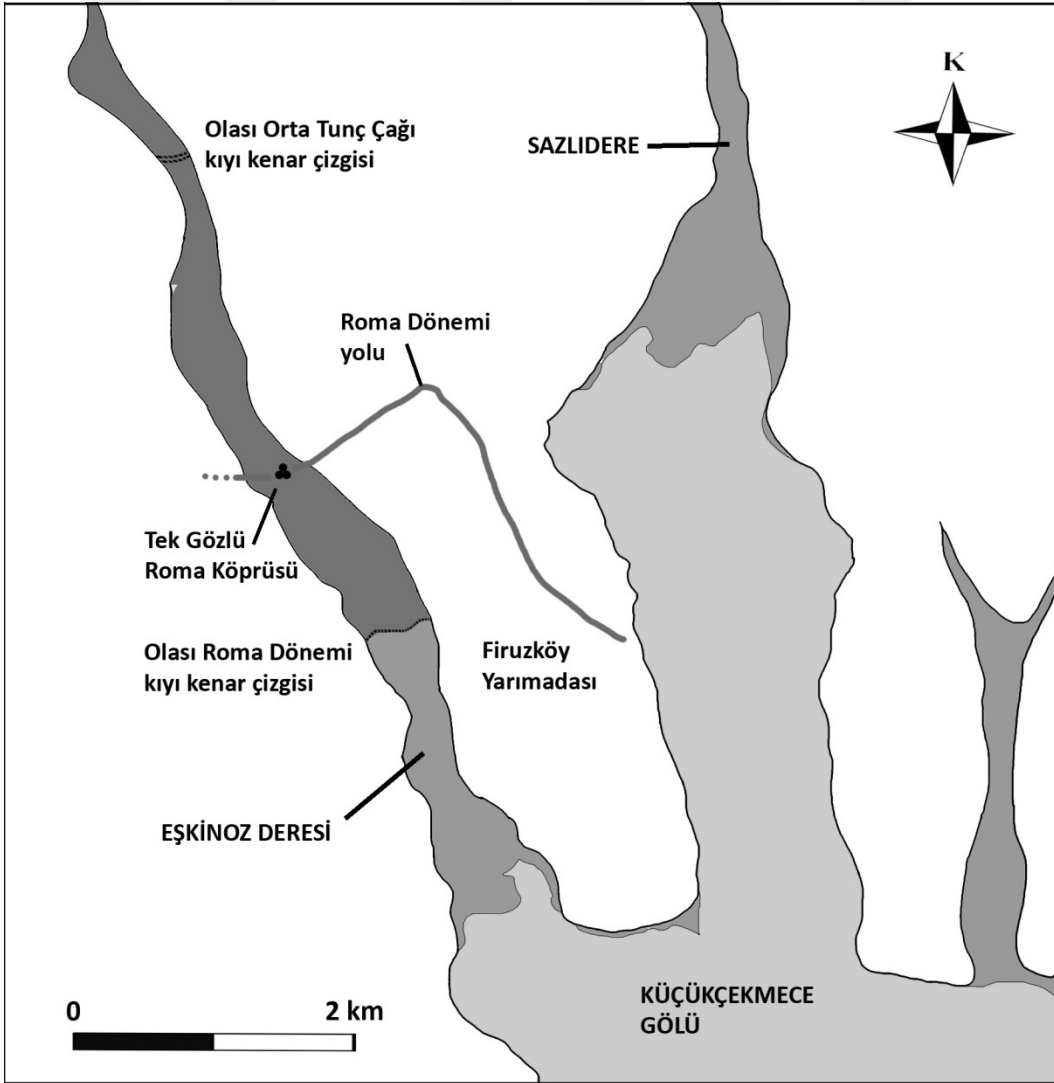
değil, dinamik, hareketli malzemeler gibi hareket ettikleri düşünülmektedir. Bu nedenle dünyanın farklı yerlerindeki kıyılarda, son 6000 yıllık deniz seviyesindeki değişiklikleri irdeleyen yukarıda adı geçen, her üç tezi de doğrulayacak coğrafi noktaların var olması şaşırtıcı olmayacaktır.

Resim 1.9. Büyükçekmece ve Küçükçekmece lagün göllerinin ve bu göllere bağlanan dere yataklarındaki alüvyal dolgu sahalarını bir bütün olarak gösteren harita (Bölgenin Genelleştirilmiş Jeoloji Haritası, İBB-2011 temel alınarak ve sadece alüvyal dolgu alanları ile şu anda göl olan alanlar işaretlenerek çizilmiştir. Çizim: Haldun Aydıngün)

Resim 1.10. Google Earth uydu resimlerinden yararlanarak çizilmiş olan, Eşkinöz deresinin 15 yılda meydana getirdiği dolgu.(Çizim: Haldun Aydınğün)

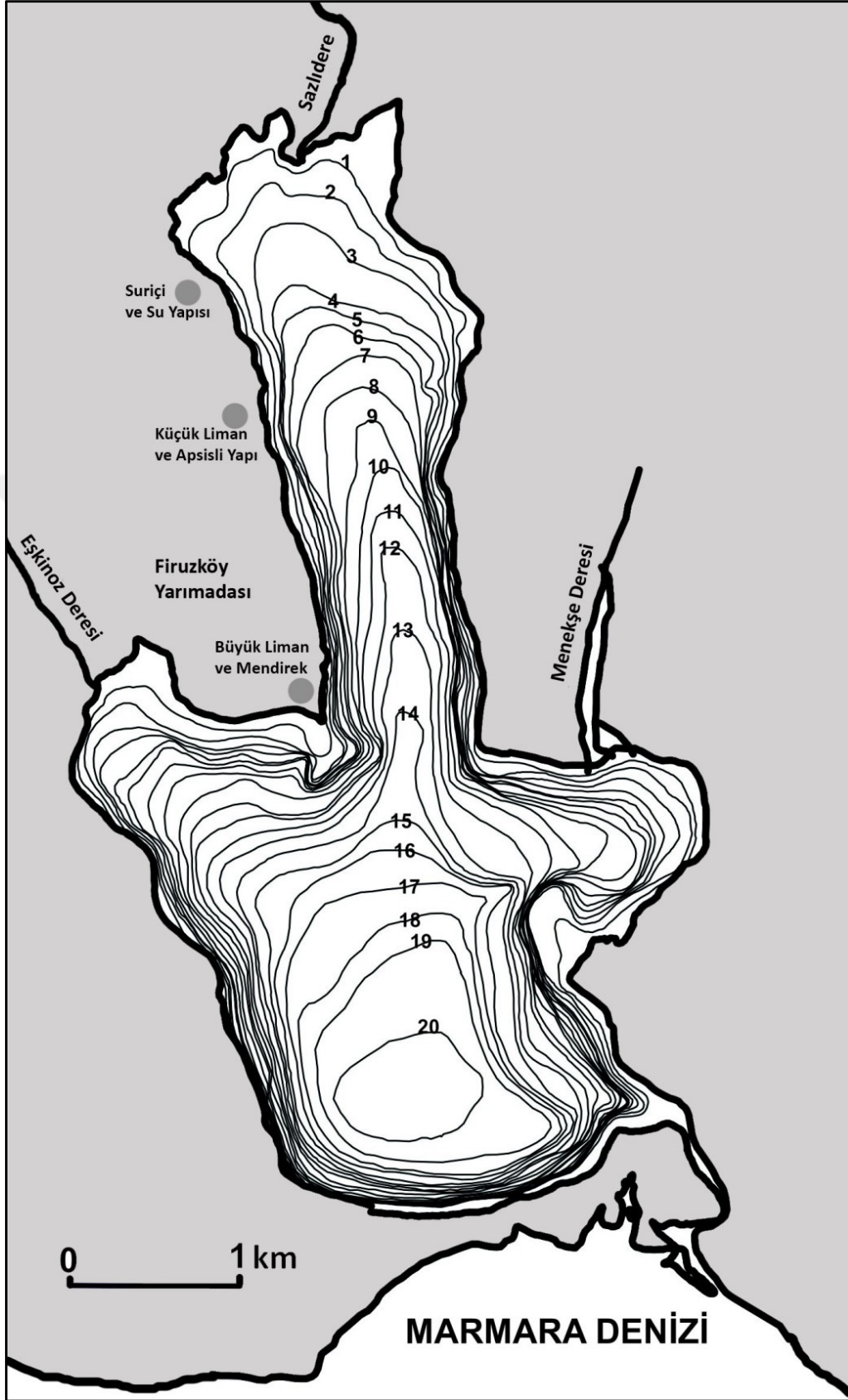

Resim 1.11. Firuzköy yarımadasının batısını oluşturan Eşkinöz Deresinin Roma Dönemi ve Tunç Çağları'ndaki olası kıyı kenar çizgileri (Çizim: Haldun Aydınğün)

Sonuç olarak, 6000 yıl önce hemen hemen günümüz deniz seviyelerine ulaşılmış olduğunu düşünebiliriz. Kapsamı 4500 yıl öncesine kadar giden tezimiz açısından da dünya denizlerinin seviyesini “sabit” olarak düşünmek ve bu tarihten sonra buzul erimelerinin etkilerini “önemsiz” saymak çok yanlış olmayacaktır. Ancak geçmişte meydana gelmiş olabilecek sismik hareketler ve alüvyal birikim bazı noktalarda kıyı kenar çizgilerini oldukça etkilemektedir. Res. 1.9’da görüleceği gibi Firuzköy yarımadasının batı kıyısını oluşturan Eşkinöz Deresi ve onun oluşturduğu alüvyal dolgu bölgesi oldukça kuzeye uzanırken, yarımadaının günümüzde kuzey doğusuna dökülen Sazlıdere’nin alüvyal dolgu hattı ise neredeyse Karadeniz kıyılarına kadar gidebilmektedir. Bu derelerden Eşkinöz’un yarattığı alüvyal yığılma bölgede araştırma yapmaya başladığımız 2007 yaz sezonundan itibaren günümüze kadar geçen 11 yıllık süre içinde rahatça fark edilecek şekilde kendini göstermiştir. Sonuç olarak jeolojik ölçekteki bir zaman diliminden değil, bir insan ömrüne rahatça sığabilecek bir süreçteki gözle görülebilecek bir farktan söz ediyoruz. Birincisi 2002, diğeri ise 2017 yılından uydudan çekilmiş Google Earth resimlerinden yola çıkarak çizilmiş olup, bu süre zarfında Eşkinöz deresinin ağzındaki kıyı kenar çizgisinin değişimini göstermektedir (Res.1.10).

Küçükçekmece Gölü’nün şu andaki batimetri haritasında (Bkz. Res.1.12) görüleceği gibi Firuzköy yarımadasının doğu sahilinde eş derinlik çizgileri oldukça birbirlerine yakın durmakta ve hızla derinleşen bir suya işaret etmektedirler. Son 6000 yılda 1-2 metre içinde alçalıp yükseldiği düşünülen dünya denizlerindeki su seviyesinin Bathonea kazılarının yakınında sürdüğü Firuzköy Yarımadası doğu sahilindeki kıyı kenar çizgisine fazla bir değişiklik yapması mümkün görünmemektedir. Araştırmalar ve kazılar çerçevesinde, en güneydeki Büyük Liman bölgesinden, en kuzeydeki Sur İçi ve Su Yapısına kadar olan sahildeki, Helenistik Döneme tarihlenen duvarların büyük bir bölümü günümüzde de genel olarak kıyı kenar çizgisini takip etmektedir. Etmediği noktalarda ise gerek kara içinde, gerekse gölün içine doğru sadece 1-2 metrelik bir değişimler söz konusudur. Bu bağlamda son 2300 yılda, Firuzköy yarımadasının doğu sahilindeki kıyı kenar çizgisinin hemen hemen hiç değişmemiş olduğunu var saymamız mümkün görünmektedir.

Eşkinöz Deresinin çok hızlı bir şekilde getirdiği alüvyonlar Firuzköy Yarımadasının tarihsel dönemlerde güney yönünde uzanan, ince, uzun bir yarımada olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Yapılan jeolojik çalışmalardan Eşkinöz Deresinin

Resim 1.12. Küçükçekmece gölü güncel batimetri haritası. (Ertek ve Kaya, 2017:102).

günümüzde içinden aktığı vadinin tamamen alüvyal dolgu olduğunu biliyoruz. Elimizdeki somut kanıtlardan bir tanesi 2007 yılında tespit ettiğimiz tek kemerli Roma köprüsü (Res. 3.81.) ve buna bağlı olarak kazı alanımızın içinden çıkarak gelen, batı yönüne dönerek köprüye ulaşan, düzgün taş döşeli Roma yoludur⁸ (Res. 3.80.-81.).

Köprünün tek gözlü olması Eşkinöz Deresinin akmakta olduğunu ancak köprünün yapıldığı noktada derenin iki yanındaki alüvyal dolgunun iyi oturmuş, sağlam bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Öyle olmasa gelen yolu bu noktada stabilize etmek mümkün olamazdı. Dolayısıyla günümüzden iki bin yıl önce bu noktada yeni dolmakta olan, bataklık bir dere ağzı olması söz konusu değildir. Roma Dönemi'nde Eşkinöz Deresinin ağzı daha güneyde, haritada temsili olarak çizilmiş noktaya yakın bir yerlerde bulunması daha mantıklı gelmektedir. Hitit Eserlerinin ve Kıbrıs kap parçasının bulunduğu Orta Tunç Çağı için ise Eşkinöz Deresindeki dolgunun, Roma Döneminden geriye doğru bin beş yüz yıl daha gideceğimiz düşünülerek vadi içinde daha kuzeyde olması gerekmektedir. Bu düşüncelerden hareketle Tunç Çağları içinde Firuzköy yarımadasının hem doğu hem de batı kıyılarının dış denizlere açık olduğu düşünülebilir.

---

⁸Söz konusu köprü bir yıl sonra yapılan bir yol çalışması sırasında yıkılmış ve Roma yolunun üzeri de defalarca molozlarla kaplanıp, sonunda stabilize modern bir yol haline getirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜKÇEKMECE GÖL HAVZASI YERLEŞİM TARİHİ

Yüzbinlerce yıllık bir geçmişe sahip olan İstanbul Boğazı ve çevresindeki insanlık izleri Alt Paleolitik Çağ'dan başlayıp kesintisiz olarak günümüze kadar devam etmiştir. Tezin bu bölümünde iki kıtanın kesişme noktasında yer alan İstanbul gibi her daim gözde olmuş bir coğrafi merkezin dış çepherinde kalmış ve de çok fazla değinilmemiş Küçükçekmece Göl Havzası'nın tarihçesi üzerinde durulacaktır. Tez konumuz olan Bathonea Aktarma limanı bölgesi, İstanbul ilinin batı yakasında İstanbul Boğazı'na 20 km. uzaklıktaki Küçükçekmece Lagün Gölü'nün Avcılar kıyılarında yer almaktadır. Kazı alanının bölge tarihi verilirken, İstanbul'un geçmişindeki olaylarla birebir ilişkide kalmış Göl Havzası'nı İstanbul tarihinden ayırmak mümkün olamamaktadır. Ancak, İstanbul gibi bir kentin binlerce kez yazılmış tarihi burada tekrar edilmeyecektir. Amacımız tezin ana konusunu oluşturan Liman yerleşmesinin yer aldığı Küçükçekmece ve yakın çevresinin tarihöncesinden başlayıp bölgedeki deniz ticaretinin zayıflayıp ortadan kalktığı ve kazı alanındaki yaşam izlerinin son bulunduğu 13. yüzyıla kadar olan tarihsel geçmişini detaylı olarak ele almaktır. Ayrıca, bölgenin Osmanlı dönemi de 19. yüzyıla kadar anlatılmaktadır.

Bu bölüm hazırlanırken çevrede yapılmış arkeolojik kazılar, araştırmalar, numizmatik ve epigrafik bulgular ile Antik ve Orta Çağ kaynakları ile Osmanlı arşiv kayıtlarından sağlanan bilgilerden yararlanılmıştır.

2.1. Tarih Öncesi Çağlarda Küçükçekmece Göl Havzası

Küçükçekmece Göl Havzası doğuda Küçükçekmece, batıda Avcılar ve kuzeyde Başakşehir ilçeleri sınırlarında kalmaktadır. Havza kuzeyde İstanbul ve Türkiye'nin en eski insanlık izlerini barındıran Yarımburgaz Mağarasını da içine alır. Günümüzde Başakşehir ilçesi⁹ sınırları içinde Altınşehir mevkiinde kalan bu doğal mağara, yalnız

---

⁹Yarımburgaz Mağarası 2008 yılına kadar Küçükçekmece sınırları içerisindeyken, 5747 sayılı kanun ile yeni kurulan Başakşehir ilçesi sınırlarına alınmıştır.

ülkemizin değil, Avrupa'nın da en eski insanlık izlerini barındırması açısından Dünya kültür tarihinde ayrı bir öneme sahiptir.

2.1.1. Paleolitik Dönem

Yarımburgaz Mağarası, günümüzde 2,5 km güneyinde yer alan Küçükçekmece Lagün Gölü ve önünden geçen Sazlıdere (Antik Bathynias Nehri) ile zengin su kaynaklarının yakınında olması sayesinde doğal bir barınma ve konaklama yeri olma özelliğine sahiptir. Binlerce yıl önceki konumunda Küçükçekmece'nin Marmara'nın bir koyu olduğu düşünülecek olursa, Marmara Denizi sularının Mağaranın önüne kadar yaklaştığı düşünülmektedir. Kuzeyden gelen Sazlıdere'nin tatlı sularının deniz suyuyla birleştiği mağaranın önünde oluşan eko-sistemde gelişen zengin su ürünleri ve buna bağlı beslenen su kuşları ilk yerleşimcilere sonsuz bir besin kaynağı yaratmış olmalıdır. Mağara içindeki yaz kış değişmeyen sıcaklık insanların barınması için çok ideal koşulları oluşturur (Aydıngün, 2015a: 170).

Resim 2.1.Yarımburgaz Mağarası ve önünden akan (Antik Bathynias) Sazlıdere.

Yarımburgaz Mağarası, yaklaşık 1.000.000 yıl öncesinde oluşmuş bir Orta Pleistosen dönem mağarasıdır. Mağaranın oluşumundan yaklaşık 400.000 yıl sonra insan gruplarının mağarayı kullanmaya başladığı anlaşılmaktadır (Res. 2.1).

Burada insanlığa ait izlerin yaklaşık 600.000 yıl evvel başladığı sanılmaktadır¹⁰. Yarımburgaz Mağarası, arkeoloji, jeoloji, jeokronoloji, jeoarkeoloji ve paleoekoloji açısından çok büyük bir öneme sahiptir. İçindeki dolgular 4. zamandan (Kvarterner) bu yana değişen iklim, ortam, biyodünya, deniz seviyeleri ile kültür tarihinin birlikte izlenebildiği çok önemli bir jeoarkeoloji rehberi niteliğindedir (Aydın, 2015a: 171).

Mağara, 19. yüzyıl ortalarından itibaren bilim dünyasında bilinmektedir. Yarımburgaz Mağarası'nın bilim dünyasında tanınmasında Abdullah Bey'in başlattığı jeolojik incelemeleri önemlidir. Tarih öncesi çağları araştırmaları açısından çok önemli bir yer olan Yarımburgaz Mağarası, 1869/70 yıllarında jeolog Miralay Macarlı Abdullah Bey'in bilim dünyasına sunduğu birkaç yayının ardından (Abdullah Bey 1869; 1870; 1874), 1900'lü yıllarda Rabius Bousquet (1900: 295-302), Harun Reşit Kocacan (1921: 12-18), Raymond Hovasse (1927: 1-19, 396-422), G. E. Hubbard (1932: 321-328) tarafından jeolojik olarak incelenmiş ve yayınlanmıştır. Hovasse, bu mağaranın tarih öncesi yerleşime uygunluğuna dikkat çeken ilk kişidir. Mağaradaki ilk arkeolojik incelemeler 1959 yılında Şevket Aziz Kansu tarafından yapılmıştır (Kansu 1966; 1972). 1963 de İsmail Kılıç Kökten (1963: 277-278), 1964-1965 de Şevket Aziz Kansu-Necati Dolunay (Kansu 1966: 491-492) tarafından açılan sondajlarla bazı arkeolojik bilgiler sağlanır.

Yarımburgaz Mağarasındaki ilk sondajlar ve 1990'lardaki kazılar daha çok insanlık tarihini ilgilendiren kültür kazıları olmuştur. Bu nedenle mağaranın ana kaya tabanına kadar inilmemiştir. Ancak yine de bu kazılar, mağaranın jeolojik önemini de ortaya çıkarmıştır. Böylece Marmara bölgesinin geçirdiği jeolojik değişimler ile iklim farklılıkları tespit edilebilmiştir. Çalışmalarda Marmara Bölgesinin Orta Pleistosen başlarından günümüze kadar soğuk-kurak, soğuk-yağışlı, sıcak-kurak ve sıcak-yağışlı dönemler geçirdiği anlaşılmıştır. Bu değişimleri gösteren katmanlarda dönemin hayvan fosilleri de ele geçmiştir. Mağarada ele geçen buluntular arasında insan kemiklerine rastlanılmamıştır. Ancak, onların kullandığı aletler (Paleolitik Çağ'a tarihlenen) ağırlıklı

¹⁰Mehmet Özdoğan ilk yayınlarında Mağaranın en alt tabakalarını 400.000 yıla, daha sonraki yayınlarında çoğunlukla 600.000 bin yıl, bazen de 800.000 yıla tarihlemektedir. Son yayınlarında tekrar 600.000 yıl olarak yayınladığı için biz de bu tarihi kullanmayı uygun gördük (Bkz. Mehmet Özdoğan, "İstanbul'un Tarih Öncesi", Aktüel Arkeoloji, 2013: 37, 36-45).

olarak yer almaktadır. Bunlar çimentolaşmış breş tabakası altında kitlenmiş durumda, Olduwan türü olarak bilinen çay taşı, Orta Pleistosen'e tarihlenen, 3 milyon yıl evvel kullanılmaya başlanmış ve yüz binlerce yıl aynı biçimde üretilip, kullanılan ilk aletlerdir. Bunlar mağarada Aşağı Pleistosen'in sonları ile Orta Pleistosen'in başlarından itibaren insanların yaşamış olduğuna işaret etmektedir. Mağarada ele geçen bu buluntuların bir diğer önemi ise insan elinden çıkma ilk örneklerin, satır ve kıyıcı satır endüstrisine ait belgelerin gerçek tabakaları içinde saptanabildiği ilk yer olmasıdır. Afrika ve Asya ile Avrupa arasındaki doğal geçiş yollarının üzerindeki Yarımburgaz Mağarası stratejik konumu açısından da çok önemlidir (Aydingün, 2015a: 172-173; 2016: 217-218).

Mağaranın farklı kotlarda iki ağız bulunmaktadır (Res. 2.2). Aşağı giriş, A galerisi, Yukarı giriş B Galerisi olarak kotlandırılmıştır.

Resim 2.2. Yarımburgaz Mağarası'nın iki farklı kottaki A ve B kot girişleri.

Yukarı mağaradan; alttaki galeri biçiminde başlayan daha sonra kayalığın derinliklerine doğru tünel görünümünde, kavisler çizerek, yer yer geniş salonlarla devam eden alt bölüme (Aşağı Mağara/A Galerisi) ağız kısmına yakın bir yerde bir rampa ile geçilmektedir. Yukarı mağaranın büyük ve tek bir salondan oluşan yapısına karşın aşağı mağara yaklaşık olarak 700 m kadar devam etmektedir. Aşağı mağarada ağızdan yaklaşık 240 m içerde ikiye ayrılır. Sağda kalan kol soldakine göre daha fazla uzayarak en sonda

genişçe bir dehlizden sonra takip edilemeyecek kadar daralmaktadır. Yarımburgaz Mağarası'nda yapılan kazılarda Aşağı Mağarada ana kayaya yalnız ağız kısmında ulaşılmıştır. Yarımburgaz Mağarası kazıları ilk kez kültürel süreç içinde tabakalı olarak Alt Paleolitik dönemden (600.000) Geç Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 3200) kadar tarihsel kronolojinin tespit edildiği çalışmalardır. Aşağı ve Yukarı Mağarada yapılan eş zamanlı arkeolojik kazılarda Özdoğan'ın belirlediğine göre, Yukarı Mağaranın 15-12, Aşağı Mağaranın 12-3. Tabakaları en eski kültür evresi Alt Paleolitik Çağ'a aittir (Özdoğan ve, Koyunlu 1986: 4-14).

Alt Paleolitik Çağ aletleri, yontma taş endüstrisi çakmaktaşı, çert ve kuvarsit gibi irili ufaklı yumruların yontularak günlük işler için kullanım gören basit fakat dönemi için oldukça kullanışlı bu aletlerin içinde yongalar, dişliler, çentikliler, gagalılar, kazıyıcılar çoğunluktadır (Arsebük ve Özbaşaran, 1994: 17-27). Bu çağda 10-12 kişilik göçer ailelerin Yarımburgaz'ı kullandıkları, bunların çevredeki çeşitli ve zengin besin kaynaklarını kullanarak avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sürdürdükleri anlaşılmıştır. Yukarı Mağara 11-8. tabakaları Orta Paleolitik dönem olarak kabul edilmiştir. 7-6. Tabakalar ise Üst Paleolitik–Epipaleolitik olarak yorumlanmıştır. 5. Tabaka ilk tarımsal faaliyetlerin başlangıcı olan (Neolitik Çağ)'da da devam etmiştir (M.Ö 6300-4300). Bu dönemde Mağara bir Kült yeri olarak kullanılmış olmalıdır. 4.-2. Tabakalar, Kalkolitik Çağ'lara ait seramik ve diğer buluntular vermiştir. Yarımburgaz'da sonraki dönemlerde de yaşam devam etmiştir (Aydıngün, 2015a: 174).

Mağara duvarlarındaki bazı tekne resimleri Hovasse tarafından Tunç Çağı gemilerine benzetilmiştir (Hovasse, 1927: 1-19)¹¹. Bu gemilerden bir tanesi çok kürekçili (Res.2.3), diğeri ise yelkenlidir (Res. 2.4), Kansu da aynı kanıda olduğunu bildirmiştir (Kansu, 1963: 659). Mağara girişindeki bazı taş sıraları, burasının Helenistik ve Roma (M.Ö. 5. - M.S. 5.yüzyıllar) dönemlerinde de kullanıldığını göstermektedir. Yol yapımı ve İSKİ inşaatı sırasında bu kalıntılar oldukça tahrip olmuştur. Aşağı ve Yukarı Mağaralarda ortak olan 1. Tabaka ise Bizans dönemine aittir.

Yarımburgaz kazıları, İstanbul'un batı yakasındaki en önemli prehistorik kazı olmuştur. Bu kazılar ilk kez kültürel süreç içinde tabakalı olarak Alt Paleolitik'ten Geç Kalkolitik Çağ'a kadar tarihsel kronolojinin tespit edildiği çalışmalardır.

¹¹ Bu yayın Obruk dergisinin 2013 yılı 6. Sayısında günümüz Türkçe'sine çevrilerek tekrar yayınlanmıştır. 12-26;

Resim 2.3. Yarımburgaz Mağarasında Hovasse tarafından Tunç Çağı'na tarihlenen kürekçili tekne.

Resim 2.4. Yarımburgaz Mağarası içinde yelkenli bir gemi resmi.

Cumhuriyet öncesinde 19. yüzyılda jeologlarca keşfi yapılan Yarımburgaz mağarası, aslında oldukça uzun yıllar sonra arkeolojik anlamda Şevket Aziz Kansu tarafından 1959 yılında yapılan ilk sondaj çalışmalarıyla değerlendirilmeye alınmaya başlanılmıştır (Kansu, 1960: 708-709). 1980'li yılların sonunda Mehmet Özdoğan ve 1990'ların başlarında Güven Arsebük ekiplerince kazılmıştır (Özdoğan vd.1991; Arsebük ve Özbaşaran. 1994 17-27).

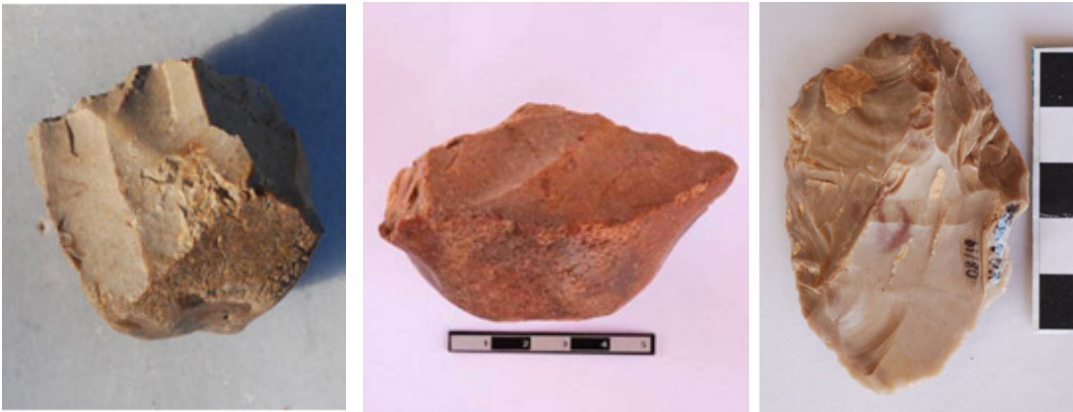
Yarımburgaz Mağarası dışında Küçükçekmece Göl Havzası ve İstanbul çevresinde uzun yıllar prehistorik döneme ait çalışmalar yapılmamıştır. Bölgenin tarihöncesi, Cumhuriyetin ilanı sonrasında Atatürk'ün isteğiyle 1936-39 yılları arasında Arif Müfit Mansel'in başını çektiği Trakya Tümülüsleri 1938, 1940, 1943 yılları kazılarıyla başlamış, ancak daha sonra uzunca bir süre Trakya ve İstanbul'un batı bölgeleri unutulmuştur (Başgelen, 2009). Bu çalışmalar öncesi Türkiye Trakya'sı ve İstanbul'un merkezi dışındaki batı yakasındaki kırsal alanları neredeyse bomboş, bilinmeyen bölge olarak yorumlanmıştır (Vajsova, 1966: 31). Türkiye'de uzun yıllar yaşamış David French (1965) ve James Mellaart (1966) gibi yabancı bilim insanlarının 1960'lardan sonra İstanbul ve çevresi araştırmaları yanında, Kansu (1965) ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Nezih Fıratlı ve Ayasofya Müzesinden Feridun Dirimtekin'in 1960-70'li yıllarda yürüttüğü bölge tarama çalışmaları kayda değer olmakla birlikte yetersiz kalmıştır (Fıratlı, 1958; 1964; 1965). 1978 yılından 2000'li yılların başlarına kadar İstanbul Üniversitesi'nden Mehmet Özdoğan başkanlığında bir ekip Trakya ve Marmara Bölgesinin tarihöncesi araştırmalarını devam ettirmiştir. Bu kapsamda araştırmaların ilk yıllarında İstanbul'un batı kesiminde geniş çaplı araştırmalar gerçekleştirilmiş, özellikle İstanbul'un Karadeniz kıyılarında, Boğaz'ın batısında kalan Ağaçalı, Gümüşdere, Paşaalı, Boğaz'ın doğusunda kalan Domalı, Doğançalı, Alaçalı gibi Alt Paleolitik'ten itibaren Epipaleolitik'e kadar Prehistorik izler veren merkezler tespit edilmiştir (Özdoğan, 1998: 63-93). İstanbul'un Marmara kıyılarında ise Ambarlı, Büyükçekmece Eskice Sırtı, mevkiğinde Paleolitik döneme ait izler tespit edilmiştir (Özdoğan, 1988: 158, 164-165).

İstanbul'un Paleolitik Çağ bilgilerine yeni ilaveler, bilim heyeti üyesi olarak görev aldığım İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları (İTA) projesi ile 2007 yılından itibaren yürütülen İstanbul'un Trakya kesimindeki araştırmalardan gelmektedir. İTA projesi çalışmalarında önceden tespiti yapılmış Paleolitik yerleşmelere ek olarak, Küçükçekmece

Göl Havzası'nın da Alt Paleolitiğe kadar inen bir geçmişinin olduğu kanıtlanmıştır. Araştırmalarda Küçükçekmece Gölü'nün kuzey batısında yer alan Avcılar Firuzköy Yarımadası üzerinde Paleolitik dönemde kullanıldığı anlaşılan bir taş alet atölyesinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu alet atölyesinin Alt Paleolitik'ten, Orta ve Epipaleolitik ve Çanak Çömlek Öncesi Neolitiğe kadar uzanan bir sürekliliği olduğu anlaşılmıştır (Res. 2.5-2.8).

Resim. 2.5. Küçükçekmece Göl Havzası Firuzköy yarımadası üzerinde ele geçen alt paleolitik dönem çaytaşından satırlar ve aletler.

Resim 2.6.-2.7.-2.8. Avcılar Firuzköy Yarımadası üzerinde Paleolitik döneme tarihlenen taş alet örnekleri.

2.1.2. Neolitik Dönem

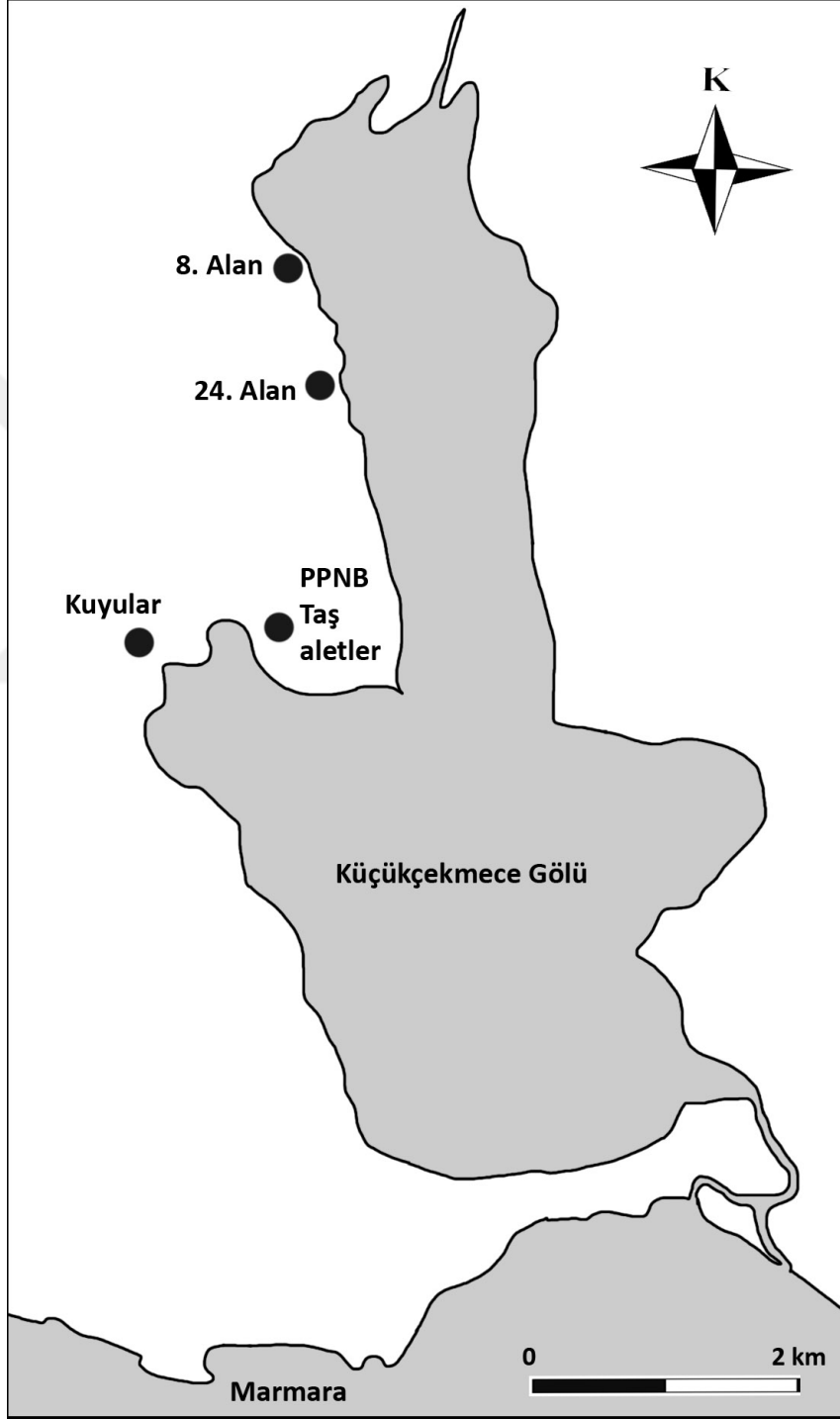
Avcılar Firuzköy Yarımadası'nın batı ucunda (Res. 2.9 – 2.10) tespit edilen taş alet atölyesinde Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen naviform biçimli hammadeler ve dilgiler ile yarımadaının batısından geçen Eşkinöz deresinin doğu kıyısındaki kuyularda ele geçen Geç Neolitik döneme tarihlenen seramikler, bölgedeki Neolitik hakkında bilgi vermektedir.

Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen Naviform biçimli çakmaktaşı aletler ve hammaddeler Küçükçekmece Gölü'nün batı kıyılarında Eşkinöz deresi ile gölün birleşme noktasındaki yarımadaının üstündeki iki küçük su kaynağı yakınında ele geçmiştir. Taş alet atölyesi olarak belirlediğimiz bölgede, naviform olarak adlandırılan çekirdekler, kesiciler ve dilgiler ay çiçeği tarımı sonrasında yapılan traktörlü toprak havalandırması ardından tarla yüzeyine çıkmıştır.

Resim 2.9. Taş aletlerin ele geçtiği Firuzköy yarımadasının Eşkinöz nehri ile birleştiği bölge (Google Earth)

Buluntular Eosen dönemine tarihlenen, sarımsı çakmak taşlardan oluşan ve yarılanmış, dilgi çıkarılmış olanlar yanında çoğu tamamlanmış haldeki taş aletlerden oluşmaktadır (Res. 2.11.).

Resim 2.10.. Küçükçekmece Gölü üzerinde Taş aletlerin bulunduğu yeri gösteren harita (Çizim: Haldun Aydıngün)

Resim 2.11. Eosen kireçli çakmak taşı yumrular içinden çakmak taşı hammadelerin görünümü.

Türkiye'nin bu bölgesi için olağanüstü sayılacak dört karakteristik naviform çekirdek (Res.2.12) ve diğer sivri uçlu aletler (Res. 2.13 – 2.16) Orta ve Batı Anadolu'nun Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B döneminin (PPNB) geç evrelerini işaret etmektedir (Conolly, 1999).

Resim 2.12. Naviform çekirdekler.

Bunların önemli bir bölümü uzun ve dar kesiciler ve bıçaklar olurken, geniş baskı yongaları ve çekirdeklere de ulaşılmıştır. Buluntular baskı teknolojisinin ve alet yapımının bölgesinde gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir.

Resim. 2.13. Çakmaktaşıların dilgi ve kesici olarak hazırlanmış örnekler.

Resim 2.14. Naviform biçimli çakmaktaşıların dilgi ve kesici olarak hazırlanmış örnekleri.

İstanbul çevresi ve Güney Avrupa için bu taş aletler kendi türlerinin ilk örnekleri sayılmaktadır (Aydingün, 2009a).

Resim. 2.15. Naviform biçimli çakmaktaşılarının dilgi ve kesici olarak hazırlanmış örnekleri.

Resim. 2.16. Naviform çekirdekler dilgi ve kesiciler bir arada .

Benzer çakmaktaşı aletler vermiş olan yerleri saymak gerekirse Eskişehir bölgesindeki Keçiçayırı ve Kalkanlı'yı saymak gerekmektedir (Efe 2005; 2007). Ayrıca Çanakkale bölgesindeki Çalca'da sayılabilir (Özdoğan ve Gatsov, 1998). Tüm bu Anadolu topraklarında bulunmuş yerleşimler Marmara Denizi'nin güneyinde Bathonea Kazı alanına 200 kilometreden daha uzak konumdadırlar ve M.Ö. 7. Bin'in ilk yarısına tarihlenmektedirler (Aydınğün 2009a, 320).

Gölün bu bölgesinde yapılacak bir kazı bulunan PPNB taş aletlerin tarımsal faaliyetlere başlamış insanların kurduğu bir yerleşimden gelip gelmediklerini ortaya çıkarabilecektir. Marmara Denizi'ni ve tatlı su kaynakları düşünüldüğünde bu aletleri kullananların bölgede kamp kurmuş olan avcı toplayıcı gruplar oldukları da düşünülebilir (Res. 2.9).

Eğer ilk hipotez doğrulanırsa, Küçükçekmece Gölü Avrupa'da kaydedilmiş en eski Neolitik yerleşim olabilir ve kıtaya Neolitik ekonominin ve yaşam biçiminin geliş tarihini bilinenden daha da geriye itebilir (Aydınğün, 2009a; 2009b).

Resim 2.17. Firüzköy Yarımadasında iki su kaynağı arası çanak çömleksiz neolitik dönem kamp yeri.

Bathonea kazılarının olduğu Firuzköy yarımadasında Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmenin de varlığı tespit edilmiştir. Son yılların en kurak geçen senelerinden birisi olan 2007 yılında, Küçükçekmece Göl Havzası Bathonea Kazılarının sahası içinde kalan ve 24. Alan olarak adlandırılan açmanın iki km güneybatısında bulunan bir noktada Firuzköylüler tarafından sebze bahçelerini sulayabilmek için, Eşkinöz deresinin yakınında geniş çaplı iki adet bostan kuyusu açmışlardır (Res.2.18.). Bir dozer yardımıyla açıldığı anlaşılan kuyuların içinde çıkan toprak hemen yakına yığılmış ve bir anlamda ters höyükler oluşturmuştur.

Kuyudaki toprak kesitlerinden bölgede iki kez deniz seviyesi yükselmesi olduğu anlaşılmıştır. Bu durum Karadeniz ve Marmara'daki deniz seviyesi değışiklikleri tezi için bir yeni örnek olarak incelenebilir (Yanko-Jombach vd. 2007).

Resim 2.18. Firuzköy'de açılan su kuyularından büyük olanı.

Kuyulardan çıkarılan balçık toprak içinden ele geçen el yapımı, koyu renkli, mika katkılı ince hamurlu seramiklerin bazıları üzerine ince Yarımburgaz IV ve V tabakalarındaki Geç Neolitik kaplarda görülen çizi bezekler vardır. Bezeksiz örnekler ise Yenikapı'da ele geçen neolitik çanak çömlek ile benzemekte olduğu görülmüştür (Aydıngün, 2008; 2009a-b; Brami ve Heyd 2011: 165-206).

Özellikle daha büyük olan, ikinci kuyunun atık toprakları içinde yapılan araştırmada Küçükçekmece bölgesinde daha önce rastlanılmamış pek çok seramik parçası (Res. 2.19) ile sürtme taş aletler, ezgi ve öğütme taşları ve balıkçılıkta kullanılan ağırlık ele geçmiştir.

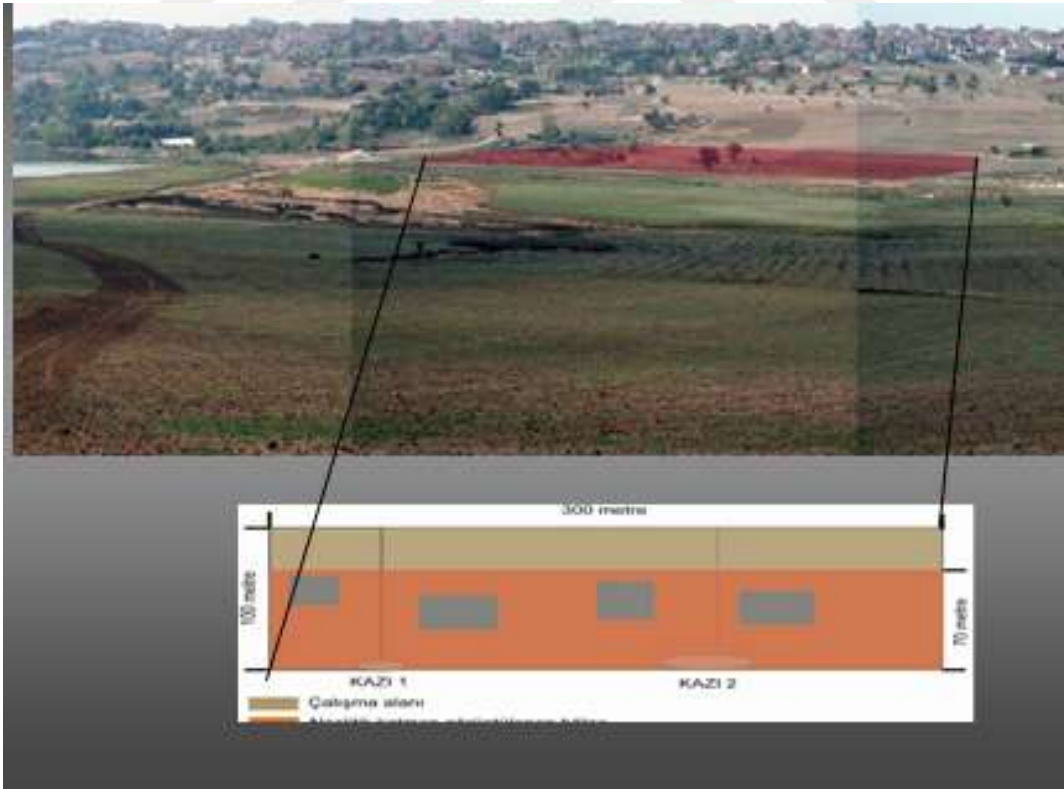
Resim 2.19. Neolitik çanak parçalarının toplanişı.

Kuyuların profilleri çok dönemli bir tabakalaşmaya işaret etmektedir. Özellikle birinci kuyunun aşağı seviyelerinde bu durum bariz bir şekilde ortaya çıkarken, kültürel, denizel ve nehirselle tabakalar arka arkaya birbirlerini takip ederken Eşkinöz deresinin vadisinin geçmiş dönemlerde deniz tarafından doldurulmuş olduğu ortaya çıkmaktadır (Res.2.20.) Yapılan Jeofizik çalışmalar kuyuların yakınlarında dört birimlik bir anomali yakalamıştır. Bu izlerin yerleşim birimleri olduğu sanılmaktadır (Res. 2.21.)

Resim 2.20. Alttta denizel tabaka, midye sıraları ve kültürel tabaka, tekrar denizel tabaka ve üstünde kültür toprağı.

Resim 2.21. Firüzköy'de yapılan jeofizik çalışma sonucunda açılan su kuyularının yakınında dört birimlik yerleşme olduğuna dair veriler.

İstanbul'un batısında Yarımburgaz'ın üst tabakalarında (IV ve V) rastlanılan Geç Neolitik-Erken Kalkolitik yerleşmeler dışında bilimsel kazısı yapılmış başka bir Neolitik yerleşme yakın zaman kadar bulunmamaktaydı. 2004 yılından itibaren başlayan büyük imar faaliyetleri ve ulaşım ağları inşaatları yeni bilgilerle İstanbul ve yakın çevresinin tarih öncesine katkı sunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken, Marmaray projesi sayesinde Yenikapı'daki kurtarma kazılarında ele geçen çanak çömlek, kremasyon ve humasyon tipindeki iki farklı ölü gömme geleneği ve dal örgü tipindeki evleriyle Geç Neolitik döneme tarihlenen bir yerleşmenin varlığını ortaya çıkmasıdır (Kızıltan, 2014: 67-69; Yılmaz, 2014: 256-271).

İstanbul'un batı yakasındaki kazı çalışmalarından yıllar önce Anadolu yakasında yapılan ilk prehistorik kazı çalışmaları içerisinde 1952–1954 yılları arasında yürütülen Fikirtepe ve 1980'li yıllarda İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından yürütülen Pendik kazıları Çanak Çömlekli Neolitik Kültürlerin Anadolu'dan batıya doğru ilerleyişlerinin kanıtlarını sunmuşlardır (Özdoğan, 2011: 415-430). Batı yakası olan Avrupa kıyılarındaki kazılar ile İstanbul'un bugünkü merkezi ile yakın çevresinde özellikle nehir ve denizin bulunduğu koylarda Neolitik yerleşmelerin varlığı kesinlik kazanmış, hatta Çanak Çömleksiz Neolitiğin ilk izleri de Küçükçekmece Göl Havzası'nda tespit edilmiştir. Bulgularımızın önemi ardından müze tarafından İstanbul'da yapılan kurtarma kazılarında ele geçen malzemeler daha dikkatli incelenmeye başlanılmıştır. Henüz yayınlanmamış naviform biçimli aletlerin varlığı bu sayede anlaşılmıştır. Özdoğan Yenikapı kazılarında bir adet Naviform çekirdeğin varlığından söz etmektedir (Özdoğan, 2013: 192-193).

İstanbul ve civarındaki Neolitik olarak tanımlanan ilk yerleşik topluluklara baktığımızda, genellikle çanak çömlekli dönemi temsil ederler. İstanbul'da Neolitik izler ilk olarak Fikirtepe yerleşiminde tanımlandığı için benzer maddi kültür kalıntılarının bulunduğu coğrafi dağılım alanına “Fikirtepe Kültürü” adı verilmiştir (Özdoğan 2013, 173). Son yıllarda yapılan yeni araştırmalar bu kültüre ait özelliklerin Eskişehir bölgesine kadar uzandığını gösterir. Buna göre söz konusu toplumlara ilişkin en eski veriler Marmara Denizi'nin doğusunda, iç kesimlerden gelmekte, İznik Havzası'nda yer alan Barcın, Menteşe ve Ilıpınar gibi M.Ö. 7. bin yılın ortalarından M.Ö. 6. bin yılın ortalarına kadar uzanan ilk yerleşimlerin, daha çok küçük ovalarda konumlandığı anlaşılmaktadır (Karul, 2010, 2012). Tam anlamıyla tarım ve hayvancılığı benimseyen bu toplulukların yanı sıra bölgede yerel Mezolitik gelenekli avcı-toplayıcılarla, ilk çiftçilerin etkileşimini yansıtan

yerleşmelere de rastlanmaktadır. Özellikle İstanbul ve çevresinde yaşayan avcı-toplayıcıların Anadolu'dan gelen çiftçilerle olan etkileşimini yansıtan ilk bulgular M.Ö. 6400'lü yıllardan itibaren Marmara Denizi kıyıları ile yüksek kesimlerde izlenebilmektedir (Karul, 2009).

İstanbul'un batısında Büyükçekmece Gölü kıyılarında da İta Projesi kapsamında ele geçirdiğimiz sürtmetaş endüstrisine ait pek çok Cilalı Taş Balta, dilgi ve ağırşak, taş boncuk, seramik parçası Neolitik-Kalkolitik yerleşmelerin göl ve nehir bağlantılı bölgelerde varlığını kanıtlamaktadır (Aydingün vd., 2015a, 1-3)

2.1.3.Kalkolitik Dönem

Küçükçekmece Göl Havzası'nın Kalkolitik Çağlarda kullanıldığına dair bazı seramik parçaları İTA yüzey araştırmalarında ele geçmiştir. Ayrıca Bathonea kazılarının II. Alan olarak adlandırılan bölgesinde bir test açmasında el yapımı koyu kahverengi açıkta seramik parçaları ele geçmiştir (Res.2.22.). Bu seramiklerin benzerleri İstanbul'un batı yakasında Silivri, Kanallı/Kınalı Köprü (Kansu 1963: 658-660) ve Selimpaşa Höyük'te de ele geçmiştir (Aydingün vd. 2014: 21-34; Heyd vd. 2010: 553-570; Heyd vd. 2016: 169-202).

Resim 2.22. Küçükçekmece Göl Havzası'nda kazıda ele geçen ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen seramik parçaları.

Bu veriler dışında, İstanbul'da 1920'li yıllarda Tarihi Yarımada'da bulunan Hipodromda yapılan kazılarda Kalkolitik seramiklerin ve taştan bir topuz başının ortaya çıkarıldığı, ancak, kazı ekibince buluntuların üzerinde durulmadığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü depolarında çalışan bir araştırmacı grubu tarafından tesadüfen bu malzemenin fark edildiği Dönmez tarafından ifade edilmektedir (Dönmez 2004; 2006; 2008; 2011; 2014a). Yarımburgaz ve Yenikapı'da, Kalkolitik Dönem'e tarihlenen buluntulara da rastlanılmıştır.

Anadolu'nun genelinde olduğu gibi İstanbul'da da Kalkolitik Dönem'in yalnızca başlangıcı, Neolitik Dönem'in devamı olacak şekilde izlenebilmekte, Orta ve Son Kalkolitik dönemler ise yeterince bilinmemektedir. Bu boşluğun arkeolojik açıdan çözülebilmesi için yeterli kazı ve yerbilimi araştırmaları şarttır. Daha önce yalnızca Anadolu ile olan kültürel etkileşimi yansıtan bulguların aksine, Kalkolitik dönemde Trakya Bölgesi'nde "Toptepe Kültürü" adıyla anılan Balkan kültürleri özelliklerinin ilk kez İstanbul yakınlarına kadar geldiği görülmektedir (Özdoğan 2013; Karul 2015).

2.1.4. Tunç Çağı

İstanbul'un batısındaki Erken Tunç Çağına ait kültürel izler son yıllarda hız kazanarak artmaktadır. İstanbul'un batısında Erken Tunç Çağının varlığı yakın zamana kadar (M.Ö. 3 bin yılları) Büyükçekmece Gölü'nün kuzeybatısında Gladina Mevkii (Harmankaya ve Erdoğan, 2002: 13) ve Selimpaşa höyüğündeki malzemenin bilinmekteydi. Selimpaşa Höyük'teki seramikler Erken Tunç I-III dönemleri arasına tarihlenmektedir (Özdoğan 1983a: 21-58; Aydınğün vd., 2014: 21-34; Heyd vd. 2016: 169-202).

2015 yılı sonunda İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğüne Silivri Çanta Köy'de Cambaztepe Mevkiinde yapılan bir tümülüs/kurgan kurtarma kazısında iskelet yanında ele geçen el yapımı koyu gaga ağızlı testi ve tunç mızrak ucu bölgede sanılandan daha yaygın bir Erken Tunç Çağı Kültürünün varlığına işaret etmiştir (Polat, 2016: 231-236). Bunun ardından 2017 yılı sonunda başlanılıp halen devam etmekte olan Boğaz'ın hemen Beşiktaş kıyısındaki kazılarda ortaya çıkarılan kurgan mezarlar önce Neolitik'e, daha sonra Demir Çağ'a tarihlenilse de mezar buluntuları ve arsenikli tunçtan madeni eserler bu tarihi Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağının başına çekmiştir¹².

¹² İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdür Vekili Rahimi Asal'ın 19. Nisan 2019 tarihli Yapı Kredi Kültür ve Sanat Merkezindeki konferansından

Resim 2.23. Silivri Cambaztepe Kurganı (Foto.Şengül Aydingün).

Ağaçlı kumluğunda ele geçen bir kaç parça çakmak taşından ok uçları da Özdoğan tarafından Erken Tunç dönemine tarihlenmektedir (Özdoğan, 2014:45).

İstanbul'un doğusunda ise Erken Tunç Çağına ait bir buluntu grubu Kalamış Yat Limanı temizliği sırasında Belediye görevlilerince ele geçmiş olan testi ve maşrapalardan anlaşılmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğünde yer alan bu koleksiyonun değerlendirmesini yapan Şevket Dönmez, Anadolu yakasında Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ'larının varlığını belirtmektedir (Dönmez, 2004: 43).

İstanbul'un Orta Tunç Çağı ise kronolojisinde en eksik halka olarak görülmektedir. Yakın zamana kadar M.Ö. 2. bin (Orta ve Geç Tunç Çağları) ve M.Ö. 1. bin yılın başındaki Erken Demir Çağ kültürlerine ait izler neredeyse yok kabul edilmekte ve bu durum İstanbul Kronolojisi için büyük sorulardan birisini oluşturmaktaydı. Ancak yeni araştırma ve kazılarla bu çağda da İstanbul Boğazı çevresinde de M.Ö. 2. Binyıla ait arkeolojik maddi kültür kalıntılarının bulunduğu tespit edilmiştir.

Sultanahmet Çarşıkapı kazılarında ele geçen M.Ö. 2. bin yılın tipik beyaz astarlı boyalı Kıbrıs testi parçası bu dönemin varlığına dair bilim insanlarınca dikkat çekilmiş ilk buluntudur (Fıratlı, 1958: 29-32; Dönmez, 2004: 41-55; 2006: 239-264; 2011: 19-25; 2014a: 48-54). 1900'lü yılların başlarında İstanbul Sultanahmet çevresinde yapılmış kazılarda ele geçen malzemeler İstanbul Arkeoloji Müzeleri deposunda yer almaktadır ve bu malzemelerin tekrar gözden geçirilmesi halinde daha önce gözden kaçmış M.Ö.2. Bine tarihlenebilecek seramiklere ulaşılacağı düşünmekteyiz. Ayrıca, Hayes'in İstanbul

Merkezinde Saraçhane’de yürüttüğü kazılarda Bizans tabakaları altından, çark yapımı kırmızı astarlı ve açkılı gold glimer tekniğinde seramiklerin ele geçtiği, ancak Hayes’in bunların Hitit kaplarını hatırlattığını belirterek alt tabakalara karışmış Osmanlı kapları olarak nitelediği görülmüştür. O yıllarda İstanbul’da Hitit varlığı düşünülmediğinden ve de jeolojik olayların varlığı göz ardı edilerek yapılmış bu çalışmalardan elde edilen malzemenin günümüz bilgi ve anlayışlarıyla yeniden incelenmesi gerekmektedir. Selimpaşa Höyük ve Büyükçekmece kıyılarında İTA projesi çalışmalarında çark yapımı kırmızı astarlı dikey açkılı mika katkılı birkaç parça seramik de M.Ö. 2. bin başına tarihlenebilmektedir. Ayrıca, tezin Üçüncü Bölümünde ayrıntılı olarak tanıtılacak olan Küçükçekmece Bathonea kazısı M.Ö. 2 bin buluntularıyla İstanbul’un batısında M.Ö. 2. bin yılda yerleşmelerin olduğu kanıtlanmış olmaktadır. Bathonea kazısı buluntuları İstanbul’da ilk kez kontekstli olarak mimari içerisinden gelen kültür varlıkları olarak oldukça önem kazanmaktadır.

Bathonea kazıları buluntuları dışında, M.Ö. 2. bin yıla ait izlere İstanbul sınırları içerisinde Yarımburgaz’daki F salonunun mağara duvarlarına kırmızı kil ile yapılmış üç tekneden bir tanesinin de Orta Tunç Çağı tekne modellerine benzemesi dışında pek fazla bulgu yoktur (Res. 2.24.).

Resim 2.24. Çok kürekçili tekne üzerinde insan betimleri.

Raymond Hovasse tarafından Yarımburgaz Mağara duvarı üzerine resmedilmiş yaklaşık 1 metrelik kürekçili teknenin ve de kürekçi betimlerinin Girit'teki Knossos Sarayı ile Mısırlılara ait duvar resimleri ile benzerliklerine dikkat çekilerek Orta Tunç Çağı başına ait olduğu konusunda, ortaya atılan görüş (1927:12-13, Res. 9-10) tezimiz açısından önemlidir. Hovasse, Giritlilerin denizci tüccarlar olduğundan yola çıkarak mağarayı depo olarak kullanmış olabileceklerini, böylece kötü havaya karşı bir avantaj teşkil eden gölün mağaraya yakın olması ve büyük gemilerin gölün 200 metre mesafeye kadar girebilmesine olanak sağlayan derenin mevcudiyetinden söz ederek mağara içindeki insan eliyle yapılmış bazı hendeklerin bu dönemden kalmış olabileceğinden de bahsetmektedir. Yarımburgaz Mağarası'nda geçmişte Kansu, Özdoğan ve Arsebük tarafından yapılmış sondaj ve kazılar sadece mağara ağzının girişindeki A ve B salonlarında yürütülmüştür. Bu nedenle duvar resminin ve hendeklerin bulunduğu F salonunda arkeolojik bulgu ele geçememiştir. Bu salonda gerçekleşecek kazılarla Orta Tunç Çağında bölgedeki diğer kültürlerle yapılmış olan ticarete ait arkeolojik maddi kültür kalıntılarının ele geçmesi olası görülmektedir. Ancak Hovasse'nin deniz, göl ve nehrin Orta Tunç Çağından itibaren kullanımına dair görüşü temizi destekleyecek en önemli bilgilerden birisidir.

İstanbul'un yakın çevresinde Orta Tunç Çağına dair buluntular ise yalnızca batısındaki Tekirdağ Şarköy Kozman Deresi mevkiinde tesadüfen bulunan bir metal hazine grubu içinde ele geçen Miken tipi kılıç ve kamaların varlığı bu döneme tarihlenmektedir (Harmankaya 1995: 217-254).

2.1.5. Erken Demir Çağı

Erken Demir Çağ'da Doğu Trakya'da kuzeyden gelen göçebe bir topluluğun hakimiyeti söz konusudur. Traklar/Frigler olarak bilinen bu topluluk farklı boylardan oluşmakta ve hayvancılık (koyun, keçi, sığır ve at yetiştiriciliği) ile uğraşmaktadır. Traklar hayvanlarına otlak bulmak için sürekli yer değiştirmektedirler. Bu özellik onların fazla kalıcı olmayan konutlarda yaşamalarına ve el yapımı ip ya da parmak baskı bantlı, koyu renkli az pişmiş seramikler, megalitik ve tümülüs tarzı ölü gömme yapılarından başka maddi kalıntılar bırakmamalarına neden olmuştur. M.Ö.1200 civarında yaşanan iklim değişiklikleri onları Balkanların kuzeyinden güneye doğru Trakya'ya oradan da Anadolu'ya doğru göç ettirmiştir (H. Aydın 2014, 24).

Heredot (7.73), Homeros (II.II 683, III 184) ve Strabon (XIII, 586). gibi antik yazarlar Balkanlar'dan gelip Anadolu'ya göç eden Trak kavimlerinin hem Çanakkale hem

de İstanbul Boğazları üzerinden geçtiklerini kaydetmişlerdir. Bu bilgilerin Çanakkale Boğazı ile ilgili bölümü gerek Troya kazılarının VII b1 tabakasında bulunan eserlerle (Dietrich, 1997: 295-353) gerekse son yıllarda Maydos Kilisetepe kazılarında ortaya çıkan yeni bulgular ile doğrulanırken (Sazcı, 2012:13-20). Trakların İstanbul Boğazı'nı geçtiklerine dair hiçbir arkeolojik veri yakın zamana kadar bulunamamış kabul edilmektedir. Oysa, İstanbul'da Erken Demir Çağ'a ait arkeolojik kanıtlar Arkeoloji Müzeleri ek bina kazısından ele geçen el yapımı parmak baskılı bir parça Balkan seramiği Dönmez tarafından Erken Demir Çağ başına tarihlenerek Trak/Frig göçlerinin daha önce Sandars'ın da belirttiği gibi, İstanbul üzerinden de yapılmış olabileceğini öne sürmüştür (Dönmez 2004; 2006; 2011; 2014a). 2007 yılında başlayan İTA projesi bu öngörülerini kuvvetlendiren pek çok yeni veriyle İstanbul'un Tarih öncesinin aydınlatılmasına katkıları sunmaktadır. Araştırmalar sırasında Küçükçekmece, Büyükçekmece ve Çatalca ve köylerinde pek çok el yapımı koyu renk hamurlu, taşçık katkılı, az pişmiş seramik parçasının tipik Erken Demir Çağ seramiği özellikleri gösterdiği anlaşılmıştır. Ayrıca bu seramiklerle birlikte Balkanlar'ın ip biçiminde parmak baskılı, applike seramikleri bir arada bulunmuştur. Söz konusu seramikler genellikle açık hava kült merkezi olabilecek platformların altına açılmış kült kuyuları ve kör kapılı nişleri olan kaya tapınakları yanında ele geçtiğinden Balkan/Trak halklarının (Aydingün vd., 2015c: 115-126) bölgede uzun süredir buldukları anlaşılmaktadır.

Resim 2.25. Bathonea Kazı alanında yapılan yüzey araştırmasında ele geçen parmak baskılı örnekler.

Bathonea Kazılarının sürdüğü alanda yapılan yüzeyde ele geçen koyu kahve renkli açıkılı parmak bant baskılı ve düğme çıkıntılı birkaç seramik parçası yanında bu durumu kanıtlamaktadır. Seramikler az pişmiş, olduğundan yüzeyi ve içi farklı renktedir. Hamuru içinde taşçık ve mika katkısı bulunmaktadır (Res.2.26.).

Resim 2.26. Erken Demir Çağın az pişmiş seramikleri.

Resim 2.27. Erken Demir Çağ'a tarihlenen seramik parçaları.

Bir başka Erken Demir Çağı seramik grubu ise Bathonea kazılarının yapıldığı 24. alandan güneybatı yönünde 2.2 km uzaklıkta, Firuzköy'de, çok kurak geçen 2007 yılında köylülerin açtığı geniş bir bostan kuyusuna ait hafriyat toprağının içinden çıkmıştır. Oldukça çok miktarda kaba el yapımı seramik parçası kesitten anlaşıldığı kadarıyla iki kez deniz seviyesinin yükselip alçaldığı kıyı şeridinde neolitik malzemenin ele geçtiği kesitten değil, daha üst seviyedeki kesitten gelmektedir (Aydingün ve Aydingün, 2013: 71,73).

Küçükçekmece gölünün tam kuzeyinde Karadeniz kıyısında bulunan Karaburun'da yapılan yüzey araştırmasında ait parmak baskılı el yapımı seramik parçaları ele geçmiştir (Res. 2.28).

Resim 2.28. Karaburun'dan Erken Demir Çağı parmak baskılı seramik parçaları.

İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları ve Küçükçekmece Göl Havzası Bathonea Kazılarında ele geçen arkeolojik veriler, Erken Demir Çağında Balkanlardan gelen Trak/Frig halklarının, antik çağ yazarlarının belirttiği biçimde, İstanbul Boğazı üzerinden Anadolu'ya doğru ilerleyişine tanıklık etmektedir (Aydingün ve Aydingün, 2013: 65-78, Aydingün H., 2015: 24-33; Aydingün, 2017d: 369-390).

2017 yılı sonunda başlayan ve henüz yalnızca basın yoluyla bilgi alınabilen İstanbul'un Beşiktaş semtinde, Boğaz kıyısında İstanbul Arkeoloji Müzelerince yürütülen

metro istasyonu kazılarında Erken Demirçağ'a tarihlendiği belirtilen dairevi mezar yapıları ve buluntuların ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu yeni bilgiler de İstanbul'daki M.Ö. 1 bin boşluğuna katkı sunarken Trak/Frig halklarının Boğaz kıyısında Yunan Kolonilerinden çok daha önce bölgede yaşadıklarını kanıtlamaktadır.

Büyükçekmece, Küçükçekmece gibi, kaynakları Karadeniz'e yakın sayılabilecek, kuzeyden gelen akarsularla beslenen lagün alanı ile İstanbul Boğazı kıyısında yerleşmiş oldukları anlaşılan Trakların bilinenden çok önce ticari suyollarını tutmuş oldukları görülmektedir. Stiliyan Stanimirov, iki bin yıl boyunca Traklar'ın Karadeniz, Marmara ve Ege Denizleri sularında gemicilik yaptıklarını ve Akdeniz Dünyası'nın diğer halklarıyla iletişim içinde olduklarını söylemektedir.¹³

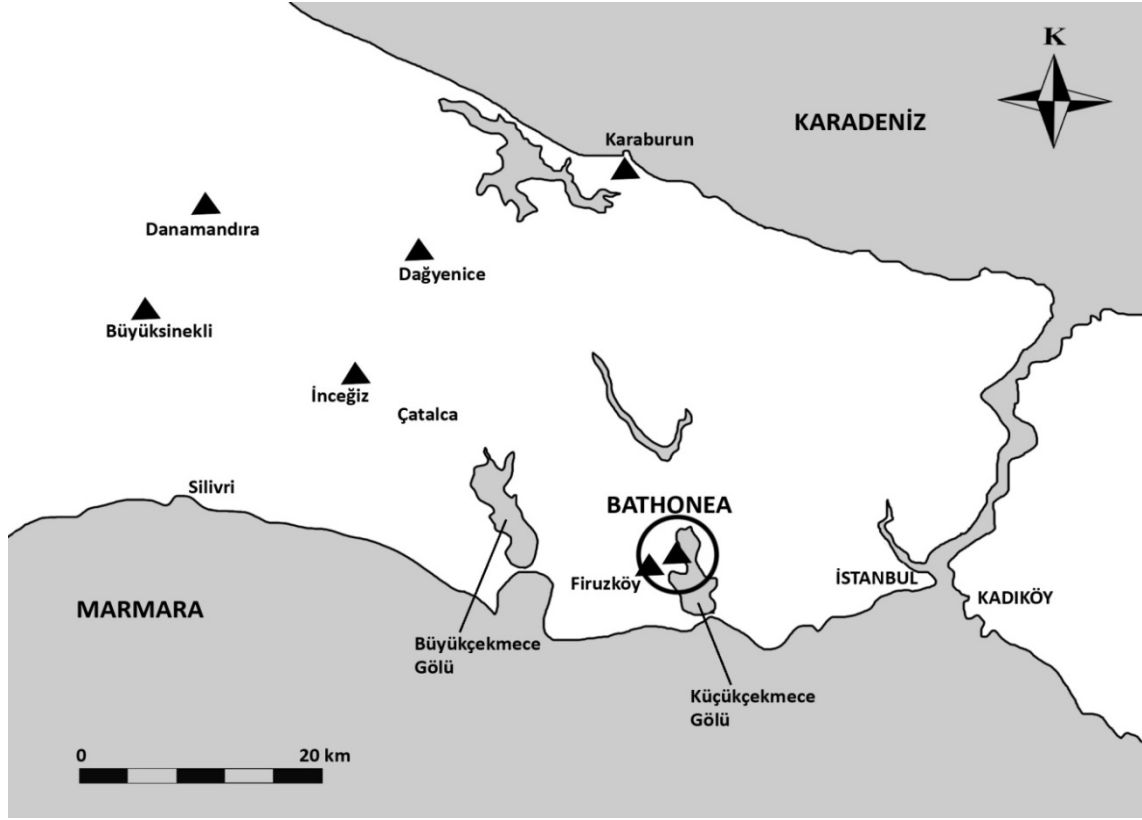
İstanbul'un Demir Çağı, yakın zamana kadar Yeşilköy Ayamama Deresi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ek bina inşaatı (Fıratlı, 1978) ve Yenikapı kazılarında karşılaşılan az sayıda buluntu yanında İstanbul'un kuzeyindeki Safaalanı ve Silivri yakınlarındaki Sülüklü Mevkii İstanbul çevresindeki Demir Çağı yerleşimi olarak kabul edilmekteydi. İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları söz edilen yerlere Dağyenice, Sinekli, Çatalca, Büyükçekmece, Danamandıra, Karaburun ve Küçükçekmece Firüzköy gibi yeni buluntu alanları eklemiştir (Res. 2.29.).

2.2. Tarihi Çağlarda Küçükçekmece Göl Havzası

Yunan anakarasındaki iklim değişimleri, depremler gibi doğal afetlerin tetiklediği sosyal olaylar yüzünden çöken Miken kent devleti sistemlerinin dağılmasıyla başlayan kargaşada, ekonomi bozulmuş, uluslararası ticaret ortadan kalkmıştır (H. Aydıngün, 2014: 159). Uzun bir süre devlet modelinden yoksun kalan halk, bağımsız küçük gruplar halinde balıkçılığa ya da hayvancılığa dayalı yaşam sürdürmüştür. M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren düzelen iklim şartlarıyla beraber halkın geçimlerini sağlamak için balıkçılık ve hayvancılıktan uzaklaşıp tarıma yöneldiği kabul görmektedir. Tarıma yönelme ile birlikte yaşamın, sosyal sınıflar biçimde organize edilmesi gerekmiştir (Donlan, 1985: 293-308). Ancak dağlık bir coğrafyaya sahip Yunan anakarasının bu aşamada Helen halkına yetmemesi nedeniyle, halkın bir bölümü Ege denizinin doğu kıyılarından başlayarak yeni yurtlar bulmak amacıyla Anadolu kıyıları, Akdeniz ve Marmara üzerinden Karadeniz'e

¹³<http://www.athenapub.com/12blksea.htm> (Erişim: 25.03.2017)

doğru arayışa yönelmiştir. Böylece Yunan anakarasına bağlı pek çok koloni kenti kurulmuştur.

Resim 2.29. İstanbul Tarih ncesi çalışmaları sırasında İstanbul'un batısında Erken Demir ağı'na tarihlenen buluntuların bulunduğu yerler (izim: Haldun Aydıngün).

2.2.1. Arkaik ve Klasik Dönemler

Kolonizasyon faaliyetlerinin ana nedeni sadece arazi sıkıntısı olmamıştır. Siyasal ekonomik, dinsel ve politik durumlar dışında *primagenius* (kısıtlı arazinin küçük paylara bölünmemesi ilkesi nedeniyle ilk doğan erkek çocuğun babasının tüm mirasına sahip olması) yasası (geleneği) nedeniyle baba mirasından pay alamayan, arazisiz, parasız ve işsiz kalan gençlerin şanslarını yeni yerler aramak için ana yurtlarından ayrılmaları kolonizasyonu arttırmıştır (Arslan, 2010: 15). Ne kadar uzak olursa olsun Helenler anayurtlarındaki sosyal sistemden kopmamışlardır. Sosyal sınıflardan *Oikos*, kan bağı ve aile ile birlikte yaşayan, çalışan tüm kişiler ile ailenin üzerinde yaşadığı tüm araziye ve bunlara ait tüm gayrimenkul ifade etmektedir. *Oikos*'lar küçük yerleşimlerde kmelenmişler, akrabalık ve komşuluk ilişkileri içinde sosyalleşerek dağınık köy

gruplarının içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Oikos* yapılanmasının ardından gelen daha büyük bir sosyal sınıf olan *Genos*'lar ise *Oikos*'ların fiziksel ve ekonomik olarak daha gelişmiş, aile yerine sülalelerden oluşan modelidir (Grant, 1989: 39). *Genos*'lar devamında *Phratira*'ları oluşturmuşlardır. Bir *Genos* lideri *Phratira*'da lider (*Basileus*) olarak görev almıştır. *Phratira*'ların başındaki *Basileus*'lar da kan bağı esaslı kabile birliğini temsil eden *Pyhle*'leri kurmuşlardır (Fine, 1983b: 186). Başlangıçta Yunan anakarasında, Atina çevresinde kurulan *Pyhle*'ler benzerleri kolonileşen Yunan Kentlerine bağlı olarak yeni gidilen coğrafyalarda da kurulmuştur. Halkın soylara ve boylara göre bölünmesi Üç Dor kabilesi (*Phyle*) formunda sağlanmış ve bunlarda kent devleti *Polis*'i oluşturmuştur (Arslan, 2010: 15).

İstanbul'un kuruluşuyla ilgili bilinen ve sürekli tekrarlanan efsaneye göre M.Ö. 660/658 tarihlerinde Boğaz'da Haliç ile Marmara arasına Dor kökenli Megara'dan gelenlerin başındaki Byzas önderliğinde kurularak *Polis*'e dönüşen Byzantion'un komşuları doğuda, Asya kıyılarında kurulu Kalkhedon (Kadıköy), batıda ise Selymbria (Silivri)'dir. Byzantion'un sınırları Trakya'da Terkos ve Küçükçekmece'ye uzanmaktadır (Müller-Wiener, 2001: 17).

Küçükçekmece çevresinin Dor kökenli Megaralıların kolonizasyonu zamanından itibaren kullanılmaya başladığına dair kazı alanında arkeolojik kanıtların ele geçmesi burasının Byzantion'a bağlı bir *Phyle* olacağını düşündürmektedir. Bu konuda Mansel; *Byzantion bir Polis (kent devleti) olduğundan Antik Yunan geleneğine göre, phylelerinin olması gerekir*. Byzantion'un phyleleri hakkında, "*Byzantion'da phyleler ve hekatostyslerin mevcut olduğunu tespit ediyor, fakat bunların adlarını bilmiyoruz*" demektedir (1957: 395-427). Mansel makalesinin ilerleyen sayfalarında Tersane Lahti olarak tanınan bir lahit üzerindeki "Bathonea" yazısı üzerinden yola çıkarak bu ismin bir *Phyle* ya da *Hekatostys* olacağını belirtir. Mansel aynı makalesinde iki lahit daha tanıtırken bunlar üzerindeki Krateinea ve Philoktorea yazılarının da *phyleya* da *hekatostysis* mi? olduğunu açıklar (Mansel, 1957: 401). Kısa bir süre sonra, Küçükçekmece civarından gelen stelleri okuyan Taşlıkılıoğlu da Krateinea ve Philoktorea isimli iki *phyle*'den de söz ederek, bunlara Bathonea'nın da eklenmesiyle, Byzantion'un üç *phylesi* olduğunu kabul eder (Taşlıkılıoğlu, 1959: 555). Arif Müfit Mansel, Tersane Lahti olarak kayıtlara geçen lahit üzerindeki "*Bathonea'lı Rufus'un oğlu Damas otuz üç yaşında öldü*" yazısındaki "Bathonea" ismini "*Damas'ın mensubu olduğu bir şehir phylesi yahut bunların tali gruplarından olan*

“*hekatostys*”lerinden birini gösterse gerekir” demektir (Mansel, 1957: 401). Mansel, Bathonea'nın çevredeki hangi *Polisin phylesi* olabileceği konusunda yaptığı değerlendirmede ise çevredeki diğer Grek kökenli kolonilerden Kalkhedon'un, *pyhle* ya da *hekatostys* adları bilindiği için dahil edilemeyeceğini belirtir. Bathonea isminde bir *phylonun* Selymbria'ya ait olması ihtimalini ise Roma İmparatorluk döneminde Selymbria'nın bir köy haline gelmesi nedeniyle kabul etmez. Mansel, Bathonea'yı Byzantion kentinin yerleşik bir *phylesi* yahut *hekatostysi* olarak, kabul eder (Aydınğün, 2017b: 73).

Taşlıkloğlu da Byzantion *Phyle*'leri hakkında, eski kaideye göre ölen kişilerin mezar stellerindeki tesmiyelerde mensubu olduğu *phyle* 'nin adının yazıldığını, ölen kişi, eğer başka bir kentin *Phyle*'sine dahil ise *phyle* adı yerine bağlı bulunduğu kentin adının tesmiye edildiğini belirtmektedir (Aydınğün, 2017b: 73). Bathonea yazıtlı lahit ile birlikte Krateinea ve Philoktorea yazılı lahit ve kitabelerde herhangi bir Dor kentinin adının yazılmadığını belirten Taşlıkloğlu, bunların Byzantion hinterlandında ele geçmesi nedeniyle Byzantion'a bağlı *Phyle*'ler olması gerektiğini savunur (Taşlıkloğlu, 1959: 554). Küçükçekmece Gölü'ne dökülen antik Bathynias nehri ile Bathonea benzerliğinden yola çıkan Semavi Eyice, Bathonea yazılı diğer kanıtları ve bu konudaki tartışmalara geniş yer vererek Bathonea'nın¹⁴ Küçükçekmece civarında bir *Phyle* olabileceğini belirtir (Eyice, 1977/78: 59-60; Aydınğün, 2017b: 70).

Küçükçekmece Gölü yakın zamana kadar balıkçılık açısından zengin türlerin çok bol bulunduğu bir konumdadır. Byzantion'un en önemli geçim kaynaklarından olan balıkçılıkta da Haliç ile birlikte yer tutmaktadır (Bursa, 2010: 14-18). Küçükçekmece Gölü İstanbul Boğaz'ına doğru ilerleyen ya da Boğaz'dan batıya uzanan geçiş yollarının üzerindeki konumuyla hem kara hem de deniz yollarında bir istasyon/menzil bölgesi olmuştur. VI. yüzyılda Perslerin boğaz üzerinden sallarla köprü kurarak Asya'dan Avrupa'ya geçmesi sonrasındaki ilk menzil noktası Küçükçekmece civarı olmalıdır. Temiz suları, bol balık ve su kuşlarının bulunduğu bu bölge bir ordu için ideal dinlenme ve birkaç günlük yiyeceklerini depolama noktası durumundadır. Bu nedenle İstanbul'dan batıya uzanan basit bir kıyı yolunun olması ve bu yolun Roma döneminin Via Egnatia'sının öncüsü olması gerekmektedir. Nitekim Ksenophon, (M.Ö. 430-354'e doğru) On binlerin

¹⁴İstanbul Üniversitesi'nden Oğuz Tekin bu ismin yer adı değil, *hekatostys* adı olabileceğini ileri sürmektedir. Tekin'in şiddetle karşı çıktığı Bathonea ismi ile yazdığı yazılar uzun yıllar mensubu olduğu İstanbul Üniversitesinin kazı alanını sit derecesinden çıkarma gayretlerine alt yapı sağlamak için hazırlanmış çalışma olduğu düşüncesindeyiz.

kalanı ile M.Ö. 400'e doğru Byzantion'dan Perinthos-Heraklea (Marmara Ereğlisi)'ya bu yoldan gitmiş olmalıdır¹⁵.

2.2.2. Helenistik Dönem

Küçükçekmece ve çevresi ile ilk detaylı tarihi araştırma, Semavi Eyice tarafından hazırlanmıştır. Eyice bölgenin Helenistik çağları için;

İlkçağ coğrafyacılarından Strabon, Silivri'den sonra Athyras ve Bathynias derelerine rastladığını ve Byzantion'a ulaştığını bildirir. Ancak Strabon el yazmasında bu kısmı kurtlar deldiğinden Küçükçekmece deresinin adının sadece sonu olan ...ουνιαξ harfleri okunabilmiştir. Kramer ve Forbiger bunu Bathynias ve Bathounias olarak tamamlamışlardır¹⁶. Böylece Strabon Küçükçekmece'de bir dereden bahsetmekte fakat bir kasabaya işaret etmemektedir. Romalı yazar Plinius da M.S. I. yüzyılda burayı Bathynias olarak adlandırır¹⁷. 11. yüzyıl sonlarında şehrin dışında ve az ötesinde olan Batheos-rhyax'ın da yine Küçükçekmece dolayları olduğu tahmin edilebilir. Derindere anlamına gelen bu ad, göle dökülen derenin çukur bir vâdi içinden akmasından dolayı verilmiş olabileceği gibi, Yarımburgaz mağaraları eteğindeki kaynaklardan da olabilir. Ne olursa olsun, Bizans halkının ziyarete geldikleri Theodoros kilisesine sahip olan Batheos-rhyax'ın adı, İlkçağın Bathynias'ına benzerliği göz önünde tutulursa ikisinin de aynı yer olduğu tahmin edilebilir. Ancak R. Janin, Gedeon'un fikrini kabul ederek Bathyrhyax'ın içeride, Çoban Ayazmasını'nda olduğu görüşünü öne sürmektedir (Janin, 1964: 444). Bathynias veya Bathounias Küçükçekmece dolaylarındaki derelerden biridir. Ancak buralarda bir yerde Bathonea adında, Byzantion'a bağlı bir phyle, küçük bir mahalle veya bir yerleşme yerinin varlığı bir ihtimal olarak düşünülebilir. Evvelce Silivri'de bulunan bir kitabede rastlanan bu adı, kitabeyi yayımlayan Seure, Bathynias ile aynı olarak kabul etmişti (Seure, 1912: 588, no. 14)¹⁸. Geçen yüzyıl içlerinde Kasımpaşa'da bulunan ve 1933' de İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilen (İnv. no. 4474), Tersane lâhdi olarak bilinen lâhit üzerinde "**Bathonealı Rufus'un oğlu (Δαμας) Damas 33 yıl yaşadı**" yazısının okunması (Mansel, 1957: 401; Fıratlı, 1964: 148), İstanbul (Byzantion)'a bağlı mahalleler arasında gerçekten böyle bir yerin varlığını bir defa daha ortaya koymaktadır (Eyice, 1977/78: 57-12 ; 1978: 62/351).

19. yüzyılda yaşamış Balkan ve Bulgar tarihi ve arkeolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Çek asıllı Avusturyalı tarih ve coğrafyacısı Konstantin Yosif Jireček

¹⁵Xenophon, *Anabias*, VII, 2; *Anabase-Economique*, çev.P. Chambry (Classiques Garnier) Paris 1933, s. 239

¹⁶Strabon, *Geographia*, VII, 56; A. Forbiger baskısı, *Erdbeschreibung*, Stuttgart 1857, II, s. 148-149; Loeb baskısı, *Geography*, III, s. 379; ayrıca bkz. A. Forbiger, *Handbuch der alten Geographie*, Leipzig 1844, III, s. 1074, not 33.

¹⁷Plinius, IV, XI, 45-48; Loeb baskısı, *Natural History*, II, s.153.

¹⁸L. Robert bu teşhisi kabul etmemektedir, (1946: 61-63).

de Küçükçekmece bölgesinin M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda yaşamış coğrafyacılarca bu mevki Bathynias deresi olarak tanıdıklarını belirtmektedir.

".....Gölün ağaçsız ve bataklık sahili, sayısız su kuşları ve özellikle leylekler tarafından şenlendiriliyor. Bu göl denizden bataklık, kumsal, dar, sazlık ve kamışlıklarla kaplı bir kumsal şeridiyle ayrılır. Deniz ve göl suları eski zamanlarda Myrmex adı verilen dar bir kanalla birleşmektedir. Şiddetli lodos fırtınalarında deniz sularının göle, Poyraz rüzgârında ise gölün suları denize dökülürdü. ve I. II. yüzyıl coğrafyacıları bu mevki Bathynias deresi olarak tanırlardı. Daha sonraki zamanlarda, doğu tarafında, çok sayıda villaları ve bir de İmparator Sarayıyla Rhegion limanı kurulmuştu" (Jireçek, 1887: 51).

Bölgedeki Helenistik *pyhle* tarzı küçük yerleşmelerin varlığı 1850'lerden itibaren Küçükçekmece çevresinden toplanan eserlerin ve pek çok Helenistik stelin İstanbul Arkeoloji Müzelerine getirildiğini belirten Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır¹⁹. Bu steller, daha sonra başka zamanlarda eklenen örnekleriyle toplu halde Taşlıklioğlu tarafından yayınlanmıştır (Taşlıklioğlu, 1957: 545-562). İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde yer alan envanter no 71-82 numaralı üzeri silah kabartmaları ile bezeli İlk Çağ lahti de Küçükçekmece Sefaköy'den (eski adıyla Safraköy) getirilmiştir (Eyice, 1977/78: 96).

İTA projesi olarak Küçükçekmece Göl Havzası'nda yaptığımız araştırmalarla da göl içinde bulunan bir oineokhoe parçası, omuzu üzerindeki nokta bezeme Korinth seramiğinin Transisyonel ve Erken Korint Dönemleri'ne uygundur (Amyx, 1988: 374-376). Bu nedenle kabın M.Ö. 6. yüzyıl başlarına tarihlenmesi yanıltıcı olmaz. Bölgede Helenistik steller ile firnisli seramik parçaları (Sparkes-Talcott, 1970: 146-147) ve Khios, Samos ve Thasos gibi Helen kentlerinden gelen, üretimi M.Ö. 5-4. yüzyıllara tarihlenen amforalardan, limanda yürüttüğümüz çalışmalar sırasında azımsanmayacak sayıda tespit edilmiştir (Res. 2.30). Ayrıca Bathonea kazılarının yürütüldüğü Büyük Liman/Bilgili Limanı olarak adlandırdığımız, burun ile yarımadaı çevreleyen kıyılardaki teras duvarları Helenistik ve Helenistik öncesi mimari özellikleri göstermektedir. Kıyı açmalarından ve apsisli yapının alt tabakalarından siyah firnisli ve Batı Yamacı desenli Helenistik seramikler ele geçmiştir (Aydıngün, 2017a: 52, fig.74, 75).

¹⁹**Bkz. Osmanlı Arşivleri, Belge No: MF.MKT. 62-53 (1269 CA 16)** (Bkz. EK-4 Belge 1.)

Basmahane yakınında deniz kenarında bulunan asar-ı atıkayı, Müzehane-i Amire'ye getirmek üzere müze müdürü Mösyö Diri'ye Çekmece-i Sagir Kaymakamlığı'nca kolaylık gösterilmesi. Belge temini için bilim heyeti üyemiz Ali Şahin'e teşekkür ederiz.

Resim 2.30. Küçükçekmece Göl Havzası'nda yüzey araştırmaları sırasında ele geçen M.Ö. 5-4. yüzyıllara tarihlenen amfora dipleri.

Bu durum Küçükçekmece Gölü çevresinde yaşayanların Kolonizasyon döneminden itibaren uzak deniz ticareti yaptıklarını göstermektedir. Ancak, Helenistik dönemde oldukça büyük bir liman alt yapısının (rıhtım, iskele, fener ve teras duvarlarının) halk tarafından yapılması mümkün olmadığından, kamusal bir güç ile yapılması gerekmektedir. Bu nedenle Byzantion Kent devletinin burasını özel bir alan olarak görerek düzenlemiş olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Bu durum tezin ileriki bölümlerinde tartışılacaktır.

2.2.3. Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ

Roma çağında, bugünkü Küçükçekmece'nin öncüsü olarak Regium'un (Grekçe= Rhegion) ortaya çıktığı görülür (Külzer, 2008a: 615; 2010b: 440). Çünkü Regium köyünün adını veren İlkçağa ait herhangi bir kitabe ile şimdiye kadar karşılaşılmamıştır. Şimdiye kadar Küçükçekmece Gölü'nün yakın çevresinde çeşitli yerlerde pek çok İlkçağ kitabesi ve bilhassa mezar stelleri bulunmakla beraber bunların hiçbirinde sahibinin nereli olduğunu gösteren bir ada rastlanılmamıştır (Taşlıkılıoğlu, 1959: 545-562). Regium adını ilk kez Roma devrinde, İmparatorluk içindeki yolların mesafelerini veren *Tabula Peutingeriana*'nın VIII. Bölümünde "Konstantinopol" yakınlarında görmekteyiz. Haritada

Byzantion'un 12 kara mili (yaklaşık 18-20 km) kadar batısında Regium (Grekçe = Rhegion) kasabası gösterilmiştir²⁰. Ayasofya önündeki Milion taşı olan başlangıç noktasından itibaren 12 karamili günümüzde Küçükçekmece Gölü'ne denk düşmektedir.

M.S. 536-582 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Myrinalı Agathias, Roma döneminde Regium'un İstanbul'un bir demir yeri olduğunu bildirir²¹. Regium hakkında en detaylı bilgiyi bir diğer M.S. 6. yüzyıl tarihçilerinden Prokopius vermektedir;

..Şehrin varoşlarında biçimi yuvarlak olduğu için Strongylon denilen bir kale vardır. Buradan itibaren Rhegion'a kadar uzanan yol büyük kısmı düz olmayan bir araziye aşmaktadır. Rhegion denilen bu yerin hemen yanında çevredeki yüksek araziden cılız derelerin içine aktığı bir gölün varlığı büyük bir talih eseridir. Bu göl denize doğru o surette uzanır ki, onunla deniz arasında kalan ince bir toprak parçası üzerinde müşterek kıyıları vardır. Deniz ve göl rüzgâr estiğinde karşılıklı olarak dalgalarını bu kıyı şeridi üzerinde çarpıştırlar. Böylece her ikisi de devamlı bu müşterek kıyı şeridine hücum ederler. Birbirlerine çok yaklaştıklarında sanki sınırlarını biliyorlarmış gibi sularını geri çekerler. Birbirlerine karıştıkları bu yerde aralarında bir kanal vardır fakat bu kanalın içindeki suyun hangisinininki olduğu anlaşılmaz çünkü ne deniz tamamen göle geçer ne de göl suyunu tamamıyla denize akıtır. Ancak büyük yağmurlar başladıktan sonra ve güney rüzgârı da şiddetle isteğinde kanal gölün suyunu göle akıtır gibidir. Rüzgâr kuzeyden estiğinde ise göl denize akar gibi görünür. Fakat burada deniz oldukça yeni bir çevrede sığıktır. Yalnız küçük bir yerde derinlik çok fazladır burada o kadar dar bir toprak parçası vardır ki buna Myrmex (=karınca) denilmiştir. Denizi ve gölü birleştiren bu boğazdan evvelce söylediğimiz gibi eski çağlarda ağaçtan bir köprü sayesinde geçiliyordu. Ağaçların çürümesi nedeni ile köprü sık sık bozulduğundan burada geçiş büyük ölçüde tehlikeli oluyordu... Diyerek açıklamaktadır²² (Prokopius, 116)

MS. 3.yüzyılda Roma İmparatorluğunun içine düştüğü ekonomik ve siyasi krizin ardından İmparatorluğun dikkati batı bölgeleri yerine doğuya yönelmiştir. Böylece doğu ile batı ve Karadeniz ile Akdeniz arasında köprü görevi gören İstanbul Boğazı, Güneydoğu Trakya ve Marmara Bölgesi askeri ve stratejik anlamda önem kazanır. M.S. 3. yüzyıl Roma'nın farklı bir kırılma noktasının yaşandığı dönemdir. Asker ve ordunun ön planda olduğu bu yıllarda Roma sınırlarını genişletirken, idari yönetim kendi içinde mücadeleye başlamıştır. İmparator Diocletian tarafından geliştirilen Tetrarşi (Dörtlü Yönetim) sistemi

²⁰Tabula Peutingeriana https://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/8_aegyptus/ (erişim tarihi 20 Haziran 2018)

²¹Agathias, (Viyana baskısı)1878, I, s. 113, nr. 240.

²²Periktismaton (*De aedificiis*), VI, VIII, 9-18; Loeb baskısı. Buildings, çev. H. B. Dewing-Gl. Downey, London-Cambridge Mass. 1954, s. 116).

gündelik hayattan uzaktır ve başarısızlığa mahkum olmuştur. Her biri tek başına liderliğe yönelen Roma'nın dört yöneticisi genellikle birbirlerine güvenmeyip, aralarında savaşır. Diocletian'ın 306'da ölümünden kısa bir süre sonra "Tetrarşi İç Savaşları" dönemi başlar. Dört yönetici arasındaki savaşlardan sadece Büyük Konstantin" (324-337) başarıyla çıkar ve Roma İmparatorluğu'nun tek imparatoru olur (Külzer, 2018: 245).

M.S. 324 yılı Kasım ayında Byzantionlular kuşatmalar nedeniyle kentte meydana gelen hasarları onarmaya başlarlar. İki yıl sonra, Konstantin Roma İmparatorluğu'nun başkentlerinden birisini Boğaziçi'nde kurma kararı alır. Ardından İmparator tarafından sistematik olarak kentte yeni imar faaliyetleri başlar. Bu süreçte şehrin genişliği önemli ölçüde artırılır. Kentin Roma'nın başkenti olarak açılışı yalnızca dört yıl sonra, 11 Mayıs 330'da gerçekleşir.

Tarihteki tanımı ile Byzantion şehir devletinin Trakya Bölgesi'ndeki arazisi, Konstantinopolis'in 11 Mayıs 330'da Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan etmesi ile birlikte daha da önem kazanmıştır. Özellikle Doğu Trakya'da kırsal alanlarda gerçekleşen siyasi olaylar İmparatorluğun tarihsel çekirdeğini oluşturur.

Yapılan düzenlemede yeni başkent batısında kalan bölge büyük ölçüde imparator ve senatörlerin arazisi olarak düzenlenmiştir (Sayar, 2017: 111). Bu alanda köylerin yanı sıra askeri birliklerin konuşlandığı garnizonlar ve görkemli sayfiye yapıları da yer almaya başlamıştır. Küçükçekmece Göl Havzası'nın, Avcılar sınırları içinde kalan, Firuzköy Yarımadası'nın doğu kıyısı boyunca uzanan alan, bir taraftan hemen yanı başında bulunan göl ve tatlı su kaynağının avantajlarını kullanırken, diğer taraftan limanları vasıtası ile denizi de kullanabilen bir konumda yer almaktadır. Ayrıca çevresi geniş tarım arazilerinin bulunduğu doğal zenginlikler ile kaplıdır.

Kentteki yönetim biçimi Roma'ya benzer şekilde yeniden düzenlenir. Konstantinopolis bir *praefectusurbi* tarafından yönetilen özel bir idari statüye sahip olur. Konstantinopolis'in çevresindeki arazinin bu dönemde nasıl yönetildiğine ilişkin herhangi bir somut bilgi henüz ortaya çıkmamıştır. Bölgenin ne başkent yönetiminden sorumlu (*profectusurbi*) unvanını taşıyan yöneticiye, ne de Herakleia'da bulunan Europa (Avrupa) eyaleti yönetim merkezinde bulunan vicarius'a bağlı olmadığı anlaşılmaktadır (Sayar, 2017: 111). Bu da kazıların yapıldığı Göl çevresinin henüz kayıtlarına ulaşılmamış Manastır vb. gibi başka sistem içinde yer alabileceğini göstermektedir (Sayar, 2017: 111; Atik, 2018: 229-230).

Konstantin, 30'uncu yılını yeni başkentte 335'te kutlar ve sadece iki yıl sonra ölür. Onun oğlu Konstantius II (337–361), hem sivil hem de kutsal olan muhteşem binalarla Konstantinopolis'in ve çevresinin gelişimini destekler. Bu arada Küçükçekmece Göl kıyısına yazlık saraylar, villalar inşa edilir. Bathonea kazılarında bu yapıların kalıntıları ortaya çıkarılmaktadır. Konstantius batıda Cermen kabilelerine karşı başarıyla savaşır. Onları engellemek için, birçok yeni kale inşa eder ve Trakya'daki karayolu ağını genişletir (Velkov, 1977: 30 dipnot 79; Külzer, 2008b: 80; 2018: 245).

Balkan Yarımadası'ndaki en önemli iletişim yollarından biri olan Via Egnatia, doğu-batı doğrultusunda ilerleyerek o dönemde Doğu Trakya'yı Adriyatik Denizine bağlamaktadır (Soustal, 1991: 132–134, 137–138; Külzer, 2008a: 199–202, 342–344; Lolos, 2008: 36–37; Popović, 2010). Ancak yol, Roma döneminde, Adriyatik'ten Maritsa (Meriç) nehrinin kıyısına kadardır. Daha sonra Doğu'ya doğru Avcılar-Küçükçekmece hattından geçerek başkent Konstantinopolis'e kadar uzatılır. *Via Egnatia*, Heraclea (Marmara Ereğlisi) yakınlarında *Via Trajana*'ya bağlanır. Yol ağının genişlemesi sırasında eski yolların bazı bölümleri onarılır ve iletişim sistemleri düzenlenir. Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde *Via Egnatia*'nın kalıntıları (Res.2.31) ile bugün hala görülebilen sur kalıntıları da bu faaliyetlerin arkeolojik izleri olmalıdır. Yol ağlarının bir kısmı çok eski, hatta bazı kısımları tarih öncesinden kalmadır.

Resim 2.31. Bathonea'yı *Via Egnatia*'ya bağlayan ara yol.

Bulgaristan üstünden kuzeyden gelen *Via Militaris*'de Boğaz'a kadar uzatılırken Küçükçekmece'nin kuzeyinde her iki yol birleşmektedir. Askeri birliklerin güvenliği ve onların işleri başta olmak üzere her türlü gereksinimlerinin karşılanması yol güzergâhındaki şehirlerin önemini artırmış, gelişen kentlerin ve yerleşimlerin etrafları surlarla çevrilmiştir. Coğrafi konumundan ötürü Roma döneminde Küçükçekmece'deki Regium, hem denizden hem karadan bağlantının olduğu önemli bir menzil ve de demir yeri olmuştur.

Bizans İmparatoru Julian (361–363) döneminde de İnşaat çalışmaları ve onarımlar devam eder. Trakya'nın tamamı boyunca, şehirler ve kaleler, en izole yerler bile yenilenir (Soustal, 1991: 64; Külzer, 2008b: 81).

Bizans İmparatoru I. Theodosius (M.S. 379–395) döneminde 391 sonbaharında Bizans ordusu Maritsa'nın (Meriç) kıyılarında yenilgiye uğratılır. İmparator son anda kaçır (Wolfram, 1979: 156–160). Hunlar da M.S. 394/395 kışında, ilk kez donmuş Tuna'yı geçip Trakya'nın pek çok bölgesini talan ederler. Bu saldırılar Got'ları da cesaretlendirerek Athyra (Büyükçekmece) ve Rēgion (Küçükçekmece) bölgesine doğru ilerlemelerini sağlar (Wolfram, 1979: 164–166; Külzer, 2008b: 82–83).

Theodosius I'in ölümünden sonra, büyük oğlu Arcadius (M.S. 395–408) Doğu Roma'yı yönetirken, küçük oğlu Honorius (M.S. 395-423) Batı İmparatoru olur. İmparatorluğun Doğu kesimi, Bizanslılar için batı kısımlarından daha önemlidir. Bizans ordusunda çok sayıda Got bulunmaktadır ve bunlardan bazıları Konstantinopolis ve çevresinde yaşamaktadır. Arian Hıristiyanları olarak yaşayan Gotlar, Ortodoks çoğunluktan farklıdır. 400 yılı yaz aylarında Arianlar ve Ortodokslar arasındaki düşmanlık büyür ve başkentte planlı bir katliam ile 7 bin Arian inancına sahip Got öldürülür. Kaçmayı başaran Got askerler, Avrupa eyaletinin Avcılar ve Küçükçekmece'nin de içinde olduğu arazileri harap ederler. (Külzer, 2008b: 83, 238; Külzer, 2016a: 412; 2018: 247).

Artan tehditler ve nüfus artışı, Bizans İmparatoru II. Theodosius'un (M.S. 408-450) Konstantinopolis'in kent alanını 405 yılında genişletmesine ve güçlü bir şehir duvarı inşa etmesine ve şehir dışındaki önemli merkezlerde de iyi korunaklı saraylar yapmasına neden olur. (Wolfram, 1979: 176–177; Külzer, 2008b: 83, 238; Külzer, 2016a: 412). II. Theodosius tarafından M.S. 438'de yayınlanan ve Konstantin devrinden beri çıkarılan bütün kanun ve nizamnameleri toplayan *Codex Theodosianus*'daki bir kanunun yazıldığı

yer olarak Rhegion gösterildiğinden burada İmparatorların bir yazlık sarayının varlığı da tahmin edilmektedir²³.

Theodosius zamanında Trakya ve Marmara bölgesi depremlerden çok acı çeker. Beşinci yüzyılın yazılı kaynaklarında bu felaketlerden pek çoğundan bahsedilmektedir: M.S. 409, 417, 422, 423, 437 ve 442 yıllarına ait kanıtlar vardır. Daha sonra, M.S. 447 yılı Ocak ayında, çok ağır deprem meydana gelir. Çok sayıda kale ve savunma sistemi yıkılır ya da harap olur. 460 yılında ve yine 477 ve 487 yılları arasında, Trakya kalelerini tahrip eden ağır depremler yaşanır. Hunlar ve Gotlar bu durumları yağma için fırsat bilirler. 486 yılında, Gotlar Konstantinopolis'in Büyükçekmece, Avcılar, Küçükçekmece, Bakırköy'ün de içinde olduğu banliyölerini fethederler ve surların önünde dururlar (Wolfram, 1979: 343–347; Guidoboni, 1994: 300–305; Külzer, 2008b: 86–87; 2018: 248). İmparator Zenon (M.S. 474–475, M.S. 476–491), Gotların diplomatik yollarla İtalya'ya çekilmesini sağlar. Ardından Proto Bulgarlar M.S. 493 ve M.S. 499'da Bizans ordularını bozguna uğrattılar. Daha sonra 502'de Bizanslı askerlerle temas sağlamadan Trakya'nın çekirdek alanlarına doğru ilerlerler. Yerli halk pek çok kayıp yüzünden yeni bir savaştan kaçınır (Külzer, 2008b: 87).

Doğu Trakya'nın Bizans nüfusu çok sayıda istiladan dolayı büyük ölçüde azalmıştır. Üstelik istilalar sonucunda sürekli yağmalanan arazilerde hiç tarım yapılamamaktadır. Bu nedenle, başkentin iaşesi bile risk altındadır. 503/504 yıllarında, Bizans İmparatoru Anastasius (M.S. 491-518) Konstantinopolis'in hinterlandı olan Trakya'da güçlü bir sur duvarı inşa ettirerek yağmalamayı azaltmayı amaçlar. Karadeniz kıyısındaki Evcik iskelesi denilen kumsalın üstündeki dik kayalıklardan başlayan inşaat 56 km'lik "Uzun Duvar"ı oluşturur. Uzun Duvar (*Makra Teiche*), Selymbria (Silivri) yakınlarında Marmara Denizi'nin kıyısına kadar gelir. Uzun duvarın Başkente olan mesafesi 60 ile 65 kilometre arasındadır. Duvar çok sayıda kule ile tahkim edilir. Yüzlerce asker, surları korur (Crow, 1995: 109-124; Külzer, 2008b: 87, Külzer, 2008a: 507–509; Külzer, 2011: 198).

Proto-Bulgarların ardından, Slavlar da Bizans'a saldırırlar. Yazılı kaynaklar, Doğu Trakya'da, Bizans İmparatoru I. Justin döneminde (M.S. 518-527) siyasi ve sosyal duruma ilişkin ayrıntılı bilgi vermemektedir. Ancak, onun halefi Justinian I (M.S. 527-565)

²³*Codex Theodosianum*, Lex 5, De contraemtione. J. Von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus*, Pesth 1822, II.

döneminin, kaynakları, İmparatorluğun düşmanlarının neredeyse her yıl Trakya'yı işgal ettiklerinden bahsederler. Böylece uzun duvarın çok da etkili olmadığını anlamaktayız. Proto-Bulgarlar 540 yılında “Uzun Duvar”ı geçip Avcılar ve Küçükçekmece Gölü çevresindeki arazileri tahrip ederler (Külzer, 2008b: 88–89; Külzer, 2012: 7; Külzer, 2016a: 412; 2016b: 161-182).

Theophanes 557’de veya 558’de İstanbul’da gerçekleşen şiddetli depremde bölgede surlar ve kiliseler yıkıldıktan başka, en fazla zarar Regium’da meydana geldiğini söylemekte ve burası için “*yerle bir olmuştur; öyle ki tanınmaz hale gelmiştir. Yine Regium’da bulunan Aziz Stratonikos ve Kallinikos kiliseleri de temellerine kadar yıkılmıştır*”²⁴, demektedir. Yaşanan depremler sonrası zayıflayan Bizans’ın bu durumunu fırsat bilen Bulgarlar, M.S. 558/559 kışında yine Doğu Trakya’nın içine doğru ilerleyip Melas Kolpos (Saros körfezi) kıyılarına kadar gelirler. Bir kısım Bulgarlar ise başkentin hinterlandındaki farklı köyleri yağmalarlar ve Büyükçekmece yakınlarındaki Melantias’ta kamp kurarlar. Justinianus, General Belisarius (M.S. 502-565) sayesinde düşmanlarını sınır dışı eder (Velkov, 1977: 99-100; Guidoboni, 1994: 336–337, 340–345; Külzer, 2008b: 90–91; Külzer, 2016a: 413). Ardından Justinianus Balkanlar’ın çeşitli bölgelerinde hasar gören yerleşimlerde yeniden onarımlar ve inşaatlar başlatır. Diğerlerinin yanı sıra Agoraion Teichos ve “Uzun Duvar”, aynı zamanda Region (Küçükçekmece), Athyra (Büyükçekmece), Rodosto (Tekirdağ) ve Selymbria’da (Silivri) surlar ve su kemerleri ve Heraclea’daki (Marmara Ereğlisi) saray binaları da yenilenir (Soustal, 1991: 72; Sayar, 1998: 78; Külzer, 2008b: 91).

Justinianus dönemindeki onarımlar hakkında bilgi veren Prokopius Küçükçekmece çevresiyle ilgili olarak;

Rhegion’a kadar uzanan yol büyük kısmı düz olmayan bir araziye aşmaktadır. Bu yüzden de yağmur yağdığında arazi bataklık oluyor ve yolcuların burayı aşmasını büyük ölçüde engelliyordu. Fakat şimdi İmparator bu yolu her biri bir araba genişliğinde ölçüsünde taş blokları ile kapatarak onu daha kullanışlı ve daha rahat yapmıştır. Bu yol Rhegion’a kadar uzanmakta ve genişliği aksi yönlerde giden iki arabanın rahatça geçişine imkân vermektedir. Döşeme taşları bilhassa iri seçilmiş olup adeta değirmen taşlarını andırırlar. Dolayısıyla her biri geniş bir toprak parçasını örter ve yerden hayli yükselir. Bunlar itina ile işlenmiş olduklarından düz ve eşit bir yüzey meydana getirirler o kadar ki araları sanki birbirine bitişmiş değil adeta kaynamış gibidir.

²⁴752-818 yılları arasında yaşayan Theophanes, doğumdan iki yüzyıl önceki olayları “6050 yılı olayları” adlı kitabında anlatır.

Denizi ve gölü birleştiren Myrimex boğazından evvelce söylediğimiz gibi eski çağlarda ağaçtan bir köprü sayesinde geçiliyordu köprü ağaçların çürümesi ile sık sık bozulduğundan burada geçiş büyük ölçüde tehlikeli oluyordu. Fakat şimdi imparator Justinianos taşlardan kurulmuş geniş bir kemer üstüne köprüyü oturtmak suretiyle buradan geçişin tehlikesini ortadan kaldırmıştır (Prokopius, Buildings, I, IV, 55).

Aynı yazar, imparatorun yaptırdığı kiliseleri sayarken onun, Konstantinopolis dışında Rhesion denilen yerde Aziz Theodoros adında bir kilise inşa ettirdiğini bildirir²⁵.

Justinianus'un ölümünün ardından, 568 yılında, İmparator II. Justin (B.S. 565-578) döneminde Avarlar'a karşı askeri seferler başlatılır. Altı yıl sonra Bizanslılar ağır bir şekilde mağlup edilir. 575'te imzalanan bir anlaşmada, Avarlar'a yaklaşık 180 kg altın ödemeyi kabul ederler (Soustal, 1991: 72; Pohl, 2002: 61-65). Kısa bir barış döneminden sonra M.S. 584'te savaş tekrar başlar. Ertesi yıl Slav kabileleri Doğu Trakya'yı "Uzun Duvar" a kadar talan eder (Soustal, 1991, 72-73; Külzer, 2008b: 92). Avarlar ya da Slavlar tarafından M.S. 585, 587 ve 589'da Trakya'daki araziler tekrar işgale uğrar. M.S. 592'de İmparator Maurice'in (M.S. 582-602) hazırladığı bir Bizans seferi birkaç hafta sonra başarısızlıkla sonuçlanır. Buna cevap olarak Avarlar Tzurulon ve Doğu Trakya'nın merkezindeki Druzipara (Silivri-Büyük Karıştıran) hinterlandında hareketlerine devam eder ve kendiliklerinden bölgeyi terk ederler. Avarlar ve Slavlarla çatışmanın sonu yoktur. Bizanslılar anlaşmaya çalışırlar. Ancak her zaman kısa bir süre sonra anlaşmalar bozulur. Bizanslılar Trakya'daki savaşlar dışında Anadolu'daki Persler'e (Sasani) karşı da savaşmaya zorlanırlar.

Maurice hükümdarlığında, Bizans ve Pers (Sasani) halkları arasındaki ilişkiler mükemmeldir. Ancak, Phocas 602 yılı Kasım ayında İmparator ve ailesini öldürtüp başa geçtiğinde Persler'le düşmanlık başlar (Pohl, 2002: 128-132). Sonraki yıllarda Balkanlar'da ve Küçük Asya'da çok sayıda askeri sefer olur. 610'da Phocas'ın yerinden edilmesinden sonra bile savaşlar devam eder (Fine, 1983a: 32-42; Pohl, 2002: 237-248; Külzer, 2008b: 94-95). İmparator Heraclius döneminde (M.S. 611-641), Avar ve Persler, ordularını birleştirdikçe durum Bizans için dramatik hale gelir. M.S. 626 yazında, Konstantinopolis kuşatmasını başlatırlar. Konstantinopolis kuşatması sırasında içlerinde Avcılar ve Küçükçekmece'nin de olduğu banliyöler yağmalanır, etrafındaki tarlalar ve

²⁵Prokopios, *Peri ktismaton-De aedificiis*, I, IV, Buildings, s. 55; R. Janin, *Costantinoplebyzantine*, s. 414; ay. yaz. *Les Sainis mil taires' "Echos d'Orient" XXXIV* (1935) s. 62-63, Janin, Rhegion ile Rhesion'un aynı yer olabileceği hususunda bir fikir ortaya atmazken, Semavi Eyice Resion ile Rhegion'un yazılış hatasından dolayı aynı yer olması gerektiğini belirtir (Eyice 197/78: 63; 1978).

bahçeler yakılır, yıkılır. Bu yıkımın izleri Bathonea kazılarının M.S. 7. yüzyıl tabakalarında tespit edilmiştir (Aydingün, 2013b; 2015b; 2017a; 2017b; Aydingün ve Bilgili, 2015b). Theodosius zamanında yaptırılan surlar saldırganları uzak tutacak kadar güçlüdür. Bir ay sonra Avarlar kuşatmayı bitirir, Persler ise M.S. 627 yılının bahar aylarına kadar kuşatmaya devam eder.

Kuşatma başarısız olduktan sonra Avarlar, Bizans İmparatorluğunun topraklarından ayrılır. Bazıları, kırsal yerleşimlere geri dönerken, bazıları Avrupa'nın orta ve batı kısımlarına gider. Artık Avarlar Bizans tarihi için önemini kaybeder. Diğer taraftan Anadolu'da da Araplar, Peçenekler ve Osmanlılar yüzyıllar içinde Roma topraklarına girmişlerdir. Bizans, daha sonraki nesiller boyunca da hep savaşmak zorunda kalmıştır. Geç Antik Dönem ve Erken Orta Çağ'da yaşanan olayların benzerleri, daha sonraki yüzyıllarda da devam eder. Doğu Trakya ve özellikle de Konstantinopolis'in daha geniş hinterlandı, muazzam bir şekilde çeşitli düşmanlar tarafından hep talan edilen bir bölge durumunda, devasa bir kırsal geçiş alanıdır. Başkente yaklaşan düşmanlar sürekli olarak bu alanlara büyük hasar verirler. Ayrıca Bizanslılar, Doğu Trakya'da örneğin Hebdomon (Bakırköy) ya da "Uzun Duvar"ın çevresinde askeri toplanma yerleri olarak özel kırsal yerleşimler de kurarlar. Sürekli savaşlar ve yağmalar altında kalan Konstantinopolis'in batısındaki kırsal alanlarında bu döneme tarihlenebilecek nispeten az sayıdaki arkeolojik kalıntının varlığını bu şekilde açıklamak mümkün görünmektedir. Bizans'ın M.S. .-7. yüzyıllar arasındaki yapılarından günümüze gelebilmiş olanlarının durumu oldukça kötüdür. Bu dönemden kalma yapılardan sadece Arcadiupolis'teki ya da Propontis'in kıyısında bulunan eski Daneion (Kınalıköprü) piskoposluğundan kalma birkaç Bizans kalıntısından söz edilebilir (Külzer, 2008a: 266, 322; 2018: 251).

Küçükçekmece Gölü'nün doğu ağzındaki tepedeki bazı kalıntılardan yola çıkan İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Müdürleri Aziz Ogan ve Arif Müfit Mansel, burada Regium'a ait yapıları bulmak üzere²⁶ 1938-1940 ve 1941 yılları arasında üç sezon kazı yapmışlardır (Ogan, 1939: 436-445; Mansel ve Ogan, 1942: 1-36) (Res.2.32).

²⁶DEVLET Arşivleri Genel Müdürlüğündeki belgelere göre; Rhegion'da kazı yapılması için 19.10.1937 tarihinde ilk teklif Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği Dahiliye Vekillince gelmiştir. Tarih Kurumuna yazılan yazılarda, bölgedeki harabelerden köylülerce taş çıkarıldığı, bilgisinin incelenip araştırılarak bölgenin korunması istenilmiştir. Müzenin raporları ardından Türk Tarih Kurumunun destekleriyle Rhegion kazıları yapılmıştır. (Belgeler 5 adet) Oğuz Cebeci tarafından temin edilen belgeler için kendisine teşekkür ederim.

Resim 2.32. 1940 yılı civarı Regium (Prof. Dr. Muhibe Darga arşivinden).

Ancak bu kalıntıların tanımları yapılamadan kazılar kısa sürede bitirilmiştir. Ogan ve Mansel buldukları yapıları sur, hamam, kilise ve sivil mimari olarak tanımlamaktadır. Söz konusu kalıntıların batıdan başkente kara ve deniz yoluyla gelenleri gözetlemek ve eski seyyahların sözünü ettiği biçimde, karakol ve de menzil görevi gören yapılara ait olduklarını düşünmekteyiz.

2.2.4. Orta Çağ

7. yüzyıldan sonra yüz yılı aşkın bir süre Bizans yazılı kaynakları susar. Yazılı kaynakların birdenbire kesilmesi Bizans İmparatorluğunda M.S. 7-8. yüzyıllar arasında yaşananlar hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. M.S. 9. yüzyıldan itibaren Bizans tarihi tekrar aydınlanmaya başlar. M.S. 9. yüzyıldan itibaren Küçükçekmece ve çevresinden söz ederken, kuzeyde göle dökülen bir akarsu olan Bathynias-Batheos-rhyax'da bir Theodoros kilisesinin varlığından söz edilmektedir. Bu kilisenin Bathonea kazılarında ortaya çıkarılan Bazilikal yapı olması ihtimali güçlenmektedir (Aydingün ve Bilgili, 2015b: 379; Aydingün, 2017a: 3; 2018: 270).

Bulgar Kralı Krum'un (803-814), 813'te V. Leon (813-820) döneminde İstanbul surları önlerine geldiği sırada Regium'u da yaktığı bilinir. Bizanslıların ihanetine uğrayan Krum intikam için bütün Marmara kıyılarını talan etmiş, Hagios Mamas sarayını yağma

ederek, Athyras ve köprüsünü tahrip etmiş, Selymbria (Silivri) Heraklea (Ereğli), Rodosto (Tekirdağı), Apros (Eğnecik?)’u ele geçirmiştir. Sonraları İmparator I.Basileos (M.S. 867-886) tarafından kasaba yeniden yapıldığı gibi Hagias Petros ve Kallinikos kiliseleri yeniden inşa edilmiştir.

Resim 2.33. VII. Konstantin’in babası Basileios’un yaptırdığı düşünülen köprü.

VII. Kostantin Porphyrogenetos, babası Basileos’un hayatına dair kitabında, “*çökme tehlikesi olduğundan içine girilemeyen Regium’daki Petros kilisesini tamamen yıktırarak temelinden itibaren yeniden yaptırttığını*” yazar²⁷. Eyice, Kostantin Porphyrogenetos’un Babarsos suyu olarak tarif ettiği akarsuyu Bathynias ile eşleştirip, bu akarsu üzerindeki Justinianos Köprüsünün başındaki yıkık martir Kallinikos kilisesini de Basileios’un onarttığını kabul eder. Eyice’ye göre, Küçükçekmece köprüsü Bulgar akınında iyice tahrip edilmiş olmalıdır. Ancak Küçükçekmece’deki taş köprü, göl ile deniz arasındaki Myrmex kanalı üzerindedir. Akarsu üzerinde değildir. Fakat Bathynias (Sazlıdere) nehri üzerinde Justinianus köprüsü olabilecek taş bir köprü bulunmaktadır. Bunun yanında Yarımburgaz’ın arkasındaki vadiden akarak göle dökülmeden önce Bathynias’la birleşen bir başka akarsu üzerinde İmparatorluk sembolleri taşıyan üç gözlü son derece etkileyici

²⁷Constantin Porphyrogenetos, *Basil.* 63; Theophanes Continiatius, V, s. 94; J. P. Richter, *Quellender byzantinischen Kunstgeschichte II*, Wien 1894, s. 227, nr. 580.

bir taş işçiliğine sahip başka bir köprü de bulunmaktadır (Aydıngün, 2015a: 162-193). Bu köprü ilginç bir şekilde yakın zamana kadar göz ardı edilmiş ve hiçbir yayında ve tescil kaydında yer almamıştır. İTA projesi araştırmalarımız sırasında üç gözlü taş köprü İstanbul I Numaralı Kültür Varlıkları Koruma Kuruluna 2009 yılında tescil ettirilmiştir. Bu köprünün VII. Kostantin Porphyrogenetos'un söz ettiği, babası Basileios tarafından Bulgar akını sonrasında onartılan Martir Kallinikos kilisesinin yanındaki Jüstinianus köprüsü olması daha uygun görünmektedir (Res.2.33.).

Çünkü yazar tarafından köprünün onarımından değil, kilisenin onarımından söz edilmektedir. Tarafımızdan Justinianus'a önerilen köprü ise yaptığımız incelemede geçmişte bir onarım geçirmiş gibi durmamakta ve oldukça orijinal haliyle hala sapa sağlam durumda TEM otoyolunun kenarında kalmaktadır. Yine Porphyrogenetos'un başka bir eserinde bildirildiğine göre, İmparator I. Basileios, kendi isteği, kendi parası ile Rhegion köprüsünü yeniden yaptırmış, inşaatını teftiş için Başkentten bir kayığa binerek deniz yoluyla Rhegion'a gelmiştir²⁸. Bu bilgi de bizim yukarıdaki Bathynias ve ona bağlanan akarsu üzerindeki köprü ile ilgili önerimizi desteklemektedir. Çünkü eğer akarsu üzerindeki köprü kötü durumda olsaydı Porphyrogenetos ilk kitabında babası Basileios'un kilise ile birlikte köprüyü de onarttığından söz ederdi. Eyice, Porphyrogenetos'un iki ayrı yayınında söz ettiği köprüleri karıştırmakta ve aynı köprü olarak yorumlamaktadır. Ancak, Eyice'nin haklı olarak yorumladığı bir konu ise, Küçükçekmece köprüsünün Justinianus tarafından sadece bir kemerinin kâgire çevrildiğini fakat esas yapısının M.S. 9. yüzyılda I.Basileios tarafından yaptırılmış olduğunu ifade etmesidir (Eyice, 1977/78: 64). Bu durumda biri göl ile denizi birleştiren kanal üzerinde, diğeri ise gölün 10 km. kuzeyinde göle dökülen akarsular üzerinde iki adet Jüstinianus köprüsünden söz etmek mümkün görünmektedir. Özellikle gölün yukarıdaki taş köprünün diagonal olarak batıdan gelen *Via Egnatia* ile kuzeyden inen *Via Militaris*'in birleştiği noktada yer alması önemlidir. Bu köprü, başkente doğru akarsu ile kesilen ana yol hattının engelini ortadan kaldırmaktadır.

Regium'a büyük ilgi gösterdiği anlaşılan I. Basileios'un ölümüne dair bilgiler de bu bölgenin eski durumu hakkında bazı ipuçları verir. Rhegion'un hemen yakınındaki Apamea'daki av köşkünde kalan yetmiş dört yaşındaki İmparator, 20 Ağustos 886'da avlanırken son derecede iri bir geyikle karşılaşmış ve onu atından düşüren geyiğin

²⁸Constantin Porphyrogenetos, *De administrando Imperio*, yay. G. Moravcsik R. J. H. Jenkins, Washington 1967, 51, 9, 19, s. 246-247.

boynuzları kemerine takılarak Katasyrtae denilen yere kadar sürüklenmiştir²⁹. Bu kazadan dokuz gün sonra Basileios ölmüştür. Aziz Euthymios'un hayatında anlatılan bu olay Regium yakınında M.S. 9. yüzyılda bir Bizans av köşkünün bulunduğunu gösterdiği gibi, çevrenin avlanmaya uygun olduğunu ve buradaki ormanda iri geyiklerin varlığını da ortaya koyar. M.S. 10. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Symeon Metapherastes'in verdiği bilgiye göre, Rhegion'daki, Büyük kilisenin rahibi Aziz Markianos, tarafından M.S. 557 de yıkılan Regium-Stratonikos kilisesi yeniden yaptırılmıştır (Migne, 1875: 449,17). Eyice'ye göre bölgede bu yüzyılda bir de saray inşa ettirilmiş olmalıdır (Eyice, 1977/78: 64). İmparator VII. Konstantin Porphyrogenetos (M.S. 913-959), yazmış olduğu meşhur "*Merasimler Kitabı*"nda, Seferden veya uzun yolculuktan dönen İmparatorun, devlet ileri gelenleri ve saray erkânı tarafından Rhegion'da karşılandığını yazdığına göre, M.S. 10. yüzyılda buradaki saray herhalde iyi durumda olmalıydı. Adı geçen kitapta bu hususta bir bilgi bulunmamakta, çeşitli ünvanlara sahip çok sayıdaki ileri gelenlerin sadece hangi kıyafet ve alametlerle giyimli olarak İmparatora karşılayıcı oldukları anlatılmaktadır. Bu karşılama töreni Rhegion gibi, Herakleia (Ereğli), Selimbria (Silivri) ve Hebdomon (Bakırköy)'da yapılabiliyordu³⁰.

Bizans İmparatorluğunun sınırları daralıp, Trakya'dan İstanbul surlarına yaklaşan tehlikeler arttıkça Rhegion'da zarar görmüş olmalıdır. Bizans tahtını ele geçirmek üzere başkent üzerine yürüyen komutan Alexios Komnenos (1081-1118)'un Athyras'ı geçtikten sonra Küçükçekmece yakınlarında Skhiza (Altınşehir-Yarımburgaz) adında bir köyde konakladığı bilinir³¹. Komnena'nın yazdığına göre; 1091'de Peçenekler, I. Alexios'a karşı yaptıkları akınlarda Küçükçekmece yakınlarına kadar gelirler ve İmparator onları bir nehir kıyısında olan Khoirobakkhou (Çatalca) kalesine kapanarak karşıladıktan sonra, başkente çekilir (Komnena, *Alexiad*, II, VI,10). Bathonea kazıları göl ile nehrin birleştiği bir noktada olup bir kale kalıntısına sahiptir (Res.2.34.). Bu kalıntının yakınlarında M.S. 7. yüzyılda Avar saldırılarıyla yıkılmış kalıntıların üzerine tekrar yapıp M.S. 11. yüzyıldaki depremle yıkıldığını tespit ettiğimiz büyük bir yapı grubu kalıntısı bulunmakta olup, söz edilen kale ile ilişkisinin olup olmadığı bilinmemektedir.

²⁹Vogt, A., *Basile I er empereur de Byzance (867-886) et la civilisationbyzantine a la fin da IX esiècle*, Paris 1908, tıpkıbasım Hildesheim- New York 1973, s. 422.

³⁰Constantin Porphyrogenetos, *De Ceremoniis Auloe Byzantinae*, yay. Reiske, Bonn 1829, I, s. 495; G. Schlumberger, *Un empereur byzantin au xixième siècle, Nicéphore Phocas*, Paris 1890, s. 505-506.

³¹Anna Komnena, *Alexiad*, II, VI, 10, B. Leibbask., 1937, I, s. 84; Bousquet, Skhiza adındaki bu yerin Yarımburgaz olabileceğini ileri sürer (1900: dipnot 81).

Resim 2.34. Bathonea'dan Kale yapısı.

Resim 2.35. Bathonea Kazılarında Bazilikal planlı yapı kalıntıları.

Peçenekler şehrin dışındaki ufak kasabaları yağmalamışlardır. Komnena'nın yazdığına göre Aziz Theodoros'un kilisesinin olduğu Batheos-Rhyax'a kadar gelen Peçenekler, *"her gün pek çok kimsenin ziyarete geldiği her Pazar büyük kalabalığın geceli gündüzlü toplandığı bu yeri ele geçirmişlerdi, Peçeneklerin korkusundan kimse şehrin kapılarını açarak dışarı çıkmaya cesaret edemedi"* (Komnena, *Alexiad* III, 1). Bathonea kazılarında kazısı yapılan bir kompleksin martiryon ve bazilikal plan göstermesi (Res. 2.35.) ve yakın çevresinde ele geçen bazı küçük buluntuların içerdiği dini sembollerden dolayı, burasının Komnena'nın *Alexiad*'ında söz ettiği, Aziz Theodor Theron adına ayrılan kutsal yer olabileceği düşünülmektedir (Trifonova 2010: 53-64; Aydıngün, 2017c: 374).

Ortaçağ'ın sonlarına doğru Bizans'ın başkenti, 13. yüzyılda dördüncü Haçlı seferi ordusu tarafından alınarak topraklar şövalyeler arasında paylaşıldığında, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla Küçükçekmece dolayları Lâtin İmparatorunun hissesine düşmüştür. Kazı alanında ele geçen birkaç adet Latin sikkesi, Haçlı izlerini kanıtlamaktadır (Tekin, 2013a: 61). Bunun yanında bazı kabartmalı seramikler de Dirimtekin'in tanımladığı biçimde Haçlılar döneminden kalma olmalıdır (Dirimtekin 1965:83,96; Aydıngün ve Türkmen 2017: 313-316).

1206'da Lâtinlere karşı büyük bir savaş hazırlığına girişen Eflak ve Bulgar kralı Johannitza, başkente on iki fersah uzaktaki Nature denilen yeri kuşatmış, pek çok insanın sığındığı bu yer alındığında buradakileri kılıçtan geçirmiştir (Villehardouin, 1939: 420-421/233-235). Nature'nin, Athyras ya da Büyükçekmece ile aynı yer olduğu kabul edilir. Bu sırada, İstanbul'a beş günlük uzaklığa kadar bütün yerleşme yerleri, sadece Vize ile Silivri hariç kalmak üzere Johannitza tarafından tahrip edilmiştir. Bizans İmparatorluğunun son devrinde Andronikos'lar (dede ile torun) arasındaki iktidar mücadelesinde, Regium'un adı sık sık geçer. İstanbul'un fethinden kısa bir süre önce 15. yüzyılın ilk yarısında Bizans İmparatorluğunun sonlarına gelinmiş ve artık Rhegion önemsiz bir köy olmuştur. Köprü ise iyice harap olmuştur. 1432 yılında bütün Anadolu'yu gezerek yurduna dönen Bertrandon de La Broquiére 1433 yılı 23 Ocak günü İstanbul'dan çıktığını ve *Rigory* dediği Regium'a ilk menzil olarak ulaştığını bildirir. *"Burada deniz çok içerilere girer. Evvelce çok iyi tahkim edilmiş olan bu yerde bir köprü ile bir kule vardır. Fakat Türkler bu kuleyi yıkmışlardır. Burada uzun bir kaldırım ile bir Rum köyü bulunmaktadır. İstanbul'a kara yoluyla gelenler ya buradan geçmek veya yukarıdaki bir dere üzerinden geçen bir yoldan gelmek zorundadırlar* (Eyice, 1975: 104).

2.2.5. Osmanlı Dönemi

İstanbul'un fethinden az önceki günlerde Regium tamamen boşalmıştır. Türk devri ile birlikte Regium, Küçükçekmece adını almıştır. Fatih'in İstanbul kuşatmasında kullandığı toprakların bir kısmını Küçükçekmece'de döktürdüğü konusu ispatlanmış değildir. İstanbul'un fethinden sonra 1455 yazında Edirne'ye giden Sultan II. Mehmet, kışı geçirmek üzere İstanbul'a döndüğünde, Sarayı ve Yedikule hisarını tamamlanmış bulmuştur. Bu sırada "son fırtınalardan zarar görerek yıkılmış olan Athyras ve Regium koyalrı üstündeki köprülerin tamirleri yapılmıştır. Bunun yanında tehlikeli ve zor olan şehir dışı yolları taş kaplatırmıştır. Yol boyunca dışarılardan şehre gelen bütün yolcuların barınabilecekleri ve geceyi geçirecekleri kervansaraylar ve dinlenme yerleri de yaptırmıştır (Kritobulos, 1912: 102). Böylece Türk devrinde Küçükçekmece'nin başkente giden şehirlerarası yol üstünde önemli bir konaklama yeri olarak planlanır ve dolayısıyla burada bir Türk kasabası da doğar. Bu kasabanın gelirleri yalnız yolculardan değil, çevredeki verimli topraklar ile bilhassa yüzlerce yıldır bölgede yaşayanların yaptığı gibi göl ürünlerinden gelmektedir. Çeşitli balıklar ve yaban ördeği bakımından çok zengin olan Küçükçekmece Gölü'nün balıkçılık ve avcılık alanıydı.

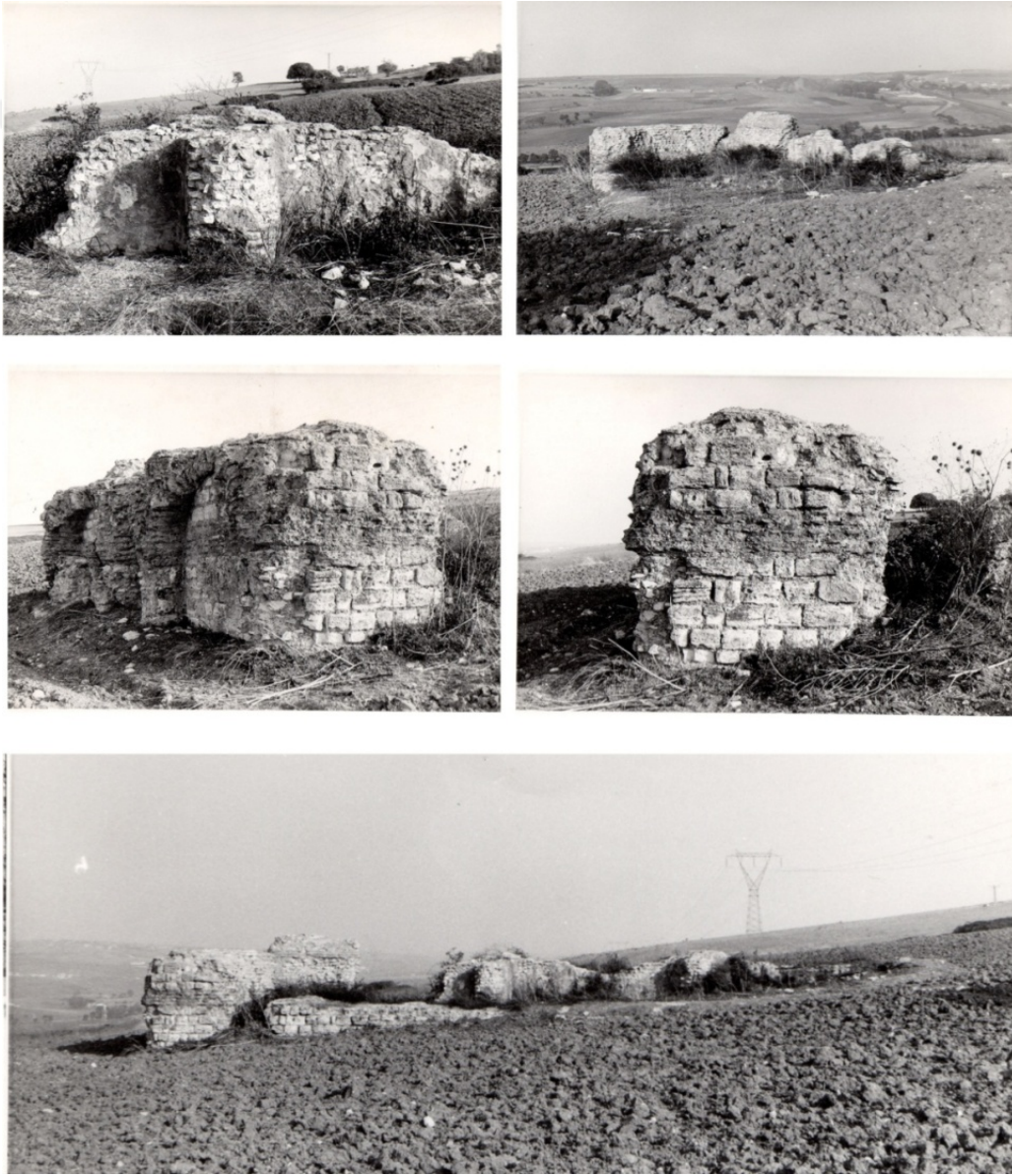
16. yüzyılda bu adın kullanıldığı görülür. ...*Batağa gayet kalın kazıklar çakılmış ve aralarına halatlar gerilmişti, yolcular ..... büyük bir sala, salın alabildiği kadar binip dolar, salcılar da o halatlara yapışıp çeke çeke salı kanalın bir yakasından öte yakasına yüzdürür götürürlerdi; bundan ötürüdür ki ....* İki gölün geçitlerine "Küçükçekmece" ve "Büyük çekmece" isimleri verilmişti (Koçu, 1963: 3220).

Eyice'ye göre; İstanbul'un fethinden itibaren buradaki köprü bakımlı ve kullanılabilir halde olduğuna göre salla geçişe lüzum olmadığı düşünülebilir (Eyice, 1977/78: 67). Çekmece adının göle giren balıkları tutmak için kanala konmuş olan yukarı çekilerek açılan kafesli barajdan dolayı verilmiş olabileceğini önerenler de vardır (Bousquet, 1900: 297). A. Boué, Çekmece adının, göllerin arazinin içine doğru birer "Çekmece"yi andırır biçimde girmesinden dolayı verildiğini bildirir (Boué, 1854: 46). Abdüsselam Bey zaviye ve mescidinin H. 953 (=1546) tarihli Vakıf defterindeki kayıtlarında *Çekme-i küçük* de olarak kayıtlıdır. Çekmece adının bu bölgede olan çöküntülerden dolayı *Çökmece'* den geldiği yolundaki görüş hiçbir sağlam esasa dayanmaz.

Küçük olarak adlandırılan göl ölçüleri bakımından yakın zamana kadar *Büyük* olarak adlandırılana daha büyüktür. Ancak, Büyükçekmece Gölü'nün kentin içme suyu rezerv

alanı olarak seçilip 1980'lerden sonra önüne kurulan baraj setiyle iki misli büyümesi göllerin ölçülerini değiştirmiştir. Bu büyüme gölün doğal haznesinin ölçülerini yansıtmamaktadır. Geçmişte Büyük ve Küçük sınıflarının göllere göre değil, göllerin üstündeki köprülere ait olmasından meydana geldiği de düşünülür. Batılılar Osmanlı devri boyunca Büyükçekmece köprüsüne ötekenden daha uzun olduğu için *Pontegrande*, diğerine ise *Pontepiccolo* (=Küçük köprü) diyorlardı. Türk devrinde kasaba eski yerinden kayarak göle doğru inmiştir. Eski kalıntıların taşları yapılarda kullanılmıştır.

Resim 2.36. Büyükçekmece yakınında Harami deresinde Sultan IV. Mehmet (1648-1687)'in kasrının kalıntısı (Nezih Başgelen Arşivi).

Küçükçekmece önemli sefer ve kervan yolunun başında ve ilk menzili teşkil ettiği için, Osmanlı devrinde gelişmiştir. İstanbul Belediye kütüphanesinde Muallim M. Cevdet yazmaları arasında olan H.904 (=1498/99) tarihli *Kanunname-i havass-ı Konstantiniye* adlı bir tahrir defterinde Küçükçekmece köprüsünü tamir ile görevlendirilmiş ve bunun içinde bazı vergilerden muaf tutulmuş altı meremetçier'in varlığı öğrenilir. Köyün içindeki kervansaray da yapılmış olmalıdır. Köprünün tamirine dikkat edilmiş ve 16. yüzyıl başlarında veya içlerinde, yeni baştan yapılmış, bu arada Justinianos devrine ait köprü kalıntılarından, ayaklarından da faydalanılmıştır (Çulpan, 1975: 137-138). Köprünün 1509 depreminde ve 1563 yılındaki büyük sel felaketinde büyük ölçüde zarar gördüğü bilinir. Küçükçekmece kasabasında, 16. yüzyılın ilk yarısı içlerinde Abdüsselâm Bey tarafından bir medrese ile bir zaviye-imaret de yaptırılarak uzak yolcular için hizmet verdiği seyahatnamelerde geçer (Eyice, 1977/8: 75).

Küçükçekmece içinde olmasa bile 16. ve 17. yüzyıllarda civarında padişaha ait kasırlar, av köşklerinin olduğu bilinir. Büyükçekmece yakınında Harami deresinde Sultan IV. Mehmet (1648-1687)'in kasrı (Res. 2.36.), Florya'da Baruthane'nin yerinde İskender Çelebi bahçesi ve kasrı, Halkalı'da yine Sinan'ın yaptığı bir Sultan sarayı vardır (Eyice, 1977/8: 71).

Küçükçekmece gölünün batı kıyısında, kazıların sürdüğü Firuzköy yarımadası üzerinde Alibey çiftliği ile Firuzköy'ü arasındaki burunda ise Sultan köşkleri harabesi denilen bazı kalıntılar vardır. Bu kalıntılar Helenistik döneme tarihlediğimiz ve Büyük/Bilgili limanı olarak adlandırdığımız liman kalıntılarının devşirme olarak kullanılmasıyla inşa edilmiş, ancak sonradan onlar da çevreye 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında gelen Balkan göçmenlerinin konut ihtiyacını karşılayan yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Burnun tam ucu da Köşk burnu olarak adlandırılmıştır³².

Küçükçekmece dolaylarının Bizans çağında olduğu gibi, Osmanlı devrinin de bazı kesimlerinde hükümdarların avlanmak için tercih ettikleri bir bölge olduğu bilinir. Sultan Kanuni Süleyman (1520-1566) da, 20 Eylül 1563 tarihinde Küçükçekmece dolaylarında Halkalı'da avlanırken korkunç bir fırtına ve yağmura yakalandığında, her şeyi sürükleyen şiddetli selden ancak İskender Çelebi kasrına sığınmak sureti ile kurtulabilmiştir. Bu afetin

³² Avcılar Belediyesi Şehir Plancısı Seçil Yalçınkaya'nın ilk fark edip göstermesi nedeniyle Seçil Burnu olarak adlandırmaktayız

arkasından da Mimar Sinan'a Büyükçekmece köprüsünü yenilemesi emrini vermiştir (Danişmend, 1948: 329).

Batı'dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen elçilik heyetlerinin hemen hepsi 16. yüzyıldan itibaren Küçükçekmece'den geçen yolu kullandıklarından seyahatnamelerinde buranın adını verirler. Birçok elçilik heyetinin ise İstanbul'a varmadan önce son geceyi burada konaklamak sureti ile geçirdikleri ve burada karşılandıkları bilinir. Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın 1530 yılı başlarında İstanbul'a gönderdiği elçileri Joseph von Lamberg ile Niklas Jurischitz'in beraberindeki kalabalık heyet 16 Ekim gecesini Çekmece (*Annder Ctzeckmetze*) dedikleri burada geçirdikleri ve dönüşlerinde de 22-23 Aralık gecesini yine burada konakladıklarını günlüklerinden öğrenmekteyiz³³.

Kanuni Süleyman'ı 1553 yılında, ziyarete gelen kalabalık bir elçilik heyeti ile İstanbul'a gelen Alman H. Derschwam, 24 Ağustos'da Silivri'den çıkarak onbir saatte *Czekmese* dediği Büyükçekmece'ye vardıklarını, burada büyük kâgir bir handa gecelediklerini yazar. Derschwam, Ertesi gün İstanbul'a doğru giderken sık sık eski Roma devrinin taş kaldırımlı *Via Egnatia*'sının kalıntılarını gördüklerini ve dönüşlerinde 3 Temmuz 1555 tarihinde İstanbul'dan çıktıktan sonra ilk menzil olarak *Kuczuq Czeqmedi*'de kaldıklarını bildirir. “*Aşağıda bir tarafında deniz bir tarafında su (göl) olan bir kol üzerinde kaldırımlı bir yol ile bir köprü vardır. Burada Türklerin büyük bir mezarlığı vardır. Ayrıca burada pek çok mermer sütun gövdeleri de bulunur*” (Derschwam' 1923: 28-29). Böylece Derschwam, Aziz Ogan ve Arif Müfit Mansel'in 1938-1940 kazılarında buldukları eski Rhegion şehri kalıntılarını ilk olarak görmüş ve kayda geçirmiş olan seyyah durumundadır.

Alman İmparatorunun elçisi olarak 1554 yılında İstanbul'a gelen³⁴ A. Ghislen de Busbecq İstanbul'a yaklaştıkları sırada denizin iki kolu üzerindeki (Büyük ve Küçükçekmece) köprülerden geçtiklerini yazar. “Burası o kadar güzel bir yer ki, eşi başka hiçbir tarafta bulunmaz sanırım” diyen Busbecq, insan eliyle hiçbir bakımın yapılmadığından şikâyet eder ve sözlerini ekler: “*Burada gözümüz önünde tutulan deniz balıklarını lezzetle yedik*” (Eyice 1977/8: 73). 1573 yılı Şubatının son günü

³³ B. Curipeschitz, *1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile NiclasJurischitz'in Elçilik günlüğü*.

³⁴ *The Four Epistles of A. G. Busbequius concerning his Embassy into Turkey*, London 1694, s. 41; Ogier Ghiselin von Busbecq, *Vier Briefeaus der Türkei*, yay. W. Von der Steinen, Erlangen 1926, s. 33; Busbecq, *Türk mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939, s. 39-40.

Büyükçekmece'den sabaha karşı yola çıkan Fransız Philippe du Fresne-Caneye, Sultan'a ait çok yüksek ağaçlarla kaplı bir bahçeye geldiklerini yazar. Fakat burada bir kasır yoktur. Seyyah yolun geri kalan kısmı hakkında şunları yazar:

“...Küçük köprü'ye geldiğimizde, buradaki bir yamaca kondurulmuş olan muhteşem ve zarif kervansarayda biraz dinlendik. Bu bir hisar gibi yapılmıştır ve Sultan da Edirne'ye gitmek üzere yola çıktığında burada konaklar. Padişahın Baş tercümanı Oram Bey (=Aram Bey) burada Elçi hazretlerini karşıladı ve onun önüne çıkmak üzere saray çavuşlarının da geldiklerini ancak elçinin denizden gittiğini öğrenince geri döndüklerini bildirdi” (Canaye,1897: 50-51).

Avusturya İmparatoru tarafından İstanbul'a elçi gönderilen J. von Sinzedorff'un yanında elçilik papazı olarak bulunan S. Schweigger, 29 Aralık 1577 akşamı konakladıkları Küçükçekmece'yi *Pontipicolo* veya *Kleinbruck* (=Küçük köprü) olarak adlandırır. O sırada İstanbul'da elçi olarak bulunan David Ungnad'ın gönderdiği karşılayıcılar yeni elçiyi burada karşılayıp ona yiyecekler ve nadide meyveler takdim ederler (Schweigger,1608: 49; Eyice, 1977/8: 73). Başka bir elçilik heyeti ile birlikte *Ponte Picolo* dediği Küçükçekmece'ye Kasım 1591 günü gelen Mitrowitzli Baron Wenceslas Wratistaw da bölgede manzaranın güzelliğini över ve burada dalyanlarda ağlarla balık tutulduğuna işaret eder³⁵ (Eyice, 1977/8: 74). Daha sonraları Avusturya elçilerinin VI. Murat için burada konakladığı bilinir³⁶. Görüldüğü üzere Osmanlı zamanında Büyük elçilik heyetlerinin Küçükçekmece'de konaklatılarak Başkentte huzura kabul edilmeden önce bekletildiği anlaşılmaktadır.

Küçükçekmece'yi Evliya Çelebi 1651 yılında şu şekilde anlatır:

“Eyub mevleviyeti hükmünde nâibliktir. Kalesi lebiderya da olup ziyâde haraptır. Şehri, lebiderya ile sahili bahirde nısfı düzde, nısfı bayır üzerine cümle altı yüz evli bağlı, bahçeli, âb-ı hayat sulu, serapa kiremit örtülü evlerdir. Cümle on yedi mihrâbdır. Bayır başında Tekke camii bir minareli ve kurşun örtülü bir camidir. Medresesi Abdüsselâm Bey'indir. Çarşı camii cemaati kesiremâlik bir minareli, kurşunlu harbušta kubbe örtülü cami sagîrdir. Bir hamamı, yedi adet kâgir bina hanı ve mekteb-i sibyanı üç yüz kadar dükkanı vardır. Suk-i Sultanisi (Çarşısı) cadde üzerinde vâki olmakla

³⁵ *Adventures of Baron Wenceslas Wratistaw of Mitrowit*, çev.A. H. Wratistaw, London 1862, s. 47; aslı çek dilinden olan bu kitabın yeni baskısı için bkz. *Vâclav Vratistaw – Mitrovicprihody*, Praha 1976. Aynı kitabın yine çekçe *Prihody Vaclava Vratistava–Mitrovic* (Praha 1977) başlığı ile basılmış daha yeni ve resimli bir baskısı vardır. Buradaki resimler aynı tarihlere doğru İstanbul'a gelen Alman SalamonSchweigger'in kitabından alınmıştır. Vratistaw'ın seyahatnâmesi, 1939 yılında Süreyya Dilmen tarafından İngilizceden dilimize çevrilerek Son Posta gazetesinde yayımlanmıştır.

³⁶ Avusturya İmparatoru II. Ferdinand tarafından kalabalık bir elçilik heyeti başında Sultan IV. Murad (1623-1640) ile görüşmek üzere gönderilen Hans Ludwig von Kuefstein (1582-1656), 1627 yılının 18 Kasım günü Küçükçekmece'de konaklamıştır

cümle tarik-ı âmmeleri serapa beyaz taş kaldırım döşelidir. Bunun arkasından göl hakkında da bildiklerini yazan Evliya Çelebi, Roma çağında İstanbul'a Tuna'dan bir kol akıtıldığını iddia ederek, sonra kaybolan bu suyun hâlâ Çekmece Gölü'ne bir ağzı olduğunu ve buradan sızdığını bu yüzden de Tuna'ya mahsus morina, mersin, çıka gibi bazı balık türlerinin Çekmece Gölü'nde tutulduğunu bildirir. Hatta burada Topkapılı Mahmud Ağa yalısında otururken, balıkçıların bir küçük morina balığı tuttuklarını ve bunu Sultan İbrahim (1640-1648)'e hediye yolladıklarını sözüne ekler. Köprü, Evliya Çelebi'ye göre tıpkı Büyükçekmece köprüsü gibi Kanuni Süleyman tarafından yapılmağa başlanmış ve ancak II. Selim zamanında tamamlanmıştır. “Gölün çevresi mâğmur bağlı bahçeli çiftliklerdir.” Gölde ayrıca yılan, pisi ve belarya (?) balıkları tutulmaktadır. Evliya Çelebi'nin Küçükçekmece kasabasında 17 cami ve mescid bulunduğu sözü ciddiye alınamaz fakat verdiği diğer bilgiler bu kasabanın XVII. Yüzyılda hayli varlıklı ve güzel görünüşlü bir yerleşme yeri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır³⁷.

Fransız G. J. Grelot, Küçükçekmece hakkında. 1670'li yıllarda Seyyah İzmir'den İstanbul'a deniz yoluyla seyahati sırasında, bindiği geminin önce *Bouiouc Tcheshmega* (Büyükçekmece) veya *Bouiouc Kupri* (Büyük köprü) denilen yere uğrayarak burada birkaç saat mal boşalttığını yazar (Grelot, 1681: 72). Böylece 17. yüzyılda Çekmecelerin deniz ticareti bakımından bir faaliyete sahne olduğu anlaşılmaktadır

Küçükçekmece'nin 17. Yüzyılı hakkında önemli bilgiler 1665 yılında Dr. J. Covell tarafından verilir. Dr. J. Covell, Edirne'ye gitmek üzere Edirnekapısı'ndan çıktıklarını ve 2 Mayıs 1675 tarihinde *K'ootch'ookchekmeje* dediği Küçükçekmece'ye vardıklarını bildirir. *Halkı kısmen Türk, kısmen Rum olan bu kasabaya Rumlar Mikro Khorio yâni “Küçük Köy” demektedirler. İki yanında çok sayıda dükkânların sıralandığı geniş bir caddesi vardır. Bu dükkânlarda yiyecek satıcıları, saraçlar ve demirciler (nalbantlar?) bulunmaktadır. Kasabada pek çok han ve ahır vardır. Burada çok iyi ve her çeşit balığın yanında et ve kebab yenilmektedir. Kasabaya girerken doğu tarafta bir mescit ile bir medrese (college) veya misafîrhane (hospital) bulunmaktadır. Bunlar Sultan Süleyman'ın Defterdarı (Tefterdore) olan bir Avdisallah tarafından yaptırılmıştır...* (Covell, 1892: 174-176; Eyice, 1977/8: 77). Medresede kalan öğrencilere verilen tahsisatı da bildirildikten sonra J. Covell, hatırlı yolcuların burada kaldıklarını ve vakıf şartları gereğince birkaç kap pirinç çorbası almağa hakları olduğunu da yazar. Bina, hoş ve geniş bir avlu etrafında sıralanan revaklardan meydana gelmiştir. Bu revakların gerisinde ocaklı küçük odalar vardır. Avlunun ortasını bir şadırvan süsler. Covell'in *Pontepiccolo* dediği köprü ise on iki

³⁷Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, İstanbul 1314, III, s. 289; yeni baskısı, *Evliya Çelebi seyahatnâmesi*, yay. Zuhuri Danışman, İstanbul, 1970, V, s. 176.

göze sahiptir. Boyu kendi adımı ile 312 adım (ortalama 230 m. kadar) olup, taştan olan bu yapının iki yanında ince ahşap korkuluklar vardır (Covel, 1892: 174-176). Küçükçekmece'den geçen yabancılar arasında en iyi bilgi veren, İngiliz seyyahı Dr. J. Covel'dir.

18 yüzyılda ise Lady Montague 1717 yılı Mayısının sonlarında Edirne'den İstanbul'a gelirken, bir gece Küçükçekmece'de kaldıklarını yazar. Geceledikleri yer hakkında, *...vaktiyle derviş tekkesi imiş. İçinde mermerden revaklarla çevrili bir avlusu var, bunun da ortasında güzel bir şadırvan bulunuyor...* ifadesini kullanır (Montague, 1934: 140; Eyice, 1977/8; 78).

18. Yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen J. Dallaway, Küçükçekmece'yi denizle bağlantılı büyük bir koy olarak tanımlar. 18. yüzyılda Küçükçekmece artık başkenti koruyan ön karakol durumundan çıkmıştır. Kalesi tamir edilmeyen Çekmece, başkentin dışında "taşra"nın başlangıç sınırı olarak kabul edilmektedir. Bu durum dönemin Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır. H. 1137 (1724/25) tarihli bir fermanla İstanbul'a göçün önlenmesi istenmekte ve Edirne-İstanbul arasındaki bütün görevlilerden Çekmece'lerden öteye, başkente doğru gidilmesinin yasaklanması ve göç edenlerin geri çevrilmesi emredilmektedir. Bir başka belgede de H. 1179 (1765-66) tarihli yeniçeri çuhası için gerekli yapağının Küçükçekmece'den Adriyatik kıyısındaki Draç iskelesine kadar olan bölgedeki çiftliklerden toplanacağı bildirilmekte, bunun için dışarı yapağı satılmaması istenilmektedir (Altınay, 1930: 80-81, 109, 208, 251; Eyice, 1977/8: 79).

Polonyalı Kont E. Raczynski, 5 Ekim 1814 tarihinde Troya'ya yaptığı geziden Silivri'den geçerek İstanbul'a dönerken uğradığı Küçükçekmece'yi anlatırken, güzellik bakımından Büyükçekmece ile kıyaslanması mümkün olmayan bir köprüden geçerek ulaştığını belirtir (Raczynski, 1824: 187; Eyice, 1977/8: 80).

Günümüzde Başakşehir sınırlarında kalan Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde Sazlıdere üzerinde 18. Yüzyıl sonlarında önemli bir sanayi tesisi meydana getirilmiş ise de, ana yol dışında kaldığından hiçbir yabancı seyyah bundan bahsetmemiştir. Osmanlı ordusunda geniş çapta yenilikler yapan Padişah III. Selim (1789-1807), zamanında Küçükçekmece'nin kuzeyinde ve göle kuş uçuşu 4 km. uzaklıkta Büyük Azadlı Baruthanesi inşa edilmiştir³⁸. Osmanlı Arşivlerine göre H. 1205 yılında yapımı planlanan³⁹

³⁸Padişah III. Selim, 11 Şevval 1208 (=12 Mayıs 1794)'de bizzat buraya gelmiştir (Tahsin Öz, 1949: 196)

³⁹(Bkz. EK-4, Belge 2.) C..AS.. 1125 49934 (1205 Za 15) (2 sayfa)

ancak, H. 1210 (=1795/96)'da kurulduğu, başka bir arşiv belgesinden anlaşılan (Baş bak. Arşivi, *Maliye Deft.-Ahkâm Dft.* no. 7945, s. 33-b),⁴⁰. Sıkı koruma tedbirleri alınan bu yerde bir havuz, değirmen ve çeşitli binalar yapılmış, ayrıca 1804 yılında Şamlar köyünün kuzeyinde bir de bent inşa edilerek, buradan baruthaneye su bir kanal ile ilişkilendirmiştir. 18. yüzyılın ilk yarısında Azadlı Baruthanesi birçok defa tamir görmüş, tesisler genişletilmiş, ek binalar yapılmış, 1835 Selanik baruthanesi kapatılarak onun araçları da buraya getirilmiştir⁴¹ (Eyice, 1977/8: 80).

Önceleri Azadlı Baruthanesi'ne gölden mavnalarla yapıldığı yine bir H. 1225 Osmanlı arşiv belgesinden anlaşılan sevkiyat (Bkz. Ek-4 Belge 3.), göl çıkışının sığılığı ve çeşitli başka zorluklar yüzünden deve kervanları ile yapılmaya başlanmıştır. Azadlı baruthanesi 1877/78 Türk-Rus savaşında Küçükçekmece'ye kadar ilerleyen Rus ordusu tarafından tahrip edilmiştir. Baruthane tamir edilmeyerek bırakılmıştır. Bugün havuzu, bazı binalarının yıkıntıları, değirmen taşları hâlâ görülebilmektedir. Baruthaneye hâkim yamacın üstünde ise Resneli'ler çiftliğinin kâgir köşkünün harabesi yükselmektedir (Eyice, 1977/8: 78).

Osmanlı-Rus savaşlarının başlaması ve Rus ordularının Balkanlardan gelerek İstanbul'u tehdit etmeleri sonucunda Küçükçekmece yeniden askeri stratejik önemiyle ortaya çıkar. Başkentin ön karakolu durumundadır. Osmanlı-Rus savaşı sırasında bir yıl boyunca Rami kışlasında kalan Sultan II. Mahmut 1829/30 kışında, o sıralarda İstanbul'a henüz gelmiş olan bir buharlı vapurla Büyükçekmece'ye gelmiş, buradan Balatina köyüne giderek o çevrede avlandıktan sonra, yine vapurla Küçükçekmece'ye geçmiş ve oradaki Barutçubaşı köşkünde gecelemiştir (Koçu, 1953: 1523). Bizans çağından beri hükümdarların avlanma için tercih ettikleri bir yer olan Küçükçekmece bu özelliğini 19. Yüzyılda da devam ettirmiştir. Trakya'da incelemeler yapan A. Boué de Köprünün ucunda bir kontrol mâniyası ile bir karakol olduğunu yazmaktadır (Boué, 1854: 46; Eyice, 1977/8:

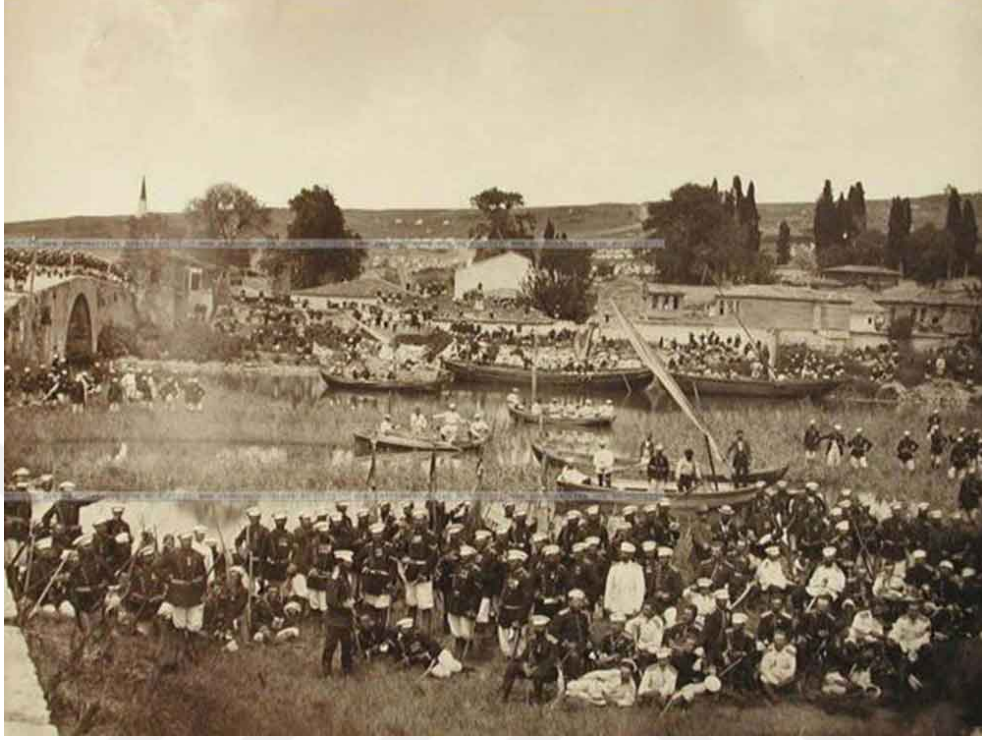
Gelibolu Baruthanesi'nden başka Çekmece-i Sagirkurbunda (yakınında) inşa olunan baruthane için külliyesi güherçile (barut yapımı için gerekli madde) tedarikine lüzum olduğundan bahisle güherçile mübayaası (satın alma)

⁴⁰Azadlı baruthanesi ile ilgili bütün kaynaklar için bkz..*Cevdet Paşa, Tarih*, VI, s. 181; Muzaffer Erdoğan, *Arşiv vesikalarına göre İstanbul baruthaneleri, İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II (1956) s. 130-138, Tahsin Esencan, *Türk topçuluğu ve kaynakları*, s. 48-51.

⁴¹(Bkz EK-4, Belge 3.) AE.SMST.IV 13 1008 (1223 Ca 04) (1 sayfa)

Azatlı Baruthanesi'nde imal olunan barutun İstanbul Baruthanesi'ne nakli için Çekmece Gölü ağzında mavnalara ve kayıklara, oradan da mahzenlere nakli için gereken orta hamalların tedarik olunması hakkında kethüdalara hitaben bir divan tezkiresi için emr-i şerif ısdarı (1223 Za 16); Baruthane hakkında önemli yayınlar için bkz. M. Erdoğan (1956) ile Reşat Ekrem Koçu (1960), Mahmud Raif (1798), S. J. Shaw (1971).

83). Küçükçekmece Gölü ve çevresi 1877/78 yıllarında tekrar Rusların İstanbul'a doğru ilerlerken önemli karargahlarından birisi olur (Res.2.37, 2.38).

Resim 2.37. Küçükçekmece Köprüsü'nde konuşlanmış Rus askerleri.

Resim 2.38. Küçükçekmece Gölü ile Marmara denizini birbirine bağlayan Menekşe (Myrmex) Kanalı'nda Rus Askerleri ve arkada göl içinde uzanmış Firüzköy Yarımadası.

Küçükçekmece'nin, Trakya kasabalarının çoğu gibi, çöküntüsü 19. yüzyıl içlerinde olmuştur. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarında 1847-1848 yıllarında büyük bir coğrafya araştırması yapan A. Viquesnel Küçükçekmece'de veba salgınının korkunç derecede tahribat yaptığını ve 1847 yılında bu kasabada sadece üçü Türk ve dördü Rum olmak üzere yedi evde insan kaldığını bildirir. O sırada burada harap durumda bir cami, büyük bir han ile bir kahve vardır. Köprü'nün girişleri de bir kontrol mânası vardır ve burada "mürur tezkiresi" sorulur (Viquesnel, 1868: 1; Eyice, 1977/8: 84).

Küçükçekmece çevresinde Baruthane'den başka sanayi tesisleri olarak Küçükçekmece ile Florya arasında (Mrymex) Menekşe kanalı kenarında Fransız sermayesi ile *Société Ottomaned'Allumettes* adıyla bir kibrit fabrikası inşa edilmiştir (Bousquet, 1900/01: 295). H.1310 tarihli Osmanlı Arşiv belgesinde Kibrit Fabrikası için seçilen alanın, dalyana zarar verip vermeyeceği sorulmaktadır⁴². Paspatis'in yazdığına göre, gölden denize geçen balıkları tutmak için yapılmış bir dalyan setinden dolayı buraya Çekmece denilmiştir. Rumların burada Hagios Georgios (Aya Yorgi) adına bir kiliseleri vardır ve gölün balıkları saraya aittir (Paspatis, 1877/78: 33-42; Eyice, 1977/8: 85).

İstanbul'un Trakya tarafındaki Bizans Çağı dış çeperi hakkında bir inceleme yayınlayan, Paspatis, Küçükçekmece'nin eskisi gibi parlak dönemini kaybetmesi konusunda artık kara kervan yolunun ihmal edilmesi ve vapurların da buraya uğramayışlarından söz etmektedir (Paspatis, 1877/78: 33-42; Eyice, 1977/8: 85).

İstanbul'da çok geniş ölçüde özel ve genel binalarda tahripler yapan son büyük deprem olan 1894 depreminde de Küçükçekmece'de tahribat olduğu bilinir. Kasabanın evlerinde ne ölçüde zararlar olduğu bilinmemektedir. Ancak burada cami, kilise ve Rum okulunun yıkıldığı bir gazetede çıkan listenin yardımıyla anlaşılır⁴³ (Eyice, 1977/8: 85).

Küçükçekmece'nin önemini kaybetmesi akınlar ve eşkıyalık, sıtma ve ticaret yolunun değişmesi gibi sebeplere bağlanır (Bousquets, 1900/1901). Aslında en önemli sebep olarak Paspatis'in de gösterdiği, ticaret yolunun değişmesini dikkate almak gerekmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru vapurlar İstanbul öncesinde tek liman olarak Tekirdağ'ına uğradıkları için, Küçükçekmece'nin önemi bitmiştir. Bunda gölün ağzının giderek

⁴²(Bkz. EK-4 Belge 4.) BEO 98, 7323 (1310 R 10) (4 sayfa)

Kibrit fabrikasının tesisi için Küçükçekmece Kaymakamı tarafından bildirildiği üzere seçilen yerin dalyana muzır (zararlı) olup olmadığının tahkiki ve tayin olunacak memurların serian malal-i mezkura gönderilmesi (Şehremaneti).

⁴³*Sabah* gazetesi. 29, 30 Haziran ve 1, 3 Temmuz R. 1310 (=1894)'de çıkan listede.

kapanmasının rolünün olduğunu düşünmek gerekir. Avrupa'ya giden Şark Ekspresi Tren hattı buradan geçirildiğinde ise artık kasaba sönmüştür. Bousquet: “*Lokomotif onu uyandıramadı, Rhegion ebediyen ölmüştü*” yazmaktadır (Bousquet, 1900/01: 295-302; Eyice, 1977/8: 86).

Osmanlı döneminde de 20 yüzyıl başlarında Küçükçekmece Gölü'nün denizcilik ve ulaşım açısından stratejik konumu nedeni ile Sultan II. Abdülhamit devrinde gölün güneybatı bölümünde bir kanal açılarak Liman olarak kullanılmak üzere projelendirildiği görülür. Ancak, proje gerçekleşmemiştir. II. Abdülhamit devrinde yapılması planlanan büyük İstanbul Limanının Yenikapı, Yedikule ya da Küçükçekmece de yapılması konusunda araştırma yapmak üzere Mühendis Mustafa Efendi'ye görev verildiği ve Fransızlara Küçükçekmece Gölü'nün Liman yapılması ile ilgili olarak proje hazırlattırıldığı Osmanlı Arşivlerinden öğrenilmektedir (Cebeci, 2017: 496-499) (Belge 1 ve 2).

1900'lerin başlarında Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Rusların Küçükçekmece civarında arkeolojik araştırmalar yapmak üzere Osmanlı'dan izin aldığı görülür⁴⁴. Küçükçekmece, Yarımburgaz, Taşlıkdere, Kırıkkavak mahalleleriyle sınırlı arazilerde, asar-ı atika (eski eser) aşar tahriri için, Osmanlı tebasından Mustafa Afer Ağa adında bir şahsa da araştırma izni verildiği de anlaşılır (EK-4, Belgeler 6, 7, 8)⁴⁵. Küçükçekmece Göl çevresinde ilk arkeolojik araştırmaların Rhegion kazılarında çok önce başladığını öğrenmekteyiz.

Küçükçekmece'ye 1912 yılındaki Balkan savaşı ardından Bulgaristan'dan gelen Türkler yerleşmiştir. 1923 yılından sonra ise mübadele ile giden Rumların yerlerini, 1924 yılında Yunanistan'dan göçen Türkler almıştır. 1928'de Kazaklar, 1935 yılında ikinci dalga olarak Yunanistan'dan yeni bir göçmen topluluğu gelmiş, bunu 1954'de Yugoslavya

⁴⁴(Bkz EK-4, Belge 5.) DH.MKT. 428 21 (1313 Ra 24)

Tahkikat-ı fenniye yapmak için Dersaadet ile kordon dahilinde seyahat etmesine izin verilen Dersaadet Rus Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Mösyö Osyanski'ye gerekli kolaylığın gösterilmesi ve kendisine sezdirilmeden hareketlerinin kontrol altında bulundurulması.

(Bkz EK-4, Belge 6.) BEO 677 50724 (1313 RA 12)

Dersaadet Rus Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Mösyö Usbaneski'nin tahkikat-ı fenniye için geşt ü gûzar edeceği mahallerde teshilat olunmasına dair (Dahiliye Hariciye 49022)

⁴⁵(Bkz EK-4, Belge 7.) ŞD. 2878 10 (1291 R 26)

Küçükçekmece, Yarımburgaz, Taşlıkdere, Kırıkkavak mahalleleriyle sınırlı arazilerde, asar-ı atika (eski eser) aşar tahriri için, Mustafa Afer Ağa tarafından verilen istidaya (dilekçe) dair hususlar.

(Bkz EK-4, Belge 8.) MF.MKT 18 114 (1291 Ca 08)

Bahsi geçen şahsın Çekmece'de eski eser aramasına ruhsat verildiği

ve Bulgaristan'dan gelenler takip etmiştir. 1960 yılında Kastamonu çevresinden Ermeniler gelmiştir. Bugün Küçükçekmece ve göl çevresi hızlı bir gelişme içindedir. Osmanlı haritalarında Firüz Çiftliği, Amindos Çiftliği, Alibey Çiftliği, Mamas Çiftliği gibi gölün etrafında sıralandığı görülen çiftlikler de artık ortadan kalkmıştır (Resim 2.39).

Resim 2.39. 19. yy. Osmanlı haritalarında Firüz, Amindos, Alibey, Mamas Çiftliği gibi gölün etrafında sıralandığı görülen çiftlikler.(Yukarıdaki haritadan ayrıntı alınmıştır).

Kazıların yürütüldüğü Küçükçekmece Gölü'nün batı yakasında da aynı dönemlerde Balkanlardan gelen ailelerin küçük çiftlikler kurarak önce Rumlarla beraber yaşamaya başladığı görülür. Ardından, mübadele ile göçen Rumların arazileri satın alınarak, Amindos, Ambarlı Alibey, Firuzköy gibi çiftlik ve mahalle tarzı küçük yerleşimler oluşturulur. Böylece günümüzde 500.000 kişinin yaşadığı Avcılar ilçesinin çekirdeği meydana gelir. Tarih boyunca tek bir bölge olarak ele alınan Gölün iki yakası 1992 yılında idari olarak birbirinden ayrılır. 2009 yılından beri yürütülen Bathonea kazıları, Küçükçekmece Göl Havzası'nın Avcılar ilçesi sınırlarında Firuzköy Yarımadası üzerinde kalmaktadır (Aydıngün, 2018: 263-314).

2.3. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Küçükçekmece Göl Havzası'nın yerleşim tarihine kısaca bakacak olursak, gölün doğusunda Küçükçekmece, batıda Avcılar ve kuzeyde Başakşehir ilçeleri bulunmaktadır. Göle kuzeyden Sazlıdere ve Eşkinöz olmak üzere iki büyük ve doğudan daha küçük iki nehir olmak üzere dört nehir boşalmaktadır. Havza kuzeyde İstanbul ve Türkiye'nin en eski insanlık izlerini barındıran Yarımburgaz Mağarasını da içine alır. Günümüzde Başakşehir ilçesi sınırları içinde Altınşehir mevkiinde kalan bu doğal mağara, yalnız ülkemizin değil, 600.000 yıllık geçmişiyle Avrupa'nın da en eski insanlık izlerini barındırması açısından Dünya kültür tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. Mağaranın, günümüzde 2,5 km güneyinde yer alan Küçükçekmece Lagün Gölü ve önünden geçen Sazlıdere (Antik Bathynias Nehri) ve diğer nehirler sayesinde oluşmuş zengin su kaynakları yanında, kazı alanının yer aldığı Firuzköy Yarımadası üzerindeki hem yer altı hem de yüzeyde görülen su kaynakları insan toplulukları tarafından kullanımını cazip kılacak konumdadır. Bu nedenle hem mağara, hem de Küçükçekmece Göl çevresinin yüz binlerce yıldan beri insan topluluklarının kullanımında olduğunu kanıtlayan taş aletlere rastlanılması şaşırtıcı olmamıştır. Yarımburgaz Mağarası kullanıma doğal bir barınma ve konaklama yeri olma özelliğine sahipken, Göl çevresi de balık, midye, yabani hayvan, su kuşları gibi zengin besin kaynaklarıyla ilkel topluluklar için ideal bir yazlık kamp yeri olmuştur. Firuzköy Yarımadası üzerinde ele geçen Alt Paleolitikten itibaren, Orta, Epipaleolitik ve Çanak Çömlek Öncesi Neolitik döneme ait yongalama teknikleri gösteren pek çok taş çekirdek, dilgi ve kesici gibi alet ve alet atölyesi bu durumun kanıtları olarak tezin bu bölümünde tanıtılmıştır (Res. 2.5- 2.8).

Firüzköy Yarımadası'nın batısından geçen Eşkinöz deresinin doğu kıyısındaki kuyularda ele geçen Neolitik döneme tarihlenen seramikler de, bölgedeki Geç Neolitik hakkında bilgi vermektedir (Res. 2.10.). Bu sayede İstanbul'un batısında Yarımburgaz ve Yenikapı-Marmaray Kazılarıyla daha önce keşfedilmiş alanlara yeni bir Neolitik yerleşme daha ilave edilmiştir. Göl çevresinde Kalkolitik ve Tunç Çağına ait izler oldukça zayıftır. Bu durum yakın zamana kadar bölgede hiç bir ciddi araştırma yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bathonea Kazılarında bu dönemlere ait mimari bir konteksten bazı seramik, heykelcik gibi malzemeler çıkmaya başlamıştır. Tezin üçüncü bölümünde Orta Tunç Çağı malzemesi detaylı olarak anlatılmıştır.

Bathonea Kazılarının sürdüğü alanda Erken Demir Çağı'na ait kısıtlı malzeme ele geçerken, Gölün kuzeyinde Çatalca civarında yapılan kaçak kazılarla açılan bir kuyudan çok miktarda Balkan özelliği gösteren parmak baskılı el yapımı seramiğin ele geçmesi, bölgenin Erken Demir Çağı'nda da yerleşimcilere ev sahipliği yaptığı hakkında bilgi vermektedir.

Erken Demir Çağı'nda (M.Ö. 1200/1100-800) Miken kent devleti sistemlerinin Yunan anakarasındaki iklim değişimleri, depremler gibi doğal afetlerin tetiklediği sosyal olaylar yüzünden çöken ekonomisi sonucunda, dağılmasıyla başlayan kargaşanın ardından, Orta Demir Çağı'dan itibaren kendilerine yeni yurtlar arayan Yunan halklarının bir kısmının Küçükçekmece Gölü çevresini yeni yurt edindiği ve küçük yerleşimler kurarak Byzantion'a bağlı *Phyle*'ler oluşturduğu görülür. Bölgedeki Helenistik *pyhle* tarzı küçük yerleşmelerin varlığı 1850'lerden itibaren Küçükçekmece çevresinden toplanan eserlerin ve pek çok Helenistik stelin İstanbul Arkeoloji Müzelerine getirildiğini belirten Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu *Phyle*'lerden birisinin de Bathonea olduğu sanılmaktadır. Tezin bu bölümünde Bathonea *Phyle*'si hakkında detaylı bilgi verilmektedir (Bkz. S.63)

Roma çağında, bugünkü Küçükçekmece ilçesinin öncüsü olarak gölün doğu girişinde tepede yer alan Regium'un (Grekçe Rhegion) ortaya çıktığı görülür. Roma İmparatoru Büyük Konstantin'den itibaren özellikle göl kıyısı çevresinin Regium olarak adlandırıldığı ve Romalı Senatörler ile İmparatorlar için özel olarak tahsis edildiği yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Antik yazarlar bölgede bir de antik ilaç merkezi olan Daphnusion'dan bahsetmektedirler. Bathonea kazıları antik yazarları arkeolojik olarak kanıtlanmaya başlamıştır.

Geç Antik Çağ'da Konstantinopolis ve çevresinde 6. yüzyıl ortasında yaşanan deprem ile Göl çevresindeki yapıların oldukça zarar gördüğü bunun ardından da tüm Bizans Dünyasında doğu ve batıda yaşanan ekonomik sıkıntılar, Arap, Sasani, Avar ve Bulgar saldırıları nedeniyle oldukça zayıflayan imparatorlukta 7. yüzyıldan sonra, yüz yılı aşkın bir süre Bizans yazılı kaynaklarının sustuğu görülür. Yazılı kaynakların birdenbire kesilmesi, Bizans İmparatorluğunda M.S. 7.-8. yüzyıllar arasında yaşananlar hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Bu dönemde Bathonea ve çevresinin büyük bir saldırıya maruz kalarak yıkıldığı ve bir müddet boşaldığı kazılarla kanıtlanmıştır. 11. yüzyıl sonlarında yazılı kaynaklarda Konstantinopolis'in dışında ve az ötesinde olduğu belirtilen Batheos-rhyax'ın Küçükçekmece dolayları olduğu açıklanmaktadır. Bu yerin Bathonea'nın 11. yüzyıl sonrasında kullanıldığı adı olduğu sanılmaktadır.

İstanbul'un fethinden az önceki günlerde göl çevresindeki yerleşimler boşalmıştır. Türk devri ile birlikte bölge Küçükçekmece adını almıştır. Küçükçekmece Osmanlı devrinde önemli sefer ve kervan yolunun başında ve ilk menzili teşkil ettiği için gelişmiştir. Küçükçekmece dolaylarının Bizans çağında olduğu gibi, Osmanlı devrinin bazı kesimlerinde hükümdarların avlanmak için tercih ettikleri bir bölge olduğu bilinir. Batı'dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen elçilik heyetlerinin hemen hepsi 16. yüzyıldan itibaren Küçükçekmece'den geçen yolu kullandıklarından, seyahatnamelerinde burasının adını verirler. Tezin ikinci bölümünde Roma, Bizans ve Osmanlı dönemindeki seyyahların anlatımıyla Küçükçekmece Gölü ve çevresinin tarihçesi detaylı açıklanmıştır.

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında Balkanlar'da yaşanan iç savaşlar sonrasında Bulgaristan'dan göçmek zorunda kalan Balkan Türkleri bölgeye yerleşirler. Tarım ile uğraşan bu halk geniş arazilerde çiftlikler kurarak geçimini sürdürür. Bu sırada Bathonea'nın kalıntıları yeni gelenlerin konut ihtiyacını karşılayan hazır yapı malzemesi olarak yerlerinden sökülür. Tarih boyunca tek bir bölge olarak ele alınan Küçükçekmece Göl 1992 yılında idari olarak tam ortadan bölünerek, iki yakası birbirinden ayrılır. Günümüzde kazıların sürdüğü Küçükçekmece Gölü'nün batı yakası, 500.000 kişinin yaşadığı Avcılar ilçesi sınırlarında kalmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATHONEA ARKEOLOJİK YERLEŞİMİ

Küçükçekmece Gölü Havzası'nın batı yakasında Avcılar ilçesi sınırlarında kuzeyden güneye doğru göl üzerinde en uzun yeri 4 km ve gölden batıdaki Eşkinöz deresine kadar olan en geniş yeri 2 km, en yüksek noktası ise gölün sularının bugünkü seviyesinden 44 metre olan Firuzköy Yarımadası uzanır. Yarımada, en güneyde insan eliyle şekillendirilmiş sivri bir burun yaparak sıfırlanmaktadır. Yarımada üzerinde 2009 yılında Bakanlar Kurulu Kararlı kazı izni geldikten sonra geniş kapsamlı program uygulamak amacıyla ileriki yıllarda yapılacak kazılara alt yapı hazırlamak üzere 2009 ve 2010 yıllarında birkaç alanda sondaj, haritalandırma ve karelaj çalışmaları ile jeofizik çalışmaları yapılmıştır. Kazılara nerelerden başlanması konusunda bilim heyetince görüş alışverişi yapılmış ve daha önce yasal olmayan biçimde açılan kaçak kazı çukurlarında ortaya çıkarılmış mimari kalıntıların tahribat durumunda görülen önceliklerine göre kazı alanlarının belirlenmesi konusunda karar alınmıştır. Kazılar karelaj çalışmalarında 8, 9, 24, 25, 27, 36, 39. alan olarak numaralandırılan bölgelerde ve kıyı açmalarında başlatılmıştır. 2016 yılında kazı alanı karelaj numaralandırılmasında yeni bir karelaj kodlama sistemine geçilmiş olup, bu nedenle eski yayınlarımızda verilen kodlama ile uyumsuz kalmaktadır. Örneğin 2016 yılı öncesindeki yayınlarımızda I. Alan olarak tanımladığımız bölge 8. Alandır. 27 /V olarak numaralandırılan açma 19/H olmuştur.

3.1. Tarih Öncesi Dönemde Bathonea

Yüzey araştırmalarında Çanak Çömlek Öncesi Dönem'e ait taş aletlere (Aydingün 2009a: 320; 2010: 59-68; 2013a, 55-56). Geç Neolitik ve Kalkolitik seramiklere rastlanılmıştır. Kazı alanlarında Bizans, Roma, Helenistik, Erken Demir Çağı ve Tunç Çağına ait mimari ve maddi kültür kalıntılara rastlanılmıştır. Ancak, kazıların 2014 yılından itibaren aşağıda açıklanan sebepler yüzünden yürütülememesi nedeniyle daha alt seviyelere inilememiştir. Çünkü 2010-2013 yılları arasında düzenli olarak sürdürülen kazılar, 2014 yılında ödenek yokluğundan yürütülememiştir. 2015 ve 2016 yıllarında ise İstanbul Üniversitesi ile yaşanan mülkiyet sorunları nedeniyle kazı yapılan açmalar yerine

kıyılarda çalışılmıştır. 2017 ve 2018 yıllarında ise Kültür ve Turizm Bakanlığınca çalışma izni verilmemiştir.

2007 ve 2008 yıllarında Firüzköy yarımadası ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında Firuzköy Yarımadası'nın batı yakasında Eşkinöz deresinin getirdiği alüvyal dolgu üzerinde sebze tarımı yapan yerel halk tarafından açılmış su kuyularındaki kesitlerde rastlanılan arkeolojik izlerle belirgindir. Açılan kuyulardaki kesitlerde kum tabakası ile kültür toprağı tabakalarının birbirlerinin peşi sıra iki kez tekrarlandığı görülmüştür. Kuyulardan bir tanesinde günümüz toprak seviyesinden 4, 5 metre kadar derine inildiği görülmüştür. Açılan kuyu kesitlerinde görülebilen seramik parçaları ve taş aletler ile kuyulardan çıkarılan atık toprak arasında bol miktarda Geç Neolitik ve Kalkolitik seramiklere rastlanılması da geçmişte Küçükçekmece gölü kıyılarında Neolitiğe kadar inen izlerin varlığını doğrulamaktadır (Aydınğün 2007: 11-23; 2008a: 93-100; 2009b: 154-157; 2009a: 411-426; Aydınğün ve Öniz 2008: 38-41). Bu durum göl/deniz seviyesinden de aşağıda Kalkolitik ve Neolitik yaşam izlerinin olabileceğini göstermektedir.

Benzer durumla Küçükçekmece Gölü'nün yaklaşık 20 km doğusundaki Antik Lykos (Bayrampaşa) deresinin ağzında deniz ile birleştiği noktada karşılaşılmıştır. Günümüzde Yenikapı/ Theodosius Limanı olarak tanımlanan bölgede 2004-2013 yılları arasında yürütülen Marmaray-Metro kurtarma kazılarıyla tespit edilen (Perinçek, 2010: 191-217) Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a ait kültür tabakasına, Theodosius Limanı'nın taban dolgusu altında bugünkü deniz seviyesinden 6,30 metre daha aşağısında rastlanılmıştır (Baran, 2007: 217; Kızıltan, 2010: 10-11). Yenikapı'da Neolitik yerleşmeye ait mimari, çeşitli pişmiş toprak kapacak, çakmak taşı, kemik, ahşap buluntular, ayak izleri ve mezarlar ortaya çıkartılmıştır. Firüzköy'de tespit edilen Neolitik yerleşme Yenikapı'ya göre 2 km kadar denizden daha uzakta (kuzeyde) kalmaktadır. Bu nedenle Yenikapı'nın -6.30 metrelik kot seviyesi ile Firuzköy'deki göl seviyesinden -4,50 metrelik kuyunun kot seviyesinin denize olan uzaklığı göz önüne alındığında karşılaştırılabilir seviyelerde oldukları anlaşılmaktadır. Günümüzden 10.000-7000 yıl arası dönemde Marmara, bugüne göre daha küçük bir alanı kaplayan bir göl durumundadır. Dolayısıyla o günkü kıyı şeridindeki yerleşmeler birkaç kilometre daha güneyde olmalıdır. Neolitik toplumların bölgeye yerleşme sürecinde Marmara Denizi'nin su düzleminin giderek yükseldiği, yerleşmeleri kaplayarak terk edilmelerine neden olduğu, Neolitik Dönem

tabakalarını örten denizsel kum katmanından da anlaşılmaktadır (Meriç ve Algan, 2007: 128-148; Algan vd., 2010, 2011; Kızıltan, 2010, 2011).

Deniz seviyesi yükselmesi sırasında kıyıda daha yukarıda kalan vadiler arasındaki alçak seviyelere de su dolarak Marmara'nın koyları oluşmuştur. Böylece Küçükçekmece doğuda kuzeyden akan Sazlıdere ile batıdaki Eşkinöz derelerinin oluşturduğu alçak bir vadi iken önce Marmara Denizine bağlı bir koya, zamanla da önünde oluşan set ile kapanarak lagün gölüne dönüşmüştür. Küçükçekmece gölünde kuzeye doğru ilerledikçe su seviyesinin azalması normaldir. Yenikapı'daki Neolitik ile Firüzköy'deki Neolitik yerleşmelerin Lykos ve Eşkinöz gibi kıyılarına konumlandıkları derelerden gelen alüvyal dolgulu birikim şartları da oldukça benzerdir. Bilindiği gibi özellikle deniz/göl/nehir birleşim bölgeleri hem tarım hem de balıkçılıkla geçinen Neolitik topluluklar için ideal yaşam alanlardır.

Marmara kıyılarında Neolitik dönemin varlığı ve yerleşimlerin deniz suları altında kaldığının bir başka göstergesi Avşa Adası buluntularıdır Söz konusu buluntuları toplu halde bir yüksek lisans çalışmasında G. Dönmez tarafından değerlendirilmiştir (Dönmez, 2018).

Marmara ve çevresinde yakın zamana kadar yapılan araştırmalarda Kalkolitik dönemde (M.Ö. 6. bin yılı içerisinde) kıyı yerleşimlerinin tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Yalnızca Marmara Ereğlisi ile Tekirdağ arasındaki bir yamaçta kalan Toptepe kazıları sayesinde (M.Ö. 5200-4800) Kalkolitik dönemin Marmara bölgesindeki varlığının izleri belirgindir (Özdoğan, 1991: 345-375). Bu durum kıyı yerleşmelerinin tarihöncesi dönemde yaklaşık 8000 yıl önce ciddi bir deniz seviyesi yükselmesiyle sular altında kaldığının iyi bir örneğidir. Yerbilimlerinin sağlayacağı yeni bulgu ve sonuçlar kadar bu problematiğin çözümünde Bathonea kazılarından gelen ve gelecek olan bilgilerin de ayrı bir önemi bulunmaktadır.

İleride değerlendirilen ve bu doktora tezinin konusunu oluşturan Orta Tunç Çağı buluntularının ele geçtiği Alan 8 aynı zamanda Erken Tunç Çağı buluntuları da sunmuştur. Kazılar başlarken geçmişte kaçak kazıcılar tarafından açılmış derin çukurların bazılarında 2 x 2 metrelik sondajlar yapılarak alt seviyelerde kültür tabakalarının olup olmadığını anlamaya çalışılmıştır. Bunlardan Alan 8 14/L numaralı açmanın a plan karesi köşesindeki sondajda +9.31 seviyede kırmızımsı kahve hamurlu el yapımı seramik parçaları ile bir adet taş ağırşak parçası (Res. 3.1. – 3.2.) ele geçmesi bölgedeki Tunç Çağı

izleri olarak dikkatimizi çekmiştir. Bu seviyeye inmek için sondajın çevresi genişletilerek tam olarak seviye indirilmeye başlanılmıştır. Açmanın genişletilmesiyle üst kotlarda erken Hıristiyanlık dönemine ait sekizgen plan veren bir martiryon yapısı ortaya çıkarılmaya başlanılmıştır. Martiryonun altında sondajın olduğu köşede +9.60 üst kot farkıyla Helenistik bir yapının tabanına ait kırlangıç kenetli başka bir seviye görülmüştür. Helenistik yapının 0.30 metre kadar altından ise Erken Tunç Çağı seramikler ve ağırşak daha önce sondaj çalışmasında gelmiştir.

Resim 3.1. Göl çevresinden, Troya I Geç Evre (g-h-k) ve Troya II a-b döneminin seramikleri ile analogik benzerlikler gösteren seramikler.

Ancak, üst yapıların anıtsal boyutları ve dönemleri için önemleri göz önüne alındığında kaldırılması mümkün değildir. Yapının bir köşesinde Erken Tunç Çağı seviyesindeki tabakaları anlayabilmek için sondaja devam etmek önemlidir. Bu durumda bile üst yapıların tanımlı hale getirilmesi ve aşağı kotlara inilmesi için hazırlanacak projenin Kültür ve Turizm Bakanlığından onaylanması gerekmektedir. Bu seviyeden alınan bir örneğin (MKL-2941) radyo karbon tarihlmesine tabi tutulması sonucu elde edilen M.Ö. 5. bin yılın ilk yarısı tarihi bu alanda yerleşim tarihinin tahmin edilenden daha da eskiye, Orta Kalkolitik Döneme, gidebileceğini göstermiştir. Bu örnek M.Ö. 4836-4609 (% 68,2 olasılık) arasına tarihlenmektedir.

Resim 3.2. Erken Tunç ağırşak.

3.2. Orta Tunç Çağında Bathonea

Firüzköy Yarımadası'nda bilimsel kazılar başladıktan sonra 2012 yılında bazı yerlerde açılan deneme sondajlarından Alan 8 Erken Tunç I-II dönemlerine tarihlenebilecek el yapımı seramiklere ve bir adet taş ağırşak parçasına rastlanması göl çevresinde Tunç çağlarında da yerleşik yaşamın olabileceği konusundaki öngörülerimizi kuvvetlendirmiştir.

3.2.1. Arkeolojik Bağlam

Alan 24 de Orta Tunç Çağına tarihlenebilen buluntular ve mimarisiyle konteks verebilen bir tabakaya rastlanması Marmara bölgesinin Tunç Çağlarındaki boşluğu açısından önem kazanmıştır. Söz konusu tabaka mimari, seramik, heykelcik gibi sanat eserleri yanında, Ege ve Balkan seramikleri, Mezopotamya kaynaklı bitümen ve analizi yapılmadığından kökeni bilinmeyen kalay gibi dönemi için son derece önemli ticari hammaddeleri içeren özel malzemesiyle dikkat çekmiştir. Alan 8 içinde ayrıca konumuz oluşturan Orta Tunç Çağı buluntuları ele geçmiştir. 24-25 açmalarında bulunan kırmızı hamur ve astarlı bir kulp ve omuz parçası birleştirilmiştir. Alan 8 de seramikler dışında dikkat çekici bir Orta Tunç Çağı buluntusu daha ele geçmiştir; Sütunlu yapı olarak tanımladığımız ve henüz ilk inşa tarihi anlaşılmayan ancak, Geç Roma dönemine tarihlenebilen anıtsal yapının doğu yönündeki 16/G a plan karesindeki kazılarda + 4.97, 4.90 kotta açma kenarındaki dolgu toprağın seviye indirme çalışmaları yapılırken kurşun

bir figürün ele geçmiştir. Bu figürün geyik üzerinde bir tanrıçayı andırmaktadır. Figürünün ele geçtiği seviye ile mimarının bir ilişkisi bulunmamaktadır. Dolgu toprağın içinden çıkan bu figürünün çevreden alınan toprakla beraber bu seviyeye geldiği sanılmaktadır.

Kazıların yürütüldüğü Küçükçekmece Gölünün batı yakasındaki Firuzköy Yarımadasının doğuya bakan kıyılarında Alan 24 olarak tanımlanan alan önemli bir yapı grubunun bulunduğu alandır. Yarımada tepesinden itibaren doğu ve batıda kıyıya doğru giderek eğim göstererek inen coğrafi yapısından dolayı, yapı seviyelerindeki kot farkları oluşmaktadır. Yarımada tepesinden aşağıya doğru inildikçe üst topraktan aşağıya doğru alınan seviyeler aynı olmasına rağmen denizden ölçülen kotların farkları bazen metreleri bulmaktadır. 2010 yılında ilk kez kazısına başlanılan 19/H no.lu açmada M.S. 5. yüzyıla tarihlenen üç nefli bazilikal tipteki bir apsisli yapının batı ve doğu yönlerinde eğimden dolayı kot seviyeleri bulunmaktadır. Apsisli yapının inşa dönemini anlamak için apsis yarı kubbesinden döküldüğü anlaşılan taşlar yerinden kaldırılmış ve dolgu toprağın kaldırılmasına geçilmiştir. + 11.59 kotta düzeltilen ve içte yarıçapı 3.20 x 5.80 m. olan apsisin içten ve dıştan temeline kadar inilmesine karar verilmiştir (Res. 3.3.).

Resim 3.3. Apsis kubbesi kalıntılarını indirmeye başlarken.

Apsis içindeki toprak seviyesi aşağı doğru indirilirken apsis temelindeki taş örgüsünde iki farklı işçilik ve farklı seviye ortaya çıkmıştır. Apsisin erken 5. yüzyıldaki inşası sırasında, kırlangıç kenet sistemli büyük kireçtaşlarından yapılmış Helenistik döneme ait eksedra biçimli çeşme/havuzun temel olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

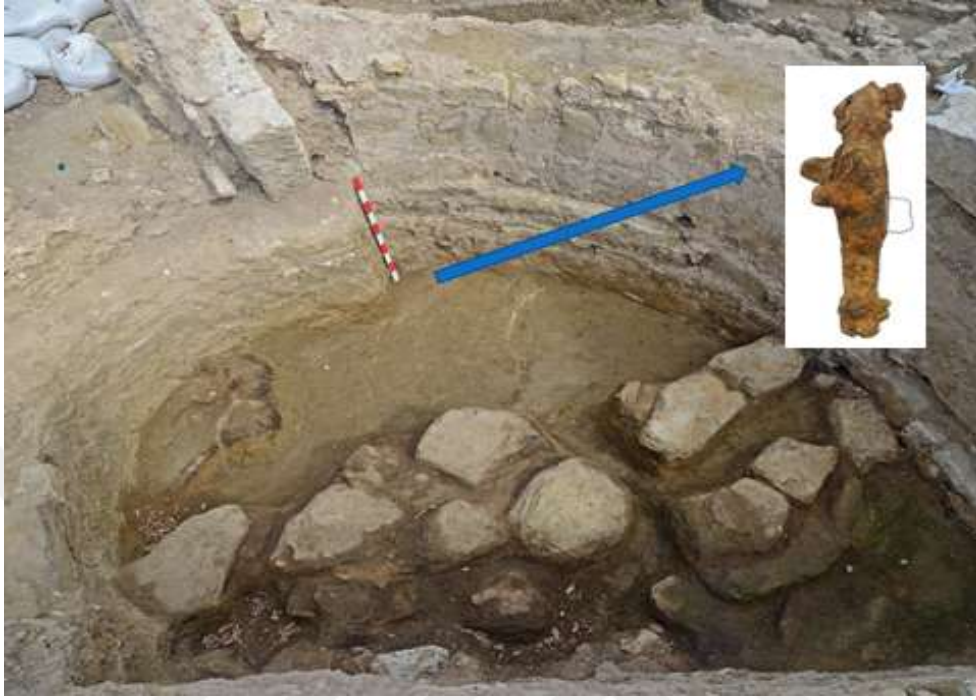

Resim 3.4. Apsis duvarları alt tabakalarından kırlangıç kenet sistemi.

19/H açmasının a plan karesinde içte ve dışta seviyesi indirilen apsisin +10.05 kot hizasında bir başka dönem daha tespit edilmiştir. Bu kot kum, sarımsı balçık ve *Ostreaedulis*, *Mytilus galloprovincialis*, *Pecten sp.* ve *Cardidae (sp.)* gibi deniz yumuşakçalarına ait kabukları ile kaplı bir kumlu bir taban seviyesidir. Apsis içinde +9.45 cm'ye kadar görülen bu taban, 20 cm lik bir denizel dolguya işaret etmektedir. Bu bulgu da bir dönem yarımadaının kıyılarında bir deniz yükselmesi ya da karanın çökmesi bilinmeyenine dair ipucu vermektedir. Apsis içindeki 20 cm lik denizel kum dokusu altında iki sıra düzenli yerleştirilmiş iri taş dizisiyle karşılaşılmıştır. Aynı seviyeden apsis duvarına bitişik bir adet demir heykelcik ele geçmiştir (Res. 3.5.).

Apsis içinde +9.45 m kotta karşılaşılan çift sıra yassı taş dizisinin, apsis temelinden dışarı doğru ilerlediği fark edilmiştir. Bu nedenle apsis dışına da kum seviyesinin indirilmesine karar verilmiştir. Apsis içindeki en alt kot +9.06 da bırakılmıştır. Apsis dışındaki seviye de 19/H b plan karesi olarak aynı kota kadar indirilirken apsisin güney doğu köşesine 2.10 m. uzaklıkta yine +9.60-9.34 kot aralığında sandık biçimli, küçük

taşlarla oluşturulmuş, dıştan 1.67 x 1.40 m ölçülerinde, duvar kalınlığı 30- 35 cm kadar olan bir mekanla karşılaşılmıştır (Res. 3.8., 3.9.).

Resim 3.5. Apsis içinde seviye indirilirken deniz seviyesi altında karşılaşılan çift sıra taş dizisi ve demir heykelcik.

Resim 3.6. Denizel seviye indirilirken alttan sandık biçimli mekan çıkarılıyor.

Resim 3.7. Sandık biçimli mekanın kazısı.

Sandık biçimli mekânın iç ölçüleri 1.00 x 0.70 m dir. Sandık biçimli mekânın içi temizlenirken içten 2 cm kalınlığında kireç harçlı bir tabaka ile duvar içi ve tabanın sıvanmış olduğu görülmüştür. Özenle hazırlanmış olduğu anlaşılan 40 cm lik derinliğe sahip bu mekanın güney batı köşesinde kırmızı hamurlu ve astarlı, uzun boyunlu, kulplu yarım bir kap içinde beyaz macun kıvamında bir madde ile ele geçmiştir (Res. 3.48a-b).

Resim 3.8. Sandık biçimli mekan içinde bozulmuş kalay çıkan seramik parçası.

Resim 3.9. Sandık biçimli mekan içinde bozulmuş kalay ve seramik parçası. (Yakın plan)

Yapılan analizlerde bu maddenin toz haldeki kalayın macunlaşmış hali olduğu anlaşılmıştır⁴⁶. Benzer şekilde kırmızı bir çanak içinde macunlaşmış madde, toz cevher haline getirilmiş kalay, Niğde Kestel yakınlarındaki Göltepe’de ele geçmiştir (Kaptan, 2012: 249, şek.4). Orta Tunç Çağına tarihlenen Gelidonya Burnu batığında macun kıvamında okside olmuş kalaylara rastlanması da uzun süre su altında kalmış kalayın ingot biçimlerinin okside olarak formunun bozulduğunu kanıtlamıştır (Bass ve Throckmorton 1961: 78-88)

Seramik kap içindeki söz konusu maddenin kalay olduğu Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Küçükçekmece Nükleer Araştırma Merkezi Uzmanlarınca yerinde yapılan XRF cihazı ölçümleriyle anlaşılmıştır.

Sandık biçimli mekânın içindeki seramikler Orta Tunç Çağı içinde Anadolu tipi yerel çark yapımı, parlak kırmızı astarlı seramiklerine benzemektedir (Res. 3.10.). Bu seramikler katalogta detaylı tanıtılmıştır.

Yukarıda tanımlanan sandık biçimli mekânın özel bir depolama alanı olduğu anlaşılmaktadır. İçteki derinliği 40-45 cm arasında değişen depo alanı kuzey doğu köşesinde başka bir mimari mekana ait duvarla birleşmektedir. 19/H c plan karesinde kalan

⁴⁶XFR cihazıyla Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, İstanbul Nükleer Araştırma Enstitüsü-Küçükçekmece tarafından yapılan analizler için Doç. Dr. Şinasi Ekinci ve Asiye Özsarıya çok teşekkür ederiz.

bu mekan ile sandık biçimli deponun ayrı dönemlerde yapıldığını sandık biçimli mekanın kuzey doğu köşesindeki hafif eğrilikten anlamak mümkündür. İki sıra halinde düzgünce işlenmiş taş ortasında yumruk büyüklüğünde moloz taşlarla düzenlemiş 62 cm kalınlığındaki duvar, kuzey batıya doğru 3.60 metre kadar uzanmaktadır.

Resim 3.10. Kırmızı hamur ve astarlı, metalik görümlü seramik parçaları.

Duvar bu noktada apsis yapısının altında kalarak takibi yapılamaz hale gelmektedir. Duvar sırasının sandık biçimli mekanla birleştiği noktada 90 derecelik açıyla doğuya doğru ilerlediği görülmektedir. Kapı açıklığı olabilecek 1m.'lik boşluktan sonra iri ve üzerinde iki adet oyuk bulunan bir yassı taş blok görülür. Bu taş muhtemelen kapının direği için hareketli bir olarak sağlamak için yerleştirilmiştir. Böylece 1.52 m. lik oda genişliğine sahip bir mekana da geçiş sağlanmaktadır (Res. 3.11)

Resim 3.11. Apsis arkasında indirilen seviye sonrasında ortaya çıkan denizel taban (üstteki resim) ve altından çıkan mimari (alttaki resim).

Bu odanın takibi yapılabilen 3.38 m. lik sağlam duvarının kalınlığı 82 cm dir. Bu duvar Osmanlı dönemine tarihlenen taş yol altında kaldığından devamı kazılamamıştır. Bu mekanın arkasında kalan geniş odaya 1 m lik bir kapı açıklığı ile geçildiği anlaşılmaktadır. En alt kot olan +9.06 seviyeye kadar indirilen geniş odanın içersinden Kıbrıs White Slip II tekniğinde küçük bir parça ele geçmiştir. 19/H açması c plan karesindeki geniş odanın, Helenistik dönem yapısı altında kaldığı anlaşılmaktadır. Helenistik yapıya ait üstteki duvarın 2.86 metresi takip edilebilmiştir.

Alan 24 de 19/H açmasının d plan karesinde ikinci bir duvar sırası da sandık biçimli depo ile aynı kotta (+9.51- 9.45 aralık) ortaya çıkarılmıştır. 3 m. uzunluğunda 0,77 m. genişinde iki sıra düz taş ve içte küçük taşlarla doldurulmuş bu duvarın sandık biçimli depoya bakan tarafında +9.10 kodunda 0,45 m. çapında küçük bir ocağa rastlanılmıştır (Res. 3.13).

Resim 3.12. Seviye indirilince denizel taban altından ortaya çıkan ocak.

Ocağın içinde yassı öğütme taşı da ele geçmiştir. Söz konusu duvarın yukarıda bittiği yerde daha üst seviyede iri tek sıra yassı taşlarla dizili 2.40 m. uzunluğunda bir duvarın üstte 50 derecelik, altta ise 28 derecelik açılı yapacak biçimde eğik gelerek önceki dörtgen mekanları ikiye ayırdığı görülmüştür. Böylece daha altta kalan duvarlar temel olarak kullanılarak iki adet üçgen birimin oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu birimler içerisindeki tabanda görülen beyaz toz haldeki ince bir tabakanın Türkiye Atom Enerjisi

Kurumu Küçükçekmece Nükleer Araştırma Merkezi Uzmanlarınca yerinde yapılan incelemeleriyle kalay olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu birimlerde kırmızı astarlı seramik parçalarına da rastlanılmıştır. Bu birimlerin ham maddelerin saklandığı depo amaçlı kullanılmış olduğu sanılmaktadır.

Resim 3.13. Ortaya çıkan ocak

Burada görülen mimari yapıların duvarlarında iki sıra halinde, düzgünce işlenmiş taşların ortasında küçük taşlarla doldurulmasıyla uygulanan teknik, Alacahöyük, Boğazköy ve Alişar'da da görülmektedir (Koşay, 1938: 22-28; 1941: 1-8; Bittel ve Naumann, 1938: 22-28; Osten, 1937: 11).

Firuzköy Yarımadası üzerinde yürütülen Bathonea kazılarında Tunç Çağlarına tarihlenebilen heykelcik, bitümen, kalay, seramik gibi Tunç Çağına ait olabilecek malzeme Alan 24 de 17/I ve 15/K açmalarında da ele geçmiştir.

Alanda 24 de Apsisli Yapı olarak tanımladığımız yapının kazısının devam ettiği apsisin güneybatı yönündeki 17/I açmasından da Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen kırmızı hamur ve parlak astarlı çark yapımı seramik parçalarının ele geçmesi apsisin alt seviyelerinde ele geçen malzemenin devamı niteliğinde olup bir konteks olduğu görülmektedir. Yarımadanın göl kıyısına doğru, doğu yöndeki eğimi dikkate alındığında bu açmadaki seviye ile Orta Tunç Çağı'na tarihlenen 19/H açmasındaki malzemenin geldiği

açma seviyelerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır. 17/I açmasının c plan karesinde üst seviyeler indirilmiş ve Bizans tabakasının altından büyük bloklar halinde +11.68 kotta kırlangıç kenetli Helenistik yapı blokları görülmüştür. Açmanın b ve d plan karelerinde ise iri taş bloklarla kaplı iki kanal sistemi bulunmuştur. Kanallardan bir tanesi +12.05 diğeri +11.79 kotta olup alt kottakinin içinin temizliği yapılmıştır. Temizlik sırasında kırmızı hamurlu ve astarlı seramik kulp ve gövde parçalarına rastlanılmıştır. Ayrıca aynı açmanın c plan karesinde doğu yöndeki duvarın kenarında +11.35 kodunda yine iri yassı taşlar dizili bir kanala rastlanılmıştır. Kanal kenarından bir adet kırmızı astarlı testi ağzı ele geçmiştir. Bu seramikler de Orta Tunç Çağı'nda Anadolu tipi seramiklere benzemektedir. Aynı odanın içinde küçük bir parça açık renk astarlı, kahve turuncu bant boyalı Miken⁴⁷ (Geç Hellas I). seramik parçası ile aynı kabın kulpu olabilecek kırmızı, kahve dikey boyalı bir kulp ele geçmiştir (Mountjoy, 1986; 1993; Furumark, 1941a; 1941b).

Apsisli Yapı kazısı sırasında yapının hem apsisi hem de diğer bölümlerinin alt seviyelerinde de ortaya çıkan Orta Tunç Çağı malzemesinin bulunuş şekli ilginçtir. Apsisli yapının batı nefi olabilecek kanatın altında, apsize geçmişte su sağlayan kanallar tespit edilmiştir. Kazının mağara araştırma bilim heyetince kanalların içine girilerek yapılan incelemede bazı kanal onarım bacaları tespit edilmiş ve bu bacaların yukarıdan kapaklarının yerini tespit için kazılara başlanılmıştır.

Apsise göre en yukarı seviyedeki 15/K no.lu açmada başlatılan kazılarda açmanın +13.87 metre kotunda bir yapıya ait tek sıralı taş temele rastlanılmıştır. Bu temelin altında daha evvel apsis temeli duvarı kenarında ele geçen demir heykelciğe benzer bir adet demir heykelcik daha ele geçmiştir (Res. 3.14.).

15/K Açmasının c plan karesinde ele geçen Heykelcik, +15.98 metredeki yüzeyden itibaren inilen +14.90 kotunda kuzey-güney yönünde uzanan tek sıralı taş duvar dizisinin altındaki kum, sarımsı balçık karışımı ve deniz yumuşakça kabukları ile yoğunluk kazanmış +13.87 metre kotundan gelmiştir. 24. Alanda ele geçen her iki heykelciğin de

⁴⁷ Miken ve Ege seramiği konusunda ilk önemli çalışma İsveçli Arne Furumark tarafından 1941 yılında yayınlanan "The Chronology of Mycenaean Pottery" ve "The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification" isimli iki kitaptır. Furumark'ın 1941 yılında yaptığı bu çalışma daha sonradan yapılan kazılara bağlı olarak, Olivier Dickinson (1974), Elizabeth French (1965) ve Penelope Mountjoy'un (1986, 1993, 1999, 2008) tarafından geliştirilmiştir. Penelope A. Mountjoy 1986 yılında ilk kapsamlı çalışmasını "Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification" ve ardından, 1999 yılında "Regional Mycenaean Decorated Pottery I-II" adlı iki ciltlik yayını ile, Miken seramiklerinin nasıl bir dağılım gösterdiğini kap tipleri ve boya bezeme ve kronoloji konusunda başvuru kaynağı olmuştur. Elimizdeki kısıtlı Bathonea örnekleri Furmark ve Penelope kaynaklarına göre incelenip tarihlenmiştir.

benzer karakterde yapı tabanlarında ele geçmesi bunların aynı döneme ait olduklarını göstermektedir. Açmalar arasındaki mesafe apsisli yapının güney batı yönünden itibaren 45 metredir. 15 K açması şu ana kadar kazılan en yüksek seviyedeki açmamızdır. Arazi bu noktadan itibaren göl kıyısına doğru hızla eğimli bir biçimde inmektedir. O nedenle seviyeler aynı kotta değildir. Yukarıda da açıklandığı üzere yarımada'nın tam orta üst seviyesinden kıyıya doğru eğimli şekilde inen coğrafi yapısından dolayı, yapı seviyelerindeki kot farkları oluşmaktadır. Yarımada'nın yukarılarından aşağıya doğru inildikçe toprak seviyesinden aşağı doğru ölçüldüğünde “derinlik” aynı olmasına rağmen kot farkı bazen metreleri bulmaktadır.

Resim 3.14. Bitümenli yapı kalıntıları temelinde ele geçen demir erkek heykelciği.

2013 yılında apsisli yapının güneybatısında, bu bölgeden başlayan su kanalının hava bacasına ulaşmak amacıyla açılan ikinci açmada, en yüksek +15,00 m kotu ile en düşük +13,95 m kotuna inilmiş, açmada ortalama +15,00 m kotunda taş duvar kalıntıları ve +15,54-15.22 m kotunda dairesel bir şekilde bir araya toplanmış bitümen parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bitümenler 14/15 J açmalarının kesiştiği çizginin tam ortasında kalmaktadır. Bitümenler 2.60 metre çapında daire biçimli üst üste istiflenmiş biçimdedir. 5-10 cm arasında kalınlıkta, yassı kalıp halindeki parçaların tümünün kırık olduğu görülmektedir. British Petrol (BP) uzmanlarınca yapılan incelemede malzemenin ana kaynak yeri belirtilmesi mümkün olamamış, sadece Mezopotamya kökeni söylenebilmiş ve içeriğinin saf zift olduğu bilgisi tarafımıza verilmiştir.

3.2.2. Seramikler

Orta Tunç Çağının ilk yarısına tarihlenebilecek seramik parçaları Bathonea kazılarının iki alanındaki açmalarda ele geçmiştir. Her iki alanda yarımada üzerinde temiz su kaynaklarının olduğu bölgede yer almaktadır. 8. Alan; 14/L ve 24. Alan; 19/H, 15/K ve 17/I açmalarında ortaya çıkarılan seramiklerin çoğunluğunu kırmızı hamur ve astarlı Anadolu Tipi Seramikler oluştururken, sadece bir parça seramik Kıbrıs, iki parça seramik ise Miken özellikleri taşımaktadır.

Bathonea kazılarında ele geçen Anadolu tipi yerli, kırmızı parlak astarlı seramiklerin benzerleri Batı Anadolu'daki Orta Tunç Çağı kazılarının Erken Hitit dönemine tarihlenebilen tabakalarının pek çoğunda ele geçtiği için rahatlıkla tanınabilmektedir. Orta Tunç Çağı'nda Anadolu seramiği form ve bezeme repertuarı ve çeşitliği bakımından doruk noktasındadır. Özellikle, Orta Anadolu'nun yerel halkı Hattiler ile Anadolu'ya sonradan gelmiş ve zamanla Anadolu'nun sahibi olmuş Hititlerin ortak ürünü olduğu kabul edilen, hızlı dönen çark yapımı, biçim ve zenginlik olarak sanatkarane işçilikli, monokrom seramik zirvededir. Bu seramik genel olarak kırmızı ince elenmiş hamurlu, mikalı kum katkılı, ince cidarlı, kırmızı parlak astarlı, perdahlı ve metalik görünümlüdür. Bu seramiğe "Hititli" tanımı yapılmıştır. "Hititli Seramiği" tanımının kökeni, Kayseri'de yer alan Kaniş Karumu'nun Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geç safhası olan Ib katında ortaya çıkan seramiklerdir. Bu tabakadaki seramikler, yazılı belgelerde rastlanılan Hititli isimleriyle birlikte Kaniş'te Hititlerin varlığını henüz Hitit devleti kurulmadan önce ortaya koyar. Anadolu'daki diğer Hitit Merkezlerinde bulunan seramiklerin tabakalarıyla kıyaslama yapıldığında, Kaniş Karum Ib katı bu seramiklerin en eski örneklerini vermektedir. Kaniş Ia katı da Ib seramiğinin teknik ve biçim bakımından devamıdır (Özgüç, 2005: 116). Batı Anadolu'da özellikle kırmızı renkli monokrom, metalik görünümlü seramiklere Hititli denilmesi konusunda pek çok bilim insanı hemfikir görünmektedir (Lamb 1938: 240; Bittel, 1937: 45-49; Mellink 1956: XI; Özgüç ve Özgüç, 1950: 170-199; 1953: 153-193; Özgüç, 1959: 47, 101-104; 1986a: 53-69; 2005: 115; Emre 1963: 87-89).

Hititli olarak tanınan seramiklerin ilk üç yüz yıllık Eski Hitit Krallık dönemine tarihlenenleri genellikle kırmızı renklidir ve yüksek ısıda çok iyi pişmiştir. Seramiklerin büyük çoğunluğu M.Ö. 3. binyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'da kullanılan metal kapların formlarını taklit ederler (Özgüç ve Özgüç, 1950: 170-199; 1953: 153-193; Özgüç,

1959: 101-104; 1986a: 53-69; 2005: 115; Kulakoğlu, 2010: 47; Emre, 1963: 87-89). Yüksek ısıda ve aynı zamanda düzenli hava akımının sağlandığı bir ortamda pişen seramiğin hamur rengindeki hematit ve maghamit olarak etken olan demir oksit en önemli minerali oluşturarak özellikle kırmızının her tonu ile kırmızimsı-kahve, devetüyü, sarı gibi düzenli monokrom renkler meydana getirmiştir. Yüksek ısıda pişmiş, ince nitelikli hamura sahip seramikler gözeneksizdir. İçindeki katkı maddelerinden kuvars ve mika yoğun miktarda, katkı boyutları yaklaşık 0.1-0.2 mm arasındadır (Res. 3.15.). Yüzey işlenişi çok düzgün, bol mika katkılı ince astarlı ve perdahlıdır. Hamur bisküvi kıvamındayken boya banyo şeklindeki astarın yüzeyi çok iyi bir şekilde dikey olarak perdahlanarak pürüzsüz bir yüzey elde edilmiştir. Kap yüzeylerinde dekorasyon çok azdır. Özel olarak yapılmış bazı kaplarda görülen bezemeler ise nemli kap yüzeyi üzerine ucu küt bir aletle yapılmış yivler ve çok derin olmayan oluklar halindedir. Kulpların gövde üzerine bağlandıkları noktalardan aşağıya doğru başlayan yiv bezemeler daha yaygındır (Günel, 1999: 29-33).

Bathonea Kazısındaki Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen ve Hititli tanımına uyduğu görülen seramik parçalarının birleşebilenleri sayesinde hemen hepsinin kulplu testi formunda ve onların gövde parçalarına ait on dört ayrı kabın var olduğu anlaşılmıştır. Bu seramiklerin ortak özelliği kap yapımında yukarıda açıklanan biçimde çömlekçi ustalarının mineral katkılı çömlekçi hamuru kullanmalarındadır. Biraz demir içeren çömlekçi kiline değişik tanecik boyutlarında kum ya da taşçık bazen de şamot adı verilen çanak çömlek kırıkları katarak, hazırlanan hamura şekil verirken, kap yüzeylerinin yükseltgen ortamda (fırınlama sırasında yeterli oksijen alan bir ortam) fırınlandığında parlak kırmızı renge dönüşen, arıtılmış ince kilden yapılmış bir astarla kaplamalarıdır (Res. 3.15).

Erken Hitit malını tanımlayan en temel özellik parlak bakırı ya da altını çağrıştıran, metalik pırıltılı kap yüzeyidir. Bu türde üretilmiş seramiklerin üretim tekniğine "gold glimmer" adı verilmektedir. Büyük olasılıkla bu işlemde amaç değeri yüksek madeni kapları taklit etmektedir (Müller-Karpe, 2002: 502). Bu kaplar yüksek statü göstergesi olup kullanıldıkları toplumlarda sergilenerek teşhir edilmektedir. M.Ö. 15. yüzyıldan sonra çark yapımı parlak kaplar Hitit dünyasından kaybolurken yerine standart üretime dayalı devetüyü, mat monokrom seramik alır (Schoop, 2013: 366).

Resim 3.15. Bathonea kazılarında Alan 8 ve Alan 24 de ele geçen Orta Tunç Çağı'na ait Hitit karakteri yansıtan kırmızı kaplar.

Resim 3.16. “Gold glimmer” tekniğinde üretilmiş seramiğin yakın plan görünümü.

Resim 3.17. “Gold glimmer” tekniğinde üretilmiş seramiğin içindeki taşçık katkısı.

Bathonea kazılarının Alan 8,14/L ve Alan 24,19/H, 17/I ve 15K Açmalarında ele geçen kırmızı hamur ve astarlı, dikey perdahlı kapların tümünde “gold glimer” tekniği çok net biçimde görülmektedir. Özellikle 19/H açmasında b plan karesinde +9.60-9.34 kotta ortaya çıkarılan sandık biçimli depo mekanında ele geçen kabın bazı parçaların birleştirilmesiyle çark yapımı, iyi pişmiş, dışa doğru hafifçe açılan ağızlı, boyundan karına silindirik kulplu, şişkin karınlı, düz dipli testi formundaki kap özelliği çok belirgindir. Kap, tümlenebilir biçimde olduğundan restorasyona alınmıştır. Gövde üzerinde kilin içinde küçük beyaz taşıklar ve parlaklık veren mika kalıntıları bulunmaktadır. Uzun boyundan başlayarak, yukarıdan aşağıya doğru sık ve ince aralıklarla perdahlanmıştır. Böylece yüzeyde ışık gölgeli parlak bir görüntü oluşturulmuştur. Boyundan aşağıya doğru genişleyen kesimde yatay bant şeklinde ve gövdesi üzerinde geometrik kazıma bezmeler mevcuttur.

Kulplu testi bu haliyle Alacahöyük (Arık, 1937: Al.242: Al.383; Koşay 1951: 77, k. 1), Mahmatlar (Koşay ve Akok 1950: Lev. XXXVIII) ve Horoztepe'nin (Özgüç, 1964; Özgüç ve Akok 1957) altın ve diğer metal kapları üzerinde görülen geometrik bezemeli kapları anımsatmaktadır. Altın kapların bir çeşit oluk ya da yiv yöntemi ile bezenmesi ETÇ'den OTÇ ortalarına kadar devam eden eski bir Anadolu süsleme biçimidir. Alacahöyük'te bir mezarda bulunan bir toprak kap ve bir seramik parçası üzerinde üç sıra oluklu geometrik (Arık, 1937: Al.838, al.810), bezeme görülür. Ayrıca bir çaydanlık üzerinde yine üçlü verev kazıma bantlar bulunmaktadır (Koşay ve Akok, 1966, Lev. 55,f.35; Koşay ve Akok, 1973a, 1973b:lev. 41, AL.s. 2; AL.n. 167). Cincinnati Üniversitesi ile Müzeler Müdürlüğünün Troya yakınlarında Kumtepe'de yaptığı kazılarda (Koşay ve Sperling, 1936) ortaya çıkarılan kırmızı bir kabın (Çanakkale Müze Envanter no: 7258) Alacahöyük'te ele geçen altın ibrik (Al.242) ile kıyaslanmaya değer olduğu Arık tarafından belirtilmektedir (Arık, 1937: CLXX). Kastamonu Kınık kazılarında da kırmızı hamur ve astarlı bazı çömlerler üzerinde kazıma yivli metal bezmeler mevcuttur (Genç, 2008, Res. 4-5).

Metal bir kabın taklidi olarak üretildiği anlaşılan uzun boyunlu tek kulplu testi formundaki Bathonea kazısı buluntusu Katalog 2 no'lu kabın benzerleri başta Kültepe II-Ib (Özgüç, 2003: 152-154; 2005: 123-125; Kulakoğlu 2010: 186-191) ve Achemhöyük'ün Eski Hitit tabaklarına tarihlenen II tabakası (Özgüç, N. 1966: Lev. VIII; Emre 1966: 53, Lev. 31-33) ile Alacahöyük (Arık, 1937: Al.83, Al.92; Çınaroğlu ve Çelik, 2010: Lev. LXII(d)),

Boğazköy-Hattuşa Aşağı şehir 3. tabakada (Fischer, 1962: 22-35; 1963: 125, lev.38 /401; Bittel, 1937: taf. 26), Ferzant Mezarlığı (Özgüç, 1986b: 387-389) olmak üzere pek çok Erken Hitit yerleşmelerinde ortaya çıkarılmıştır. Kuzeybatı Anadolu'da az miktarda görülen bu malların Troya IV-V ve az miktarda VI. Tabakalarında⁴⁸ (Arık, 1937; Korfmann, 2002a: 352, res. 376; Çalış-Sazcı, 2002: 184-186) ve İzmir Panaztepe'de benzerleri çıkmıştır (Günel, 1999: 29). İç Batı Anadolu'da Kütahya Seyitömer kazılarında (Bilgen ve Bilgen, 2015: fig 99), Afyon Yanarlar Mezarlığında (Emre, 1978: PL.27-37) kırmızı astarlı metalik kaplar yaygındır. Gordion Hitit mezarlığında da uzun boyunlu bir testi Bathonea örneğine benzerdir (Mellink, 1956: Lev.27a) Orta Tunç Çağında Anadolu'nun batısından itibaren pek çok yerinde metal kapların, toprak kaplarda birebir taklit edildiği bu örneklerde görülmektedir.

Bathonea kazılarında Alan 8 içinde14/L ve Alan 24 içinde19/H, 17/I açmalarında bir kısmı birleşebilen durumda kırmızı hamur ve banyo boya astarlı perdahlı, mika, ince kum ve taşçık katkılı, çark yapımı, Anadolu tipi 14 ayrı kabın parçaları ele geçmiştir. Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen kırmızı astarlı ve hamurlu kaplardan üç tanesinde (Kat no..2-3- 4) boyun yukarı doğru konik olarak genişlemektedir. Boyun bitiminde ağız kısmı sıkıştırılarak yonca biçimli ibrik kısmı yaratılmıştır. Bu noktada metalik bir kenet sistemi taklit edilerek küçük bir parça ile iki kenarı ince bir atkı ile birleştirmiştir. Böylece metal kaplardaki perçin taklidi yapılmıştır. Bu türde yonca ağız biçimlerinin en yakın örneği Yanarlar Hitit mezarlarında ele geçmiştir (Emre, 1978: pl XXVII- XXXI). Benzer yonca ağızlı testiler Alişar (Osten 1937: şek. 193, Lev. V) Kültepe Kaniş Karumu'nun Ib katında (Özgüç ve Özgüç, 1949: 80), Acemhöyük'te (Emre, 1966: XXXII) ve Beycesultan'da IVc katlarında ele geçmiştir (Lloyd ve Mellaart, 1965: Şek. Pl. 19, 5). Bu testilerin benzerleri doğuda daha erken dönemlere tarihlenmektedir. Gaziantep İslahiye yakınlarında Gedikli Karahöyük Kazılarında ETÇ'nin son safhalarına tarihlen ve M.Ö. 2 bin yıl sarayının altındaki III k yapı katında rastlanılmaktadır (Duru 2006: 94: lev 41-7, 8, 89, 1-5).

Bathonea kazılarında ele geçen Orta Tunç Çağı'na tarihlediğimiz diğer seramik parçaları kulp ve gövdelere aittir. Kat no.12a ve 12b hamur ve bordomsu kırmızı renginden dolayı aynı kaba ait olduğu anlaşılan birleşmeyen parçalardır. Bu kabın bordoya yakın renginden ve boyun kısmındaki halka yivlerden dolayı en yakın benzerleri Kültepe Kaniş Karumu'nda Ib tabakada görülür (Özgüç, 2003: 154, fig.117).

⁴⁸Peter Pavuk tarafından yapılan Troya kronolojisinde IV ve V. Tabakalar M.Ö. 2100-1700 dönemine tarihlenmektedir (Pavuk, 2007: 275. Tablo 1)

Diğer parçaların çoğu değişik testilere ait kulp parçalarıdır. Bazısı açık pembemsi-turuncu olan kulpların tamamının yüzeyinde kırmızı banyo boya tekniği ve dikey perdahlama mevcuttur. Gövde parçaları da hamur ve astar rengine göre her biri ayrı kabın parçasıdır ve aynı biçimde dikey perdahlamaya sahiptir.

İstanbul ve yakın çevresinde Hitit varlığı ilk defa Bathonea kazılarıyla ortaya çıkmıştır. İstanbul Küçükçekmece Gölü'nün Avcılar kıyılarında yürütülen Bathonea kazılarında açığa çıkartılan Orta Tunç Çağı'na tarihlenen seramik parçaları Erken Hitit seramik sanatının özelliklerini göstermektedir. Hitit kültür çevresi kapsamında olmayan İstanbul'un Trakya kıyılarındaki bu seramiklere "Hititli" deyiimi W. Lamb ve Mellink'in belirttikleri gibi en geniş anlamıyla kullanılmıştır (Lamb, 1938: 40; Mellink, 1956: XI). Hititli öğelerin ilk olarak Kaniş/Karumu'nun Ib katından itibaren bazı eserlerde saptanmasıyla Hitit siyasal yaşamı öncesinde Hititlerin Anadolu'daki varlığı ortaya çıkmıştır. Geçen yüzyılın başlarında Hitit araştırmalarının başlangıcında yalnızca Kızıllırmak kavsi içerisindeki bir coğrafya'da yaşadıkları kabul gören Hititlerin Batı Anadolu'daki varlığı önceleri pek düşünülmemiştir. İlk kez Kusura kazılarıyla (Lamb, 1937; 1938) Afyon civarında 1930'lu yıllarda İç Batı Anadolu'da maddi kültüre ait izleri beliren Hititlerin, ardından gelen kazı ve araştırmalarla Denizli-Beycesultan (Lloyd ve Mellaart, 1965) kazılarla ortaya çıkarılan seramik ve diğer maddi kültür kalıntılarıyla batıya doğru ilerlemeleri kanıtlanmıştır. Her geçen gün yeni araştırmalar ve yazılı belgeler ile Hititler ile Batı Anadolu ve Ege kıyıları ve Ege dünyasının ilişkilerine dair kanıtlar artmaktadır. Bilinen Hitit etkinlik alanının hem batı hem de doğuda giderek genişlemekte olduğu, Güneydoğu Anadolu, Ugarit, Kıbrıs'ı da içine aldığı görülmektedir.

Asur Koloni Çağı ve Eski Hitit Krallığı döneminde çanak çömlek buluntu grubu yerel üslupta yapılmış kaliteli kapları içermektedir. Bunların çoğu gaga ve yonca ağızlı çok zarif testi biçimleridir. Orta ve Batı Anadolu'da dağılım gösterirler (Schoop, 2013: 368). Kırmızı parlak çark yapımı kapların Kıbrıs'ta M.Ö. 2 bin ortalarından itibaren üretilmesi de Hitit etki alanının ne kadar güneye indiğinin göstergesidir⁴⁹.

Hitit seramiği bu etkinlik alanını belirlemede öteki statü eşyalarıyla birlikte önemli rol üstlenmiştir. Toplumlarda sosyal gösterge olarak statü kapları olan yüksek kaliteli

⁴⁹Kıbrıs'ta üretilen M.Ö. 2 bin kırmızı parlak seramiğin üretim yeri tespit edilememiştir. Kıbrıs kırmızı seramiğinin Anadolu seramiğinden ayrılan yeri testi formlarının gövdelerinin çok uzun boru gibi uzatılmasıdır. Formu belli olmayan seramiklerin kıbrıs kökenli olma ihtimali de bulunmaktadır. Kıbrıs'ta Geç Tunç Çağında üretilmeye başlayan bu seramikle ilgili bilgi eksikliği nedeni ile pek çok sorun bulunmaktadır (Kozal, 2016: 55).

kırmızı parlak çark yapımı kaplar ile öteki değerli nesnelere sahip olma ve bunların sergilenmesi bir imtiyaz vesilesidir. Bu nedenle kırmızı parlak kapların Orta Anadolu merkezindeki üretim atölyelerine çevre bölgelerden gelen talebe göre Orta Tunç Çağı'nda arttığı görülmektedir. Yüksek statü kaplarının ortak özelliği hepsinin sıvı taşımak için (muhtemelen şarap) yapılmış olmasıdır (Schoop, 2013: 366).

Bathonea kazılarında ele geçen metal taklidi Hititli kaplara ait parçaların testi formunda yuvarlak ya da yonca ağızlı kaplar olduğu anlaşılmaktadır. Kültepe kazılarında ele geçen bakırdan üretilmiş yonca ağızlı bir testi, Bathonea metal taklidi testilerin orijinaleri için iyi bir örnek teşkil etmektedir (Özgüç, 2005: 216).

Bu alanda yapılan kazılarda Anadolu tipi seramikler dışında Kıbrıs kökenli bir seramiğe ait bir parça ele geçmiştir (Res.3.18).

Resim 3.18. 2013 kazı sezonunda Bathonea kazılarında tek bir parça olarak ele geçen Kıbrıs White Slip II kap parçası ve tüm bir kabın resmi üzerinde karşılaştırması.

19/H açmasının c plan karesinde 20.08.2013 tarihindeki kazıda +9.10 kodunda bulunan 4.6 x2.3 cm ve 0.2 mm cidar kalınlığındaki küçük bir seramik parçası geniş odada ele geçmiştir. Kıbrıs'ın Orta Tunç Çağı başında yaygın olan Beyaz Astarlı Mallar (“*White Slip*”) olarak tanınan seramik grubuna benzemektedir. Seramik parçası üzerinde kalın bir mat beyaz astar üzerinde koyu kahverengi çift sıra yatay biçimli paralel bir bant ve ortasında turuncu boya bulunmaktadır. Turuncu boya üzerinde 19 adet nokta bezeme vardır. Mat boyalı olan kap parçası küçük kapalı bir kabın parçası olmalıdır. Çünkü kabın iç kısmında boyama yoktur ve yatayda çark izi görünmektedir. Parçanın dönüş kıvrımından küçük bir kaba ait olduğu anlaşılmaktadır. İyi pişmiş, koyu renkli çok ince rafine bir hamura sahiptir. Günümüz porselenleri gibi inceliğe erişmiş Kıbrıs kapları aslında bir içki seti (krater, kupa, tankart, süt kasesi biçimli daha çok küresel gövdeli kaplar) şeklinde, lades kemiği biçimli (*Whishbone*) kulplu üretilerek, egzotik bir ticari ürün olarak kullanılmıştır (Karageorgis, 2000: 36; Knapp, 2013: 403-405). Uluburun ticaret gemisi batığında ele geçen beyaz astarlı Kıbrıs kaplarının Doğu Akdeniz’de pazarı olduğu anlaşılmıştır (Hirschfield, 2006: 105-110).

Buna rağmen Kıbrıs'ın Orta Tunç Çağı malzemesi Anadolu'da sınırlı sayıda merkezde ve oldukça az sayıda bulunmuştur. Bunların birçoğu küçük seramik parçalarından öteye geçmemektedir (Kozal, 2016: 51-64). Kıbrıs Orta ve Geç Tunç Çağları boyunca Doğu Akdeniz'de bakır madeni ticaretiyle önemli rol oynamıştır. Kültepe Kanis II tabakaya tarihlenen yazılı belgelerde Kıbrıs'ın adının Alasia olarak bakır ile ilişkili ada olarak geçtiği görülür. Buna rağmen Kıbrıs malı olarak, Kültepe Kanis Ib konteksi içinde sadece beyaz boyalı bir küçük testi ele geçmiştir. Kayseri çevresinde *White Slip III* olarak tanınan bir parça seramik bulunmuştur. Bolkar Dağları yakınlarındaki Porsuk höyük'te *White Slip II* kase ele geçmiştir. Başka beyaz boyalı seramik örnekleri çoğunlukla Ovalık Kilikya bölgesinde görülür. Sirkeli Höyük, Kinet Höyük, Mersin Yumuktepe, Soli, Tarsus Gözlükule, Ceyhan Tatarlı Höyük te ele geçmiştir. Bunlar *White Slip I-II* olarak tanımlanan seramikler ile Kıbrıs'ın “Kırmızı Parlak Astarlı ve “Halka Dipli” kaplarının parçalarıdır. Yüzey araştırmalarında da Kabarsa, Domuztepe ve Tarmil'de Kıbrıs seramik parçaları bulunmuştur. Dağlık Kilikya bölgesinde Kilisetepe kazılarında *White slip II* parçaları ele geçmiştir. Batı Anadolu'da ise çok daha az Kıbrıs seramiği örnekleri bulunmuştur. Miletos'ta tek bir Proto *White-Slip* seramik parçası ele geçmiştir. Bunun yanında Troya VI

ve VII tabakalar arasında Halka dipli ve *White Slip* II olarak yüksek bir rakamda Kıbrıs seramiği görülür.⁵⁰

Alan 24 de 17/ I açmasında c plan karede iki parça olarak ele geçen ve her ikisi de eski kırık olan Miken seramik parçasından bir tanesi kulptur. 9.3 cm uzunluğundaki kulpun çapı 1.8 cm dir. Eski kırık olduğu görülen kulpun üzengi kulplu kaplara benzeyen formu üzerinde kahve ve kırmızı dikey paralel boyalı bant geçmektedir. Kulp çok ince hamurludur ve çok iyi kalitede yüksek ısıda pişmiştir. Hamuru açık pembe renklidir (Res.3.19). İkinci parçanın kapalı bir kabın gövdesine ait olduğu içte boyanın olmamasından anlaşılmaktadır. 5 mm kenar cidarı olan boyalı kap parçasının en uzun kenarı 44 mm.dir. Gövde parçasının iç kısmında hızlı çark izi belirgindir. Üzerinde krem rengi mat yüzey üzerine mat boyalı olarak kahve ve turuncu paralel bir bant boyaması vardır. Boyaya batırılmış fırça, çarkın hızla döndüğü sırada bandı oluşturmuştur. Bandın üst ve alt çizgileri koyu konturludur. Ortada ise kahvenin turuncuya yakın açık rengini kullanmıştır. Orta kısımlarda fırça daha yumuşak kullanılarak hoş bir geçiş yapılmıştır. Gövde parçasının hamuru ve boyası, kulp ile aynı özellikleri gösterdiğinden her ikisi de aynı kaba ait olmalıdır.

Resim 3.19. Bathonea kazılarında ele geçmiş iki adet Miken kap parçası.

⁵⁰ Kıbrıs eserlerinin dağılımı için bkz. Harita Ekin Kozal, 2016: 62

Gövde üzerindeki bant bezeme dışında başka bir desenin varlığı ve formu anlaşılamadığından Miken kaplarını Furumark ve Mountjoy biçim kümelerine göre karşılaştıracak durumda olmadığımızdan dönemini tarihlemek güçtür (Furumark, 1972a; 1972b; Mountjoy, 1985; 1986). Ayrıca bu parçaların ait olduğu kabın Mikenlerin yerli taklitlerinden olması da muhtemeldir.

Orta Tunç Çağı'nda Anadolu kavimleri, Kıta Yunanistan'ın çağdaş kültürleriyle yakın ilişki içindedir. Bu gelişim süreci, Orta Tunç Çağı'ndan başlar ve Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar devam eder. 400 yıllık bir zamanı kapsayan sürecin en belirgin arkeolojik kanıtları, karşılıklı yapılan ithalatın seramik buluntularıdır. Anadolu'da Miken tipi seramiklerin ilk örnekleri Troya kazılarının VI. VII. tabakalarında kendini göstermiştir. Miken seramikleri Kuzeybatı Anadolu'nun Ege kıyılarındaki ve iç kesimlerindeki yerleşmelerden Akdeniz, Kıbrıs, Levant ve Mısır'a kadar geniş bir alanda dağılım gösterirler. Anadolu'da Ege kıyı ve kıyıya yakın yerleşmelerden itibaren pek çok kazıda ele geçen Miken seramikleri, Akdeniz'e dökülen Güneydeki Seyhan ve Ceyhan gibi nehir yolu hatları ile iç kesimlerde Orta Anadolu'da Konya ve Kızılırmak yayı içerisinde Kayseri, Çorum, Çankırı ve Sivas'a kadar ulaşmıştır⁵¹.

Bathonea kazısında konteksli olarak ele geçen örnekler çok az sayıda olmasına rağmen, Miken varlığından söz edebilmekteyiz. Çünkü Miken dünyasına çok daha yakın coğrafyalarda bulunan yerleşmelerde yapılan kazılarda, Çanakkale Kumtepe'de iki parça, Denizli Beycesultan'da bir parça stirup (üzengi kulp) kabına ait bir kulp, Aydın Didyma'da bir parça, İzmir Menemen Larissa'da bir parça, İzmir Bayraklı'da tabakalara bağlı olmaksızın birkaç parça, İzmir Eryhrai Kalem burnunda dört parça, Manisa Alaşehir Gavurtepe'de iki adet, Elmalı Beylerbeyi'nde bir adet kap parçası ile Miken varlığından söz edilebilmektedir (Özgünel, 2013: 1-15; 1983: 697-743; 1987: 535- 547).

Bathonea kazılarında ele geçen bir kulp ve gövde parçası bilimsel bir kazıda ilk kez Türkiye Trakya'sında ele geçen örnekler olmaları açısından ve Propontis'in kuzeyinde İstanbul boğazına yakın yerde bulunmasıyla Karadeniz ticareti açısından değerlendirilebilmesiyle ayrıca dikkat çekmektedir.

⁵¹Bu konuda en detaylı çalışma Coşkun Özgünel tarafından yapılmıştır. Özgünel 2009 yılına kadar Anadolu'da ele geçen tüm Miken seramiklerini "Anadolu'da Miken Seramiği" adlı yayınında toparlamış, Giriş bölümünde genel bir karşılaştırma yapmıştır (Özgünel, 2013: 1-15).

Karadeniz Havzası ve Miken etkisi ile ilgili bu iki buluntunun önemli bir özelliği daha bulunmaktadır, o da buluntu noktasının Karadeniz'den sadece 30 km uzakta olması nedeni ile bu denize en çok yaklaşabilmiş Miken buluntuları olmalarıdır. Çünkü uzak erişimli ticarete oldukça önemli varlık göstermiş olan Mikenlerin Karadeniz kıyılarına hiçbir zaman ulaşamadıklarını düşünen bir dizi bilim insanı bulunmaktadır. Bunlardan Stiliyan Stanimirov batı Karadeniz kıyılarında Girit-Miken lüks seramiklerinin hiç bulunmadığını söylemektedir⁵². Balkan Heritage Field School'un web sayfasında ise M.Ö. 13. yüzyıla tarihlenen bir Miken seramik kabının Bulgaristan'ın güney batısında ortaya çıktığını ve bu tür kapların Bulgaristan'da çok ender bulunduğu yazılmaktadır⁵³. Buluntu yerleri de Bulgaristan'ın güneyini kaplayan Rodop dağları civarında, kısacası Yunan Dünyası ile Bulgaristan'ı ayıran "doğal" sınırın yakınlarındadır. Nona Palincas, batı Karadeniz bölgesinde Mikenlere ait ne ithal ne de taklit hiçbir seramik olmadığını, Geç Tunç Çağı'nda Miken kültürünün bölgeye etkisi olarak gösterilebilecek mimari hiçbir özellik de tespit edilemediğini belirttikten sonra, Mikenlerin etkisinin sadece birkaç parça, kaynağı tartışmalı, Miken olduğu iddia edilen kılıç ile sınırlı kaldığını ilave etmektedir (2007: 231). Jan G. de Boer ise Ege – Karadeniz ilişkilerinde hiçbir Mikenlinin Troya'dan öteye geçememiş olması gerektiğini yazmaktadır (2007: 281).

M.Ö. 2. bin yıla tarihlenebilecek iki adet seramik kulp parçasının ise Balkan kökenli olduğu düşünülmektedir. Alan 24 içinde 17/I c plan kare'de +11.35 Miken seramik parçaları ile aynı seviyede ele geçmiştir. Aynı kabın kulpuna ait olduğu anlaşılan ancak birleşmeyen Kat. No.17a ve 17b katalog no'lu parçalar kahverengi hamurlu ve astarsızdır. Kulp parçalarının hamuru çok ince olup çok iyi pişmiştir. Kulp parçalarının üzeri beyaz bant boyalıdır. İnce bir gövdeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bulgaristan'ın batısında Sırbistan ile Romanya yakınlarında, Tuna Nehri kıyısındaki Lomsko yakınlarındaki, Orsoya Tunç Çağı Mezarlığında kahve mat zemin üzerine beyaz boyalı seramikler ile paralellik gösterirler (Maricevic ve Sofaer, 2018: 177, 190; Schalgonova, 1995: 291-308). Mezarlık M.Ö. 15-12. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Orta Tunç Çağında Trans Tuna bölgesinde (Macaristan, Hırvatistan, Slovokia ve Romanya) yaygın olan bu tür "encrusted seramik" kültürü olarak tanınır (Roberts vd. 2007: 322-330; Kiss 2012: 378 vd.). Bu

⁵²<http://www.athenapub.com/12blksea.htm> (Erişim tarihi: 31.07.2018)

⁵³<https://www.bhfieldschool.org/news/new-mycenaean-find-from-sw-bulgaria> (Erişim tarihi: 31.07.2018)

durumda Orta Tunç Çağı sırasında Tuna üzerinden Karadeniz ile İstanbul'a bir su yolu ulaşımı söz konusu olmaktadır.

Bathonea dışında Marmara denizinin kuzeyindeki kıyılarda bilimsel kazısı yapılan nadir yerlerden Çanakkale sınırlarındaki Gelibolu Maydos/Kilisetepeler kazılarında da Orta Tunç Çağına tarihlenen Balkan kökenli seramiklerin ele geçmesi önemlidir. Maydos/Kilisetepeler kazılarında ele geçen rölyefli kerpiç desenleri ile benzer motiflere sahip seramikler Bulgaristan'ın Vratitsa yerleşmesi ile Kara Yunanistan'da Selanik'in batısında Kastanas yerleşmelerindeki örnekler ile benzerlik göstermektedir (Sazcı, 2014: 324).

Resim 3.20. Kurşundan yapılmış, figürinin buluntu anı.

3.2.3. Kurşun Figürin

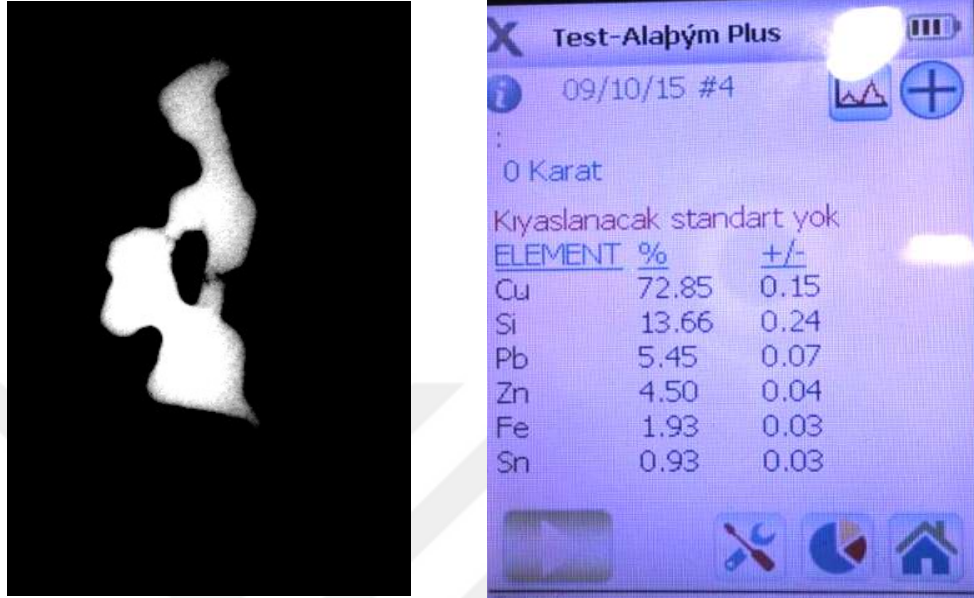
Kurşun figürinler, Erken Tunç Dönemi sonundan itibaren Yakındoğu toplumlarında halk sanatının ayrılmaz bir parçası olmuş ve izleyen dönemde Hitit temsili sanatının vazgeçilmez öğeleri haline gelmişlerdir (Özgüç, 2005: 247). Kalıptan kurşun figürin dökümü, yerli Anadolu halk sanatı geleneğidir (Özgüç, 2005: 238). Bunlar çok tanrılı Hitit dininin görsel sanata yansıyan en eski tanrı tasvirleridir (Özgüç, 2002: 497).

2015 yılı sütünlu yapı kazılarında üzeri korozyona uğramış kalıp dökümlü bir kurşun obje ele geçmiştir. Objeye incelendiğinde hayvan üstünde bir figür fark edildiğinden Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Küçükçekmece Nükleer Araştırma Enstitüsünde götürülmüştür. Objenin röntgen ve XRF değerlendirmesinden sonra İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'ne temizliği yapılması için götürülmüştür. Söz konusu eserin, detaylı temizliği sonrasında stilistik açıdan Erken Hitit dönemi özellikleri gösteren, kurşundan yapılmış, 3,5 cm boyunda, açık kalıp tekniğinde üretilmiş, ön ayaklarını geriye doğru bükmüş bir geyik üzerinde duran bir figürün olduğu ortaya çıkmıştır (Res. 3.20-21).

Resim 3.21. Açık kalıp tekniğinde üretilmiş, ön ayaklarını geriye doğru bükmüş bir geyik üzerinde duran figürünün Restorasyon merkezince temizlendikten sonraki hali.

Eserin yapısında ana madde olarak Pb (Kurşun) ayrıca az miktarda Fe, Mn, Cu, Ca, V, Ti, K, Si, Al, Mg elementleri alaşımı gözlemlenmiştir⁵⁴.

Resim 3.22. Kurşun Figürinin Nükleer Araştırma Merkezinde alınan röntgeni ve XRF sonucu.

Sistemli kazıların ortaya koyduğu verilere göre Anadolu’da Erken Tunç Devrinin son dönemlerinden itibaren üretilmeye başlanıldığı anlaşılan kurşun figürinler, Asur Ticaret Kolonileri Devrinin sonuna kadar (yaklaşık M.Ö.1700) devam etmiştir (Emre, 1971: 81; Özgüç, 2005: 238-249). Tahsin Özgüç, Nimet Özgüç ve Kurt Bittel’in ortaya koydukları üzere (Bittel, 1937: 45-49; Özgüç ve Özgüç, 1950: 170-199; 1953: 153-193; Özgüç, 1959: 47, 101-104; 1986a: 53-69; 2005: 115), bu devrin bitimiyle beraber ortaya çıkan Hitit Krallığı ve onların erken dönemlerdeki sanatı, Asur Ticaret Kolonileri Devrinde ortaya çıkmıştır. Kurşun figürinler buldukları mekanların koruyucu tanrı ve tanrıçalarını temsil ederler. Yazılı belgelerde açıklandığı biçimde Tanrıların atribütleri ile kimlikleri tanınabilir. Atribütleri, boğa, geyik, karaca, aslan, at, eşek gibi hayvanlar olan tanrıları ayırmak mümkündür.

Geyikli Tanrılar Kırıların Koruyucu tanrısı olarak metinlerde geçer. Geyik üzerinde ayakta duran tanrı ya da tanrıça betimleri Hititlerde “Kırıların Koruyucu Tanrısı/Tanrıçası”

⁵⁴Rapor: Dr. Asiye BAŞSARI.(Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Küçükçekmece Nükleer Araştırma Enstitüsü uzmanı).

D'LAMMA olarak tanınır ve kabartmalarda, kabartmalı kaplarda, mühür baskılarında, ritonlar üzerinde karşımıza çıkar, aynı zamanda yazılı belgelerde özellikleri ayrıntılı olarak tanımlanır.

Bathonea kazıları 2015 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan küçük yassı kurşun figürin yandan betimlenmiş tanrıça ve geyiği sembolize etmektedir. Tanrıça başındaki polos ve iri burunlu olmasıyla stilistik özelliklerine göre ‐Hititli‐ üslubunu yansıtmaktadır. Geyikli figürlerin kırların koruyucu tanrısı/tanrıçası olarak betimlendiği bilinir. Bathonea kazısı kurşun figürünün geyik üzerindeki kişinin elinde ok ve yay gibi avcılık malzemesine ait atribütlerin olmaması bu figürin bir tanrıdan çok, tanrıça olabileceğini göstermektedir. Asur Koloni Çağına tarihlenen kurşun figürinler genel olarak cepheden gösterilmişlerdir. Kültepe Kanis Ib kazılarında Asur Koloni Çağı sonuna tarihlenen eşek üzerinde yandan duran tanrıçaya ait taş kalıp ile Bathonea'nın kurşun figürini bu açıdan benzerlik göstermektedir (Özgüç 2005: 243, res. 306). Eşekli tanrıça, Koloni Çağı sonunda, başkalaşan ve daha sade işçilikli olarak Hititli üslubuna geçişi göstermesi bakımından önemli bir örnektir. T. Özgüç, Kurşun figürinleri ve kalıplarını ilk üretim başlangıcından (M.Ö. 2200-1950) itibaren üslup ve kompozisyon şemaları bakımından dört evrede toplamış ve son grubu Geç Evre (M.Ö.1800-1730) olarak tarihlemiştir. Dinsel inançların halk sanatına yansıyan ürünü olan bu figürinlerin giderek sadeleşen bir süreç gösterdiğini açıklamıştır⁵⁵ (Özgüç, 2002: 497). Bathonea kazısı örneği, bilinen tüm kurşun figürinlerinden çok daha sade formuyla Geç Evrenin de en sonlarına, Eski Hitit Dönemi başlangıcına tarihlenebilir (M.Ö. 1700-1650).

Bu tür kurşun figürinlerin ülkemizdeki en batıdaki örneği Troya kazılarında ele geçmiştir (Schliemann, 1881: 380-381; Sazıcı, 2007: 319)⁵⁶. Troya'daki Mezopotamya kaynaklı ürünlerin karadan mı yoksa deniz yoluyla mı geldiği konusu netleşmemiştir. Son yıllarda Eskişehir Küllüoba (Efe vd., 2014: 291) ve Kütahya Seyitömer kazılarında da kurşun figürinlerin ortaya çıkması (Bilgen ve Bilgen, 2015: fig.121) Kültepe'den sonra karayoluyla batıya doğru ilerleyen Asur Kervan yolunun kanıtı olarak görülmektedir (Efe vd., 2014: 291). Troyia, Küllüoba ve Seyitömer figürinleri Erken Tunç Çağı sonu ile Orta

⁵⁵Kurşun figürinler için H. Pitmann'ın önerdiği (M.Ö. 2250-1750) tarihler de Özgüç'le paralelik gösterir (Pitmann 1997: 69).

⁵⁶Kurşun figürinlerle dağılımlarıyla ilgili detaylı çalışmalar için bkz. kaynakça (Emre, 1971; 1993; T. Özgüç ve Özgüç, 1953; N. Özgüç 1965).

Tunç Çağı başına tarihlenirken, Bathonea örneği stilistik özelliklerine göre birkaç yüz yıl sonraya, M.Ö. 18-17. yüzyıllara tarihlenebilmektedir.

Geyik üzerinde tanrı betimleri, mühürler ve baskılarında, kaya kabartmalarında, kabartmalı vazolarda, yapı adak heykelciklerinde, görülür. Hitit sanatında geyik motifli birçok tasvir bulunmaktadır. Geyik sadece av hayvanı olarak değil, Kırkların Koruyucu Tanrısı'nın atribütü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hitit tasvirli sanat eserlerinde Kırkların Koruyucu Tanrısı, geyik üzerinde ayakta durur ya da tahta oturur vaziyette betimlenmektedir (Haas, 1994: 453). Büyük Hitit Krallık Çağı'na ait geyik ve karaca rölyefleri ile bezenmiş kap parçaları ve Hitit mühürlerindeki geyik üzerinde ayakta duran tanrı tasvirleri, geyik biçimli içki kapları ve hem Alacahöyük kabartmalı ortostatlarındaki geyik sahneleri hem de geç Hitit Dönemindeki geyik tasvirli eserler, geyiğin Hitit yaşamındaki önemini gözler önüne sermektedir (Darga, 1992: 209, 216, 236). Hititlerde geyik üzerinde duran tanrı betimlerine en fazla mühürler ve baskıları üzerinde rastlanılmaktadır. Bathonea geyikli tanrı kurşun figürindeki geyik, ayaklarını bükerek oturur durumdadır. Bu nedenle en yakın örnek, Boğazköy- Hattuşa Nişantaş'ta ele geçen yüzük mühürler ve baskılarında görülen ayakları üzerine çökmüş olarak betimlenmiş geyik üzerinde duran tanrı betimleridir (Herbord, 2005: fig. 622-624).Boğazköy Nişantepe'de damga mühür baskılarının birkaçının baskısı üzerinde de geyik üzerinde tanrı görülür (Herbord, 2005: fig. 42, 185-186).

Kabartmalı sanat eserlerinden en yakın örnek ise Alacahöyük yakınlarındaki Yeniköy'de bulunan 5,5 x 4 cm yüksekliğinde sabun taşından bir kabartma ilk sırada yer alır. Boynuzlu bir geyik üzerinde yandan betimlenmiş, ayakta duran tanrı uzun külahı ve bir elinde tuttuğu kuş ile diğer elinde tuttuğu ucu kıvrık asası (Lituus) olan Kırkların Koruyucu tanrısı olarak tanımlanmıştır (Arık, 1937: 24- 26, şek. 36). Bir başka kabartmalı sanat eseri olarak Eskişehir'de ele geçen bir kabartmalı vazo parçası üzerinde yandan betimlenmiş geyik üzerinde tanrı görülür (Özgüç, 1988: 52 lev. 76.1). Geyik üzerinde tanrı kabartmasının başka bir örneği Sivas Altınyayla'da (Müller-Karpe, 2003: 303-319; Hawkins 2006: 49-76) yer almaktadır⁵⁷. Geç Hitit dönemine ait geyik üzerinde bir tanrı kabartması Urfa Gölpınar'da (Kulakoğlu, 1999: 167-181; 2001: 27-34) bulunmuştur. Mühür ve kabartma eserler dışında Heykelcik olarak Kıbrıs'ta Kalavassos Ayaios

⁵⁷Hitit sanatında geyik pek çok kez görülür. Burada Geyik üzerinde yer alan tanrı betimlerinden söz edilecektir. Geç Hitit kabartmalar için detaylı bir çalışma olarak bkz (Orthmann, 1971) .

Demetrios'ta kazılarda ele geçen dişi bir geyik üzerinde duran gümüşten tanrı heykelciği de Hititlerden ithal olarak yorumlanmaktadır (Karageorgis 2002: 34, fig. 56).

New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen gümüş geyik ritonun ağız kenarında yer alan tasvirlerde de Hitit Kralı, geyik üzerinde bulunan tanrıya ve kırların koruyucu tanrısına libasyon yapmakta ve hemen arkasında elinde kurban ekmeği taşıyan bir figür ile sağ elinde bir kurban içkisi tutan ve diz çöken saki krala eşlik etmektedir (Muscarella, 1974: no.123; 1992: 6-7).

Kınık/Kastamonu tunç tası üzerindeki frizde tanrı, geyik üzerinde değil, yanında durarak okunu hazırlamış ve yayını fırlatmak üzere betimlenmiştir (Emre ve Çınaroğlu, 1993: fig. 23).

Hititlerde Kırların Koruyucu tanrı ve tanrıçasına dair bölümler yazılı metinlerinde sıkça LAMMA olarak geçmektedir. (KUB IX 17, 5; Bo 5036 III 13). (Güterbock, 1943: 291-293; Collins 2010: 61-64). Hititçe metinlerde geyik, ise Sümerce karşılığı "LU.LIM" olarak geçmektedir (Ünal, 2007: 405). Konya yakınlarındaki Yalburt Hitit İmparatorluk anıtı üzerinde hiyeroglif Luwicesi ile yazılmış blokların 16. bloğunda "Geyik Tanrısı"ndan bahsedilmektedir (Alp, 2000: 168). Ayrıca Hititlerde EZEN A-YA-LI adıyla bir geyik bayramı da kutlanmaktadır (Ardzinba, 2010: 24; KUB 13. 4 öy. 1 39 vd). Hititler döneminde bayramlar sırasında kral ve erkânı tarafından ziyaret edilen ve çeşitli dini faaliyetlerin gerçekleştirildiği kült yerleri bulunmaktadır. Bu kült merkezlerinden biri de Pişkurunuwa Dağı'dır. Dağın üzerinde, kutsal geyiklerin beslendiği ve bakımlarının yapıldığı çitle çevrili bir arazi bulunmaktadır. KUB 25.18 II 6-11'de Pişkurunuwa dağında geyiğe içki kurban edildiği şu şekilde kaydedilmiştir. "*Kral arabadan aşağı iner, Kral oturur. Bir dansör kendi etrafında bir defa döner, geyiğin önünde durur. Bir saki altından bir tapişana kabı ile geyiğe libasyon yapar.*"(Alp, 2000: 168) Geyiğin önünde yapılan bu kurban merasimi, geyiklerin kutsal kült hayvanları olduğuna işaret etmektedir. KUB 15.22 no'lu metnin 12. satırında "Arinna kentinde geyikler ikinci yılda" ifadesi geçmektedir. Hititlerin geyikle olan ilişkisine dair "[Kral ayakta durur Arinna'nın güneş tanrıçasını, (tanrıla)rı büyük geyik [biçimli kabı]'ndan (bir?) defa içer]" (Sir Gavaz, 2016: 84-87 VAT 7683 ay. IV 8-10); ifadesi de önemlidir. Bu ifade yukarıda açıklanan Geyik Ritonu ve üzerindeki sahnelerle oldukça uymaktadır. Erkut, Arrina kenti ile birleştirdiği Alacahöyük'teki zengin geyik figürlü buluntular ile kentin giriş kapısındaki geyikli betimlere göre Hititlerin Baş Tanrıçası ve Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası'nı

ilişkilendirir (Erkut, 1992: 163). Hititçe metinlerden genellikle tanrılar için erkek, tanrıçalar için de dişi hayvan kurban edildiği anlaşılmaktadır. Arinna'nın Güneş Tanrıçası için inek kurban edilirken, Fırtına Tanrısı için de öküz ya da koç kurbanı tercih edilmektedir (Alp, 1983: 124 vd. 31; Erkut, 1992: 32; 1992: 164.) Bu durumda Güneş Tanrıçası kültüyle ilişkilendirebileceğimiz geyik inancı, Hatti geleneği ile doğrudan bağlantılıdır, M.Ö. 2. ve 3. Bin'e ait kült eşyaları üzerindeki geyik tasvirleri bunu kanıtlamaktadır (Ardzinba, 2010: 25; Sir Gavaz, 2016: 84-87).

Bathonea kazısında M.Ö. 18-17 yüzyıla tarihlenen geyikli tanrıça, stilistik özelliklerine göre 2013 yılında Alan 24 kazılarında bulunan, Orta Tunç Çağı özellikleri gösteren ikili heykelcik grubu ile birlikte Küçükçekmece Gölü çevresindeki Erken Hitit varlığını kuvvetlendiren maddi kültür kanıtı olarak önemli bir bütünü oluşturmaktadır.

3.2.4. Demir Heykelcikler

Alan 24 kazılarında iki ayrı açmada iki adet heykelcik bulunmuştur. Alan 24 içinde 19/H açmasının "a" plan karesinde, bazilikal yapının apsisinin temelinde ele geçen 5,4 cm boyunda, 14 gram ağırlığındaki şematik heykelcik, olasılıkla bir kadın betimidir (Res.3.23). İri bir baş, kalın bir boyun, dirsekten bükülerek yere paralel biçimlendirilmiş kollar ve uzun, yuvarlak kesitli bir gövdesi vardır. Gövdenin alt kısmında hafif biçimlendirilmiş ayaklar bulunmaktadır. Ayak çıkıntıları düz gelmediğinden bir yere monte edilmek üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, gövde arkasında sırtta ve kalça hizasında var olan küçük çıkıntılar heykelciğin bir yere sabitlenmesi için hazırlanmış olduğunu gösterir.

Heykelciğin başının arkasında iri bir topuz ya da polos gibi bir çıkıntı vardır. Göz çukuru ile iri burnu, kulağı, ince gergin kapalı bir ağız, Erken Hitit-Hurri sanatı üslubunu yansıtmaktadır. Başındaki topuz ya da polos gibi çıkıntı, heykelciğin kadın kimliğini yansıtan en önemli belirtisidir. Uzun ve silindirik gelen gövdesi uzun bir elbise giydiğini gösterir. Heykelciğin kalıpta yapıldığı anlaşılmaktadır. Heykelcik % 99,58 demirden üretildiği için bulunduğu nemli ortam nedeniyle yüzyıllar içerisinde aşırı derecede korozyona uğramıştır. Baş ve tüm gövde üzerinde derin çatlaklar ve demir ile kaynaşmış küçük taşçıklar bulunmaktadır (Aydingün, 2013c: 2-5).

İlk heykelciğin bulunduğu yer, 19/H açmasında bazilikal tipte bir dini yapının apsis kısmının içindeki 9.45 kodudur. Bu kot, bazilikanın apsisinin temelinin çok daha aşağısında olup, Bazilika ile alakalı bir seviye değildir. İlk bakışta apsisin ayakta

kalabilmiş kireçtaşı büyük blokları göze çarpmaktadır. Söz konusu bloklar kırılmalı kenet yapısından dolayı Helenistik döneme ait bir eksedraya ait gibi görünmektedir. Eksedra olasılıkla bir su yapısı / çeşme / havuz olarak kullanılmış olmalıdır. 2012 yılı kazı sezonunda tespit ettiğimiz ve ASPEG (Anadolu Speleoloji Grubu) tarafından araştırılan su kanalının bu eksedraya temiz su sağladığı sanılmaktadır. Zaman içinde su tünelinin içinin toprak ve moloz ile kapanmasıyla yeniden açılan tünellerin eksedradan uzaklaştığı sanılmaktadır. Kazılar sırasında üç ayrı seviyede kanal sistemi tespit edilmiştir. Helenistik dönemden sonra bir süre terk edildiği anlaşılan eksedra Geç Antik çağda büyük bir Bazilikanın apsis temeli olarak kullanılmıştır (Aydın, 2013c: 1-14).

2013 yılında açılmaya başlanılan 15 K no.lu açmanın +13.87 metre kotunda bir yapıya ait tek sıralı taş temelin altında ikinci bir heykelcik daha ele geçmiştir (Res. 3.24). 2013 yılı kazı sezonunun bitmesine birkaç gün kala, Her iki heykelciğin bulunduğu açmaların ortasındaki 24/17-I açmasından da Erken Hitit dönemi karakteri yansıtan kırmızı parlak seramik parçaları bulmuştur. Bu parçalar ile heykelciklerin geldiği seviyeler aynıdır (Aydın, 2013c: 6). İkinci heykelcik, kazıların yine Alan 24 içinde, 15 K Açmasının “c” plan karesinde ele geçmiştir. Bu açma 2012 yılında tespit edilerek ASPEG tarafından içinde inceleme yapılan kanalın bacalarından birisinin bulunması amacıyla kazılmaya başlanılmıştır. Heykelcik, 15 K “c” plan karesi açmasının 15.98 metredeki yüzeyden itibaren inilen 14.90 kotunda kuzey-güney yönünde uzanan tek sıralı taş duvar dizisinin

Resim 3.23. Demir Tanrıça Heykelciği.

Resim 3.24. Demir/kalay Tanrı Heykelciği.

altındaki kum, sarımsı balçık karışımı ve deniz yumuşakçaları ile yoğunluk kazanmış +13.87 metre kotundan gelmiştir. Her iki heykelciğin de benzer karakterde yapı tabanlarında ele geçmesi bunların aynı döneme ait olduklarını göstermektedir. Açmalar arasındaki mesafe apsisli yapının güney batı yönünde 45 metredir. 15 K açması şu ana kadar kazılan en yüksek seviyedeki açmamızdır. Arazi bu noktadan itibaren göl kıyısına doğru eğimli bir biçimde inmektedir. O nedenle açmalar arasındaki seviyeler aynı düzlemde görünmese de yukarıda yer alan 15 K açmasında kazıya başlanılan seviye ile inilen derinlik seviyesi aşağı seviyelerdeki açmalarla benzer aralıktadır (Aydingün, 2013c: 2-4).

İkinci heykelcik 6,1cm boyunda, 11 gram ağırlığındadır. Oldukça stilize biçimde tasvir edilmiş, başında sivri külahı bulunan bir erkeği anımsatmaktadır (Aydingün 2013c: 6). Başının sağ tarafında külahının bir kısmı kayıptır. Başta iri burun ve kulaklar ile göz çukurları ve ince gergin bir ağız belirgindir. Kalın boynu, ileri doğru yere paralel uzanmış kolları ve ince uzun yuvarlak kesitli gövdesi bulunmaktadır. Gövde öne doğru hafifçe

eğimli durmaktadır. Bacaklar bitişiktir. Büyüteç altında dikkatle incelendiğinde dizlerden aşağı doğru bacak ayrımları ince bir dikey çizgi olarak belirgindir. Hititlerin kısa etekli erkek tanrı giysisine benzemektedir. Heykelciğin ayak tabanı bir yere monte edilecek olmasından dolayı düz değil hafifçe çıkıntılıdır. Erkek heykelcik de bulunduğu nemli ortam nedeniyle yüzyıllar içerisinde aşırı derecede korozyona uğramıştır. Yapılan analizlerde % 68.85 oranında demir, % 30.96 oranında kalay, % 1.05 mangan ve % 0.17 zirkonyumdan üretildiği anlaşılmıştır. Her iki heykelcik de döküm tekniğinde yapılmıştır. Her iki heykelciğin üzerindeki korozyonun esere verdiği zararı öğrenmek amacıyla Küçükçekmece Nükleer Araştırma Enstitüsü laboratuvarlarına götürülerek röntgenleri çekilmiştir. Röntgen sonucunda heykelciklerin içlerinin tamamen boşalmış olduğu görülmüştür. Bu sonuç üzerine restoratör tarafından heykelciklerin sadece yüzeyden mekanik temizliği yapılmış, fazla ayrıntılı temizlemeye gidilememiştir. Her iki heykelcik üzerinde detaylı temizlik yapılamadığından heykelciklerin vücut, kıyafet gibi ayrıntıları hakkında fazla bilgi edinilememiştir (Aydingün, 2013c: 6).

Heykelciklerin başlarındaki, polos, külah, iri burun, kulak ve ağızları dışında oldukça şematik betimlendiği görülmektedir. Heykelciklerin gövdelerinin yuvarlak kesitli, son derece detaysız hazırlanması, yapıların temellerine, ya da toprağa saptamak için üretildiklerini düşündürmektedir. Yalnızca baş ve üst bedeninde hafif detayları verilerek üretilen İnce uzun gövdeli heykelciklerin benzerleri, Loon tarafından “tanrısal koruma sağlayan objeler” (Loon, 1973: 148) olarak yorumlanmaktadır. Kültepe tabletlerindeki mektuplara göre, Orta Tunç Çağı geleneğinde her evin kendi tanrısının bulunduğu Loon tarafından öne sürülmektedir (Loon, 1973: 148; 1985: 10).

Bathonea kazılarında ele geçen demir heykelciklerin başlarındaki detaylar Loon’un öne sürdüğü üzere “yapının ya da evin koruyucu tanrısının” kimliğini verebilmek için yapılmış olmalıdır. Ancak, çok kötü durumdaki heykelciklerin kimliklerinin tanımlanması oldukça zordur.

Heykelciklerin demirden üretilmesi onların önemli bir tanrı ve tanrıça çiftini sembolize ettiğini ya da tanrılara adanmış değerli bir armağan olduklarını düşündürmektedir. Hitit metinlerinden (CTH 390) tanrı betimlerinin altın, gümüş, demir, kurşun, fildişi, pişmiş toprak, tahta gibi maddelerden üretildikleri bilinmektedir (Alp, 1962: 196 dipnot 18; Rost, 1961: 192-215; Savaş, 2006: 63- 65, 175; Darga, 1985: 19; KBo II 1 II 34). Demir M.Ö. 2 bin yıl başlarında henüz günlük yaşamda kullanılmayan, üretimi

başlangıç aşamasında olan nadir bir metaldir (Yalçın, 2004: 221-224). Bu nedenle altın ve gümüşe göre çok daha fazla değerlidir (Erkut, 1983; 2007: 1-4). Çivi yazılı belgelerde Akadça amutum, Sümerce, an.bar⁵⁸ olarak geçen demirin, Asur Koloni Çağında 1 şekel demirin, 8 şekel altına karşılık geldiği anlaşılmaktadır (Tekin, 2015: 162). Kt.s/k 89 envanterli Kültepe metinde ise demirin gümüşe göre 90 kat daha değerli olduğu ve Anadolu dışına yasak olan madenler arasında görülür (Tekin, 2015: 163; Sever, 1994: 92). Bu nedenle Bathonea kazısındaki demir heykelciklerin döneminin en değerli ticari malzemesinden yapıldığı için çok özel ürünler olduklarını düşünmek gerekir.

Hitit Maden ekonomisinde demirin önemli bir yeri olduğu Hititlerin en erken yazılı belgesi Anitta Yazıtından anlaşılmaktadır (CTH 1). Anitta metninde demirden (AN.BAR) krallık simgeleri taht ve asadan söz edilmektedir. Büyük Krallık döneminde demirden tabletler üzerine antlaşmalar yazdırılıyor, tanrı heykelcikleri imal ediliyor, tanrı evleri-tapınaklarda temel adakları demirden de yapılıyor, yapının bizzat yapımında demir çivi kullanılıyordu (CTH 412- 413; Darga, 1985: 19-32-45). M.Ö. 2. Binde yapıların temelinde altın, gümüş, demir gibi madenlerden üretilmiş insan ve hayvan betimli heykelcikler, demir ve bronzdan çiviler, kamalar, mızrak uçları, dağ kristali, bakır, mavi taş (lapis lazuli), mermer gibi değerli malzemedan yapılmış küçük sunaklar bırakıldığı, bunların ağırlıkları ve yapının hangi temel köşesine kaçar adet bırakıldığına dair açıklamaların olduğu yapı inşaat ritüeline dair pek çok yazılı metin bulunmaktadır (Savaş vd., 2006: 50; Tekin, 2015: 151-167; Darga, 1985: 19, 46-50).

Buluntu durumlarına bakıldığında Bathonea kazısı heykelciklerinden tanrıça olarak tanımladığımız, eksedra biçimli bir su yapısının temelinde, diğeri de bir başka yapının temel taşları altında ele geçtiği görülür. Yapıların temelinde ya da sıkıştırılmış toprak tabanında, kapı eşiklerinde, ocak altında gömülü olarak ele geçtikleri için yapı adak heykelcikleri olarak adlandırılan bu tür heykelciklerin en erken örnekleri, Güney Mezopotamya'da Erhanedanlar II/IIIA döneminde ortaya çıkmıştır. Bu gelenek Güney Mezopotamya'da M.Ö.18 yüzyıl başına kadar devam etmiştir. Zaman içinde kuzeye doğru genişleyen bu gelenek Orta Tunç Çağı başında Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan bir coğrafyada, Torosların güneyinde yaygınlaşmış olmalıdır. Mari İstar tapınağında tapınak tabanına (Parrot, 1936: 3-4, fig.1), Tell Selankahiye'de sıkıştırılmış

⁵⁸Amutum ve Anbar konusunda Demirin karşılığı konusunda yapılan tartışmalar için bkz. (B. Lansberger, 1929, 279; E. Bilgiç 1941, 948, S. Erkut 2014, 236; C. Günbattı 2014*63-64; H.Sever 1997: 293-297; H. Tekin 2015: 162-172; Savaş, 2006: 50-69) M.Ö.2. binde Demir konusu son zamanlarda pek çok yeni yayına konu olmuştur.

taban ve kapı eşiği, ocak altına bırakılmış pişmiş toprak heykelcikler ile çeşitli kaplar yapılarına ait adak eşyası olarak yorumlanmaktadır (Loon, 1973: 148; Loon, 1977: 169, 172 pl.9-10; Cooper, 2006: 121). Doğu Akdeniz’de Tell Nahariyah’da bir grup metal figürin de döşeme altında ele geçmiştir (Keel ve Uehlinger, 1998: 31, fig.17-18).

Darga, "*Hititlerin başkentindeki kazılarda Hitit yapılarının temelleri meydana çıkarılmış ancak bunlar yerlerinden kaldırılmadığından in situ durumda bir temel-yapı adak çivisi henüz ele geçmemiştir*" demektedir (1985: 32). Boğazköy’de temellerin altında olmasa da hemen civarında duvarlara yakın yerlerde temel adakları olarak sunulan çanak çömlek ortaya çıkarılmıştır. Benzer biçimde Tarsus Gözlükule kazılarında da Hitit tapınağının temelleri altında 20-30 kadar tunç gerecin temel adağı olarak bırakıldığını düşünmektedir (Goldman, 1950 ;Darga, 1985: 32).

Türkiye’de bilimsel arkeolojik kazılarda M.Ö. 2. Bin’in başına tarihlendirilen tabakalara bağlı olarak ele geçen örnekler oldukça sınırlıdır. Güneydoğu Anadolu’da Alalah, Tilmen Höyük, Zincirli, Oylum Höyük ve Taşlıgeçit’teki, bilimsel kazılarda ele geçenlerin hemen hepsi çivi gövdelidir "Alalah" (Wooley, 1955: 276, pl.70: AT/39/67; "Tilmen Höyük" (Alkım, 1968: 218, 272, res.142; (Duru, 2003: pl. 37: 2),"Zincirli" (Luschan, 1943: 113, Abb.156), "Oylum Höyük" (Engin, 2011: 19-49), "Taşlıgeçit" (Marchetti, 2011: 297-310).)

M.Ö. 18-16. yüzyıllar arasına tarihlenebilen çivi gövdeli heykelciklerin yerini smiting god (Savaşçı Tanrı) olarak tanınan form alır. Bu formda M.Ö.16. yüzyıldan sonra yavaş yavaş gövdenin altında bacakların belirmediği ve zaman içinde bacakların birbirinden ayrıldığı görülür; Bir bacak hafifçe ileri atılırken kollardan birisi yukarı kalkar. Kollar ise önce yere paralel dururken sonraları bir şey tutar ya da fırlatır gibi yukarı kalkar. M.Ö.16 ve 13. yüzyıllar arasında bu form oldukça yayılır⁵⁹. Doğu Akdeniz’de, Levant ve Anadolu’da yayılan bu dinsel figür betimlemelerinin Anadolu tipleri ile Levant ayrımının en belirgin özelliği, doğulu tanrıların pomponlu başlıklarıdır.

Bathonea kazısında yapı temellerinde ele geçen iki heykelcik, çivi gövdeli değildir. Bunlar bir eli ve bacağı ileri doğru betimlenmiş (Simiting God = Savaşçı Tanrı) heykelcik formunun ilk örneklerini anımsatmaktadırlar. Çünkü henüz bacaklar bitişiktir ve kollar hafifçe yukarı kalkmıştır. Bu formda yapıların temellerinde ele geçen örnekler olarak Batı

⁵⁹ Anadolu M.Ö. 2 bin heykelciklerinin toplu bir değerlendirmesi için bkz. (Ekiz 2012), Levant eserleri için bkz (Seeden 1980).

Anadolu'da 2002 yılında Aydın Kuşadası Kadıkalesi kazılarında da, benzer bir şekilde, Bizans dönemine ait kalenin temelinde Hitit imparatorluk dönemine ait bir heykelcik ele geçmiştir. Bu heykelcik, M.Ö. 2. Bin yılın ikinci yarısına tarihlenen bir elini havaya kaldırmış ve bir bacağına öne atmış Savaşçı Tanrı tipindeki heykel grubuna girmektedir (Akdeniz, 2004: 21-56). Yine kazıdan çıkmış, elini havaya kaldırmış ve bir bacağına öne atmış Savaşçı tipteki bir başka bronz erkek heykelcik Troya kazılarında gelmiştir. Troya'da VIIa tabakasının yanık mimarisi içinde ele geçen heykelciğin yapının temelinden çıkıp çıkmadığına dair net bir bilgi verilmemiştir (Korfmann, 1996: 1-63; Mellink ve Strahan, 1998: 141-149). Batı Anadolu dışında Ege coğrafyasında Pelepones'de Tyrins arkeolojik kazılarında Schliemann tarafından bulunan bir heykelcik ile Rodos'ta Lindos'ta 1902-1914 de yapılan kazılarda ele geçen heykelciklerin buluntu yerinin yapı temelleri olup olmadığı yayınlarda belirgin değildir. Heykelcikler başlarındaki ponponlu başlık ile mühür ve baskılarından tanıdığımız daha çok Suriye-Hititli tanrıları hatırlatmaktadırlar. Ege'de kazı malzemesi dışında Teselya bölgesinde Nezero'da, tesadüfen bulunarak Evans tarafından satın alınan gümüş heykelcik ise Anadolu tipindedir (Cline, 1991: 135; Canby, 1969: 141-149).

Son yıllarda yasal olmayan yollarla çok miktarda piyasaya sürülen benzer örnekler ortaya çıkmaktadır. Özel koleksiyon ve müzelerdeki satın alma eserlerin çoğu bu gruba girmektedir. Özel koleksiyon ve Müze koleksiyonlarında yer alan yapı adak heykelciklerinin geliş yerleri ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu bölgesi kaynaklıdır. Darga, M.Ö. 2. Bin yılda üretildikleri bölgelere dayanarak şematik insan figürlü yapı adak heykelciklerinin kökenini Hitit geleneğinden çok Hurri gelenekleri ile bağlantılı görmektedir (Darga, 1992: 34). M.Ö. 2. Bin yılın ikinci çeyreğinde Hititler tarih sahnesine çıktıkları en erken dönemlerden itibaren yönlerini Anadolu'nun güneydoğusuna ve Kuzey Suriye'ye çevirmişler ve burada M.Ö 3. Bin yılın sonlarından itibaren yerleşmiş olan güçlü bir Hurri varlığı ile karşılaşmışlardır. Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de önemli bir siyasal ve kültürel varlığın temsilcisi olan Hurriler de zaman içinde batıya doğru ilerleyerek Hititler'in egemenlik alanına girmişlerdir. Böylece Hurriler, Anadolu'da ilk kez geniş çaplı bir siyasal birlik kurmuş olan Hititleri hem kendilerinden hem de Mezopotamya'dan aktardıkları kültürel değerlerle büyük ölçüde etkilemişlerdir.

İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası'ndaki kazılarda ele geçen heykelcikler de kemerli iri burnu, büyük kulakları, sivri konik başlıkları ile Erken Hitit -Hurri-Suriye

sanatından bildiğimiz insan tasvir biçimini yansıtmaktadırlar. Metal heykelciklerin kollarının dirsekten kırılarak ileriye doğru yere paralel uzatılması ve hareketsiz duruş pozisyonu, Orta Tunç Çağında Kuzey Suriye ve Levant bölgesinde yaygın görülen tasvir biçimidir (Seeden, 1980). Özellikle kolların dirsekten kırılarak yere paralel ileriye doğru uzatılması M.Ö.2.Bin'in ilk yarısı için önemli bir tarihlendirme ölçütüdür. M.Ö. 2. Bin'in ikinci yarısında ise, adak heykelciklerinin yerini bir kolunu yukarı kaldırmış adım atar pozisyonundaki tanrı tasvirleri ile göğüslerini tutar tarzda tanrıça heykelcikleri almıştır (Engin, 2011: 41). Bu tür heykelcikler geniş bir coğrafyada yaygın olarak ele geçmektedir. M.Ö. 2. Bin'in ikinci yarısına tarihlendirilen heykelcikler ile çivi gövdeli yapı adak heykelciklerini ayıran en temel fark, işlevlerinin ve üretim amaçlarının farklı olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. M.Ö. 2. Bin'in ikinci yarısına tarihlenen heykelciklerinin, baş ve yüz detaylarının daha iyi işlenmesi, bir elini nesne tutar gibi yukarı kaldırması ve ayağını ileri doğru atmış pozisyonları dışında, ayaklarındaki bir yere saplama çıkıntılarının çok küçük oluşu, yapı adak heykelcikleri gibi temel ya da taban altına konulmak üzere üretilmediklerini gösterir. Bu grup, daha çok kolye gibi vücutta ya da bir zemine saplanarak taşınabilen kült objeleri olmalıdır. Bu nedenle çivi gövdeli yapı adak heykelciklerinden içerik olarak farklı üretildikleri açıktır. Küçükçekmece Göl Havzası'nda Avcılar Firuzköy Yarımadasındaki 24 alan 19/H ve 15/K açmalarında ele geçen heykelcikler, kollarını dirsekten kırarak ileri doğru yere paralel olarak tutmaktadırlar. Her ne kadar önemli farklılıklar görülse de, oranlar, tasvir biçimi ve üslup göz önüne alındığında örneklerin aynı atölye ya da aynı usta elinden çıktığını düşünmekteyiz. Tanrı ve tanrıça çifti olarak yorumladığımız Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) kazılarında ortaya çıkarılan heykelciklerini Erken Hitit heykelcik sanatının örnekleri olarak düşünmekte ve M.Ö. 17-15. yüzyıllar arasına tarihlemekteyiz (Aydıngün 2013c: 1-8).

3.2.5. Pişmiş Toprak Heykelcik Kolu

Göl kenarında Avcılar kıyılarında 2012 yılında sulama çalışması için açılan bir kuyunun dibinde görülen mimari izler ve buradan çıkarılmış atık toprak içinde Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen bazı seramik parçaları, taş ağırşak kurşundan yılan başlı ağırlık ile bulunan yumruğunu sıkılmış biçimli kol, (Res. 3.25) dirsek hizasından gövde ile birleşmiş durumdadır. Bu haliyle Tunç Çağı'nda Yakınoğu'da ve özellikle Hitit coğrafyasında bir kolu havada, bir kolu ileri doğru uzanmış Savaşçı Tanrı (Simiting God) heykelciklerindeki özellikleri anımsatırken en Batı Anadolu'da en yakın örnek olarak, Troya'da (Korfmann,

2002b: 400; Becks ve Thumm, 2001: 419; Rose 2013: 8-43; Mellink ve Donna 1998: 141-149) ve Uluburun batığında ele geçmiş bronz figürinlerin kol duruşu gösterilebilir. Başka bir örnek ise yine Doğu Akdeniz'den Kenan bölgesinden M.Ö.1300'lere tarihlenen bronz üzeri altın kaplı Tanrı EL'in betimindeki duruşudur. Yumruğun sıkılış biçimi Boston Güzel Sanatlar Müzesinde sergilenen gümüş yumuk biçimli ritonu da anımsatmaktadır (Güterbock ve Kendal, 1995: 45-60). Ayrıca Hattuşa'nın Kral kapısındaki tanrının elinin yumruk biçimi ile tüm kabartma ve kabartmalı vazolarda bu türde yumruğunu sıkmış tanrı ve rahiplere rastlanılmaktadır. Yumruk sıkmak o çağlar için tüm Yakın Doğu'da törensel duruş biçimi ve tanrısal güç gösterisi olarak kabul edilmektedir (Seeden, 1980: pl. 139).

Resim 3.25. Pişmiş toprak heykelciğe ait yumruğunu sıkmış biçimli kol parçası.

3.2.6. Yılan Başlı Ağırlık

Küçükçekmece Gölü'nün Avcılar kıyılarında 2012 yılında sulama çalışması için açılan bir kuyunun dibinde görülen mimari izler ve buradan çıkarılmış atık toprak içinde Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen bazı seramik parçaları, taş ağırşak ve yumruğunu sıkmış biçimli kol ile ele geçen yılan başlı ağırlık da Tunç Çağı'na tarihlenebilir. Silindirik gövdeli ağırlıkta yılanın başı kıvrılarak tutamağı oluşturmaktadır. Gözleri ve üçgen biçimli kafası

belirgindir. (Res.3.26). Gövde apı 19 mm ve yüksekliği 35 mm olan yılan başlı kurşun ağırlık 8,3 gramdır. Bu ağırlık Tunç ağında kullanılan Suriye- Kenan bölgesinin standart şekeline denk gelmektedir.

Resim 3.26. Yılan başlı kurşun ağırlık.

Ağırlığın yılan başlı olması ve ağırlık biriminin Doğu Akdeniz Levant Bölgesindeki standartlara denk gelmesi Tunç ağı ağırlıklarından olmasını kuvvetlendirmektedir. Orta ve Geç Tunç ağı'nda Levant, Kıbrıs ve Mısır'da tüccarlar tarafından kullanılan silindirik ve mekik biçimli ağırlıklar yanında zoomorfik hayvan formunda olanlar da kullanılmıştır. Bu tür ağırlıklar özellikle denizci tüccarların kişisel hobileri olarak özel olarak üretildiklerinden az miktarda ele geçerler. Bunların içinde ördek, kurbağa, karaca, akrep, aslan, buzağı, kaplumbağa, sinek, kedi ve hipopotam gibi pek çok hayvanın üretildiği bilinmektedir. Denizlerde ve kıyı yerleşmelerindeki kazılarda ele geçen ağırlıkların pek çoğu uzun zaman deniz dibinde kalıp tuzlu su ile korozyona uğradığından bozulmuşlardır. Tunç ağı batığı olan Uluburun'da sinek, kurbağa, ördek, köpek, aslan, sfenks, buzağı gibi bronz ve kurşundan ağırlıklar bulunmuştur. İkinci önemli kazı buluntusu zoomorfik ağırlık grubu ise Kıbrıs Kalavassos-Ayios Dhimitrios'da ele

geçmiştir (Aruz, 2008: 369). Zoomorfik ağırlıklarla ilgili en geniş koleksiyon İsrail Hecht Museum'de bulunmaktadır⁶⁰.

3.2.7. Hammaddeler

Büyük bir aktarma limanında sadece seramikler ve küçük buluntular değil, toplu olarak ticareti yapılan hammaddelere de rastlanması gerekirdi. Bathonea kazılarında ele geçen önemli miktardaki bitümen ve kalay madenini bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Kazı alanında ikinci Heykelciğin bulunduğu 15 K açmasında iki ayrı seviyede ele geçen bitümen (zift) kalıpları (Res. 3.27) bölgenin Mezopotamya ile ticari ilişkisinin de uzun yıllar öncesinden başladığını ve Geç Roma dönemine kadar sıkı bir şekilde devam ettiğini gösterir niteliktedir. Bitümen, başta gemilerin yalıtımı, ahşapların güçlendirilmesi, sıvıların sızdırmazlığı gibi izolasyon malzemesi ve maden eritme işliklerindeki ocaklarındaki ateşin kuvvetlendirilmesi gibi konularda önemli bir ticari emtiyandı. (Alalakh kazılarında da benzer biçimde bitümen kalıplarının deniz seviyesinin altında kalan tabakalarda ele geçtiği kazı başkanı Aslıhan Kutlu Yener tarafından sözlü olarak bildirilmiştir).

Resim 3.27. Bitümenlerin bulunduğu 14/15 J açmaları.

⁶⁰ <https://museums.gov.il/en/museums/Pages/hecht.aspx>

Resim 3.28. 14/15 J açmasında ele geçen bitümen parçalarından biri.

Alan 24 içinde 19 H açmasının a, b, c ve d karelelerinde daha önceki bölümlerde söz edilen sandık biçimli mekan ve diğer mimari birimler arasında kalay kalıntılarına rastlanılmıştır. Deniz kumlu bir seviyenin altında çıkarılan sandık biçimli taş sıralı bir depo mekanı içinden gelen M.Ö. 2. bin yıl başlarına tarihlenebilen testinin içinden beyaz macun kıvamında kalay çıkması Bathonea'nın Orta Tunç Çağı'nda uzak erişimli ticaret limanı olduğuna dair kanıtlarını güçlendirmektedir⁶¹.

19/H c ve d plan karelerindeki mimari mekanlar içerisinde de + 9.60 - 9.06 kod aralığında yerde bir-iki cm kalınlığında macun kıvamında SnO₂ içerikli cevher bulunmuştur. Kalayın beyaz macun kıvamında ele geçmesine benzer bir örnek Niğde Kestel yakınlarındaki Göltepe'de vardır. Göltepe'deki bulunan beyaz macun kıvamındaki kalay Bathonea'da olduğu gibi kırmızı bir çanak içinde ele geçmiştir. (Kaptan, 2012: 249, şek.4). Erken Tunç Çağı sonuna tarihlenen Göltepe örneği dışında Gelidonya Burnu batığında da macun kıvamında kalaylara rastlanılmıştır. Gelidonya batığında okside olmuş ingot kalaylara rastlanması, su ve nemli ortamda kalan kalayın biçimlerinin okside olarak formunun bozulduğunu kanıtladığının göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Bass ve Throckmorton, 1961: 78-88). Kültepe çivi yazılı tabletlerinde *an.na=annakum* ya da *an.na* olarak geçen kalayın birkaç kalite ve biçimde satışı olduğu görülmektedir (Tekin, 2015:

⁶¹XFR cihazıyla Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, İstanbul Nükleer Araştırma Enstitüsü-Küçükçekmece tarafından yapılan analizler için Doç. Dr. Şinasi Ekinci ve Asiye Özsarıya çok teşekkür ederiz.

186-189). Bozuk kalay olarak tanımlanan ham maddenin toz kalay olabilmesi ya da kalay vebasına yakalanmış olabileceği de düşünölmelidir (Savaş, 2006: 12-13). Kalayın kaplama malzemesi olarak kullanıldığı da göröölür (Savaş, 2006: 67). Bu durumda toz kalay kullanılmış olmalıdır.

Resim 3.29. Bathonea kazılarında Alan 8 içinde bir kap içinde bulunmuş kasiterit ham maddesi.

19/H b plan karesindeki depo birimi içinde ele geçen kalayın seramik kap içinde bulunması bu kabın ölçek görevi görmüş olduğunu düşöndürmektedir. Filolojik belgelere dayanarak Hitit kapları ve işlevleri konusunda çalışmalar yapmış Çoşkun'a (1972; 1979) göre, bu tür kaplar Hitit başkenti Hattuşa'da pithosların bulunduğu depolarda çok miktarda bulunduğu için ölçek kabı olabilirler. Çünkü tek kulplu kaplar pithosların boyun kenarlarında çivi yazılı işaretlerle birlikte resmedilmişlerdir. Pithos üzerindeki çivi yazılı işaretler pithosun içindeki ürünün adını verirken kulplu testi çizimi, pithosun içinden alınacak ya da aktarılacak ürünün ölçek kabını tanımlamaktadır. Alacahöyük'ün Çınaroğlu başkanlığında yürütölen son dönem kazılarında da 4. Yapı katındaki maden atölyesinde Bathonea kazılarında ele geçen kırmızı astarlı testi ile bire bir benzer bir testinin ele geçmesi bu kapların toz cevher tarzı madenin ölçeklendirilmesinde kullanılmış olduğunu düşöndürebilir.

Mühür ve kabartmalı vazo gibi Hitit betimli eserleri üzerinde anlatılan törenlerdeki sahnelerde daha çok kral ve görevlilerin ellerinde bu kaplarının benzerlerini sunum kabı olarak düşünüldüğünde Bathonea kazılarında ele geçen testi formundaki kabın içindeki kalay ile ölçek kabı olarak ilişkilendirilmesi daha anlam kazanmaktadır. Arkeolojik buluntuların yorumlanmasında, kapların bırakıldıkları durumlar önemlidir.

2012 kazı sezonu sırasında Alan 8 de ortaya çıkan büyük bir kap içinden daha önce kazı sırasında tanımlanmayan maddeler belirlenmiştir (Res. 3.29.). İlk bakışta bunların cam yapımında kullanılan ve uzaktan getirilen hammaddeler olabileceği düşünülmüştü. Ancak bu maddeleri daha sonra inceleyen Jeolog Prof. Dr. Hayrettin Koral bunları “kasiterit” olarak tanımlamıştır. Kalay elde etmekte en çok kullanılan cevher olan kasiterit, ağır, metalik ve sert özelliklere sahip, kalayın oksijenle birleşip oluşturduğu kalay dioksittir (SnO₂). Saf olduğu zaman renksiz olan cevher, içinde demir kalıntısı olduğu zaman kahverengi veya siyah olabilmektedir. Derelerin getirdiği alüvyal birikimlerde önemli miktarlarda bulunduğu gibi, granit ve pegmatit gibi kayaçların içinde de damar şeklinde oluşabilir. Kazı alanında hem safa yakın kalayın hem de kasiteritin bulunması Tunç Çağı'nın bu çok önemli madenin hem işlenmiş hem de cevher olarak uzak mesafelerden taşınıp getirildiğini göstermektedir.

3.3. Erken Demir Çağında Bathonea

2007 yılında İstanbul'un batı yakasını araştırmak amacıyla başlayan İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları projesinin ikinci bir ayağı olan Bathonea kazıları, yüzey araştırmasının sürdüğü tüm diğer, komşu ilçelerde ele geçen buluntularla beraber değerlendirildiğinde bütüncül bir sonuç elde edilebilmektedir. Bu nedenle, Bathonea kazılarının sürdüğü Küçükçekmece Göl Havzası çevresindeki tarihöncesi çağlara ait bulgular genel değerlendirmede önem kazanmaktadır. İstanbul'un batısındaki Silivri, Çatalca, Büyükçekmece'deki Erken Demir Çağı buluntuları olarak değerlendirilen seramik malzemenin ve taşınmaz anıtsal yapıların yoğunluğu, Küçükçekmece Göl Havzası'nın da içinde bulunduğu alanda Erken Demir Çağında Balkan halklarının İstanbul'un batısındaki varlığını kanıtlamaktadır ve onların İstanbul Boğazına doğru ilerlemesini göstermektedir (Aydıngün ve Aydıngün 2013: 65-78; Aydıngün H., 2014: 24). Küçükçekmece gölünün tam kuzeyinde Karadeniz kıyısında bulunan Karaburun'da yapılan İstanbul Tarihöncesi yüzey araştırmasında da parmak baskılı seramik parçaları ele geçmiştir (Res. 2.27.).

Heredot (7.73), Homeros (II.II 683, III 184) ve Strabon (XIII, 586). gibi antik yazarlar Balkanlar'dan gelip Anadolu'ya göç eden Trak kavimlerinin hem Çanakkale hem de İstanbul Boğazları üzerinden geçtiklerini kaydetmişlerdir. Bu bilgilerin Çanakkale Boğazı ile ilgili bölümü gerek Troya kazılarının VII b1 tabakasında bulunan eserlerle (Dietrich, 1997: 295-353) gerekse son yıllarda Maydos Kilisetepe kazılarında ortaya çıkan yeni bulgular ile doğrulanırken (Sazcı, 2012c: 13-20). Trakların İstanbul Boğazını geçtiklerine dair hiçbir arkeolojik veri yakın zamana kadar bulunamamıştır.

İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları ve Küçükçekmece Göl Havzası Bathonea Kazılarında ele geçen arkeolojik veriler, Erken Demir Çağında Balkanlardan gelen Trak/Frig halklarının, antik çağ yazarlarının belirttiği biçimde, İstanbul Boğazı üzerinden Anadolu'nun içlerine ileride kurulacak Friglerin başkenti Gordion'a doğru ilerleyişine tanıklık etmektedir (Sams, 1994: 20-32).

3.4. Antik Çağda Bathonea

Tezin ikinci bölümünde açıklandığı gibi İTA projesi olarak Küçükçekmece Göl Havzası'nda yaptığımız araştırmalarla da göl içinde bulunan bir oinochoe parçası, omzu üzerindeki nokta bezeme ile Korinth seramiğinin Transisyonel ve Erken Korint Dönemleri'nin süsleme programlarına uygundur (Amyx, 1988: 374-376). Bu nedenle kabın M.Ö. 6. yüzyıl başlarına tarihlenmesi yanıltıcı olmaz. Bölgede Helenistik steller ile firnisli seramik parçaları (Sparkes-Talcott, 1970: 146-147) ve Khios, Samos ve Thasos gibi Helen kentlerinden gelen üretimi M.Ö. 5 ve 4. yüzyıllara tarihlenen amforalardan, limanda yürüttüğümüz çalışmalar sırasında azımsanmayacak sayıda tespit edilmiştir. Ayrıca Bathonea kazılarının yürütüldüğü Küçük Liman, Klasik Çağ'a tarihlenirken, Büyük Liman/Bilgili limanı olarak adlandırılan, burun ile yarımada'yı çevreleyen kıyılardaki teras duvarları ise Helenistik ve öncesine tarihlenebilecek mimari özellikleri göstermektedir. Kıyı açmalarından ve apsisli yapının alt tabakalarından siyah firnisli ve Batı Yamacı desenli Helenistik seramikler ele geçmiştir (Aydıngün, 2017a: 52).

Buluntular Küçükçekmece Gölü çevresinde yaşayanların Kolonizasyon döneminden itibaren uzak deniz ticareti yaptıklarını göstermektedir. Oldukça büyük bir liman yerleşmesinin alt yapısının (rıhtım, iskele, fener ve teras duvarlarının) halk tarafından yapılması mümkün olmadığından, limanların bağlantılı olduğu arkasındaki yapıların kamusal bir güç ile yapılmış olması gerekmektedir. Bu nedenle Byzantion Kent

devletin ve sonrasında bölgeye hâkim olan Roma'nın burasını özel bir alan olarak görerek düzenlemiş olduğunu düşünmekteyiz. Bu bölümde kazılarda Klasik, Helenistik ve Roma dönemine tarihlenen yapılar bölgesel olarak tanıtılıp, tezin kapsamına girmeyen, daha sonraki dönemlere ait mimariden söz edilmeyecektir.

3.4.1 Helenistik Kule Temeli

Alan 8 içinde 11/12 ABCD karelajları sınırlarında ve büyük çoğunluğu 11/C açması ve bir bölümü de 12/C açması içinde kalan, kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmiş bir çukurun dibinde görülen mimari kalıntıların niteliği öğrenilmek üzere sondaj açılmıştır. Sondaj 1 olarak tanımlanan ve 4,5 x 9,5 metre uzunluğunda açılan alan sütunlu açmanın 25 metre kuzeyinde, kale duvarı yakınlarındadır. Dairevi düzenleme ile çok büyük ve düzgün 2,5 metrelik radyal dönüşlü kireç taşı bloklardan oluşan, kule burcuna benzeyen bir yapının temeli ortaya çıkarılmıştır. Bu blokların Helenistik dönem kırılmalı kenet sistemli bağlantı yerleri görülmektedir (Res.3.30-3.31).

Resim 3.30. Dairevi düzenleme ile çok büyük ve düzgün 2,5 metrelik radyal dönüşlü kireç taşı bloklardan oluşan, kule temeli.

Resim 3.31. Kule temelindeki tek parça bloklar.

Sondajın inilebilen en alt seviyesi 2.92 metredir. Kulenin sıvalı taban kodu ise 3.35 metredir. Kulenin üzerinde daha sonraki bir evrede başka bir yapının izleri görülmektedir. Bu yapının kodu +3.83 tür. Kulenin hemen dış çeperinde, 30 cm uzağında, daha basit, eşmerkezli, dairesel bir duvar sırası görülmektedir. Göle doğru eğiminden ötürü kodu +2.92 olan duvarın kalınlığı 60-63 cm kadardır. Bu kulenin dayalı olduğu bir duvar sırası ve bu sıranın göle doğru uzanarak göl kıyısındaki teras duvarlarıyla birleştiği sanılmaktadır.

Kulenin altta bir bodrum bölümü olduğu pembemsi sıva kaplı taban altındaki boşluktan anlaşılmaktadır. Taban altındaki boşlukta ele geçen seramik parçalarından damgalı bir amfora kulpu üzerinde “Ailios oğlu Arispolis” yazmaktadır. Kazının epigrafı M. Hamdi Sayar tarafından Geç Helenistik devre tarihlenmiştir (Res. 3.34).

Resim. 3.32. Kule temelinde ele geçen ve Geç Helenistik döneme tarihlenen yazılı kulp parçası.

Diğer seramik parçaları form vermese de krem ve taba renkli Helenistik testi ve mutfak kap parçalarını hatırlatmaktadır (Aydingün, 2017a: 5). Kule yakınında yüzeyde bir adet Geç Helenistik- Roma mezar steli fark edilmiştir. Stel parçasında klinede uzanmış bir bireyin kolunu giysisinden çıkararak göğsüne doğru tuttuğu görülmektedir. Bireyin gövdesinin kalçasından aşağısı ile başı kopmuştur (Res. 3.33).

Resim 3.33. Kule temeli yakınlarda ele geçen mezar steli parçası.

3.4.2. Kıyı Teras Duvarları

2011 yılında Hakan Öniz başkanlığındaki su altı ekibi tarafından Firuzköy Yarımadası'nın en alt ucundaki Büyük/Bilgili limanından kuzeye doğru uzanan teras duvarlarının bazen su altında kaldığı bazen de karada devam ettiği görülmüştür. Bu nedenle duvarların kıyı boyunca kesintisiz uzanıp uzanmadığını takip ve de ne kadar yükselebildiğinin anlaşılması için teras duvarının kazısına başlanılmıştır. Yarımadanın 2 km. kuzey doğusunda yükselen kıyılar bu çalışma için pilot bölge olarak ele alınmıştır. 10'ar metre aralıklı olarak açılan 3 x 5 metrelik sondajların altından kıyı teras duvarlarının devam ettiği görülmüştür (Res. 3.34. - 3.35.).

Resim 3.34. Kıyı teras duvarları kazısı.

Resim 3.35. Bazı yerlerde bir kaç taş sırası üst üste durumda tespit edilen kıyı teras duvarları.

Bu nedenle daha kuzeyde Bilgili Limanı'ndan 3 km uzaktaki daha yüksek bir kıyı şeridi altında da duvarın var olup olmadığı için 2012 yılında yen bir sondaj çalışması yapılmıştır. Yaklaşık beş metre yüksekliğindeki kıyı, 40 metre boyunca kazılarak bazı yerlerde 3 metre yüksekliğe varan teras duvarı ortaya çıkarılmıştır (Res. 3.36.).

Resim 3.36. Dış sırası düzgün kesme taştan içi harçsız ve içi moloz dolu kıyı duvarları.

Duvarın dış cephesinde çok düzgün, harçsız, kesme taş bloklar görülmektedir. Duvarın içte yaklaşık 1,5 metre kalınlığında taş moloz dolgu ile doldurulduğu anlaşılmıştır.

Dolgular arasında da harç görünmemektedir. Bu nedenle duvarın Helenistik dönemde inşa edildiğini sanmaktayız. Duvarın bazı yerde 3 metre yüksekliğe eriştiği görülmüştür. Orijinalinde daha fazla yüksekliğe ulaştığı sanılmaktadır. Duvarın üst seviyelerinden itibaren düzgün kesme taşlarının muhtemelen başka yapılarda kullanılmak üzere daha sonraki dönemlerde sökülerek alındığı görülmektedir. Kesme taş sırasından en fazla altta dört sıra geriye kalmıştır (Res.3.37).

Duvar bir noktada kapı biçimde bir açıklık vermekte ve sonra yine devam etmektedir. Açıklık ve tabandaki düzgün kireç taşı bloklarla beraber arkada karaya doğru uzanan basamaklı bölüm, deniz ulaşımıyla yerleşmeye giren ve çıkanlar için kapı olarak planlanmış gibi görünmektedir (Res. 3.38 - 3.41.).

Resim 3.37. Kıyı Duvarları yer yer 3 metre yüksekliğe çıkmaktadır.

Res. 3.38. Kıydan yerleşmeye giriş kapısı temel kalıntıları.

Resim 3.39. Kuzeydeki kıyı duvarları arasında kapı açıklığı.

Böylece 2011 ve 2012 kazı sezonlarındaki kıyı çalışmaları Firuzköy yarımadasının tüm kıyılarının teras duvarıyla çepeçevre örüldüğünü kanıtlamaktadır. Liman, fener ve kilometrelerce uzanan teras duvarları gibi görkemli bir kamu inşa işini bugün bile üstlenmek kolay değildir. Kalıntılar Helenistik dönemde ekonomik açıdan güçlü bir devletin bölgedeki varlığını işaret etmektedir. Böylesi bir yatırım için bölgenin stratejik ve ekonomik açıdan değerinin yüksek olması gerekir.

Resim. 3.40. Firuzköy Yarımadası'nın kuzey doğu kıyılarında yürütülen kıyı duvarı takip kazısı.

Resim 3.41. Büyük Sarnıç Kazısı. (Ağaçların görüntüyü bozması için resim 14 fotoğraftan mozik olarak oluşturulmuştur – Haldun Aydınğün)

3.4.3. Büyük Sarnıç ve Tüneli

Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) kazılarının 8. alanında yapılan çalışmalar kapsamında 2011 sezonunda tespit edilen Büyük Sarnıç'ta kazılar üç sezon sürmüştür (Res. 3.41)

Resim 3.42. Büyük Sarnıç kazısı sonrası su dolması.

7/21-24F-O Açması (Çiz. 1): 2009-2012 kazılarında gün yüzüne çıkarılan üst kotu +22, 25 m ve alt kotu +16, 80 m olan 7000 ton su kapasiteli, kazısı yapılan ve 70,20 x 18,10 m ebatlarında, yaklaşık 1200 m² alan kaplayan sarnıcın plan, kesit-görünüş rölövesi hazırlanmıştı. Tuğla ile inşa edilmiş olduğu görülen su yapısının plan rölövesinde lazer tarayıcı ile elde edilen nokta bulutu teknolojisinden yararlanılmıştır (Yeşilirmak, 2017: 145). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu dikdörtgen planlı sarnıcın kazıları henüz tamamlanmamış olup, beden duvarlarından ikisi kısmen izlenebilmektedir (Res. 3.43). Sarnıcın 2012 yılında gerçekleştirilen kazılarda 70,20 m'si ortaya çıkarılmıştır.

Ancak duvar devam etmektedir. Doğu-batı eksenli uzun duvar bir noktadan sonra yüzeyden 3,50 m alçalarak devam etmektedir. Geç Antik Çağ'da meydana gelen tahribatın ardından kuzey ve batı yönünde ayakta kalan beden duvarlarının korunarak, batı duvarına yapılan eklemeyele uzatıldığı ve doğu kesimine yeni bir duvar inşasıyla yapının belki de

farklı bir fonksiyonda kullanımının devam ettirildiği anlaşılmıştır. Özgün yapının, mevcut haliyle plan şemasına göre tespit edilebilen iç ölçüleri 40 m x 13 m'dir. Yaklaşık 3 m kalınlığındaki beden duvarları içte tuğla ve Horasan harcı ile yapılmış, dış yüzeyde ise taş ve tuğla almaşık bir işçilik göstermektedir. Tuğla kalınlıkları 4-5 cm arasında değişen yapıda, derz kalınlıkları yaklaşık 4 cm'dir. Yapım tekniği ve malzeme açısından Geç Roma / Erken Bizans dönemine tarihlenen yapıda, sarnıçlara özgü bir tasarım ilkesi olarak suyun beden duvarlarının köşe noktasına yapacağı basınca direnç kazandırmak üzere duvarlar köşelerde oval formda düzenlenmiştir. Beden duvarlarının iç yüzeyi 5 cm kalınlığında kırmızı renkli hidrolik sıva ile kaplıdır. Sarnıç zemininde ise hidrolik sıva kalınlığı 10 cm'yi bulmaktadır.

Resim 3.43. Büyük sarnıçta mimari plan çıkarma çalışmaları.

Sarnıcın beden duvarlarında düzenli aralıklarla yerleştirilmiş pişmiş toprak künklerin varlığı, İstanbul sarnıçlarında rastlanılmayan istisnai bir uygulama olarak dikkat çekicidir (Res. 3.44). Her biri 20 cm çapında ve 38 cm uzunluğundaki künklerin arka kısımlarının bilinçli olarak kapatılmış olduğu görülmektedir. İlk izlenimler, söz konusu

künklerin sarnıçta depolanan yüksek miktardaki suyun beden duvarlarına yapacağı basınca karşı bir tedbir amacı ile yerleştirildiğini düşündürmektedir (Altuğ, 2017: 181-192).

Yapım tekniğinin sağladığı göstergenin yanı sıra, Büyük Sarnıç'ta ele geçen damgalı tuğlalar da, İmparator I. Constantinus döneminde (M.S. 324-337) bu yapının inşasına başlandığı ve sonrasında oğulları tarafından inşaatın devam ettirildiği; M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda da onarımların yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Aydingün 2013b: 46-47; Sayar 2015: 187-189).

Resim 3.44. Sarnıcın köşesi su basıncını azami kontrol altında tutabilecek gibi tasarlanmış ve arkası kapalı künkler yerleştirilmiştir.

Muhtemelen 6. Yüzyıldaki bir deprem sonrası yaşanan heyelanla kuzey doğu yöndeki duvar geriye doğru kaymış ve sarnıcın havuzu patlayarak kullanılmaz hale gelmiştir (Res. 3.48). Sarnıcın tuğlalarının Bathonea'nın daha sonraki yüzyıllara ait yapılarında kullanıldığı anlaşılmıştır. Büyük sarnıca su sağlayan tünel girişi yapının güney-güneydoğusunda, sarnıcın kuzey duvarından 82.m uzakta yer almıştır (Res. 3.47). Bu tünel de mağara araştırma grubunca çalışılmıştır. Bu tünel dışında jeofizikçilerce tespiti yapılan ikinci bir tünelin büyük sarnıca su sağladığı anlaşılmıştır (Erkul vd., 2017: 135-142). İkinci tünele giriş olmamıştır.

Resim 3.45. Konstans, Aberkios, Konstantin yazılı damgalı Geç Antik Çağa ait tuğlalar.

Resim 3.46. Deprem sonrası yaşanan heyelanla sarnıcın kuzeydoğu yönündeki duvar geriye doğru kayarak patlayan ve kullanılmaz hale gelen açık sarnıç.

Resim 3.47. Büyük Sarnıç tüneli girişi.

Resim 3.48. Tünelin içindeki tonozlu yapı.

Kazı bilim heyetinin Mağara araştırma grubunca incelenen Büyük Sarnıca su aktardığı tahmin edilen bu tünel 168,4 m uzunlukta ve 0,45 - 0,70 m genişlikte tek bir galeriden oluşmaktadır. Çalışmalar sırasında tünelin detaylı ölçümleri alınıp plan ve kesit çizimi yapılmıştır. Ağzından her mevsimde su çıkışı gözlenen tünelin girişi çok dar ve alçak olup, ancak emekleyerek ilerlemeye olanak sağlamaktadır (Res. 3.48).

Girişten 20 m sonra, sağ duvarın kayarak soldaki diğer duvara doğru bombe yaptığı görülmektedir. Dar bölüm geçildikten 5 m sonra zeminde kurna biçimli traverten oluşumlar başlamakta ve bunlar tünelin sonuna kadar devam etmektedir. Belli ki tünelin çıkış ağzının atmosfere açık oluşu doğal mağaralarda gördüğümüz ortamı yaratmış ve tünelin içindeki sudan karbondioksit kaçışına olanak sağlamıştır. Kireçtaşının suda çözünmesini sağlayan karbondioksitin bu şekilde azalması sonucunda kireçtaşı artık suda çözünmüş durumda kalamamış ve çökerek bu travertenleri oluşturmuştur. Travertenler başladıktan sonra tünelin gerçek zemininin hangi seviyede olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Galerinin yüksekliği bugün 0,4 - 1,15 m arasında değişse de, tünel içinde ilerleme ve çalışmanın zorluğu düşünüldüğünde, inşa sırasında tavanın bu kadar alçak planlanmış olma ihtimali çok düşüktür. Bu yüzden tünelin gerçek yüksekliği çok daha fazla olmalıdır. Ayrıca, travertenlerin yükselmesi ile bazı kurnaların içinde yarım metreden derin gölcükler oluşmuştur. Gölcükler, traverten oluşumların yüzeyinin keskin olması ve tavanın alçaklığı, tünelde ilerleme, araştırma ve harita ölçüm çalışmalarını ciddi şekilde zorlaştırmıştır (Eğilmez vd., 2017: 195-196).

Travertenlerin başladığı noktada (girişten 27. m'de) tünelin mimari yapısında da önemli bir değişiklik görülmektedir. Bu noktaya kadar taş plakalarla kaplı olan tavan yapısı, yerini yontulmuş taşlarla düzgün örülü tonoz mimariye bırakmaktadır. Bu örgü Erken Roma dönemini hatırlatmaktadır.

Buradan 8 m sonra da tuğla kullanılarak oluşturulmuş tonozlu yapı, taşlı tonozun yerini almaktadır. Tünelin geri kalan bölümü boyunca tavan yapısı tuğlalı tonoz olarak devam etmektedir. Ancak tünelin en son noktası çok düzgün yontulmuş, 1 m uzunluğunda, 0,25 - 0,35 m genişliğinde taş bloklarla yapılmış bir kemer biçimindedir.

Apsisli yapı yakınlarındaki Çeşme Tüneli'nin 1 km kadar kuzey-kuzeybatı yönünde, kazılar sırasında ortaya çıkartılan Büyük Sarnıç Tüneli'nde de aynı Çeşme Tünelinde karşımıza çıktığı gibi değişik mimari teknikler kullanılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu değişikliklerin farklı galerilerde görüldüğü Çeşme Tüneli'nde

bunların farklı yapım evrelerini temsil etme ihtimali kuvvetlidir. Ancak, tek bir galeriden oluşan Büyük Sarnıç Tüneli'nde ise bunu söylemek zordur. Tünelde, yükseklikleri 4,5 ve 6,3 m olan iki baca mevcuttur ve bunların duvarlarında da, Çeşme Tüneli'nde olduğu gibi ayak basma nişleri yer almaktadır (Eğilmez vd. 2017: 195-196).

3.4.4. Sütunlu Yapı

2011 yılında başlayıp 2012 kazı sezonu sonunda kadar 12-13EFG açmalarında yürütülen çalışmalara 2013 yılında 14EFG açmaları eklenerek doğuya doğru genişletilen kazı alanında (Res. 3.49. – 3.50.), oldukça büyük bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk kazmanın vurulduğu sırada kaçak kazıcılar tarafından önceden açılan bir çukurdan sütun görüldüğü için Sütunlu Yapı olarak tanımlanan yapının, 16-17EFG açmalarında ortaya çıkan yapı kalıntısı ile bütünleştiği görülmüştür. 2015 kazı sezonunda 14FG açmasında seviye indirme çalışmaları ile ana yapı büyük oranda ortaya çıkarılmıştır. Göl kıyısına 30 m mesafedeki bu açma grubu toplam yaklaşık 740 m²'dir. Açmada ortaya çıkmaya başlayan üst kotu + 6,60 m, döşeme alt kotu +5,50 m ve yapı temelinin alt kotu + 4,80 m olan, duvarları tuğla örgülü ve harçlı ana yapının duvar kalınlığı 95 cm'dir. Üç nefli ana yapıda güney doğuya yönelen bir apsisin (16G açmasında) ortaya çıkmaya başlaması yapının bir dini yapı veya kamusal bir yapı olduğunu düşündürmektedir (Res. 3.51).

Resim 3.49. Sütunlu yapı kazısı başlangıcı.

Resim 3.50. Sütunlu yapı kazısı açma genişletme çalışması.

Resim 3.51. “Sütunlu yapı” olarak adlandırılan mimari kalıntıların 12-13-14 EFG açmalarında ortaya çıkan görünümü.

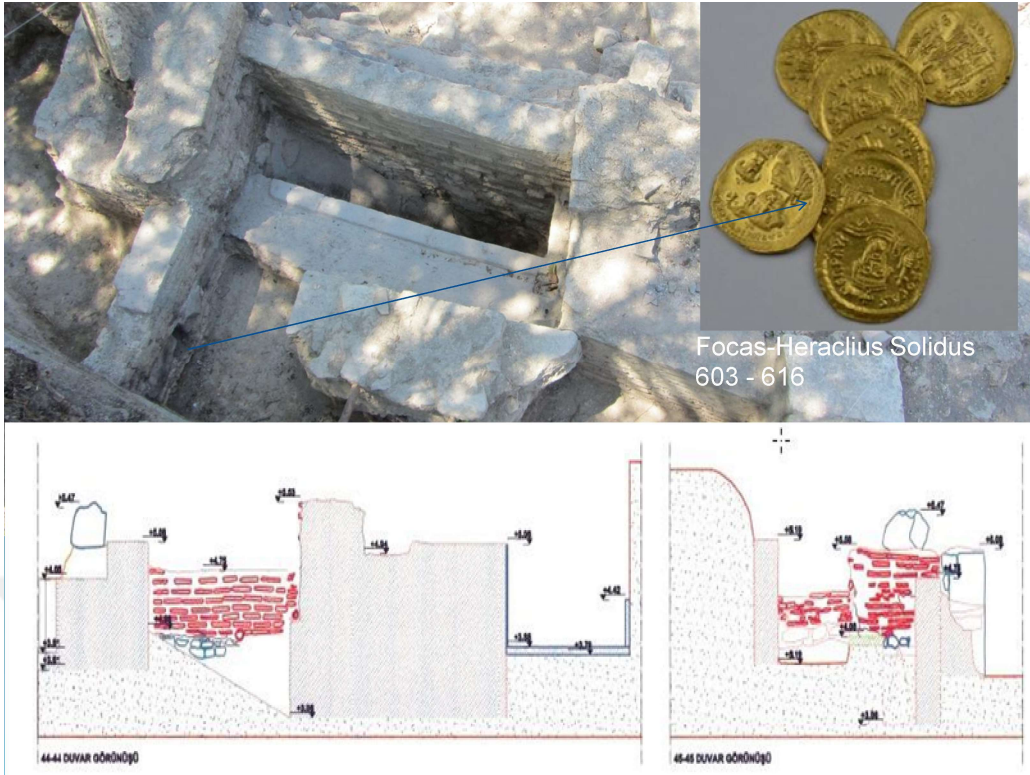
Kazısı ve seviye indirme çalışması süren yapının şimdilik en alt seviyesinde ele geçen bir Perge sikkesi (Tekin, 2017: 359) ile birkaç Roma seramik parçası MS. 2-3 yüzyıla tarihlenmektedir. Bu veriler yanında söz konusu yapının alt seviyelerinde görülen düzgün blok biçimli kesme taş örgüsü yapının çok daha erken bir dönemde yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu yapının birkaç yüzyıl boyunca kullanılmış olması gerekmektedir. Yapının 7. yüzyıl başında bir yangın ile kullanılmaz hale geldiği anlaşılmıştır (Res. 3.52. – 3.53.). Yapıda yangın seviyesinden çıkan buluntulara dayanarak (pişmiş toprak çanak çömlek parçaları, kadehler, amfora parçaları, unguentarium ve parçaları ile cam elemanlar, bu yapı grubunun farklı faaliyetler için de (işlikler, depolama, eczacılık vb.) kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Resim 3.52. Sütunlu yapıda 7. yüzyıl başına tarihlenen yangın tabakası.

Yapı içinde yoğun bir şekilde ele geçen unguentarium, spatula, havanlar ve havan elleri, ilaç kutuları gibi farmakolojik malzemeler (Res. 3.55, 56, 57, 58, 59) Geç Antik Çağ'da bölgede **Daphnusion** adlı antik bir ilaç üretim merkezinin Region yakınlarında olduğundan söz eden M.S. 6. yüzyıl yazarlarını doğrulamaktadır (Külzer, 2008a: 323 - 324).

Resim 3.53. Latrina duvarında ele geçen 7. yüzyıl başına tarihlenen altın sikkeler.

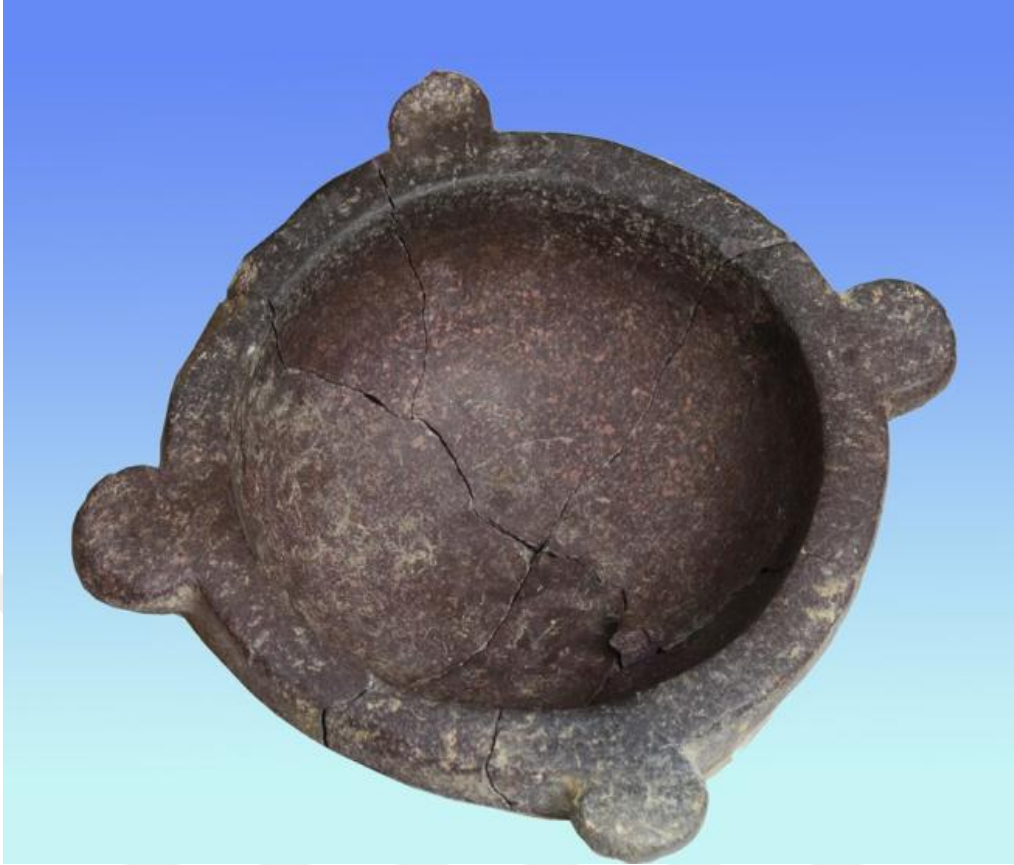
Resim 3.54. Yapı içinde yoğun bir şekilde ele geçen unguentariumlar.

Resim 3.55. Spatula biçimli mermer havan eli.

Resim 3.56. Mermer havan.

Resim 3.57. Porfir havan

Resim 3.58. Bazalt, mermer, granit gibi değişik taş malzemedен yapılmış havan parçaları.

Resim 3.59. Kemik spatulalar ve ilaç kutusu.

3.4.5. Apsisli Yapı ve Su Tünelleri

24/16-20F-I Açması Helenistik döneme tarihlenen kırılmalı kenet sistemli eksedra biçimli su yapısının taş temeli üzerine inşa edildiği düşünülen yapının apsis kısmının (Res. 3.94) üst kotu +11.50 m olup apsis içi ortalama +9,45 m kotuna indirilmiştir. Açmanın plan rölövesinde apsisin batı yanında +11,60 m kotunda mermer döşeme kalıntıları ve daha batısında ortalama +12,30 m kotunda mezarlar görülebilmektedir. Apsisin güney batısında başka bir yapıya ait olduğu düşünülen duvarlar ortaya çıkarılmaktadır. Bu açmanın diğer önemli bulgusu apsisin güneyinde ortalama +11,50 m üst kotunda ortaya çıkarılan 33-57 cm arasında genişlik ve 1,0 - 2,5 m arası yükseklikte 144,4 m uzunlukta (galeriler ve üç baca dahil) su kanalıdır ve plan rölövesinde 18/I karesinde kanal girişi görülmektedir. Eksedra'nın üzerine M.S. 5. yüzyılda apsisli ve üç nefli bir bazilika yapılmıştır. Eksedranın bu dönemden sonra bazilikanın apsisi olarak işlev değiştirdiği anlaşılmaktadır. Tez kapsamı dışına girdiği için Bazilikadan burada söz edilmeyecektir.

Resim 3.60. Apsisli Yapı'nın havadan bir görüntüsü.

Resim 3.61. Her biri 25 cm uzunluğunda dört parçadan oluşarak bir metre uzunluğa erişmiş bir künk sırası.

Alan 24 kazıları sırasında Apsisli Yapı'nın yan neflerinin belirlenmesi amacıyla.18/I açmasının indirilen seviyede 11.20 kotunda pişmiş topraktan her biri 25 cm uzunluğunda dört parçadan oluşarak bir metre uzunluğa erişmiş bir künk sırasına rastlanılmıştır. Künk sırası aşağıdan yukarı doğru uzanan daha büyük bir künkle bağlantılıdır (Res. 3.61). Bu nedenle seviye indirme doğu batı doğrultulu yönünde devam etmiştir. +11.10 kotunda zemininde bulunan büyük taş bloğun kaldırılmasıyla fark edilen su tüneline ilk kez Dr. Hakan Öniz ve ekibi girerek 20 metre ilerlemişlerdir. Daha sonra kanalın daralması nedeniyle, çalışma yer altı kanallarının incelenmesinde uzman bir ekibe yönlendirilmiştir.

Resim 3.62. Apsisli yapı yanındaki tünele giriş anı ve tünelin girişi.

Kazı bilim heyetine davet edilen mağara araştırma grubu tarafından ikinci kez girilmiştir (Res. 3.62). Grup tarafından tünele girilen noktadan itibaren suyun geliş yönüne doğru ilerlenilmiştir. Mağara Araştırma grubunun verdiği bilgilere göre; suyun aktığı yön bir duvar ile kapatılmıştır. Düzenli yerleştirilmiş taşlarla, harçsız olarak örülmüş olan bu duvar, taşların arasından suyun geçişine izin vermektedir. Burası belki de sudaki büyükçe nesnelere süzerek çeşmenin tıkanmasını önleyen kaba bir filtre görevi görmektedir. Çalışmalar sırasında tünelin detaylı ölçümleri alınıp plan ve kesit çizimi yapılmıştır.

Tünelin girişinden suyun geldiği yöne doğru 57 m uzanan ve içinde sürekli su akışı olan galeri mağara ekibi tarafından “Sulu Ana Galeri” olarak adlandırılmıştır (Eğilmez vd., 2017: 194). Yan duvarları ölçüleri 0,2 - 0,4 m arasında olan kaba işlenmiş taşlarla örülmüş bu galerinin tavanı ise düzgün kesilmiş geniş taş plakalarla örtülüdür. Bu galeri, girişte 0,97 m yüksekliğinde ve 0,75 m genişliğindedir. Tünelin genelinde tavanın yüksekliği ise 1-1,5 m arasında olsa da bir noktada 2,5 m’ye kadar çıkmaktadır.

Girişten suyun geldiği yönde ilerlemeye başlanınca, genişlik önce 0,57 m’ye, 10. m’de ise 0,33 m’ye kadar düşmekte ve ilerlemeyi güçleştirmektedir. Bu dar noktadan 26 m sonra ise tünelin ilk bacasına ulaşılmaktadır. Kesiti 0,56 x 1,06 m boyutlarında bir dikdörtgen formunda olan baca 4, 5 m yüksekliğindedir ve üzeri düzgün kesilmiş üç adet taş blokla kapatılmıştır. Bu bacada yaptığımız en ilginç gözlem, zeminden 1,75 m yukarıda başlayan ve kuzeybatı ve güneydoğu yönlerine doğru uzanan iki kanalın tespiti olmuştur. Zeminleri molozla kaplanmış olan bu kanalların sonları da muhtemelen yağmurlarla yukarıdan sürüklenen toprak ve molozla tıkanmıştır. Bacadan sonra 4 m daha ilerlendiğinde “Sulu Ana Galeri”den sola doğru, içinde su olmayan bir kol ayrılır. Bu kol 17 m uzunluğundadır ve zeminindeki 1,0 - 1,3 m kalınlığındaki çamur tabakasından dolayı “Çamurlu Galeri” olarak adlandırılmıştır. Sulu Ana Galeri’nin tavanının düzgün kesilmiş taşlarla yapılmış olmasına karşın, Çamurlu Galeri’nin tavanı tuğlayla örülmüş tonoz biçimindedir. Bu galeri 5 m yüksekliğinde bir baca ile sona ermektedir. Kesiti 0,5 x 0,67 m boyutlarında bir dikdörtgen olan bacanın üzeri tek bir taş plaka ile kapatılmıştır. Tünelin yapım ya da onarım tarihi ile ilgili ipucu veren tek buluntu olan damgalı bir tuğla da bu bacanın nişlerinin birinde bulunmuştur. Bazı harfleri belirsiz olan tuğlanın fotoğrafı, İstanbul Üniversitesi, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi Mustafa Hamdi Sayar tarafından incelemiş ve muhtemelen 22. vergi dönemine (indiktion) yani MS 5-6. yüzyıllara tarihlenebileceği belirtilmiştir (Sayar, 2013: 53-54).

Yol ayrımında sağa doğru Sulu Ana Galeri’den devam edildiğinde, 10 m sonra bu galeri 1,60 m yükseklikte, ancak son derece dar bir yarık halini almaktadır. Galerinin genişliği en üst kesimde 0,40 m, daha aşağıda ise 0,10 m’ye kadar düşmektedir. Büyük zorlukla geçilebilen bu dar bölüm 5,5 m sonra biraz genişlemektedir. Burada “Sulu Ana Galeri”nin yapısal şeklinin sona erdiği görülmektedir. Ancak tavan kaplamasından, bu ana galerinin devam ettiği, ama devamının daha sonra bilinçli olarak kapatıldığının izleri görülebilmektedir. Bu da, tünelin, değişik zamanlarda tamir gördüğünü göstermektedir

(Res. 3.63). Bu noktadan 4,5 m kadar sonra sola dönülüp, alçak ve dar bir yerden zorlanarak geçildiğinde, “Sulu Ana Galeri”ye su getiren, başka bir galerinin başlandığı görülür. 12 m uzunluğunda, 1,5 m yükseklikte ve 0,35 m genişliğinde olan bu yeni galeriye tavandan sarkan ağaç köklerinin yoğunluğu dolayısıyla “Sarkan Kökler Galerisi” adı verilmiştir. Bir önceki yan kolda, yani Çamurlu Galeri’de olduğu gibi bu galerinin tavanı da tuğla tonozla örülmüştür. Galeri boyunca 12 m ilerlendiğinde, 7,7 m yüksekliğindeki ve 1 x 1 m kesitindeki üçüncü bacaya ulaşılmaktadır. Bacanın üzeri taş plakalar ile kapatılmıştır. Üst noktaya yakın bir yerden dar bir deliğin düzensiz bir biçimde 1-2 m daha yukarı devam ettiği görülmüştür. Bu deliğin altındaki yatay bir sütun dikkat çekicidir. Yıllar içerisinde, bu delikten akan toprak, bacanın zemininde küçük bir tümsek oluşturmuştur. Bacada galeri ikiye ayrılmaktadır. Düz devam eden galeri 1,40 m yüksekliğinde ve 0,35 m genişliğinde 13 m devam edip sona ermektedir. Bu koldaki bir duvarda gözlenen is lekesi, Antik Çağ’da tünelde yapılmış inşa veya tamir işlemlerinden bir kalıntıdır ve yaptığımız en ilginç gözlemlerdendir. Bacadan sola ayrılan kol ise 1,60 m yüksekliğindedir ve 11 m devam ettikten sonra genişliğin 0,25 m’ye düştüğü noktada sona ermektedir. Her iki kol da taş duvar ile örülerek kapatılmıştır.

Resim 3.63. Tünelin değişik dönemlerde inşa edildiğini kanıtlayan örgü tekniklerinden tuğla tonoz.

Genel olarak, tüneldeki mevcut galerilerde birden çok mimari tekniğin kullanılmış olması farklı yapım aşamaları olduğunu düşündürmektedir. Tavanı taş plakalarla örtülü olan Sulu Ana Galeri'nin "aç-kapa" yöntemi ile inşa edildiği ve diğer yan galerilerden daha eski olduğu tahmin edilmektedir.

Bu ana galeriye bağlanan yan kol görünümünde olan diğer galeriler ise tuğla tonozlu tavanlarıyla mimari bakımdan ana galeriden farklıdır ve büyük ihtimalle sonradan yapılmış eklentilerdir. Olasılıkla yerleşimin su ihtiyacı zamanla artmış ve tünelin büyütülerek su toplama kapasitesini artırma gerekliliğini doğurmuştur.

Söz konusu tünelin yeraltından topladığı ve çeşmeye aktardığı su debisi, Kasım 2013'de saatte 1 m³, Ağustos 2016'da ise 0,9 m³ olarak ölçülmüştür. Bu su, kamuya açık bir çeşmenin kaynağı olması dolayısıyla, yalnızca evsel su ihtiyacını karşılamış olmalıdır. Söz konusu dönemde kişi başına düşen günlük ortalama su ihtiyacını kesin olarak bilmek mümkün olmamakla beraber, A. T. Hodge'un Roma İmparatorluk Dönemi için kabul ettiği miktar olan günde 10 litre, akla yakın görünmektedir (Hodge, 2002: 305). Bu rakam baz alındığında, Çeşme Tüneli'nin sağladığı saate 0,9 m³, yani günde 21.600 litre suyun en fazla 2160 kişinin günlük su ihtiyacını karşıladığını düşünebiliriz. Öte yandan, bugün birkaç yerde, suyun akışını engelleyen toprak/çamur birikintileri olduğu düşünüldüğünde, bakımının düzenli yapıldığı Antik Çağ'da, çeşmeden akan su debisinin, bugün ölçülenden yaklaşık % 50 daha fazla olması muhtemeldir.

"Kanat" sistemi, yerüstü su kaynaklarının yetersiz olduğu kurak bölgelerde, yeraltı sularını ihtiyaç duyulan noktaya nakleden bir tünel sistemidir. Bu sistemler, yeraltı suyunu yavaş ama sürekli şekilde akıtan ve kaynağından daha düşük bir irtifada yeryüzüne çıkmasını sağlayan hafif eğimli tüneller ve bu tünellere yer yüzeyinden erişim sağlayan baca dizilerinden oluşur. Söz konusu bacalar, hem tünel kazılırken yeraltında izlenecek yönün doğruluğunun kontrolünü, hem de hafriyat toprağının dışarı atılmasını sağlar. Ayrıca bu bacalar tünellerde zamanla birikecek çamurun temizlenmesi ve gerekli tamiratların yapılması için kullanılan girişlerdir (Cressey, 1958: 27-36; Hill, 1997: 33-35; Wilson 2009: 290). Küçükçekmece Gölü kıyısındaki yerleşimde ortaya çıkarılan ve detaylı tasvirleri yukarıda verilen iki yapı da, yeraltı suyunu toplayan ve belli bir mesafe taşıyarak yeryüzüne çıkaran hafif eğimli galeriler ve bu galeriler boyunca sıralanmış bacalarıyla kanat sisteminin tipik örnekleridir (Eğilmez vd., 2017).

Araştırılan tünellerden Çeşme Tüneli, içinde damgalı bir tuğla M.S. 5-6. yüzyıla tarihlenmiştir. Ancak bu tuğlanın orijinal tünele sonradan eklenmiş olduğu düşünülen bir galeride bulunmuş olması, en eski “Sulu Ana Galeri”nin daha yaşlı olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Büyük Sarnıç Tüneli ise tarihlenmeye yardımcı olacak bir buluntu vermemekle birlikte, beslediği açık sarnıcın damgalı tuğlalar sayesinde I. Constantinus dönemine (M.S. 324-337) tarihlenmesi, tünelin de bu dönemde yapılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İstanbul’un 22 km batısında ortaya çıkarılan bu yapıların, başkent in en büyük ve önemli su yapılarıyla, yani Valens (Bozdoğan) Kemer i (MS 373), yalnızca yazılı kaynaklardan bilinen Modestica açık sarnıcı (MS 363-369), bugün de yerlerinde duran Aetius (M.S. 421), Aspar (M.S. 459) ve Mokios (Erken 6.yüzyıl) açık sarnıçları ve Bazilika (Yerebatan) Sarnıcı (M.S. 527) ile büyük ölçüde çağdaş oldukları söylenebilir (Crow vd., 2008: 14-19, 126-132). İstanbul’un M.S. 330 yılında Roma İmparatorluğu’nun yeni başkenti yapılması bu kenti dönemin en önemli metropolüne dönüştürmüştür.

Bathonea olarak Byzantion’a bağlı bir Phyle olduğu düşünülen (Eyice, 1977-1978: 59; Aydınğün, 2017b: 69-75) yerleşimde sürdürülen kazılar, bu girişimin sadece yeni başkenti değil, onun yakın çevresindeki daha küçük yerleşimleri de büyük çapta dönüştürdüğünü göstermiştir. Bu kazılarda ortaya çıkarılan, Helenistik temeller üzerine inşa edilmiş M.S. 4. ve 6. yüzyıla ait büyük kamusal yapılar zaten deniz ticareti için müsait konumda olan kentin bu dönemde önemli ölçüde büyüyüp önem kazandığını kanıtlar. Yalnız bu büyüme aynı başkentte olduğu gibi artan su ihtiyacını da beraberinde getirmiş ve büyük su nakil ve depolama yapılarının inşasını gerekli kılmıştır. Küçükçekmece kıyısındaki yerleşimde ortaya çıkarılan yapıları farklı ve özel kılan nokta ise su toplama ve nakil işlevi için kanat tünellerinin kullanılmış olmasıdır. Söz konusu çeşmeyi ve sarnıcı beslemek için, yalnız İstanbul çevresinde değil, Anadolu ve Balkan coğrafyasının genelinde çok nadir rastlanan bu tekniğin seçilmiş olması gerçekten ilginçtir. Romalıların kanat sistemini başarıyla kullandığı göz önüne alındığında, araştırdığımız tünellerin, bu tekniği imparatorluğun başka bölgelerinde uygulamış olan ve İstanbul’un başkent olmasını takiben bu çevreye getirilen Romalı mühendisler tarafından yapılmış olma olasılığı yüksektir (Eğilmez vd., 2017).

3.4.6. Küçük Liman, Liman yolu ve Çevresi

Firüzköy Yarımadasının en güneyindeki Büyük/Bilgili limanından yaklaşık 2,1 km kadar kuzeyde yer alan arazide tespit edilen mimari, arkeolojik kalıntılar göl kıyısında iki iskeleli küçük bir limanın varlığını göstermiştir. (Res.3.64.).

Resim 3.64. Google Earth'den Küçük Liman koyunun kazı yapılmadan önceki görünümü.

Resim 3.65. Küçük Limandaki taş iskele.

Resim 3.66. Küçük Liman taş iskele.

İki iskele arasındaki teras duvarlarında bazen üç sraya varan büyük blokların sağlam biçimde korunduğu görülmüştür. İkinci iskele ile arasında 137 metrelik açıklık bulunmaktadır. Alan 21, 25 X ve 25. Alan 5/J arasında kalan iskeleler arasındaki bölümde kıyı şeridi üst üste büyük taş bloklardan oluşmakta olup, harçsız duvar sırası şeklinde örülmüştür. Denizcilik ve limanlar konusunun önemli uzmanlarından Prof. Dr. David Blackmann ve Katerina Dellaporte 2010 yılında Viyana'da gerçekleştirilen "In Poseidon Realm" başlıklı kongrede sunulan bildiri sonrasında iki iskele arasındaki üç sıra büyük bloklardan oluşan ve arada harç bulunmayan bu kıyı şeridini Klasik Çağ'a tarihlenmişlerdir (Res 3.67). Kıyıda ele geçen bazı amfora ağız ve dipleri de M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenebilmektedir.

Resim 3.67. Küçük Limanda iki iskele arasındaki duvarlar.

Bu iskelelerden Alan 21, 25/X karelajına giren güneyde sağ taraftakinin açılması kararlaştırılmış ve kazı ekibi bir metre kadar derinliğe inerek iskelenin 3 x 10 metresini ortaya çıkarmıştır. 1 metre derinliğe inilen açmada düzgün kesme taş ve moloz taşlarla yapılmış iskelenin metal kenet izleri görülmüştür (Res. 3.69).

Resim 3.68. Taş iskelenin kazısının başlangıcı.

Resim 3.69. Taş iskelenin demir kenet sistemi.

Demir atkılı düz kenet izlerinden iskelenin, Erken Roma döneme ait olduğu sanılmaktadır.

Resim 3.70. İskelenin arkasındaki antik yol kazısında 5x10 aralıklarla açılan sondajlar.

Resim 3.71. Karadan gelerek taş iskeleye bağlanan antik yol kazısı.

Resim 3.72. Göl içinde Korint sütun başı.

Küçük Limanın koyunda, göl içinde M.Ö. 1-2. yüzyıllara ait Korint sütun başlığı ve parçası, rıhtımda ise gemilerin yanaşabilmesi için sütun tablaları ve düzgün bir şekilde açılmış delikli büyük taş bloklara da rastlamak mümkündür.

Resim 3.73. Tekne bağlama için hazırlanmış palamar taşları.

Resim 3.74. Kıyı boyunca görülen büyük boyutlu tekneleri bağlama palamar taşları.

Delikli taşların büyük boyutlu tekneleri bağlamak üzere kıyıda ki rıhtıma yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar ve buluntular kıyı duvarlarının en erken Klasik Çağ'da örüldüğü sonraki çağlarda da iskele rıhtım gibi ekleme ve onarımlarla devamlılık arz ettiği anlaşılmıştır.

Duvar sıralarının devamı sırasında zaman zaman kare ya da dikdörtgen planlı mekanlara büyük taş yapı bloklarından oluşan kalıntılara rastlanılmıştır. Küçük limanın kazısı yapılan iskele yapısından 125 metre güneyinde Alan 25 içinde 5/J açmasında kıyıda liman duvarlarına bitişik olarak inşa edilen oda biçimli bir yapı ortaya çıkarılmıştır.

Resim 3.75. Çekkek yeri ya da tekne yapım yeri olduğu düşünülen kare planlı kıyı yapısı.

Burasının gemi, tekne yapımı için kullanılan tersane veya çekkek yerleri olabileceği sanılmaktadır. Bu yapının arkasındaki 25/2-6 I-J Açmasında göl kıyısı boyunca devam eden üst kotu +1,50 m olan Roma dönemi duvarı, ortalama +1,00 m kotunda yol döşemesi ve limana temiz su sağlayan V biçimli olarak düzenlenmiş pişmiş toprak künkten kanallar görülmektedir.

Resim 3.76. Kazı ve basit onarım sonrasında Küçük Liman iskelesi.

Alan 21 içinde 25/X açmasında başlanılan Küçük limanın güneyindeki iskeleye bağlanan yol 3.80 - 3.85 metre genişliğindedir.

Liman yolu olarak adlandırılan yol, kazısı yapılan taş ve mermer döşeli iskeleden itibaren karaya doğru ilerledikçe 14/X karelajları arasına ulaşır. Batı yönde 110 metre devam eder ve sonra 90 derecelik açıyla güneye doğru kıvrılarak 50 metre takip edilmiştir. Bu yol geç dönem yapılarının altına doğru ilerlediğinden kazısına devam edilememiştir. Yolum ulaştığı son karelaj Alan 24 içinde 14/B dir. Küçük liman yolunun özenle düzenlendiği, yolun tam olarak batı yöne oturması ve sonrasında tam doksan derecelik açıyla güneye dönmesinden anlaşılmaktadır (Res.3.77).

Resim 3.77. Küçük Liman Yolunun havadan görünümü (foto Murat Öztürk),

Liman yolunun iki kenarı iri bordür taşları ile çevrelenmiştir. Liman yolunun en altında kum ve üzerinde yumruk büyüklüğünde küçük taşlar onun da üzerinde sıkıştırılmış sert toprak ile stabilize yapılmıştır (Res. 3.78.).

Resim 3.78. Küçük Liman yolu kazı ve onarım sonrası.

Bu teknik Roma Çağının yol yapımının özelliklerini taşımaktadır. Yol üzerinde hayvan nalları ile nal çivilerinin ele geçmesi küçük limana yanaşan teknelerden indirilen yüklerin hayvanlarla kent meydanına taşındığını ya da buradan kara yoluyla *Via Egnatia*'ya ulaştığını göstermektedir. Çünkü günümüzde hala Ecdat Yolu olarak adlandırılan yol, eski *Via Egnatina*'nın bir koludur.

Resim 3.79. Küçük Limandan sonra Via Egnatia'ya bağlanan Roma Yolu kalıntısı.

Bu yol yerleşmenin merkezindeki meydana yaklaşırken geniş bir alana yayılmış olan kalıntılar arasında taş bloklar ve mermer döşeli olarak 8 metreye kadar genişler (Res. 3.80.). Bu aşamadan sonra taş ve mermer döşeli yol antik yerleşmeden yukarı kuzeye doğru çıkar ve üzeri yakın zamanda asfalta kapatılmış biçimde yarımadaının içinde batı yönde 1,5 km ilerler, Liman yolu sonunda Firüzköy Yarımadasının batısındaki Eşkinöz deresi üzerinde 2010 yılında İSKİ tarafından yıkılan tek gözlü Roma Köprüsüne ulaşır (Res. 3.81).

Resim 3.80. Mermer ve taş döşeli yol yer yer 8 metre genişliğe ulaşıyor.

Resim 3.81. Eşkinöz nehri üzerinde Via Egnatia ile birleşen tek gözülü köprü.

Buradan karşıya Avcılar kıyılarına geçerek kuzeye yukarı kıvrılır ve eski *Via Egnatia*'ya bağlanır. Küçük Liman ile yol bağlantısı ilişkisi, Bathonea'da deniz yoluyla gelen malların karadan iç kesimlere bu yol ile dağılımının yapıldığını ya da Trakya tarımsal ürünlerinin deniz aşırı bölgelere gönderildiği aktarma limanı özelliğini çok iyi

yansıtmaktadır. Bilindiği gibi gemilerin/teknelerin kullanabildiği kıyı ve koyların hepsi Liman tanımına girmemektedir. Liman tanımı içerisinde gemilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı, bakım ve onarımlarının ve/veya inşaatlarının gerçekleştirildiği, depolama imkanları bulunan, bekleme, yükleme-boşaltma, bakım veya servis hizmeti aldıkları yerler olması dışında en önemli özelliği geri planında limanın hizmet verdiği ve etkilediği kara alanı ile yol bağlantılarının olması gerekir.

Küçük limanda, iskele ve rıhtım çevresinde yapılan kazı çalışmalarında Akdeniz'in pek çok köşesinden M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren kullanılmış amfora ve seramik parçaları, sikkeler ile çok sayıda metal çivi ele geçmiştir.

Resim 3.82. Küçük Liman teras duvarları kazısında ele geçen gemi inşasında kullanılan çiviler.

Ayrıca, çekek yerlerinin (Res. 3.83) ve su kanallarının (Res. 3.84) varlığı yanında geri plandaki antik yollar, Bathonea'ya ulaşan gemi/teknelerin hem mal boşaltıp yüklediği, hem de onarım ve temiz su ihtiyacını karşılayarak alt yapı ve teknik hizmet aldıklarını göstermektedir.

Ayrıca, Küçük limanın gerisindeki meydan çevresinde depolama birimleri yer almakta, bölgede tutulan balıkların vergisi içinde bir havuz yer almaktadır.

Resim 3.83. Tekne çekek yeri ve arkasındaki silo /depo mekanı.

Resim 3.84. V biçimli gelerek tekne çekek yerine ulaşan temiz su temin hatları.

3.4.7. Meydan (Macellum) ve Havuz

Küçük limandan, yukarı doğru gelen liman yolunun diğer antik yolların kesiştiği havuzlu meydanda yürütülen kazılarda 2017 itibarı ile açılan alan toplamı yaklaşık 2800 m² 'dir. Liman yolu yukarıda Helenistik ya da Erken Roma dönemine tarihleyebildiğimiz 5

m x 7 m'lik bir havuza ulaşmaktadır (Res. 3.85.). Havuz, kireçtaşı blokların düzgün kesimiyle oluşturulmuştur.

Resim 3.85. Meydana bitişik durumdaki havuzun dış duvarları.

Resim 3.86. Havuz kazısı ve arkada meydan.

Birkaç basamakla havuza iniş merdiveni yapılmıştır. Havuzun en üst sırasındaki taşlar, içte silmeli olarak işlenmiştir. Havuzun tabanı da yine çok düzgün kesimli kaplama taşlarıyla örülüdür. Havuzun kuzeyinde yakın zamana kadar anıtsal bir kapı girişi olan birimin olduğu 1980'lerde çekilmiş yerel halkın fotoğraflarından anlaşılmaktadır (Res. 3.87).

Havuz ve hamamın önünden geçen taş ve mermer döşeli antik yol geniş bir meydana bağlanmaktadır (Res. 3.89, 90).

Resim 3.87. Havuzun 1980'lere kadar ayakta kalmış anıtsal girişi.

Resim 3.88. Meydana bitişik durumdaki 5 x 7 m ölçülerindeki havuzun temizlik ve kazı sonrası.

Kazılarak ortaya çıkarılan meydanın ölçüleri 40 x 40 m'dir (Res. 3.127). Bu meydanın uzak bölgelerden ürünlerin satışı yanında, antik balık pazarı (Makellon ya da Macellum) olarak da kullanılmış olacağı kazı başkanı Şengül Aydıngün tarafından önerilmektedir.

Resim 3.89. Kazılarak ortaya çıkarılan meydan 40 x 40 m.

Resim 3.90. Meydan kazısı sonrası kesişen yollar.

Şengül Aydıngün'e göre; Küçük Liman kıyısında bulunan, *EPARKOU* damgalı bir unguentarium parçası, burada yerel bir yöneticinin varlığını belirtmektedir. Bilindiği üzere antik çağda balık satıcıları loncası başkanı gün ağarırken günlük balık miktarını bölge yöneticisi olan *eparkhos*'a bildirmek ve belli bir miktarını vergi olarak ödemek zorunda (Dagron, 2002: 459) olduğundan bu meydan ve havuz balıkçıların gece boyunca tuttıkları balıkları küçük liman yolundan taşıyarak meydana getirdikleri yer olmalıdır (Res. 3.90).

Resim 3.91. Havuzun güney yönündeki yapı kalıntısı ve sonradan eklenen Osmanlı hamamı.

Balıkçılar, vergiyi buradaki havuza balık olarak bıraktıktan sonra da balıklarını meydan da diğer ürün satıcılarıyla birlikte pazarlama yoluna gidebilmektedir (Aydınğün, 2017a: 6; 2018: 271-272). Firüzköy Yarımadası Çanak Çömleksiz Neolitikten beri tarımın yapıldığı bir bölgedir. Günümüzde bile mutlak tarım arazisi olarak belirlenmiş bu alandan tarım ürünlerinin de buradaki meydana depolanarak gönderilmiş olması gerekir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde balıkçılığın kent ekonomisindeki yeri çok önemlidir. Antik kaynaklara göre, Küçükçekmece’de yaşayan nüfusa oranla, o yıllar için çok büyük bir tutar olan yıllık 15.000 bin ton balık tutulmaktadır (Bursa, 2010: 14-18). Roma ve Bizans dönemlerinde İstanbul ve yakın çevresinde loncalar aracılığıyla yürütülen her türlü ekonomik faaliyet rahatça denetlenebilmektedir. Lagün gölleri tuzlu, ılık ve besinle dolu olduklarından palamut ve ton gibi göçmen balıkların yanı sıra kefal, kılıç, yılan balığı gibi diğer balıkların da rahatça üremelerine olanak sağlarlar. Küçükçekmece’nin kefal yumurtasından üretilen havyar kurutması ve Garum adlı balık sosları Antik Çağ boyunca oldukça revaçtadır (Deveciyan, 2006: 218).

Havuz güney yönde ince tuğlalarla yapılmış küçük bir su yapısı ile bağlantılıdır. Bu yapının hamam olduğu sanılmaktadır. Söz konu hamam Osmanlı döneminde yeniden eklemelerle tekrar kullanılmıştır.

Kazı ekibince Büyük Liman/Bilgili Limanı olarak adlandırılan yarımadaının ucundaki alanda, düzgün kesme taş ve moloz taşlarla yapılmış, 1,5 m kalınlığında, limanın teras duvarları, doğu yönde 80 metre, batıda 105 metreye uzanan teras biçimli rıhtımı ile 40 metrelik denize dik uzanan iskeleye ait kalıntılar bulunmaktadır (Res. 3.92, 93). İskelenin ucunda kanat yapan bir çıkıntı ve dörtgen bir birimin kalıntıları mevcuttur. Kıyadaki teras ve rıhtım yapılarının harçsız mükemmel işçiliği ile örgü tekniği M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

3.4.8. Büyük/Bilgili Limanı ve Fener

Alan 36, Alan 38 ve Alan 39 içerisinde Göl üzerinde kuzeyden güneye doğru uzanan Avcılar Firuzköy Yarımadası'nın ucundaki doğal olmayan ve karada en geniş yeri 162 metre olan üçgenimsi bir çıkıntı, başka bir antik limanın kalıntılarına aittir.⁶²

Resim 3.92. Google Earth'den Firuzköy Yarımadasının güney ucu.

⁶² Antik Liman kalıntılarında kazılarımıza desteklerini esirgemeyen ve ilk keşif ve kazı çalışmalarını beraber yürüttüğümüz Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili'nin ismi verilmiştir.

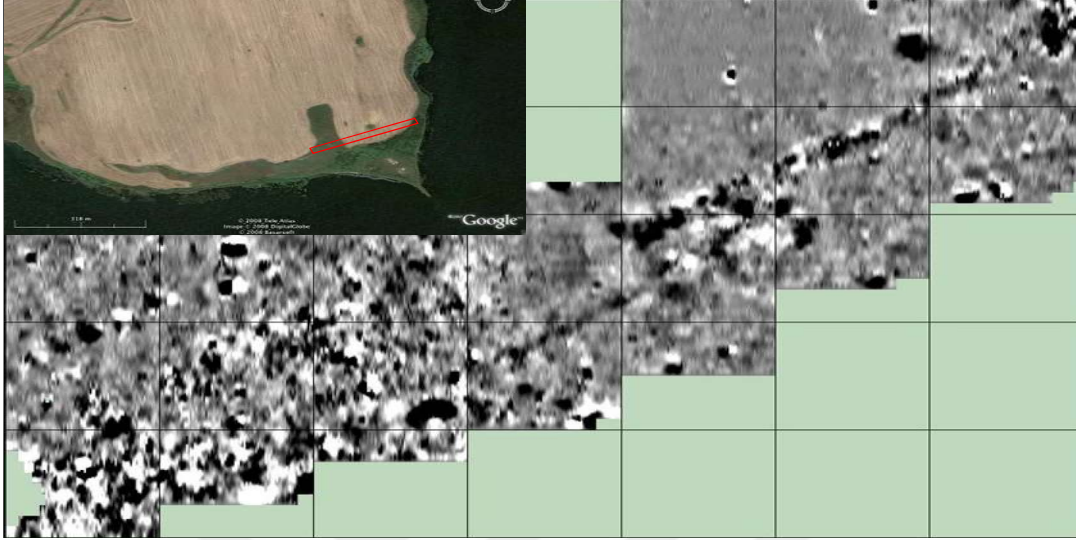

Resim 3.93. Büyük/Bilgili Limanı havadan görünümü (Foto. Murat Öztürk).

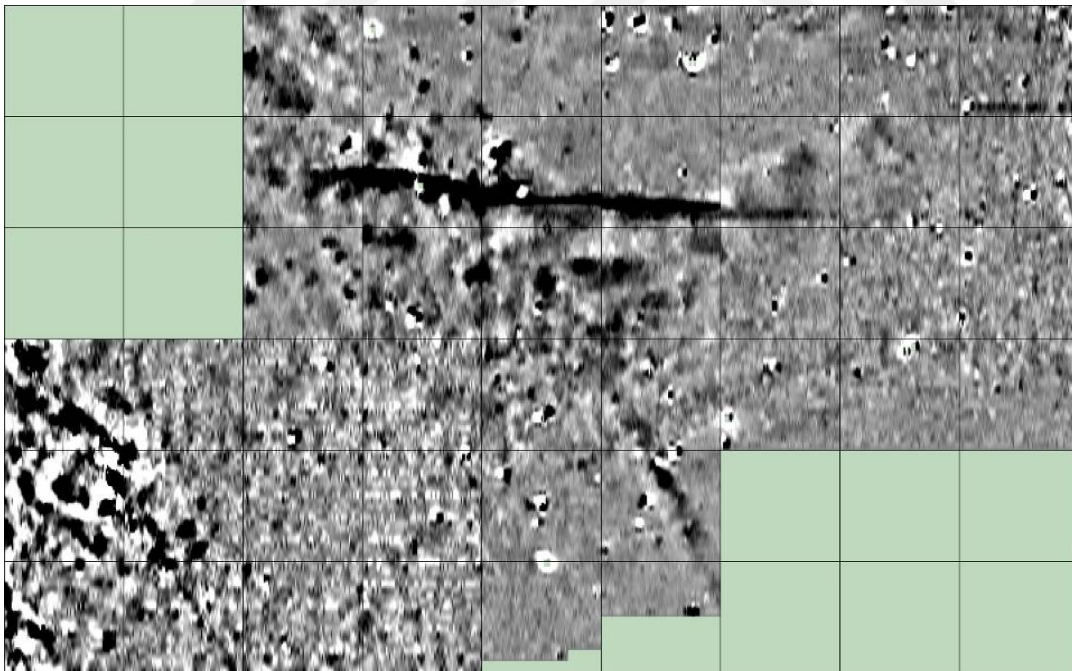

Resim 3.94. Büyük/Bilgili Limanı teras duvarları doğu ve batı yöndeki kalıntıları.

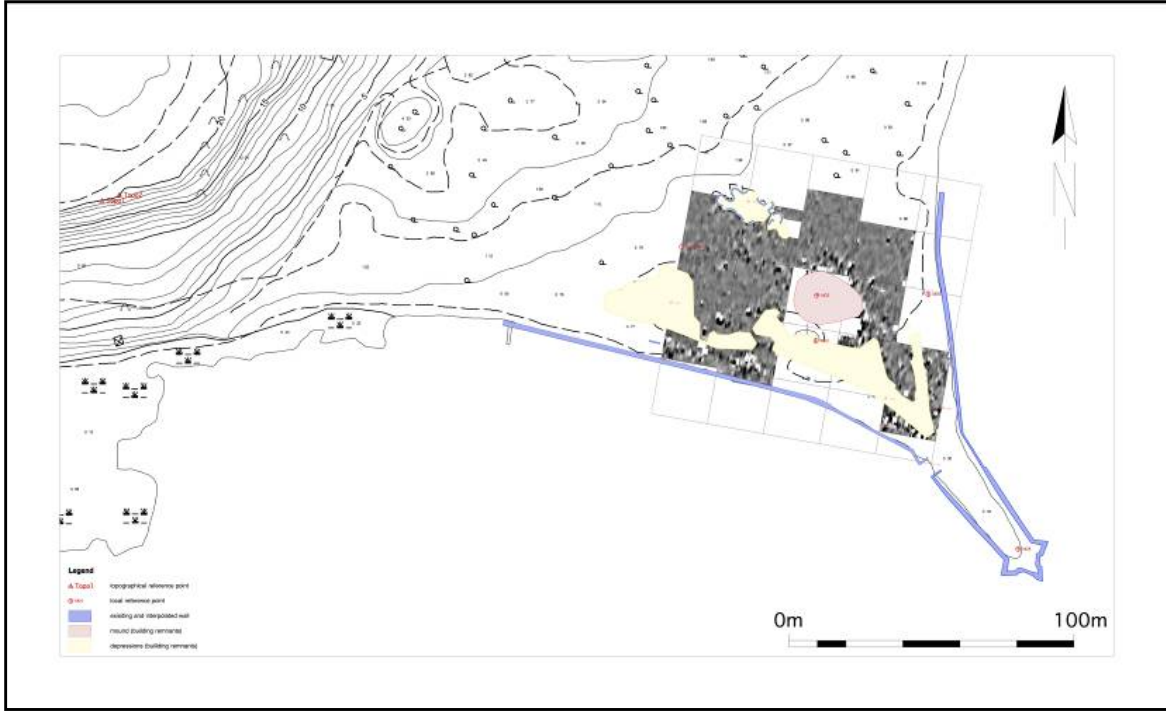
Alanda yürütülen jeofizik çalışmaları sırasında üçgen biçimli liman yapısının yarımadanın kara kısmında ayrıca karşılıklı iki adet yuvarlak kule temeli tespit edilmiştir (Res. 3.95.).

Res. 3.95. Büyük Liman kara kısmında sur ve kule temelini gösteren jeofizik çalışma.

Resim 3.96. Büyük Liman'da üst üste bir kaç mimari tabakayı gösteren Jeofizik çalışmalar.

Resim 3.97. Büyük Liman'da üst üste bir kaç mimari tabakayı gösteren Jeofizik çalışmalar.

Büyük Liman/Bilgili Limanı kalıntıları arasında; iskelenin ucundan itibaren 272 metrede göl içindeki kayalık üzerindeki kalıntılar arasında kiremit-tuğla kalıntıları duvar formları, mermer döşeme parçaları, lahitler ve seramik kalıntılarına rastlanılmıştır.

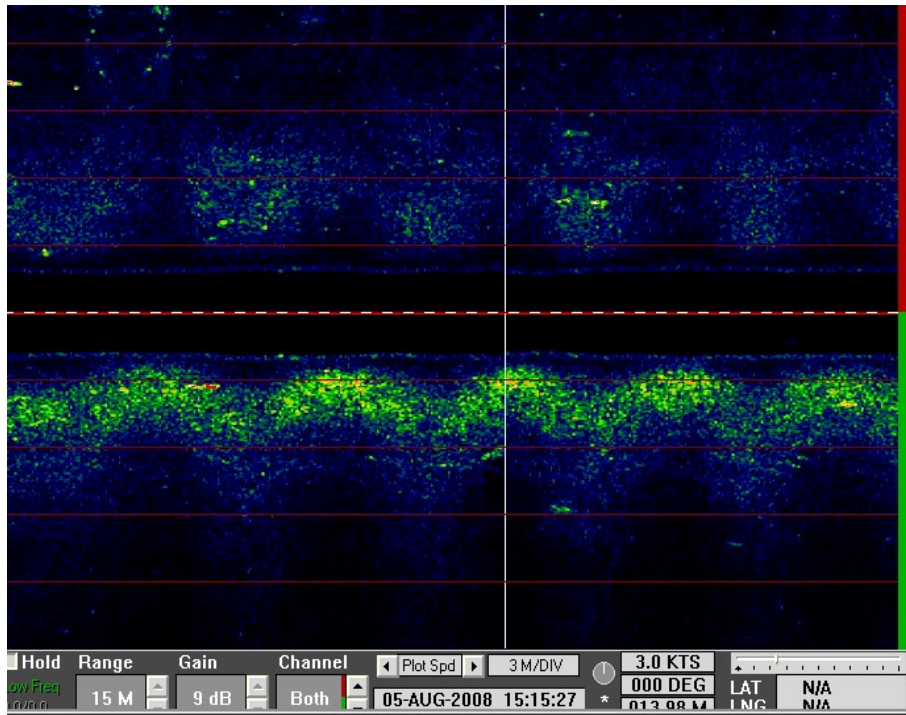

Resim 3.98. Göl içinde Roma Dönemi lahit kapağı.

Resim 3.99. Göl içindeki lahit kapağının teknesi.

Resim 3.100. Side Scan Sonar çalışması.

Göl içindeki diğer kalıntıların incelenmesi için tekneler eşliğinde “Side Scan Sonar” tarama çalışması yapılmış olup (Res. 3.100), bu taramalar sırasında göl içinde metal çapalar olabilecek, veriler gözlenmiştir (Aydınğün ve Öniz 2008: 42).

Kıydan göl içine uzanan bir mendirek ve göl içinde deniz feneri olabileceği sanılan mermer blokların varlığı sonar cihazı verileri yanında su yüzeyinden de takip edilebilmiştir. Fener olabilecek yapının kalıntıları göl içinde belirgindir (Res. 3.101).

Resim 3.101. Büyük/Bilgili Liman yapısının ucu ve açıkta fener kalıntısı (Foto Murat Öztürk).

Kare plan verebilen bir biçimde yapının iki ayrı seviyede temel taşları yer almaktadır (Res. 3.106). Üstteki seviyedeki kalıntıların harç örnekleri 5. yüzyıla tarihlenmektedir. Alttaki büyük bloklar arasında harç yoktur o nedenle çok daha eski olmalıdır. Fenerin Kazısı göl sularının aşırı derecede kirliliği nedeniyle sağlığa zararlı olduğundan yapılamamıştır. Küçükçekmece Gölü üzerindeki Firüzköy Yarımadası'nın üzeri ve çevresinde tespit ettiğimiz tüm bu verileri genel olarak değerlendirdiğimizde; Yarımadanın en güney ucundan başlayarak kuzey doğusu boyunca uzanan teras duvarları ve rıhtım sıralarıyla kilometrelerce kaplanmış iki limanlı, bir antik fenerli ve karadaki anıtsal yapılarıyla oldukça büyük bir bütüncül liman kompleksi organizasyonunun varlığını görebiliriz.

Resim 3.102. Büyük/Bilgili Limanı planı (Çizim Hakan Öniz).

Resim 3.103. Fener kalıntısının planları (Çizim Hakan Öniz).

Resim 3.104. Göl içinde mimari yapı temel kalıntıları.

Resim 3.105. Göl içinde su altı ekibinin çalışmaları.

Resim 3.106. Fener yapısına ait taş bloklar, göl sularının kirliliğinden görüntü net değildir.

Büyük/Bilgili limanındaki kazı çalışmaları limanın hemen göl ile bağlantı noktasında yapılmıştır. Kazı çalışmalarında yaklaşık 1 x 3 metre boyutlarında bir sondaj açılmıştır. Bu açmada 50 cm derinlikte daha önce jeofizik çalışmalarıyla tespit edilen duvar kalıntısına ulaşılmıştır (Res. 3.107.). Büyük Liman ve çevresinde düzgün kesme taş ve moloz taşlarla yapılmış liman duvarları kalıntıları ve limanın hemen arka tarafında Osmanlı dönemi çiftliğine ait havuz kalıntıları altında sarnıç yapısı bulunmaktadır. Sarnıçtan denize doğru bir kanalın varlığı 1 x 2 metrelik sondaj kazısı sırasında tespit edilmiştir (Res. 3.108.).

Resim 3.107. Büyük/Bilgili Limanı kazı çalışmalarında çıkan duvar.

Resim 3.108. Büyük/Bilgili Limanı kazı çalışmalarında çıkan kanal.

Heyette bulunan Bristol Üniversitesi ekibi tarafından alanda yürütülen jeofizik çalışmalarını sırasında da bu kanal tespit edilmiştir. Aynı ekip sarnıç yapısındaki ahşap kalıntılar üzerinde de dendrokronolojik çalışmalar yapmıştır (Res. 3.109, 110).

Resim 3.109. Bristol Üniversitesi tarafından yapılan dendrokronolojik çalışma sırasında örnek alımı.

Resim 3.110. Bristol Üniversitesi tarafından yapılan dendrokronolojik çalışma.

Söz konusu alanın yarımada şeklinde göle doğru uzaması ve göle uzanan uç noktasında düzgün kesme taşlardan yapılmış duvar kalıntıları olması nedeniyle buranın büyük bir antik bir liman ve liman açıklarında bir antik fener kalıntısı üzerinde olduğu sanılmaktadır.

Resim. 3.111. Büyük/Bilgili Limanı ile Küçük Liman arasında takibi yapılan 1,5 metre kalınlığındaki teras duvarları.

Firüzköy Yarımadası ve çevresinin göl ile uyumlu jeolojik yapısı, korunaklı doğal koyları nedeniyle çok daha öncelerinden itibaren Tunç Çağı'nın denizciliğe hakim toplulukları tarafından fark edilmiş ve kullanılmış olması gerekir. Yarımadanın en güney ucunda ve doğusundaki Büyük ve Küçük Limanlar dışında doğu yönde Eşkinöz deresi tarafındaki kıyılarda Tunç Çağının koton tarzı (dere ağızlarının ya dere içindeki koyların çekek yeri olarak kullanılması) limanların da bulunması olasıdır. Ancak Eşkinöz deresi sürekli taşıdığı alüvyal birikimiyle yarımada ile anakara arasındaki boşluğu doldurmaktadır. Bu nedenle Tunç Çağı Limanı jeofizik, karot ve sondaj gibi yöntemler kullanılarak tespit edilebilir. Küçükçekmece Gölü'nün geçmişte deniz bağlantılı açık bir koy olduğu jeolojik olarak belirgindir. 6 x 10 km uzunluğa sahip koya rüzgarlı günlerde girildiğinde de kıyıya yakın sığınacak yerler aranmalıdır. İlk başta Tunç Çağı boyunca doğal haliyle kullanılmış olmalıdır. Sonraki dönemlerde de ihtiyaca göre tasarlanmıştır.

Elimizdeki bilgiler şimdilik Firüzköy Yarımadasında ilk inşa edilen limanın Klasik dönemde Küçük Liman olarak adlandırdığımız bölgede kurgulandığını göstermektedir. Bu nokta Yarımada üzerindeki doğal küçük girintisiyle söz konusu çağlardaki tekneler için uygun bir nokta olup maliyet açısından daha ekonomiktir. Yapı taşlarının gölün hemen kuzeyinden Yarımburgaz karşıdaki kayalıktan önce nehir sonra göl bağlantısıyla getirilmiş olduğu malzeme benzerliğinden anlaşılmaktadır.

İkinci olarak Büyük/Bilgili Limanın yapıldığı malzeme ve teknikten anlaşılmaktadır. Yarımadanın ucundaki üçgenimsi plan veren bu liman toplam 500 metrelik 1,35 - 1,50 cm aralığındaki teras duvarlarıyla inşa edilmiştir. Bilgili Limanının inşası Küçük Limana göre çok daha fazla iş gücü ve maliyet gerektirmektedir. Ayrıca yarım adanın ucunda doğal olmayan bir biçimde çıkıntı şeklindeki üçgenimsi alanın 8850 m² doldurularak limanın inşa edildiği belirgindir. Büyük/Bilgili Limanı ile Küçük Liman arasında da karadan kuzeye doğru uzanan bir bağlantı yolu olmalıdır.

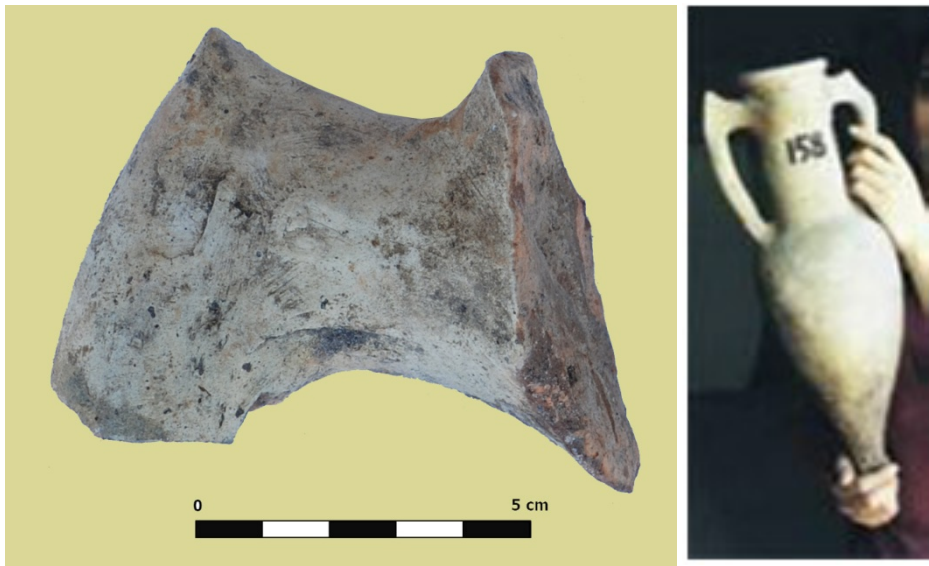
Takip eden resimlerde (Res. 3.112 – 3.116.) M.Ö.5 yüzyıldan Roma Dönemine kadar tarihlenebilen Küçük ve Büyük/Bilgili limanı çevresinde ele geçen amfora, firnisli kap parçaları, figürin ve sikke gibi arkeolojik malzeme görülmektedir.

Resim 3.112. Soldaki resimde M.Ö. 5 yüzyıla ait amfora ağzı.

Resim 3.113. Soldaki resimde M.Ö. 5 yüzyıla ait amfora dip parçası.

Resim 3.114. Helenistik-Roma Amfora kulpu.

Resim 3.115. Hellenistik -Roma seramik parçaları

Resim 3.116. Roma dönemine ait pişmiş toprak figürin parçası ve sikke.

Küçükçekmece Gölü'nün, ilk zamanlar Marmara Denizi'nin bir koyu olduğu zamanla kapandığı bellidir. Geç Antik Çağ gezginlerinden, M.S. 552-558 yılları arasındaki

olayları aktaran Myrinalı Agathias, Küçükçekmece Gölü'nün, Iustinianos döneminde (527-565) İstanbul'un bir limanı/demir yeri olduğunu bildirir (Agathias, V. 3).

Bathonea Limanlarının en yoğun kullanıldığı dönemler M.Ö.4 - M.S. 6. yüzyıl arası olarak görülmektedir. Bunun nedenleri arasında M.S. 6. yüzyıl öncesinde deniz ile gölü ayıran kumsalın bugünkünden çok daha açık olduğu sanılmaktadır. 6. Yüzyılda İstanbul'da yaşanan ve Ayasofya'nın da kubbесinin çöktüğü büyük depremden Küçükçekmece ve çevresi çok etkilenmiştir (Res.3.127). Deprem sonrasında göl içinde ve ağzında çökme ve yükselmelerin olduğu sanılmaktadır.

Resim 3.117. Yıkımı gösteren 6-7. yüzyıllarda kullanılmış amforaların üzerine çökmüş duvar.

Bu olaydan sonra muhtemelen deniz ve gölün ayrışması daha hızlı gerçekleşmiş olmalıdır. Koyun önünde ince bir kıyı kordonunun (kıyı oku) oluşmasının hızlanmasıyla deniz ve koy birbirinden ayrılarak lagün gölüne dönüşmüştür (Res. 3.128).

Kıyı okunun doğuya doğru uzaması ile birlikte 1650 m uzunluğunda ve 45 m genişliğinde göl ile denizi birleştiren bir gideğen (göl ayağı) oluşmuştur (Doğaner, 2000: 6). Bu coğrafi oluşum antik çağda Myrmex günümüzde ise Menekşe Kanalı olarak tanımlanmaktadır (Res. 3.129).

Resim 3.118. Mrymex / Menekşe kanalının Google Earth'ten görünümü.

Resim 3.119. Göl ile denizi birleştiren gidegen (Menekşe/Myrmex Kanalında tekneler).

3.5. Bathonea Limanlarının Son dönemleri

Doğal konumu nedeniyle ilk denizcilik faaliyetlerinden itibaren denizcilerin sığınacağı, içme suyu gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği, mallarını karaya çıkarabileceği, daha iç kesimlere aktarabileceği bir koy olarak tercih edilmiş olan Küçükçekmece'de oluşturulmuş limanların uzun yıllar işlek bir vaziyette kullanıldığı kazılarla ortaya çıkmıştır. Limanların ve yerleşmenin 6. yüzyılda yaşanan deprem ve ardından göl önündeki çökme yanında, 7. yüzyıl başında yaşanan Avar saldırısı olarak düşündüğümüz uğradığı yıkımlı saldırıdan sonra, bir kaç yüzyıl kullanılmadığı anlaşılmıştır. Kazılarda ele geçen malzemeler arasında 7.yüzyılın ilk çeyreğinden 9. yüzyıl başına kadar hiç bir buluntunun olmaması bölgenin bu tarihlerde terk edildiğini göstermektedir. Bathonea'nın 9.-12. yüzyıllar arasında tekrar canlandığı, bazı yapıların alttaki yapıların üstüne tekrar inşa edildiği ve limanların onarıldığı görülür. Bu yüzyıllar arasında uzak mesafeden gelen tüccar topluluklarının arasında kuzeyli grupların da olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemlerden kalan seramik ve amforalar yanında 2012 ve 2013 kazı sezonlarında, Limanlar çevresinde ve 8. Alan olarak adlandırılan bölgede yapılan mezar kazılarından bir dizi yabancı kökenli olduğu anlaşılan obje ele geçmiştir. Yapılan incelemeler ile kazı ekibi üyesi Blazej Stanislawski'nin değerlendirmesiyle bu malzemenin Viking kökenli olduğu anlaşılmıştır. Buluntulardan biri Baltık kökenli Polonya Volin kaynaklı bir kehribar objedir (Res. 3.130).

Resim 3.120. Baltık Polonya- Volin kökenli kırmızı kehribar haç.

Bir diğerk obje ise birbirlerinin kuyruğunu yiyen iki yılan ya da ejderha şeklindeki metal halkadır (Res. 3.131). Bu obje önemli bir kuzey efsanesi olan Ouroboros'u, "kendi kuyruğunu yiyen yılan ya da ejderha" mitini betimlemektedir.

Resim 3.121. Bathonea kazısından Ouroboros tasfirli metal halka.

Kemikten yapılmış Resim 3.145’de üç değışik açıdan fotoğrafı görülen kemik malzeme Viking denizcilerinin “Oyun taşı” dır. Bu oyunun adı Hnefatafl’dır, dama ya da satranç gibi ve kendi özel tahtası üzerinde oynanmakta (Res. 3.132- 3.133) ve Viking (Varangian) savaşçılarının uzun deniz yolculuklarında oynanmaktadır (Hall, 2016: 439-455).

Resim 3.122. Bathonea'da bulunan Hnefatafl oyunu taşı.

Resim 3.123. Norveç-Oslo müzesinden 15. yüzyıl Hnefatafl oyun tahtası ve taşları⁶³.

Oyunun en önemli özelliği ise bir Viking savaşçısı öldüğü zaman mezarına tek bir Hnefatafl taşı konmasıdır. Kuzey Avrupa-Vikinglerin kültürünün merkezi olarak da görülen bu oyununa ait kemik oyun taşı, kazıda oldukça iri bir bireyin yattığı bir mezardan sadece bir adet çıkmıştır. Bireyin boynunda da kuzeyin tipik haçlarından birisi yer almıştır (Res. 3.150-3.151). Adli Tıp ekibinin incelemelerinde söz konusu bireyin, kafatası ve diğer kemik dokuları oldukça kalın ve sert olarak tanımlanarak, kuzeyli ırklardan olduğu belirtilmiştir.

Resim 3.124. Bathonea kazılarında Viking haçı.

⁶³ <https://www.atlasobscura.com/articles/what-is-hnefatafl-viking-board-game>

Resim 3.125. Bathonea kazılarında Viking haçı ve -Boyunda Viking haçı taşıyan birey.

Vikingler M.S. 9-11 yüzyıllarda İstanbul'a gelip ticaret yapmışlar, Bizans ordusunda paralı asker olmuşlar ve savaşçı yetenekleri ve fizik güçleri dolayısıyla da imparatorun yakın koruması olarak çalışmışlardır (Stanisławski vd., 2015: 3). İskandinavya'dan İstanbul'a gelmek için büyük ölçüde Avrupa kıtasının içini ağ gibi ören akarsu yollarını kullanmışlardır. Bu yollardan en önemlisi İskandinavya'daki Birka, Hedeby veya Gotland'dan başlar, Baltık Denizi'ni doğu yönünde geçip Finlandiya Körfezine girer, Neva Nehri'nin takip ederek Ladoga Gölüne ulaşır. Yol Volkhov Nehri'nin akış yönüne ters yönde izleyerek Staraya Ladoga ve Velikiy Novogorod şehirlerini, ardından da Limen Gölünü geçer ve akış yönünün tersine önce Lovat Nehri'nin, ardından Kunya Nehri'nin ve bir olasılık da Seryozha Nehri'nin "tırmanır". Oradan tekne Toropa Nehrine karadan taşınır ve akış yönünde Batı Dvine Nehrine devam edilir. Bu nehirden gemiler Kasplya Nehri boyunca akıntıya ters yukarı çıkarlar ve yeniden karadan taşınarak Dinyeper'in bir kolu olan Katyn Nehri'ne ulaşırlar. Dinyeper nehri boyunca yol pek çok çavlanlardan geçerek ilerler ve Kiev'den geçer. Karadeniz'e girdikten sonra batı sahilini takip ederek Konstantinopol'e ulaşır (Res. 3.136), (Stanisławski, 2017: 445-465).

Vikingler'in çok uzak mesafelere ulaşmak için kullandıkları bu yolların Tunç Çağı kapandıktan 3000 yıl sonrasına ait olmalarına karşın, henüz sanayi devriminin başlamadığı, kendinden güç alarak hareket eden ulaşım araçlarının icat edilmediği bir dönemde (Orta Çağ'da) bir anda ortaya çıkmalarının söz konusu olamayacağına inanıyor ve binlerce yıldır

kullanılan farklı ticaret yollarının yavaş yavaş birbirlerine bağlanarak, (çöken siyasi ya da çevresel sistemlerin nedeni ile zaman zaman gerilemeler ve kopmalar olsalar da) ortaya çıkmış olduklarını düşünüyoruz. Bu nedenle Vikinglerin M.S. 9-11 yüzyıllar arasında kullandıkları bu rotalar çok daha eski tarihi dönemler için de, en azından uzak erişimli ticaret rotaları aranırken nerelere bakılması gerektiği konusunda ışık tutacak nitelikte sayılmalıdırlar.

Resim 3.126. Vikinglerin ulaşım hatları.

Vikinglerin (Varangian) 11. yüzyıldan sonra Konstantinopol ile arasında gelişen olumsuz ekonomik şartlar nedeniyle bölgeden çekildikleri görülmektedir. Kazı buluntularımız da bunu doğrulamaktadır. Balthonea Limanlarının 12. yüzyıldan sonra yavaş yavaş işlevsiz kalmaya başladığı 13. yüzyılda Konstantinopol'ün Latin İstilasından sonra ise tamamen terk edildiği anlaşılmaktadır.

3.6. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Küçükçekmece Lagün Gölü'nün kuzeyinden ortalarına kadar bir dil gibi uzanan Firüzköy Yarımadası üzerindeki arkeolojik kalıntılar, Küçükçekmece Göl çevresinin yüz binlerce yıldan beri insan topluluklarının kullanımında olduğunu kanıtlamıştır. Firüzköy Yarımadası üzerinde ele geçen Alt Paleolitikten itibaren, Orta, Epipaleolitik ve Çanak Çömlek Öncesi Neolitik döneme ait pek çok taş çekirdek, dilgi ve kesici gibi alet ve alet atölyesi bu durumun göstergesidir.

Yarımadanın batısından geçerek göle boşalan Eşkinöz deresinin doğu kıyısındaki kuyularda Neolitik döneme tarihlenen seramikler, bölgedeki Geç Neolitik hakkında bilgi vermektedir. Bölgede Kalkolitik ve Tunç Çağına ait izler oldukça zayıftır. Bu durum yakın zamana kadar bölgede hiç bir ciddi araştırma yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bathonea Kazılarında bu dönemlere ait mimari bir konteksten bazı seramik, heykelcik gibi malzemeler çıkmaya başlamıştır. Bathonea'da 8 ve 24. Alanlarda Tunç Çağına tarihlenebilen buluntular ve mimarisıyla konteks verebilen bir tabakaya rastlanması, Trakya'nın ve Kuzey Marmara bölgesinin Tunç Çağlarındaki kronolojik boşluğunun doldurulması açısından önem kazanmıştır. Söz konusu tabaka Anadolu kökenli mimari, seramik, heykelcik, kurşun figürin gibi sanat eserleri yanında, Ege ve Balkan seramikleri, Mezopotamya kaynaklı bitümen ve Orta Asya (ya da Almanya) kaynaklı kalay gibi dönemi için son derece önemli ticari hammaddeleri içeren özel malzemesiyle dikkat çekmiştir.

Bathonea kazılarında Orta Tunç Çağı'nın ilk yarısına tarihlenebilen malzemenin en önemli grubunu, Anadolu tipi olarak tanımlanan kırmızı hamurlu ve parlak astarlı dikey perdahlı kırmızı seramikler oluşturmaktadır. 24 ve 8. alan kazılarında genellikle denizel kum tabakası altından gelen seramik parçaları incelendiğinde, 14 ayrı kabın parçalarına ait oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanında bir adet seramik parçası Kıbrıs'ın M.Ö. 2. Bin dönemine ait beyaz astarlı örnektir. İki parça Miken ve yine iki parçadan oluşan bir Balkan kulpu, Bathonea'nın stilistik özellikleri göz önüne alınarak M.Ö. 2. Bin'in ilk yarısının ikinci çeyreğine tarihleyebildiğimiz, Erken Hitit tipindeki kurşun figürin, heykelcikler ile kırmızı astarlı parlak seramik örnekleri yanında, beyaz astarlı Kıbrıs ve Miken ve Balkan özellikleri gösteren seramik parçalarının ilk kez İstanbul'da bilimsel bir kazıda ortaya çıkması M.Ö.2. Bin'li yıllarda Trakya, Ege, Balkanlar ile Anadolu ilişkilerinin var olup olmadığına dair soruları tekrar gündeme getirmektedir. Anadolu'nun güneyinde Asur, Hurri-Mitanni, Mısır, Merkezinde Hitit, Batısında Arzawa, Miken gibi Akdeniz ve Ege'de

büyük devletlerin ve imparatorlukların ortaya çıkıp, çıkar bölgelerini genişletmeye çalıştığı bir dönemde, ne İstanbul ne de yakın çevresinde M.Ö.2. Bin'e ait herhangi bir yaşam izinin bugüne kadar bulunmamış olması şaşırtıcıdır. Bu durumun açıklaması, yeterli araştırma ve kazıların olmaması yanında coğrafi koşulların ve bitki örtüsünün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya göre çok farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Marmara'daki kıyı şeridinin de son 10 bin yılda sık sık değiştiği anlaşılmıştır. Kazı alanında kum, balçık ve deniz kabukluları sıralı tabakanın hemen altından gelen M.Ö. 2. Bin eserleri, kıyı şeridi değişikliğine dair bu sorunun yer ve deniz bilimcileri eşliğinde, multidisipliner biçimde çözülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. kuzey, güney hattında kesişen liman yerleşmesi özelliğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Bathonea Kazılarının sürdüğü alanda Erken Demir Çağı'na ait kısıtlı malzeme ele geçmiştir. Demir Çağ sonrasında ise Bathonea yerleşimi Büyük/Bilgili ve Küçük Liman olarak adlandırılan iki liman tesisiyle dikkat çekmektedir. Firuzköy Yarımadası'nın kuzey doğusundaki Küçük Liman'ın Büyük/Bilgili Limanı'ndan daha önce yapıldığı sanılmaktadır. Söz konusu liman, doğal bir girintiden yararlanılarak iki iskeleli olarak planlanmış ve antik bir yolla kara ile bağlanmıştır. Küçük Liman, Klasik Çağ yapım tekniği özellikleri göstermektedir. Firuzköy Yarımadası'nın güney ucundaki Büyük/Bilgili limanı ise üçgen biçimli geniş ve düz bir planda yapay bir uzantı ile oluşturulduğundan daha sonra yapıldığı sanılmaktadır. Bu liman Helenistik dönem inşa özellikleri göstermektedir. Her iki liman arasında ve Yarımada'nın tüm kıyıları boyunca düzenli olarak kesme taş ve molozlarla örülen kalın kıyı duvarları ortaya çıkarılmıştır. Yarımadanın en ucunda kare planlı yapı ile bir eski deniz feneri kalıntısı tespit edilmiştir. Bu yapı, Küçükçekmece Gölü'nün bir zamanlar Marmara Denizinin koyu olduğu dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Gölün önünde zamanla oluşan bir kumsal, gölü denizden keserek, lagün gölü haline getirmiştir. Helenistik dönemde Küçükçekmece Gölü çevresinde Byzantion'a bağlı *Phyle*'ler oluşturduğu görülür. Bu *Phyle*'lerden birisinin de Bathonea Liman yerleşmesi olduğu sanılmaktadır.

Roma çağında, bugünkü Küçükçekmece ilçesinin öncüsü olarak gölün doğu girişinde tepede yer alan Regium'un (Grekçe Rhegion) ortaya çıktığı görülür. Roma İmparatoru Konstantin'den itibaren özellikle göl kıyısı çevresinin Regium olarak adlandırıldığı ve Romalı Senatörler ve İmparatorlar için özel tahsis edildiği yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. Antik yazarlar bölgede bir de antik ilaç merkezi olan

Daphnusion'dan bahsetmektedirler. Bathonea kazılarının 8. Alan kazılarında ele geçen yüzlerce ilaç şişesi ve tıp aletleri yanında temiz ve atık su kanalları ile oluşmuş mimari mekanın bu Daphnusion adlı merkezle ilişkisi olduğu güçlenmektedir.

Bathonea Kazıları Geç Antik Çağda bölgede hem ciddi bir deprem hem de bir yüzyıl sonra yangın ile sonuçlanan saldırıların varlığını ortaya çıkarmıştır. Muhtemelen Avarlar'ın 626 yılındaki saldırısına denk gelen yıkımın izleri yapılarda görülmektedir. Bu dönemden sonra Bathonea ve çevresinin bir müddet boşaldığı görülür. Bu tarihten sonra gölün ağzının eskiye oranla çok daha daraldığı da anlaşılmaktadır. Bu durum yer bilimi uzmanlarınca 6. yüzyılda yaşanan büyük bir depreme bağlı olarak göl ağzında sismik bir çöküş ile ortaya çıkan bir setin, lodos ve poyraz gibi rüzgarlarla gölün ağzında bir kordon oluşturması biçiminde açıklanmaktadır.

Coğrafi konumunun verdiği avantajla denizcilik tarihinin ilk yıllarından itibaren, buharlı büyük gemilerin kullanımına kadar geçen bir kaç bin yıllık süreçte, Karadeniz-Marmara hattında Marmara Denizi'nde seyir eden tüm denizcilerin Küçükçekmece'yi kullanmış olmaları kaçınılmazdır. Denizciler başlangıçta gölün içindeki doğal koylara demir atmışlar ve sonrasında ise kamusal bir güçle inşa edilen Liman ve Fener yapılarından ve arkasındaki kompleksken yararlanmışlardır. Kazılarla açığa çıkarılan Limanlara ulaşan antik yollar, depolama birimleri, meydanlar, havuzlar, sarnıçlar ve anıtsal yapılar bir liman yerleşmesi için gerekli tüm tanımlara uymaktadır. Kazılarda ele geçen taşınabilir durumdaki lüks mallar ve amforalar da çok uzak bölgelerden gelen ticareti açıklamaktadır. Buluntular Bathonea'nın bir aktarma limanı olarak yüzyıllar boyunca kullanıldığını kanıtlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

TUNÇ ÇAĞINDA EGE VE KARADENİZ ARASI İLETİŞİM

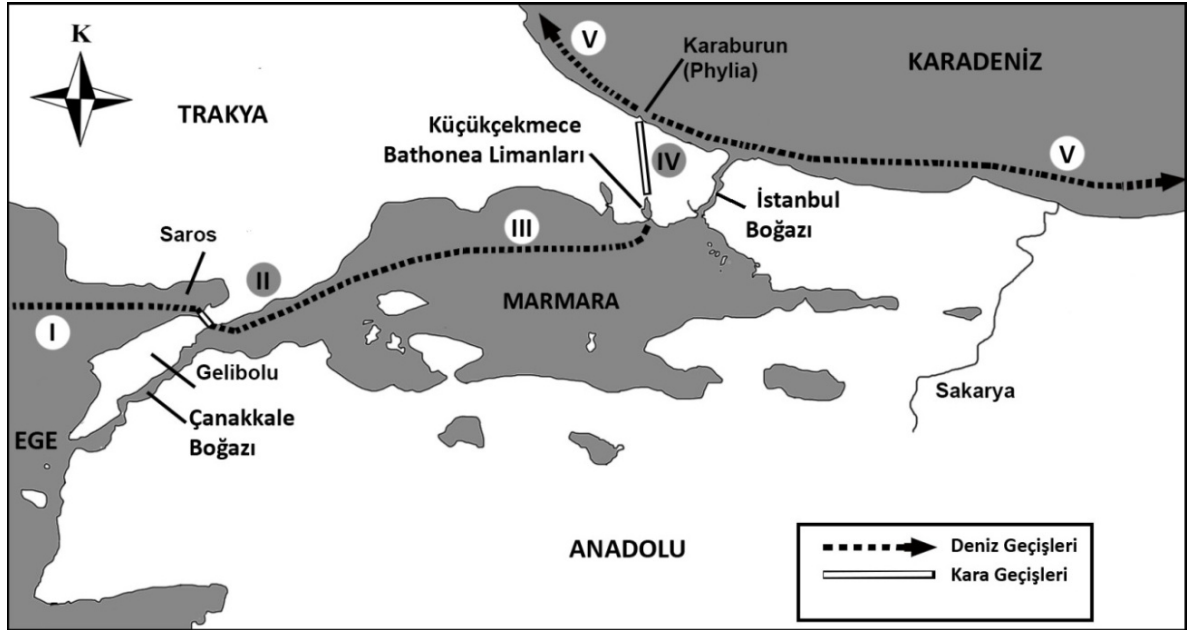
AĞLARI

4.1. Öneri Bir Güzergâh

Orta Tunç Çağı süresince Ege ve Karadeniz kültürlerini birbirlerine bağlayan ulaşım ağları arkeolojik anlamda çok bilinen bir konu değildir. Ancak bu dönemin anlaşılmasında Erken Tunç Çağı sonlarında oluşmuş sistemin anlaşılması Orta Tunç Çağı sisteminin anlaşılması adına önemli bir modeldir. Bu bağlamda bu doktora tez çalışmasında ana tartışma Resim 4.1 de önerilen bir güzergâhın varlığı üzerine dayandırılmaktadır. Bu önerilen güzergâh kendi içinde birbiriyle bağlantılı beş ayrı sistemden oluşur. I) Ege Saros Körfezi geçişi, II) Gelibolu Yarımadasında Saros Körfezi ve Marmara Denizi arası geçiş; III) Marmara Denizi geçişi; IV) Marmara Denizi ve Karadeniz arası geçiş; V) Karadeniz’de batıya ya da doğuya doğru gidiş.

Önerilen ve içinde hem karasal hem de denizsel ulaşimleri barındıran bu güzergâh, Ege’den Karadeniz’e gönderilecek ticari malların Tunç Çağı koşulları altında en kolay nakledilmesini sağlayacağını düşünülebilecek bir hattı takip etmektedir. Bu öneri Tunç Çağı’nın yüklü gemilerinin Çanakkale Boğazı ve özellikle de İstanbul Boğaz’ını Karadeniz’e doğru aşmalarının çok zor olduğu temel savından yola çıkılarak ortaya atılmıştır. Ancak önerilen rota sadece Ege’den Karadeniz’e taşınan ticari mallar için değil Karadeniz’den de Ege’ye sevk edilenler için, kısacası her iki yönde de geçerli olabileceği bu doktora tezinde önerilen bir yaklaşımdır. Çünkü kuzey doğu yönünde ilerleyen Tunç Çağı’na ait gemilerinin her iki boğazın akıntıları nedeniyle zorlanacakları savı bölge coğrafyasını bilenler tarafından genelde kabul görmektedir (Ştefan ve Romanescu, 2010:

178; Carpenter, 1948; Graham, 1958: 26; Coates, 1990: 114; Gunnerson ve Özturgut, 1974: 107; Hobbs, 1847: 8)⁶⁴.

Resim 4.1. Tezimizde önerilen Ege ve Karadeniz arası ticari amaçlı kullanıldığı önerilen güzergâh (Çizim: Haldun Aydıngün)

Bu bilgiler ışığında Boğaz'daki asıl sorunun Marmara'dan Karadeniz'e geçerken neredeyse sürekli olarak karşıdan gelen akıntı ve bölgenin en hakim rüzgarı olan ve Boğaz'ın kuzeydoğu – güneybatı ekseninde esen poyraz olduğu sonucu elde etmek mümkündür. Bu rüzgarın bir özelliği de dünyanın dönüşü ile ortaya çıkan Coriolis etkisi ile desteklenmekte olmasıdır (Persson, 2005: 2). Neumann'ın belirttiğine göre Kuzey yarımkürede rüzgarlar, eğer başka bir etkinin altında değillerse, izobar hatları üzerinden esmektedirler ve esiş yönünde bakıldığında alçak basınç alanı sol tarafta kalmaktadır. Karadeniz ve Doğu Akdeniz bölgesindeki deniz seviyesindeki Temmuz ayı için hazırlanan ortalama basınç haritalarında 1011 mb'lık izobar çizgisi hem İstanbul hem de Çanakkale boğazlarının tam üzerinden geçmektedir (1986: 346).

Bu rüzgar etkisi altında ve sürekli tek yönde hareket eden yüzey akıntısı da düşünüldüğünde, Karadeniz'den gelip Marmara'ya geçmekte olan yüklü ticari teknelerin hem arkalarından esen rüzgarın hem de akıntı ile aynı yönde hareket ediyor olmaları nedeniyle hızlı ve sorunsuz bir şekilde yol alabilecekleri sonucuna ulaşılabilir. Ancak bu

⁶⁴ Ayrıca İstanbul Boğazı'nda yapılacak seyirlerle ilgili en geniş bilgi. *The Black Sea Pilot – The Dardanelles, Sea of Marmara, Bosphorus, Black Sea, and Sea of Azov*'da bulunmaktadır. (The Hydrographic Office under the Authority of the Secretary of Navy, 1920)

doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü İstanbul Boğaz'ının, içinde 13 dönüş (Altan ve Otay, 2018: 264) bulunduran çok kıvrımlı yapısı, sürekli değişen akıntı ve ters akıntı hızları nedeniyle günümüz tekneleri için bile Karadeniz'den gelip Marmara yönüne yapılan seyirler ciddi sorun yaratmakta ve kontrollerinin daha zor olmasına neden olmaktadır⁶⁵. Ayrıca günümüz Boğaz geçişlerinde güney yönünde yapılan seyirlerin daha fazla kaza riski taşıdığı ve daha kazaların daha çok bu yönde ilerleyen gemiler tarafından yapıldığı bilinmektedir (Otay ve Özkan, 2005: 11). Bunun neden böyle olduğunu Emre Otay şu şekilde açıklamaktadır: “Güney yönlü trafiğin daha riskli olması pratikte de bilinen bir gerçek. Akıntıyla aynı yönde giden gemiler suya göreceli hızları düşük olduğu için dümen kontrolü daha zor oluyor. Bunu bir kaç farklı yöntemle bilgisayar ortamında teyit ettik.”⁶⁶

Kanlıca, Rumeli Hisarı veya Kandilli gibi burunlardan zorunlu olarak sert dönüşler yaparak geçerken günümüzde bile gemilerin kış tarafları kontrolsüz olarak savrulabilmektedir. Tunç Çağı'nın kürekçisiz ticari yük taşıyan tekneleri ile buraları sorunsuz geçmek çok zor olacaktır. Aslına bakılırsa Tunç Çağı içinde herhangi bir yük taşıyan teknenin İstanbul Boğazı'nı Karadeniz ya da Marmara yönünde geçmiş olduğu konusunda elimizde yazılı ya da arkeolojik hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

İkinci sorun ise, Tunç Çağı'nda ticari bir geminin yukarıda anılan sorunları bir şekilde çözüp Karadeniz'den gelip yükleri ile birlikte Marmara'ya hasarsız bir şekilde açıldığını var saydığımızda karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun teknenin nasıl geri döneceği konusudur. Eğer tüccar gemisini içindeki kereste, maden cevherleri ya da tahıl gibi olası yüklerle birlikte satmayacaksa⁶⁷ teknenin geri döndürülmesi, İstanbul Boğazı'nı kuzeydoğu yönünde “tırmanarak” Karadeniz'e yeniden girebilmesi gerekecektir. Bu konuda ortaya atılacak bir çözüm, Karadeniz'den Ege'ye yük taşıyan gemilerin, dönüşte yüksüz olarak Karadeniz'e dönmelerinin akıntı ve hâkim rüzgarla baş etmelerini daha kolay hale getirebileceği yönündedir⁶⁸.

⁶⁵ Emekli Deniz Yarbayı ve Piri Reis Üniversitesi öğretim görevlisi Serhan Sernikli ile yapılan kişisel görüşmeler (12.03.2018)

⁶⁶ Emre Otay ile 02.03.2019 günü yapılan yazışmalardan alıntıdır.

⁶⁷ Jan G. de Boer'in aktardığına göre Manfred Korfmann bitmiş gemileri de Karadeniz bölgesinden güneye ithal edilen ticari mallar arasında saydığı teori hakkında de Boer hiçbir arkeolojik kanıtın olmadığını da altını çizmektedir (De Boer 2007: 281).

⁶⁸ “Yüksüz” tanımına denizcilik açısından itiraz edilebilir. Çünkü, günümüzde olduğu gibi Antik Çağlar'da da ticari tekneler boş seyahat etmek zorunda kaldıklarında, balast adı verilen, gemiyi dengede tutması için gereken, belli bir ağırlığı alırlardı. Günümüz teknelerinde özel depolara deniz suyu alınırken, Antik Çağlar'da taş ya da kum kullanılmaktaydı (Casson, 1967: 99), ancak bu durumdaki tekne hiçbir zaman tam yüklü halinde olduğu kadar ağırlık almıyor, sadece geminin dengesini sağlamaya yetecek kadar taş ya da

Arkaik Yunan kolonizasyon hareketleri sürecinde Kuzey Karadeniz bölgesinden Atina'ya tahıl taşıyan teknelerin bu yöntemi kullanmış olabilecekleri de bu doktora tez çalışmasında önerilmektedir. Ancak günümüzdeki ticari uygulamalara bakıldığında, genel yük taşıyan gemilerin boş olarak seyir yaptıklarında her mil zarar hanelerine yazılmaktadır ve geçmişte de bunun böyle olmaması için bir neden bulunmamaktadır. Dolayısıyla da sırf İstanbul Boğazı'nı geçebilmek için dönüşte boş olarak yolculuk yapılması belki Karadeniz'e çıkılmasına yardımcı olacak ama bu sefer de yolculuğun (nakliyatın) masrafını arttıracaktır⁶⁹.

Bu doktora tezinde önerilen temel görüş, Ege ve Karadeniz arası ticari rotanın Tunç Çağı mevcut taşıma teknolojileri ve Yakın Doğu'da yaygın olarak kullanılan ticaret uygulamaları çerçevesinde en yapılabilir uygulama olduğudur. Bu öneri Küçükçekmece Göl Havzası kazılarında konteksten ele geçen ve İstanbul'un batı yakasında sürdürülen İTA (İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları)'da yüzeyden bulunan malzemelerle desteklenmektedir. Ayrıca bu tez çalışmasında "hiçbir" geminin Ege'den Karadeniz'e çıkamamış olduğu iddia edilmemektedir. Bu tez çalışmasına konu olan rotanın dönemin koşullarında en yapılabilir ve en ekonomik olması gerektiği önerilmektedir.

Bu bakımdan, ticari malların Ege ve Karadeniz arasında taşınabilmesine ilişkin önerilen güzergâh Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından deniz yoluyla geçilmesini içermemektedir. Bu boğazların kullanılmaması boğazların yapıları ve akıntı durumları ile ilgilidir. Genel itibarıyla Çanakkale Boğazı 61 km uzunluğunda, 1,2 ile 6 km arası değişen genişlikte ve ortalama 55 metre derinliktedir. En derin yeri 103 metre ile Çanakkale kentinin yakınında, boğazın en dar olduğu noktadadır. Karadeniz'in hidrolojik dengesinin sürekli fazla veriyor olması Karadeniz'den Ege denizine yıl boyunca devam eden bir yüzey akıntısına neden olmaktadır. Karadeniz'den İstanbul Boğazı kanalıyla Marmara Denizi'ne giren sular, Çanakkale Boğazı kanalıyla da Ege denizine ulaşırlar. Çanakkale Boğazı'nın derinliklerinde ters yönde hareket eden bir akıntı daha bulunmakta ve Akdeniz'in sularını Karadeniz'e taşımaktadır. Ancak denizcileri asıl ilgilendiren yüzeydeki akıntılar ve

---

kum konuyordu. Dolayısıyla ticari yük taşımayan bir ticaret gemisi tam yüklü durumuna göre çok daha hafif olmaktadır.

⁶⁹Bu doktora tez çalışmasında günümüzde bazı özel yük gemilerinin dönüş yükü olmadan sürekli olarak tek yönde mal sevk ettiklerinden söz ettik. Bunlara en iyi örnek petrol tankerleri, Basra Körfezinden yola çıkıp, örneğin Japonya'ya petrol nakleden geminin boş olarak dönmesi bir zorunluluk olarak durmaktadır. Aynı durum otomobil taşımak için özel olarak tasarlanmış gemiler için de geçerlidir. Bu sektörlerde nakliye masrafı yolculuğun tümü öngörülerek hesap edilir.

bunların boğazın morfolojik yapısına, boğazdaki kıvrımların etkilerine, hâkim rüzgarların esiş yönüne ve şiddetine göre gösterdikleri değişikliklerdir.

Ege Denizi yönünden Çanakkale Boğazı'na girildiğinde Kumkale Burnu ile Seddülbahir arasındaki akıntı Çanakkale Boğazı'nın tüm genişliğini kaplamaktadır. Bu bölümde ortalama akıntı hızı 1,5 deniz milidir ancak ağırlıklı olarak Asya tarafında olmak üzere, 3 deniz miline kadar çıkabilir. Akıntının boğazın tüm kesitini kapladığı Kepez Burnu'nu saymamak şartı ile Kumkale Burnu'ndan Nara Geçidi'ne kadar ana akıntı Boğaz'ın Kuzey Batı tarafında kalmaktadır ve hızı 2 ile 3,5 deniz mili arasında değişmektedir. Nara Geçidi civarında akıntının hızı yüksek, Abide Burnu ile Karanfil Burnu arasında ise düşük seyretmektedir. Boğazın Güney Doğu tarafında ise geniş bir ters akıntı sistemi Kumkale'den başlayıp Kepez Koyu'nun güney girişine kadar uzanmaktadır (The United Kingdom Hydrographic Office, 2003: 68).

Çanakkale ile Kilitbahir arasında, Nara Geçidinin güney girişinde, akıntı boğazın tüm genişliğini kaplamaktadır ve boğazın ortasındaki akıntının hızı iki yanda ölçülen hızlara göre daha azdır. Çanakkale açıklığında 5 deniz mili hıza erişir. Nara Geçidi'nin kuzey girişinde ise akıntı tüm boğazı kapsarken Batı-Güney-Batı istikametine yönelir ve bir şekilde Poyraz Koyu'na girmeyerek orada küçük bir ters akıntı oluşturur. Eceabat yakınlarında batı yakasına vuran akıntı buradan güney-güneybatı yönüne sapıp Çanakkale'ye yönelir ve doğu kıyısında üç küçük ters akıntı oluşturur. Nara Burnu ile Uzun Burun arasında ana akıntının hızı 1,5 deniz milidir. Güney doğu sahilinde ise ters bir akıntı sahilden 1 mil açığa kadar uzanır. Kuzey batı sahilindeki Akbaş Limanında küçük bir ters akıntı daha bulunmaktadır.

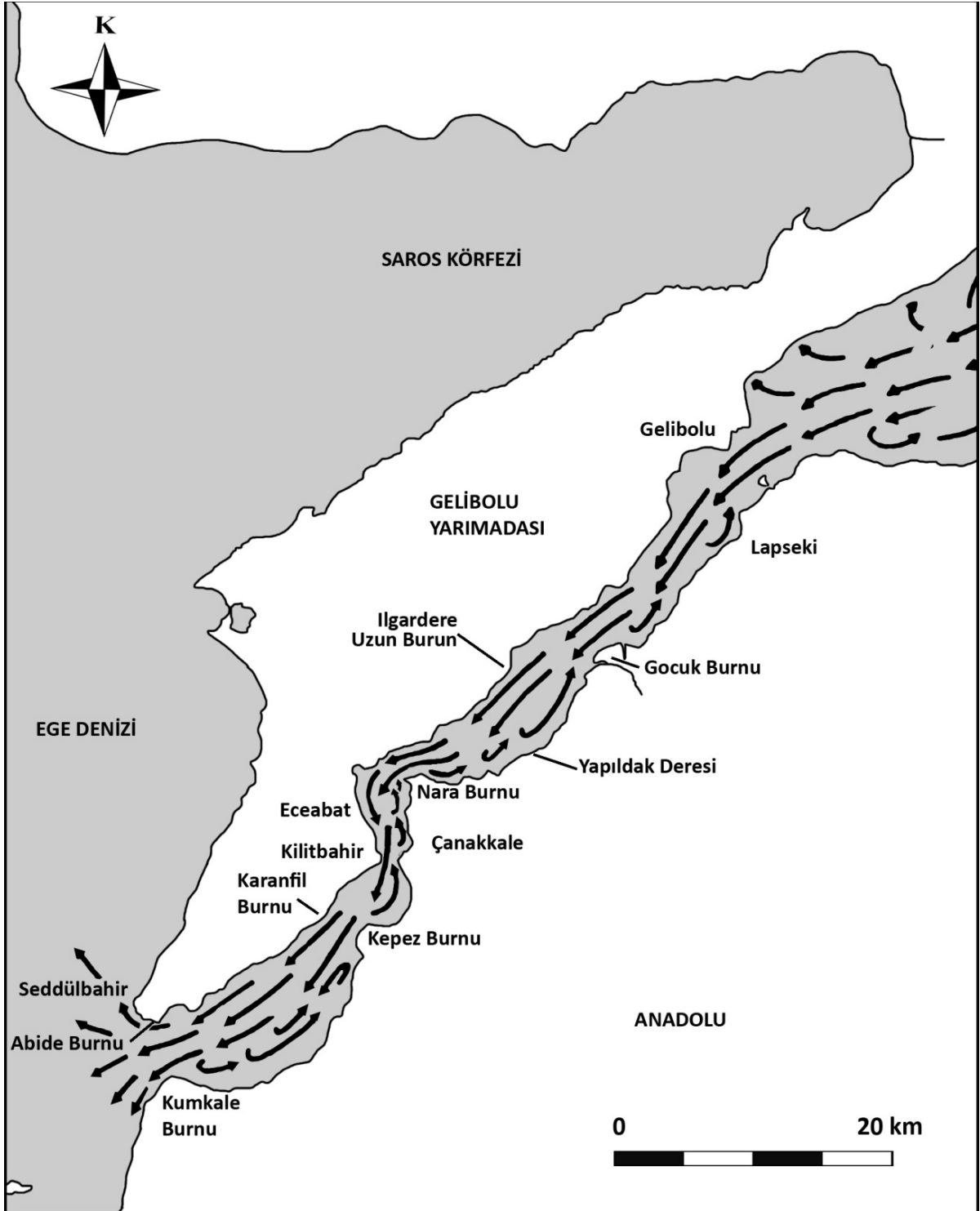
Uzun Burun'dan Dalyan Burnuna kadar olan 10 millik bölümde 1,5 deniz mili hızla akan akıntı kuzey batı sahilini takip ederken Uzun Burnun kuzey doğusundaki koyu da doldurur. Güney doğu sahilinde ise geniş bir ters akıntı sistemi Gocuk Burnunun güney batısındaki koyda yerleşmiştir. Bu ters akıntı Kunduzkaya Burnu mevkiinde oldukça güçlüyken Gocuk Burnuna doğru zayıflar. Kuzey batıdaki kayda değer tek ters akıntı Cumalı Limanını doldurandır (The United Kingdom Hydrographic Office, 2003: 71).

Gelibolu Geçidi'nde hâkim olan akıntı ise genelde 1 ile 1,5 deniz mili hızla akmaktadır. Akıntı kanalın ortasında en güçlü konumdadır. Gelibolu limanı içindeki ters akıntı Çanakkale Boğazı'nın kuzey batı kıyısındaki en geniş akıntısıdır. Bağçeşme limanı içinde de küçük bir ters akıntı bulunmaktadır. Çankaya Burnu ile Hoşkoy Burnu arasında

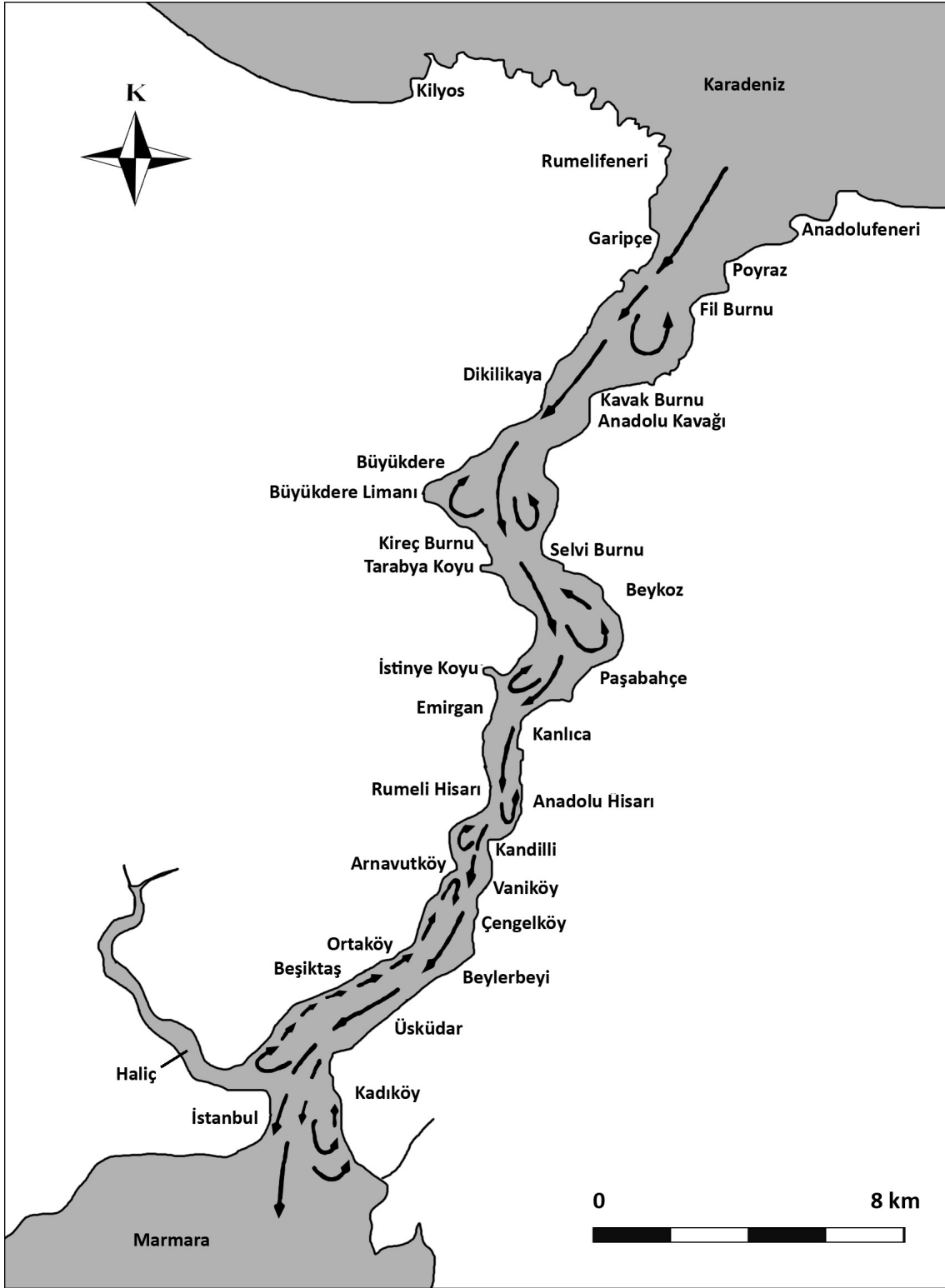
kalan kıyıdaki akıntı genelde güney-batı ve batı yönlerinde akmaktadır. Hızı yarım ile 1 deniz miline çıkabilmektedir (The United Kingdom Hydrographic Office, 2003: 74).

Boğazların Karadeniz yönünde geçişlerinde karşılaşılan zorluklarla ilgili elimizdeki Tunç Çağı'na ait olduğu öne sürülen tek yazılı kaynak Argonotların efsanesi gibi durmasına karşın daha sonraki dönemlerden bu zorluğu betimleyen belgeler bulunmaktadır. Örneğin İmparator Konstantin M.S. 330 yılında yeni başkentini kurduktan kısa bir süre sonra Mısır'dan Roma'ya buğday taşıyan dev kargo gemilerinin istikametini kuzeye, İstanbul yönüne çevirmiştir. Mısır'dan hareket eden yüklü gemiler için bu yeni güzergâh çok daha kısa ve çok daha kolay olduğu için bir gemi, bir mevsimde iki tam sefer, hatta üç tam sefer yapabiliyordu. Ancak bu rotanın tek zorluğu Çanakkale Boğazı'nın geçilmesiydi. M.S.6. yüzyılın başlarında İmparator Jüstinyen Bozcaada'da büyük bir tahıl ambarı inşa ettirerek bu sorunu çözebildi. Bina yaklaşık olarak 90 x 30 metre ölçülerinde ve oldukça yüksek tasarlanmıştı. Mısır'dan dolu gelen tekneler yüklerini buraya boşaltıyorlar ve vakit kaybetmeden geri dönüyorlardı. Ambara giren tahıllar ise küçük teknelerle havalar izin verdiği ölçüde taşınıyordu (Casson, 1967: 245).

İstanbul Boğazı'nın uzunluğu 32 km'dir, değişken olan genişliği ise en dar yerinde 600 metreye kadar düşer (Ştefan ve Romanescu, 2010: 179). Boğaz'ın en derin yeri, gene Karadeniz girişinde olup, 120 metredir. Güneydeki Marmara girişinde ise bu derinlik sadece 36 metreye inerken, Beşiktaş yakınında ise 33 metre olarak ölçülmüştür. Bir deniz yolu olarak Boğaz son derece kıvrımlı ve dar sayılır. Morfolojik etkenlere ilave olarak ortaya çıkan hidrolojik etkenlerin aşırı derecede değişken olan yapıları yanıltıcı olmakta hem Boğaz boyunca hem de bir kıyıdan diğerine geçişleri çok zorlaştırmaktadır. Boğaz'daki rüzgarlar genel olarak kuzey-kuzeydoğu – güney-güneybatı yönünde esmektedir. Boğaz'ın içindeki kıvrımlarda küçük tonajlı tekneler bu rüzgarı yandan aldıklarında ciddi kontrol sorunları yaşamaktadırlar.

Resim 4.2. Çanakkale akıntıları. (The United Kingdom Hydrographic Office, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, Çizim: Haldun Aydınğün)

Resim 4.3. İstanbul Boğazı, yerleşimler, denizcilik açısından bazı önemli noktalar ve yüzey akıntıları (Ulyott ve Ilgaz, 1946: 45'den adapte edilmiştir. Çizim: Haldun Aydingün)

Liman Tepe kazıları bünyesinde deneysel amaçlı üretilen Uluburun teknesi replikasıyla yaptıkları yolculuklar sırasında, Osman Erkurt rüzgârın tam arkadan gelmesi durumunda teknenin burnunun suya gömülüp, kıç tarafın da yükselerek, iki yanda duran ve dümen görevi gören küreklerin işlevinin azaldığını ve tekneyi kontrol etmekte çok zorlandıklarını belirtmiştir⁷⁰. Serhan Sernikli ise Boğaz'da akıntı ve poyraz rüzgarının etkisinde Karadeniz'den Marmara'ya geçen teknelerin Boğaz'ın kıvrımlarında günümüz teknik olanaklarıyla bile çok zorlandıkları ve dönüş noktalarında geminin kıç tarafının kontrolsüz bir şekilde savrulduğunu aktarmaktadır⁷¹. Kürekçisi ve motoru olmayan, sadece tek bir kare yelkenle hareket eden, yüklü bir teknenin ise çok daha fazla tehlikeye açık olacağını belirtmiştir. Bu iki deneyimli denizcinin anlattıklarından sonra M.Ö. 1. bin yılda Karadeniz'den dönen buğday yüklü teknelerin, İstanbul Boğaz'ını Marmara'ya doğru geçerken triremeler tarafında yedeğe alındıkları yazılı kaynaklarda belirtilmektedir (Beresford, 2013: 81; Morrison ve Junker., 2002: 124). Her ne kadar rüzgâr ve akıntı teknenin izlediği yönde olsa da teknenin kontrol edilmesinin getirdiği zorluklar nedeni ile 170 kürekçisi olabilen ikinci bir deniz aracının yardımına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Karadeniz, artı değerlere sahip bir hidrolojik dengeye sahiptir. Karadeniz Boğaz'ın alt katmanlarından gelen ters akıntı ile Akdeniz'den su almakta, havzasına dökülen, Kızılırmak, Yeşilirmak, Tuna, Dinyeper, Dinyester, Don gibi nehirlerin suları ve üzerine gelen yağışları ekleyip buharlaşma ile kaybedilen suyu çıkardığımızda söz konusu artı veren hidrolojik denge meydana gelmektedir. Karadeniz'in su fazlası, tek çıkış yolu olan Boğaz yolu ile Marmara'ya akmaktadır. Karadeniz'den çıkan suyun yıllık ortalaması 260 km³'tür. Derin akıntı ile Karadeniz'e giren su ise 123 km³ civarındadır. Bu iki ters yönlü akıntı yıl boyu sürmektedir.

Boğaz'da tespit edilen azami yüzey akıntı hızı, ortalama olarak Beylerbeyi burnundan Kadıköy'e kadar olan bölgede 4-5 deniz mili olabilmekte, bazı özel koşullarda ise Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı arasında 7 deniz miline kadar çıkabilmektedir. Bu bölgeye denizciler "Şeytan'ın akıntısı" adını vermektedirler.

⁷⁰ 360 Derece Araştırma Grubu'ndan Osman Erkurt ile yapılan Sözlü Görüşme. (Görüşme tarihi: 19.11.2017)

⁷¹Emekli deniz yarbayı ve Piri Reis Üniversitesi öğretim görevlisi Serhan Sernikli ile 12.03.2018 tarihinde yapılan sözlü görüşme.

Normal koşullarda ortalama yzey akıntı hızı 2 – 2,5 deniz mili civarında olmaktadır (ştefan ve Romanescu, 2010: 182). Yzey akıntısı Boğaz'ın Karadeniz'e bağlanan kuzey ucunda 40-49 metre derinliğe ulaşmakta, gney ucunda ise sadece 10-20 metre derinlik civarında kalmaktadır.

Boğaz'ın en kuzeyinden başlayarak, Karadeniz ıkışındaki Garipe-Poyraz burunları arasında kuzey-gney ynl akıntı 0,5 – 1 deniz mili arasında değişmektedir. Fil Burnu ile Dikilikaya arasında akıntı Avrupa yakasına ynelip hızını 1 deniz miline, Kavak Burnu'na doğru ise 1,5 – 2 deniz miline çıkmaktadır. Selvi Burnu'nu geçtikten sonra akıntı Boğaz'ın doğu yakasına yoğunlaşırken hızı 1 – 1,5 deniz mili civarındadır. Akıntı Büyükdere Limanı'na girmeden Kireç Burnu'na ynelmektedir. Selvi Burnu ile Tarabya Koyu arasında akıntı tüm Boğaz'a yayılmakta olup 1 – 1,5 deniz mili hıza sahiptir. İstinye Koyu'nun gneyinden Kandilli'ye kadar olan bölümden akıntı tekrar tüm Boğaz'ı doldurmaktadır. Kandilli'den gneydeki Boğaz'ın girişine kadar akıntı doğu kıyısını takip etmekte ve hızı 3 – 4 deniz miline çıkmaktadır. Bazı çok özel durumlarda ise bu hız 7 deniz miline kadar ulaşmaktadır.

Yüksek hızlı akıntıların ve dönemeçli dar bir koridorun varlığı normal bir seyir için önemli engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Boğaz'ı kullanan denizcilerin çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Günümüzde derin su çekimli, büyük tonajlı gemilerin mutlaka geçiş sırasında bir kılavuz kaptan almaları gerekirken, kk tonajlı veya hobi tekneleri için, çok değişken derinlikler, Boğaz'a uzanan burunlar, derin koylar, hâkim rzgarlardaki değişikliklerle değişebilen akıntı hızları, hatta gneydoğudan esen lodos nedeni ile oluşan ters akıntılar, dairesel akıntılar ve bazı noktalardaki girdaplar büyük tehlike oluşurmaktadır (ştefan ve Romanescu, 2010: 183). Kanımızca Tunç ağı yük gemilerinin İstanbul Boğaz'ında nasıl davranacakları konusunda düşünürken günümüzün büyük tonajlı değil, kk tonajlı teknelerini esas almamız gerekmektedir. Bunu yaparken de günümüz kk yelkenlilerinin sahip olduğu çok yetkin yelken donanımı yerine kare yelken kullandıklarını, dmen sistemlerinin ilkelliğini ve motorları olmadığını da akıldan çıkarmamak zorunlu olacaktır. Ayrıca, Geç Tunç ağı'nda Boğaz'ı Karadeniz'e doğru geçtiği ileri sürülen Argo'nun tayfalarının ne lde zorlandıklarını ve bu nedenle 3000 yıldır canlılığını muhafaza eden bir efsane yaratmış olduklarını da hatırlamakta fayda

vardır⁷². Ayrıca Argo'nun Uluburun gemisi gibi yüklü olmadığını, 50 kişilik (Jason dahil) iyi eğitilmiş, kürek çekebilen tayfası olduğunu, geminin büyük olasılıkla hızlı gidecek şekilde ince uzun tasarımda olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Sonuç olarak, bu donanımda bir geminin çok zorlandığı bir deniz yolculuğu ağır yüklü, az tayfalı ve kürekçisiz bir Tunç Çağı gemisi için neredeyse imkansız gibidir.

Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının hangi tarihte geçilmiş olabilecekleri ile ilgili tartışmalar geçmişte akademik çevrelerde yaşanmıştır (Carpenter, 1948; Graham, 1958; Labaree 1957). Yakın bir tarihte Carol Thomas da bu üç bilim insanına referans vererek tartışmaya katılmıştır (2005: 77-78). Carpenter, Graham ve Labaree'nin günümüzden 60-70 yıl önce yaptıkları yayınların ve tartışmanın en temel sorunu, Santorini'de ortaya çıkan Filotila Fresk'inin (Marinatos, 2015: 11; Friedrich ve Sorensen, 2010: 243; Strasser, 2010: 3), Uluburun ve Gelidonya batıklarının (Bass, 1986: 269; Pulak, 1995: 8), Andros adasındaki Strofilas yerleşiminde ortaya çıkan M.Ö. 4. Bin'e ait gemi betimlemelerinin (Televantou, 2008: 47) ve tezimizde ayrıntılı bir şekilde işlediğimiz bir dizi arkolojik verinin henüz bulunmamış olduğu bir dönemde yapılmış olmalarıdır. Bu tezin hazırlanışı sırasında göze önüne alınmış olan temel imge Uluburun gemisinin bir benzerinin 20 tonluk bir yükü Salacak açıklarından İstanbul Boğazı'na girmeye çalışması olmuştur. Tezimizin birçok yerinde belirttiğimiz gibi Tunç Çağı'nın hiçbir döneminde, hiçbir su taşıtının Boğazları aşamayacağı öne sürülmemiştir. Kanımızca çok kürekçili ve yelkeni olmayan, Strofilas'da betimlenen, M.Ö. 4. Bin sonlarına tarihlenen teknelerle bile, yerel insanların akıntı ve coğrafya bilgilerini kullanarak, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını her iki yönde de aşabilecekleri tarafımızdan düşünülmektedir. Tezimizde önerilen temel sav, Tunç Çağı'nda sahip olunan denizcilik teknolojisinin Boğazları kullanacak bir ticaret güzergahının prestij eşyaları dışında kalan tahıl, maden, kereste gibi yükte ağır, pahada hafif emtiaların ticaretine tamamen ticari nedenlerle yzünden imkan vermeyeceğidir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ege'den Karadeniz'e Boğazları kullanarak geçmenin teknik olarak mümkün olduğunu ama yoğun ve düzenli bir deniz trafiğinin ancak M.Ö. 1.

⁷² Tim Severin 1984 yılında Argaunotların kullandığı Argo gemisinin belli ölçülerde bir replikasını yapıp Atina Pire limanından yola çıkarak Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını geçmiş ve Sovyetler Birliğine ait olan eski Colchis'e ulaşmıştır. Hazırlanmış olduğu belgeseli YOUTUBE'de bulmak mümkündür. Bu belgeselde İstanbul Boğazı'nı Karadeniz'e kadar geçerken, yanlarına ilave kürekçiler almışlar, Jason'un sahip olamayacağı ölçüde gelişkin akıntı bilgilerini pilotlardan öğrenmişler, yerel denizcilerden yardım ve bilgi almışlar ancak gene de geçişte çok zorlandıkları videoda açıkça görülmektedir. (Erişim Tarihi: 03.04.2019, https://www.youtube.com/watch?v=zo2Bd4TAePs&list=PL0wFJHS5ka9r_IR4XeAkj50ZXbmO2VYs6&index=4&t=687s)

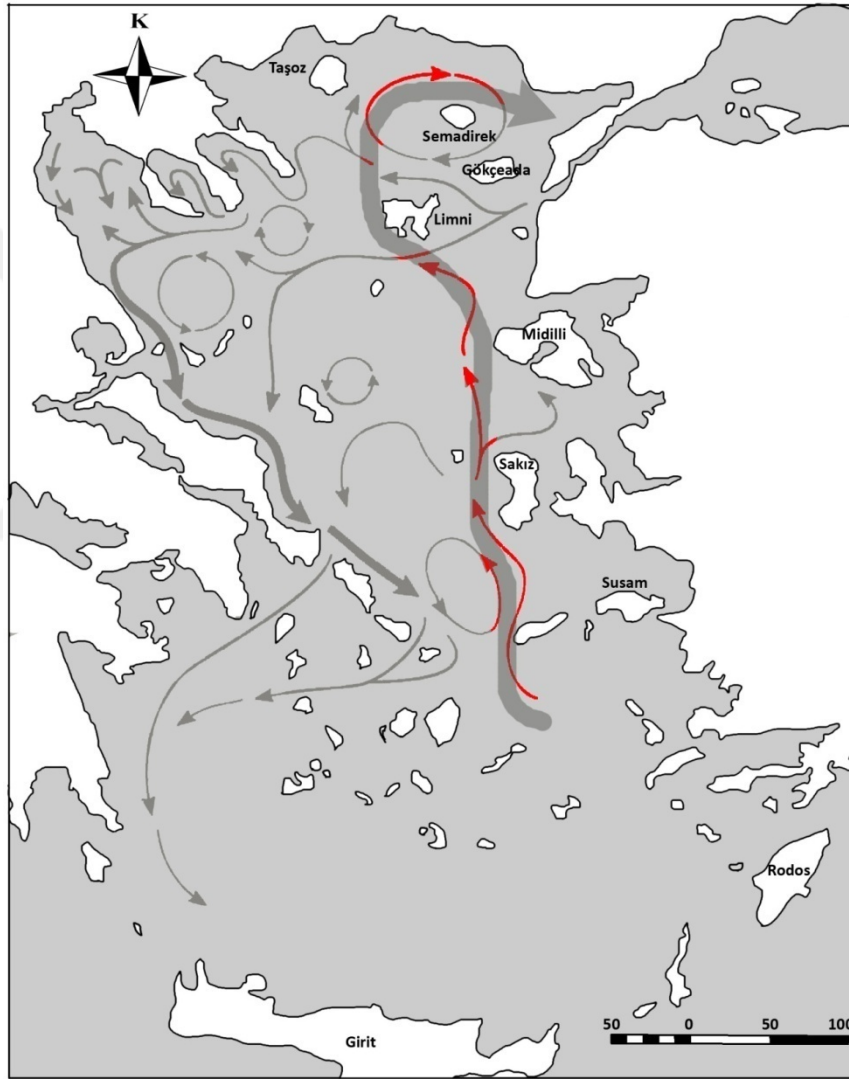
Bin’de, Karadeniz’deki Yunan kolonizasyonu sonucunda başladığını öne sürmekteyiz. Çünkü denizel bir alg türü olan *Emiliana huxleyi*’nin Karadeniz’de ortaya çıkış tarihi farklı tartışmaları da içinde barındırmış ve Karadeniz’e Ege’den düzenli gemi seferlerinin başlangıç tarihi hakkında da önemli bir noktayı işaret etmiştir. David Bukry vd. (1970: 157) Karadeniz’in farklı noktalarında aldıkları karotlarda *Emiliana huxleyi*’yi sadece en üst üç metrelilik bölümde tespit edebilmişlerdir. Daha sonra Bukry tüm dünya denizlerine yayılmış olan bu algın Karadeniz’de Holosen’in sonlarında, günümüzden 3000 yıl öncesinde itibaren görülmeye başladığını bu karotları yorumlayarak belirtmiş ve belli bir tuzluluk oranının altında yaşayamayan algın, Karadeniz’in tatlı su ile dolu olduğu zamanlarda orada olamayacağını, Dünya denizleri ile birleşip de belli bir tuzluluk oranına ulaşıncaya (% 1,8-1,6) var olabileceklerini belirtmiş ve bu bilgiden hareketle de Karadeniz’in Akdeniz’den tuzlu su almaya başladığı tarihi M.Ö. 1. Bin başlarına tarihlenmiştir (1974: 362). Jones Karadeniz’in dünya denizleri ile bu kadar geç birleşmesini kabul etmek yerine yeni bir hipotez önermiş ve *Emiliana huxleyi*’nin yüzeyden en derin 50 metreye kadar yaşayabilen bir canlı olması ve kendi başına yüzmesinin söz konusu olmaması nedeni ile Boğazlardan akan akıntıyı yenip Karadeniz’e giremeyeceğini söylemiş⁷³ ve algın M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda başlayan Yunan kolonizasyonu ile Karadeniz’e gelen gemilerin sintine suyunda taşınmış olması gerektiğini önermiştir (Jones, 1994: 193). Ryan ve Pitman Jones’un hipotezine destek vermişler ve Yunanlıların Karadeniz’e ilk girişlerinin tarihi olarak M.Ö. 7. yüzyılı ile algın Karadeniz’deki yayılımını birleştirmişlerdir (2003: 173-174). Peter Jablonka da Karadeniz’de başlayan Yunan kolonizasyonuna paralel olarak M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren düzenli gemi seferlerinin başladığının bir kanıtı olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Jablonka bu bilgiler ışığı altında M.Ö. 770 yılından önce düzenli gemi seferlerinin başlamamış olması gerektiğini sonucuna ulaşmaktadır (2003: 93).

Emiliana huxleyi’nin Karadeniz’de sunmuş olduğu bilgi savunduğumuz, Boğazların kare yelkenli, az kürekçili, ticari teknelerle geçilmesinin çok zor, hatta imkansız olduğu konusundaki tezimizi desteklemektedir.

Dolayısıyla, aynı bilgi yukarıda verilen tarihten önce düzenli seferlerin yapılamamış olduğunun da bir kanıtı olarak algılanabilir. İkinci görüş ise Bulgaristan’da ele geçen taş çapalarla ilgili yapılan araştırmaya dayanmaktadır. Preslav Peev (2008: 218)

⁷³ Ege’den Karadeniz’e akan ters dip akıntısı akla gelebilir ve algın bu akıntı ile Karadeniz’e gidebileceği önerilebilir. Ancak İstanbul önlerinde bin metre civarlarına inen derinlikleri geçerken bu dip akıntısının daha ağır olduğu için derine dalacağı ve eğer içinde *Emiliana huxleyi* varsa bunların karanlık ortamda yaşayamayacağı düşünülmelidir.

stilistik açıdan M.Ö. 2. bin'e tarihlenebilecek taş çapaların Akdeniz'de kullanılanlar gibi olduklarını ve Fenikelilerin, Mısırlıların, Giritliler ve Ege denizcilerine ait olmaları gerektiğini öne sürmektedir. Bulgaristan Merkez Arkeoloji Konsülü üyesi Stiliyan Stanimirov'un taş çapalar üzerinde yaptığı petrografik araştırmalar çalışmaya dahil edilen taş çapaların % 90'ının Bulgaristan'da bilinen iki taş ocağından geldiğini söylemektedir⁷⁴. Bu çalışmada kalan % 10'luk bölümünün de Akdeniz yada Ege'den geldiği ile ilgili bir veri yoktur.

Resim 4.4. Ege Denizi akıntıları ve Çanakkale Boğazı'na doğru ilerleyen bir Tunç Çağı gemisi için en olası rota (Olson'dan adapte edilmiştir (Olson vd. 2007: 1909), Çizim: Haldun Aydınğün)

⁷⁴Stiliyan Stanimirov ile 12-19 Ekim 2016 tarihleri arasında yaptığımız yazışmalarda bu bilgiye ulaştığımız ilk kaynak olan Athena Review-Journal of Archaeology, History, and Exploration adlı derginin internetteki kopyasındaki bilgileri teyit etmiştir. (<http://www.athenapub.com/12blksea.htm> - Erişim tarihi: 21/03/2016)

4.1.1. Ege ve Saros Körfezi Arası Ulaşım

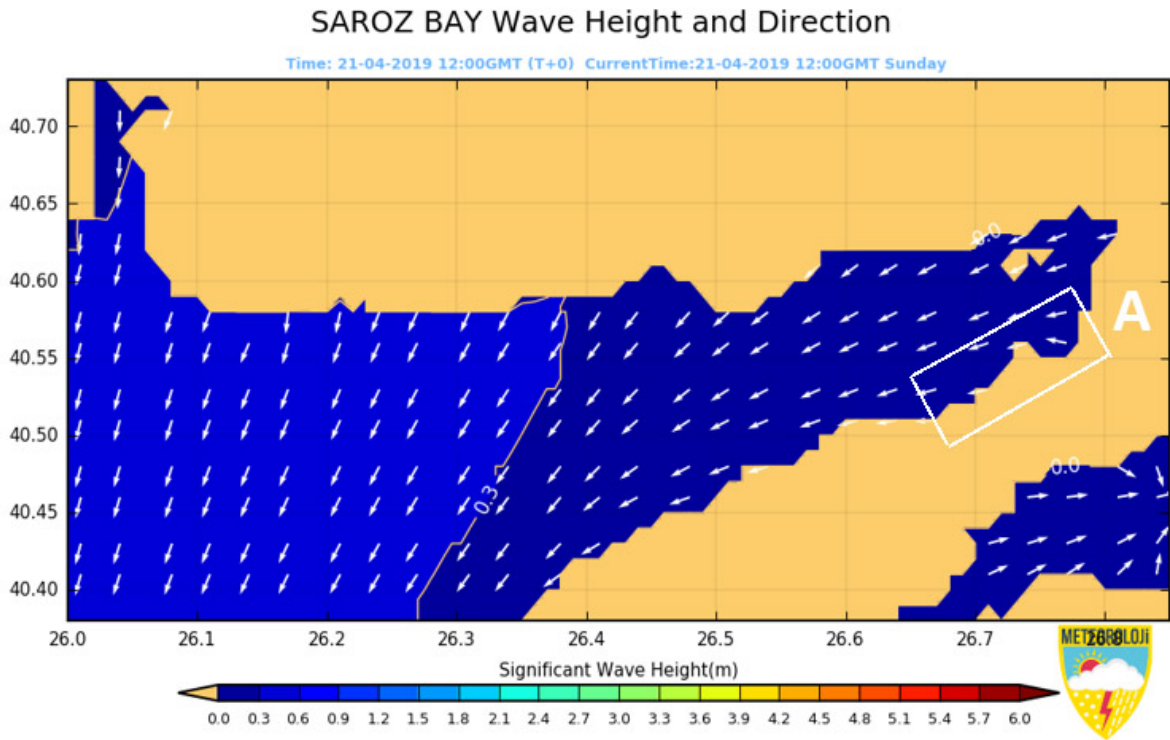
Bu doktora tezinin ana problematiğini Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın akıntıları ve kuzeydoğudan esen hâkim rüzgarlar ve bunların yarattığı ulaşım sorunları olarak tanımlamış olmamıza karşın ilk aşamada Ege'den gelen gemilerin Tunç Çağı gemi yapım teknolojisi ve denizcilik bilgileri sayesinde Çanakkale Boğazının yakınlarına kadar nasıl gelebilecekleri ve hangi rotayı izlemelerinin daha iyi olacağı konularının irdelenmesi gerekmektedir. Eski Çağ denizcilerinin denizlerdeki akıntıları bilip bunlardan da yardım olarak yol aldıkları bilinmektedir (Garrison, 1998: 88). Ege Denizindeki akıntılar ve bu akıntılara göre Akdeniz'den gelen bir geminin çizmesi gereken en uygun rota Resim 4.3 de gösterilmektedir.

Çanakkale Boğazı'ndan gelen akıntının önemli etkisi ile kıyılarda siklonik döngüler oluşmaktadır. Ege'nin doğu sahillerinde Akdeniz'den gelen akıntılar bu siklonik döngüleri tamamlamaktadır (Olson vd. 2007: 1909). Bu döngüler sayesinde Ege Denizi'nin ortasında, Anadolu'ya görece yakın bir güzergahta kuzeye doğru ilerleyen bir akıntılar dizisi göze çarpmaktadır. Bu akıntıları takip ederek çizilecek kuzey yönündeki bir güzergâh sırasıyla Sakız (Khos), Midilli (Lesbos) ve Limni (Lemnos) adalarının batısından ilerleyerek, Semadirek (Samothrake) ile Taşoz adalarının arasında geçip, Semadirek'in kuzeyinden dönerek, doğuya yönelip Saros Körfezine görece kolayca ulaşabilecektir (Res. 4.4.). Bu rotanın izlenmesinin nedeni Res. 4.4'de görüleceği gibi Semadirek'in çevresinde saat yönünde dönen siklonik bir akıntının olmasıdır. Bu nedenle doğu yönünde ilerleyecek gemilerin Semadirek'in kuzeyinden, batı yönünde ilerleyecek olanların ise adanın güneyinden seyir yapmaları daha doğru olmaktadır. Gene aynı harita incelendiğinde Saros Körfezinden Ege ve Akdeniz yönüne gidecek bir geminin Gökçeada (İmbros) doğusundan ve Limni güneyinden geçerek güneybatı yönünde ilerleyen akıntıları kullanarak Yunan anakarasında, Eğriboz (Euboia) adasına ulaşacağı ve burada güney yönünde ilerleyen kuvvetli akıntının da yardımıyla, Ege'nin batı kıyılarını takip ederek Ege Denizi'ni kolayca terk edebileceği görülmektedir.

4.1.2. Saros Körfezi ve Marmara Arası Ulaşım

Tezimizde ticari mallarla yüklü Tunç Çağı gemilerinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarını her iki yönde de geçmelerinin dönemin denizcilik teknolojilerinin yetersizliği açısından çok zor, hatta imkansız olduklarını iddia etmiştik. Ayrıca tarihsel açıdan M.Ö. 3. Bin'in ikinci yarısına ulaşıldığında tüccarların çok uzak mesafelerden ticari malları getirip,

götürdüklerini, bunu yaparken de farklı taşıma sistemlerini kullanabildiklerini belirtmiştik. Bu başlangıç noktasından hareketle, a) Çanakkale Boğazı'nın ticari nakliyata izin vermeyeceğini, b) Ama Karadeniz Bölgesi ile Ege arasında ticaret yapıldığını ileri sürüyorsak, tüccarların bu malları nasıl taşıdıkları üzerine alternatif bir güzergah, bir geçiş önermemiz gerekmektedir. Yaptığımız harita çalışmalarında Gelibolu Yarımadasının en dar noktasının Ege'den Marmara'ya ticari malların aktarılması için en doğru nokta olmaya aday olduğu görülmüş ve araştırmalarımız bu noktaya yoğunlaşmıştır. İlk bakılması gereken kaynak, Ege'den gelen yüklü ticari gemilerin yüklerini rahatça boşaltabilecekleri, ya da Karadeniz'den gelen malları yükleyebilecekleri, açık denize korunaklılık sunacak olası liman noktalarının tespiti için Saros Körfezi içindeki dalga boyu ve dalga yönlerini gösteren haritalar olmaktadır.

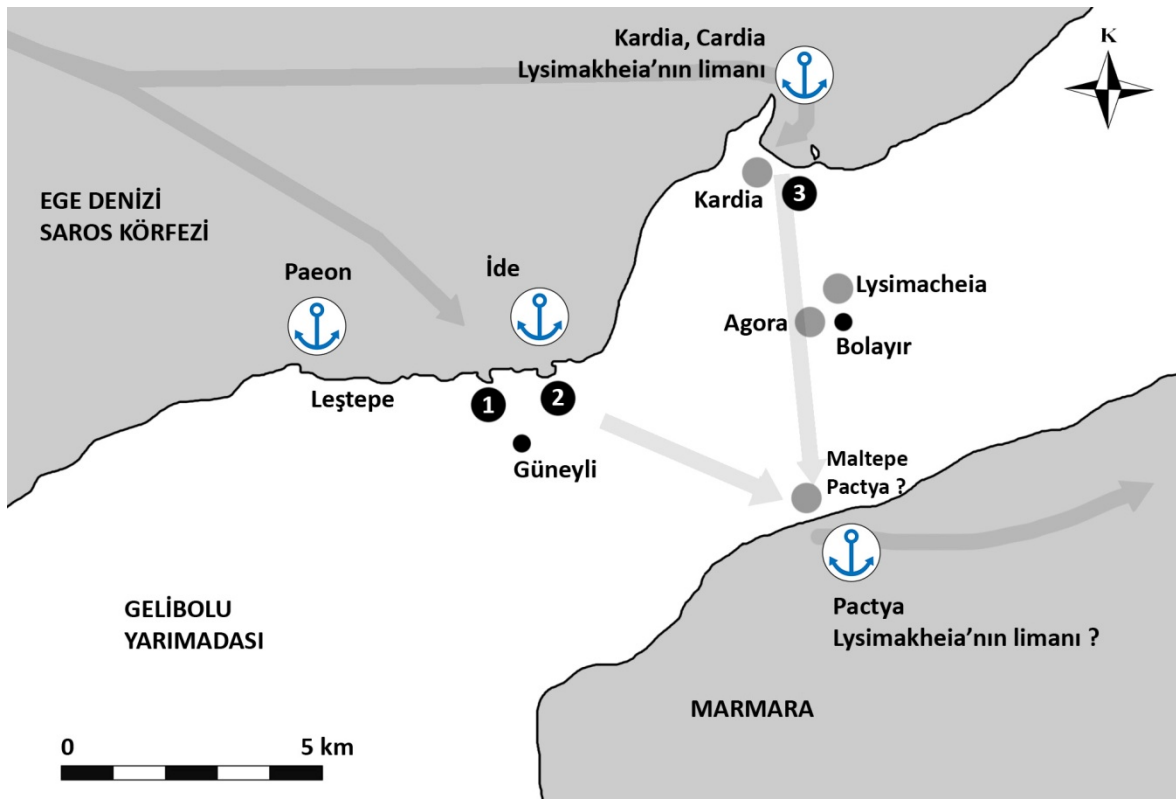

Resim 4.5. Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan, anlık dalga boyu ve yönlerini gösteren SWAN: Simulating WAVes Near shore haritası. (Erişim tarihi: 22.04.2019 / saat 08:45).

<https://www.mgm.gov.tr/deniz/swan.aspx>

Resim 4.5.'de kuzeydoğudan esen poyraz rüzgarının oluşturduğu dalgaların Saros körfezi civarındaki topografyanın etkisi ile yönlerinde değişiklikler olduğu görülmektedir; körfezin doğu yönüne doğru ilerlendikçe dalgalar kuzeydoğudan gelmek yerine doğu yönünden gelmektedirler, ayrıca dalga boyu da küçülüp azalmaktadır

(özellikle resimde beyaz dikdörtgen içinde gösterilen bölgede). Resim 4.5.'de gösterilen veriler poyraz rüzgarının hakim olduğu bir günde, özel bir anı kayıt altına almış olmakla birlikte bölgenin en hakim rüzgarı altında kıyılarda oluşabilecek dalgalar hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Resimde “A” ile tanımlanan sahil bölgesi ise bölgenin fırtına yaratan en önemli ikinci rüzgarı olan ve güneybatıdan esen Lodos rüzgarından korunaklı durmakta olup rüzgarlar açısından ideal bir konuma sahiptir. “A” ile tanımladığımız bölgeye yakından baktığımızda ise Resim 4.6.'da siyah daire içinde 1 ve 2 olarak işaretlenmiş derin koyların iyi koruma sağlayabilecekleri, 3 ile işaretlenmiş bölgenin ise de potansiyel ve çok daha büyük ölçekli bir liman olabileceği düşünülmüştür.

Resim 4.6. Gelibolu yarımadasında önerilen Saros körfezi – Marmara geçişi (Çizim Haldun Aydınğün)

Bu potansiyel limanların en büyük ortak özelliği Saros Körfezinin Gelibolu yarımadası üzerinden Marmara'ya en çok yaklaştıkları bölgede kurulu olmalarıdır. Bu aşamadan sonra bölgede araştırma yapan bilim insanlarının çalışmalarına başvurulmuştur.

Resim 4.6.'da “1” ve “2” olarak gösterilen noktalar Helenistik ve Roma limanlarının gösterildiği çalışmada da Graauw tarafından İde (Güneyli) limanı olarak tanımlanmaktadır. Haritadan tanımlamadığımız ve İde'nin 4 km batısında Paeon (Leştepe) limanı yer almaktadır. “3” no'lu nokta ise Kardia limanı (Bakla Burnu) olarak

görülmektedir. Marmara sahilinde ise Pactya limanı bulunmaktadır (de Graauw, 2017: 155). Pactya limanı 12 km güneybatısındaki Kallipoulis (Gelibolu) ve 32 km doğu-kuzeydoğusundaki Tiristasis (Şarköy) limanları arasında de Graauw'un çalışmasında tanımlanabilmiş tek liman olma özelliğini korumaktadır⁷⁵ ve Saros Körfezi – Marmara geçişi için Marmara kıyısında olmasını öngördüğümüz aktarma limanının yeri ile tam örtüşmektedir.

Paeon-Leştepe bölgesinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem'in yürütmekte olduğu "Gelibolu Yüzey Araştırması" kapsamında tespit edilen bir höyüğün her iki tarafında da liman olmaya çok elverişli koyların bulunduğu belirtilmektedir⁷⁶. Söz konusu çalışmada antik bir limandan geride kalan arkeolojik kayıtlara ulaşmak amacıyla yapılan araştırma sırasında çok sayıda Prehistorik ve Helenistik ve Roma dönemi seramik ve diğer buluntulara rastlamışlardır. Höyüğün her iki yanında da birer tatil sitesi bulunması nedeniyle, bozulan doğal ortam, sahilde antik limana ait herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmasını engellemiştir (Erdem, 2016: 8).

Mehmet Özdoğan, Güneyli limanını, Güneyli köyünün 3 km⁷⁷ kuzeydoğusunda, Güneyli koyuna bakan bir yükseltinin üzerinde, tamamen tahrip edilmiş bir höyük olarak tanımlamakta ve yüzeyden topladıkları seramik parçaları için "...geç dönemlerin yanında, Troya I'e ve hatta daha eskiye tarihlenebilecek" ifadesini kullanmaktadır (Özdoğan, 1986: 57). Zeynep Koçel Erdem'in Gelibolu Yüzey Araştırmalarında ise, Güneyli Köyü'nde Orfoz Motel'in bulunduğu tescilli höyüğün hemen yanında bulunan Orkide Tatil Sitesi'nin sahilinde, plaj olarak kullanılan beton iskelenin önünde, bir tanesinin üzerinde ve yanında oyuklar bulunan 3 adet mermer blok saptanmıştır (48 x 72 x 35 ve 54 x 120 cm) Elverişli bir koya hakim bu alan, olasılıkla antik yerleşmenin limanı olarak kullanıldığını ve taşların ise limana ait antik bloklar olabileceğini göstermektedir. Daha içerde olabilecek antik limana ait diğer kalıntıların ise, sitenin iskele ve geniş güneşlenme terası oluşturulurken dökülen beton platformunun altında kalmış olduğunu düşünmektedir (Erdem, 2016: 8). Erdem, Güneyli'de prehistorik seramik parçalarına rastlamamıştır.

⁷⁵ De Graauw'un (2017) çalışmasının bir eki olan ve web sitesinden erişilen haritadan alınmıştır. <http://dare.ht.lu.se/places/21217.html> (Erişim tarihi: 22.04.2019)

⁷⁶ "Gelibolu Yüzey Araştırması"nın prehistorik seramik örnekleri, Zeynep Koçel Erdem tarafından tezimiz kapsamında çalışmamız için verilmiştir ve Şengül Aydıngün tarafından bu malzemenin ilk değerlendirilmesi yapılmıştır. Tezin ..... Bölümünde seramiklerin katalog bilgileri yer almaktadır. Zeynep Koçel Erdem'e malzemesini çalışmamıza izin verdiği için çok teşekkür ederiz.

⁷⁷ Özdoğan'ın verdiği 3 km'lik mesafe abartılı durmaktadır. Google Earth'ten yapılan ölçümde 1,8 km olarak bulunmuştur.

Kardia antik kenti haritada “3” ile gösterilen, Bakla Burnu diye adlandırılan noktada bulunmaktadır (Körpe ve Yavuz, 2014: 431) ve önemli bir liman olduğu önerilmektedir. Her ne kadar antik kaynaklar buradaki yerleşimin kuruluşunun Miletoslular ve Klozemenailer tarafında M.Ö. 8. Yüzyıl olduğunu iddia etseler de, yerleşimin liman kesiminde beş metre kalınlığa ulaşan kültür tabakası içinden gelen buluntular Prehistorik Çağdan Roma dönemine kadar süren bir yerleşime işaret etmektedir (Tombul, 2015: 487). Erdem ise, yüzeyde Arkaik-Roma dönemi seramiklerine rastladıklarını belirtmektedir (Erdem, 2016: 11). Kardia bölgenin önemli bir yerleşimi olması nedeniyle M.Ö. 4. Yüzyılda kendi adına sikke basmıştır. Antik kaynaklar Kardia’da yaşayanların günümüzde Bolayır ilçesinin bulunduğu noktada M.Ö. 309 yılında Lysimakhos tarafından kurulan Lysimakhia kentine nakledildiklerinden söz etmektedir (Tombul, 2015: 487).

Lysimakhia antik kenti ise günümüz Bolayır ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır. Bulduğu mevkiinin adı Agora Tepesidir. Yerleşim alanının sınırları Bolayır’ın en dış evlerinden başlayarak güney ve güneydoğusu yönünde, Marmara Denizi’ne doğru yayılmıştır. Bu alanda ele geçen seramikler M.Ö. 4. Yüzyıldan M.Ö. 1. Yüzyıla kadar olan döneme tarihlenmekteyken, yerleşimin en yüksek bölümünde M.Ö. 6. Yüzyıl özellikleri gösteren pişmiş toprak yapı elemanlarına rastlanmıştır. Tombul Ksenophon’un M.Ö. 6. yüzyılda sözünü ettiği Agora yerleşiminin bu noktada kurulmuş olması gerektiğini düşünmektedir (Tombul, 2015: 488). Antik kent 1982 yılında Özdoğan ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmasında, askeri alan içinde kaldığı için incelenememiştir (Özdoğan, 1986: 53), aynı durum 2000’li yıllarda Erdem için de biraz daha güneyde kalan Marmara kıyıları için söz konusu olmuştur⁷⁸. Bolayır’ın güneyinde yapılan çalışmalarda erken dönemlere tarihlenebilecek seramikler ve Tunç Çağı’na tarihlenebilecek bir taş balta bulunmuştur. Hem Saros Körfezini hem de Marmara’yı ve Çanakkale Boğazını görebilen hakim bir noktanın ise Lysimakhia’nın sitadeli konumunda bulunabileceği, ancak daha eski dönemlerde burasının Agora yerleşimi olabileceği önerilmiştir (Sayar ve Bektaş, 2013: 43).

Agora kenti M.Ö. 6. Yüzyılın ortalarında Atinalı Miltiades tarafından kurulduğu ve Philaid Beyliğinin başkenti olduğu söylenmektedir (Körpe ve Yavuz, 2014: 434). Kardiya ve Paktye yerleşimleri (ve limanları) arasında önemli bir geçiş noktasında bulunan Agora kentinin isminin bu alanın ticari önemine vurgu yapıyor olduğunu düşünmekteyiz. “Pazar

⁷⁸ Pactya’nın sahil bölümünde var olabilecek liman alt yapısı askeri saha olması nedeni ile incelenememiştir. Zeynep Koçel Erdem ile kişisel görüşme (tarih: 10.02.2017).

yeri” anlamına gelen bir kelimenin doğrudan bir yerleşime ismini vermesi ile ilgili en akla yatkın açıklama, daha önceki dönemlerde, Ege’den gelen malların kuzeyden gelenler ile alınıp satıldığı, değiş tokuşunun yapıldığı bir pazar yerinin, bir agoranın, zaman içinde gelişerek ve büyüyerek ticaret ile uğraşan büyük bir kente dönüşmesi olmasıdır⁷⁹. Bu bakımdan Çanakkale Boğazı’nın ortaya çıkardığı nakliye sorunlarının az farklar dışında değişmeden kalarak, Tunç Çağı’ndan Helenistik Döneme kadar benzer çözümlerin, az değişikliklerle, sürekli olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu bakımdan Bolayır civarındaki antik çağ ticari yapılanmasının Erken Tunç Çağı’na kadar uzanan bir geçmişin eseri olması gerektiği tarafımızdan önerilmektedir.

Özdoğan, Maltepe Höyüğünü kireçtaşı bir tepenin üzerinde bulunan, orta boy, prehistorik bir yerleşme olarak tanımlamış ve sadece Kumtepe Iı ve Troya I tipi seramikler verdiğini söyledikten sonra, çevresindeki geniş sahada Geç Antik Çağ ve Orta Çağ seramiklerinin de bulunduğunu belirtmiştir (Özdoğan, 1986: 57). Erdem, Gelibolu Bolayır kıyı bölgesinde yapmış olduğu yüzey araştırması kapsamında, Gelibolu’dan Bolayır’a giden eski yolda bulunan ve tescilli yapılmış olan Maltepe Höyük’te yaptıkları gözlemlerde yüzeyde Klasik’ten Roma Dönemi’ne kadar yayılan çok sayıda seramiğe ulaşmıştır. Maltepe Höyük, Gelibolu – Bolayır kıyı hattında tespit ettikleri en büyük höyük olma özelliğine de sahiptir (Erdem, 2016: 10). Maltepe Höyük’ten ele geçen prehistorik seramik Erdem tarafından tezimizde çalışılmak üzere verilmiştir. Çizim ve fotoğrafları için bkz. EK-2. Özdoğan’ın toplayıp yayınladığı prehistorik parçalar ise tipik Balkan özelliklerinde, Neolitik’ten Demir Çağı’na kadar fazla değişmeden kullanılmış olan kaba, çanak çömleğe ait durmaktadır (Özdoğan, 1986: pl II – pl III). Mustafa Hamdi Sayar ve Göknu Bektaş da yaptıkları yüzey araştırmasında yüzeyden Erken Tunç malzemeye ulaşmışlardır (2013: 45, 48). Ayrıca antik kaynaklarda yeri tam belirli bir şekilde anlatılmayan Pactya kentinin bulunduğu coğrafi noktanın günümüze kadar tespit edilmemiş olduğunu belirttikten sonra Maltepe Höyüğün Pactya olabileceğini de önermişlerdir (2013: 45).

Gelibolu Yarımadasının en dar olduğu noktada Antik Dönemde büyük ölçüde bir yerleşim yoğunlaşması olduğu yukarıdaki bilgilerden gözlenmektedir. Her ne kadar Gelibolu topraklarının çok verimli oldukları düşünülse ve Antik Çağlar’da tahıl ihraç etmiş olduğu bilinse de (Körpe, 2011: 118) mevcut kentleşmenin sadece tarım ve su ürünleri

⁷⁹ Bu önermemiz bölgede uzun yıllardır yüzey araştırması yapmakta olan Zeynep Koçel Erdem ile de konuşulmuş ve kendisi tarafından kabul edilebilir bulunmuştur (Kişisel görüşme 10.02.2017).

kullanımı ile ayakta durmasının zor olabileceği ve bu yoğunlaşmanın önemli bir ekonomik temelini Bolayır civarından geçmekte olan ve tezimizde önerdiğimiz uzun erişimli ticaret güzergahına işaret ettiğini düşündürmektedir.

Resim 4.7. Kardias limanının harita üzerindeki yeri ve uydu görüntüsü (Google Earth)

Gerek Mehmet Özdoğan, gerekse Zeynep Koçel Erdem'in yüzey araştırmalarından elde edilen buluntuları inceleyen Şengül Aydınğün tüm bölgede Troya I-III ile çağdaş ETÇ seramiklerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir⁸⁰.

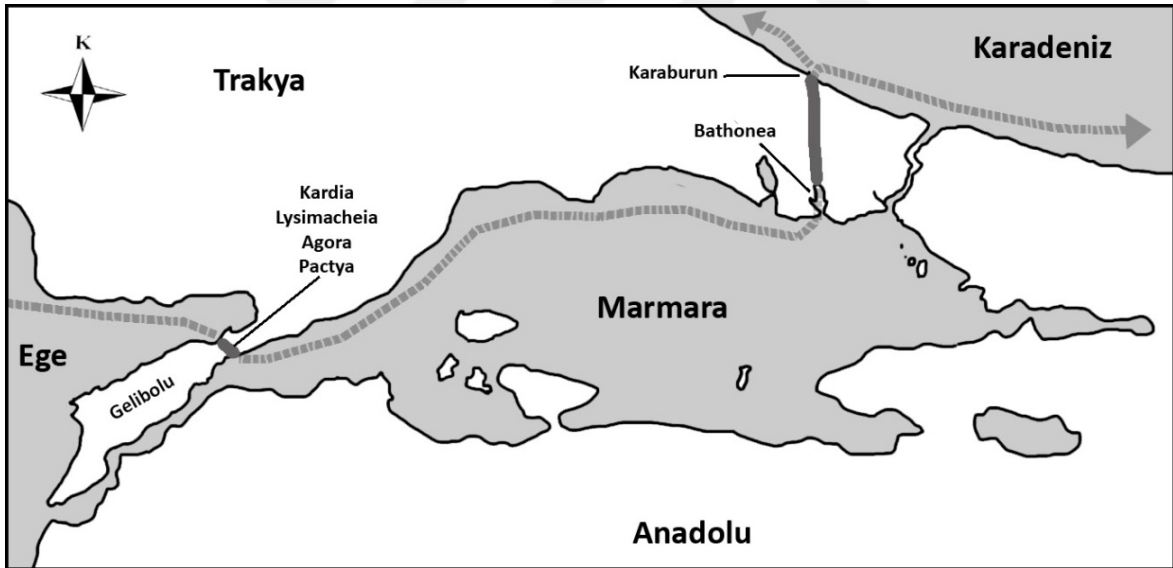
Bu bilgilerin ışığında güzergahımızı şu şekilde şekillendirebiliriz: Ege'den gelen ticari mallar Saros Körfezine bakan Kardias, Güneyli (İde) ya da Leştepe (Paeon) limanlarında indirildikten sonra kervanlara yüklenip sadece beş km mesafede bulunan Marmara kıyısındaki Pactya limanına götürülüyor ve orada inci bir tekneye yüklenip doğu yönünde yola çıkıyordu (Karadeniz'den gelen mallar da aynı güzergahı ters yönde alıyorlardı.).

⁸⁰Mehmet Özdoğan'ın yüzey araştırmasında Karaağaçtepe, Kilisetepe, Maltepe, Akbaş Şehitliği, Baştepe, Asartepe, Tepecik, Musaltepe, Kaynarca Mevkii, Kalanuro Tepesi, Güneyli Limanı coğrafi noktalarının tamamında Troya I tipi seramik rapor etmiş, büyük çoğunluğunda ise bu seramikler Kumtepe I seramikleri ile birlikte görülmüştür (Özdoğan, 1986). Zeynep Koçel Erdem'in prehistorik seramikler bulunduğu ve Şengül Aydınğün tarafından incelenmesi yapılan Gelibolu bölgesi coğrafi noktaları şunlardan oluşmaktadır: Beyoğlu Kaleöncesi, Dolucatepe, İğde Bağları, Ilgar Dere, Kaletepe, Karaağaçtepe, Kızılcaterzi-Buruner, Kunduzaltı, Leştepe, Maltepe Höyük, Palear Antik Kenti, Safunya, Sofuköy-Yertarla, Yeniköy-Çakırçeşme, Yeniköy-Kocabahçeler, Zeus Tepe, Zeynep Koçel Erdem başkanlığında yürütülen Tekirdağ Kutsal Ganos Dağı ve Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüzey araştırmaları prehistorik buluntularının genel bir incelemesi için bkz. Katalog .....

Resim 4.8. Güneyli (İde) limanı. uydu görüntüsü (Google Earth)

4.1.3. Marmara Denizi Geçişi

Resim 4.9. Ege – Karadeniz rotasının Marmara Denizi geçişi önerisi.

Marmara Denizi'ni Gelibolu Yarımadası'ndan İstanbul yakınlarına kadar sürecek bir geçişte izlenmesi gereken en mantıklı rotanın denizin kuzey sahillerine yakın bir hattın olması gerektiği ortaya çıkmaktadır (Res. 4.9.). Denizcilerinin de hem kıyı görüşü sağlamak hem de Marmara'nın ortalarındaki kaba dalgalardan etkilenmemek için kuzey kıyısını takip ederek Gelibolu'dan İstanbul kıyılarına doğru seyir yapmış olmaları akla

yakın gelmektedir. Günümüz yelkenlilerine de bu yolun öneriliyor olması bu savı desteklemektedir.

4.1.4. Küçükçekmece Lagünü (Bathonea) -Karaburun (Phylia) Arası Ulaşım

İstanbul'a yaklaşan ticari rota Boğaz geçişine yönelmek yerine Tunç Çağı'nda girişi tamamen açık olan ve günümüzdeki gibi bir lagün gölü değil, kuzeye doğru uzayan, derin bir körfez konumundaki Küçükçekmece'ye girmekte ve Firuzköy yarımadasındaki Bathonea kazılarında ortaya çıkan liman tesislerine gelmektedir. Burada iki farklı seçenek ortaya çıkmaktadır.

Seçenek 1: Bathonea limanlarında yükler boşaltılır. Karadan yol alacak bir kervana yüklenir. Kuş uçuşu 36 km uzakta ve kabaca kuzey yönünde bulunan Karaburun'daki limana doğru yola çıkılır (Res. 4.10.). Arazi yumuşak hatlı, derin vadi ya da kayalıklarla engellenmemiş bir yapı arz etmektedir. Bu tür bir yük kervanı bir, en geç iki gün içinde Karaburun limanına ulaşabilecektir. Gelibolu'dan gelen küçük bir ticari tekne Sazlıdere üzerinden kuzeye doğru yoluna devam edebilir.⁸¹ Bu sistemde Karaburun limanına 15-18 km kalana kadar ilerleyen gemiler bir nehir limanında yüklerini boşaltıp geri dönebilir. Kalan çok kısa yol ise bir günlük bir kervan taşımacılığı ile kolaylıkla alınabilecektir. Bu tezi destekleyebilecek bazı işaretler bulunmaktadır. Örneğin Yarımburgaz mağarası içinde mevcut olan tekne grafitileri bu konuyla ilgili olabilir (Hovasse, 2013: 18, 19)⁸². (Bkz. Sayfa 33)

Genel olarak bu seçenekte iki sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Gelibolu'dan gelip doğrudan Sazlıdere'nin içine girip yoluna devam edecek ticari teknelerin Firuzköy yarımadasında kurulu geniş liman alt yapısını (Bkz. Sayfa 177, 193) kullanmayacak olmalarıdır. Dolayısıyla bu alt yapıya gerek duyulmayacağı için en başta inşa edilmiş olmasının da mantığı kalmayacaktır. İkinci sorun ise Yarımburgaz'ın kuzeyinde, Sazlıdere Barajının güneyinde, derenin içine kurulu olan ve İstanbul Tarih Öncesi Araştırmaları kapsamında tespit edilip tescili yaptırılmış olan Roma dönemi köprüsüdür (Res. 4.11.). Köprü'nün ayakları dar ve alçak durmakta, altından yüklü

⁸¹Bathonea arkeolojik kazıları başkanı ile yapılan sözlü görüşme Şengül Aydıngün, Görüşme tarihi: 20.06.2016)

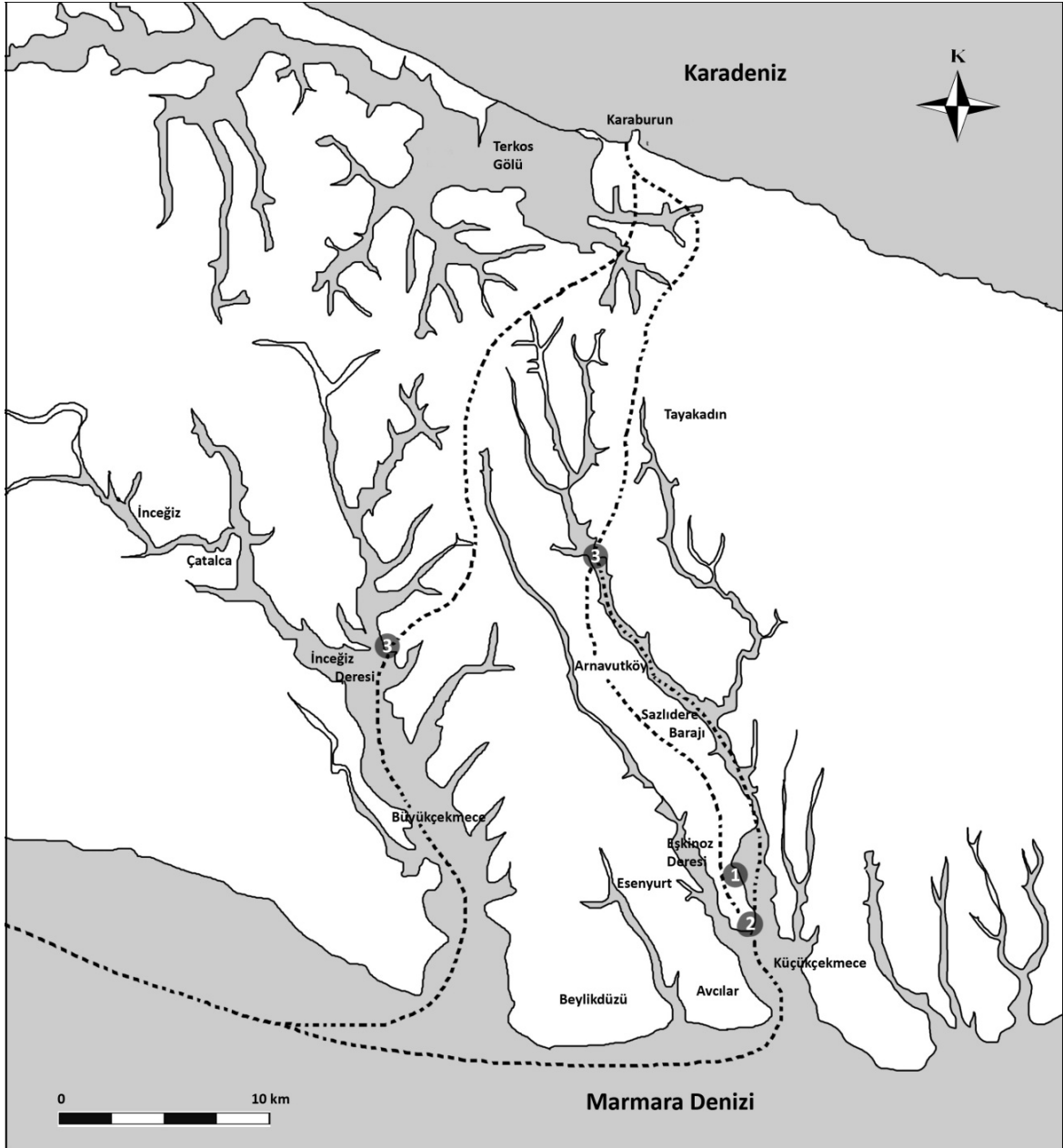
⁸² Raymond Hovasse 1927 yılında Yarımburgaz mağarası ile ilgili bulgularını İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Mecmuası'nda Türkçe ve Fransızca olarak yayınlamıştır. Obruk dergisi ise Türkçe'sini hiç değiştirmeden, Latin harfleri ile 2013 yılında tekrar yayınlamıştır. Hovasse mağara içinde gördüğü "kürekli kayığın Girit'de bulunan Cnosse Sarayının duvarlarındaki resimlere benzemesine hayret ettiğini" bildirmekte ve daha sonra da Kayık resminin Giritlilerin devrine ait olduğunun muhtemel olduğunu söylemektedir.

teknelerin geçişine izin verecek gibi görünmemektedir. Bundan çıkarabileceğimiz sonuç Roma döneminde bu ikinci seçeneğin artık kesinlikle kullanılmıyorsa olması gerektiğidir.

İkinci Seçenek: Gelen ticari geminin yüklerini Bathonea limanlarında boşaltması ardından bu malların açık denize uygun olmayan ama özellikle nehir taşımacılığında kullanılabilir, Tunç Çağı'nda pek çok örneği dünyanın çeşitli yerlerinden bilinen, sallara ya da altı düz, su kesimi çok az olan özel teknelere yükleniyor ve Sazlıdere üzerinden kuzeye doğru gönderiliyor olmasıdır. Özel nehir tekneleri Sazlıdere'yi kuzey yönünde ilerleyebilmek için çok daha verimli kullanabilecekler ve karadan yapılacak olan sevkiyat daha da kısalmaktadır. Ancak bu yöntemin sorunu nakliye sırasında ilave bir yükleme-boşaltma işleminin daha devreye girmesi ve bunun hem işçiliği hem de ticari malların zarar görme riskini arttırmasıdır.

4.1.5. Büyükçekmece Lagünü (Athyras) Geçişi

İstanbul Tarih Öncesi Araştırmalarını yürüten Şengül Aydıngün, Büyükçekmece göl içinde ve çevresinde Neolitik'ten başlayarak Osmanlı Dönemine kadar çok sayıda bulguya ulaşmıştır (Aydıngün, 2017d: 369-390). Bu bulgulardan Büyükçekmece'nin de Antik Çağ'da ve daha öncesinde önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Büyükçekmece Gölü'nü 1980'li yıllara kadar denizden ayıran lagün dilinin Tunç Çağı itibari ile var olmadığını ve dönemin küçük tonajlı gemilerine rahatlıkla geçiş imkânı bıraktığını düşünmemiz gerekmektedir. Ancak Resim 4.10.'da gösterilen ve Büyükçekmece Gölü kullanılarak Karadeniz'e ulaşım öneren hatlar tamamen kuramsaldırlar. Çünkü bölge nehirlerinin taşıdığı büyük miktardaki alüvyal dolgu havzaları üzerindeki pek çok Tunç Çağı'na tarihlenebilecek kalıntıyı oldukça derinlerde bırakmış olmalıdır. Ayrıca Büyükçekmece Barajı da gölün tarihi havzasının çok ötesine kadar yayıldığı için normalde sahillerde eskiden var olabilen bulguları da gizlemektedir. Bu durumun tek istisnası, 2014 yılında olduğu gibi, 6-7 yılda bir ortaya çıkan aşırı kuraklıklar nedeni ile baraj gölünün kuruması ardından çekilen suların bıraktığı yerlerden in situ durumda mimari parçalara ve küçük buluntulara erişiliyor olmasıdır.

Resim 4.10. İstanbul'un batısındaki Büyükçekmece ve Küçükçekmece göllerinin ve çevre akarsularının havzalarını gösteren harita. Günümüzden 3 – 4 Bin yıl önce, akarsu havzalarının alüvyonlarla çok daha az dolduğu ve körfez ağzlarının kum dilleri ile kapalı olmadığı dönemle ilgili fikir verebilmektedir. Karada çizilmiş olan ulaşım hatları, Büyükçekmece Göl'ü ve takip eden nehir Sazlıdere içindeki çizili ulaşım hatları tahminidir. "1" Bathonea kazılarının sürdüğü alanı göstermektedir. "2" Büyük Liman. "3" Konumlandığı her iki hat üzerinde de teorik geçiş noktalarıdır. Bölgede yapılan geniş çaplı yüzey araştırmalarında, alüvyal dolguların da çok fazla olması nedeni ile bu olası geçiş noktaları ile ilgili arkeolojik bir bulguya rastlanamamıştır.

(Bölgenin Genelleştirilmiş Jeoloji Haritası (İBB-2011) temel alınarak çizilmiştir. Çizim: Haldun Aydınğün)

İTA kapsamında 2014 yılında Büyükçekmece kurumuş göl yatağı ve yakın çevresinde çok miktarda prehistorik ve klasik çağlara ait buluntuya ulaşılmıştır. Bu buluntular ve çevrede

daha önce yapılan yüzey araştırmaları ile ele geçen arkeolojik malzemenin inceleneceği bir kitabın hazırlıkları sürmektedir.

Resim 4.11. Sazlıdere üzerinde bulunan Roma köprüsü. Sazlıdere'nin geniş yatağı resimde görölmektedir. Zaman içinde meydana gelmiş olan alüvyal dolgu ise köprünün “gömölmüş” gibi duran pozisyonundan ortaya çıkmaktadır.

Resim 4.12. Yarımburgaz mağaralarının girişi ve Sazlıdere'nin günümüzdeki görünümü.

4.1.6. Karaburun Üzerinden Karadeniz Ulaşımı

Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde kalan Karadeniz sahilinin çok büyük bir bölümü oldukça düz olup kuzeyli rüzgarlara açık ve korunaksız durumdadır. Tek istisna Bathonea kazı alanına göre 353 derece açıda ve 35 km uzakta kalan Karaburun'dur. Burası bölgenin en hâkim rüzgârı olan poyraza karşı kısıtlı da olsa bir koruma sağlamaktadır (Res. 4.13., Res. 4.14.). Karaburun'un çevresinde benzer bir koruma sağlayacak en yakın noktaları araştırmak amacıyla haritalara bakıldığında ise, doğu yönünde sahil takip edildiğinde 31 km uzakta kalan Kilyos ve batı yönünde sahil takip edildiğinde 90 km uzaklıktaki İğneada görülmektedir. Böyle bir konumun geçmişte mutlaka liman olarak kullanılmış olması gerektiğini düşünerek 2014 yılı yüzey araştırmaları kapsamında bölgeye yaptığımız ziyarette, yüzeyde Demir Çağı'ndan başlayarak, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramik parçaları, sahilde yapı kalıntıları ve denizin içinde kesme taş bloklara rastlanmıştır. Daha sonra yapılan kaynak araştırmalarında Antik Çağ'da burasının Phylia limanı adı altında bilinen bir nokta olduğu bilgisine ulaşılmış ve daha önce tescili yapılmamış bu tarihi limanın tescili tarafımızdan teklif edilmiştir.

Resim 4.13. (Karaburun (Phylia) Antik liman bölgesi)

Karaburun'daki doğal limanın Antik Çağ yazılı kaynaklarında yer alması ve yüzeyde bulduğumuz Demir Çağı malzemesi tezimizde savunduğumuz savlardan biri olan; ulaşım çözümlerinin çok eski geçmişe dayanan geleneklerin üzerine bina edilmiş

olabilecekleri önerisini de destekler nitelikte durmaktadır. Karaburun limanı Ege – Karadeniz ticari mal trafiği için yapmış olduğumuz önerinin son halkasını oluşturmaktadır. Bu limana güneyden ulaşan ticari mallar burada el değiştirdikten sonra Karadeniz içinde ve olasılıkla da Karadeniz’e dökülen büyük nehirlerde de faaliyet gösteren teknelere yüklenerek ve Tunç Çağı’nda büyük olasılıkla kıyıları takip ederek, uzak pazarlara doğru yola çıkmış olmalıdırlar.

Resim 4.14. Karaburun (Phylia) Antik liman bölgesinde, deniz içinde yüzeye yakın duran kesme taşlar.

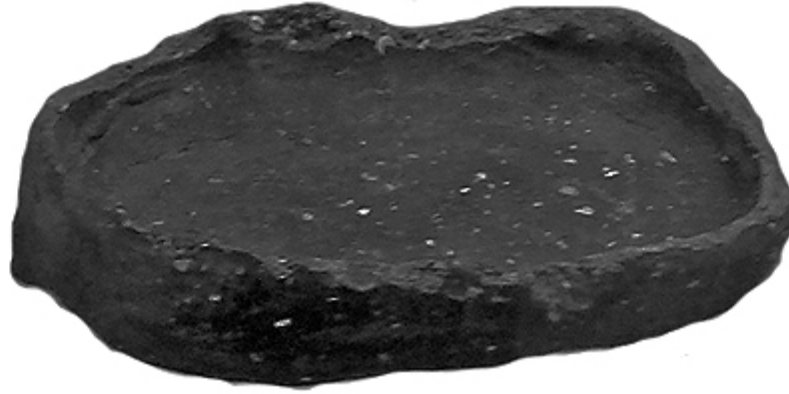
4.2. Taşımacılık Yöntemleri

Tunç Çağı’nda ticaret rotalarının ne ölçüde uzağa erişip ne miktarda yükleri taşıyabildiği hakkında fikir sahibi olmak için en öncelikle bilinmesi gereken, anılan dönemdeki ulaştırma teknolojilerinin seviyesidir. Bu yüzden deniz, nehir ve kara taşımacılığının nasıl kullanılmış olduğu konusu burada irdelenmektedir.

4.2.1. Deniz Taşımacılığı

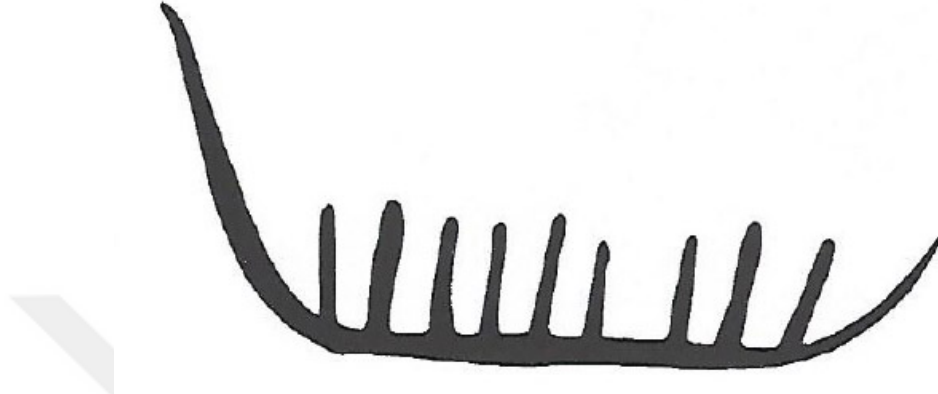
Karadeniz bölgesinde deniz taşımacılığının yapıldığına ait en eski tarihli arkeolojik veri M.Ö. 5. bin yıla ait bir kil tekne modeli olarak kabul edilmektedir. Söz konusu 6,1 cm uzunluğunda ve 2,5 cm genişliğinde tekne modeli Bulgaristan'da Golyama Kamchiya nehrinin, Varna'ya yakın olan aşağı bölgelerindeki Sava höyüğündeki kazılarda ortaya çıkarılmıştır (Peev, 2008: 217). Kazı yapan M. Mirachev ve D. Zlatarsky'e göre bu dini bir kült objesidir. Benzer bir kil tekne modeli ise Erken Tunç Çağı'na tarihlenmekte ve Sozopol Tarih Müzesi'nde sergilenmektedir (Res. 4.15) Sozopol Müzesi müdürü Dimitar Nedkov'un Romeo Boşneagu'ya verdiği bilgilere göre bir Bulgar balıkçı 2014 yılında sahilden 15 deniz mili açıkta, 2,5 metre uzunluğunda, 70 cm genişliğinde, meşe ağacından oyulmuş bir kütük kano bulmuştur. Şimdiye kadar Bulgar araştırmacılar çok iyi durumda korunmuş toplamda dört kütük kano bulmuşlardır (Boşneagu vd., 2015: 289).

Resim 4.15. Sozopol (Bulgaristan) Tarih Müzesi'nde sergilenen Tunç çağına ait kil tekne modeli.

İnsanların var olduğu dönemlerde ana karayla bağlantısı olmadığını bildiğimiz adalarda bulunan insan izleri ya da insanlar tarafından getirilmiş olduğu kesin olan malzemeler, aslında bize dolaylı yoldan denizciliğin var olduğu göstermektedir. Oysa Kiklat adalarından Andros'da ortaya çıkan tarih öncesi yerleşimlerden birisi olan ve Christina Televantou tarafından kazıları yapılan Strofilas'da, geniş bir kaya sanatı dizisi içinde gemi resimlerine de rastlanmıştır. Kazı başkanının belirttiğine göre kayalara kazınarak elde edilmiş resimlerde adadaki yaşamı sürdürebilmekle ilgili en hayati iki konu ele alınmış ve tarımsal faaliyetlerle, gemiler konu olarak işlenmiştir. Kaya resimlerinde 12 adet farklı ve değişik boyutta gemi betimlenmiştir (Televantou, 2008: 47) (Res. 4.16). Kaya resimleri M.Ö. 4. Bin sonlarına tarihlenmiştir. Söz konusu kaya resimleri Ege'deki

en eski gemi betimlemelerini oluşturmaktadır. Bu betimlemelerdeki en önemli özellik ise teknelerin tek bir kütükten oyulmuş küçük bir araca değil, gayet kapsamlı ve açık denizde sefer yapabilecek büyüklükte, çok kürekçili, “uzun gemilere” benziyor olmalarıdır.

Resim 4.16. Strofilas savunma duvarlarındaki gemi betimlemelerinden biri (Televantou, 2008: 47).

Eski Mısırlıların sahip oldukları farklı inanç dünyaları ve yaşadıkları toprakların çok özel iklimsel koşulları, M.Ö. 3. bin ortalarında yapılmış, büyük bir geminin eksiksiz ve hasarsız olarak günümüze kadar gelebilmesini sağlamıştır. Boyutları göz önüne alındığında, Keops gemisinin geçmiş çağlardan günümüze kalan en eski, en büyük ve en iyi durumda korunmuş deniz taşıtı olduğunu iddia etmek abartılı kaçmamaktadır. 43.6 m uzunluğunda ve 5,9 metre genişliğindedir, Lübnan sedirinden yapılmıştır (Renfrew, Bahn 2012: 95, 329). Uzmanlar geminin günümüzde suya indirilse sorunsuz yüzebileceğini düşünmektedirler. Ancak yapılış amacının deniz ya da nehir taşımacılığında kullanılmak olmadığını, ölen firavunun öteki dünyaya “götüreceği” mezar eşyalarından birisi olarak tasarlandığını da öne sürülmektedir. Tekne Büyük Giza Piramidinin hemen yanında, kayaya oyulmuş özel bir saklama bölümünde, parçalara ayrılmış ve mantıklı bir sırayla yerleştirilmiş olarak bulunmuş ve yıllar süren bir çalışma sonunda birleştirilerek Giza Solar Boat Museum’da sergilenmeye başlamıştır.

Gemilerin parçalara ayrılması ve sökülüp, takılabilir şekilde tasarlanıp üretilmeleri Mısırlı mühendislerin yaygın olarak baş vurdukları ve geliştirdikleri teknikler arasındaydı. Mısır’ın can damarı gibi duran ve ülkenin ana ulaşım yolu görevini gören Nil üzerinde bulunan, özellikle ikinci çavlanın normal denizcilik teknikleri ile aşamıyor olması, ayrıca Kızıldeniz’in Akdeniz ve Nil ile bağlantılarının sağlanamaması Mısırlıları bu konuda yaratıcı çözümler üretmeye yöneltmiştir. Resimlerden ve yazılı kayıtlardan gemilerin

Kızıldeniz sahillerine tamamen sökülüp taşındıkları, ya da tekerlekli araçlarla nakil edildikleri veya kerestelerin bölgeye götürülüp gemilerin Kızıldeniz sahillerinde inşa edildikleri konusunda ipuçları bulunmaktayken, Kızıldeniz sahillerinde, Wadi Gawasis ve Ayn Soukhna'da yapılan keşifler bu uygulamaların kesin kanıtları olarak rapor edilmişlerdir. Wadi Gawasis'de kireçtaşı bir terasa oyulmuş, depo olarak kullanılan en az yedi oda bulunmuştur. Bu odaların içinde sökülmiş gemi keresteleri ve gemilerle ilgili pek çok parça ve araç gereç ele geçmiştir. Ayn Soukhna'da ise benzer bir şekilde dokuz galeri keşfedilmiştir. Bulunan bu tesisler Mısır'ın Eski Krallığına ve Orta Krallığına tarihlenmiştir (Creasman ve Doyle, 2010: 15).

Keops gemisinin tezimiz kapsamındaki en önemli özelliği, Erken Tunç Çağı ortalarına geldiğinde dönemin önemli uygarlıklarından birisi olan Mısır'ın son derece gelişkin bir gemi inşaa teknolojisine sahip olduğunu tartışılmaz bir şekilde ortaya koyuyor olmasıdır. Elimizde bu kadar önemli bir kanıtın olması, dönemin Doğu Akdeniz bölgesi, Ege bölgesi, Güney Mezopotamya ve Indus Vadisi uygarlıklarının da karşılaştırılabilir denizcilik seviyelerine erişmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Gemilerin, sağlamlıklarından ödün vermek pahasına, sökülüp takılabilir olmaları ise (Creasman ve Doyle, 2010: 15) tezimiz kapsamında çok önemli olabilecek bir başka noktanın altını çizmekte ve sonuç olarak Erken Tunç Çağı insanların ulaşım ve lojistik sorunlarının hakkından gelebilmek amacıyla yaratıcı ve karmaşık mühendislik çözümlerini başarı ile hayata geçirebildiklerine bir örnek teşkil etmektedir.

Ege bölgesinden Erken Tunç Çağı'na ait en eski ikonografik betimlemeler Naksos adasında bulunmuş, kurşundan yapılmış, üç adet gemi modeli olarak gelmektedir ve betimledikleri deniz araçları gelişkin bir yapı göstermektedirler (Waschmann, 1998: 69). Bu üç model Ashmolen müzesinde sergilenmektedir (McGrail, 2001: 106). Bir başka model, Girit Palaikastro'da bulunan ve Girit Heraklion Müzesinde sergilenen, seramik gemi modelidir. Bir diğer seramik model ise gene Girit'te, Mochlos'da bulunmuştur (McGrail, 2001: 107). Ege'de Erken Tunç Çağı'na tarihlenebilen çok sayıda iki boyutlu "çizimler" bulunmaktadır (Marthari, 2017: 147). Bu buluntular temelde üç ana grupta incelenir; Pişmiş toprak kaplara kazınarak yapılmış resimler, taş yüzeylere kazınmış olanlar ve çanak çömlek parçaları üzerinde bulunmuş olanlar. Sayıları yüzlerle ifade edilen bu buluntular Ege Denizinin onlarca adasına dağılmış olarak yaşayan halkların hem adalar arasında, hem batıdaki Yunan ana karası, hem de doğudaki Anadolu ile olan ilişkilerini

sürdürebilmek için çok sayıda gemiye ihtiyaç duydukları ve bu gemilere de sahip olduklarının bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Thera adası Batı Ege'nin Kiklad adalar gurubu içinde yer almaktadır. Adanın üzerinde bulunan Akrotiri yerleşiminde yapılan kazılarda belki de Tunç Çağı'na ait en iyi korunmuş duvar resimleri ele geçmiştir. Thera, bir volkan patlaması sonucunda pek çok duvar resminin korunabilmiş olması nedeni ile Pompei'ye benzetilmektedir. Adada çok sayıda, gerçek boyutlarda ya da daha küçük freskler şeklinde çalışılmış, duvar resimleri ele geçmiştir. Bir odada ele geçen fresklerden bir tanesi 'Filo Freski' olarak isimlendirilmiş ve Tunç Çağı resimleri içinde belki de üzerinde en çok araştırma yapılan fresk olmuştur (Sorensen vd., 2013: 152). Bu freskler on dört gemi betimlenmiştir ve bunlardan yedisi zamanına göre oldukça büyük teknelerdir. Resmedilen olayın geniş katılımlı bir deniz yolculuğunu mu yoksa Thera adasında düzenlenen bir resmigeçidi mi tasvir ettiği üzerine tartışmalar sürmektedir (Strasser, 2010: 3). Tartışmaların daha şiddetli sürdüğü bir başka konu ise Thera Patlamasının ne zaman olduğu ile ilgili olmaktadır. Bazı arkeologlar çanak çömlek ve stilistik verilere dayanarak patlamanın M.Ö. 1520-1500 seneleri arasında olduğunu önermekteyken, radyo karbon verileri, buzul karotlarından alınan bilgiler ve dendrokronolojik araştırmalar 100-150 yıl daha erken bir tarihi işaret etmektedir (Friedrich 2013: 38, Manning vd., 2014, Renfrew, Bahn 2012: 155; Meller vd., 2013: 9). Gemilerdeki teknolojik gelişmeleri bin yıllar ölçeğinde ele aldığımız bu bölümde tartışılan tüm tarihler Orta Tunç Çağı sonu ile Geç Tunç Çağı başlarına denk gelmektedir. Sonuç olarak, M.Ö. 2. bin yılın ortalarına gelindiğinde Ege denizinde ne tür deniz taşıtlarının faaliyet gösterdiğini ayrıntılı bir şekilde vermektedir. Ayrıca freskteki gemiler incelendiğinde farklı amaçlar için değişik şekillerde inşa edilmiş deniz taşıtlarının varlığı ortaya çıkmaktadır. Bir önemli nokta da M.Ö. 2. bin yılın ortalarında Ege denizinde gelişkin yelkenli teknelerin var olduğunu kesin olarak kanıtlıyor olmasıdır. Yelkenli teknelerin var olması, uzak erişimli ticari ilişkilerin (uzak bölgelerden mal getirilmesinin veya gönderilmesinin) var olmasının en önemli koşullarından birisini teşkil etmektedir. Çünkü yelkenli bir tekne rüzgarları ve akıntıları kullanarak, az sayıda tayfa yardımı ile çok uzak mesafelere ağır yükleri taşıyabilmektedir (Garrison, 1998: 88).

4.2.2. Nehir Taşımacılığı

Çavlanlarla kesilmemiş, düzgün akan nehirlerde sallarm, kayıkların, gemilerin, kısacası suda yüzebilen her türlü aracın uzun mesafeler kat edebilmesi çok kolaydır. Nehir

taşımacılığının denizde yapılan taşımacılığa göre çok önemli iki avantajı göze çarpmaktadır; Bunlardan birincisi, nehirde hareket eden bir teknenin açık denizde hareket eden bir benzeri gibi rotadan çıkmasının ya da yönünü kaybetmesinin pek mümkün olmamasıdır. İkincisi ise nehirlerde, açık denizde görülen boyutta dalgaların olmamasıdır. Bu sayede nehir teknelerinin bordalarının çok alçak yapılabilmesi mümkün olmuştur. Ancak dalga olmamasının getirdiği tek avantaj bu değildir. Açık denizde baş ve kıç tarafından iki büyük dalganın askısında ya da ortasından tek bir dalganın üzerinde kalacak bir teknenin gövdesinin kırılmaması için, nehir teknelerine göre yapısal olarak çok daha sağlam tasarlanması gerekmektedir. Dolayısıyla nehir tekneleri yapısal olarak çok daha zayıf tasarlanabilirken, en azından Tunç Çağları'ndaki taşımacılık uygulamalarına göre, açık deniz teknelerinin taşıyabileceğinden çok daha büyük yükleri nakledebilmişlerdir.

Tunç Çağı sonlarına doğru gemilerin gelişip ne büyüklüklere eriştikleri ve ne ölçülerde yükleri taşıyabildikleri konusu, hem gemicilik teknolojisinin gelişimini izleyebilmek hem de o zamanki uzak mesafeli ticaretin hangi boyutlara gelebileceği hakkında yorumlarda bulunabilmek açısından çok önemlidir. Stieglitz (1984) bu dönemde 250 ton kargo taşıyacak kapasitede ticari gemilerin yapılabildiğini, bunlara gövdelerinden dolayı “yuvarlak” gemiler dendiğini ve yavaş ama sürekli bir şekilde çok uzak mesafelere az bir mürettebatla çok fazla yük taşıyabildiklerinden söz etmektedir (1984: 140). Monroe ise bu teze karşı çıkmakta ve Tunç Çağı sonundaki açık denizde sefer yapabilen en büyük yük gemilerinin yaklaşık 20 tonluk bir yük kapasitesine ulaştığını iddia etmektedir. Ancak Monroe akarsularda çalışan gemi ve salların bu ölçülerden çok daha büyüklerine ulaştıklarını da belirtmektedir. Özellikle Nil'de büyük dikilitaşları nakledebilmek için dev sallar ve gemiler, işe özel bir şekilde, inşa edilmişlerdir (Monroe, 2007: 1).

Buhar makinelerinin yaygınlık kazanmasından önceki dönemlerde, nehirlerde yapılan yolculuklarda dört temel itiş sistemi söz konusu olabiliyordu:

- a) Suyun hareketini (deniz akıntısı ya da nehir akışı) kullanarak
- b) Kas gücü kullanarak (Kürek çekerek ya da uzun bir sopa ile nehir tabanını iterek)
- c) Rüzgarı kullanarak (yelkenle)
- d) Yedeğe alarak (Kıyıda bir insan veya hayvana çektirerek ya da bir başka tekne tarafından çekilerek) (McGrail, 2014: 21)

Eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de Mısır'a hayat veren Nil ve üzerinde yapılan taşımacılık ise özel bir duruma sahiptir; Nil nehri, Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat nehirlerinin aksine kuzey yönünde akmaktadır. Bölgedeki hâkim rüzgar ise kuzeyden güneye esmektedir. Dolayısıyla, yelken açarak Nil'de güneye doğru, nehrin akış istikametinin tersine, yolculuk etmek mümkün olabilmektedir. Eski hiyeroglif uygulamalarında yelken açmış tekne imgesi güneye yapılan yolculuklar anlamına gelirken, yelken açmamış tekne ise, tam tersine, (nehirin akıntısı ile) kuzeye gidildiğini işaret etmektedir (McGrail, 2001: 16)

Resim 4.17. 1900'ler civarında Bağdat'ta çekilmiş fotoğrafta binlerce yıldır kullanılan nehir taşıtı "Kufa" görülmektedir. Bu geleneksel nehir aracı ile ne kadar çok yükün taşınabileceğini bu resim daha fazla açıklamaya gerek duymadan anlatabilmektedir.

Nil nehrinin bu özel durumuna sahip olmayan başka nehirlerde ise, tarih boyunca bu konuda pek çok farklı çözüm geliştirilmiştir. Bunlardan ilginç bir tanesi de dallardan, dairesel bir çerçeve çatıp etrafını hayvan derileri ile kaplamaktır. Nehrin akış yönünde, özellikle tahıl gibi, hacimli ama çok pahalı olmayan yükleri taşıyan tüccarlar, hedeflerine vardıklarında mallarını satarlar, tekneyi kapladıkları hayvan derilerini söküp katlayarak yanlarında getirdikleri eşek'e yüklerler ve dallardan oluşan çerçeveyi de büyük olasılıkla atarak kara yoluyla geri dönüş yolculuğuna başlardı. Tüccarlar kendi yerleşimlerine geri döndüklerinde dallardan aynı tasarımda yeni bir çerçeve yapıp geri getirdikleri derilerle yeniden kaplardı. William Bernstein bu tür nehir taşımacılığının binlerce yıl kullanıldığını belirtmektedir (Bernstein, 2008: 24).

Herodot da kendi zamanında benzer şekilde inşa edilmiş, dikili derilerden oluşan teknelerden söz etmektedir. Bu teknelerle palmye ağacı gövdesinden yapılmış fiçılarda şarap taşımaktadırlar. Söz konusu araçlar “kalkan” gibi yuvaraktır. Bernstein'in Herodot'tan aktardığına göre, iki Ermeni tüccar Fırat nehri üzerinden şarap fiçilerini Babil'e götürülürler. Tekneler hemen hemen yuvaraktır, dolayısıyla yavaş gitmekte ama fazla yük taşıyabilmektedir.

4.2.3. Kara Taşımacılığı

Tunç Çağı sonuna kadar olan dönemde ticareti yapılan mallar sadece denizden ya da nehirler üzerinden giden çeşitli teknelerle sevk edilmemiştir. Bazı malların buldukları noktalar ve kaynakları incelendiğinde coğrafi nedenlerden dolayı sevkıyatın tamamının ya da bir bölümünün karadan yapılmış olması gerektiği görülmektedir. Kalkolitik Çağ ile birlikte hayvanlardan faydalanmaktaki ikinci devrimden (Sherratt, 1981: 155-199; Greenfield, 2010: 30) sonra hayvanların sadece etinden değil taşıma ve çekme gücünden de yararlanılmaya başlamış ve o döneme kadar uzak mesafelere yolculuk edebilmesi ve bir insanın rahatlıkla kaldırabileceğinden daha fazla ağırlıktaki yüklerin taşınabilmesi için tek olanak suda giden araçlar gibi dururken hayvanların kullanılmaya başlaması ile taşımacılıkkonusunda da önemli bir devrim meydana gelmiştir.

Taşımacılıkta ilk kullanılan hayvanların eşekler olduğu görülmektedir. Erken arkeolojik kontekslerden elde edilen buluntular üzerinden yapılan osteolojik ve genetik araştırmalara göre Eşekler ilk olarak Kalkolitik Çağ'da ehlileştirilmiştir (Shai vd, 2016: 1; Blench, 2013). Anadolu'da Karaman yakınlarındaki Canhasan I höyüğündeki kazılarda da

M.Ö 5. bin'e tarihlenen bir eşek figürü betimlemesi (French, 2010: 15), yük hayvanı olarak eşeğin Anadolu'da kullanıldığını düşündürmektedir. Bu buluntu kara taşımacılığının Anadolu da tahmin edildiğinden çok daha önce var olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Aydingün, 2017e). Eşeklerin ehlileştirilmesi sayesinde zor araziler üzerinden ve uzak mesafelerden sevk edilen malların çok daha ucuza taşınabilmesi olanağı doğmuş ve bu durum ticareti yapılan malların fiyatlarını da etkilemiştir (Shai, 2016: 2). İnsanlar açısından eşeklerin en temel faydası hep bir yük ya da cer hayvanı olarak kullanılmak olmuştur (Shai, 2016: 3). M.Ö. 3. bin'in başlarından itibaren tarlada saban çekmek ya da yük taşımak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. En önemli kanıtlardan birisi de "Ur Sancağı'nda" bulunmaktadır. Burada eşekler araba çekerken betimlenmişlerdir (Shai, 2016: 4). Ancak eşeklerin Güney Levant bölgesinde yük taşımada kullanıldığını gösteren en eski kanıt, Kalkolitik Döneme tarihlenen ve sırtında yükler olan bir eşek figürüdür (Shai, 2016: 5; Epstein, 1985: 58).

Eşekler bu dönemde görsel ve metinsel verilere bakıldığında neredeyse tamamen yük taşımakta kullanılmışlar, tarımsal faaliyetlerde ise sadece harmanda döven çekerken betimlenmişler, tarla sürme gibi diğer faaliyetlerde ise görülmemişlerdir (Shai, 2016: 4). M.Ö. 1500 yıllarına kadar yük taşımada en çok kullanılan hayvan eşek olmuştur (Bernstein, 2008: 56).

Geç Tunç Çağı sonlarına doğru kara taşımacılığında kullanıldığını bildiğimiz tüm hayvanların ehlileştirilmiş olduklarını ve gerek araba çekerek, gerek sırtlarında taşıyarak, yüklenen malları uzak pazarlara nakledebildiklerini görüyoruz. Erken Tunç Çağı ortalarından sonra ise Karaman Müzesi'nde sergilenen Canhasan Eşeği sayesinde, Anadolu'da eşeklerin yük taşınmasında kullanılmış olabileceği gerçeği ile karşı karşıya kalıyoruz (Aydingün, 2017e). Bunun dışında ise M.Ö. 3. bin ikinci yarısında özellikle eşeklerin yük taşımada düzenli olarak kullanılmaya geçildiğini düşünmek için yeterince kanıt bulunmaktadır⁸³.

Tunç Çağlarındaki kara taşımacılığında söz ederken tekerleğin ve arabaların gelişmesinin ayrıntılı olarak işlenmemiş olması bir eksiklik gibi durmaktadır. Avrupa'da

⁸³ Ur Bayrağı olarak tanınan eserde, resmedilmiş olan, arabaları çeken eşeklerin düzenli görünüşleri ve her arabaya dörder tane koşulabilmiş olması, uygulamanın oldukça olgun bir evresini gösterdiğini düşündürmektedir. Ayrıca M.Ö. 2. Bin'in hemen başında, Asur ticaret kolonileri çağında Asur'dan Anadolu'ya kumaş, hazır giyim ve kalya gibi malların taşınmasında çok ağırlıklı olarak eşeklerin kullanılıyor olması ve bu durumun yazılı belgelerle kanıtlanıyor olması, uzun zamandır süren bir geleneğe işaret etmektedir (Michel, 2004: 191; Veenhof ve Jesper, 2008: 90; Garelli, 1977: 99-107).

arabaların kullanıldığı ile ilgili en eski bulgular M.Ö. 4. bin ortalarına kadar gitmektedir. Dört tekerlekli arabaların varlığı ile ilgili kanıtlara M.Ö. 3400'den sonra Avrupa'da bolca rastlanmaktadır (Anthony, 2007: 66). Avrupa'nın Ukrayna'dan Hollanda ve Danimarka'ya kadar çok farklı bölgelerinde ağaçtan yapılmış, masif tekerlekler görülmeye başlanmıştır. Bunların daha çok tarımda kullanılan arabalara ait oldukları düşünülmektedir. Ayrıca küçük, pişmiş topraktan yapılmış disklerle de rastlanmış ve model arabalara ait oldukları ileri sürülmüştür, ancak aynı buluntuların dokuma ağırlığı da olabileceği önerilmiştir. M.Ö. 2. bin'in ortalarına gelindiğinde arabaların küçük modellerinin Karpatya havzasında çok sayıda örnekleri ele geçmiştir (Harding, 2000: 165). Mezopotamya'da ise Uruk'un Eanna tapınak bölgesinde IVa katında ele geçen 3900 tablet içinde (Bu belgeler insanlığın yarattığı en eski belgeler arasında sayılmaktadırlar) bir şekil dört tekerlekli bir arabayı betimlemektedir ve bu belgeler arasında dört kez karşımıza çıkmaktadır. Bu belgeler M.Ö. 4. bin'in ikinci yarısına tarihlenmektedirler. Gene aynı döneme tarihlenebilen ve bir araba modeline ait olduğu düşünülen yuvarlak kil objeler Malatya yakınlarındaki Arslantepe'de ele geçmiştir (Anthony, 2007: 67). Arslantepe'nin kurulmuş olduğu dağlık sayılabilecek bir bölgede yaygın bir yol sistemi oluşturmadan hayvanlarla çekilen arabaların ne kadar işe yarayacakları ayrı bir tartışma konusu olduğunu düşünüyoruz. Kanımızca Arslantepe buluntularının da dokuma ağırlıkları olma ihtimali düşünülmelidir. Diğer tüm erken tekerlek ve araba bulguları (betimlemeler, model ya da gerçek tekerlekler) Akdeniz dışı Avrupası ve Mezopotamya gibi oldukça düz coğrafyalardan gelmektedir. Bu bölgelerde, en azından yazın toprağın yeterince kuru ve sert olduğu dönemlerde arabaların hareket edebilme imkanları olduğu ve yararlı olabilecekleri düşünülebilir. Suraiya Faroqi çok daha yakın bir tarihte, M.S. 16-17 yüzyıllarda İstanbul'un iaşesinin Tekirdağ limanından yapıldığını anlatmaktadır (1980: 139-154). Trakya'da yetiştirilen ürünler bir şekilde Tekirdağ limanına getirildikten sonra aradaki 120 km'lik kara yolu yerine, bu yol üzerinde bulunan Küçükçekmece Bölgesinden de geçmeden, doğrudan teknelerle İstanbul'a sevk edilmektedirler. Bu bilgiden çıkarılacak sonuç, eğer imkan varsa insanların ticari nakliyatlar için mutlaka suda giden araçları kullanmayı tercih etmiş olmalarıdır.

Erken Tunç Çağı ortalarından itibaren hem denizde, hem de karada, uzak mesafelerdeki pazarlara⁸⁴ ticari malların taşınması için gereken teknolojik alt yapının

⁸⁴ Tezimizde Pazar kavramından Gary Feinman'ın formüle ettiği gibi (2017:141) günümüz kapitalist ekonomilerinde anladığımızı yakın bir anlam çıkarmaktayız. Paranın ortada olmadığı bir dönemde de, aynı günümüzde olduğu gibi, ihtiyaçların, üretimin, arz ve talebin ve bunları karşılayacak sistemlerin var

yeterince olgunlaşarak sağlanmış olduğu görülmektedir. Tezimizin ilerki bölümlerinde sözünü edeceğimiz gibi, Erken Tunç Çağı ortalarından başlayarak Doğu Akdeniz ve Ege bölgesinde yaşanan hızlı zenginleşmenin nedenleri arasında yukarıda sözü edilen lojistik çözümlerin de önemli bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Lojistik çözümler ve ticaret birbirlerini geliştirdiklerinden satılacak malların var olması taşıma teknolojilerinin gelişimini zorladığı ve bunun sonucu gelişen taşımacılığın ise satılacak malların miktarını ve çeşidini arttırdığı söylenebilir.

4.2.4. Taşımacılıkta Karışık Çözümler

Karışık çözümler kavramından, bir sorunun çözülmesi için birden fazla tekniğin, ya da yaklaşımın birlikte kullanılması tanımlanmaktadır. Taşımacılık bağlamında ise malların üretildikleri noktadan tüketildikleri pazara gidene kadar farklı taşımacılık araçlarından yararlanılması olarak tanımlayabiliriz.

Günümüzden 4500-4000 yıl önce yaşamış insanların çok farklı inanç sistemlerine sahip olacaklarını, yaşadıkları olaylara hiç anlayamacağımız tepkiler vereceklerini düşünmek, arada geçen çok uzun bir zaman dilimi nedeniyle, normal gelmektedir. Oysaki Karum Kanesh'inden⁸⁵ ele geçen yazışmalarda ortaya çıkan insan ve özellikle de tüccar profili günümüz okuruna oldukça tanıdık gelebilmektedir (Aydın, 2009c). Söz konusu tüccarlar, günümüzdeki benzerlerini hatırlatacak şekilde, mallarının mümkün olan en az riskle ve en kısa zamanda satılacakları yere ulaşmasına çalışırken, mümkün olan en az masrafı yapmayı hedeflemektedirler. Ayrıca da yukarıdaki özelliklere uyduğu sürece nakliye işleminin karmaşık bir şekilde yapılmasında bir sakınca görmemektedirler; mallar eşek sırtında başladıkları yolculuklarına, bir limandan sonra gemiyle devam edebilmekte, ya da bir nehir üzerinden, akıntıya bırakılan kelekler (Sağlamtimur, 2015: 8-15) ya da sallarla götürülebilmektedirler.

Günümüz tüccarları ile Orta Tunç Çağı tüccarları arasında önemli bir fark olduğunu kabul edip başka bir ticaret ve nakliye modeli önerilmelidir. Günümüzde, örneğin Gaziantep'deki bir fabrikadan ihraç edilen malları Fas'ın Kazablanka kentindeki fabrikaya gönderirken, mallar Gaziantep'de konteynere konur, kamyonla Mersin limanına götürülür,

---

olduğunu, günümüzdeki çapta ve karmaşıklıkta olmasa bile, prensipte çok farklı olmadıklarını öngörmekteyiz.

⁸⁵Barjamovic, Hertel ve Larsen'in Karum dönemi kronolojisini yeniden değerlendirmelerine göre (2012), Ib tabakası M.Ö. 1690 yılında bitmektedir. O dönemden sonra yazılı kaynaklar bitmesine rağmen kentteki yerleşim bir süre daha devam etmekte ancak Ia olarak adlandırılan bu tabakanın M.Ö. 1650 yılına kadar sürdüğü var sayılmaktadır (Kulakoğlu, 2014).

orada konteyner bir gemiye yüklenip, büyük olasılıkla İspanya'nın Valensiya limanına götürülür ve gemiden indirilip Fas'a gidecek başka bir gemiye yüklenir. Kazablanka limanına gelince de kısa bir kamyon yolculuğu ile satın alan müşterinin deposuna ulaşır. Malların izlediği yol Orta Tunç Çağı için önerdiğimiz “Karışık Çözüm”, arada geçen onca bin yıllara karşın, oldukça benzemektedir. Günümüzün getirdiği çok önemli fark ise Gaziantep'teki üreticinin faturasını doğrudan Kazablanka'daki müşterisine kesip, parasını doğrudan ondan almasıdır. Yolculuk karışık bölümlerden oluşmakta ama satış sadece bir kez yapılmaktadır. Orta Tunç Çağı insanları ise günümüzdeki dünya algısına sahip olmadan, benzer hatta daha uzak erişimli sevkıyatları yapabilmişlerdir.

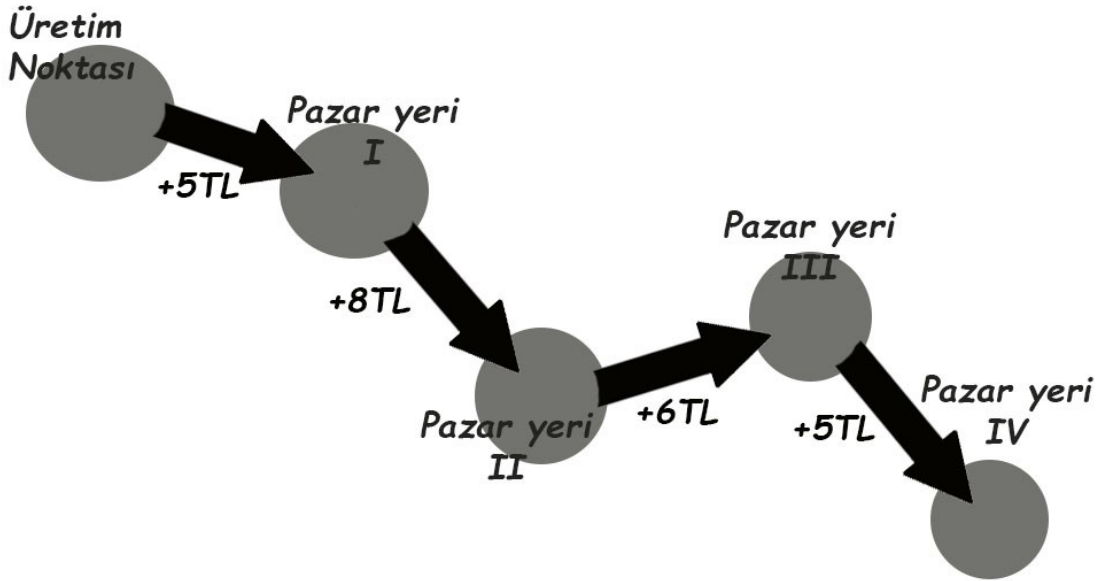
İlk Tunç Çağı sonunda Kuzey Ege'de, Limni ve Midilli adalarında ortaya çıkan kalayın (Cultrato, 2016: 53) kaynağının, büyük olasılıkla, Afganistan olduğu düşünülmektedir. Bu durumda “kuş uçuşu” 3500 km gibi mesafeden söz ediyoruz, bu sevkıyatların gerçek coğrafi hatları takip ederken çok daha uzun yollar kat ettiklerini de bilinmektedir.

Kristiansen şekil olarak oldukça benzer bir modeli merkezden dış çepere bilgi ve ticari ürünlerin akışını göstermek için kurmuştur. Yukarıdaki model ise ürünün ilk üretildiği kaynak noktası ile son tüketildiği Pazar arasında herhangi bir karşılaştırma yapılmamıştır. Her iki nokta da eşit ve birbirlerinden bağımsız olabilirler. Örneğin, Afganistan'da lapis lazulinin çıkarıldığı bölge ile Mısır'da son tüketiciye ulaştığı yer gibi (Kristiansen ve Larsson, 2005: 36; Garelli, 1977: 100)

4.2.5. Çok Aktarmalı Ticaret Modeli

Bu sistemin nasıl çalıştığını ve de neden çalışabildiğini kuramsal bir modelle anlatabiliriz. “Neden çalışabildiği” sorusu üzerinde durulması gereken bir konuya işaret etmektedir. Çünkü İngiltere'nin güneyindeki Cornwall madenlerini işletenler ürettikleri malların Atina'ya ya da kıta Yunanistan'ında herhangi bir yere gideceğini bilmiyorlar ve bu bölgenin nerede olduğu ile ilgili en ufak bir fikirleri yokken Yunanistan ekonomisi için gereken kıymetli kalay madenlerini işleyip, gönderebiliyorlardı. Benzer bir şekilde kıta Yunanistan'ındakilerin de Cornwall'dan haberleri yokken oradan mallar “ithal” edebiliyorlardı. Aynı konuyu M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısı için Orta Asya ve Kuzey Doğu

Ege bölgesi⁸⁶ ve daha pek çok uzak yerlerin birbirleri ile yaptıkları ticaret için söylemek mümkündür. Tunç Çağı için konuşursak, bu ticari ağlar içinde görev alanların hiçbiri bilinen dünyanın büyüklüğü ve ticaretini yaptıkları malların kat ettiği yolun tamamından haberleri yoktu. Sadece kalay değil, Lapis lazuli gibi kıymetli taşlar da benzer bir şekilde, tamamen arz ve talep dengeleri ve ekonomik nedenler ile uzak mesafelere taşınması mümkün oluyordu.

Resim 4.18. Çok aktarmalı ticaret modeli.

Resim 4.18'de şematik olarak ve tamamen hayali parasal değerler ile bu uzak erişimli, çok ayaklı, ticaret sisteminin nasıl işlediğini anlatabiliriz. Malların ilk ortaya çıktığı *Üretim Noktası* dediğimiz yerde, söz gelimi kalay, amber, bakır ya da ticari değeri olan herhangi bir malın üretildiğini düşünelim ve bu malın biriminin 1 TL'ye mal olduğunu var sayalım. Bu malın "Pazar yeri I"e gidebilmesi için tüccarın, nakliye masrafı, risk payı ve kar olarak 5 TL eklemesi gerekmektedir. Eğer Pazar yeri I'de bu mal $1+5=6$ TL'den daha ucuza bulunmuyorsa mal oraya ulaşılacak ve orada satılacaktır. Pazar yeri II'den gelen başka bir tüccarın nakliye + risk + kar için 8 TL ilave etmesi gerekmektedir. Eğer Pazar yeri II'de söz konusu mal $6+8=14$ TL'den daha ucuza bulunmuyorsa mal ikinci pazara doğru yoluna devam edecektir. Örneğimizdeki sayılara bakarsak, Pazar yeri III'te mal 20 TL'den daha ucuza bulunmuyorsa başka bir tüccar alıp malı III'te satabilecektir. 25

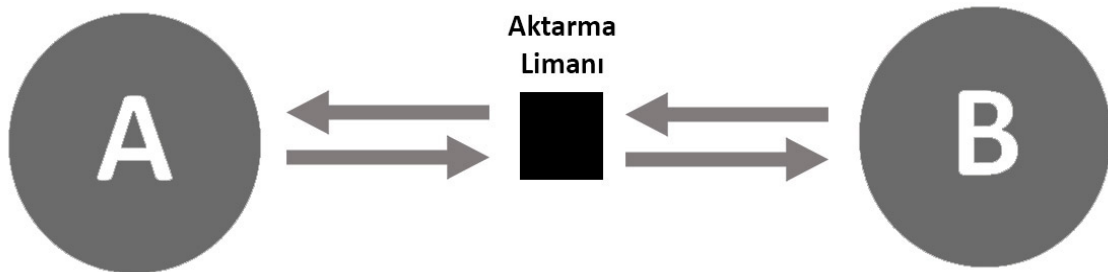
⁸⁶ Orta Asya ve kuzeydoğu Ege bölgelerindeki üretici ve tüketicilerin birbirlerini bilmemeleri konusuna bir serh koyarak anlatıma devam etmemiz gerekiyor. Tezin ileri bölümlerinde Çok az da olsa bu kadar uzak mesafelerden doğrudan ticari bir ilişki olabilme ihtimali dile getirilmiştir.

TL'lik bir fiyat etiketi ile aynı açıklamayı Pazar yeri IV için de yapabiliriz. Bu ticaret modelinde ilk üretimi yapan kişinin Pazar yeri IV, III ve hatta II'yi bilmesi gerekmemektedir. Her tüccar kendi çalışma alanı içinde ticari malı alıp satarak, eğer piyasa koşulları izin veriyorsa, tek bir yönde gitmesini sağlayacaktır. Bu modelin en önemli özelliği, bir malın üretim noktasından son tüketiciye gidebilmesinde, en azından Tunç Çağı'nda bilinen dünyayı esas alırsak, mesafelerin önleyici olmadığını önermesidir. Bir malın erişebileceği son noktayı tamamen ticari kriterler belirlemektedir. Özetlemek gerekirse, yukarıdaki örnekte eğer Pazar Yeri IV'de aynı mal (ya da muadili) 22 TL'ye başka bir kaynaktan geliyorsa, ürünümüz Pazar Yeri III'ten öteye gidemeyecek ve ürünün erişim sınırını tamamen piyasa koşulları belirlemiş olacaktır.

Roma Döneminde Arabistan'dan yola çıkan tütüslerin Roma'ya ulaşması, Helenistik Dönemde (ve daha sonraki dönemlerde) Hindistan'dan karabiberin gelmesi ya da Sibiryaya Sajın dağlarından çıkan bazı değerli taşların Troya hazinesine ulaşmasını bu ticaret modeliyle açıklayabiliriz.

4.3. Karadeniz Havzasını Cazip Kılan Nedenler

Tezimizin ana konusu tez kapsamında İstanbul Küçükçekmece Gölü'nün batı kıyılarında yer alan Bathonea adı ile andığımız liman bölgesinin ve yakın çevresinin bir aktarma limanı olmasını gerektiren nedenlerin araştırılmasıdır. Öncelikle "aktarma limanının" en temel özelliklerinden birisini burada ortaya koymamız gerekmektedir; bu tür bir liman, en az iki büyük ve zengin bölgenin arasında, önemli bir ticaret yolunun üzerinde olmalıdır.

Resim 4.19. Aktarma limanı çalışma prensibi.

Burada zenginlik sözcüğünü kullanırken mutlaka her iki bölgenin de sosyal olarak gelişmiş olduğunu, dönemi açısından gelişkin yönetim biçimlerini sergiledikleri ve halkının refah düzeyinin yüksek olması gerektiğini öne sürülmektedir. Örneğin “A” bölgesi tüm bu özelliklere sahipken “B” bölgesi çok daha geri olmakla birlikte “A” bölgesinin ihtiyaç duyduğu önemli hammadde kaynakları açısından “zengin” olabilmekte ve iki bölge arasında paralel olmayan ama hacmi yüksek bir mal alışverişi gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla hem “A”nın hem de “B”nin birbirlerine gönderecek çok miktarda malı üretiliyor olmaları yeterli koşulu sağlayacaktır. Yukarıdaki resimdeki “A” bölgesini Doğu Akdeniz ve Ege dünyası var sayarsak ve dönem olarak da Tunç Çağı’nı ele alırsak, bu bölgenin ekonomik gücünü ve zenginliğini ayrıntıları ile ele almanın bu tez bağlamında gerekmediğini düşünebiliriz. Ancak yukarıdaki resimdeki “B” bölgesini, Bathonea’nın kuzeyi olarak düşündüğümüzde, başta Karadeniz bölgesi olarak, tarihsel açıdan ne tür bir ekonomik varlıktan söz ettiğimizi kanımızca biraz irdelememizde fayda vardır. Bu bölümdeki hedefimiz Bathonea’dan Tunç Çağları’nda geçmiş/aktarılmış olan malların büyük bir bölümünü ortaya koymak değil, öncelikle limanın kuzeyinde kalan çok geniş bir coğrafyanın ekonomik durumu hakkında tarihsel ve arkeolojik kayıtlarda neler bulabildiğimize bakmak olacaktır.

4.3.1. Tunç Çağı Karadeniz Bölgesinin Kültürel Birliği ve Ekonomik Potansiyeli

Karadeniz’in zenginliği ile ilgili en eski kanıtlar Bulgaristan da Varna Mezarlığından gelmektedir. M.Ö. 4600-4200 arasına (Chapman vd., 2006: 166) tarihlenen bu mezarlar ölümlerin büyük miktarda altın hediyeler ile gömülmüş olduğu, bilinen en eski mezarlık olma özelliğini taşımaktadır (Slavchev, 2010: 193). Mezarlıkta bulunan altınların toplam adedi 3000’in üzerinde olup, toplam ağırlığı ise altı kilogramı geçmektedir. Ayrıca, döneminin hiçbir yerleşim ya da mezarlığında Varna Mezarlığında bulunan kadar bakıra rastlanmamıştır (Slavchev, 2010: 201). Mezarlık, sosyal, madencilik, metalürji, ekonomik ve uzun mesafeli ticaret gibi, dönemi için çok yeni gelişmelere işaret etmektedir (Slavchev, 2010: 203). Mezarlıkta bulunan ölü hediyelerinin üretiminde Balkanların hemen her yerinden getirilmiş hammaddeler kullanılmıştır. Bunlara ilave olarak da Ege denizinden gelmiş olan *Spondylus*’lar, bölgenin dışına taşan ticaret ağlarının daha M.Ö. 5. bin’de ortaya çıkmış olduklarını önermektedir. Ayrıca Varna Mezarlığı çok erken sayılabilecek

bir tarihte gelişmiş bir metal teknolojisine, toplum içinde elit bir sınıfın ortaya çıkışına ve devletleşme sürecinin başlangıcı sayılabilecek olguları da ortaya koymaktadır.

Karadeniz çevresinde geçmişte oluşmuş büyük zenginlikleri araştırırken yukarıda andığımız M.Ö. 5. bin'in ikinci yarısına tarihlenen Varna Mezarlarını oluşturan kültürü, Evgeny Chernykh, Karpato-Balkan Metal-Bölgesi olarak adlandırdığı geniş bir kültürel oluşumun içine katmaktadır (2008: 75). M.Ö. 5. binin sonları, 4. Bin yılın başlarında ise Kalkolitik Dönemin kültürel ve ekonomik sisteminde büyük değişiklikler yaşanmıştır. Söz konusu dönemin en önemli olayı Karpato-Balkan Metal Bölgesi dağılırken paralel bir süreç içinde, çok daha geniş kapsamlı, tüm Karadeniz'in Çevresini kaplayan ve yazarın Karadeniz Çevresi Metal Bölgesi (KÇMB) olarak adlandırdığı kültürel birliğin ortaya çıkmasıdır (2008: 78). Meşhur Maykop Kültürü KÇMB'nin oluşumunun öncülü olarak değerlendirilmelidir. Pek çok açıdan Maykop fenomeni hem olağan üstü hem de paradoksal durmaktadır (2008: 79). Maykop kültürü Batı ve Orta Kafkasların kuzey yamaçlarına ve karşı gelen steplerde, Aşağı Kuban, Manych, Terek ve Stavropol'u da içine alan geniş bir bölgeye yayılmıştır (Ivanova, 2007: 14; 2013: 270). Karbon 14 tarihlemeleri sonucu Maykop kültürü M.Ö. 4. binin içinde, ağırlıklı olarak, üçüncü çeyreğinde yer almaktadır (Chernykh, 2008: 80,81). Kültürün yerleşim yerleri oldukça fakir görünürken, özellikle kurgan mezarlarından çıkan buluntular büyük bir zenginlik sergilemektedir. Maykop Mezarları olarak adlandırılan bu buluntularda P. L. Kohl'un Liudmila Avilova'dan naklettiğine göre yaklaşık olarak 7400 parça altın, 1000 parça gümüş buluntu ve çok sayıda arsenikli tunç eşya ele geçmiştir (Kohl, 2009: 98). Erken Tunç Çağı Yakın Doğu'sunda Maykop "kral mezarlarından" ele geçen buluntuların, ne miktarına ne de kalitesine yaklaşabilen başka örnekler bulunmamaktadır (Chernykh, 2008: 79).

Chernykh, Maykop şeflerinin zenginliğinin güney ile kuzey arasında yürüttükleri maden ticaretindeki aracı rollerinden ve Kafkas dağlarının kuzeyindeki ve doğusundaki çok geniş bir alana sattıkları tunç alaşımlardan kaynaklandığını belirtmektedir (1992: 159).

Maykop mezarlarındaki buluntuların çok zengin olmasının dışında tezimiz kapsamında daha da önemli bir özelliği bulunmaktadır, o da, daha sonraki dönemlere tarihlenen Yakın Doğu'daki pek çok buluntularla gösterdikleri benzerliklerdir; Erken Maykop seramik tabakları Kuzey Mezopotamya ve Suriye'deki örnekleri ile (Amuq F ve Gawra XII-IX) paralellikler göstermektedir (Kohl, 2009: 93), Troya II hazineleri ve Ur Kral Mezarları buluntuları ile karşılaştırmalar yapılmaktadır, ayrıca Orta Anadolu'daki

Alacahöyük mezarları ile Maykop mezarlarının genel görünümünde benzerlikler söz konusudur (Ivanova, 2007: 8). Ancak Maykop kültürünün bu saydıklarımızdan daha eski olması nedeni ile Mezopotamya'daki ya da Anadolu'daki kültürlerden etkilenecek gelişmiş olması düşünülemez. Bu nedenle Maykop kültürünü kendi başına buluşlar yapıp kültür üretebilen bir merkez olarak düşünmemiz gerekmektedir (Ivanova, 2007: 22). Maykop kültürü dönemsel olarak sadece, Kuzey Uruk olarak bilinen, Uruk kuzey genişlemesi ile eş zamanlı görünmektedir (Chernykh, 2008: 80).

Maykop kültürü, M.Ö. 3. bine geçerken tamamen ortadan kalkmıştır. Bu kültüre bağlı halkların Avrasya steplerine ya da Kafkas Dağları'nı aşarak güneye göç etmiş olabilecekleri tartışılmaktadır. Ancak kesin olan bir durum varsa o da Karadeniz'in kuzey havzasında, Tunç Çağı boyunca bir daha Maykop mezarlarında bulunan zenginliklere benzer bir buluntu gurubuna rastlanmayacak olmasıdır. Özellikle altın, gümüş gibi kıymetli madenlerden yapılmış ölü hediyelerinin bir daha çıkmayacak olmasıdır. Bu yeni ortaya çıkan toplumların, Maykop halklarına göre daha fakir olmasalar bile, sosyal farklılaşmalara daha az izin veren, daha eşitlikçi yapılar oldukları iddia edilebilir (Kohl, 2009: 100).

Resim 4.20. Karadeniz havzasında bilinen önemli hazineler. Çizim: Haldun Aydınğün

Arkeolojik kazılarda bulunan ya da bazı dünya müzelerinde olduğu gibi, “piyasadan” satın alınan hazinelere dayanarak o toplumların zenginliği hakkında fikir sahibi olmaya çalışmak istatistik açısından birçok sorunu da birlikte getirmektedir. Çünkü her toplumun ölü hediyeleri konusunda aynı düşüncelere sahip olması beklenmemelidir.

Dolayısıyla, mezarlarda bulunanlar her toplumun zenginliğinin eşit orandaki bir göstergesi olamazlar. Ayrıca zengin hediye mezarlar tarihin en eski çağlarından beri (günümüz de dahil olmak üzere) sürekli hırsızların ilgisini çekmiş ve yer altına saklanan pek çok kıymetli malzeme yer üstüne çıkıp yeniden “ekonomik dolaşıma” sokulmuştur. Bir başka nokta da, daha keşfedilmemiş ne kadar mezar ve ne kadar hazine gömüsü olduğunu bilemiyoruz olmamızdır. Ancak bütün bu kısıtlamalara rağmen, tezimiz kapsamında Maykop buluntuları şunu rahatlıkla söylememize imkân vermektedir; Kafkas Dağlarında bilinen maden yataklarının zenginliğini de hesaba katarak, M.Ö. 4. Bin yılda özel zanaatkarları çalıştıracak ve büyük bir serveti biriktirebilecek bir üretim ve ticaret sistemi Karadeniz havzasının kuzey doğusunda işler hale getirilmiştir. Bunu sağlayacak ticaret gelenekleri, nakliye imkanları (lojistik) ve gerek deniz gerekse kara rotaları oluşturulmuş olmalıdır. Zaten tezimiz kapsamında asıl üzerinde durduğumuz konular da bunların var olup, olmamalarıyla ilgilidir.

Anadolu'nun kuzey kıyılarının orta noktasında Samsun Bafra yakınlarındaki İkiztepe'de 1974 yılında başlayan kazılar sonrasında Orta Karadeniz Bölgesinde Protohistorik döneme ait oldukça zengin metal eserlerle karşılaşmıştır. Karadeniz kıyılarında Ordu'da (Prezeworski, 1935: 396-413) ele geçen ve Trabzon'dan götürülen Burton Y. Berry Koleksiyonu (Rudolph, 1978: 6-21) metal eserleriyle birlikte, Samsun Müzesince çevreden satın alınan metaller ve İkiztepe'nin bilimsel kazılarında ortaya çıkarılan metal eserler, nitelik ve nicelik bakımından Karadeniz'in güney kıyılarında Kalkolitik Çağ'dan itibaren zengin bir yaşamı göstermektedir (Bilgi, 2001). İkiztepe'de ele geçen madeni eserlerden takılar, aletler, silahlar, semboller, figürinler, idoller, kaplar, çalparaların çoğu, tuncun ilk alaşım örneklerinden olan arsenikli bakırdandır. Altın ve gümüş gibi madenlerden yapılmış takılar İkiztepe'deki sosyal yaşamın zenginliğinin belirtisidir (Bilgi, 2001: 10-14). İkiztepe'de ele geçen pek çok malzeme, başta halka biçimli idoller olmak üzere, kap kaçak ve figürinleriyle birlikte Balkan kıyı yerleşmelerinin kültürel objeleri ile olan paralelliği göstermektedir. Bulgaristan Varna ve Durankulak Mezarlık buluntularıyla oldukça paralellik gösteren İkiztepe altın ve gümüş halka idolleri M.Ö. 5. bin yıldan itibaren Karadeniz'deki kıyı ticareti ve kültürel etkileşimi gösteren kanıtların başında gelmektedir⁸⁷.

⁸⁷ Balkanlar- Anadolu Karadeniz kıyı hattında ticari- kültürel etkileşimi gösteren en seçkin kanıtlar olarak gösterilen Halka idollerin dağılımı ve tipolojik ve kronolojik değerlendirmeleri konusunda (bkz. Zimmerman, 2007: 25-33; Keskin, 2011: 195-222).

Karadeniz çevresinde oluşan önemli zenginliklerin bir diğeri de M.Ö. 3. bin yıla tarihlenen, Anadolu'nun kuzey batı ucundaki Troas bölgesindeki Troya'da, Schliemann tarafından bulunan ünlü hazinedir. 1873 yılında bulunduğu andan itibaren efsanevi kral Priamos ile ilişkilendirilmiş ve bilim dünyasında "A Hazinesi" olarak isimlendirilmesine karşın daha ziyade Priamos'un Hazinesi olarak bilinmiştir (Sazcı, 2007: 139). Schliemann raporunda hazinenin 8750 parçası boncuk olmak üzere 8833 parçadan oluştuğunu belirtmiştir (Sazcı, 2007: 140). Hazinede, altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış eşyalar, çok uzaklardan getirilmiş olması gereken yeşim ve lapis lazuliden asa başları, Baltık ya da Ukrayna'dan gelmiş olması gereken kehribar boncuklar, dağ kristalleri, karnelyen boncuklar, bakır ve tunç malzemeler bulunmaktadır. Ayrıca bazı altın ve gümüş eşyaların stilistik olarak benzerleri Mezopotamya'da bulunmakta olup doğrudan oradan ithal olmaları mümkün gözükmektedir (Sazcı, 2007).

Buluntu durumlarına göre hazinelerin yoğun olarak çıktığı dört dönem tespit edilmiştir:

1. A ve O hazineleri en eski olanlardır ve Troya II'nin eski evrelerine tarihlenir. C14 verilerine göre bu dönem M.Ö. 2670-2570 arasına denk gelmektedir.
2. B, G, J, L, N, Q, R hazineleri, büyük olasılıkla C hazinesi ve daha sonraki kazılarda bulunan bir dizi tekil parça Troya IIc'ye aittir ve alınan çok sayıda C14 verileri ile M.Ö. 2650-2350 dönemine tarihlenmişlerdir.
3. D, E, F, K M hazineleri C14 verileri ile M.Ö. 2290-2190 tarihlerini vermektedir.
4. S hazinesi Troya III dönemine aittir ve M.Ö. 2300-2020 aralığına karşı gelmektedir. (Sazcı, 2007: 361)

Kohl'un yukarıda belirttiği gibi Karadeniz'in kuzeydoğu havzasında kıymetli madenlerden yapılmış ve sosyal farklılığa işaret eden eşyalar Tunç Çağı boyunca görülmezken güneybatı havzasında bin yıllık bir sürecin ardından ortaya çıkmışlardır.

Poliochni yerleşimi, Ege denizinin kuzey doğu kesiminde bulunan Limni adasının doğu kıyısında bulunmaktadır. Kuruluşu M.Ö. 3500'e dayanır. Lena Papazoglou-Manioudaki'ye göre metal bakımından zengin olan Karadeniz havzasına bağlantıyı sağlayan Çanakkale Boğazına yakınlığı yerleşimin M.Ö. 3. Bin'in ortalarında önemli bir metal işleme merkezi olarak yükselmesini sağlamıştır. Bu yeni teknolojinin hayata girmesinin getirdiği değişiklikler Olympus Dağının tanrılarının demircisi ve ateş tanrısı Hephaistos'un atölyesinin Limni adasında olduğunu anlatan Yunan efsanesine kaynaklık

etmiş olmalıdır. Poliochni'deki birbirini takip eden yerleşim tabakalarında, taş döşeli sokakların bir ağ oluşturduğu, meydanların olduğu, atık su ve temiz su sistemlerinin kurulduğu ve geniş kamu binalarının yükseldiği düzenli bir kentsel organizasyon görülmektedir. Damga mühürlerin kullanılmış olması da merkezi otoritenin ve kontrollü bir ekonominin mevcudiyetini işaret etmektedir. Poliochni Hazinesi diye adlandırılan ve gümüş ve altın parçalardan oluşan bir gömü, bir pithosun içine saklanmış küçük bir testinin içinden çıkmıştır. Bu değerli buluntunun toplam ağırlığı 425 gr gelmektedir ve yerleşimin "Sarı Dönemine" tarihlenen (Yaklaşık M.Ö. 2450-2200) bir binanın içinden gelmiştir (Papazoglou -Manioudaki, 2003: 270).

Poliochni Hazinesi'nden ele geçen mücevherler pek çok bilim insanı tarafından, farklı yerleşimlerden ele geçenleri ile birlikte, stilistik açıdan Troya hazineleri buluntularındaki bazı örneklerle benzetilmişlerdir (Sazcı, 2016: 189; Christov 2008: 220, Pernicka vd. 2003: 145,163).

Ankara'nın 150 km kadar yaklaşık doğusunda, Çorum ile Yozgat'ın ortası sayılabilecek bir noktada bulunan Alacahöyük'te kültürel tabakalar en alta Erken Tunç Çağı ile başlayıp (M.Ö. 3. Bin), Orta Tunç'un geç evreleri, Hitit, Frig, Roma ve Bizans tabakaları ile, yaklaşık 4000 yıllık bir birikimi gözler önüne sermektedir. Kazısı 1935'ten başlayarak 1948'e kadar Hamit Zübeyr Koşay tarafından sürdürülmüştür. Önemli Hitit buluntularının yanında el değmemiş halde bulunan 13 mezar yapıları ve içerikleri bakımından Anadolu Erken Tunç'unda benzersiz durumdadır. Mezarların tamamında, değişik ölçülerde de olsa sembolik ve seçkin sınıfa ait altın, gümüş, bakır alaşımları, lapis lazuli ve çok çeşitli başka taşlardan yapılmış görkemli eşyalar bulunmuştur. Eşyaların hem dini hem de dünyevi işler için üretildikleri düşünülmektedir. Mezarların Erken Tunç II ya da III'e, M.Ö. 3. binin son iki ya da üç yüzyılına tarihlenmesi gerektiği söylenmektedir (Muscarella, 2003: 277). Alacahöyük mezarlarının önemi, bir şehir devletini, büyük bir yerleşimi idare edebilen, pahalı ve egzotik hammaddeleri getirmeye gücü yeten, uzmanlaşmış zanaatkarları istihdam edebilen ve bu mezarları inşa edecek hatırı sayılır miktarda iş gücünü organize edebilen, şüphesiz bir kralın varlığını belgeliyor olmalarıdır (Muscarella, 2003: 278).

Boğazköy'ün 25 km kuzeybatısında bulunan Eskişehir arkeolojik alanı Bizans, Roma ve Helenistik tabakaların altından gelen, sırasıyla Demir Çağı, Geç, Orta ve Erken Tunç tabakalarıyla birlikte binlerce yıla yayılan ve kesintisiz gibi duran bir yerleşim

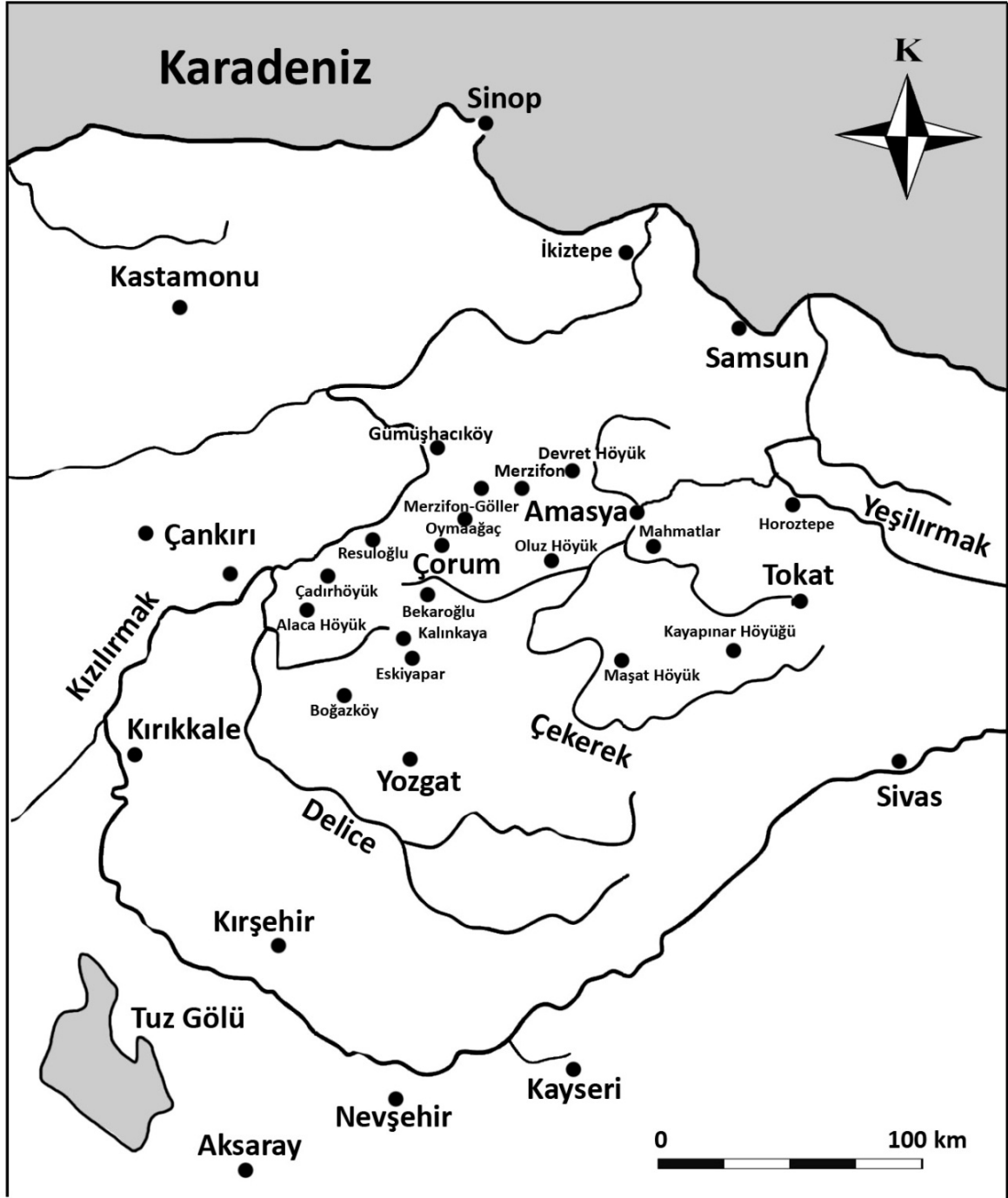
vermektedir. Eskiypar hazineleri iki ayrı guruptan oluşmaktadır; A Hazinesi oldukça zengin olup pek çok objeyi içerirken B Hazinesi birkaç parça değerli buluntudan ibarettir. Her iki grup da bir evin aynı odasının tabanında kazılan çukurlara gömülmüşlerdir. Ev bir yangın sonucu olarak terk edilmiştir. Hazineler Erken Tunç Çağı'nın son evresine tarihlenmektedir (Özgüç ve Temizer, 1993: 613).

Hazinelerin içindeki bir grup eserin stilistik olarak Troya ve Poliochni'de benzerlerinin olduğu ancak işçiliğin bu iki önemli yerleşimdekilere göre daha az özenli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca hazinelerde Eskiypar'ın Mezopotamya ilişkilerini de gösterebilecek parçalar yer almaktadır (Özgüç ve Temizer, 1993: 625).

Alacahöyük mezarları dışında, Erken Tunç 3 dönemine tarihlenebilecek sırasıyla (Çorum), Eskiypar (Çorum), Kalinkaya (Çorum), Çadırhüyük (Çorum), Resuloğlu (Çorum), Bekaroğlu (Çorum), Balıbağı (Çankırı), Mahmatlar (Amasya), Devret Höyük (Amasya), Oymağaç (Amasya), Göller (Amasya), Horoztepe (Tokat) ve Kayapınar (Tokat) mezarlık ve yerleşimlerinden altın, gümüş, elektron, tunç, arsenikli bakır ve çeşitli kurşun çalışmaları ele geçmiştir (Bilgi, 2004: 45-98). Kızılırmak kıvrımının kuzeyinde madenlerin işlenmesi ve ticaretleri yoğun olarak sürdürülmüştür. Yeraltı kaynaklarının zenginliği bu gelişmeyi yaratmış olmalıdır (Dönmez, 2014: 184). Son yıllarda Çorum Resuloğlu kazıları da benzer buluntularıyla bu gruba katılmıştır (Dardeniz ve Yıldırım, 2018: 349-357).

Karadeniz'in güneyinde, Erken Tunç Çağda ortaya çıkan hazinelere, tartışmalı da olsa Burton Y. Berry koleksiyonunun içindeki bir bölüm de eklenebilir. Berry 1901, 1985 yılları arasında yaşamış Amerikalı bir diplomattır ve İstanbul, Tahran ve pek çok Yakın Doğu ülkesinde sürdürdüğü meslek hayatı boyunca çok geniş bir Orta Doğu tekstilleri, değerli taşlar, mücevher ve sikke koleksiyonu oluşturmuştur. Koleksiyonunun gümüş ve altın eserlerini Indiana Üniversitesi Sanat Müzesi'ne bağışlamıştır. Müzeye verdiği eserlerin toplam sayısı 5000'in üzerinde, kıymetli taşların sayısı ise 1000'e yakındır. "Bu yarım yüzyıl içinde, bir müzeye bağışlanan en büyük mücevher koleksiyonudur" (Calinescu, 1994: 4-5). Maria Ivanova söz konusu mücevherlerin içinde önemli bölümünün 1950'li yıllarda sanat pazarlarından (eski eser kaçakçıları!) alındığını, içinde altından pendantlar, kolyeler, yüzük biçimli idoller, elbise aplikeleri, deniz kabuklarından üretilmiş takılar, akikten kolyeler bulunduğunu, kaynağının Trabzon civarı olduğunu ve hazinedeki süs eşyalarının en etkileyici özelliklerinin ise Batı

Karadeniz sahillerinde başta Varna olmak üzere ele geçen, M.Ö. 5. bin mücevherleri ile paralellikleri olduğunu nakletmektedir (Ivanova, 2012: 359).

Resim 4.21. Kızılırmak yayı içinde M.Ö. 3. bin yerleşimleri (Dönmez, 2014b: 187) Çizim: Haldun Aydıngün

Eğer yukarda belirtilen hazine gerçekten Trabzon civarından çıktıysa çok doğru bir konuma işaret etmektedir ve Kalkolitik Çağ ve/veya Erken Tunç Çağı'nda bölgenin yerleşim gördüğünü, ayrıca da zengin bir yer olduğunun kanıtı olmaya adaydır. Bölge dağlarındaki maden yatakları, Karadeniz içinde gelişen erken ticaret ve kültürel ilişkiler, hemen kuzeyindeki Maykop olgusu, daha geç dönemdeki batısında kalan, Kızılırmak yayı içindeki madencilik ve zenginlik ile birlikte düşünüldüğünde tam olması gereken yerden çıkmıştır.

Ordu'da ortaya çıkan bir başka buluntu grubu ise popüler basında "Ordu Hazinesi" adı altında duyurulmuştur. İlk bakışta Burton Y. Berry koleksiyonuna benzer bir eser topluluğu verecekmiş gibi duran mal gurubunun sadece yedi adet tunç baltadan oluştuğu ve beraberinde değerli taşlar, egzotik malzemeler, yüksek düzeyde işçilik gerektiren ziynet eşyaları olmadığı için, ayrıca da Tunç Çağı'nda tüm Avrupa'da benzer tunç malzeme gömülerinin çok sık rastlanması (Gutiérrez Neira, 2011: 3082; Dietrich, 2014: 468) nedeni ile hazine sayılamayacağına ve bu bölümde aslında yer almaması gerektiğine karar verilmiştir⁸⁸.

Borodino Hazinesi ise 1912 yılında, Odessa yakınlarındaki Borodino köyünde bulunmuş bir Tunç Çağı gümüsüdür. Toplam altı adet taş savaş baltası, iki gümüş mızrak başı, bir gümüş hançer ve üç adet alabaster topuz başından oluşmuştur. Bulunan bu eşyaların benzerleri, Tuna boylarında (Çek, Slovak ve Macar Cumhuriyetlerinde), Doğu Kafkasya'da, Kuzey Kafkasya'da, bulunmaktadır. Moskova Devlet Tarih Müzesi'nde sergilenen hazinenin bir komutana veya bir klan şefine ait olduğu düşünülmekte ve ulaştığımız kaynaklarda, M.Ö. 2. bin yılın ortalarına tarihlenmektedir. Ancak elimize geçen resimlerden anladığımız kadarıyla M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısına tarihlenen Troya hazinelerindeki taş baltalara tipolojik olarak çok benzemesi nedeni ile söz konusu hazinenin tarihlenmesinde soru işaretleri olabileceğini, ya da hazinenin kendi zamanında da bin yıllık, çok kıymetli eserler içermekte olduğunu düşünmemiz gerekecektir. Hem Troya'daki hem de Borodino'daki nefrit baltaların kaynağının Güney Sibirya'daki Sajın dağları olduğu belirtilmiştir (Hiebert, 2003: 12). Göksel Sazcı, tarihlenmeleri sorunlu da olsa Borodino hazinelerindeki baltaların Troya'dakilerle olan benzerliği ile ilgili dikkat çekmektedir (2007: 278).

⁸⁸ "Ordu Hazinesi / Buluntuları ile ilgili en önemli bilimsel yayın Stefan Przeworski tarafından 1935 yılında yayınlanmıştır (Przeworski, 1935)

Burton Y. Berry koleksiyonunu saymazsak yukarıda adı geçen tüm zengin buluntular ciddi, bilimsel kazılardan elde edilmiş olmalarına karşın sundukları bilgi hakkında gene de dikkatli davranmamız gerekmektedir. Binlerce yıl toprak altında beklemiş bu hazinelerin günümüze ulaşmaları pek çok şans faktörünün yardımıyla sağlanmış olmalıdır ve her buluntu gurubu aynı şans faktörünü sağlayamamış olabilir. Ancak verdikleri genel sonuç; Karadeniz Bölgesinin M.Ö. 5 binli yıllardan başlayarak gelişkin bir üretim yapısına ve genel bir zenginliğe sahip olduğu gerçeğini kanımızca kanıtlar niteliktedir. Bu durum Ege ve Karadeniz bağlantısı üzerinde çok önemli bir noktada bulunan Küçükçekmece Lagünü üzerindeki Bathonea'nın pozisyonunu da güçlendirmektedir. Basitçe söylemek gerekirse, Bathonea, ağırlıklı olarak Tunç Çağı'nda, iki büyük ve zengin ekonomik blok arasında, dönemin nakliyat teknolojilerindeki kısıtlamalar nedeni ile stratejik bir noktada yer almıştır.

Karadeniz havzası ile ilgili sadece bulunan hazineler yeterli olmayacağı açıktır. Literatürdeki başka kanıtlara ve çevrenin kendi içindeki ve dışarı ile olan ilişkilerine de bakmak yararlı olacaktır.

Son dönemde Bulgaristan müzelerine yaptığımız inceleme gezilerinde Samsun Bafra İkiztepe kazılarında ortaya çıkan bazı maddi kültür özelliklerinin benzerlerini (ya da aynılarını) Bulgaristan'ın Varna ve Burgaz müzelerinde bulmak ve aralarında 900-950 km kıyı mesafesi olan bu iki bölge arasındaki kültürel yakınlığı görmek son derece ilginç olmuştur. Oysaki çok daha yakın bir mesafede, Samsun Bafra'dan sadece 100 km güneye, İç Anadolu'ya gidildiğinde, aynı benzerlik ortaya çıkmamaktadır. Sonuç olarak, Kalkolitik ve Erken Tunç çağlarında Karadeniz kıyılarında, çok uzun sayılabilecek mesafeleri kat edebilen (denizel) bir kültürel alışverişin olduğu görülmektedir.

Araştırmalarını ağırlıklı olarak Bulgaristan sınırları içinde sürdüren Maria Ivanova benzer bir gözlemi yapmaktadır; Bulgaristan'ın iç kesimleri ile sahil kesimi arasındaki seramik geleneğinde ciddi farkların olduğunun altını çizmekte, bu farkın sadece stilistik açıdan değil, seramiklerin dokusundan da geldiğini bildirmektedir. Ama asıl üzerinde durduğu konu bu andığı iki bölge arasındaki ölü gömme adetlerindeki farklılıklardır (Ivanova, 2012: 341). Ivanova'ya göre kıyı kesimindeki yerleşik insanlar mutlaka balıkçılık ve avcılık için denize açılmışlardır ve dolayısıyla denizde gidebilen teknelere ve bunları kullanacak bilgiye sahiptiler (2012: 345).

Karadeniz'deki deniz taşımacılığının yapıldığı ile ilgili en eski kanıt olasılıkla Erken Eneolitik Döneme tarihlenen küçük bir kil tekne modelinden gelmektedir. Bulgaristan'da, Varna bölgesindeki Golyama Kamchiya nehrinin aşağı erişimlerinde kurulu Sava höyüğünde yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine Bulgaristan'da M.Ö. 5. bin yılın sonlarında sistemli bir bakır ticaretinin yapıldığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır (Peev, 2008: 217). Ivanova Bulgaristan'ın kuzey kıyılarındaki söz konusu bakır endüstrisinin ham maddesinin yaklaşık üçte ikisinin günümüz Türkiye sınırlarına yakın olan Istranca Dağlarındaki Vurli Brjag ve Mednirid-Rossen madenlerinden geldiğini belirttikten sonra. Bu sevkiyatın ancak kıyıyı takip eden deniz yoluyla gelebileceğini söylemektedir.

Bauer, Andrew Sherratt'ın Karadeniz'in M.Ö. 4. bin sonlarında Doğu Avrupa'nın Cernavoda III/Bolreaz ve Baden Kültürleri ile aynı yıllarda Mezopotamya'nın gelişkin Uruk kültürü arasında bir köprü görevi görmüş olabileceğini önerisini desteklemektedir (Bauer, 2011: 184). Sinop bölgesinde 1950'li yıllarda Akurgal ve Budde tarafından kısa bir araştırması yapılan Kocagöz Höyük'te, çok özel bir şekilde cilalanmış, siyah seramiklere rastlanmıştır. Bu seramiklerin çizi bezemeleri beyaz boyayla doldurulmuştur. Bauer bu seramiklerde kullanılan bazı tekniklere İkiztepe'de de rastlanmış olduğunu belirttikten sonra buluntuların Troya I-II, Karanovo VI-VII ve Sitagroi IV-V ile ilişkileri göstermekte olduğunu söylerken, daha yakında bulunmasına rağmen bu tür paralelliklerin Orta Anadolu seramikleri ile görülmediğinin de altını çizmektedir. Özellikle Troya II'ye tarihlenen, Troya hazine buluntuları içinden gelmiş olan ve şu anda St. Petersburg'daki Hermitage Müzesinde sergilenen seramiklerle hem form hem de üretim tekniği açısından paralellikler bulunmaktadır (Bauer, 2006: 233).

Karadeniz kıyılarındaki uzun erişimli sevkiyat ve ticaret etkinliklerinin bir kanıtını da Troya'da ele geçen ve Erken Tunç 2 dönemine tarihlenen bakır ve alaşımlarından yapılan izotop analizleri göstermektedir. Stos-Gale ve arkadaşları Karadeniz sahillerindeki bakır yataklarından alınan örneklerden yaptıkları izotop analizleri ile dört ana bölge tespit etmişlerdir. Kabaca söylemek gerekirse bu bölgeler; İstanbul'un Karadeniz kıyılarından başlayarak Bartın'a kadar olan bölge, İnebolu civarında Küre dağları, Ordu-Trabzon arası ve en uzak bölge olarak da Hopa-Batum bölgesi. Yazarlar bu bölgelerde günümüzde bilinen çok sayıda bakır yatağının hiçbirinin Erken Tunç Çağında çalışılmış olduğunun kesin kanıtının henüz ellerinde olmadığını da eklemektedirler (Stos-Gale vd.: 1984:28).

Peter Jablonka Troya II için “*Troya artık Orta Asya, Mezopotamya ve Suriye’den Yunanistan ve Bulgaristan’a kadar uzanan geniş bir bölgede uzak erişimli ticaretin orta noktasıydı*” demektedir (2016: 64).

4.3.2. Tunç Çağı Karadeniz Kültürlerinin Avrupa Kültürleriyle İletişimi

Şu ana kadar ortaya koyduklarımızdan Karadeniz havzasının Tunç Çağı’nda zengin ve kendi içinde kültürel ve ticari bir yapı oluşturabilmiş bir bölge olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak sorulması gereken soru, acaba Karadeniz havzası bu özelliklere sahip ama dışarı kapalı bir sistem miydi? Yoksa zaman içinde değişiklikler gösterse bile, çok daha geniş bir ilişkiler ağı içinde merkezi ve birleştirici bir unsur muydu? Bu konuda özellikle hatırlanması gereken nokta, modern kara yolu ve tren yolu ağları dünyayı kaplamadan önce⁸⁹, kısacası son 200 yılı saymazsak, malların uzaklara taşınması için en uygun yöntem suda giden araçların kullanılmasıydı. Ayrıca modern barajların ve setlerin inşasından önce dünya nehirleri, bunlara tüm düzensiz akışlarına karşın, Türkiye’deki pek çok akarsuyun belli bölümlerini de katabiliriz (Akkan, 1962: 263), çok uzun ve güvenilir ulaşım ağları olarak görev yapıyorlardı. Sonuç olarak, malların bir yerden diğerine naklinde alternatif yollar içinde deniz, göl veya nehirler her zaman öncelikli olmalıydı. Karadeniz de Avrasya kara kütesinin ortalarına yakın bir yerlerde, büyük nehirlerin bağlandığı, önemli bir ulaşım merkezi konumunda olması gerekiyordu. Bu nedenle öncelikle elimizde Karadeniz ve Karadeniz’e dökülen nehirlerinin ticaret ve sevkiyatta kullanıldığına işaret eden bulgular var mı bakmamız gerekmektedir.

Avrupa’da nehirlerde basit su araçlarının kullanıldığını gösteren, kesin kanıtlar bulunmaktadır. Bu araçlarla ne kadar eskiden, nasıl bir ticaretin / değiş tokuşun yapıldığını *Spondylus gaederopus* kabuklularından üretilen bilezik benzeri kişisel süs eşyalarının dağılımından anlaşılmaktadır. Avrupa’daki *Spondylus* yayılımına bakıldığında alışılmadık bir durum ortaya çıkmaktadır; normal olarak kaynaktan uzaklaştıkça konu edilen ürünün frekansının düşmesi / buluntu sayısının azalması gerekirken, tam aksine kaynaktan, yani Ege ve Adriyatik sahillerinden uzaklaştıkça *Spondylus*’tan yapılmış süs eşyalarının sayısı artmaktadır. Bu paradoksa şu anda cevap verilememektedir (Séfériadès, 2009: 184). *Spondylus* dağılımı ile bazı büyük nehir hatlarının örtüştüğü görülmektedir. Dağılımdaki

⁸⁹ İki kent arasında işleyen ilk demiryolu hattı 1830 yılında İngiltere’de Liverpool ile Manchester arasında açılmıştır (Doorling Kindersley, 2014: 16). Şehirleri birbirlerine bağlayan anayollar (otoyollar) ise 1900 yılında bile Roma İmparatorluk dönemi standartlarının altında görülmektedirler. İtalya 1924, Almanya 1934 yıllarında ilk otoyolların yapımı için kanun çıkarmışlardır, ABD ise daha geç bir tarihte otoyol yapım kervanına katılmıştır (Karnes, 2009: 82).

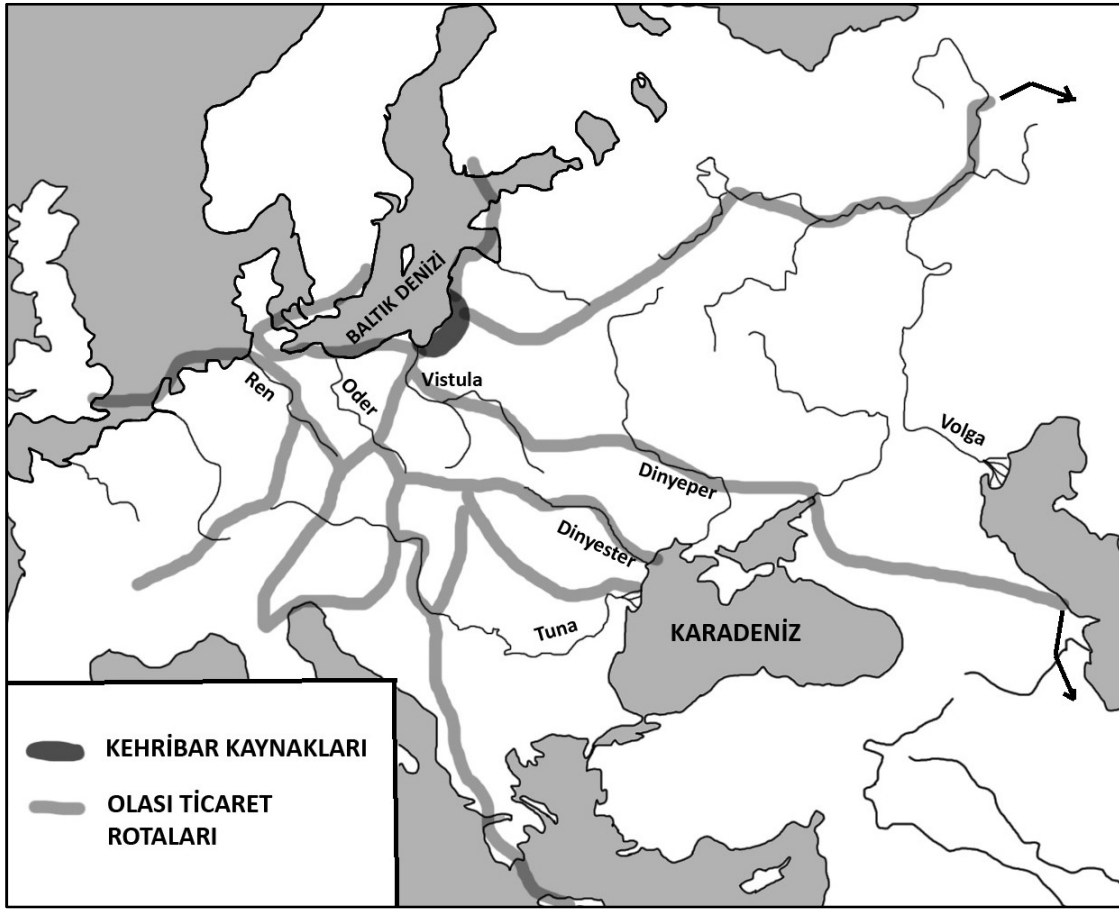
güneydoğu-kuzeybatı aksı üzerinde oluşan yoğunluk belki de Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Avrupa'daki nüfusun yoğunlaşmış olduğu yerlere paralel bir şekilde oluşmuştu. Ne olursa olsun, bu bölgeler arasında böylesine yoğun ve uzun erişimli bir ticaretin gerçekleşmiş olması daha o zamandan belli bir ulaşım ağının meydana çıktığını ve düzgün işleyen, gelişkin bir ticaret ya da değiş tokuş sisteminin varlığını belgelemektedir. Avrupa'daki *Spondylus*'un eriştiği geniş dağılım, denizler ve akarsularda hareket eden su araçlarının gelişkinliğinin daha Neolitik ve Kalkolitik Çağlarında ortaya çıktığını göstermesi açısından çok önemlidir.

Viktoria Kiss büyük kütükten içi oyularak yapılan kanoların Neolitik, hatta Mesolitik Çağlarda Karpatya bölgesinde kullanıldığı ve temel ulaşım şeklini oluşturduğu ile ilgili kanıtların varlığından söz etmektedir (2007: 121). M.S. 19 yüzyılda Tisza nehri düzenlenmeden önce kıta içinde yapılan gemicilik faaliyetleri hakkında bildiklerimizin Neolitik ve Tunç Çağları'ndaki bölgesel ilişkilere de ışık tuttuğunu belirtmektedir (2007: 122). K. Leshtakov da benzer yaklaşımla, M.S. 18-19. yüzyıllara ait yazılı kayıtlara bakıp, M.Ö. 2. bin yılda nehirlerde sallar, uzun tekneler ve küçük yelkenlilerle 5-6 tonluk yüklerin taşınmış olabileceğini söylemektedir (2009: 56).

M.Ö. 3. binin ikinci yarısında güney Balkanlar, Kuzeybatı ve Orta Avrupa erişim ağları ile oluşan temaslar sonucunda Karpatya havzasında değişimlerin yaşandığını belirtmektedir (Fischl vd., 2013: 356). Orta Tunç Çağı boyunca ise artan ve bölgeler arasında güçlenen ilişki ağlarının temel itici gücünün ticareti yapılan ham maddeler ve egzotik eşyalar olduğunu söylemekte ve bu değişikliğin en iyi şekilde bütün Orta Avrupa'yı kapsayan bir iletişim ve erişim sisteminde gözlenebildiğini ilave etmektedir (2013: 357). Karpatya havzasındaki ticaret ve iletişim ağlarının içinde olan toplulukların konumları büyük ölçüde Tuna nehri tarafından belirlenmektedir. Tuna Nehri Orta Avrupa'yı Karadeniz'e bağlayan ana arterlerden birisini oluşturmaktadır. Diğer yollar ise Tuna'nın ve Tisza ırmağının önemli yan kolları tarafından sağlanmaktadır. Nehirlerin ana ulaşım yolları olarak kullanıldıklarının en güzel göstergesi, Karpatya havzasındaki höyüklerin ve tepe yerleşmelerinin büyük bir bölümünün bu nehir boylarında kurulmuş olmalarıdır (Fischl, 2013: 364).

Karadeniz'in Tunç Çağları boyunca nasıl bir ana ulaşım merkezi görevi üstlenmiş olabileceği konusunda kanıtlar sunabilecek en önemli ticaret metalarından birisi de ağaç reçinesinin çok özel koşullarda "fosilleşerek" günümüze gelmiş hali olan ve tarih öncesi

çağlarda çok kıymetli bir malzeme olarak kullanılan kehribardır. Kehribarın oluşumu için çok özel koşulların gerekli olması eski dünyada sadece belli yerlerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi de Baltık denizi kıyılarındaki Vistula ırmağı ağzındadır. Fiziko-Kimyasal yöntemler kullanarak Baltık kehribarını (succinite) diğer tüm reçine fosillerinden ayırmak çok kolaydır. Dolayısıyla Eski Dünyanın herhangi bir kazısında bir kehribar süs eşyası çıktığında nereden geldiğini bilmek mümkün olmaktadır⁹⁰.

Resim 4.22. Gimbutas'ın önerdiği şekliyle Avrupa'da M.Ö. 1600-1100 Dönemi olası ticaret rotaları (1965:47) Çizim: Haldun Aydınğün

M.Ö. 4. bin yılın sonlarına kadar kehribar Baltık bölgesinde yerel bir hammadde olarak kalmış, ancak M.Ö. 3. bin yılın başlarında yayılmaya başlamıştır. Yaygınlık kazanması M.Ö. 3. Bin yılın ikinci yarısında da devam etmiştir (Czebreszuk 2007: 364). Bu dönemde kehribarın geniş bir coğrafyaya yayılması Güney İskandinavya'nın bu

⁹⁰ Örneğin Becks vd. Tiryns'de bulunan 19 adet kehribar boncuğu kontekst olarak Geç Hellas Dönemine tarihlenip, kaynak olarak da yaptıkları bilgisayar analizleri ile Baltık bölgesine konumlanmışlardır (1968:14).

tarihlerde geniş erişimli Dünya ticaret ağına girmiş olduğunun bir kanıtı olarak görülmektedir (Czebreszuk, 2007: 365). Karadeniz'e olan bağlantı için ise Vistula nehrinin yukarı bölgelerinden Karpat havzasındaki Boh ırmağına geçiş yaparak Karadeniz'e ulaşıldığını önermektedir. Bu bağlantının gerçekleştiği dönem için ise Tunç Çağı'nın sonlarını düşünmektedir (Czebreszuk, 2007: 368). Baltık-Karadeniz kehribar yolunun Ege bölgesi ve Anadolu'ya kadar da uzanmış olmasının oldukça mümkün olduğunu belirtmektedir (Czebreszuk, 2009: 102). Mörner ve Lind ise M.Ö. 1750 civarında İskandinavya'ya Doğu Akdeniz'den bakırın gitmiş olduğunu, karşılığındaysa amberin İskandinavya'dan Akdeniz'e indiğini kabul etmekle birlikte, Kayalara işlenmiş petrogliflerdeki gemilerin çok büyük (çok kürekli / çok kürekçili) olmaları nedeni ile Avrupa'nın ortasından gelmiş olmalarını mümkün görmemekte ve Cebelitarık Boğazı ve Atlantik kıyıları takip eden bir deniz yolculuğunu önermektedirler (2015: 129).

Marija Gimbutas M.Ö. 1600-1100 dönemi için çok daha gelişkin bir amber ticaret haritası önermektedir (Res. 4.22) (Gimbutas, 1965: 49). (Harita Orta Çağ Viking ticaret yolları ile oldukça benzerlikler göstermekte, Neolitik Dönemdeki *Spondylus* dağılımı ile ters düşmemektedir).⁹¹ Tezimiz açısından en önemli noktası ise Gimbutas'ın M.Ö. 2. Bin için Avrupa içinde çok gelişkin bir ticaret yolları ağı çizmiş olması ve bu ağların hem Ural Dağlarını aşarak Orta Asya yönünde hem de günümüz Baku kenti civarından öteye, Mezopotamya'ya doğru, haritanın dışına çıkacak şekilde genişlemesidir. Gimbutas, mamul ya da yarı mamul kehribarların Aşağı Vistula'dan yola çıkarak, Vistula Nehri boyunca güneye doğru Notec Irmağı veya Warta Irmağı yolu ile Oder nehrine ve oradan da Yukarı Oder'e getirildiklerini, Bohemya, Motavya veya Slovakya üzerinden Tuna ve Tisza Nehirleri'ne ulaştığını söylemektedir. Burada yol ikiye ayrılmaktadır; bir tanesi Alp Dağlarını aşıp İtalya'ya, diğeri ise Adriatik denizinin doğu sahilini takip ederek Miken Yunanistan'ına gitmektedir (1965:48).

Heinrich Schliemann'ın 19. yüzyılda Yunanistan'da yaptığı kazılarda ele geçen kehribarların kimyasal analizleri o dönemde yapılmış ve Gimbutas'ın aktardığına göre 1885'ten itibaren yayınlanmışlardır. Sonuç olarak % 6 Succinide içermeleri açısından Gimbutas kesinlikle Baltık kökenli olduklarını düşünmektedir (1965:48), ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Czebreszuk Baltık ve Ukrayna kehribarlarının aynı olduğunu ve fiziko-

⁹¹Penhallurick, Viking ticaret sisteminin gelişkin bir şekilde Tunç Çağı'nda ortaya çıktığını belirtmekte ve bu durumun önemli bir göstergesi olarak da bölgenin önemli metal kaynaklarına uzak olmasına karşın bu döneme tarihlenen yüksek standartlı tunçların bol miktarda bulunmasını göstermektedir (2008: 65).

kimyasal metotlarla ayrıştırılmayacağını söylemektedir. Eğer Yunanistan'a gelen kehribarlar Gimbutas'ın önerdiği yolla Baltık'tan değil de Ukrayna'dan geliyorsa Karadeniz-Ege ana bağlantısında çok önemli bir aktarma limanı işlevi gördüğünü iddia ettiğimiz Bathonea'ya daha fazla iş düşmüş anlamına gelecektir.

Resim 4.23. Kuzey Batı Avrupa içinde Karadeniz ile ilişkisi olan bölgeler (Çizim: Haldun Aydıngün)

Ukrayna kehribarının geniş bir yayılım göstermesi bir soruna daha çözüm önerebilir; Troya hazineleri içinde (L Hazinesi) iki adet kehribar bulunmaktadır (L-S6, L-S7). M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısı itibari ile Baltık Bölgesi'nden en uzağa ulaşmış örnekler olma ihtimali vardır ve Troya II'nin ticari erişimleri konusunda çok önemli bir yere sahip olacaktır. Ancak Göksel Sazcı'nın Götze'den naklettiğine göre adı geçen kehribarların Atina'da yanlışlıkla Miken buluntularından bu hazinenin içine karışmış olduğu iddia edilmektedir (2007: 285). Ukrayna'da Paleolitik'ten itibaren bilinen ve kullanılan kehribarlar varken ve aynı L hazinesinde çok daha uzakta kalan Orta Asya'dan gelmiş

olduğu bilinen lapis lazuli asa başı-balta bulunurken (Sazcı, 2007: 282) kehribarın Erken Tunç Çağı'nda Ukrayna'dan ya da Baltık Bölgesinden Troya'ya gelebilmiş olması çok da şaşırtıcı durmamalıdır.

Tunç Çağı içinde Orta Avrupa'nın hem Baltık hem de Karadeniz bölgesi ile ilişkide olduğu ve bunun sonucu olarak fikirlerin, teknolojilerin, malların, hatta insanların Baltık'tan Karadeniz'e (ve de ters yönde) gidip gelmiş olabileceklerini iddia etmek çok yanlış olmayacaktır. Bütün bu veriler Karadeniz'in ulaşım etki alanının kuzey batı yönünde Baltık Denizi'ne, hatta İskandinavya'nın güney ucuna kadar uzadığını düşündürmektedir (Res. 4.19).

4.3.3. Tunç Çağı Karadeniz Kültürlerinin Orta Asya Kültürleriyle İletişimi

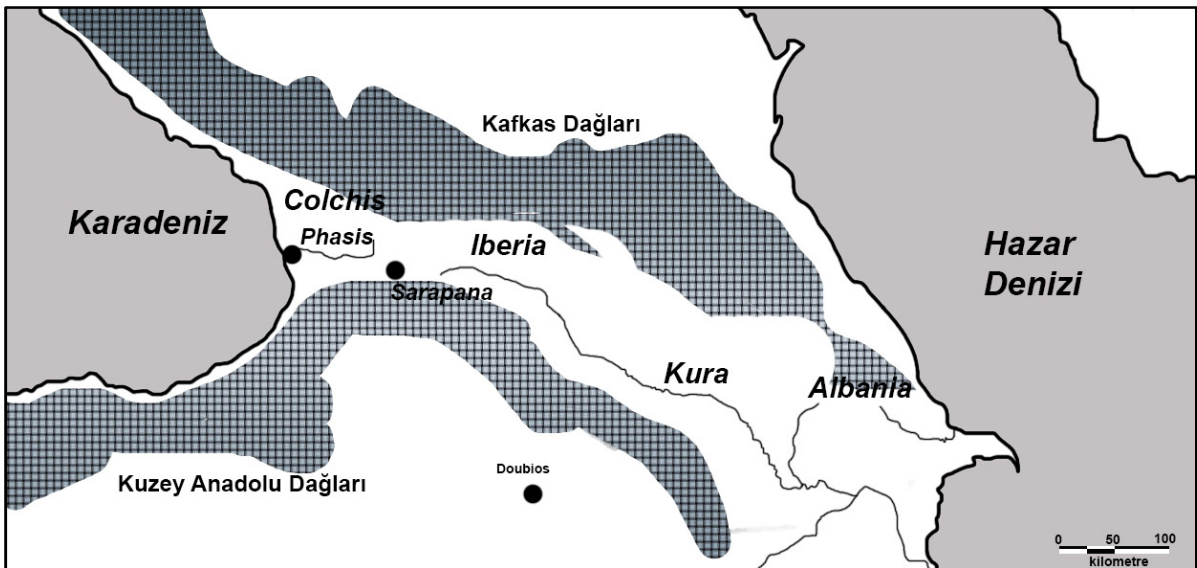
Kuzeybatı Anadolu ve kuzeydoğu Ege Dünyasının Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Orta Asya kültürleri ile de M.Ö. kültürel etkileşim ve ticari ilişkiler içine girdiği söylenebilir. M.Ö. 3. bin yılda geniş bir hareketliliğe sahip Ege toplumlarının çok uzak mesafelerle ilişkiler kurdukları ileri sürülmektedir (Cultrato, 2016: 50; Sherratt, 2007: 260). Erken Tunç Çağı'nda Egeliler bölge dışından gelen, büyük ihtimalle Güney Kafkasya kökenli olmaları gereken yenilikleri, özellikle de yerel olarak bulunmayan metalleri ve teknolojileri benimsemiş olmalıdırlar. Erken Tunç çağı sonlarından itibaren geniş bir yayılım alanı bulan, cilalı taş çekiç / baltalar ve Poliochni Megaron 605'te bulunan kilden yapılmış metal sap delikli balta döküm kalıbı da bu çerçevede incelenebilir. Erken Tunç Çağı'nda Yunanistan'da ele geçen bazı altınların incelenmesi onların Anadolu ya da Karadeniz kökenli olduklarına işaret etmektedir. Örneğin, bazı diadem ve süslemeler Erken Tunç Çağı Anadolu'suna yabancı görüldüğünden Güney Kafkasya ile ilişkilendirilir (Cultrato, 2016: 51). İkinci bir prestij nesne gurubunun ise Karaz kültürü ile bağlantısı vardır. Çift spiralli iğneler M.Ö. 4. Bin yılın geç dönemlerinden itibaren Güney Kafkasya, Aşağı Tuna bölgesi, Doğu Bulgaristan, Yukarı Fırat bölgesinde geniş bir yayılım alanı bulmuştur (2016: 52). Kalay kuzey doğu Ege'de ilk olarak Limni ve Midilli adalarında görülmüştür (2016: 53). N. Shanshasvili ve G. Narimanishvili (2016: 11) Karaz kültürü ile Ege kültürleri arasında Erken Tunç Çağın başından itibaren gerek doğrudan, gerekse dolaylı ilişkilerin kurulmuş olduğundan söz etmektedirler.

Ege ile en azından Karadeniz'in güney sahilleri arasında, Erken Tunç Çağı'nda düzenli ilişkilerin kurulduğunun göstergesi Troya II'de bulunan bakır madenlerinin kaynak analizleridir. Yapılan analizlerde cevherlerin kaynağı olarak Kuzey Anadolu Dağları'nda

dört farklı bölgeyi işaret ederken en uzaktaki kaynak ise Gürcistan sınırı içinde kalmaktadır (Stos-Gale vd. 1984: 28).

Karadeniz'in doğu kıyılarından başlayarak daha da doğuya giden ticari yollar ve bağlantılarla ilgili Tunç Çağı boyunca kullanılmış olduklarını önermemizi sağlayacak, üzerinde fazla tartışılmayacak kadar sağlam kanıtlar ne yazık ki şu anda bulunmamaktadır. Fakat Erken Tunç Çağı için, kesin kanıtlar olmasa bile, bir rehber niteliği taşıyabileceğini ve Ege bölgesindeki ilk kalaylı tuncun Troya, Limni ve Midilli'de ortaya çıkması gibi sorunları da çözmek açısından bir öneri getirebilir.

Azerbeycan'ın başkenti Bakü'nün yaklaşık 40 km güney batısında bulunan Gobustan Kaya Sanatı Kültürel Alanı'nda bulunan kaya resimleri arasındaki tekne betimleri konumuz açısından önemlidir. İçinde çok sayıda kürekçilerin oldukları düşünülen "uzun tekne" betimlerinin bazıları Tunç Çağına tarihlenmektedir. Burada betimlenen teknelerin sazdan yapılmış tekneler olduğu ileri sürülmektedir (Heyerdahl, 2000). Gobustan kaya resimlerinde ortaya çıkan gemi anlatımları Hazar Denizi kıyılarında yaşayan bölge insanların tarih öncesi çağlarda uzun gemiler yapabildiklerine ve gelişmiş bir denizcilik bilgisine sahip olduklarına tanıklık etmektedir. Bu nokta Hazar Denizi'nde hem doğuya hem de batıya Tunç Çağlarında malların taşınmış olabileceğini önermemiz açısından önemlidir.

Resim 4.24. Karadeniz'i Hazar Denizi'ne bağlayan Phasis ve Kura nehirleri (Çizim: Haldun Aydıngün)

Hazar Denizi'nden doğuya doğru gidilmek istendiğinde madenleri ile önemli olan Afganistan dağlarına erişimin temel anahtarı kanımızca Uzboy Nehir vadisinde

yatmaktadır. Günümüzde Uzboy, Hazar Denizi doğusundaki çölün içindeki ölü bir vadi, kuru kanallar ve birtakım gölcüklerden oluşmaktadır. Eskiden nehir olan bu kanal sistemi, 550 km uzunluğunda, 4 km'ye ulaşan genişliği ve 55 m'lik derinliği ile Hazar Denizi ile Sarıkamış Çöküntü alanını birleştirmektedir. Yaklaşık 10 milyon yıl önce meydana gelen bir fay kırığından meydana gelmiş ve 9 bin yıl önce de Amu Derya Nehri Sarıkamış Çöküntü alanına akmaya başlamıştır. Bu çöküntü alanının dolmasını takip eden dönemde de Amu Derya Uzboy kanalı aracılığı ile Hazar Denizi'ne dökülmüştür. Herodotus'tan yaşadığı M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren M.S. 15. yüzyıla kadar pek çok eski yazar eski adıyla Oksus (Amu Derya) Nehri'nin Hazar Denizi'ne döküldüğü bildirmişlerdir. Bunların içinde Patroclus, Eratosphen (M.Ö. 275-194), Strabon sayılabilir. Strabon Hindistan dışındaki nehirler içinde bildiği en büyük akarsuyun Oksus olduğunu söylemiştir. M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış düşünürlerden Knidoslu Eudoksos Amu Derya'nın Hazar Denizi'ne döküldüğü noktada çok büyük bir şelalenin olduğunu belirtmiş, buna M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış antik Yunan tarihçisi Polybios da (M.Ö. 208-127) katılmıştır. M.S. 2. yüzyılda yaşamış tarihçi Arrianosise Hazar Denizi'ne dökülen ve gemicilik yapılabilen nehirleri yazmıştır. Yunanlılar Oksus nehrinin de bunlardan biri olarak tanımlamışlardır. M.S. 971-1048 yıllarında yaşamış İranlı bilgin ve düşünür Biruni ise Amu Derya'nın çöller içinde akarak Hazar Deniz'ine kavuştuğundan söz etmektedir. Benzer bir şekilde, M.S. 12. yüzyılda yaşamış Arap haritacı ve coğrafyacı Idrisi, Uzboy'un hem taşıdığı su miktarı hem derinliği hem de nehir yatağının genişliği nedenleri ile dünyanın en büyük akarsuyu olduğunu söylemiştir (Zonn vd., 2010: 423).

M.S. 8. yüzyılda bölgeye ulaşan Araplar Uzboy nehrinin ancak Volga nehri ile karşılaştırılabileceğini belirtmişlerdir. Rus Çarı I. Peter'den önce yapılan tüm haritalarda Uzboy'un Hazar Denizi'ne döküldüğü görülmektedir. Bölgede 1511'den 1920'ye kadar hüküm süren Khiva Hanlığı'nın Amu Derya sularının yönünün değiştirilip Hazar Denizi yerine Aral gölüne akıtılması için çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu yatak değişikliğinin M.S. 1470-1575 tarihleri arasında gerçekleştiği düşünülmektedir (Zonn vd., 2010: 424).

Uzboy kanalının jeolojik veriler sayesinde bir zamanlar güçlü bir nehri barındırdığı bilinmektedir. Eski Çağ ve Orta Çağ yazarları da bu konuda tanıklık etmektedirler. Ancak güçlü bir ticaret yolu olduğunu önerebilmek için daha başka elimizde ne tür bilgi ve arkeolojik bulguların olduğuna bakılması gerekmektedir.

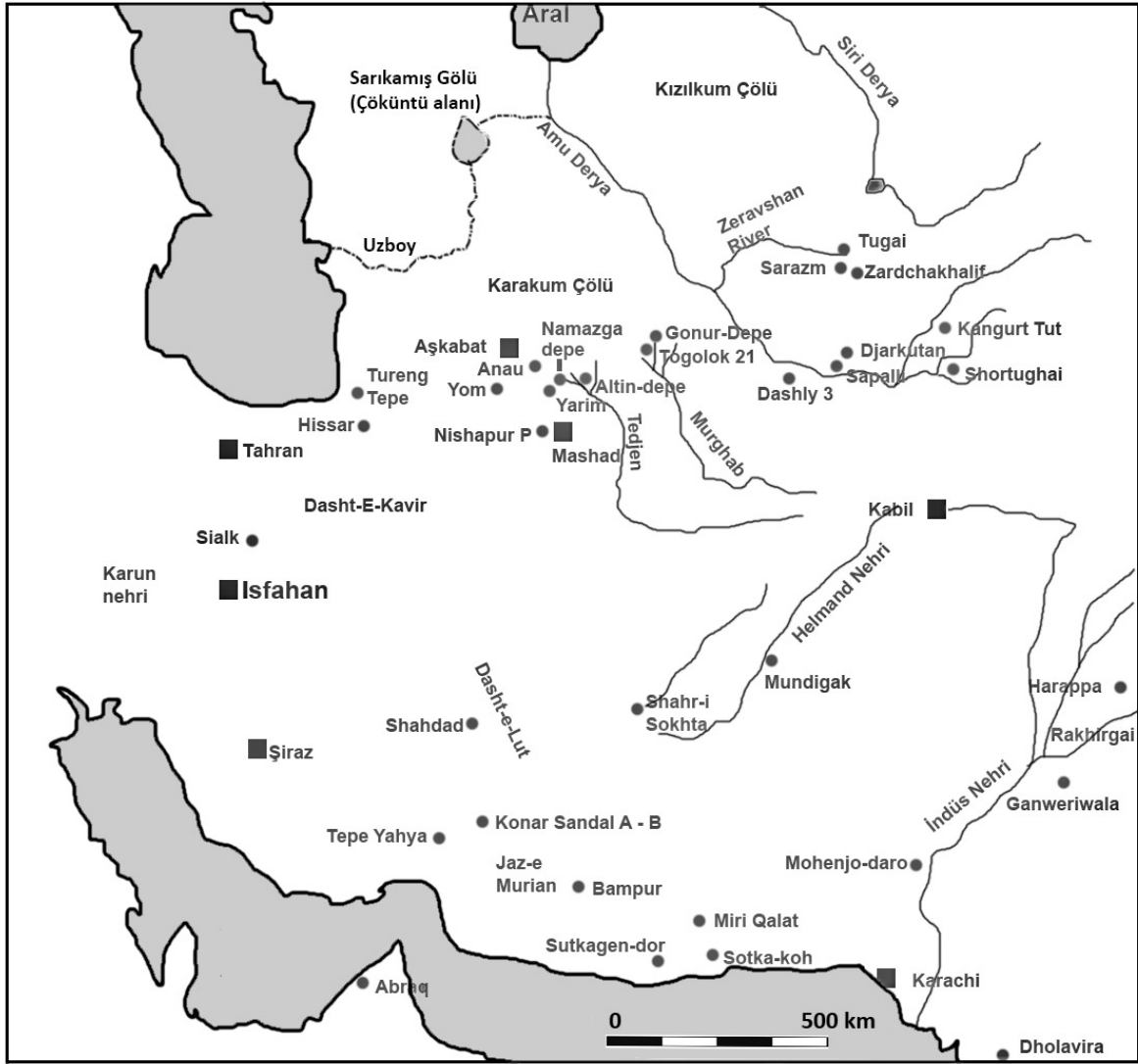
1960'lı yıllarda Sovyet arkeologlarının yaptıkları keşif gezileri sayesinde Tunç Çağı'na tarihlenen Oksus ve Margiyana uygarlıkları ortaya çıkarılmış ve insanlığın uygarlık tarihi iki kutuplu bir dünyadan çok kutuplu ve çok daha karmaşık bir dünyaya değişmiştir. Orta Asya artık Sümer, Indus ve Elam uygarlıkları ile birlikte yaratıcı bir merkez olarak dikkate alınmaya başlamıştır (Caubet, 2016: 357). Elimizdeki yazılı kaynaklara bakıldığında Orta Çağ'da Arap tarihçilerin Uzboy'un tüccarlar tarafından malların nakledilmesinde kullanıldığını ancak yol boyunca pek çok çavlan aşmaları gerektiğini söylediği görülmektedirler (Aladin vd., 2005: 2). Tunç Çağı'ndan çok sonra da olsa Uzboy'un ticari mal sevkiyatından kullanıldığının bir kanıtı olarak bu kayıtlar önemlidir. Daha eski gittiğimizde, Antik yazılı kaynaklarda bu güzergahın kullanılmış olabileceği yönünde bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin, M.S. 1. yüzyılda yaşamış Yaşlı Plinius'un aktardığına göre Romalı General ve devlet adamı Pompeius'un seferlerinde yanında olan Varro Hindistan'dan Baktriya'ya gelmenin yedi gün sürdüğünü ve Hindistan'dan gelen malların, Hazar Denizi üzerinden taşındıktan sonra Kura nehrine girip, beş günde Karadeniz'in Phasis nehrine kadar ulaştığını belirtmektedir (Yaşlı Plinius, 1634: 271). Bu güzergâh büyük ihtimalle M.S. 3. yüzyıla kadar kullanılmış ve Kushan İmparatorluğu ve Çin'deki Han Hanedanlığı çöküşlerine denk gelen bir tarihte Amu Derya yatağını değiştirip Hazar Denizi'ne akışını durdurunca M.S. 4-5 yüzyılda kesintiye uğramıştır (Tezcan 2012: 125). Arkeolojik bulgular M.Ö. 7. yüzyıl ile M.S. 4-5. yüzyıllar arasında Sarıkamış Gölü'nün Amu Derya tarafından doldurulduğunu ve M.S. 4. Yüzyılda Uzboy kurduğunda akarsuyun kıyılarına yerleşmiş olan halkların bölgeyi terk ettiğini ileri sürmektedir (Tezcan, 2012: 132).⁹² Bu bakımdan, Uzboy nehrinin yardımıyla gelen tüccarlar Karadeniz'e ve Akdeniz'e ulaşabilmek için Hazar Denizi'ni batıya doğru aştıktan sonra Kura nehrine girip Gürcistan'a geçmiş, Kura nehrini terk ettikten sonra dört gün boyunca yapılan bir yolculuk sonucunda Karadeniz'e dökülen Phasis nehrinin gemi trafiğine izin veren bir noktasına ulaşıyor olmalıydılar (Tezcan, 2012: 133).

Tunç Çağı sırasında Orta Asya kökenli madenlerin önce Amu Derya üzerinden taşınıp, ardından Uzboy nehir vadisi yoluyla Hazar denizine ulaşmış olduğu ileri sürülebilir. Uzboy Nehir vadisi özelinde M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısında bu ticaretin var

⁹² Tezcan'ın burada verdiği bilgi özellikle hidrolojik bir araştırma olan Nikola Aladin ve meslektaşlarının yazdıkları ile çelişmektedir. Ayrıca daha sonraki yüzyıllarda Arap tüccarların Uzboy'u kullandıkları ile bilgi ile de çelişmektedir. Kanımızca M.S. 4-5.yy'larda Uzboy'da ticari seferleri duraksamasının Kushan İmparatorluğu ve Çin'deki Han Hanedanlığı çöküşleri ile ilgisi olması ya da tamamen yanlış bir bilgi olması daha mümkün gözükmektedir. Bir başka olasılık da Uzboy'un M.S. 4. yüzyılda kurumasının ardından, M.S. 7-14 yüzyıllar arasında yeniden akmaya başlamasıdır.

olmasında önemli bir etken olabilecek bir suyunun var olup olmadığı ve eğer varsa üzerinde teknelerin taşıma yapıp yapmadıkları hakkında kesin kanıtlar yoktur. Ancak Azerbeycan Gobustan'daki kaya resimlerindeki tekne betimlemelerinden Ege'de ya da İskandinavya'da uzak erişimli ticarete kullanıldığını düşündüğümüz teknelerin çok benzerlerinin Erken Tunç Çağı'nda günümüz Azerbeycan sahillerinde var oldukları düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısında Hazar Denizi, Uzboy ve Amu Derya nehir vadileri üzerinden akan önemli bir yük trafiğinin olabilmemesinin mümkün olduğu görülmektedir. Ancak sözü edilen bu güzergahın Tunç Çağı boyunca kullanılmış olabileceği yönünde arkeolojik verilerin ortaya koyulması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, Hazar Denizinin doğusundaki topraklarda Tunç Çağı sırasında böyle bir ticarete taraf olabilecek güçlü bir uygarlığın ve ona eşlik edebilecek bir ekonominin var olup olmadığı arkeolojik kanıtlar ile araştırılması gerekmektedir.

Hazar Denizinin doğusunda kalan bölgede, İran ile Türkmenistan'ın sınırları boyunca, kuzey batıdan güney doğuya doğru 650 km uzanmakta olan Kopet-Dag sıradağı, 3000 metreye ulaşan zirveleri ile kuzeyindeki çöllük alana düzenli su sağlayan bir rezervuar görevi görmüş ve bölgedeki en eski tarımsal faaliyetlere de ev sahipliği yapmış olmalıydı. M.Ö. 3000 ile 1500 arasında, Hindukuş Dağları'nın kuzeyinde, Kopet-Dağının ve Pamir dağlarının eteklerinde, günümüz Kuzey Afganistan, Doğu Türkmenistan, Güney Özbekistan ve Batı Tacikistan'a ait bölgede oluşmuş ve "Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi (BMAK)" olarak adlandırılan bir kültür bölgesi bulunmaktadır (Francfort, 2003: 29). Aynı uygarlık Amu Derya nehrinin Antik Çağ'daki adına gönderme yapılarak, Oksus Uygarlığı olarak da isimlendirilmektedir. Yaklaşık 500 yıl süren bir kuruluş döneminden sonra en yüksek kültür seviyesine M.Ö. 2500-1800 yılları arasında ulaşmıştır. Bu ihtişamlı dönemde kurulan uluslararası ilişkiler tüm eski dünyayı aşır pratik olarak Ege'ye ve İndüs'e kadar uzanmıştır. Ardından M.Ö. 1800-1500 döneminde ekonomik bir çöküş yaşanmış ve çok daha büyük değişiklikleri getirecek olan Demir Çağı'na ulaşmıştır. Kuruluş döneminde ortaya çıkan yerleşimler arasında Namazga Depe, Altyn Depe, Ulug Depe öne çıkmaktadır. Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi gelişkin çağında (Yaklaşık M.Ö. 2500-1800), kuruluş dönemindeki hemen hemen aynı coğrafyada kentleşmiş ve Akdeniz'den İndüs Vadisi'ne kadar uzanan geniş bir bölge ile ilişkilere girebilmiş bir uygarlık olarak ortaya çıkmıştır (Francfort, 2003: 29).

Resim 4.25. Tunç Çağı'nda Hazar Denizi'nin doğu ve güneyindeki önemli yerleşimler (Philip L. Kohl'a dayanarak çizilmiştir (Kohl, 2009: 183) (Çizim: Haldun Aydınğün)

Kentler Mezopotamya'daki benzerlerine göre biraz daha mütevazı olmaları yanında hiç yazıya rastlanmamıştır. Ancak söz konusu kültürün materyal kültür öğelerinin kalitesi şaşırtıcıdır. Bu dönemi temsil eden yerleşimler arasında Türkmenistan'daki Gonur Depe, Togolok Depe yeni ortaya çıkarken Namazga, Altyn ve Ulug Depeler, Afganistan'da Dashly Tepe, Özbekistan'da Sapallitepa ve Djarkutan bir önceki dönemden gelip var olmaya devam etmişlerdir. Tüm bu yerleşimlerin hepsi savunma duvarları ile çevrilmiş, en büyükleri bile 40 Ha'yı aşmazken, sulama yapılan çok zengin toprakları kontrol etmişlerdir. Kentler çok gelişkin ve karmaşık simetrilere dayalı planlar gösterirken görkemli saraylar dikkati çekmiştir (Francfort, 2003: 30).

Arkeolojik veriler bu bölgede sessiz ve gösterişsiz bir ekonomik büyüme döneminin ardından M.Ö. 3200'den itibaren tüm yerel toplumların köklü sosyal değişimler geçirdiklerini ve M.Ö. 2500'den sonra en üst derecesine ulaşacak bir şekilde her yerleşimin azami fiziksel büyüklüğüne ulaştıklarına işaret etmektedir. Bu gelişmeler olurken de toplumlarda hiyerarşik gelişmişlik artmıştır (Tosi vd., 1992: 188).

M.Ö. 3. bin yılda Hazar Denizi'nin doğusunda kalan Baktriya-Margiyana bölgesinde (Afganistan'dan Hazar Denizi'ne kadar olan dağlar ve dağ eteklerinden oluşan bir hat boyunca), ekonomik ve sosyal seviyelerin, daha önceki bin yıllardan gelen gelişmelerin üzerine bina edilerek, İndüs ve Mezopotamya gibi bölgelerle yarışabilecek kadar yükseldiğini yapılan araştırma sonuçlarından çıkarmak mümkündür. Örneğin lapis lazuli Mezopotamya ve Mısır coğrafyalarına M.Ö. 4. bin yılın ikinci yarısından itibaren ithal edilmeye başlanılmıştır (Ohshiro, 2000: 72). Afganistan'dan çıkan bu yarı değerli taşın batıya ihraç edilmesinde bilim insanları Amu Derya Nehri kıyısında bulunan Shortugai yerleşiminin aracı olduğunu, lapis lazulinin çıkarıldığı meşhur Sar-i Sang madenlerinin Amu Derya'nın bir kolu olan Kocka Nehrinin yukarılarında bulunduğunu, bu nehrin Amu Derya ile birleşme noktasında ise Shortugai'nin kurulmuş olduğunu söylemektedirler. İndüs vadisinden getirilen akik ve karnelyan da Shortugai'deki işliklerde hazırlanıp karşılıklı ticaretleri yapılmaktadır (Habib, 2002: 48). Shortugai'nin, çok güneyinde kalan İndüs uygarlığı ile arasındaki ilişkiyi tanımlamak için, tamamen İndüs uygarlığı özellikleri taşıyan ve bu uygarlık tarafından kurulmuş uzak erişimli bir ticaret kolonisi olduğu kabul edilmektedir (Francfort, 2016: 472; Singh, 2008: 169; Kenoyer, 1991: 358, 360).

Resim 4.26. Gonur depe'de ele geçen Akkad mühürü (Lamberg-Karlowsky, 2013: 25)

Baktriya-Margiyana bölgesinin Tunç Çağı'nda M.Ö. 1700'lere kadar olan dönemdeki zenginliği pek çok bilim insanının çalışmalarında ifade bulmaktadır (Lyonnet 1997, 2005; Alimova vd. 2009; Doumani, 2016; Kaniuth, 2007, 2010; Tosi vd. 1992; Kohl 2007; Francfort 2003, 2005; Caubet 2016; Sarianidi, 1994, 2007; Hiebert 2003; Lamberg-Karlowsky 2013). Bu bilim inanları arasında Lamberg-Karlowsky (2013: 48) Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi şu şekilde nitelenmektedir:

“Maddi kültür yapısı kendi içinden gelişmiştir. Ürettiklerinin estetik ve teknolojik düzeyi Yakın Doğu'daki Tunç Çağı uygarlıklarının en iyileri düzeyindedir. Kaleleri ve savunma sistemleri ise döneminin Yakın Doğu Tunç Çağı uygarlıklarında görülen örneklerinden daha göz alıcıdır. Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi kaynaklı eserler Basra Körfezi/Arabistan yarımadasında, Susa'dan Mohenjodaro'ya kadar olan yerleşimlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.”

BMAK'ın yakın coğrafya ile yakın ilişkilere girmiş olması erişmiş oldukları gelişmişlik düzeyi göz önüne alındığında çok şaşırtıcı gelmemektedir. Ancak Mezopotamya'da bugüne kadar Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi'ne ait tek bir eser bile ele geçmezken, tüm BMAK coğrafyasında, sadece Gonur depe'de, tek bir Akkad mühürü bulunmuştur (Lamberg-Karlowsky, 2013: 25). Görece yakın sayılabilecek Mezopotamya ve Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi arasında bu kadar az maddi kültür eseri ele geçmiş olması buluntuların arkeolojik olarak yanlış değerlendirmelerinden ya da yeterli kazı yapılmamış olmasından kaynaklanacağı gibi, söz konusu dönemde Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi Mezopotamya ile ilişkisi olmamasından da kaynaklanmış olabilecektir. Böyle bir durum tezimizde önerdiğimiz, BMAK bölgesini batıya çok daha kısa bir hatla bağlayabilecek olan rotanın var olma ihtimalini desteklemektedir. Ancak Elam dünyası ile BMAK arasında ilişkiler tespit edilmiştir (Pots, 2008: 165-194; Sarianidi, 1994: 27-36; Lamberg-Karlowsky, 2013: 43). Çok daha ilginç olan Anadolu, Suriye ve Ege Dünyası ile BMAK'ın ilişkisini gösterebilecek kültür öğelerine rastlanmış olmasıdır. Serianidi bu tür benzerliklerin daha çok mühürler ve muskalar üzerindeki ikonografide kendini gösterdiğini iddia etmekte ve pek çok örneğin yanında boğadan atlayan akrobat figürünü göstermektedir (Serianidi, 1994: 30), Salvatori ise Metropolitan Müzesinde sergilenen bir Baktriya mühürü ile Acemhöyük ve Büyükkale'de çıkan mühürler arasında büyük bir benzerlikten söz etmektedir (2000: 122). Lyonnet de benzer bir yaklaşımla mühürlerdeki başka benzerlikleri işaret ederken üzerlerindeki ikonografide arkeolojik olarak çok iyi bilinen ama bölgeye yabancı temaların

işlendiğini iddia ederken Suriye-Hitit dünyasındaki Telepinu miti gibi, Girit'teki (ya da Hüseyin Dede vazosundaki) boğa ve akrobat sahnesi gibi, Mısır'daki kanatlı diskler, Elam'ın Bitkilerin Kutsal Kişisi, ya da Orta Asya'da var olmayan hayvanların, maymunların resimlerinden söz etmektedir (2005: 196).

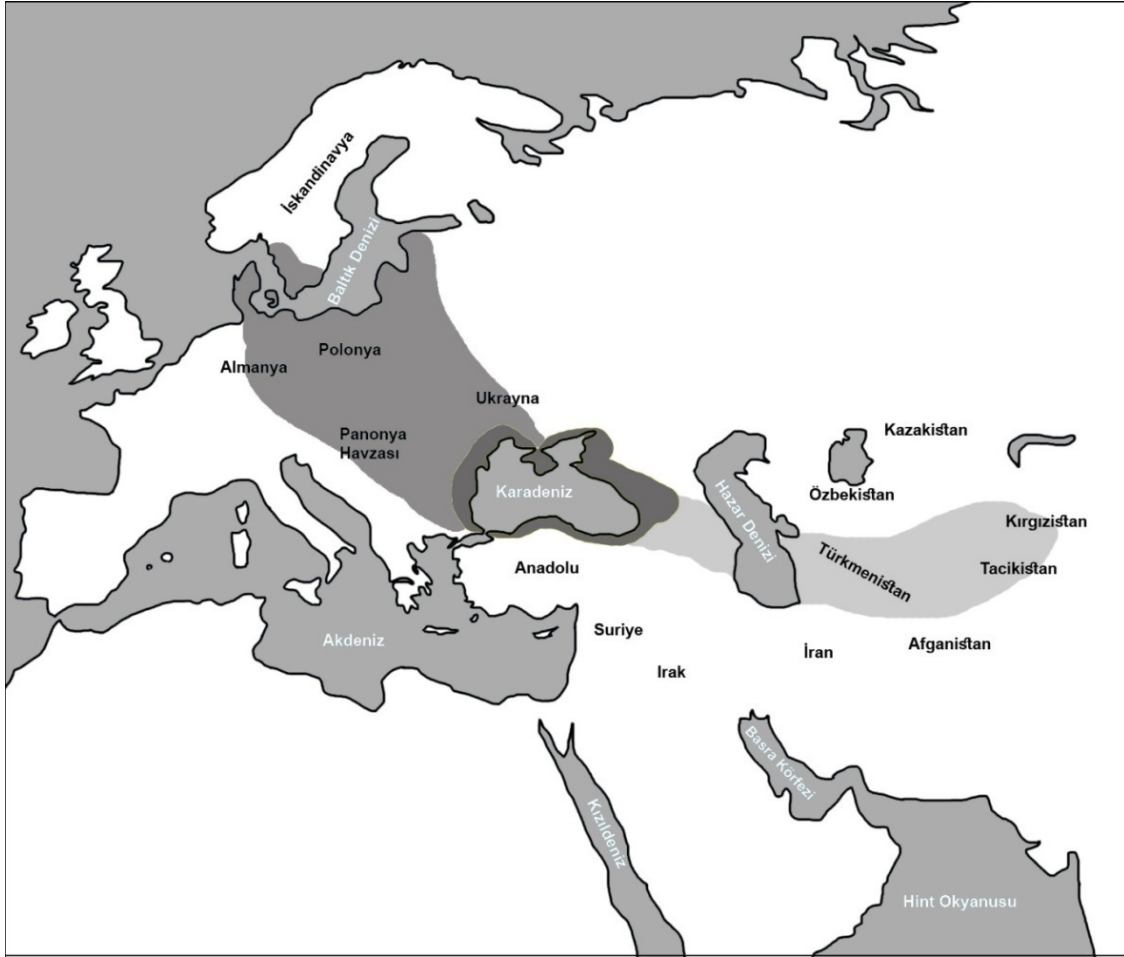
Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi coğrafyasında ele geçen, altın, gümüş, tunç, lapis lazuli ve karnelyen gibi malzemelerin neredeyse tamamı bölge dışındaki uzak coğrafyalardan getirilmiştir (Lamberg-Karlowsky 2013: 41). BMAK teknolojik gelişmişlik, maddi kültür öğeleri ve yerleşim yoğunluğu açısından Mezopotamya ile karşılaştırılabilir. Tek eksiği yazının olmamasıdır. Ancak çizi bezemeli geometrik “jetonlar” (token), mühür baskıları ve üzerinde Elam yazısı bulunan tek bir seramik parçası gelişmekte olan bir bürokratik yönetime işaret etmektedirler (Lamberg-Karlowsky, 2013: 48-49)”

Yukarıda belirttiğimiz ve Anadolu-Ege Dünyası ile olan ikonografik benzerlikleri bir yana bırakırsak, Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi içinde ele geçen buluntular arasında sundukları çeşitlilik nedeni ile mühürler sayı, çeşitlilik ve kullanılan malzemeler açısından büyük bir zenginlik sergilemektedir⁹³.

Keşfedilen mühürlerin glyptik çeşitliliği Asur Ticaret Kolonileri dönemindeki Anadolu Karumlarında ele geçen mühürlerle karşılaştırılmaktadır. Söz konusu çeşitlilik mühürlerin formlarında, kullanılan malzemede, asılış şekillerinde, üzerlerine yapılan kazımların tiplerinde, kullanılan ikonografide ve pek çok başka özellikte kendini göstermektedir. Uzun bir süre bu mühürlerin aslında birer muska ya da kullanılan değerli malzemeler veya üzerlerindeki sanat eseri düzeyindeki özenli ikonografi nedeni ile prestij eşyaları oldukları düşünülmüş, hem Orta Asya'da Tunç Çağı boyunca yazı olmadığı hem de hiç mühür baskısı ele geçmemiş olduğu için, idari bir işlevi olabileceği reddedilmiştir. Ancak zaman içinde bir miktar mühür baskısı ele geçmiş ve bazı kaplarda silindir mühür baskıları gözlenmiştir. Dolayısıyla mühür olarak kullanılmış olabilecekleri gerçeği artık kabul görmeye başlamıştır (Lyonnet, 2005: 196). Ek olarak, Orta Asya'da hiç bilinmeyen formları olan bazı mühürlerin de ithal olduğu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Mezopotamya'nın tipik mührü olan silindir mühürler ve Anadolu'dan çok iyi bilinen formu ile uzun sapı olanlar sayılabilir.

⁹³ Sandro Salvatori Baktriya ve Margiana mühürlerini geniş bir şekilde çalışmasında ele almıştır (2000).

Yukarıda belirtilen ve bilim insanlarının tesadüfle açıklamayı düşünmedikleri benzerlikler Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi'nin hem Doğu'da hem de Batı'da geniş bir bölge ile doğrudan ya da dolaylı ticari ve kültürel ilişkilere girebilmiş olduğunu önermektedir ve bölgenin kültürel iletişim ve ticari ağlar içinde önemli rol oynamış olabileceği savını desteklemektedir.

Resim 4.27. Karadeniz Havzasının Tunç Çağında olabilecek ekonomik ilişkiler ağı (Çizim: Haldun Aydıngün)

Karadeniz bölgesinin Tunç Çağları boyunca doğusunda kalan coğrafya ile ilişkisi olup olmayacağı ve bu ilişkinin ne ölçüde bir coğrafi derinliğe sahip olabileceği ile ilgili mevcut veriler hem Karadeniz'in doğusunda Phasis Nehri ile başlayıp Orta Asya içlerine kadar gidebilecek bir ulaşım ve ekonomik ilişkiler ağı olduğuna hem de Karadeniz'in batısında Tuna Nehri'nin büyük rol oynadığı bir Avrupa'nın kuzeyine kadar uzayabilecek bir iletişim ağı olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Resim 4.27. Karadeniz bölgesi için önerebileceğimiz “ekonomik havza” olgusunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Bütün bu

coğrafyanın özellikle Ege dünyasına açılabilmesi için önerilebilecek en kolay erişim sağlayan yol Marmara Denizi üzerinden geçmektedir. Bu tez çalışmasında öne sürüldüğü üzere sadece Ege'den Karadeniz'e gitmekte olan yükler değil, özellikle İstanbul Boğazı'nın ortaya çıkardığı zorluklar nedeni ile Karadeniz'den Ege'ye taşınan ticari malların aktarılmasında Karaburun-Bathonea Limanları ve ardından da Bolayır-Saros Körfezi hattını takip eden güzergahı akla yakın kılmaktadır.

4.3.4. Orta Asya Kökenli Kalayın Kuzey Ege'ye Ulaşması için Alternatif Güzergah

Bu noktada Orta Asya kökenli kalayın kuzeydoğu Ege dünyasına hangi güzergahlar yardımıyla ulaştığı konusunda değerlendirmeler yapmak gerekir. Kalay Ege'de ilk kez Erken Tunç Çağı'nda Troya (Pernicka vd., 2003: 142-172) ile Lesbos ve Lemnos adalarında görülmüştür (Cultrato, 2016: 53). Bu iki ada Ege'de Troya'ya en yakın adalar arasındadırlar. Bu dönemde kalay kullanılarak üretilen tuncun Troya'da en çok rastlanan alaşım olması nedeniyle kalayın Troya'da eskiden sanıldığından çok daha kolay bir şekilde bulunduğunu düşünmemizi gerektirmektedir (Stos-Gale vd., 1984:26). Erken Tunç II döneminde Orta Anadolu'da kalaylı bakır Alaca Höyük, Alishar ve Ahlatlıbel'de yaygın bir şekilde görülmektedir (Stos-Gale vd., 1984:28). Kalayın kuzeydoğu Ege dünyasına ulaşmasında kullanılmış olabilecek ilk güzergâh Orta Asya'daki kalay kaynaklarından çıkarılan madenlerin hemen hemen sürekli batıya doğru, ana akarsu ve iç denizleri takip ederek gönderilmesini ve sadece ara bağlantılarda görece kısa kara taşımacılığını gerektiriyor (Resim 4.28., Tablo 4.1, Tablo 4.2). İkinci güzergâh ise özellikle M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreğinde Anadolu'daki Asur ticaret kolonileri çağında kalayın Orta Asya'daki aynı maden yataklarından çıkartılıp İndüs Nehri üzerinden güneye inip, Hint okyanusunun kuzeyinde Arap Denizini batıya doğru aşp, Basra körfezinin tamamını geçtikten sonra, Mezopotamya'yı güneydoğudan kuzeybatıya aşarak Anadolu'ya sokulmasını içeriyor (Resim 4.29, Tablo 4.3, Tablo 4.4.). Bu iki güzergâh arasında aşılacak mesafe ve karşılaşılabilecek zorluklar açısından çok ciddi farklar bulunmaktadır.

Orta Avrupa'da kalaylı tunç yaklaşık olarak M.Ö. 2000'de yaygın bir şekilde ilk kez kullanılmaya başlamıştır (Rahmstorf, 2017: 186). Yaklaşık aynı tarihlerden itibaren batı ve kuzey Fransa'da, güney İngiltere'de ve Galler bölgesinde kalaylı tunç görülmüştür. Balkanlar için kalaylı tuncun çok daha eski tarihlerde kullanılmış olduğu ile ilgili yaygın

iddialar⁹⁴ bulunmasına karşın neredeyse tamamı çok tartışmalı olup, tuncun bu bölgede düzenli bir şekilde kullanılmaya başlaması M.Ö. 2. bin yılın ortalarını bulmuştur (Rahmstorf, 2017: 190). Kafkaslar'ın batı ve kuzeyinde de M.Ö. 3. bin yıla tarihlenen hiçbir kalaylı tunç bulunmazken, Kafkaslar'ın güneyinde Erken Tunç Çağının son evrelerine tarihlenecek tunçlar daha yaygın olarak görülmektedir (Rahmstorf, 2017: 192). Güney Levant ve Mısır'da kalaylı tunç M.Ö. 3. bin yılda oldukça seyrek görülmektedir (Rahmstorf, 2017: 192,194). Suriye-Mezopotamya dünyasında ise kalay kullanımı oldukça yaygındır. Bu veriler de bize Suriye-Mezopotamya dışında kalay kullanımının en sık karşımıza çıktığı yerler arasında kuzeybatı Anadolu ve Kuzeydoğu Ege bölgesinin olduğuna işaret eder.

Resim 4.28. Afganistan–Hazar Denizi–Karadeniz ticari güzergâh.

Orta Asya'dan gelen kalayın Indus Nehri–Arap Denizi-Basra Körfezi güzergahını takip etmesinden başka bir seçenek olmadığını düşündüğü görülen James Muhly Erken Tunç Çağında Troya'sındaki kalay kullanımı ile ilgili şaşkınlığını şu sözlerle belirtmektedir (Muhly 1985: 285): *“Görünüşe göre Anadolu'da Suriye ve Mezopotamya'dan çok daha fazla kalay kullanılmıştır. Bunun anlamı kaynaktan daha*

⁹⁴ McGeehan-Liritzis ve Taylor Balkanlar ve Yunanistan'da M. Ö. 3. Binde kalaylı tuncun kullanıldığını ve kalay kaynaklarının (eski) Yugoslavya topraklarında bulunduğunu iddia etmektedirler (1987: 290)

uzakta olan bir yer, kaynağı daha fazla kullanmış olmasıdır.” Kalayın M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısında Anadolu içinde yaygın bir şekilde olmak yerine, yarımadanın en kuzey batı ucunda, bir anlamda Mezopotamya'ya en uzak köşesinde bu kadar yoğun bir şekilde ortaya çıkması da doğal olarak, M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreğine tarihlenen Asur Ticaret Kolonilerinde olduğu gibi, kalayın İndüs Nehri, Arap Denizi, Basra Körfezi ve Mezopotamya hattını izleyerek Anadolu'ya, gelişini sorgulatmaktadır. Kalayın Afganistan'dan çıkarak Hazar üzerinden Karadeniz yoluyla, görece kısa sürede ve daha rahat bir rota üzerinden ulaşabilmesi daha olası durmaktadır.

Afganistan-Hazar Denizi-Karadeniz güzergahı bir yandan Erken Tunç II döneminden itibaren, o dönemin mevcut kültürel etkileşim ve ticari ağları içinde akla yakın durmaktadır ve bu ağ içinde Karadeniz'e büyük önem yüklemektedir. Kuzeydoğu Ege kültürlerinde Afganistan kökenli kalayın kullanıldığı objelerin ele geçmesi bu güzergahın değerini artırmaktadır. Bu güzergâh üzerinde önemli bir noktada konumlanmış olan Bathonea da bu kültürel etkileşim ve ticaret ağı içinde yer almış olmalıydı. Afganistan kaynaklarından gelen kalayın Troas bölgesine ulaşması için Hazar Denizi yolunun kullanılması hem büyük ölçüde yolu kısaltmakta (4500 km'ye karşılık 7800 km), hem de çok daha az kara yolu ve daha az nehir akıntısına ters bir rota içermektedir. Dolayısıyla çok daha ekonomik olarak avantajlı bir rotadır.

Resim 4.29. Afganistan-İndüs-Arap Denizi-Basra Körfezi – Mezopotamya ticari güzergâhı.

Mesafe	Güzergâh Bölümü
Başlangıç -> 248 km	Madenden çıkan cevherin, nehrin yan kollarından biri takip edilerek Amu Derya nehrine katılış - toplam: 248 km, Nehir Yolu, Akış yönünde
248km -> 964 km	Sarıkamış Gölü'ne varış – toplam: 716 km. Nehir Yolu, Akış yönünde
964 km -> 1016 km	Uzboy Nehrine giriyor – toplam: 52 km – Gölde yolculuk
1016 km -> 1625 km	Uzboy Nehri yoluyla Hazar Denizi'ne giriyor - toplam: 609 km Nehir Yolu, Akış yönünde
1625 km -> 1994 km	Hazar Denizi düz bir rota ile batı yönüne geçilip Kura nehri ağzına geliniyor. Toplam: 369 km – Deniz yolculuğu
1994 km ->2520 km	Kura Nehrimde batıya doğru ilerleniyor. Toplam: 526 km Nehir Yolu, Akışa ters
2520 km -> 2665 km	Kara Yolu ile Phasis nehrinin doğu ucuna geliniyor. Toplam: 135 km Kara yolu.
2665 km -> 2815 km	Phasis nehrinden Karadeniz'e ulaşıyor. Toplam: 150 km Nehir Yolu, Akış yönünde
2815 km -> 4125 km	Karadeniz'in güney kıyısı boyunca batıya ilerleyip Bathonea'nın kuzeyindeki doğal liman olan Karaburun'a ulaşıyor. Toplam: 1310 km - Deniz yolculuğu
4125 km -> 4165 km	Bathonea'ya ulaşıyor. Toplam: 40 km – Kara Yolculuğu
4165 km -> 4378 km	Bathonea'dan hareketle Bolayır'ın güneyinde kalan bir limana ulaşıyor toplam: 213 km – Deniz yolculuğu
4378 km -> 4385 km	Karadan Saros körfezindeki limana gidiliyor. Toplam: 7 km - Kara yolculuğu
4385 km -> 4490 km	Saros körfezinden Troya'nın Ege'ye bakan kıyısına geliniyor. Toplam: 105 km Deniz yolculuğu

Tablo 4.1. Afganistan-Hazar Denizi- Karadeniz ticari güzergahı ayrıntılı analizi.

Nehir Akıntı Yönü	Nehir Akıntıya Ters	Göl	Deniz Yolculuğu	Kara Yolculuğu	Toplam
1723 km	526 km	52 km	1997 km	182 km	4490 km

Tablo 4.2. Afganistan-Hazar Denizi- Karadeniz ticari güzergahı sonuç dökümü.

Mesafe	Güzergâh Bölümü
Başlangıç -> 248 km	Madenden çıkan cevher, nehrin yan kollarından biri takip edilerek Amu Derya nehrine katılış - toplam: 248 km, Nehir Yolu, Akış yönünde
248 km -> 920 km	Amu Derya Nehri'nden doğu yönünde – toplam: 672 km Nehir Yolu, Akışa ters
920 km -> 1700 km	Kara yolu ile İndüs Nehrinin yan kollarından birine ulaşma – toplam: 780 km Kara Yolu
1700 km -> 2850 km	İndüs nehri ile Hint Okyanus'una varış – toplam: 1150 km Nehir Yolu, Akış yönünde
2850 km -> 5350 km	Hint Okyanus'undan başlayarak Basra Körfezi'nde Mezopotamya'ya ulaşma – toplam: 2500 km - Deniz yolculuğu
5350 km -> 6720 km	Fırat nehrinden kuzeye ilerleniyor ve Birecik civarında nehir terk ediliyor. Toplam: 1370 km - Nehir Yolu, Akışa ters
6720 km -> 7800 km	Büyük Kervan Yolu ile Troya'ya en kısa haliyle ulaşıyor Toplam: 1080 km – Kara yolculuğu

Tablo 4.3: Afganistan – İndüs – Arap Denizi - Basra Körfezi – Mezopotamya ticari güzergahı ayrıntılı analizi.

Nehir Akıntı Yönü	Nehir Akıntıya Ters	Göl	Deniz Yolculuğu	Kara Yolculuğu	Toplam
1398 km	2042 km	0 km	2500 km	1860 km	7800 km

Tablo 4.4: Afganistan–İndüs – Arap Denizi - Basra Körfezi–Mezopotamya ticari güzergahı sonuç dökümü.

Yukarıda da değinildiği üzere M.Ö. 3. bin yılın ortalarında kuzeybatı Anadolu'da Troya, kuzeydoğu Ege'de Lemnos adasında Poliochni ve Lesbos adasında Thermi'de kalayın yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Bu kalayın kaynağı büyük olasılıkla Orta Asya olmalıydı. Orta Asya'da çıkarılan kalayın kuzeydoğu Ege dünyasına nasıl ulaştığı konusu cevap verilmesi gereken bir sorudur. Eğer M.Ö. 3. bin yılın ortalarından itibaren Orta Asya'dan batıya doğru gittikçe her önemli noktada kalaylı tunca bolca

rastlansa ve buluntuların frekansı kaynaktan uzaklaştıkça giderek azalsa böyle bir soruya gerek kalmayacaktı. Pazardan pazara alınıp satılarak, fiyatı da kaynaktan uzaklaştıkça artarak kalayın batıya doğru yol aldığına emin olacaktık. Ancak elimizdeki bulgular Kızılırmak yayı içinde ve civarındaki bazı merkezleri saymazsak kalayın Afganistan'dan doğrudan doğruya kuzeydoğu Ege dünyasına ulaştığı gibi bir modeli ortaya koymaktadır. Yukarıda verilen alternatif ticaret rotası ise böyle bir modelin olabileceğini önermektedir.

Bu aşamada üzerinde durulması gereken bir başka soru da M.Ö. 3. Bin ortalarında Orta Asya'da kalay çıkartıldığı ile ilgili elimizde bir veri olup olmadığı ile ilgilidir.

Aur lie Cu nod vd. günümüz Özbekistan ve Tajikistan sınırları içinde yer alan Zeravşan vadisi içindeki Karnab, Lapas, Changali ve Mushiston bölgelerinde M. . 2. Binin ilk yarısında kalay çıkarıldığına kanıtlarına ulaşımlardır, ancak Mushiston'da büyük olasılıkla M. . 3. Binin ikinci yarısından itibaren kalay madenciliğinin başladığını düşünmektedirler. Ayrıca bu bölgelerdeki kalay üretiminin yerel ihtiyacı karşılamının da çok üstünde olduğunu not etmişlerdir (Cu nod vd., 2015; 37). Jennifer Garner Mushiston'daki kalay madenciliği için M. . 2400-1900 tarihlerini vermektedir ve bu madenin sadece Mushiston'un değil, tüm Orta Asya'daki en eski kalay madeni olduğunu belirtmektedir (Garner, 2015: 142). Judith Tomalsky ise Afganistan'da 3000 arkeolojik noktanın bilgilerini derleyip ülkenin kuzey sınırını oluşturan Amu Derya nehrinin güney kıyısı boyunca yoğunlaşan madenlerde ve Badakşan'da M. . 3. Binde kalay çıkarılmış olduğunu öne sürmektedir (Thomalsky, 2014).

4.3.5. Kalay Kaynağının Avrupa'ya Dönmesi

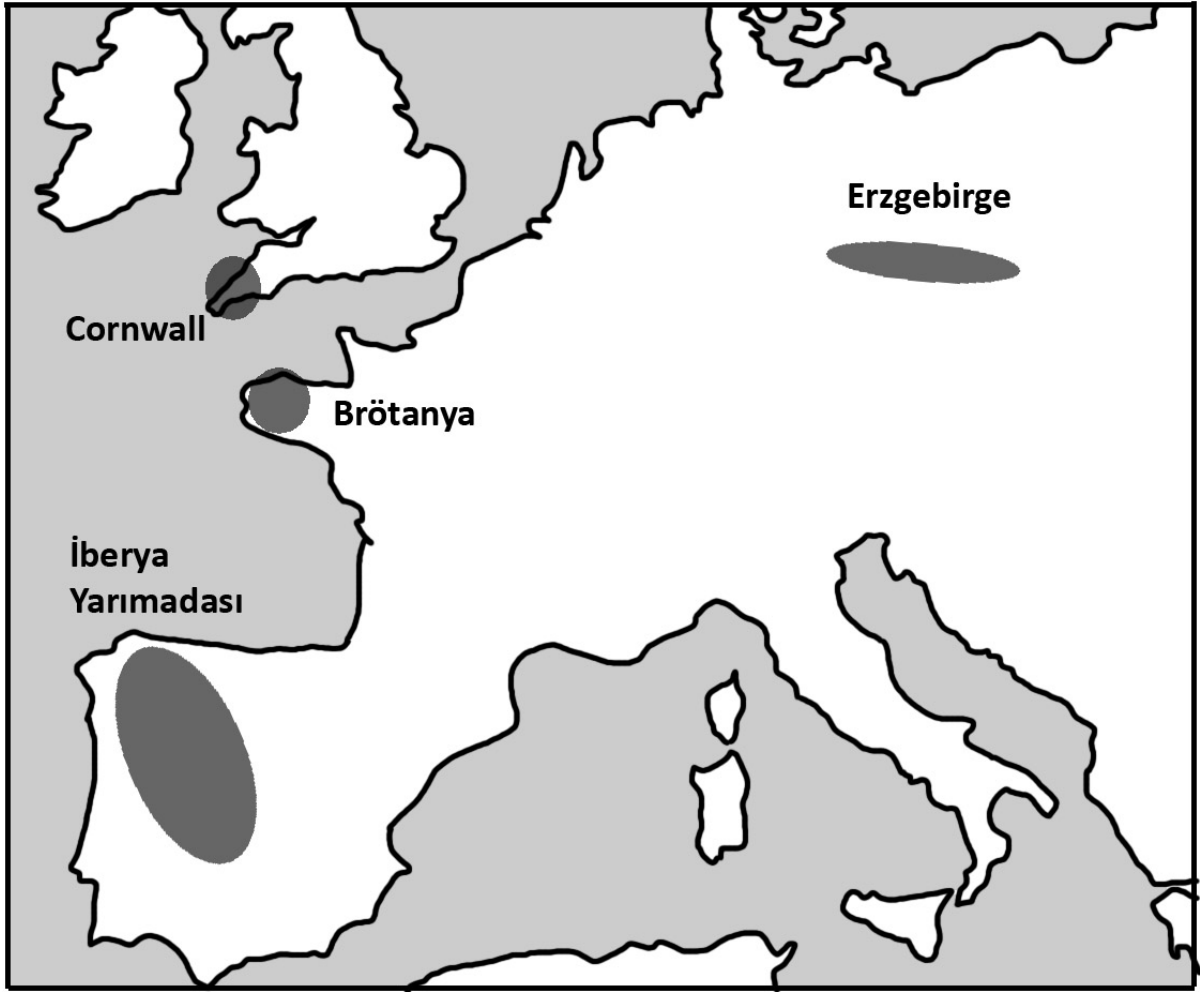
M. . 3. Binin son çeyreğinde meydana gelen 4.2K Olayı sonucunda ise büyük ihtimalle Uzboy nehrinin kuruyarak Orta Asya Hazar Denizi bağlantısının kesildiği ve Orta Asya'dan en kısa erişimli yolla getirilen başta kalay olmak üzere çeşitli ticari malların artık getirilmez olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Uzboy'un 4.2K Olayı'nda kurummasına bağlı olarak Karadeniz havzasına en kısa ihracat yolu kapandıktan sonra Baktriya-Margiyana Arkeolojik Kompleksi'nde ve bölge kültürlerinde de  ok şler yaşandığı bilinmektedir. Dolayısıyla M. . 3. bin yıl sonu/M. . 2. bin yıl başı ve daha sonra 2. bin yılın ortalarına kadar yaşanan süreçteki kalay ticaret rotalarındaki değişikliklerin modeli tam olarak tarafımızdan  izilememekte ve epeyce belirsizlikler kalmaktadır. Ancak sözünü ettiğimiz bu durum yaklaşık olarak M. . 2200 ile M. . 1700 yılları arasında kalan 500 yıllık dönemin çok ilginç olmasına m ni olmamaktadır. Sözü edilen 4.2K Olayı sonucunda

Uzboy Nehri'nin kurumasına eş zamanlı olarak Afganistan'dan gelen kalayın durması ile paralel biçimde M.Ö. 1700-1600 döneminde Doğu Akdeniz dünyası kalay kaynakları için büyük olasılıkla Tuna Nehri vadisini takip eden bir güzergâh yoluyla Avrupa kalay kaynaklarına yöneldiği görülmektedir. Bathonea kazılarında önemli oranda ortaya çıkan kalay ve kasiterit cevheri kalayın Karadeniz üzerinden elde edilmeye devam ettiğine işaret edebilir. Bathonea'da kasiterit cevherinin ele geçmiş olması M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısında kalay ticaretinin kazı alanı içindeki limanlardan geçmesi tezini kuvvetlendirmenin dışında, çok değerli saf maden haliyle kalayın uzak mesafelere taşınması ticari açıdan anlamlı olabileceken, ham cevherin Bathonea'ya neden ve nasıl geldiği ancak yeni kazılarla çözümlenebilecek bir soru oluşturmaktadır.

M.Ö. 1600 dolaylarında eski Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz dünyası kalay alımı yaptığı kaynakları değiştirip, Doğu'dan gelen kaynaklarından uzaklaşmaya başlamıştır. Kalay Doğu Akdeniz Bölgesine, yoğun bir kehribar ticareti ile birlikte, batıdan, Avrupa'daki kaynaklardan, büyük ihtimalle de Cornwall'dan gelmeye başlamıştır (Pigott, 2011: 284). Avrupa kıtasında bilinen kalay yatakların sayısı oldukça sınırlıdır. Almanya, Çek Cumhuriyeti sınırındaki Erzgebirge bu az sayıdaki yataktan birisidir ve uzun süredir Tunç Çağı'nda bu yatakların kullanılıp kullanılmadığı konusunda tartışmalar sürmektedir (Brügmann vd., 2017; Nessel vd., 2015; Nielsen, 2014; Muhly, 1985). Bu arada not edilmesi gereken önemli bir nokta da İngiltere Cornwall ve Erzgebirge'de bulunan kalay yataklarının Paleozoik Çağ'dan kalmış oldukları ve dolayısıyla da Troya'da bulunan tunçlardan elde edilen kurşun izotoplarının büyük bir bölümü kadar eski olduklarıdır (Pernicka vd., 2003: 164). Bu bilginin anlamı; en azından kurşun izotopu analizlerinden yola çıkarak Troya etki bölgesinde bulunan tunçlarda kullanılmış olan kalayın Cornwall veya Erzgebirge'den gelmemiş olduklarının ispat edilemeyeceğidir. Penhallurick (2008: 61,64) ise Erzgebirge kalay yataklarının Güneybatı İngiltere'deki Cornwall kalay yataklarından daha önce bulunup işlendiğini ve Avrupa'da Tunç Çağı'nın ortaya çıkışının Erzgebirge'deki kalayın bulunması ile M.Ö. 3. bin yılın ortalarından itibaren başladığını önmektedir. M.Ö. 2000'den sonra ise kalaylı tunç Almanya ve Bohemya'da yaygın biçimde bulunmaya başlamıştır.

1999 yılında Almanya'da iki kaçak kazıcı tarafından bulunan Nebra Disk'i 30 cm çapında bir daireden oluşan, tunç bir gövde üzerine altın kakmalarla dolunay (ya da güneş), hilal ve yıldızların bulunduğu ve UNESCO tarafından 20. yüzyılın en önemli arkeolojik

buluntularından birisi olduğu düşünölen, toplam 2.2 kg ağırlığında bir objedir. İlk başlarda sahte olduğu düşünölen bu ünük eserin daha sonra gerçekliği ile ilgili herhangi bir şüphe kalmamıştır. Eser M.Ö. 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Ernst Pernicka tarafından üzerinde yapılan analizlerde üzerindeki orijinal kakmalarda⁹⁵ kullanılan altınların İngiltere Cornwall'dan gelmiş olması gerektiği ortaya çıkmıştır (Borg ve Pernicka, 2017: 134). Tunç'da kullanılan kalayın kaynağının da İngiltere Cornwall olduğu tespit edilmiştir (Haustein vd., 2010: 816).

Resim 4.30. Orta Avrupa Kùltürleri tarafından kullanılmış kalay kaynakları. (Nessel vd., 2015: 112)
Çizim: Haldun Aydingün

Ebbe Nielsen, İsviçre'de bir göldeki suyun içinde kalmış bir Geç Tunç Çağ yerleşiminden bulunan, safa yakın kalay ingotun (634.1 g) üzerinde yaptıkları analizlerde kalayın kaynağı olarak hem Erzgebirge'nin hem de Cornwall'ın öne çıktığını ancak

⁹⁵ Bazı altın kakmaların ise esere daha sonraki dönemlerde ilave edildiği bulunmuştur.

Erzgebirge olması ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtmektedir (Nielsen, 2014: 182). Bathonea üzerinden geçebilecek bir kalay ticaret güzergahı açısından bakıldığında ise Avrupa'nın ortası sayılabilecek bir noktaya ister Cornwall'dan isterse Erzgebirge'den kalayın ulaşmış olmasının kıta içindeki kalay ticaret sisteminin M.Ö. 2. bin yılda düzgün ve yaygın bir şekilde işlemiş olacağını destekleyen bir kanıt olarak görülmektedir. Zaten Brüggmann vd. Güney İngiltere'deki ve Erzgebirge'deki önemli kalay madenlerinin Orta Avrupa'daki Tunç Çağı objeleri için önemli birer potansiyel kaynak oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Brüggmann vd., 2017: 112).

Çevresel koşulların yeniden düzelmesi ve zenginliğin artması ile M.Ö. 2. bin yılın ortalarında, Troya VI oldukça zengin bir döneme girmiştir. Troya II döneminde yerleşime zenginlik katan ticari pratiklerin ve bilgilerin tamamen kaybolmamış olabileceklerini öne sürmemiz çok yanlış olmayacaktır. Jan G. de Boer (2007: 281) Troya'nın Karadeniz'in kuzeyinde kalan Avrasya steplerinden ve Anadolu'dan atlar, Baltık bölgesinden kehribar, Kuzey Anadolu'dan, Balkanlar'dan ve/veya Orta Asya'dan bakır, Troas bölgesinden ya da Colchis'ten altın, Kuzeydoğu Anadolu sahil yörelerinden demir, Güney Karadeniz'den köle, kereste ve bitmiş gemi, Kırım ve Kafkasya'dan tekstil ürünleri getirip ticaretini yaptığını belirtmektedir. Ayrıca, Troya'nın kuzeye ve doğuya yönelen "karasal" ticaret yolları üzerinde aktarma limanı ya da ticaret noktası olarak yer aldığını belirtmektedir. *"Eğer bölgede Mikenli tüccarlar vardysalar bile kuzeye doğru Troya'dan daha ileri gidememiş olduklarını"* da ilave etmektedir (De Boer, 2007: 281). De Boer'in bu yargısı Troya'nın M.Ö. 3. bin yılın ortasından itibaren Karadeniz geniş havzası ve Ege bölgesi arasında monopolistik bir ticaret yürüttüğünü öneren bu tez çalışmasını destekler niteliktedir.

4.4. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Bathonea kazılarında ortaya çıkan ve M.Ö. 2. Bin ilk yarısına, Orta Tunç Çağı'na tarihlenen çok sayıdaki Hitit buluntularının yanında Miken, Kıbrıs ve Batı Balkan seramik parçalarının aynı tabakadan geliyor olmalarından hareketle söz konusu dönem için geniş çaplı bir dünya ticaret sisteminin araştırılmasına girilmiş ve öncelikle Ege ile Karadeniz arasında bir ticaret yolu önerilmiştir. Bu güzergahın temel dayanağı Tunç Çağı'nda açık denizde ticari mal taşıyan gemilerin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını Ege'den Karadeniz'e geçmelerinin çok zor hatta imkansız olduğu, ters yönde sefer yapanların da çok zorlandıkları üzerine kurulmuştur. Tezimizde hiçbir deniz aracının boğazları

geçemeyeceği iddia edilmemiş, sadece ticaretin mantığı açısından tüccarların çok daha kolay ve güvenli seçenekleri değerlendirmiş olacakları öngörülmüştür.

Önerdiğimiz güzergah, Ege'nin en güneyinden başlayarak, mevcut akıntıları da kullanarak Saros körfezine girmekte ve İde ya da Kardias limanlarına mallarını boşaltmaktadır. Mallar bu noktadan Marmara sahilindeki Pactye limanına karadan taşınıp ikinci bir gemi ile Küçükçekmece Gölü (koyu) içindeki Bathonea limanlarına getirilmekte ve bir kervana aktarılıp, Karadeniz sahilindeki tek korunaklı limanı sunan Karaburun'a gönderilmektedir. Oradan ise üçüncü bir tekneye yüklenerek son kullanıcılarına doğru sevkiyatlarına devam etmektedirler.

Bu önerdiğimiz güzergahta Boğazların sert dönemeçleri, akıntıları ve poyraz rüzgarları ile boğuşmadan tüccarlar Tunç Çağlarının yük gemileri ile çok uzak mesafelere malları sevk edebilirken sadece 40 km kadar kara taşımacılığına katlanmak zorunda kalmaktadırlar.

Önerdiğimiz güzergahın yapılabirliğini anlayabilmek için taşımacılık sistemlerinin yeterli olup olmadığına da bakılması gerekmektedir. Açık deniz taşımacılığı en zor ve bu nedenle en gelişmiş olanıdır. Mısır'da bulunan Kufu gemisi Erken Tunç ortasında Yakın Doğu'daki gemi teknolojisinin geldiği seviyeyi bize gösterirken, Orta Tunç Çağı'na gelindiğinde Ege'de çok farklı ve amaca özel üretilmiş, yelken kullanan gemilerin varlığı Santorini'de bulunan Filo Freski ile belirlenmiştir. Tezde önerilen güzergahın deniz geçişleri Orta Tunç Çağı'ndaki gemilerle yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Eşeklerin Kalkolitikten itibaren yük taşımada kullanılıyor olması ise güzergahın kara geçişlerinin de yapılabileceğini göstermektedir.

Tezin ana önermesi Bathonea limanlarının bir aktarma limanı olması gerektiğidir. Bunun için Bathonea'nın iki ana ticari blok arasında konumlanması, dolayısıyla da Karadeniz'in zengin ticaret imkanları sunması gerekmektedir. Yaptığımız kaynak taramalarında Karadeniz çevresinde büyük bir zenginliğin bulunduğu tespit edilmiş ancak bununla da kalınmamış, Karadeniz'in güney İskandinavya'dan, tüm Orta Avrupa'yı içine alarak, Hazar Denizi'ninden geçerek, Orta Asya'ya kadar uzanan çok büyük bir Avrasya kara kütlesi içindeki, nehirlerin kullanımı ile orta çıkmış çok büyük bir ulaşım/iletişim ağının merkez noktası olarak kullanıldığı görüşüne ulaşılmıştır.

Orta Asya kaynaklı olduğu düşünülen kalayın nasıl M.Ö. 3. Binin ikinci yarısında kuzeydoğu Ege bölgesinde ortaya çıktığını bu önerdiğimiz ulaşım modeli

açıklayabilmektedir. Bu modele göre Zerafşan vadisinden çıkartılan kalay Zerafşan nehri ile Amu Derya nehrine gönderilmektedir. Amu Derya ise tarih içinde birçok kez yatağını değiştirmesinden dolayı “deli nehir” olarak anılırken, M.Ö. 3. Bin’in sonlarına kadar Uzboy nehri üzerinden Hazar Denizi’ne dökülmekte ve Orta Asya’dan Hazar’a kadar kesintisiz bir ulaşım hattı sunmaktadır. 4.2K iklim felaketinin ardından M.Ö. 2000 civarında kurumuş ve M.Ö. 7. Yüzyıla kadar akmamış, ardından yeniden canlanıp M.S. 14. Yüzyıla kadar Hazar Denizi’ne boşalırken Antik ve Arap yazarların pek çoğu tarafından bu durum kayıt edilmiştir. Hazar Denizi’nden Kura Nehri ile kuzeybatı yönünde ilerleyen hat, Kafkas dağlarının güneyinde bir noktada karaya geçip, dört günlük bir yol ile Karadeniz’e dökülen Phasis Nehrine bağlanmaktadır. Karadeniz içindeyse Anadolu kıyıları takip edilerek İstanbul civarına ulaşılmaktadır.

Uzboy’un varlığı ile önerilen ticari güzergahın varlığını destekleyecek pek çok arkeolojik kanıt Orta Asya’da mevcuttur ve önerilen hat kalayın gelişi için İndüs Vadisi’nin kullanımı ile açıklanan hatta göre % 42 daha kısa ve nakliye kolaylığı sağlamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜMÜ

EGE VE KARADENİZ ARASI İLETİŞİM AĞLARI İÇİNDE BİR AKTARMA LİMANI OLARAK BATHONEA

Bir limanın aktarma limanı olmasının hem geçmişte hem de günümüzdeki en büyük koşulu, limana gelen ve giden malların toplam miktarının o limanın hinterlandı sayılacak bölgenin her türlü ihtiyacının ya da üretiminin çok üstünde olmasıdır. Tanım gereği, limana gelen mallar çok büyük çoğunlukla o bölgenin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla gelmemekte, çok daha uzaktaki pazarlara doğru yaptıkları yolculuk için sadece bir “geçiş” yapmaktadır. Aktarma limanlarını tanımlarken günümüzde iki ana nokta üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi taşıma sistemlerinin servis hızı ve navlun açısından optimizasyonu, diğeri ise değişik taşıma sistemlerinin kullanılma zorunluluğundan dolayı belli coğrafi noktalarda yüklerin gemiler, kamyonlar, trenler, nehir tekneleri arasında birinden diğerine geçirilme zorunluluğudur.

5.1. Bir Aktarma Limanı Olarak Bathonea

Günümüzde teknik olarak, dünyadaki bütün deniz limanlarından bütün deniz limanlarına uygun gemilerle doğrudan sefer yapılabilir. Günümüz teknolojisi ve coğrafya bilgisi her limandan her limana gemilerin gidebilmesine teorik olarak izin vermektedir. Ancak işin içine ekonomik parametreler girdiğinde böyle bir uygulamaya gidilmemektedir. Nedenini bir örnekle anlatabiliriz. Teorik bir dünyada birbirleriyle ticari ilişkileri olan altı adet liman olduğunu düşünelim. Bu limanların her birinden diğerine deniz yolu hattı açıldığı zaman 15 farklı hatta gemilerin gidip gelmesi gerekecektir (Resim 5.1). Ticaret açısından bu taşıma sisteminin sakıncalarını şöyle sıralayabiliriz;

- a) Dolaşımda olan ticari mal miktarı 15 farklı hatta bölüneceği için bazı hatlarda yeterince mal olmayacak, ya gemiyi tam doldurabilmek için uzun süreler beklenmesi gerekecek (bu durumda ticaretteki hız faktörü zarar görecektir) ya da gemiler tam dolmadan yola çıkarılacak (bu sefer de taşıma giderleri çok artacaktır.)
- b) Daha fazla sayıda gemi kullanılması gerekecektir.

Oysaki aynı altı liman arasındaki taşımacılığı uygun bir yere inşa edilecek bir aktarma limanı ile yapmaya kalkıldığında aynı tablo aşağıdaki şekle değişmektedir:

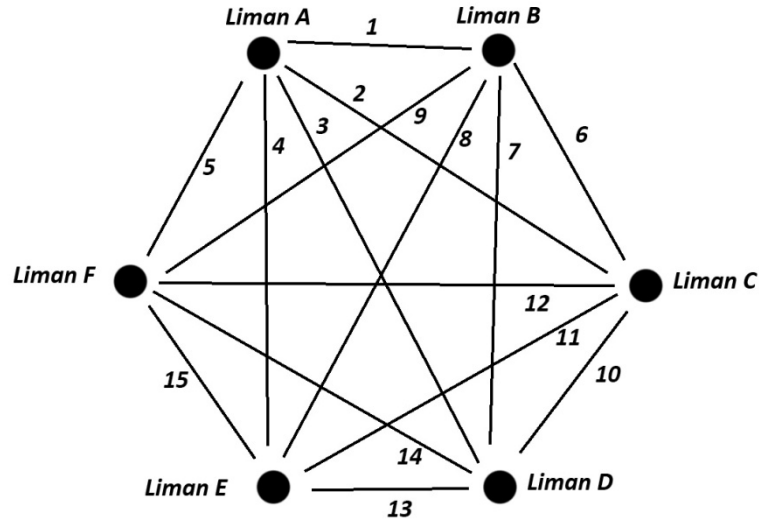
Resim 5.2'deki örnekte gösterildiği gibi bir taşıma sisteminde gemiler çok daha hızlı hareket ettiği ve hemen her sefer tam dolu olarak gittikleri için ticari açıdan hem hız hem de fiyat avantajını verecektir. Bu sistemin iki dezavantajı ise toplamda yükler Resim 5.1'deki örnekteki uygulamaya göre daha fazla mesafe kat edecekler ve bir defa daha fazla gemiden limana indirip bindirilecektir.

Ayrıca örnekteki gibi sadece altı limanın olduğu bir dünyada aradaki verimlilik farkı çok önemli görünmeyebilir. Ancak 50 limandan ticaret yapılan bir dünyada birinci örnekte ulaşılan hat sayısı 1225'e yükselirken, ikinci örnekte, tek bir aktarma limanı kullanıldığında hat sayısı 50'ye düşmektedir.

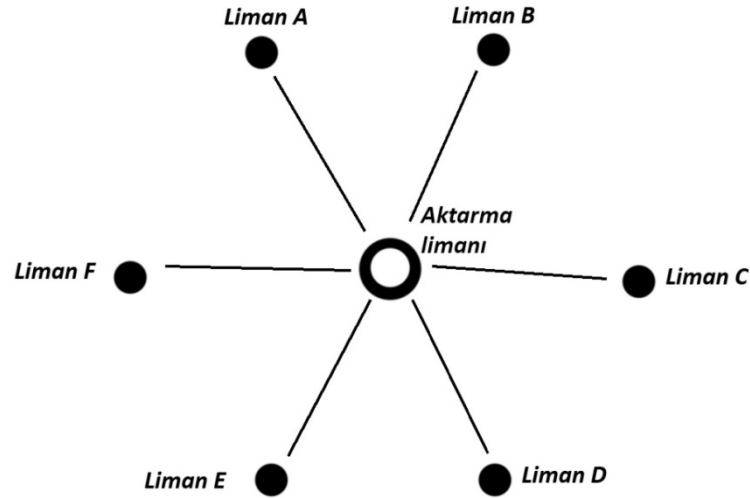
Denizden gelen ticari malların kıta içinde devam zorunluluğundan dolayı (ya da kıtada başlayan sevkiyatın denizden devam etme durumunda), aktarma limanlarında mallar zorunlu olarak taşıyıcı değiştirmektedir. Bathonea limanlarının uzak erişimli ticarete aldığı rol büyük ölçüde bu tür bir aktarma limanı olmak gibi durmaktadır. Ege ve Marmara üzerinden deniz yolu ile gelen mallar Bathonea'da indirilip kuzeye doğru gidecek olan kervana yüklenmektedir. (Bkz. 4.1.7. Ege-Karadeniz Geçişi için Önerilen Ticari Model).

Ancak Bathonea limanlarının bulunduğu noktanın kuzeyinde kalan Karadeniz havzası ve havzanın çevresindeki geniş bölgeler ile güneyinde kalan Ege ve Doğu Akdeniz arasında gidip gelen mal trafiği coğrafi ve teknolojik kısıtlar nedeni ile Bathonea limanlarına doğru yakınsanmış olmalı ve sonuç olarak günümüzdeki aktarma limanlarının temel işlevlerinden birisine daha yaklaşmış olmalıdır.

Aktarma limanlarının önemli bir başka özelliği de yakın bölgesinin (hinterlandının) ihtiyacı ve üretimi olan ticari maldan çok daha fazlasının alınması ve gönderilmesidir (Mal trafiğinin olması gerekenden çok daha fazla olmasıdır). Limanda yüklenen ve indirilen malların toplamı limana erişen kendi iç bölgesinin ürettiği ya da ithal ettiği mallardan çok daha fazlasına karşı gelmektedir. Ne yazık ki şu anda elimize geçen arkeolojik kanıtlar Bathonea limanlarında böyle bir trafiğin varlığını ya da yokluğunu kanıtlamaktan uzak durmaktadır. Ancak limanın alt yapısının genişliği ve büyüklüğü büyük çaplı bir kullanıma işaret etmektedir.

Resim 5.1. Aktarma limanı kullanmadan altı ana liman arasında kurulması gereken deniz yolu hatları.

Resim 5.2. Çizimde de görüldüğü gibi sadece altı adet hat açarak tüm taşımacılık işlemleri yapılabilmektedir.

“Orta Tunç Çağı’nda Ege Karadeniz Arasındaki Ticarete Bathonea: Bir Aktarma Limanı Modeli” başlıklı bu doktora tezi hem Küçükçekmece Göl Havzası, Bathonea Kazıları hem de (İTA) İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları kapsamında ortaya çıkan arkeolojik bulgular ışığında yapılan değerlendirmelerde ve tez çalışması sırasında izlenen farklı araştırma yöntemlerinin yardımıyla aşağıdaki sonuçlara ve önermelere ulaşılmıştır:

M.Ö. 3. Bin'in ortalarına ulaşıldığında en azından Yakın Doğu ve geniş çevresinde uzak erişimli ticareti yapmak için gereken asgari teknik ve kültürel koşulların sağlanmış olduğu görülmektedir. Bu çağlara gelindiğinde suda giden araçların gelişmişliği nehirler, göller ve denizlerde büyük miktarlarda ticari malı taşıyacak seviyeye erişmiştir. Gemilerin yetenekleri ihtiyaçlara göre gelişmeye ve çeşitlenmeye tüm Tunç Çağı boyunca devam etmiştir. Ticaret pratikleri ise aynı dönemde standartlaştırılan ağırlık ölçüleri, uzak pazarlara gönderilen ticari malların mülkiyet sistemlerinin taraflarca kabul edilmesi (Mühürler, bullalar vs..) gibi uygulamalarla yeterince olgunlaşmışlardır.

Karadeniz havzası M.Ö. 5. bin yıldan başlayarak önemli bir zenginliğin izlerini taşımaktadır. Karadeniz kıyı bölgelerinde yaşayan halkların birbirleriyle yoğun bir şekilde kültürel ilişkiler içinde oldukları, bu ilişkilerin Erken Tunç çağından itibaren Troya gibi bir yerleşimin de araçlarından biri olduğu bir iletişim ağı sayesinde Ege dünyası ile de kurulmuş olabileceği ortaya çıkmıştır. Ayrıca Karadeniz'in sadece kendi havzası ile sınırlı kalmadığı, nehir yollarının sağladığı ulaşım imkanları ile batıda Baltık Denizi ve Güney İskandinavya'ya kadar, doğu yönünde ise Hazar Havzası ve Orta Asya'ya kadar uzanan çok geniş bir kıtasal kütleinin birleşme noktası olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlantılar Karadeniz havzasının çok uzak bölgelerle ilişki içine girebilmesine neden olmuştur.

İstanbul Küçükçekmece'deki Bathonea kazılarında Orta Tunç Çağı'na tarihlenen ve sağlam konteksten ele geçen yoğun miktardaki saf kalay, Orta Tunç Çağı'n en önemli emtiası olarak Bathonea limanlarının kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Erken Tunç Çağı sırasında Suriye-Mezopotamya bölgesi ile birlikte kalay kullanımının en yaygın olduğu yerlerden olan kuzeybatı Anadolu ve kuzeydoğu Ege coğrafyası olması M.Ö. 3. Bin yılda kalayın bu bölgelere ulaşmasında Karadeniz havzasının önemli olduğuna işaret eder. Bu dönemde Bathonea gibi önemli bir liman yerleşiminin bir aktarma limanı olarak kalay ticaretinde rol oynadığını bilmiyoruz, ama ele geçen kalay örnekleri sayesinde Orta Tunç Çağı sırasında bölgenin kalay ticaretinde Bathonea'nın kritik bir rol üstlenmiş olabileceğini önermek mümkün görünmektedir.

Bu tez çalışması öncelikli olarak M.Ö. 3. bin yılda Doğu Akdeniz dünyasında yaşayan insanların ellerinde uzun mesafeli ticaret yapmak için gereken tüm alt yapının var olduğunu ve bunları kullandıklarını üzerine kurgulanmıştır. Bu dönemde metale olan talep nedeni ile oluşan yeni hareketlilik şekilleri Tunç Çağı politik ekonomilerini daha önceki dönemlerden tamamen farklı kılmıştır. Deniz ticaretinin gelişmesindeki en önemli

etmenlerden birisi de M.Ö. 3. bin yılın geç evrelerinde ortaya çıkan, taşımacılık teknolojilerinden hızlı gelişmelerdir. Bu kapsamda bu tez çalışmasında Orta Asya kaynaklı kalayın M.Ö. 3. bin yılın ortasından itibaren çıktığı kaynaklardan neredeyse sürekli batıya giderek çizilecek en kısa yolla Karadeniz'e, oradan da kuzeybatı Anadolu ve kuzeydoğu Ege dünyasına geldiği önerilmektedir. Bu ticaret yolu M.Ö. 3. bin yılın sonlarında yaşanan iklim değişikliği 4.2K Olayı sebebiyle kullanılmaz hale geldiğinde Orta Asya'daki Baktirya-Margiyana Arkeoloji Kompleksi'nin çöküşe girmiş ve M.Ö. 2000 civarında kalay farklı bir rota üzerinden, İndüs vadisinden başlayan ve Arap Denizi, Basra Körfezini takip ederek Mezopotamya'ya giren bir ticaret yolu ile Yakın Doğu'ya nakledilmeye başlamıştır. M.Ö. 3. bin yılın başından itibaren 800 yıl süren olumlu iklimsel ortamın tamamen değişmesi sonucunda 4.2K Olayı ile birlikte Holosen içinde Dünya'nın yaşadığı en büyük iklimsel şok büyük sosyal çalkantıları ve yıkımları meydana getirmiştir. Bu olay sonucunda ana ticaret yolları kapanıp değişirken Karadeniz, kısa bir duraklamadan sonra, tekrar uzak erişimli ticaretin ana merkezi konumunu sürdürmüştür. Bu sayede İstanbul Bathonea limanlarının Karadeniz – Ege bağlantısındaki önemi devam etmiştir.

M.Ö. 1700 civarında kuzeybatı Anadolu ve kuzeydoğu Ege dünyası için Avrupa'da Cornwall ve Elzgebirge gibi kalay kaynakları devreye girmiş olmalıdır. Bathonea'da ortaya çıkan kalayların Orta Avrupa'dan geliyor olmaları büyük olasılıktır. Bathonea'da arkeolojik kazılar yapılamadığı için bu durum ispatlanmamış olsa da 4.2K Olayı sebebiyle M.Ö. 2200 civarı iklimsel bozulmalara bağlı büyük sosyal çöküşler yaşanırken uzak erişimli ticaret de ticari sistemin çökmesi ile başlayan ve M.Ö. 1700 yılında yeni bir sistemin ortaya çıktığı tarih arasında İstanbul Küçükçekmece'deki Bathonea'nın aktarma limanı olarak kullanılması ya tamamen durmuş ya da çok zayıflamış olmalıydı.

Bathonea'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları Orta Tunç Çağı'nda yerleşimin dönemin kültürel etkileşim ve ticari ağı içinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Bugün itibarıyla bu sistemin Erken Tunç çağı sonlarına kadar geriye gidip gitmediğini kesin olarak söylemek arkeolojik anlamda mümkün değildir. Erken Hitit Krallığı dönemine ait buluntular ile birlikte bu döneme ait olabilecek Kıbrıs, Mezopotamya, Balkan ve Miken kökenli buluntular Orta Tunç Çağı'nda tekrar gelişkin bir sistemin başlamış olabileceğine tanıklık etmektedir. Nitekim Çanakkale Boğazı (Hellespontos) içinde Gelibolu Yarımadası'nın güney kıyısında bulunan Maydos-Kilisetepeler yerleşimi Orta Tunç Çağı'nda çok gelişmiş bir kültürel etkileşim ve ticaret ağı olduğu yönünde önemli bulgular

sunmuştur. Bu bakımdan Orta Tunç Çağı ile birlikte yeniden Erken Tunç Çağı sonunda gözlemlendiğimize benzer bir uzun mesafeli ticari sistemin yeniden canlandığı söylenebilir.

Bathonea'da Alan 8 ve Alan 24 de Tunç Çağına tarihlenebilen buluntular ve mimarisıyla konteks verebilen bir tabakaya rastlanması, Trakya'nın ve Kuzey Marmara bölgesinin Orta Tunç Çağlarındaki kronolojik boşluğunun doldurulması açısından önem kazanmıştır. Söz konusu tabaka Anadolu kökenli mimari, seramik, heykelcik, kurşun figürin gibi sanat eserleri yanında, Ege ve Balkan seramikleri, Mezopotamya kaynaklı bitümen ve Orta Asya (ya da Almanya) kaynaklı kalay gibi dönemi için son derece önemli ticari hammaddeleri içeren özel malzemesiyle dikkat çekmiştir.

5.2. Bathonea Hitit Olası İlişkisi

Arkeolojide en önemli materyallerin başında gelen seramik buluntular, bölgeler arası iletişimin yönü ve boyutu hakkında fikir vermektedir. Bunun yanında heykelcik ve figürinler de göreceli kronolojide seramiklerin verdiği tarihlemeyi destekleyen malzemelerdir. Bathonea kazılarında Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen malzemenin en önemli grubunu, Anadolu Tipi olarak tanımlanan Kırmızı Parlak Çark Yapımı dikey perdahlı seramikler oluşturmaktadır. Seramik parçaları incelendiğinde 14 ayrı kaba ait oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanında bir adet seramik parçası Kıbrıs'ın Orta Tunç Çağı'na ait beyaz astarlı örnektir. İki parça Miken ve yine iki parçadan oluşan bir Balkan kulpu, Bathonea'nın kuzey, güney hattında kesişen liman yerleşmesi özelliğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Bu eserlerin bölgeye nasıl ulaşmış olabileceği sorularını cevaplayabilmek için Hititlere ait yazılı belgelerde batı ile ilişkilerine bakmak ve Batı Anadolu'daki varlıklarına dair daha önce bulunmuş arkeolojik malzeme ile karşılaştırma yapmak gerekir. Hitit çivi yazılı kaynaklarında Hititlerin Batı ülkeleriyle ilişkilerine ait en eski bilgi Eski Hitit Krallığına ait Telepinu metninden gelmektedir. Metinde I. Labarna'nın denizi sınır yaptığından söz edilmektedir (Heinhold- Kraemer, 1977: 12). Söz edilen deniz Ege denizi olmalıdır. I. Hattuşili'nin analinde ise "Arzawa'ya giderek koyunlarını ve ineklerini aldığı" ifade edilmektedir. Böylece Hititlerin ilk siyasi oluşumundan itibaren Batı Anadolu ile en azından askeri düzeyde ilişkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere Hitit Devleti I. Hattuşili ile I. Murşili döneminin ardından gerileme dönemine girmiş, bu iki hükümdar tarafından kazanılan topraklar elden çıkmış; devlet içerisinde taht kavgaları yaşanmıştır. Kargaşa dönemi 140 yıl sürmüş ardından M.Ö. 1450 yılında I/II. Tuthaliya'nın hükümdar olmasıyla beraber devlette tekrar bir toparlanma yaşanmış olup, sonrasında Hititler yeniden yayılcı bir politika izlemeye başlamışlardır. Bu sırada Batı Anadolu'daki Arzawa ve Arzawa Ülkesi'ne komşu olan bölgeler Hititlerin hedefi haline gelmiştir. I/II. Tuthaliya, Arzawa ve Seha'ya yaptığı bir seferin sonunda, Wiluša ülkesi ile ilk ve dolaysız askeri teması gerçekleştirmiştir. Bununla beraber bu dönemde Wiluša karşımıza bağımsız bir devlet olarak çıkmamaktadır. Wilusa, Aşşuwa ülkesinin, yirmi kadar eyalet benzeri yönetim birimlerinden birisidir. Aşşuwa için yıkımla sonuçlanan bu seferle ilgili I/II. Tuthaliya yıllıklarında Wiluša'nın adı sonradan kullanılmayan Wiluşıja (Wilusiya) şeklinde geçmektedir. Bunun yanında Taruiša ismi de bahsi geçen yıllıklarda anılmaktadır. Kendisine karşı isyan eden Aşşuwa ülkelerini yenilgiye uğratarak elde etmiş olduğu ganimetleri başkent Hattuşa'ya götürdüğünü açıl原因an I/II. Tuthaliya ayrıca bu zaferin sonunda Fırtına Tanrısına kılıçlar adamıştır (Ünal 1991: 48-49; 1993: 727-730).

I/II. Tuthaliya yıllıklarında Aşşuwa ülkeleri birliği altında adı geçen isimler arasında en çok tartışılanları Wiluşıya (Wilusa) ve Taruiša yer adlarıdır. Burada yer alan Wiluşıya'nın sonraları kullanılan "Wiluša"nın ilk hali olduğu ifade edilmekte olup, Wiluša da Homeros'un İlyada'sında yer alan İlion ile ilişkilendirilmektedir. Taruiša ise Troya ile bağdaştırılmaktadır (Turan, 2016: 91-106).

Hitit-Wiluša ilişkilerinin tarihi seyrinin anlaşılması için II. Muwattalli ile Wiluşalı yönetici Alakşandu arasında yapılan anlaşma metninin de incelenmesi gerekmektedir (CTH 76).

Hititlerin kuruluşlarının ilk yıllarından itibaren Batı Anadolu ve Kuzeybatı Anadolu'yla yakından ilgilendikleri bellidir. Hitit Büyük Kralı Labarna'nın M.Ö. 1680'de hükümdar olduğu ve Anitta metninde ifade edilen Labarna ile aynı kişi olduğu kabul edilirse, Hitit ve Wiluša arasındaki ilişkilerin Hititlerin yıkılışına kadarki süreç içerisinde 400 yıllık bir geçmişi olduğu sonucuna ulaşılır.

Hititlerin Kuzeybatı Ege ve Marmara Kıyılarına kadar ulaştıkları konusundaki en dikkat çekici bilgi I/II. Tuthalia'nın Aşşuwa ülkeleriyle savaştığını açıkladığı metindir. Bu olaydan sonraki gelişmelerde de Hititlerin Troya ile yakın ilişkiler kurdukları ayrıca Masa

ülkesi ile olan bağlarıyla Güney Marmara'yı da tümüyle sınır ettikleri anlaşılmaktadır. Karadeniz kıyılarında ise Pala Tummana ülkesi olarak tanımladıkları Batı Karadeniz'de Kastamonu Kınık (Emre ve Çınaroğlu, 1993: 675-713) ve Bolu Seben'den (Yıldırım, 2001: 127-144) sonra, hiçbir kanıtın bulunmamasından dolayı Sakarya nehri ötesine geçemedikleri düşünülmüştür. Bolu dağlarının bugün bile zor geçilen engeli yanında, sık ağaçlık ve çalılık bitki örtüsü batıya doğru ilerlemeyi engellemiş olabilir. Bunun yanında dağ aşılrsa bile Sakarya Nehri ve ardından gelen İzmit Körfezi'nden Dilovası'na kadar kıyıda yükselen sarp kayalıklar bu rotada Hititlerin karadan ilerlemesine mani olmuş olmalıdır. Hitit coğrafyasının çizildiği, haritalarda Sakarya nehrinden sonrası, İstanbul'un Anadolu yakası ile tüm Trakya boş bırakılmıştır.

Hititler Marmara'nın güneyinden deniz yoluyla Trakya'ya geçmiş olabilirler. Güney Marmara kıyılarından İstanbul'un bulunduğu Kuzey Marmara kıyıları açık havalarda çok net olarak karşılıklı birbirlerini görebilmektedir. Küçükçekmece kıyıları bir konfederasyon olan Aşsuwa ülkesinin Artukka kıyılarına (bugünkü Erdek'e) (Alparslan, 2002: 23-24) yaklaşık 80 km uzaklıktadır ve iki kıyı arasındaki mesafe yelkenli bir gemi ile uygun rüzgarda yarım günde aşılabilir yakınlıktadır.

Bu durumda, İstanbul'da bulunan Hititli malzemelerin Anadolu üzerinden Güney Marmara kıyılarına ulaştığı ve oradan deniz yoluyla Küçükçekmece koyuna geldiği düşünülebilir. Küçükçekmece Gölü'nün o tarihlerde önünün kıyı kordonuyla kapanmamış olması ve Marmara'nın bir koyu durumunda olması gerekmektedir. Bu malzemenin Erken Tunç Çağı sonları için Turan Efe'nin çizdiği (Efe, 2007a: 47-64) ya da Vasıf Şahoğlu'nun önerdiği Ticaret Ağı rotaları (Şahoğlu 2005: 339-361) üzerinden önce Troya'ya ulaşp oradan deniz yoluyla güney Marmara kıyılarını takiben sonra kuzeye yönelip İstanbul'a varmış olması da mümkün görünmektedir. İstanbul Bathonea kazılarındaki seramik, heykelcik, kurşun figürin gibi arkeolojik malzemeler daha çok dinsel kült objelerdir. Bunların su ile ilgili yapılarda ve yapı temellerinde ele geçmesi gelip geçici malzemeler olmadıklarını göstermektedir (Eğilmez vd., 2017: 197).

Görüldüğü kadarıyla mimari ve buluntular açısından Bathonea ve Troya giderek ortak noktalara ulaşmaktadır. Troya'da ETC sonlarına tarihlenen Kurşun Figürin, IV-VII tabakalar arasında ele geçen Kırmızı Parlak Çark Yapımı Anadolu Tipi kaplar, Kıbrıs ve Miken seramikleri ve VIIa da ele geçen bronz heykelcik ile Bathonea buluntuları, Erken Tunç Çağı ile Orta Tunç Çağı arasında dönemleri aynı olmasa da süreklilik

göstermektedir⁹⁶. Bathonea'da depolanmış biçimde Kırmızı Parlak Çark Yapımı bir kabın içinde ve küçük mimari birimlerde ele geçen kalay ve depolanmış biçimde istifli bitümen kalıpları ise bölgeye ait olmayan uzak mesafeli ticari ürünlerdir. Bu ürünlerin özel hazırlanmış depo birimlerinde bulunması uzaktan getirilen kıymetli emtianın burada korunup saklandığını, belki de aktarılan malların ikinci bir noktaya ulaştırılana kadar bekletildiğini düşündürür. Bu objelerin ticari yollarla mı, yoksa dini amaçla mı? Bathonea'ya ulaştığı konusu üzerinde uzunca bir tartışmak ve kazıların devam etmesi gerekmektedir. Hitit yazılı kaynakları ticaret konusunda suskun kalmaktadırlar. Bu eksik bilgiye ancak arkeolojik kanıtlarla ulaşabiliriz. Fakat bu konuda da elimizdeki veriler kısıtlıdır. Geç Tunç Çağı'ndaki Doğu Akdeniz'in diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında Orta Anadolu'da bulunan ithal edilmiş nesnelere şaşırı şekilde az sayıda oldukları görülmektedir. Benzer bir şekilde, Hititlere ait objeler de Orta Anadolu'daki Hititlerin merkez bölgesi dışında, hatta tamamen Hititlerin kontrolü altında olan yerlerde bile, son derece az bulunmaktadır (Genz, 2011: 301-302).

Şu ana kadar tanımlanabilmiş en batı Hitit mevki, bir Hitit bullasının ele geçtiği Şarhöyük-Dorylaion (Darga ve Starke, 2003: 161-164) ve Kütahya Seyitömer'deki IV. tabakadır. Bu tabaka mimarisiyle birlikte Erken Hitit malzemesi vermiştir (Bilgen ve Bilgen 2015: 61). Bunların dışında Batı Anadolu'da Hitit etkisi şaşırı şekilde kısıtlıdır. Milet'in GTÇ'deki savunma sistemlerinin Hitit kaynaklı olup olmadıkları tartışılmaktadır (Niemeier, 1998: 38; 2002: 298). Aynı mevkide bulunan Miken kaynaklı bir seramik parçası üzerinde boynuzlu bir Hitit tanrısı başlığı resmedilmiştir (Niemeier 1998: 39). Milet'te ele geçen ve Hitit kaynaklı oldukları iddia edilen diğer objeler ise daha sorunludurlar. Hitit ya da Miken kılıcı oldukları iddia edilen kılıçlar (Ünal, 1991; 1993) Yakın Doğu'da oldukça yaygındır. Hitit etkisi gösteren bir mühür Metropolis'te bulunmuştur (Schachner ve Meriç, 2000: 85-102), aynı şekilde Troya'dan iki tarafı dış bükey bir başka mühür Troya VIIB konteksi içinden gelmiştir (Hawkins ve Easton, 1996). Troya'da VIIa'da ortaya çıkan bir tunç figürin Hitit özellikleri göstermektedir, ancak gerçek bir Hitit ithal malı olarak adlandırılmaz. Buna karşılık Kuşadası Orta Çağ konteksi içinden çıkan bir başka tunç figürin kuşkusuz Hititlere ait bir savaş tanrısını göstermektedir (Akdeniz, 2004: 21-56).

⁹⁶Kazı alanını 8.06.2014'te ziyaret eden Troya kazıları eski başkan yardımcısı Prof. Dr. Brian Rose Bathonea ile Troya'nın pek çok bakımdan benzerliği olduğunu belirtmiştir.

Karabel'deki kabartmanın yerel, Batı Anadolu bir krala, Miralı Tarkasnawa'ya ait olduğu Hawkins'in yeniden değerlendirmesiyle anlaşılmıştır (Hawkins, 1998). Kabartmanın stili açık bir şekilde Hitit etkisi göstermektedir. Hititlerin eriştiği coğrafyalar konusunda bir fikir verecek yeni bir hiyeloglif Aydın Bafa Gölünü çevreleyen Latmos Dağları'ndaki Suratkaya'daki Mira'nın büyük prensi Kupanta-Kuruntiya'a aittir (Peschlow-Bindokat, 2001: 363-378).

Anadolu dışında Ege'de Hitit kaynaklı olduğu kesin olan çok az obje bulunmuştur. En eski Hitit buluntularından birisi Mikenai'deki IV. No'lu Kuyu Mezar'da ele geçen geyik formundaki, gümüşten yapılmış kaptır (Cline, 1991: 133-143). Her ne kadar Hitit Anadolu'sundan karşılaştırma yapılabilecek bir benzer bir örnek olmamasına rağmen bir mektupta I. Suppiluliuma tarafından Mısır firavununa hediye olarak gönderilen geyik formunda bir gümüş kaptan söz edilmektedir (Koehl, 1995: 63). Tesalya'daki Nezero'da bulunmuş heykelcik dışında Thebes'de bulunan, lapis lazuliden yapılmış ve Luwi hiyeroglifleri kazınmış silindirik mühür, Rodos Ialysos kentinde, Girit Mirabello'da ve Miken'de bulunan mühürler, Genz tarafından tam olarak Hititli değillerdir diye yorumlanmaktadır (Genz, 2011: 309).

Ege'nin karşı kıyısından kaynaklı objeler de Orta Anadolu'da aynı şekilde çok azdır. Hitit ana vatanında sadece dört yerleşimde Miken kabı bilinmektedir. Bunlardan Çorum Ortaköy-Şappinuva buluntusu stirup kap henüz yayınlanmamıştır⁹⁷. Maşat Höyük, Boğazköy-Hattuşa ve Kuşaklı-Sarissa'daki Miken kaplar ise bir kaç parçayı geçmemektedir. Boğazköy'de Hitit kabı üzerinde resmedilen savaşçının miğferi Miken stilini hatırlatmaktadır (Niemeier, 1998: 42; 2002: 296).

Sonuç olarak; stilistik özellikleri göz önüne alınarak M.Ö. 2. bin yılın ikinci çeyreğine tarihlenilebildiğimiz⁹⁸, Erken Hitit tipindeki kurşun figürin, heykelcikler ile on dört parçalık kırmızı astarlı parlak seramik örnekleri yanında, birkaç parçayı geçmeyen beyaz astarlı Kıbrıs ve Miken ve Balkan özellikleri gösteren seramik parçalarının ilk kez İstanbul'da bilimsel bir kazıda ortaya çıkması M.Ö. 2. Bin yılda da Trakya, Ege, Balkanlar ile Anadolu ilişkilerinin var olup olmadığına dair soruları tekrar gündeme getirmektedir. İthal buluntular ile yerel malzemelerin bir arada aynı kontekste ele geçmesi arkeolojik buluntu topluluklarının çapraz tarihlenmesinde kolaylık sağlamaktadır.

⁹⁷Kazı başkanı Aygül Süel, Kazı Sonuçları 2018 yılı Toplantısında bu eseri tanıtmıştır.

⁹⁸Hitit sanatının stilistik özellikleri pek çok yayında tanıtılmıştır (bkz. Bittel, 1976; Darga 1992; Collins 2010; Canby 1969; Orthmann 1971)

Anadolu'nun güneyinde Asur, Hurri-Mitanni, Mısır, Merkezinde Hitit, batısında Arzawa, Miken gibi Akdeniz ve Ege'de büyük devletlerin ve imparatorlukların ortaya çıkıp, çıkar bölgelerini genişletmeye çalıştığı bir dönemde ne İstanbul ne de yakın çevresinde M.Ö. 2. bin yıla ait herhangi bir yaşam izinin bugüne kadar bulunmamış olması şaşırtıcıdır. Bu durumun açıklaması, yeterli araştırma ve kazıların olmaması yanında coğrafi koşulların ve bitki örtüsünün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya göre çok farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Kıyı şeridinin de son 10 bin yılda sık sık değiştiği anlaşılmıştır. Kazı alanımızda da kum balçık ve deniz kabukluları sıralı tabakanın hemen altından gelen M.Ö. 2. bin yıl eserleri, kıyı şeridi değişikliğine dair bu sorunun yer ve deniz bilimcileri eşliğinde, multidisipliner biçimde çözülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Açmalarda gözlemlediğimiz, deniz kabukluları kalıntılarına sahip tabaka, arazinin eğiminden dolayı şimdiki göl, eski deniz seviyesinden 13.87 metreden başlayıp 9,45 m. seviyesine doğru aşağıya inmektedir. Geç Holosen döneminde dünya denizlerindeki seviye değişiklikleri üzerine tam bir fikir birliği kurulmamış olmasına karşın en iddialı var sayımlar bile +/- 3 metreyi aşmamaktadır (Özdoğan, 2003: 116). Bu durum ilk bakışta bulgularımızla çelişiyor gibi görünse de bir iç deniz olan Marmara ve ona bağlı Karadeniz'in M.Ö. 6. Binden itibaren çok dengesiz bir yapı gösterdikleri ve günümüz koşullarına ancak M.Ö. 1. Bin içinde sahip olabildikleri görüşü ile örtüşmektedir (Özdoğan, 2003: 118). Bulgaristan'ın Karadeniz sahillerinde sürdürülen ve pek çok Tunç Çağı yerleşiminin şu anki deniz seviyesinin 12 metre altında olduğunu belirlemiş araştırmalar bizim yaklaşımlarımıza da dayanak teşkil edebilecek niteliktedir. Marmara'da M.Ö 2. Bin kıyı yerleşmelerinin sular altında kaldığı düşüncesi giderek kuvvetlenmektedir. Boğaz kıyısında Beşiktaş'taki müze kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan, Tunç Çağları'na ait olduğu anlaşılan mimari izlerin ve diğer buluntuların da deniz seviyesinin altında kalmış olması, şu andaki deniz seviyesinin yükselmiş olduğunu göstermektedir.

İstanbul Boğazı dururken Tunç Çağları'nda Bathonea'nın bir aktarma limanı olarak görev alması o dönemin uygarlıklarının yaptığı bir tercih olmayıp dönemin gemicilik teknolojilerinin yetersizliği ve coğrafi zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Tunç Çağı ticari mal taşıyan tekneleri basit bir yelken donanımı ve az sayıda tayfa ile açık denizlerde uzak mesafelere gidebilecek şekilde gelişmişken bu gemilerin aynı anda hem akıntı hem de rüzgâra karşı ilerleyebilme şansları yok denecek kadar azdır. Bu az olan şansları Çanakkale ve İstanbul Boğazları gibi dar ve sert dönüşler içeren bir su koridorunda ise hemen hemen hiç kalmamaktadır. Boğazı Marmara'dan Karadeniz'e İstanbul Boğazı'nı kullanarak geçen

ilk tekne efsanelere göre Argo'dur. Bu hafif tekne ticari hiçbir yük taşımadan, elli iyi yetişmiş kürekçi gücünü kullanarak geçebilmiş ama o kadar çok zorlanmıştır ki 3000 yıldır unutulmamış bir efsaneye konu olmuştur.

Bu doktora tez çalışmasında Tunç Çağı tüccarlarının Argo türü biri efsaneye imza atmaktan daha çok, mallarını en kolay, en hızlı ve en güvenli şekilde satılacakları pazara göndermek isteyecekleri temel varsayım olarak alınmıştır. Bu varsayıma göre Ege'den Karadeniz'e Tunç Çağı teknik koşullarında ticari emtianın en ekonomik olarak taşınacağı hat önerilmiştir. Bu hat Çanakkale Boğazı'nın geçmek yerine Gelibolu Yarımadası'nın en dar yerinden kara taşımacılığı yapılmasını, İstanbul Boğazı'nı geçmek yerine ise Bathonea limanlarından Karadeniz'e doğru ikinci bir kara taşımacılığını öngörmektedir.

Bu doktora tez çalışmasında kabul edilen temel varsayımlardan bir diğeri ise Dünya'daki insan kaynaklı değişimlerin yavaş yavaş oldukları ve pek çok yerleşim, oluşum ve uygulamanın geçmişteki ardıllarının üzerine inşa edildikleridir. Bu varsayımdan hareket ederek Bathonea kazılarında ortaya çıkan dört km uzunluğundaki sahil duvarları ve neredeyse tamamına yayılmış, liman tesisi olabilecek yapı izlerinin, kısacası çok büyük bir liman alt yapısının, Helenistik ve Roma dönemlerine tarihleniyor olmalarına karşın teknik ve coğrafi zorunluluklar nedeni ile Tunç Çağı'nın başlarına kadar geriye giden ve Roma dönemine kadar sürekli gelişen bir kullanımın sonucunda meydana çıkmış olması gerekmektedir.

SONUÇ

Orta Tunç Çağı'nda Ege Karadeniz Arasındaki Ticarete Bathonea: Bir Aktarma Limanı Modeli konu başlıklı tezin hem Küçükçekmece Göl Havzası, Bathonea Kazıları (Böl. 3) hem de (İTA) İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları'nda (Böl. Giriş) ortaya çıkan arkeolojik bulgular ışığında yapılan değerlendirmelerde ve tez çalışması sırasında izlenen farklı araştırma yöntemlerinin yardımıyla (Böl. Yöntem) aşağıdaki sonuçlara ve önermelere ulaşılmıştır:

M.Ö. 3. Bin'in ortalarına ulaşıldığında en azından Yakın Doğu ve geniş çevresinde uzak erişimli ticareti yapmak için gereken asgari teknik ve kültürel koşulların sağlanmış olduğu görülmektedir. Bu çağlara gelindiğinde su araçları teknolojisi nehirler ve denizlerde büyük miktarlarda ticari malı taşıyacak seviyeye erişmiştir (Böl. 4.2.). Gemilerin yetenekleri ihtiyaçlara göre gelişmeye ve çeşitlenmeye tüm Tunç Çağı boyunca devam etmiştir. Ticaret pratikleri ise aynı dönemde standartlaştırılan ağırlık ölçüleri, uzak pazarlara gönderilen ticari malların mülkiyet sistemlerinin taraflarca kabul edilmesi (Mühürler, bullalar vs..) gibi uygulamalarla yeterince olgunlaşmışlardır.

Karadeniz havzası M.Ö. 5. Bin'den başlayarak önemli bir zenginliğin izlerini taşımaktadır (Böl. 4.3.1.). Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Karadeniz kıyı bölgelerinde yaşayan halkların birbirleriyle yoğun bir şekilde kültürel ilişkiler içinde oldukları, bu ilişkilerin ETÇ'den itibaren Troya ile kurulmuş olabileceği ortaya çıkmıştır. Ayrıca Karadeniz'in sadece kendi havzası ile sınırlı kalmadığı, M.Ö. 6. Bin'den itibaren kullanıldığı tespit edilen nehir yollarının sağladığı ulaşım imkanları ile batıda Baltık Denizi ve Güney İskandinavya'ya kadar (Böl. 4.3.2., doğu yönünde ise Hazar Havzası ve Orta Asya'ya kadar (Böl. 4.3.3.) uzanan çok geniş bir kıtasal kütleinin birleşme noktası olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlantılar M.Ö. 6. Bin'den itibaren çeşitli sosyal, siyasi veya iklimsel nedenlerle artarak ya da azalarak Karadeniz havzasının çok uzak bölgelerle ilişki içine girebilmesine neden olmuştur. Karadeniz'in bu özelliği Orta Çağ'a kadar etkili olmuş ve örneğin Vikinglerin İstanbul'dan Akdeniz'e hatta Levant bölgesindeki Abbasi Devleti'ne kadar ulaşmalarında önemli bir rol oynamıştır.

İstanbul Küçükçekmece'deki Bathonea kazılarında Orta Tunç Çağı'na tarihlenen ve sağlam konteksten ele geçen yoğun miktardaki saf kalay (Böl. 3.2.7.), Tunç Çağları'nın en

önemli emtiası olarak Bathonea limanlarının kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. ETÇ'de Suriye-Mezopotamya bölgesi ile birlikte Dünya'da kalaylı tuncun ilk kez kullanıldığı bölgenin kuzeydoğu Ege-Troas bölgesi olması bu çok önemli ticari emtianın bölgeye getirilmesinde Bathonea'nın kritik bir rol üstlenmiş olabileceğini önermemizi sağlamaktadır.

Tezimizde Orta Asya kaynaklı kalayın M.Ö. 3. Bin ortasından itibaren çıktığı kaynaklardan neredeyse sürekli batıya giderek çizilecek en kısa yolla Karadeniz'e, oradan da Troya ve yakın bölgesine geldiği önerilmektedir (Böl. 4.3.4). Bu ticaret yolu M.Ö. 3. Bin sonlarında yaşanan iklim değişikliği 4.2K Olayı sebebiyle kullanılmaz hale geldiğinde (Böl. 4.3.5.), eş zamanlı olarak Orta Asya'daki BMAK (Baktırya-Margiyana Arkeolojij Kompleksi) çöküşe girmiş ve M.Ö. 2000 civarında kalay farklı bir rota üzerinden, İndüs vadisinden başlayan ve Arap Denizi, Basra Körfezini takip ederek Mezopotamya'ya giren bir ticaret yolu ile ve Harappan Kültürü vasıtasıyla Yakın Doğu'ya nakledilmeye başlamıştır. Bu kültürün de M.Ö. 1700 civarında çöküşü ile batıdaki Cornwall ve Elzgebirge gibi kaynaklar devreye girmiştir. Bathonea'da ortaya çıkan kalayların Orta Avrupa'dan geliyor olmaları büyük olasılıktır.

Yukarıdaki verilerin ışığı altında M.Ö. 3. Bin sonlarından M.Ö. 1700'lere kadar geçen zamanda İstanbul Küçükçekmece'deki Bathonea'nın aktarma limanı olarak kullanılması ya tamamen durmuş ya da çok zayıflamış olmalıdır. O dönemde 4.2K Olayı'nın etkileri yüzünden Dünya'nın her yerinde iklimsel bozulmalara bağlı büyük sosyal çöküşler yaşanırken uzak erişimli ticaret de çok azalmıştır. Bathonea için en yakın referans olan Troya'da da bir işgal söz konusu olmadığı, kültürün devam ettiği, ama büyük bir fakirleşme yaşandığı tespit edilmektedir. Bathonea'da bulunan ve M.Ö. 1700-1500 dönemine tarihlenen Kıbrıs seramiği, Miken seramik parçaları, Batı Balkan seramiği, çok sayıda Erken Hitit dönemine tarihlenen seramikleri ve demir ve kurşun figürinleri dünya çapındaki ekonominin yeniden canlanıp uzak erişimli ticaretin yeniden başladığını göstermekte ve çok zenginleşen Güney İskandinavya'ya ulaşan Kıbrıs bakırları (Böl. 4.3.2.) Marmara Denizi üzerinden giden bir ticaret rotasının Tuna'yı takip ederek çalışmaya başladığının ipuçları olarak durmaktadır. Bu durum Bathonea limanlarının yeniden kullanılmış olduğunu da önermektedir.

4.2K Olayı, Holosen içinde Dünya'nın yaşadığı en büyük iklimsel şok olarak tanımlanmaktadır. M.Ö. 3. Bin başından itibaren 800 yıl süren olumlu iklimsel ortamın

tamamen değişmesi sonucunda büyük sosyal çalkantıları ve yıkımları meydana getirmiştir. Bu olay sonucunda ana ticaret yolları kapanıp değişirken Karadeniz, kısa bir duraklamadan sonra, tekrar uzak erişimli ticaretin ana merkezi konumunu sürdürmüştür. Bu sayede İstanbul Bathonea limanlarının Karadeniz – Ege bağlantısındaki önemi devam etmiştir.

İstanbul Boğazı dururken Tunç Çağları'nda Bathonea'nın bir aktarma limanı olarak görev alması o dönemin uygarlıklarının yaptığı bir tercih olmayıp dönemin gemicilik teknolojilerinin yetersizliği ve coğrafi zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Tunç Çağı ticari mal taşıyan tekneleri basit bir yelken donanımı ve az sayıda tayfa ile açık denizlerde uzak mesafelere gidebilecek şekilde gelişmişken bu gemilerin aynı anda hem akıntı hem de rüzgara karşı ilerleyebilme şansları yok denecek kadar azdır. Bu az olan şansları Çanakkale ve İstanbul Boğazları (Böl. 4.1.) gibi dar bir su koridorunda ise hemen hemen hiç kalmamaktadır. Marmara'dan Karadeniz'e İstanbul Boğazı'nı kullanarak geçen ilk tekne efsanelere göre Argo'dur. Bu hafif tekne ticari hiç bir yük taşımadan, elli iyi yetişmiş asker/kürekçi gücünü kullanarak geçebilmiş ama o kadar çok zorlanmıştır ki 3000 yıldır unutulmamış bir efsaneye konu olmuştur.

Tezimizde Tunç Çağı tüccarlarının Argo türü biri efsaneye imza atmaktan daha çok, mallarını en kolay, en hızlı ve en güvenli şekilde satılacakları pazara göndermek isteyecekleri temel varsayım olarak alınmıştır. Bu varsayıma göre Ege'den Karadeniz'e Tunç Çağı teknik koşullarında ticari emtianın en ekonomik olarak taşınacağı hat önerilmiştir. Bu hat Çanakkale Boğazı'nın geçmek yerine Gelibolu yarımadasının en dar yerinden kara taşımacılığı yapılmasını, İstanbul Boğazı'nı geçmek yerine ise Bathonea limanlarından Karadeniz'e doğru ikinci bir kara taşımacılığını öngörmektedir (Böl. 4.1).

Tezde kabul ettiğimiz temel varsayımlardan bir diğer ise Dünya'daki insan kaynaklı değişimlerin yavaş yavaş oldukları ve pek çok yerleşim, oluşum ve uygulamanın geçmişteki ardıllarının üzerine inşa edildikleridir. Bu varsayımdan hareket ederek Bathonea kazılarında ortaya çıkan dört km uzunluğundaki sahil duvarları (Böl. 3.4.2) ve neredeyse tamamına yayılmış, liman tesisi olabilecek yapı izlerinin (Böl. 3.4.6; 3.4.8), kısacası çok büyük bir liman alt yapısının, Helenistik ve Roma dönemlerine tarihleniyor olmalarına karşın teknik ve coğrafi zorunluluklar nedeni ile Tunç Çağı'nın başlarına kadar geriye giden ve Roma dönemine kadar sürekli gelişen bir kullanımın sonucunda meydana çıkmış olması gerekmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz tüm arkeolojik bulgularımız ve araştırmalarımız sonucunda İstanbul Bathonea Limanlarının Orta Tunç Çağı'nda bir aktarma limanı olarak kullanılmış ve bu sistemin Antik Çağ sonuna kadar devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah-Bey (1869). Die Umgebung des See's Kütschückschekmetché in Rumelien. *Verhandlungen der K.K Geologischen Reichsanstalt*, Vienna, (12), 263-265.
- Abdullah-Bey (1870). Etudes géologique sur les environs de Constantinople. Yarım Bourgas, Macri Keuy-Sri Keuy. *Gazette Médicale d'Orient*.
- Abdullah-Bey (1874). Yarımburgaz Mağarası-Sur Yarım Burgaz Cave. *Gazette Médicale d'Orient.- Mecmua-ı Tibbiye*, 18-19.
- Akçer-Ön, Sena; Çağatay, Namık; Sakınç, Mehmet (2011). Küçükçekmece Lagün'ünde (İstanbul) "Küçük Buzul Çağı" ve "Orta Çağ Ilık Dönemi Çökel Kayıtları". *İstanbul Üniversitesi Dergisi/d Mühendislik* 4 (10), 131-140.
- Akdeniz, Engin (2004). Kuşadası Kadıkalesi Kazısı'nda bulunan Bir Hitit Heykelciği (Hitite Figurine Found in the Excavation of Kadıkalesi in Kuşadası). *Olba* 9. 21-56.
- Akdeniz, Engin (2006). II. Murşili'nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*, VII (I), 17-40.
- Akkan, Erdoğan (1962). Kızılırmak'ın Aşağı Kesiminde Kayıkla Nakliyat. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (3.4), 263-270
- Aksu, A.E.; Hiscott R.N.; Kaminski, M.A.; Mudie, P.J.; Gillespie, H.; Abrajano, T., Yaşar, D. (2002). Last glacial-Holocene Paleooceanography of the Black Sea and Marmara Sea: Stable Isotopic, Foraminiferal and Coccolith Evidence. *Marine Geology* 190, s.119-149
- Aladin, Nikola; Létolle, René; Micklin, Philip; Plotnikov, Igor (2005). Uzboy and the Aral Regressions: an Hydrological Approac. *International Conference on Rapid Sea Level Change – A Caspian Perspective*, May 2-9, 2005 Rasht, Islamic Republic of Iran (Ön Basım).
- Algan, A. Oya (1987). Küçükçekmece Lagünü'nün Dip Sedimentlerinin Dağılımı. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülten*, 4, 117-125.
- Algan, A. Oya; Yalçın, M. Namık; Özdoğan, Mehmet, Y; Yılmaz, Erol; Sarı, Elmas; Kırıcı-Elmas, I.; Yılmaz, O.; Bulkan, D.; Ongan, Gazioğlu; Cem, Ali; Nazik, Polat; Mehmet, Ali; Meriç, Engin (2011). Holocene Coastal Change in the Ancient

Harbor of Yenikapi-Istanbul and its Impact on Cultural History. *Quaternary Research*, 76, 30-45.

Alimova, Dilorom; Edward, Rtveladze; Ulfat, Abdurasulov (2009). Central Asia – Transcaucasia – Rome: the significance of the Amu Darya water route via the Caspian Sea to Transcaucasia. *Proceedings of the International conference Baku, November 28-29, 2008*, [International Institute for Central Asian Studies - IICAS], Samarkand-Tashkent, 1-5

Alkım, Uluğ Bahadır (1968). *Anatolia I: From the Beginning to the End of the 2nd Millennium BC*. Geneva. Nagel Publishers.

Alp, Sedat (1961-1962). Amasya Civarında Bulunan Bir Hitit Heykelciği ve Diğer Hitit Eserleri. *Anatolia* 6, 191-216.

Alp, Sedat (1983). *Beiträge Zur Erforschung des Hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte*. Ankara, TTKY

Alp, Sedat (2000). *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. İstanbul. TÜBİTAK Yayınları

Alparslan, Metin (2002). Artukka: Asuwa ülkesi ve Lokalizasyonu/ Artukka Das Land Assuwa und seine Lokalisation. *Anadolu Araştırmaları*, XVI, 23-34.

Altan, Yiğit C. ve Otay, Emre N. (2018). Spatial mapping of encounter probability in congested waterways using AIS. *Ocean Engineering*, (164), 263-271

Altınay, Ahmet Refik (1930). *Hicri 12. Asırda İstanbul hayatı*. İstanbul, Devlet Matbaası.

Altuğ, Kerim (2017). Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları Büyük Sarnıç. (Ed. Ş. Aydingün) *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*. 181-191.

Aon Benfield (2017). *Weather Climate & Catastrophe Insight – 2017 Annual Report*. Londra

Amyx, Darrell Arlynn (1988). *Corinthian Vase-Painting of the Archaic period*. Berkeley, University of California Press.

Anthony, David W. (2007). *The Horse the Wheel and Language - How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*. Princeton, Princeton University Press

Ardzınba, V. (2010). *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri* (Çev. O. Uravelli). KAFDAV, Ankara.

- Arık, Remzi Oğuz (1937). *Alacahöyük Hafriyatı 1935*. Ankara, Türk Tarık Kurumu: Yayınları
- Arsebük, Güven ve Özbaşaran, Mihriban (1994). Yarımburgaz Mağaraları Pleistosen'den bir Kesit. *Türk Tarih Kongresi XI, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, 1, 17-27.
- Arslan, Murat (2010). *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi, Klasik ve Helenistik Dönemler*. İstanbul, Odin yayıncılık.
- Aruz, Joan (2008). *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.* New York, Metropolitan Museum of Art,.
- Atik, Şeniz (2018). Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazıları Işığında Sosyal Yaşam Kurguları. (Eds.: Ş. Aydıngün, Y. Benli, A. Enez), *Bütün Yollar Avcılar'dan Geçer, 15-16 Mart 2018*, Avcılar, İstanbul, 229-242.
- Aydingün, Haldun (2009c). Ankara Kültepe Tabletleri Işığında Anadolu'daki Toplum Yapısı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2, 117-126
- Aydingün, Haldun (2013). Archaeological Findings of Thracian / Phrygian Tribes' Crossing of Bosphorus. *Proceedings of the 17th Symposium on Mediterranean Archaeology – SOMA 2013, Moscow, 25-27 April 2013*, (Ed.: Sergei Fazlulin, Mazlum Mert Antika), Oxford, Archaeopress Publishing Ltd., 24-33
- Aydingün, Haldun (2014). *Uygar Dünyanın İlk Yıkılışı M.Ö. 1200*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Aydingün, Haldun (2015). Archaeological Findings of Thracian/Phrygian Tribes' Crossing of Bosphorus (ITA) Istanbul Prehistoric Research Project. *SOMA 2013 (25-27 April 2013, Moscow)*, 24-33.
- Aydingün, Haldun (2017e). Kara Taşımacılığında Hayvan Kullanımıyla İlgili Çok Erken Bir Örnek: Canhasan Eşegi. *Arkeoloji ve Sanat*, 156, 27-34
- Aydingün, G., Şengül (2007). A New Prehistoric Settlement near Küçükçekmece Lake in Istanbul; Avcılar-Firuzkoy. *Boletín de la Asociacion Espanola de Orientalistas (BAEO)*, XLIII, 11-23.
- Aydingün, G. Şengül (2008a). İstanbul'da Neolitik Bir Yerleşme Avcılar-Firuzköy. *KOU Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1, 93-100.
- Aydingün, G. Şengül (2008b). İstanbul İli 2007 yılı Tarihöncesi Çağlar Yüzey Araştırması Sonuçları. *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, cilt 1, 2008*. 411-426

- Aydingün, G., Şengül (2009a). Early Neolithic Discoveries at İstanbul. *Antiquity*, 83 (320), www.antiquity.ac.uk/projgall/aydingun/310
- Aydingün, G., Şengül (2009b), Some Remarkable Prehistoric Finds at İstanbul Küçükçekmece. XII Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA 2008), Eastern Mediterranean University/Famagusta, 5-8 March 2008, TRN Cyprus, London, *British Archaeological Research International (BAR) Series*, 154-157.
- Aydingün, G., Şengül (2010). A Group Stone Tool of the Küçükçekmece Lake. *4th International Symposium on Underwater Research*, Eastern Mediterranean University, (18-20 March TRN Cyprus), 59-68.
- Aydingün, G., Şengül (2013a). İstanbul'un Avrupa Yakasından Paleolitik Çağ'a Ait "İki Yüzeyle alet". *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 2, 55-56.
- Aydingün, G., Şengül (2013b). Küçükçekmece Gölü Havzası (Bathonea?) Kazıları (2009–2012). *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, 2, 41-53.
- Aydingün, G., Şengül (2013c). Küçükçekmece İstanbul-Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Kazılarından M.Ö. 2. Bin'e Ait Eserler. *Arkeoloji ve Sanat*, 144: 1-14.
- Aydingün, G., Şengül (2015a). Yeni Şehrin Eski Geçmişi: Başakşehir'in Arkeolojisi. *Başakşehir Belediyesi*, 162-193.
- Aydingün, G., Şengül (2015b). Bathonea, a Long-lost City at the Crossroads of Europe and Asia. *World Archaeology Magazine*, 73, 26-31
- Aydingün, G., Şengül (2017a). Nehir, Göl Deniz Birleşiminde Bir Kazı Yeri / An Excavation Site at the Junction of River-Lake and Sea – Works of the First Five Years. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları. Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, (Ed.: Şengül G. Aydingün), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1-68.
- Aydingün, G., Şengül (2017b). Bathonea İsmi Üzerine Veriler Yorumlar. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları. Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, (Ed.: Şengül G. Aydingün), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 69-75.
- Aydingün, G., Şengül. (2017d). İstanbul Tarih Öncesi Araştırmalarının 2007-2015 Yılları Arası Sonuçları. *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1), 369-390.
- Aydingün, Şengül (2018). Arkeolojik Verilerle Avcılar'ın Yüzbinlerce Yıl Öncesine Uzanan Geçmişi. (Ed.: Şengül Aydingün, Yusuf Benli, Ayberk Enez), *Bütün Yollar Avcılar'dan Geçer*, 15-16 Mart 2018, Avcılar, İstanbul, 263-313.

- Aydingün, G., Şengül; Öniz, Hakan (2008). İstanbul Küçükçekmece Gölü Arkeolojik Tespit Çalışmaları. *12. Sualtı Bilim ve Teknolojileri Toplantısı, SBT'08 Bildiriler Kitabı* (8-9 Kasım 2008, Ege Üniversitesi), 38-47.
- Aydingün, G. Şengül ve Aydingün, Haldun (2013). Erken Demir Çağ'da "İstanbul Boğazı" Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişine Ait İlk Bulgular. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 142, 65-78.
- Aydingün, G., Şengül; Heyd, Volker; Öniz, Hakan; Güldoğan, Emre (2014). İstanbul Tarih Öncesi Araştırmalarından Tunç Çağı Verileri. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 145, 21-34.
- Aydingün, G., Şengül; Bilgili, Ahmet Emre (2015b). İstanbul Tarih Öncesi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları ve Büyükçekmece Göl Havzası (Bathonea) Kazılarının İstanbul'a Katkıları. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul, İBB Yayınları, 374-389.
- Aydingün, G., Şengül; Eğilmez, Ali Hakan; Aydingün, Haldun; Gürbüz, İlker; Gürbüz, Gülhun; Albükrak, Metin; Küçükali, Gülşen; Kuruçayırılı, Emre; Erdem, Bülent (2015c). İstanbul Çatalca/İnceğiz - Maltepe'deki Yer Altı Yapıları. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 149, 115-126.
- Aydingün, G. Şengül; Türkmen, Gülsüm, (2017), Orta Çağ'da Bir Kurban Sahnesi, *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları. Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*. (Ed.: Şengül G. Aydingün), İstanbul., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 313-316.
- Baran, Çelik Gülbahar (2007). Yenikapı'da Günlük Yaşam. *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul: 216-229.
- Barjamovic, Gojko; Hertel, T. K.; Larsen, M. T. (2012). *Ups and Downs at Kanesh Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*. Leiden, Nedherland Instituut Voor Nabije Oosten.
- Bass, George; Peter Throckmorton (1961). Excavating a Bronze Age Shipwreck. *Archaeology* 44 (2), 78-88.
- Bass, George (1986). A Bronze Age Shipwreck at Uluburun (Kaş): 1984 Campaign. *American Journal of Archaeology* 90, 269-296
- Başaran, Mutlu Meral (2018). M.Ö. 2. Bin Yıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Başgelen, Nezih (2009). *Arif Müfit Mansel'in Trakya'daki Tümülüs Kazıları*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Bauer, Alexander A. (2006). Between the Steppe and the Sown: Prehistoric Sinop and Inter-Regional Interaction along the Black Sea Coast. *Beyond the Steppe and the Sown*, (Ed.: D.L.Peterson, L.M. Popova, A.T. Smith), Leiden, 225-246
- Bauer, Alexander A. (2011). The Near East, Europe, and the 'Routes' of Community in the Early Bronze Age Black Sea. *Interweaving Worlds – Systematic Interactions in Eurasia, 7th to 1st Millennia BC (Papers from a conference in memory of Professor Andrew Sherratt) What Would a Bronze Age World System Look Like? – World system approaches to Europe and western Asia 4th to 1st millennia BC*, (Eds.: Wilkinson Toby C., Sherratt Susan, Bennet John), Oxbow Books, Oxford, 175-188
- Beck, Curt W.; Southard, Gretchen C.; Adams, Audrey B. (1968). Analysis and Provenience of Minoan and Mycenaean Amber. II. Tiryns. *Greek Roman and Byzantine Studies*, 9(1), 5-19
- Becks, Ralf; Thumm, Diane (2001). Untergang der, Stadt in der Frühen Eizsenzeit, Das Ende Aus archaeologischer Sicht. *Traum und Wirklichkeit Troya*, (Ed.: M. Korfmann), Archäologisches Landesmuseum Baden-Württemberg, Bonn, 419-424.
- Beresford, James (2013). *The Ancient Sailing Season*. Leiden-Boston, Brill,
- Bernstein, William J. (2008). *A Splendid Exchange - How Trade Shaped the World*. Atlantic New York, Monthly Press,
- Bilgen, Nejat; Bilgen, Zeynep (2015). *Seyitömer Höyük I*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bilgi, Önder (2001). *Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri – Hind-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul, TASK
- Bilgi, Önder (2004). Klasik Çağ Öncesi. *Anadolu Dökümün Beşiği*, Zero Production Ltd, İstanbul, 45-112
- Bilgiç, Mehmet Emin (1941). Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi, Sümeroloji Araştırmaları. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Sumeroloji Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası : 913-950.
- Bittel, Kurt (1937). *Boğazköy: Die Kleinfunde Der Grabungen 1906-1912*, I, Leipzig, Osnabrück, Zeller.
- Bittel, Kurt (1976). *Die Hethiter: Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*. Universum der Kunst herausgegeben von André Malraux und André Parrot, Munich.

- Bittel, Kurt; Naumann, Rudolf (1938). *Boğazköy II, Neue Untersuchungen in der Hethischen Hauptstadt*, Berlin, APAW
- Blegen, Carl W.; Casrey, John L.; Rawson, Marion; Sperling, Jerome (1950). *Troy I Troy: General Introduction, the first and Second Settlements*. Princeton, Princeton University Press
- Blegen, Carl W.; Casrey, John L.; Rawson, Marion (1951). *Troy II: The Third, Fourth und Fifth Settlements*. Princeton, Princeton University Press
- Blegen, Carl W.; Casrey, John L.; Rawson, Marion (1953). *Troy III: The Sixth Settlement*. Princeton, Princeton University Press
- Blegen, Carl W.; Boulter, Cedric G.; Casrey, John L.; Rawson, Marion (1958). *Troy- IV: Settlements VIIa, VIIb, VIII*. Princeton, Princeton University Press
- Blench, Roger (2013). *Wild Asses and Donkeys in Africa: Interdisciplinary Evidence for their Biogeography, History and Current Use*. Revised and updated version of a paper presented at SOAS, 9th May 2012
- Borg, Gregor; Pernicka, Ernst (2017). Goldene Zeiten? – Europäische Goldvorkommen und ihr Bezug zur Himmels-scheibe von Nebra. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, Band 96, Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle, 111-138
- Boşneagu, Romeo; Voinea, Valentina; Ion, Ana (2015). A First Approach to Navigation and Trade on the West - Pontic Coast, from Its Beginnings to the Roman Antiquity. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(4) 288-296
- Boué, Amie (1854). *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*. Wien, I, Libraire de l'Académie Impériale des Sciences.
- Bousquet, Rabius (1900). Les Grottes de Yarim Bourgaz. *Echos d'orient*, IV, 295-302.
- Brami, Maxim; Heyd, Volker (2011). The origins of Europe's first Farmers: The Role of Hacilar and Western Anatolia, Fifty Years on. *Praehistorische Zeitschrift* , 86 (2), 165-206.
- Brügmann, Gerhard; Berger, Daniel; Frank, Carolin; Marahrens, Janeta; Nessel, Bianka; Pernicka, Ernst (2017). Tin Isotope Fingerprints of Ore Deposits and Ancient Bronze. (Ed.: Phil Newman. *The tin working landscape of Dartmoor in a European context - Prehistory to 20th century. Papers presented at a conference in Tavistock, Devon, 6-11 May 2016 to celebrate the 25th anniversary of the DTRG*, Dartmoor Tin Working Research Group, Dartmoor, 1003-114
- Bukry, David; King, Stanley A.; Horn, Michael K.; Manheim, Frank T. (1970). Geological Significance of Coccoliths in Fine-grained Carbonate Bands of Postglacial Black Sea Sediments, *Nature*, 226 (11), 156-158

- Bukry, David (1974). Coccoliths as Paleosalinity Indicators-Evidence from the Black Sea. (Eds.: Egon T. Degens, David A. Ross) *The Black Sea Geology, Chemistry and Biology*, Oklahoma, American Association of Petroleum Geologists, volume 20, 353-363
- Bursa, Pınar (2010). *Antik Çağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*. İstanbul. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
- Busbecq, Ogiler Ghislain de (1939). *Türk Mektupları*. (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın). 39-40
- Calinescu, Adriana (1994). *The Art of Ancient Jewelry: An Introduction to the Burton Y. Berry Collection*. Bloomington, Indiana University Art Museum,
- Canaye, Philippe Seigneur de Fresne (1897). *Le Voyage du Levant*. M. H. Hauser, Paris, 50-51.
- Canby, Jeanny Vorys. (1969). Some Hitite Figurines in the Aegean. *Hesperia*, 38 (2) 141–149
- Carpenter, Rhys (1948). The Greek Penetration of the Black Sea. *American Journal of Archaeology*, 52 (1), 1-10
- Casson, Lionell (1967). *The Ancient Mariners*. 4.Baskı, New York, The McMillan Company,
- Caubet, Annie F. (2016). Gonur and the Ivory Road. *Transactions of Margiana Archaeological Expedition vol. 6 to the Memory of Prof. V. Sarianidi*, (Ed.: N. Dubova, Moskova, 356-360
- Cebeci Oğuz (2017). Harita ve Arşivlere Göre Küçükçekmece Gölü'nün Jeostratejik Konumu ve Tarih Boyunca Kent Planlamasındaki Önemi (Regio-XIV?). *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları. Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, (Ed.: Şengül G. Aydınğün), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 465-502.
- Chapman, J., Higham, T.; Slavchev, V.; Gaydarska, B.; Honk, N. (2006). The Social Context of the Emergence, Development and Abandonment of the Varna Cemetery, Bulgaria. *European Journal of Archaeology* 9 (2-3), 159-183
- Chernykh, Evgeny (1992). *Ancient Metalurgy in the USSR – The Early Metal Age*. Cambridge, Cambridge University Press,
- Chernykh, Evgeny (2008). The 'Steppe Belt' of stockbreeding Cultures in Eurasia during the Early Metal Age. *Trabajos de Prehistoria*, 65(2), 73-93

- Christov, Martin (2008). On the Age of some Gold Artefacts from the Kraishite Region in South-West Bulgaria. *Geoarchaeology and Archaeomineralogy Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008 Sofia, St. Ivan Rilski*, (Ed.:) R. I. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova), Sofia, s.219-221
- Cline, Eric (1991). Hitite Objects in the Bronze Age Aegean. *Anatolian Studies*, 41, 133-143, pl. XXI-XXVIII.
- Coates, John F. (1990). Pentekontors and Triereis Compared. (Ed. Harry E. Tzalas), 2nd *International Symposium on Ship Construction in Antiquity Proceedings*, Delphi, Hellenic Institute for the Preservation of Nautical Tradition, 111-116
- Collins, Billie Jean (2010). Hero, Field Master, King: Animal Mastery in Hitite Texts and Iconography. (Eds.: D. Counts, B. Arnold), *The Master of Animals in Old World Iconography*, Budapest. 61-74.
- Conolly, J. (1999). *The Çatalhöyük flint and obsidian industry: technology and typology in context* (British Archaeological Report International Series 787). Oxford, Archaeopress
- Cooper, L. (2006). *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*. New York, London:Routledge
- Coşkun, Yaşar (1972). Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVII, (3-4), 1-61.
- Coşkun, Yaşar (1979). *Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı Seçme Kap İsimleri*. Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Covel, J. (1892). Extracts from the Diaries of Dr. J. Covel (1670-1679). *Early Voyages and Travels in the Levant*. (Ed.: J. Theodore Bent), Londra, The Hakluyt Society. London, 1892, 174-176.
- Creasman, Pearce Paul; Doyle, Noreen (2010). Overland Boat Transportation during the Pharaonic Period: Archaeology and Iconography. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 2(3), 14-30
- Cressey, George B. (1958). Qanats, Karez, and Foggaras. *Geographical Review* 48, 27-44.
- Crow, James (1995). The Long Walls of Thrace. *Constantinople and its Hinterland*, (Ed.: Mango, C. – Dagron G.), Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993, Aldershot, 109–124.
- Crow, James; Bardill, J.; Bayliss, R. (2008). *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, Oxbow Book, Londra.

- Cuénod, Aurélie; Bray, Peter; Pollard, A. Mark (2015). The “Tin Problem” in the Prehistoric Near East: Further Insights from a Study of Chemical Datasets on Copper Alloys from Iran and Mesopotamia. *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 53 (1), 29-48,
- Cultrato, Massimo (2016). Undercurrents: Cultural Interactions between Southern Caucasus and Northern Aegean during the Early and Middle Bronze Age, *Aegean World and South Caucasus: Cultural Relations in the Bronze Age – International Workshop – September 23-25, 2016*, Tiflis, 49-61
- Curipeschitz, B. 1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul’a giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz’in Elçilik günlüğü. (Çev. Özdemir Nutku), Türk Tarih Kur. Yayını, II. Dizi, 25, Ankara 1977, 42, 48.
- Czebreszuk, Janusz (2007). Amber Between the Baltic and the Aegean in the Third and Second Millennia BC (An Outline Of Major Issues). *Between the Aegean and Baltic Seas Prehistory Across Borders Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe*, University of Zagreb, (Ed.: Galanaki Ioanna, Tomas Helena, Galanakis Yannis, Laffineur Robert), 11-14 April 2005, *Aegaeum* 27, s.363-370
- Czebreszuk, Janusz (2009). Ways of Amber in the Northern Pontic Area – An Outline of Issues, *Baltic Pontic Studies*, 14, 87-102
- Çalış-Sazıcı, Devrim (2002). *Troya Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk*. İstanbul, YKY.
- Çınaroğlu, Aykut; Çelik, Duygu (2010). *Atatürk & Alaca Höyük*, Ankara. Yüksel Proje Yayınları.
- Çulpan, Cevdet (1975). *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, VI. dizi, 16 (82), 137-138.
- Dagron, G. (2002). The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, (Ed.: Angeliki E. Laiou), Washington, Dumbarton Oaks, 393-461
- Danişmend, İsmail Hami (1948). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.
- Dardeniz, Gonca; Yıldırım, Tayfun (2018). Resuloğlu Erken Tunç Çağı Frit (?) ve Maden Buluntuları Üzerine Arkeometrik Çalışmalar. *33. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 349-357

- Darga, Muhibbe A. (1985). *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Darga, Muhibbe A. (1992), *Hitit Sanatı*. İstanbul, Akbank Yayınları.
- Darga, A. Muhibbe; Starke, Frank (2003). Eine Tonbulle mit Hieroglyphen-Luwischem Siegellabdruck aus Şarhöyük-Dorilaion, *Studia Troica*, 13: 161-164.
- De Boer, Jan G., (2007). Phantom-Mycenaeans in the Black Sea, *Talanta XXXVIII-XXXIX (2006-2007)*, 277-302
- De Graauw, Arthur (2017). *Ancient Ports and Harbours, Vol.I – List of Ancient Ports. 6th Edition*. <https://www.researchgate.net/publication/317759145> (Erişim tarihi: 22.04.2019),
- Dernschwam, Hans (1923). *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-55)*. Franz Babinger, München-Leipzig
- Deveciyan, Karakin (2006). *Türkiye 'de Balık ve Balıkçılık*. (Çev. E. Üyepazarcı) İstanbul, Aras yayıncılık,
- Dietrich, Oliver (2014). Learning from 'scrap' about Late Bronze Age hoarding practices. A biographical approach to individual acts of dedication in large metal hoards of the Carpathian Basin. *European Journal of Archaeology* , 17 (3), 468-486
- Dirimtekin, Feridun (1965). Bizans Keramikleri. *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, İstanbul, Yenilik Basımevi, 6, 83-96.
- Donlan, Walter (1985). The Social Groups of Dark Age, *Classical Philology*, 80(4) 293-308.
- Doorling Kindersley (2014). *The Train Book – The Definitve Visual History*. Dorling Kindersley, Londra
- Doumani, Paula Dupuy (2016). *Bronze Age Central Asia*. Oxford Handbook Online. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935413.001.0001/oxfordhb-9780199935413-e-15> (Erişim Tarihi: 27.05.2018)
- Dönmez, Şevket (2008). An Overview of the 2nd Millennium BC Cultures of the Central Black Sea Region in the Light of New Research. *TÜBA-AR XI*, 85-104
- Dönmez, Şevket (2014b). Early Bronze Age Metallurgy In Amasya Province, North - Central Anatolia. International Conference, *Problems Of Early Metal Age Archaeology Of Caucasus And Anatolia November 19-23, 2014 November 19-23, 2014*, (Ed.: Marine Kvachadze, Marina Puturidze, Nino Shanshashvili), Tiflis, 182-197

- Duman, Tamer; Keçer, Y. Mustafa; Ateş, Şerafettin; Emre, Ömer, Gedik; İbrahim, Karakaya, Durmaz, Ferdane; Olgun, Serap, Şeyda; Şahin, Hüdavendigar; Gökmenoğlu, Osman (2004). İstanbul Metropolü Batısındaki (Küçükçekmece-Silivri-Çatalca Yöresi) Kentsel Gelişme Alanlarının Yer Bilim Verileri. *Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, Özel Yayın Serisi 3*, Ankara. 4-44
- Duru, Refik (2003). *Unutulmuş Bir Başkent: Tilmen (A Forgotten Capital City: Tilmen)*. İstanbul. TÜRSAB Kültür
- Duru, Refik (2006). *Gedikli Karahöyük I. Anlara*, TTKY.
- Ediger, Vedat; Demirbağ, Emin; Ergintav, Semih; İnan, Sedat; Saatçılar, Ruhi (2018). Buzul Sonrası Marmara Denizi Taraçaları ve Su Değişim Dönemleri, *Maden Tetkik Arama Dergisi*, 157, (Kabul edilmiş ama henüz yayınlanmamış makale)
- Efe, Turan (2005). The Neolithization in inland Northwestern Anatolia. (Ed.: C. Lichter) *How did farming reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC*, (Proceedings of the International Workshop Istanbul, 20-22 May 2004; Byzas 2), İstanbul: Deutsches Archäologisches Institut, 107-116
- Efe, Turan (2007a). The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia. *Anatolian Studies*, 57, 47-64
- Efe, Turan; Türkteki, Murat; Fidan, E.; Sarı, D. (2014). Küllüoba Kazıları 2012. *KST* 35(2) 290-295.
- Eğilmez, A. Hakan; Kuruçayırli, Emre; Aydingün, G. Şengül; Albükrete Metin; Küçükali, Gülşen (2017). Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazıları Antik Çağ Su Temin Tünelleri. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea)*, (Ed.: Şengül Aydingün), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 193-216
- Ekiz, H. Hamdi (2012). M.Ö.2 Bin Hitit Dönemi İnsan ve Tanrı Heykelcikleri. *Kubaba: Arkeoloji- Sanat Tarihi- Tarih Dergisi* 20: 9-164. İzmir Nazar Matbaacılık
- Emre, Kutlu (1966). *Acemhöyük Seramiği/ The Pottery from Acemhöyük. Anadolu (Anatolia)*, X.
- Emre, Kutlu (1971). *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*. Ankara, Türk Tarih Kurumu

- Emre, Kutlu (1993). *New Lead Figurines and Moulds from Kültepe and Kizilhamza*. (Ed.: M. Mellink, B. Hrouda, T. Özgüç). *Nimet Özgüç'e Armağan*, Ankara, TTK., 169-167.
- Emre, Kutlu (1978). *Yanarlar – Afyon Yöresinde bir Hitit Mezarlığı – A Hitite Cemetery near Afyon*. Ankara, TTKY
- Emre, Kutlu; Çınaroğlu, Aykut (1993). A Group of Metal Hitite Vessels from Kınık-Kastamonu. *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 675-713.
- Engin, Atilla (2011). Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Orta Tunç Çağı Yapı Adak Eşyası. *Belleten*, 272, 19-49.
- Epstein, Claire (1985). Laden Animal Figurines from the Chalcolithic Period in Palestine. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 258, 53-62
- Erdem, Zeynep Koçel (2016). *Çanakkale Boğazı Antik Yerleşim Modelleri ve Yollar*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne verilen rapor.
- Erdoğan, Muzaffer (1956). Arşiv Vesikalarına göre İstanbul Baruthaneleri. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, 130-138.
- Ergintav Semih; Doğan Uğur; Gerstenecker, C.; Çakmak, R.; Belgen, A.; Demirel, H.; Aydın, C.; Reilinger, R. (2007). A Snapshot (2003-2005) of the 3D Post Seismic Deformation for the 1999, Mw=7.4 İzmit Earthquake in the Marmara Region, Turkey, by First Results of Joint Gravity and GPS Monitoring, *Journal Geodynamics*, 44, 1-18.
- Eriñç, Sırrı (1980). Jeokoloji Açısından İstanbul Yöresi, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 23, 279-290.
- Eriñç, Sırrı (2000). *Jeomorfoloji I*, Genişletilmiş 5. Basım, (Güncelleştirilenler: A. Ertek ve C. Güneysu), İstanbul, Der Yayınları
- Eriñç, Sırrı; Bilgin, Turgut (1956). Türkiye'de Drenaj Tipleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 7, 124-156.
- Eriş, K. Kadir; Çağatay, Namık (2008). Marmara Denizi'nde son Buzul Döneminden Günümüze Deniz Seviyesi Değişimleri. *İTÜ Dergisi/d Mühendislik*, 7(6), 13-23
- Erkul, Ercan; Stumpel, Harald; Pekşen, Ertan; Yas, Türker; Kaplanvural, İsmail; Barış, Şerif (2017). Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) Kazıları'nda Yapılan Jeofizik Araştırmalar. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları – Excavations*

- of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 135-142
- Erkut, Sedat E. (1983). Çiviyazılı Boğazköy Tabletlerine Göre Hititler Devrinde Demir. AÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Erkut, Sedat E. (1992). Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri. *Sedat Alp'e Armağan Kitabı*, 159-165.
- Erkut, Sedat E. (2014). Hititlerde Demir Üzerine Bazı Ayrıntılar. *Anadolu Kültür Tarihine Bir Bakış, Armağan Erkanal'a Armağan*, (Ed.: N.Çınardalı-Karaaslan, A.Yakut vd.), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 235-237
- Ertek, Ahmet Topçu. (2007). Küçükçekmece Gölü Havzasının Jeomorfolojisi. *İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) İstanbul Metropolitan Planlama (İMP) Doğal Yapı Grubu: Raporlar*, 1-56.
- Ertek, Ahmet Topçu; Erginal, Ahmet Evren (2006). Anthropogenetically Triggered Land Slides Factors of the Varyant Land Slide Area at Büyükçekmece. NW Turkey, *Zeitschrift für Geomorphologie* 50 (2), 177-191.
- Ertek, Ahmet Topçu; Kaya, Hakan (2001). Effect of the Natural Hazards About the Landscape of Büyükçekmece Lake. *Proceedings of the Fifth International Conference on the Mediterranean Coastal Environment, MEDCOAST*, 01, 385-394.
- Ertek, T. Ahmet; Kaya, Hakan (2017). Küçükçekmece Gölü Havzasının Jeomorfolojik Özellikleri. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları – Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 95-102
- Esencan, Tahsin (1946). Türk Topçuluğu ve Kaynakları*. Ankara, As. Fb. Basımevi
- Eyice, Semavi (1975). Bertrandon de la Broquiére ve Seyahatnâmesi (1432-1433). *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* IV. 85-126.
- Eyice, Semavi (1977/78). Tarihte Küçükçekmece. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (6-7), 57-123.
- Eyice, Semavi (1978). Tarihte Küçükçekmece. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 62 (341), 2-10.
- Faroqhi, Suraiya (1980). İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ – Rodoscuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 özel sayısı, 139-154

- Feinman, Gary M. (2017). Reframing Ancient Economies: New Models, New Questions. *Eurasia at the Dawn of History – Urbanization and Social Change*, (Ed.: Manuel Fernandez-Götz, Dirk Krausse), Cambridge, Cambridge University Press, 139-149
- Fıratlı, Nezih (1958). Müzeden ve İstanbul'dan Haberler. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 8, İstanbul, 29-32.
- Fıratlı, Nezih (1964). *Les stèles Funéraires de Byzance Gréco-Romaine*. Paris, A. Maison Neuve
- Fıratlı, Nezih (1965). İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri. *Belleten*, 114: (29) 263-328.
- Fıratlı, Nezih (1978). New Discoveries Concerning The First Settlement of Ancient İstanbul-Byzantium. *The Proceedings of the Xth. International Congress of Classical Archaeology*, Vol.I, Ankara, 565-574.
- Fine, John Van Antwerp (1983a). *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor, University of Michigan Press,.
- Fine, John Van Antwerp (1983b). *The Ancient Greeks: A Critical History*. Harvard. Belknap Press
- Fischer, Franz (1962). Keramik Hethitischer Zeit. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 93. 22-35
- Fischer, Franz. (1963). Die Hethitische Keramik von Boğazköy. Berlin. Gebr. Mann
- Fischl, Klára P.; Kiss, Viktória; Kulcsár, Gabriella; Szeverényi, Vajk (2013). Transformations in the Carpathian Basin around 1600 BC . *1600 – Cultural Change in the Shadow of the Thera-Eruption? – 4th Archaeological Conference of Central Germany October 14-16, 2011 in Halle* (Saale), Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle-Band 9, s.355-371
- Francfort, Henri-Paul (2003). La Civilisation de l'Asie Centrale à l'Âge du Bronze et à l'Âge du Fer. *De l'Indus à l'Oxus Archéologie de l'Asie Centrale – Catalogue de l'Exposition*, (Ed.: Osmund Bopearachi, Christian Landes, Christine Sachs), Montpellier, Bibliotheque Nationale de France, 29-59
- Francfort, Henri-Paul (2005). Observations sur la Toreutique de la Civilisation de l'Oxus, *Afghanistan Ancien Carrefour entre l'Est et L'Ouest*. (Ed.: Osmund Bopearachchi, Marie-Françoise Boussac), Turnhout, Brepols Publishers, 21-63
- Francfort, Henri-Paul (2016). How the Twins Met: Indus and Oxus Bronze Age Civilizations in Eastern Bactria: Shortughai Revisited Forty Years Later. (Ed.: N.

- A. Dubova), Trudy Margianskoj Arkheologicheskoy Ekspeditsii, Moskow, Starij Sad. 461-475
- French, David (1965). Recent Archaeological Research in Turkey-Surface Finds from Various Sites. *Anatolian Studies* 15, 1965, 34-39.
- French, David (2010). *Canhasan Sites 3: Canhasan I: The Small Finds*. British Institute at Ankara Monograph 45, Londra
- Friedrich, Walter L. (2013). The Minoan Eruption of Santorini around 1613 B.C. and its consequences. *1600 – Cultural Change in the Shadow of the Thera-Eruption? – 4th Archaeological Conference of Central Germany October 14-16, 2011 in Halle (Saale)*, Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle-Band 9, 37-48
- Friedrich, Walter L. ve Sorensen, Annette Hojen (2010). New light on the Ship Fresco from Late Bronze Age Thera. *Præhistorische Zeitschrift* 85(2), 243-257
- Furumark, Arne (1941a). *The Mycenaean Pottery. Analysis And Classification*. Stockholm, Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
- Furumark, Arne (1941b). *The Chronology Of Mycenaean Pottery*. Stockholm, Kungl. Vitterhets, historie och antikvitets akademien
- Furumark, Arne (1972a). *Mycenaean Pottery I: Analysis and Classification 2*. Svenska Institutet i Athen.
- Furumark, Arne (1972b). *Mycenaean Pottery II: Chronology*. Svenska Institutet i Athen
- Garelli, P.P. (1977). *Marchands et Tamkaru Assyriens en Cappadoce*. British Institute for the Study for Iraq, 39(1), London. 99-107
- Garner, Jennifer (2015). Bronze Age tin mines in central Asia. (Eds. : Andreas Hauptmann, Diana Modarressi-Tehrani), *Archaeometallurgy in Europe III – Proceedings of the 3rd International Conference Deutsches Bergbau-Museum Bochum June 29-July 1, 2011*, 135-143
- Garrison, Erwan G. (1998). *History of Engineering and Technology: Artful Methods*. New York, CRC Press,
- Genç, Elif (2008). Kastamonu Kınık Kazıları ve Yerleşimin Çevre Kültür Bölgeleri ile İlişkileri. (Ed.: D. Çelik, E. Genç), *Aykut Çınaroğlu'na Armağan / Studies in Honour of Aykut Çınaroğlu*, İstanbul, Ege Yayınları
- Genz, Hermann (2006). Geç Tunç Çağı'nda Levant Bölgesi'nde Zanaat ve Ticaret. *Uluburun Gemisi – 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, 375-382

- Genz, Hermann (2011). Foreign Contacts of the Hitites. *Insights into Hitite History and Archaeology*, (Ed.: Herman Genz, Dirk Paul Mielke), Colloquia Antiqua 2, Leuven, Peters, 301-331
- Gimbutas, Marija (1965). *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*. The Hague, Mouton & Co..
- Goldman, Hetty (1950). *Excavations at Gözlükule. Tarsus*. Princeton, Princeton University Press.
- Graham A. J. (1958). The Date of the Greek Penetration of the Black Sea. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, (5), 25-42
- Grant, Michael (1989). *The Rise of the Greeks*. Newyork. Barnes & Noble Books
- Greenfield, Haskel J. (2010). The Secondary Products Revolution: the Past, the Present and the Future. *World Archaeology*, 42(1), 29-54
- Grelot, Guillaume Joseph (1680). *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Paris. Foucault
- Guidoboni, Emanuela (1994). *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean Area up to the 10th century*, Roma, Istituto Nazionale di Geofisica
- Gunnerson, Charles G. ve Özturgut, Erdoğan (1974). The Bosphorus. (Eds.: Egon T. Degens, David A. Ross) *The Black Sea Geology, Chemistry and Biology*, Oklahoma, American Association of Petroleum Geologists, volume 20, 99-114
- Gutiérrez Neira, P.C.; Zucchiatti, A.; Montero-Ruiz, I.; Vilaça , R.; Bottaini , C.; Gener , M.; Climent-Font A. (2011). Late Bronze Age hoard studied by PIXE. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research B* (269), 3082–3086
- Guzman, Andrew T. (2013). *Overheated – The Human Cost of Climate Change*. Oxford University Press, New York
- Günbattı, Cahit (2014). *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları/The Letter Sent to Hurmeli King of Harsamna and The Kings of Kaniş*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, V/3, Ankara 2014.
- Günel, Sevinç (1999). *Panaztepe II – M.Ö. 2. Bin'e Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*. Ankara, TTKY
- Güterbock, Hans G. (1943). Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları. *Belleten*, VII, 26 273-293.

- Güterbock, Hans, G; Kendal, Timothy (1995). A Hitite Silver Vessel in the Form of a Fist. (Ed.: J. B. Carter, S. Morris) *In The Ages of Homer: A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, University of Texas Press, , 45-60.
- Haas, Volker (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*. Brill, Leiden.
- Habib, İrfan (2002). *The Indus Civilization – Including Other Copper Age Cultures and History of Language till c. 1500 BC*. New Delhi, Tulika Books
- Hall, Mark A. (2016). Board Games in Boat Burials: Play in the Performance of Migration and Viking Age Mortuary Practice. *European Journal of Archaeology*, 19(3), 439-455.
- Hansen, James (2007). Climate Catastrophe. *New Scientist*, 2614, 30-34
- Harding, A. F. (2000). *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge, Cambridge University Press,
- Harmankaya, Savaş Nazım (1995). Kozman Deresi Mevkii (Şarköy, Tekirdağ) Maden Buluntuları. Halet Çambel için Prehistorya Yazıları / Readings in Prehistory, Studies Presented to Halet Çambel. G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (Ed.:, İstanbul, Graphis, 217-254.
- Harmankaya, Savaş; Erdoğan, Burçin (2002). *Türkiye Arkeoloji Yerleşmeleri, Tay Projesi, İTÇ 4a-b*. İstanbul, Ege Yayınları.
- Haustein, Mike; Gillis, Carolle; Pernicka, Ernst (2010). Tin Isotopy- A New Method for Solving Old Questions. *Archaeology*, 52, 816-852
- Hawkins, John David (1998). Tarkasnawa King of Mira: “Tarkondemos”, Boğazköy Sealings and Karabel. *Anatolian Studies* 48, 1-31
- Hawkins, John David (2006). Tudhaliya the Hunter. *PIHANS 103*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, 49-76
- Hawkins, J.D.; Easton, D. (1996). A Hieroglyphic Seal from Troya. *Studia Troica* 6, 111-118
- Heinhold-Krahmer, Susanne. (1977). *Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den Hethitischen Quellen*. Heidelberg, Universitätsverlag Winter GmbH.
- Herbord, T. Suzanne (2005). *Die Prinzen und Beamtsiegel der Hethitischen Grossreichszeit auf Tonbullen aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa*. Boğazköy-Ḫattuša XIX, Ergebnisse der Ausgrabungen 19. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

- Heredotos (1991). *Herodot Tarihi*. (Çev. Müntekim Ökmen), 3.Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi
- Heyd, Volker; Aydıngün, Şengül; Güldoğan, Emre (2010). Geophysical Applications for ITA 2008 The Example of the Selimpaşa Höyük. 25. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 553-570.
- Heyd, Volker; Aydıngün, Şengül; Güldoğan, Emre (2016). Kanlıgeçit–Selimpaşa – Mikhalich and the Question of Anatolian Colonies in Early Bronze Age Southeast Europe. *Of Odysseys and Oddities*, Oxford- Philedelphia, 169-202.
- Hiebert, Frederik T (2003). The Kopet Dag Sequence of Early Villages in Central Asia. *Paléorient*, 28(2), 25-42
- Hill, D. (1997). *A History of Engineering in Classical and Medieval Times*. New York, Psychology Press
- Hirschfield, Nicolle E. (2006). Uluburun Batığı'nda Ele Geçen Kıbrıs Keramiği. (Ed.: U.Yalçın, C.Pulak, R.Slotta), *Uluburun Gemisi 3000 yıl önce Dünya Ticareti*, Bochum.
- Hobbs, J. S. (1847). *New Sailing Directions fort he Dardanelles, Sea of Marmara, Bosphorus, Black Sea, and the Sea of Azov*. London, Kirkaldy & Hobbs,
- Hodge, A. T. (2002). *Roman Aquaducts & Water Supply*. London, Duckworth
- Hovasse, Raymond (1927). Yarımburgaz Mağarası - La Grotte de Yarım Bourgas. *Darülfunun Fen Fakültesi mecmuası* 5. sene, (1), 1-19-(Fransızca), 396-422. (Türkçe), ayrıca Obruk dergisi, (2013) (6), 12-26;
- Hubbard, G. D. (1932). Turkish Grottes of Yarım Burgaz. *Pan-American Geologist*, LVII, 321-328, lev. XVII-XIX.
- Hüryılmaz, Halime (2009). Gökçeada-Yenibademli Höyük 2008 Yılı Kazıları. *Kazi Sonuçları Toplantısı*, XXXI/III, 231-246.
- Ivanova, Maria (2007). The Chronology of the Maikop Culture in the North Caucasus: Changing Perspectives. *Aramazd. Armenian Journal of Near Eastern Studies* 2, 7-39
- Ivanova, Maria (2012). Perilous Waters: Early Maritime Trade Along the Western Coast of the Black Sea (fifth millennium BC). *Oxford Journal of Archaeology* · November 2012, 339-365
- Ivanova, Mariya (2013). *The Black Sea and the Early Civilizations of Europe, the Near East and Asia*. New York, Cambridge University Press

- İnandık, Hamid (1965). *Türkiye Gölleri (Morfolojik ve Hidrolojik Özellikler)*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Jablonka, Peter (2003). The Link Between the Black Sea and the Mediterranean since the End of the Last Ice Age: Archaeology and Geology. *Troya and the Troad - Scientific Approaches* (Ed.: Gunther A. Wagner Ernst Pernicka Hans-Peter Uerpmann), 77-94
- Jablonka, Peter (2016). Beyond the Citadel: A Map of Greater Early Bronze Age Troy. *Early Bronze Age Troy – Chronology, Cultural Development, and Interregional Contacts, Studia Troica Monographien 8*, (E.: Ernst Pernicka, Charles Brian Rose, Peter Jablonka), Bonn, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 61-74
- Janin, Raymond (1964). *Constantinople Byzantine*. Paris, Institut Français d'Etudes Byzantines
- Jireček, Constantin Josif (1877). *Die Heerstrasse Von Belgrad Nach Constantinopel und Balkanpasse*. Tıpkı Basım: 2016. Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Jones, Glenn A. (1994). A New Hypothesis for the Holocene Appearance of Coccolithophores in the Black Sea, *The Holocene*, 4 (2) 193-197
- Kaniuth, Kai (2007). The Metallurgy of the Late Bronze Age Sapalli Culture (Southern Uzbekistan) and its Implications for the 'Tin Question'. *Iranica Antiqua*, XLII, 23-40
- Kaniuth, Kai (2010). Long distance imports in the Bronze Age of Southern Central Asia: Recent finds and their implications for chronology and trade. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 42, Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien-Abteilung, Berlin, 3-22
- Kansu, Şevket Aziz (1960). Türk Tarih Kurumu 1959 yılı Çalışma Raporu. *Bulleten*, XXIV, (96), 708-709.
- Kansu, Şevket Aziz (1963). Marmara Bölgesi ve Trakya'da Prehistorik İskan Tarihi Bakımından Araştırmalar. *Bulleten*, XXVII, (108), 658-660.
- Kansu, Şevket Aziz (1965). Sur mes Recents Trouvailles Préhistoriques aux Alentours d'İstanbul et en Thrace Turque. *VI. Congresso Internazionale della Scienze Preistoriche et Protoistoriche*, Vol II, Roma.
- Kansu, Şevket Aziz (1966). Haberler-Kazılar ve Marmara ve Trakya Bölgesinde Tarih Öncesi Araştırmaları. *Bulleten*, XXX/119: 491-492

- Kansu, Şevket Aziz (1972). Yarımburgaz (Küçükçekmece-İstanbul) Mağarasında Türk Tarih Kurumu adına yapılan Prehistorya Araştırmaları. *VII. Türk Tarih Kongresi (25-29 Eylül 1970), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, I, 22-32.
- Kaptan, Ergun (2012). Göltepe'den Özgün Bir Buluntu. (Ed.: A.A. Akyol ve K. Özdenir) *Türkiye'de Arkeometrinin Uluçınarları Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan*, İstanbul, Homer Kitapevi, 247-252
- Karageorgis, Vassos (2000). *Ancient Art from Cyprus: The Cesnola Collection in the Metropolitan of Art Museum*. New York, Metropolitan of Art Museum Publication.
- Karageorgis, Vassos (2002). *Early Cyprus – Crossroads of the Mediterranean*, Getty Publications, Los Angeles
- Karnes, Thomas L. (2009). *Asphalt and Politics – A History of the American Highway System*. McFarland & Company, North Carolina
- Karul, Necmi (2009). Kuzeybatı Anadolu'da Anahatlarıyla Neolitik-Kalkolitik Dönemler. *Haberler* (28), 1-7.
- Karul, Necmi (2010). Tarihöncesi İstanbul. *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, NTV yayınları, 23-43.
- Karul, Necmi (2012). The Emergence of Neolithic Life in South and East Marmara Region. (Ed.: R. Krauss), *Beginnings - New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin, Menschen – Kulturen – Traditionen Studien aus den Forschungsclustern des Deutschen Archäologischen Instituts*, 57-65.
- Karul Necmi (2015). İstanbul'daki Tarihöncesi Araştırmalara Genel Bakış, İst-Ya Silivri, 13-24
- Kaya, Hakan (1999). Morfodinamik Süreçlere Dayanarak 1/50,000 Ölçekli İstanbul İli ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası (Büyükçekmece Paftası) ve Açıklaması, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kayan, İlhan (2012). Kuvaterner'de Deniz Seviyesi Değişimleri. *Kuvaterner Bilimi*, Ankara Üniversitesi Yay. 350, Ankara, 59-78.
- Keel, O. ve Uehlinger, C. (1998). *Gods, Goddesses and Images of God in Ancient Israel*. Minneapolis: Fortress Press.
- Kenoyer, Mark Jonathan (1991). The Indus Valley Tradition of Pakistan and Western India. *Journal of World Prehistory*, 5 (4), 331-385

- Keskin, Levent (2011). Anadolu'da Ele Geçen Halka İdoller: Tipolojik ve Kronolojik bir Değerlendirme. *Anadolu / Anatolia* 37, 195-222
- Kiss, Viktoria (2007). Contacts Along the Danube: A Boat Model from the Early Bronze Age. *Between The Aegean And Baltic Seas Prehistory Across Borders Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11-14 April 2005, Aegaeum* 27, (Ed.:) Galanaki Ioanna, Tomas Helena, Galanakis Yannis, Laffineur Robert, 119-129, XXIII-XXVI
- Kiss, Viktoria (2012). Middle Bronze Age Encrusted Pottery in Western Hungary. *Archaeolingua, Varia Archaeologica Hungarica*,
- Kızıltan Zeynep (2010). *Marmaray Metro Projesi Kapsamında Yapılan, Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar Kazıları, İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray –Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 5-6 Mayıs 2008; 1-16. İstanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yayınları.
- Kızıltan Zeynep (2014). Marmaray-Metro Projesi Kurtarma Kazıları: Yenikapı-Sirkeci ve Üsküdar İstasyonları Arkeoloji Çalışmaları ve İstanbul'un Sekiz Bin Yılı. *Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü, Marmaray*, Gama Holding, 54-76.
- Klengel, Horst (2006), Basra Körfezinden Akdeniz'e: Eski Yakın Doğu'da Ticaret, *Uluburun Gemisi – 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. Bochum, Deutches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, 369-374
- Knapp, Bernard (2013). *The Archaeology of Cyprus: from Earliest Prehistory Through the Bronze Age*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kocacan, Harun Reşit (1337=1921). Bir Mağara Nasıl Tetkik Olunur?. *Tedrisat Mecmuası*, 61, 12-18.
- Koçu, Reşat Ekrem (1953). İkinci Sultan Mahmud'un Günlük Hayatı ve Abdülhak Molla. *Tarih Dünyası*, 37, 1523.
- Koçu, Reşat Ekrem (1960). Baruthane Maddesi. *İstanbul Ansiklopedisi*. IV, 2130-2131
- Koçu, Reşat Ekrem (1963). Büyükçekmece Maddesi. *İstanbul Ansiklopedisi*. VI, 3220
- Kohl, Philip L. (2007). *The Making of Bronze Age Eurasia*. Cambridge University Press,
- Kohl, Philip L. (2009). The Maikop Singularity - The Unequal Accumulation of Wealth on the Bronze Age Eurasian Steppe?, *Social Complexity in Prehistoric Eurasia_ Monuments, Metals and Mobility*,(Ed.:) Hanks Bryan K., Katheryn M. Linduff, Cambridge, Cambridge University Press, 91-106

- Komnena, Anna, (1928). *The Alexiad*. (Eng. Trans. E. A. Dawes), Byzantine Series, London
- Koral, Hayrettin (1998). Küçükçekmece-Çatalca Dolaylarında Trakya Havzası Doğusunun Jeolojisi ve Gelişimi: Yeni Bulgular. *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilimleri Dergisi*, 11, 27-36.
- Koral, Hayrettin (2007). Sea-Level Changes Modified The Quaternary Coastal Lines in the Marmara Region, Nw Turkey: What About Tectonic Movements?. *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement*, Yanko-Hombach, V., Gilbert, A., Panin, N. ve Dolukhanov, P., (Eds)., New York, Springer-Verlag, 571-601.
- Korfmann, Manfred (1996). Troya-Ausgrabungen 1995. *Studia Troica*, 6, 1-63.
- Korfmann, Manfred (2001a). Troya M.Ö. 2. ve 3. Bin Yılda Ticaretin Kesişme Noktası. *Troya Düş ve Gerçek*, İstanbul, Homer Kitapevi, 355-368
- Korfmann, Manfred (2002a). Die Troyanische Hochkultur (Troya VI und VIIa). (Ed.. M. Kormann), Traum und Wirklichkeit Troya, Bonn, 345-354.
- Korfmann, Manfred (2002b). Der prahistorische Siedlungshügel Hisarlık. (Ed.: M. Kormann), Traum und Wirklichkeit Troya, Bonn, 395-414.
- Koşay, Hamit Zübeyr (1938). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936 daki Çalışmalara Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara, TTK
- Koşay, Hamit Zübeyr; Akok, Mahmut (1950). Amasya Mahmatlar Köyü Definesi, Raporlar. *Belleten*, (1950). XIV: 481-485, Lev. XXXV-XLII.
- Koşay, Hamit, Zübeyr (1951). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1937-1939 daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara, TTK Yayınları
- Koşay, Hamit Zübeyr; SPERLING, Jerome (1936). *Troad' da dört yerleşme yeri, Ballıdagi, EskiHisarlık, Karatepe, Kumtepe*. İstanbul, Devlet Basımevi.
- Koşay, Hamit Zübeyr; Akok, Mahmut (1966). *Alacahöyük Kazısı 1940-1948'deki Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara, TTK yayınları
- Koşay, Hamit Zübeyr; Akok Mahmut. (1973a). Alaca Höyük Kazısı 1972 Çalışmaları. *Belleten XXXVIII*, Sayı 147,s. 428-430.

- Kozal, Ekin (2016). Cypro-Anatolian Connections in the 2 nd Millenium BC. (Ed.: L. Summerer, H. Kaba). *The Nortern Face of Cyprus, New Studies in Cypriot Archaeology and Art*, İstanbul, Ege yayınları. 51-64
- Kökten, İsmail Kılıç (1963). İstanbul batısında Eskitaş (Paleolitik) Devrine Ait Yeni Buluntular. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XX, (1-2), 277-278.
- Körpe, Reyhan (2011). Antik Çağlarda Çanakkale Bölgesinde Tarım. *Çanakkale Tarım Sempozyumu-Dünü, Bugünü, Geleceği*, bildiriler kitabı, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi, 113-124
- Körpe, Reyhan ve Yavuz, Mehmet Fatih (2014). Eski Çağlarda Gelibolu Yarımadası'nın Limanları. (Eds.: Sabine Ladstätter – Felix Pirson – Thomas Schmidts). *Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, İstanbul, Ege Yayınları, 417-436
- Kristiansen, Kristian; Larsson, Thomas B. (2005). *The Rise of Bronze Age Society - Travels, Transmissions and Transformations*, Cambridge, Cambridge University Press
- Kristiansen, Kristian (2016). Interpreting Bronze Age Trade and Migration, *Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean*, (Ed.: Evangelia Kiriati, Carl Knappett), Cambridge University Press, 154-181
- Kritobulos (1328 = 1912), *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, (Çev. Karolidis Efendi), İstanbul. yeni harflerle baskısı, (Haz. Muzaffer Gökman), İstanbul 1967
- KUB (Serisi), Keilschrifturkunden aus Bogazköi-Berlin
- Kulakoğlu, Fikri (1999). Late Hitite Sculpture from the Şanlıurfa Region. *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan XII*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 167-181
- Kulakoğlu, Fikri (2001). Şanlıurfa Bölgesinde Yeni Keşfedilen M.Ö. I. Binyıl Heykeltraşlık Eserleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 2001(2), 27-34
- Kulakoğlu, Fikri (2010). Kültepe-Kaniş Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi, (Ed.: F. Kulakoğlu, S. Kangal), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş- Karumu, Asurlular İstanbul'da*, İstanbul, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları,
- Kulakoğlu, Fikri (2014). Kanesh after the Assyrian Colony Period: Current Research at Kültepe and the Question of the End of the Bronze Age Settlement. *Current Research at Kültepe-Kanesh: An Interdisciplinary and Integrative Approach to*

Trade Networks, Internationalism and Identity, (Ed.: L. Atıcı, F. Kulakoğlu, G. Barjamovic, A. Fairbairn, Atlanta, Lockwood Press, 85-94

- Külzer, Andreas (2008a). *Ostthrakien (Eurōpē)*. (ÖAW, phil.-hist. Kl., Denkschriften 369), Wien.
- Külzer, Andreas (2008b). *Tabula Imperii Byzantini 12 Osttrakien (Eurōpē)*. Viyana, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Külzer, Andreas (2010 b). Die Thrakische Propontis küste Beobachtungen Zum Siedlunbyzantinischer Zeit. *Kölner Jahrbucj*, 43, 429-441
- Külzer, Andreas (2011). La Cité de Visoi qui moult estoit bone et fort. Zur Geschichte der ostthrakischen Stadt Vize / Bizyē in byzantinischer Zeit. *Bulgaria Mediaevalis*, 2, 195–207.
- Külzer, Andreas (2012). Byzantinische Festungen im Grenzgebiet der thrakischen Provinzen Eurōpē und Haimimontos. *Bulgaria Mediaevalis* 3, 3–20.
- Külzer, Andreas (2016a). Die Thrakische Chersones als Geschichts- und Wirtschaftsraum in früh byzantinischer Zeit. *Eleventh International Congress of Thracology* (Sayar, M. (Ed.:, (İstanbul 8th–12th November 2010.) İstanbul, 407–424.
- Külzer, Andreas (2016b). Bizans İç Savaşları Sürecinde Constantinopolis Kuşatmaları. *Byzantion'dan Constantinopolis'e, İstanbul Kuşatmaları*, (Ed.: M. Arslan, T. Kaçar), İstanbul, 161–182.
- Külzer, Andreas (2018). Antik Çağ ve Erken Ortaçağ'da Doğu Trakya tarihi, The History of Eastern Thrace in Late Antiquity and the early Middle Ages. (Ed.: Ş. Aydınğün, Y. Benli, A. Enez), *Bütün Yollar Avcılar'dan Geçer, 15-16 Mart 2018*, Avcılar, İstanbul, 243-262.
- Labaree, Benjamin W. (1957). How the Greeks Sailed into the Black Sea. *American Journal of Archaeology*, 61 (1), 29-33
- Lamb, Winfred (1937). Excavations at *Kusura* Near Afyon Karahisar. *Archaeologia* 86 1–64, 15–30.
- Lamb, Winfred (1938). Excavations at *Kusura* near Afyon Karahisar. *Achaeologia*, LXXXVII, 217-273
- Lambeck, Kurt (1990). Late Pleistocene, Holocene and Present Sea-Levels: Constraints on Future Change. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology (Global and Planetary Change Section)*, 89, 205-217

- Lamberg-Karlowsky, C. C. (2013). The Oxus Civilization. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad Autónoma de Madrid*, (CuPAUAM), 39, 21-63
- Lansberger, Benno (1929). Rezension zu: G.Driver Studies in Cappadokian Text. (*ZA*) *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 38, 217-232; 275-280.
- Lee, James R. (2009). *Climate Change and Armed Conflict – Hot and Cold Wars*. New York, Routledge
- Leshtakov, Krassimir P. (2009). The Second Millennium BC In The Northern Aegean And The Adjacent Balkan Lands: Main Dynamics Of Cultural Interaction. *Acts of the International Symposium «Greeks and Thracians along the Coast and in the Hinterland of Thrace During the Years before and after the Great Colonization» Thasos, 26-27 September 2009*, (Ed.: Ζήσης Ι. Μπόνιας και, Jacques Y. Perreault, 53-82
- Lloyd, Seton, Mellaart, James (1965). *Beycesultan-II. Middle Bronze Age Architecture and Pottery*. Londra, British Institute at Ankara,.
- Lolos, G. (2008). *Via Egnatia / Egnatia Odos*. Atina, Olkos Editions
- Loon, Maurits Nanning Van (1973). *First Results of the 1972 Excavations at Tell Selenkahiye*. *Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, 27. 165-185.
- Loon, Maurits Nanning Van (1977). First Results of the 1974 and 1975 Excavations at Selenkahiye Near Meskene.” *Annales Archeologiques Arabes Syriennes* 27, 165-185.
- Luschan, Felix Von (1943). *Ausgrabungen in Sendschirli V:Die Kleinfunde von Sendschirli*. Berlin: Staatliche Museen zu Berlin.
- Lyonnet, Bertille (1997). *Prospections Archéologiques en Bactriane Orientale (1974-1978) – Volume 2 – Céramique et Peuplement du Chalcolithique à la Conquête Arabe*. Paris, Ministère des Affaires Etrangères
- Lyonnet, Bertille (2005). Another Possible Interpretation of the Bactro-Margiana Culture (BMAC) of Central Asia: The Tin Trade. *South Asian Archaeology Volume I Prehistory*, (Ed.: Catherine Jarrige, Vincent Lefèvre), Paris, Ministère des Affaires étrangères Direction générale de la Coopération internationale et du Développement Sous-direction des Sciences sociales et de l'Archéologie, 191-200
- Mahmud, Raif Efendi (1798). *Tableaux des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman*. Istanbul, Imprimerie du Génie

- Makaroğlu, Özlem (2017). Küçükçekmece Lagününün Çevre Menyetizması ve Paleoiklimsel Yorumu. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları (Bathonea)*, (Ed.: Şengül Aydıngün), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul:103-110.
- Manning, Sturt W.; Höflmayer, Felix; Moeller, Nadine; Dee, Michael W.; Ramsey, Christopher Bronk; Fleitmann, Dominik; Higham, Thomas; Kutschera, Walter; Wild, Eva Maria (2014). Dating the Thera (Santorini) Eruption: Archaeological and Scientific Evidence Supporting a High Chronology. *Antiquity* 88, 1164-1179
- Mansel, Arif Müfit (1957). İstanbul Tersanesinde Bulunan Bir Lahit ve Bir İstanbul Lahitler Grubu Hakkında Araştırmalar. *Belleten*, XXI, (83), 395-427.
- Mansel, Arif Müfit; Ogan, Aziz (1942). Rhegion-Küçükçekmece Hafriyatı 1940/41 Çalışmalarına Ait İlk Rapor, (Fouilles de Rhegion-Küçükçekmece Rapportpréliminaire sur lestravaux 1940/41). *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, VI, (21- 22), 1-36.
- Marchetti, Nicolo (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian Excavations At Taşlıgeçit Höyük. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 297-310.
- Maricevic, D.; Sofaer, J. (2018). Creativity in Middle and Late Bronze Age Bird-Shaped and Bird-Ornamented Ceramic Objects in the Carpathian Basin and the Lower Danube Region. (Eds.: Bender Jørgensen, J. Sofaer, M. Stig Sørensen), *Creativity in the Bronze Age: Understanding Innovation in Pottery, Textile, and Metalwork Production*, Cambridge: Cambridge University Press, 177-190
- Marinatos, Nanno (2015). *Akrotiri Thera and the East Mediterranean*. Atina, Militos
- Marthari, Marisa (2017). Aspects of Pictorialism and Symbolism in the Early Bronze Age Cyclades: a Frying Pan with Longboat Depiction from the New Excavations at Chalandriani in Syros. *TEPΣΙΣ - Studies in Mediterranean Archaeology in Honour of Nota Kourou*, (Ed.: Vicky Vlachou, Anastasia Gadolou), Brüksel, CReA-Patrimoine, 147-160
- Matthaus, Hartmut (2006). Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri. *Uluburun Gemisi – 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, Deutches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, 335-368
- McGeehan-Liritzis, V. ve Taylor, J. W. (1987). Yugoslavian Tin Deposits and the Early Bronze Age Industries of the Aegean Region. *Oxford Journal of Archaeology*, 6 (3), 287-300
- McGrail, Sean (2001). *Boats of the World – From the Stone Age to Medieval Times*. Oxford, Oxford University Press,

- McGrail, Sean (2014). *Early Ships and Seafaring – European Water Transport*. South Yorkshire, Pen and Sword Books Ltd.
- McHugh, Cecilia M.G.; Gurung, Damayanti; Giosan, Liviu; Ryan, William B.F.; Mart, Yossi; Sancar, Ümmühan; Burckle, Lloyd; Çağatay, M. Namık (2008). The Last Reconnection of the Marmara Sea (Turkey) to the World Ocean: A Paleoceanographic and Paleoclimatic Perspective. *Marine Geology*, 255, 64-82
- Mellart, James (1966). *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*. Beirut, Khayats
- Meller, Harald; Bertemes, François; Bork, Hans-Rudolf; Risch, Roberto (2013). Preface of the Editors. *1600 – Cultural Change in the Shadow of the Thera-Eruption? – 4th Archaeological Conference of Central Germany October 14-16, 2011 in Halle (Saale)*, Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle- 9, 9-15
- Mellink, Machteld J. (1956). *A Hitite Cemetery at Gordion*. Pennsylvania, University Museum, University of Pennsylvania
- Mellink, Machteld J.; Strahan, Donna (1998). *The Bronze Figurine from Troya Level VIIa*. *Studia Troica* 8: 141–49.
- Meriç, Engin; Nazik, Atike; Avşar, Niyazi; Alpar, Bedri; Ünlü, Selma, Gökaşan, Erkan (2009). Kuvaterner’de Olası Marmara Denizi-İznik Gölü Bağlantısının Delilleri: İznik Gölü (Bursa-KB Türkiye) Güncel Sedimanlarındaki Ostrakod ve Foraminiferlerin Değerlendirilmesi. *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, 22(1), 1-19
- Meriç, Engin; Algan, Oya (2007). Paleoenvironments of the Marmara Sea (Turkey) Coasts from Paleontological and Sedimentological Data. *Quaternary International*, 167-168, 128-148
- Michel, Cécile (2004). The Perdum-Mule, a Mount for Distinguished Persons in Mesopotamia during the First Half of the Second Millennium BC. *PECUS: Man and Animal in Antiquity; Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9-12, 2002*, (Ed.: B. Santinello Frizell), Rome, Swedish Institute, 190-200
- Migne, Jacques Paul (1875). *Patrologia Graecae*, CXIV, Kitap I, süt.449, paragraf 17.
- Monroe Christopher M. (2007). Vessel Volumetrics and the Myth of the Cyclopean Bronze Age Ship. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt.50, sayı.1, ss.1-18
- Montague, Lady Mary Wortley (1934). *Letters. Londra*, (Dent bsk.)

- Morrison, Kathleen D.; Junker, Laura L. (2002). *Forager-Traders in South and Southeast Asia - Long-Term Histories*. Cambridge University Press, Cambridge
- Mountjoy, Penelope A. (1985). The Mycenaean Pottery. *The Archaeology of Cult: The Sanctuary at Phylakopi*, (Ed.: Colin Renfrew), BSA, 18: 151-208.
- Mountjoy, Penelope A. (1986). *Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification*. Gothenburg, Aström.
- Mountjoy, Penelope A. (1993). *Mycenaean Pottery: An Introduction*. Oxford, Oxford University Committee for Archaeology
- Mörner, Nils-Axel; Lind, Bob G. (2015). Long-Distance Travel and Trading in the Bronze Age: The East Mediterranean-Scandinavia Case. *Archaeological Discovery*, 3, 129-139
- Muhly, James D. (1985). Sources of Tin and the Beginnings of Bronze Metallurgy. *American Journal of Archaeology*, 89(2), 275-291
- Muscarella, Oscar White (1974). *Ancient Art: The Norbert Schimmel Collection*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz,
- Muscarella, Oscar White (2003). The Central Anatolian Plateau: The Tombs of Alaca Höyük. *Art of the First Cities – The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, (Ed.: Joan Aruz, Ronald Wallenfels), New Haven, Londra, Yale University Press, 277-288
- Müller-Wiener, Wolfgang (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. (Çev. Ülker Sayın) İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Müller-Karpe, A. (2002). Orta Hitit ve Büyük İmparatorluk Dönemleri Çanak Çömleği. *Hititler ve Hitit İmparatorluğu – 1000 Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst – und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 502-505
- Müller-Karpe, A. (2003). Die Stele von Altınyayla. *Studies Presented to Ufuk Esin, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 313-319
- Nessel, Bianka; Pernicka, Ernst; Brüggemann; Gerhard (2015). Tin Isotopes and the Sources of Tin in the Early Bronze Age Unetice Culture. *Proceedings of the XV Congreso Internacional Sobre Patrimonio Geológico y Minero. XIX Sesión Científica de Sedpym*, Logrosan 2014, 1-20
- Neumann, Jehuda (1986). Wind and Current Conditions in the Region of the “Windy Ilion” (Troy). *Archäologischer Anzeiger*, 345-363
- Nielsen, Ebbe H. (2014). A Late Bronze Age Tin Ingot from Sursee-Gamma Inseli (Kt. Luzern). *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 44, 177-193

- Niemeier, Wolf Dietrich (1998). The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples, Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. *In Honor of Professor Trude Dothan* (Ed.: Dothan, Trude Krakauer, Gitin, Seymour, Stern, Ephraim, Mazar, Amihay,). Kudüs, Philip and Muriel Berman Center for Biblical Archaeology, Üniversitah ha-‘Ivrit bi-: 17-65.
- Ogan, Aziz (1939). Regium Hafriyatı. *Belleten*, III (11/12), 436-445.
- Ohshiro, M. A. (2000). Study of Lapis Lazuli in the Formative Period of Egyptian Culture: An Approach in Terms of Culture Contact. *Orient* 35, 60-74
- Olson, B. Donald; Kourafalou, H. Vassilik; Johns, E. William; Samuels, Geoff; Venezian, I Milena (2007). Aegean Surface Circulation from a Satellite-Tracked Drifter Array. *Journal of Physical Oceanography*, 37, 1898-1917
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst*. Bonn, Rudolf Habelt Verlag,
- Osten, Von der Hans Henry (1937). The Alişar Hüyük Seasons of 1930-32 Part II. Chicago, OIP XXIX
- Otay, Emre N. ve Özkan, Şafak (2005). İstanbul Boğazı Risk Haritası. 5. *Ulusal Kıyı Mühendisleri Sempozyumu sunumu, Bodrum*. Yayınlanmamış bildiri. (Erişim tarihi: 02.04.2019) www.ce.boun.edu.tr/otay/SeaAccident/Otay&Ozkan2005.pdf [2]
- Öz, Tahsin (1949). *Selim III.'ün Sırkâtibi Tarafından Tutulan Rûznâme, Tarih Vesikaları Dergisi*, III (13), 26-35, 102-116, 183-199
- Özdoğan, Mehmet (1986). . Anadolu Araştırmaları – Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı. İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 51-66, Pl I-V
- Özdoğan, Mehmet (1988). 1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (II), 157-174.
- Özdoğan, Mehmet (1991). 1989 Yılı Marmara Araştırmaları ve Toptepe Kazısı. *KST*, XII/1:345-375.
- Özdoğan; Mehmet (1998). Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya’da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları. *TÜBA-AR*, 63-93.
- Özdoğan, Mehmet (2003). The Black Sea, the Sea of Marmara and Bronze Age Archaeology: An Archaeological Predicament. *Troya and the Troad*, Berlin, Heidelberg: 106-120.

- Özdoğan, Mehmet (2011). Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans. *Current Antropology*, 52 (4), 415-430.
- Özdoğan, Mehmet (2013). Neolithic Sites in the Marmara Region, Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar. (Eds.: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Peter Huniholm), *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, Northwestern Turkey and Istanbul*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 167-269
- Özdoğan, Mehmet; Koyunlu, Alparslan (1986). Yarımburgaz Mağarası, 1986 Yılı Çalışmaları. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 4-14.
- Özdoğan, Mehmet; Miyake, Y.; Özbaşaran-Dede, Nilgün (1991). An interim Report on the Excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace. *Anatolica*, 17, 59–121.
- Özdoğan, Mehmet; Gatsov, I. (1998). The Aceramic Neolithic Period in Western Turkey and in the Aegean. *Anatolica*, XXIV, 209-232.
- Özgüç, Tahsin; Temizer, Raci (1993). The Eskiyaapar Treasure. *Nimet Özgüç'e Armağan - Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors*, (Ed.: Machteld J. Mellink, Edith Porada, Tahsin Özgüç), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 612-628
- Özgüç, Nimet (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Gurubu – The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe*. Ankara, TTKY
- Özgüç, Nimet (1966). Acemhöyük Kazıları. *Anadolu/ Anatolia*, 10: 53-98.
- Özgüç, Nimet; Özgüç, Tahsin (1949). *Kültepe Kazısı Raporu*. Ankara, TTKY, V.10.
- Özgüç, Tahsin; Özgüç, Nimet (1950). *Ausgrabungen in Kültepe 1948*. Ankara, TTKY
- Özgüç, Tahsin; Özgüç, Nimet (1953). *Ausgrabungen in Kültepe 1949*. Ankara, TTKY
- Özgüç, Tahsin (1959). *Kültepe- Kanis II, New Researches at the Trading Center of the Assyrian Trade Colonies*. Ankara, TTKY
- Özgüç, Tahsin (1986a). *Kültepe- Kanis II, New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*. Ankara, TTKY
- Özgüç, T. (1986b), Ferzant Hitit Mezarlığında Bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler/ The Hitite Cemetery at Ferzant: New Observations on the Finds. *Belleten L/197*, 383-391/393-402.

- Özgüç, Tahsin (1988). *İnandıktepe – Eski Hitit Çağında Önemli bir Kült Merkezi*. Ankara, TTKY
- Özgüç, Tahsin (2002). *Dini Halk Sanatının Erken Örnekleri, M.Ö. 20-18. yüzyıllarda Kurşun Figürinler ve Taş Kalıpları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk*. (Ed.: W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag.
- Özgüç, Tahsin (2003). *Kültepe Kanis/Nesa The Earliest International Trade Center and Oldest Capital City of the Hitites*. İstanbul, Mass Matbacılık, The Middle Eastern Culture Center in Japan.
- Özgüç, Tahsin (2005). *Kültepe/ Kültepe Kanis/Nesa*. İstanbul, YKY.
- Özgüç, Tahsin (1964). New Finds from Horoztepe /Yeni Horoztepe Eserleri. *Anadolu (Anatolia)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi/Ankara Üniversitesi Basımevi. 8,1-17/ 19-25.
- Özgüç, Tahsin; Akok, Mahmut, (1957). Horoztepe Eserleri. *Belleten*, XXI, 82: 201-219.
- Özgünel, Çoşkun (1983) Batı Anadolu ve İçlerinde Miken Etkinlikleri, *Belleten*, XLVII: 697-743, Lev. I-XXXIII.
- Özgünel, Çoşkun (1987). Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Miken Pyxisi ve Düşündürdükleri. *Belleten*, 51, 535- 547.
- Özgünel, Çoşkun (2013). *Anadolu'da Miken Seramiği*. Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları,
- Palincas, Nona (2007). Contacts with the Aegean and their Social Impact in the Late Bronze Age in the Lower Danube. *Aegaeum* 27, 231-237
- Papadatos, Yiannis; Tomkins, Peter (2014). The Emergence of Trade and the Integration of Crete into the Wider Aegean in the Late 4th Millennium: New Evidence and Implications. *AJA* 117(3), 329-343
- Papazoglou-Manioudaki, Lena (2003). Poliochni and the Civilization of the Northeastern Aegean. *Art of the First Cities – The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, (Ed.: Joan Aruz, Ronald Wallenfels), New Haven, Londra, Yale University Press,
- Parrot, André (1936). Les fouilles de Mari: Deuxième Campagne (Hiver 1934-35). *Syria*, 17(1). 1-31.
- Paspatis, A. G. (1877/78). Ta Thrakika Proasteia tou Byzantion. *Hellenikos Philologikos Syllogos*, XII 33-42

- Pavuk, Peter (2002). Troya VI and VIIa The Belegen Pottery Shapes: Towards a Typology. *Studia Troica* 12, 35-71.
- Pavuk, Peter (2007). New Perspectives on Troya VI Chronology. *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium BC*. III. Proceedings of the SCIEEM 2000-2. Euro Conference Vienna, 28 May-1 June 2003, (Ed.: M. Bietak, E. Czerny), Viyana, Austrian Academy of Sciences Press
- Peev, I. Preslav (2008). Prehistoric Trade Routes in the Black Sea. *SOMA 2005. Preceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (Italy), 24-26 February 2005, BAR International Series 1739*, 217-222
- Penhallurick, R.D. (2008). *Tin in Antiquity – Its Mining and Trade Throughout the Ancient World with Particular Reference to Cornwall*. Leeds, Maney Publishing
- Perinçek, Doğan (2010). Yenikapı Kazı Alanı'nın Son 8000 Yıllık Jeoarkeolojisi ve Doğal Afetlerin Jeolojik Kesitteki İzleri. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs 2008, İstanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri*, 191-217.
- Pernicka, Ernst; Eibner, C.; Öztunalı, Ö.; Wagner, G.A. (2003). Early Bronze Age Metallurgy in the North-East Aegean. *Troya and the Troad – Scientific Approaches*, (Ed.: Wagner Günther A., Pernicka Ernst, Ürpermann Hans-Peter), Berlin, Heidelberg, Springer Verlag, 143-172
- Persson, Anders O. (2005). The Coriolis Effect : Four Centuries of Conflict between Common Sense and Mathematics, Part I: A history to 1885. (Ed. James Rodger Fleming), *History of Meteorology – Volume 2(2005), Selected Papers from the ICHM Symposium at the International Congress of History of Science, Beijing, China, July 2005*, 1-24
- Peschlow-Bindokat, A. (2001). Eine hethitische Grossprinzeninschrift aus dem Latmos, Vorläufiger Bericht. *Archäologischer Anzeiger*, 2001(3), 363-378.
- Pigott, Vincent C. (2011). Sources of Tin and the Tin Trade in Southwest Asia: Recent Research and Its Relevance to Current Understanding. *Metallurgy: Understanding How, Learning Why - Studies in Honor of James D. Muhly*, (Ed.: Philip P. Betancourt, Susan C. Ferrence), INSTAP Academic Press, Pennsylvania, 275-294
- Pitmann, Holly (1997). Stone Mold for Lead Trinkets. Excavation at Titriş Höyük in Southeastern Turkey: A preliminary Report of the 1996 Season, (Ed.: T. Matney, G. Algaze, H. Pitmann), *Anatolica XXIII*, 61-84
- Plinius, Natural History Book IV, Chap. 18 (11),47.

- Plinius, Gaius, Secundus, Antoine, Du Pinet de Noroy L' histoire du monde. cilt,1. Lyon, 1562.
- Pohl, Walter (2002). *Die Awaren, Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822 n. Chr.* C.H. Münih, Beck
- Popović, Mihailo (2010). *Von Budapest nach Istanbul: Die Via Traiana im Spiegel der Reiseliteratur des 14. bis 16. Jahrhunderts.* Leipzig.
- Porphyrogenetos, Konstantin, Basil. 63;
- Porphyrogenetos, Konstantin, De Ceremoniis Auloe Byzantinae, yay. Reiske, Bonn 1829, I, s. 495;
- Pots, Daniel (2008). Puzur-Insusinak and the Oxus Civilization (BMAC): Reflections on Simaski and the Geo-political Landscape of Iran and Central Asia in the Ur III Period. *Zeitschr. F. Assyriologie*, Bd. 98, S. 165-194
- Prezeworski, Stefan (1935). Der Grottenfund von Ordu. *Archiv Orientalni*, VII(3), 390-414
- Pulak, Cemal (1995). 1994 Excavation at Uluburun: The Final Campaign. *The INA Quarterly*, 21 (4), 8-16
- Rahmstorf, Lorenz (2017). The Use of Bronze Objects in the 3rd Millennium BC: A Survey between Atlantic and Indus. *Appropriating Innovations: Entangled Knowledge in Eurasia, 5000–1500 BCE*, (Ed.: Philipp W. Stockhammer, Joseph Maran), Oxford, Oxbow Books, 184-210
- Raczynski, E. (1824). *1824'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser (1972)
- Renfrew, Colin; Bahn, Paul (2012). *Archaeology: Theories, Methods and Practice, 6th Edition.* Londra, Thames & Hudson,
- Robert, Louis (1946). Divinités Eponimés. *Hellenica*, II, 51-64.
- Roberts, S., Sofaer, J. and Kiss, V. (2007). Characterization and Textural Analysis of Middle Bronze Age Transdanubian Inlaid Wares of the Encrusted Pottery Culture, Hungary. A preliminary study. *Journal of Archaeological Science* 35(2), 322-330.
- Rose, Charles Brian (2013). Troy in the Bronze Age. *The Archaeology of Greek and Roman Troy*, Cambridge, Cambridge University Press, 8-43
- Rost, Liane (1961). Zu den Hethitischen Bildbeschreibungen. *Mitteilungen des Instituts für Orientalforschung*, 161-217,

- Rudolf, W. (1978). A Note on Chalcolithic-Early Bronze Age Jewelry from the Burton Y. Berry Collection. *Indiana University Art Museum Bulletin* 1-2, Indiana, 6-21
- Ryan, William; Pitman, Walter (2003). *Nuh Tufanı – Tarihi Değiştiren Olaya İlişkin Yeni Bilimsel Keşifler*. (Çev. Dursun Bayrak), 2.Baskı, Ankara, Arkadaş Yayınevi
- Sağlamtimur, Haluk (2015). Mezopotamya’da Nehir Taşımacılığı, Kelek Kullanımı ve Hasankeyf. *Metro Gastro*, 77, 8-15
- Salvatori, Sandro (2000). Bactria and Margiana Seals: A New Assessment of their Chronological Position and a Typological Survey. *East and West*, 50 (1/4), 97-145
- Sams, Kenneth Gilbert (1994). The Early Phrygian Pottery. *The Gordion Excavations: 1950-1973*, Philadelphia, University Museum, University of Pennsylvania, 20-32
- Sarı, Deniz; Arslan, Fadime (2017). The Development and Distribution of the Tripod Cooking Pot in Western Anatolian Early Bronze Age, *Belleten*, 81 (290), 1-22.
- Sarianidi, Viktor (1994). Aegean-Anatolian Motifs in the Glyptic Art of Bactria and Margiana, *Bulletin of the Asia Institute*. 8, 27-36
- Sarianidi, Viktor (2007). *Necropolis of Gonur*. Atina, Kapon Editions
- Savaş, Savaş Özkan (2006). *Çivi Yazılı Belgeler Işığında (İ.Ö. 2. Bin Yılında) Anadolu’da Madencilik ve Maden Kullanımı*. Ankara, TTKY.
- Sayar, Mustafa Hamdi (1998). *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften*. Viyana, ÖAW, phil.-hist. Kl., Denkschriften 269.
- Sayar, Mustafa Hamdi (2013). Küçükçekmece Gölü Kuzeybatı Kıyısında Ortaya Çıkarılan Yapılarda Bulunan Tuğlalar Üzerindeki Damgalar Hakkında Ön Rapor. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual of Istanbul Studies*, 2, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 53-55
- Sayar, Mustafa Hamdi (2015). Ziegelstempel von den Ausgrabungen am Nordwestuferdes Lagunensees Küçükçekmece. *Inscriptions in Byzantium and Beyond, Veröffentlichungen zur Byzanzforschung* 38, 187-194.
- Sayar, Mustafa Hamdi (2017). Geç Antik Çağ’da İstanbul’un Batısındaki Arazinin Tarihi Coğrafyası. *İstanbul Küçük Çekmece Göl Havzası (Bathonea?)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 111-118.
- Sayar, Mustafa Hamdi ve Bektaş, Göknur (2013). Güneydoğu Trakya Eskiçağ Tarihi Coğrafya Araştırması. *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1.Cilt, 41-48

- Sazcı, Göksel (2005). Troya I- III, die Maritime und Troya IV- V, die Anatolische Troya-Kultur. Eine Untersuchung der Funde und Befunde im Mittleren Schliemanngraben. *Studia Troica, Band 15*, 35-98
- Sazcı, Göksel (2007). *Troya Hazineleeri*. İstanbul, Aygaz
- Sazcı, Göksel (2012b). Maydos Kilisetepe Settlement Mound. *City of Legends and Epics*, (Ed.: Özdem Filiz), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 227-229
- Sazcı, Göksel (2012c). Maydos Kilisetepe Hoyuğu. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 140; 13- 20
- Sazcı Göksel (2014). Maydos Klisetepe Höyüğü Kazısı 2013 yılı Çalışmaları. *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 319-334.
- Sazcı, Göksel (2016). The Metal Finds of the 3rd Millennium in Troy and their Counterparts in the Early Bronze Age World. *Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts*, (Ed.: Ernst Pernicka, Charles Brian Rose, Peter Jablonka), Bonn, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 183-197
- Schachner Andreas; Meriç Recep (2000). Ein Stempelsiegel des Spaeten 2. Jahrtausends v. Chr. aus Metropolis in Ionien. *SMEA* 42, 85-102.
- Schliemann, Heinrich (1881). *Ilios, Stadt und Land der Trojaner: Forschungen und Entdeckungen in der Troas und Besonderes auf der Baustelle von Troja*. Leipzig, 1881
- Schlumberger, G. (1890). *Un Empereur Byzantin au Dixième Siècle, Nicéphore Phocas*. Paris, Librairie de Firmin-Didot
- Schoop, Ulf Deitrich (2013). *Gündelik Hayatın ve Ayricalığın Nesneleri: Hitit Çanak Çömleği; Objects of Daily Life, Objects of Distinction: The Study of Hitite Pottery*, Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu/ Hitites An Anatolian Empire, (Ed.: Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan), İstanbul, YKY, 356-375
- Schwartz, Peter; Randall, Doug (2003). *An Abrupt Climate Change Scenario and Its Implications for United States National Security*, Pentagon, Washington
- Schweigger,S. (1608). *Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel*. Nürnberg (tıpkı basımı), Graz, 1964
- Seeden, Helga (1980). *The Standing Armed Figurines in the Levant*. Prahistorische Bronzefunde, C. H. Beck, Abteilung I, Band 1
- Séfèriadès, Michel Louis** (2009). Spondylus and Long Distance Trade in Prehistoric Europe. *In The Lost World of Old Europe: The Danube Valley, 5000-3500 BC.*, (Ed.: D. W. Antony, J. Y. Chi), Princeton, Princeton University Press, 178-189

- Seure, Georges (1912). Antiquités Thraces de la Propontide: Collection Stamoulis. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 36, 534-641.
- Sever, Hüseyin (1994). Asur Ticaret Kolonileri Çağında (1970-1750) Anadolu Dışına Çıkışı Yasaklanan Bazı Madenler. *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 85-94.
- Sever, Hüseyin (1997). Amütüm Madenin Ticaretinin Yapılması Hususunda, Asur Şehir Meclisince Verilmiş Bir Ruhsatname. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 3. 293-299.
- Shai, Itzhaq; Greenfield, Haskel J.; Brown, Annie; Albaz Shira; Maeir Aren M. (2016). The Importance of the Donkey as a Pack Animal in the Early Bronze Age Southern Levant: A view from Tell es-Safi/Gath. *ZDPV* 132, 1-25
- Shalganova, T. (1995). The Lower Danube Incrusted Pottery Culture. (Eds.: Vailey D.W., Panayotov I.), *Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology*, (22), Madison, Wisconsin, Prehistory Press, 291-308
- Shanshashvili, Nino; Narimanishvili, Goderzi (2016). Dynamics and Nature of the Relations between South Caucasus and Aegean World in the Bronze Age. *Aegean World and South Caucasus – Cultural Relations in the Bronze Age*, (Ed.: Marine Kvachadze, Nino Shanshashvili), Tiflis, Mtsignobari,
- Shaw, S. J. (1971). *Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1804*. Harvard University Press, Cambridge
- Sherratt, Andrew (1981). Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution, *Pattern of the Past: Studies in honour of David Clarke*, (Ed.: Isaac Glynn L., Hammond Normand), Cambridge, Cambridge University Press, 155-199
- Sherratt, Susan (2007). The Archaeology of Metal Use in the Early Bronze Age Aegean – A Review. *Metallurgy in the Early Bronze Age Aegean*, (Ed.: Peter M. Day, Roger Doonan C. P.), Oxford, Oxbow Books, 245-263.
- Sing, Upinder (2008). *A History of Ancient and Early Medieval India – From the Stone Age to the 12th Century*. Dorling Kindersly (India)
- Sir Gavaz, Özlem (2016). M.Ö. 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri/ Reflected Samples of Some Traditions and Public Motifs of 2nd Millennium BC to the Present. *TÜBA-AR*, 19:79-91
- Slavchev, Vladimir (2010). The Varna Eneolithic Cemetery in the Context of the Late Copper Age in the East Balkans. *The Lost World of Old Europe, The Danube Valley, 5000-3500 BC*, (Ed.: David V. Anthony, Jennifer Y. Chi), New York, Princeton University Press, 192-211

- Sofaer, J. and Roberts, S. 2016. 'Technical Innovation and Practice in Eneolithic and Bronze Age Encrusted Ceramics in the Carpathian Basin, Middle and Lower Danube'. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 46(4): 479–96.
- Sørensen, Annette Højen; Friedrich, Walter L.; Katsipis, Samson, Søholm, Kirsten Molly (2013). Miniatures of Meaning – Interdisciplinary Approaches to the Miniature Frescoes from the West House at Akrotiri on Thera. *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle-Band 9*, 149-162
- Soustal, Peter (1991). *Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos)*. Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 221; *Tabula Imperii Byzantini*, 6., Vienna, Österreichische Akademie der Wissenschaften,
- Sparkes, A. Brain, Talcott, Lucy (1970). *The Athenian Agora: Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.*. American School of Classical Studies at Athens vol. XII, Princeton.
- Stanimirov, Stiliyan (2003). The Western Black Sea Coast in the Eneolithic and Bronze Ages. *Athena Review*, 3(4), www.athenapub.com/index12.htm (Erişim Tarihi: 27.05.2018)
- Stanislawski, Blazej (2017). Project: “Constantinople/Istanbul- Küçükçekmece The Destination Port of the Way from the Varangians to the Greeks,a centre of ‘Byzantinization’ of the Rus’ Community” - Aims, Sources And Objectives. (Ed.: Şengül Aydıngün), *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları Bathonea*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, , 445-464.
- Steadman, Hugh (2017). Climate Change or Climate Catastrophe?. *New Zealand International Review*, 42(4), 19-23
- Stieglitz, Robert R. (1984). Long-Distance Seafaring in the Ancient Near East. *The Biblical Archaeologist*, 47(3), 134-142
- Stos-Gale Z. A.; Gale, N. H.; Gilmore, G. R. (1984). Early Bronze Age Trojan Metal Sources and Anatolian in the Cyclades. *Oxford Journal of Archaeology*, 3(3), 23-43
- Strasser, Thomas (2010). Location and Perspective in the Thera Flotilla Fresco. *Journal of Mediterranean Archaeology* 23(1), 3-26
- STRABON (1993). *Geographica XII , XIII, XIV. (Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII, XIII, XIV)*, (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Stieglitz, Robert R. (1984). Long-Distance Seafaring in the Ancient Near East, *The Biblical Archaeologist*, 47(3), 134-142

- Şahoğlu, Vasıf (2005). The Anatolian Trade Network and the İzmir Region during the Early Bronze Age, *Oxford Journal of Archaeology*, 24(4), 339-361
- Ştefan, M.; Romanescu, G.H. (2010). Problems of Seagoing Navigation in Bosphorus Strait. *AERAPA Conference 2010 Proceedings*, Babes-Bolyai University Cluj Napoca Faculty of Geography, Cluj Napoca, 178-187
- Tabula Peutingeriana* , http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/8_aegyptus/
- Taşlıklioğlu, Zafer (1959). Rhegion Küçükçekmece Kitabeleri. *Bellekten*, XXIII:545-562.
- Tekin, Halil (2015). *Eski Anadolu Madenciliği, Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağına Kadar*, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, Oğuz (2013). Excavation Coins and a Byzantine Weight from Küçükçekmece Lake Basin. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı/Journal of İstanbul Resarch Institute*, 2:57-67.
- Tekin, Oğuz (2017). Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları'nda Bulunan Sikkeler ve Yerleşim Tarihine Katkıları. *İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları / Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 359-365
- Televantou, Christina A. (2008). Strofilas: A Neolithic Settlement on Andros. *Horizon - A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*, (Ed.: Neil Brodie, Jenny Doole, Giorgos Gavalas, Colin Renfrew), McDonald Institute for Archaeological Research, Cambridge, 43-53
- Tezcan, Mehmet (2012). Eastern Trade during the Hellenic and Roman Periods and the Struggle for East-West Trade in the Caucasus. *The Caucasus and Globalization, Journal of Social, Political and Economic Studies, Conflicts in the Caucasus: History, Present and Prospects for Resolution*. CA&CC Press, 6 (4), 125-139
- The Hydrographic Office under the Authority of the Secretary of Navy (1920). *The Black Sea Pilot – The Dardanelles, Sea of Marmara, Bosphorus, Black Sea, and Sea of Azov*. Washington Government Printing Office
- The United Kingdom Hydrographic Office (2003). *Black Sea and Sea of Azov Pilot*. Somerset.
- Thomalsky, Judith (2014). Afghanistan: Ancient Mining and Metallurgy: Initial Project Stage. *Proceedings, 9th ICAANE, Basel 2014*, Vol. 3, 647–661
- Thomas, Carol G. (2005). *Finding People in Early Greece*. Columbia ve Londra, University of Missouri Press
- Thompson, R.; Oldfield, F. (1986). *Environmental Magnetism*. Londra, Allen and Unwin

- Thompson, R.; Stober, J.; Turner, C.; Oldfield, G. M.; Bloemendal, F. J.; Dearing, J. A.; Rummery T. A. (1980). Environmental Application of Magnetic Minerals. *Science*, 207, 481-486.
- Tombul, Musa (2015). *Çanakkale Kültür Envanteri – Arkeolojik Yerleşim Alanları ve Sanat Tarihi Yapıları*. İstanbul, Zero Prodüksiyon
- Tosi, M., Shahmirzadi, Malek S., Joyenda, M.A. (1992). The Bronze Age in Iran and Afganistan. *History of Civilaziton of Central Asia – The dawn of civilization: earliest times to 700 B.C. – Volume I*, (Ed.: A. H. Dani, V. M. Mason), Paris, UNESCO Publishing, 184-216
- Trifonova, Alexandra (2010). The Iconographical Type of Saints Theodore Teron and Theodore Stratelates Facing each other and its Diffusion during the Byzantine and post-Byzantine period. *ZOGRAF*,34: 53–64.
- Turan, Olcay (2016). Hititlerin Batı Anadolu ile Etkileşimi Bağlamında Hitit - Wiluša İlişkisi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 91-106.
- Ullyott, Philip; Ilgaz, Orhan (1946). The Hydrography of the Bosphorus: An Introduction. *Geographical Review*, 36 (1), 44-66
- Ünal, Ahmet. (2007). *Multilinguales Handwörterbuch Des Hethitischen/ A Concise Multilingual Hitite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*. Hamburg , Verlag Dri Kovac
- Ünal, Ahmet (1991). 1991’de Boğazköy-Hattuşa’da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akkadca Adak Yazıtı. *Müze*, 4, 46-50.
- Ünal, Ahmet (1993). Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadca Adak Yazıtısı Hakkında Yeni Gözlemler. *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors*, Ankara, TTKY, 727-729.
- Üsküplüoğlu, Çiğdem (2003). *Morfodinamik Süreçlere Dayanarak 1/50 000 Ölçekli İstanbul İli ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası (Küçükçekmece Paftası) ve Açıklaması*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Vajsova, (Todorova) Henrietta (1966). Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien, *Slovenska Arkeologia*, XIV (1), 5-48.
- Veenhof, Klaas R.; Jesper, Eidem (2008). *Mesopotamia – The Old Assyrian Period*. Göttingen, Academic Press Fribourg, Vandenhoeck & Ruprecht.

- Velkov, Velizar Iv. (1977). *The Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, 2. Baskı, Amsterdam, A. M. Hakkert
- Villehardouin, Geoffroy de (1939). *La conquête de Constantinople*. E. Faral II, Paris, 420-421, 233-235.
- Viquesnel, A. (1868). *Voyage dans la Turquie d'Europe, Description Physique et Géologique de la Thrace*. Paris, Librairie Maritime et Scientifique
- Vogt, A. *Basile I er empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine a la fin da IXe siècle*, Paris 1908, tıpkıbasım Hildesheim- New York 1973, s. 422.
- Wachsmann, Shelley (1998). *Seagoing Ships & Seamanship in the Bronze Age Levant*. Texas, A&M University Press,
- Wilson, Andrew I. (2009). Hydraulic Engineering and Water Supply. *The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*, (Ed.: John Peter Oleson), Londra, Oxford University Press, 285-318
- Wolley, Leonard (1955). *Alalakh: An Account of the Excavations at tel Atchana in the Hatay, 1937-1949 (Reports of the Research Commitee of the Society of Antiquaries of London, No. 18)*. Londra, Oxford University Press.
- Wolfram, Herwig (1979). *Geschichte der Goten, Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts, Entwurf einer historischen Ethnographie*. C.H. Beck, München.
- Yalçın, Ünsal (2004). Iron Technology in Antiquity. *Anatolia Cradle of Castings*, (Ed.: Önder Bilgi), İstanbul, Döktaş Dökümcülük Ticaret ve Sanayi A.Ş., 221-224.
- Yanko-Hombach, V.; Gilbert, A.S.; Panin, N.; Dolukhanov, P.M.(2007). *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate and Human Settlement*. New York, Springer.
- YAŞLI PLINIUS (1634). *The Historie of the World*, (Çev. Philemon Holland, Adam Islip), Londra
- Yıldırım, Tayfun (2001). A Group of Hitite Bronze Objects From the Seben District of Bolu. *Anatolica* (27), 127-144.
- Yılmaz, Yasemin (2014). Bir Yerleşim, Bir Yöntem: Yenikapı Neolitik Dönem Gömütlerinin Kazılması, Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü, Marmaray*, İstanbul, Gama Holding, 256-271.

Zimmermann, Thomas (2007). Anatolia and the Balkans, once Again – Ring Shaped Idols from Western Asia and a critical Reassessment of some Early Bronze Age Items from Ikiztepe, Turkey. *Oxford Journal of Archaeology*, 25-33

Zonn, Igor S.; Kostianov, Andrey G.; Kosarev, Aleksey N.; Glantz, Michael H. (2010). *The Caspian Sea Encyclopedia*. Heidelberg, Dordrecht, London, New York, Springer

KAYNAKÇA

ANTİK / ORTAÇAĞ

- Agathias, The Histories (Corpus Fontium Historiae Byzantinae), Joseph D.Frendo, 1975 çevrisi, Walter De Gruyter, Berlin.
- Bertrandon de La Broquiére, Le Voyage d'Outremer, yay. Ch. Schefer, Paris 1982, s. 167-168; Semavi EY CE, Bertrandon de la Broquiére ve seyahatnâmesi (1432-1433), İslam Tetkikleri Enstitüsü DergisiIV (1975) s. 104.
- Boué, A. Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, Wien 1854, I,
- Bousquet, R., 1900/01. "Les grottes de Yarim Bourgaz", *Echos d'orient*, IV: 295-302.
- Busbecq, Türk mektupları, ( ev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 39-40.
- Codex Theodosianum, Lex 5, De contraemtione. J. Von Hammer, Constantinopolisund der Bosborus, Pesth 1822, II
- Constantin Porphyrogenitus, De Administrando Imperio (On the Administration of the Empire Greek Text, Edited By GY. Moravcsik (English Translation by R.J.H. Jenkins, DubartonOaks, Washington, (1967).
- Constinuatus Theophones,6050 yılı olayları; Unger, Quellen, I, s. 95, nr.215.
- Constinuatus Theophones, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Edt. B.G. Niebuhrii C.F.Bonnae, MDCCXXXVIII.
- Continatus, Theophanes, V, s. 94; J. P. Richter, Quellender byzantinischen Kunstgeschichte II, Wien 1894, . 227, nr. 580.
- Cotovicus, Joannis. Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum, in quo variarum Gentium Mores et Institua insularum, regionum, vrbium situs.1619 (Map-Harita)
- Covel,J.,Extractsfrom the Diaries of Dr. J. Covel (1670-1679), EarlyVoyagesandTravels in the Levant, yay. Th. Bent (HakluytSociety)London, 1892, s. 174-176.
- Curipeschitz, B. 1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan  zerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik g nl g ,  ev.  zdemir Nutku (Türk Tarih Kur. Yayını, II. Dizi, sayı 25) Ankara 1977, s. 42, 48.
- Dernschwam, Hans. Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-55), yay. Franz Babinger, München-Leipzig 1923, 28-29 ve 241
- Eduard. Muralt von (1871), Essai de chronographie byzantine II, 1057-1453, Petersburg 1871 (tıpkıbasım, Amsterdam 1965) s. 542-543.

Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi, İstanbul 1314, III, s. 289; yeni baskısı, Evliya Çelebi seyahatnâmesi, yay. Zuhuri Danişman, İstanbul 1970, V, s. 176.

Fondeu, François *Dictionnaire Historique des villes, Isles, Régions, Royaumes, Montagnes*, Paris, 1680,

Grelot, G. J. (1681). *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Paris. s. 72.

Jireček, Constantin Josif (1877). *Die Heerstrasse Von Belgrad Nach Constantinopel und Komnena*, Anna, The Alexiad, (Eng. Trans. E. A. Dawes), Byzantine Series, London (1928)

Kritobulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni, çev. Karolidis Efendi, İstanbul 1328 (=1912) s. 102; yeni harflerle baskısı, haz. Muzaffer Gökman, İstanbul 1967, s. 130; .

Mahmud Raif, *Tableaux des nouveaux réglemens de l'Empire Ottoman*. İstanbul 1798,

Migne, Jacques Paul (1875) *Patrologia Graecae*, **CXIV**, Kitap I, süt.449, paragraf 17.

Montagu, Lady Mary Wortley, *Letters* (Dent bsk.) London 1934, s. 140;

Montagu, Lady Mary Wortley, *Lettres de Lady Montague*, s. 81; *Şark Mektupları*, çev. Ahmet Refik, İstanbul 1933, s. 88-89;

Montagu, Lady Mary Wortley, *Türkiye'den mektuplar*; çev. Bedriye Şanda, İstanbul 1973, s. 98-99

Paspatis, A. G. Ta Thrakika proasteia tou Byzantion, Hellenikos Philologikos Syllogos, XII (1877/78) s. 33-42

Ph. Du Fresne-Canaye, *Le Voyage du Levant*, yay. M. H. Hauser, Paris 1897, s. 50-51.

Plinius, *Natural History Book IV*, Chap. 18 (11),47.

Plinius, Gaius, Secundus, Antoine, *Du Pinet de Noroy L'histoire du monde*, cilt,1. Lyon, 1562.

Pococke, Richard, *A Description of East and some other Countries*, Vol II, Part II. *Observations on the Islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and some Parts of Europe*, London.

Porphyrogenetos, Konstantin, Basil. 63;

Porphyrogenetos, Konstantin, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, yay. Reiske, Bonn 1829, I, s. 495;

Prokopius, *Buildings*, Book IV, Part 3, 8-18.

Prokopius, *Periktismaton-De Aedificiis, Buildings.*, IV/3: 289
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4C*.html

Ptolemy The Geography 3,11,6.

Sabah gazetesi. 29, 30 Haziran ve 1, 3 Temmuz R. 1310 (=1894)

Schlumberger, G. (1890). Un empereur byzantin au dixième siècle, Nicéphore Phocas, Paris 1890, s. 505-506.

Schweigger, S. Ein neue Reysbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel..., Nürnberg 1608 (tıpkıbasımı, Graz 1964) s. 49.

Shaw, S. J. Between Old and New, The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1804, Cambridge USA, 1971, S. 144 (baruthane), s. 203 ve 204'de gravürler.

Strabon, 1993, *Geographica XII, XIII, XIV*. (Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII, XIII, XIV), (Çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tabula Peutingeriana http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/8_aegyptus/

Venuti, Filippo, *Dittionario Volgare et Latino*, Trino, 1578.

Villehardouin, (1908), Geoffrey de Villehardouin [b.c.1160-d.c.1213], *Memoirs or Chronicle of The Fourth Crusade and The Conquest of Constantinople*, trans. Frank T. Marzials, London: J.M. Dent, <http://www.gutenberg.org/files/6032/6032-h/6032-h.htm>, 111

Villehardouin, Geoffroy de, *La conquête de Constantinople*, E. Faral baskısı II, Paris 1939, böl. 420-421, s. 233-235.

Viquesnel, A. Voyage dans la Turquie d'Europe, description physique et géologique de la Thrace, Paris 1868, II, s. 1.

EK-1

M.Ö. 2. BİN SERAMİK PARÇALAR KATALOĞU

(Bathonea Kazı Alanı'ndan)

Kat No.1 : Kulp ve omuz parçası

Bulunduğu Yer : 8 Alan 14/L açması, ∇+ 9.60- 9.30 kodu

Mevcut Yükseklik : 15,5 cm. (iki parça birleşmiş durumda)

Mevcut Genişlik : 8,8 cm.

Cidar kalınlığı : 0,7-1.00 cm aralığında aşağı doğru kalınlaşmakta

Kulp Çapı : 3,6 x 2,2 oval biçimli

Mevcut Kulp uzunluğu: 9 cm

Tanım: İki parça Orta Tunç Çağına tarihlenebilecek koyu kırmızı hamurlu kırmızı astar ve açkılı kulp ve omuz parçası 14/L açmasında ele geçmiştir. Eski kırıklı kulp ve omuz parçası birleştirilmiştir. Orta Anadolu kırmızı mallarına benzeyen seramik parçaları koyu kırmızı hamurlu ve astarlıdır. Seramiğin üzerinde mika parıltıları mevcuttur. Açkılı izleri çok ince bir kum tabakası altında uzun zaman kaldığından bazı yerlerde kaybolmuştur. Koyu kırmızı hamurlu ve astarlı. Seramiğin Üzerinde mika parıltıları mevcuttur. Açkılı izleri var ancak çok ince bir kum tabakası altında uzun zaman kaldığından açkılı bazı yerlerde kaybolmuştur.

Kat No.2 : Testi ve parçaları

Bulunduğu Yer : 19/H açmasında b plan karesi, $\nabla+9.60-9.34$ kodu

Mevcut Yükseklik : 22 cm (19 parçanın birleşmesiyle)

Mevcut Genişlik : 19.cm

Cidar kalınlığı : 0,5 – 0,6 cm. tüm parçalarda aynı

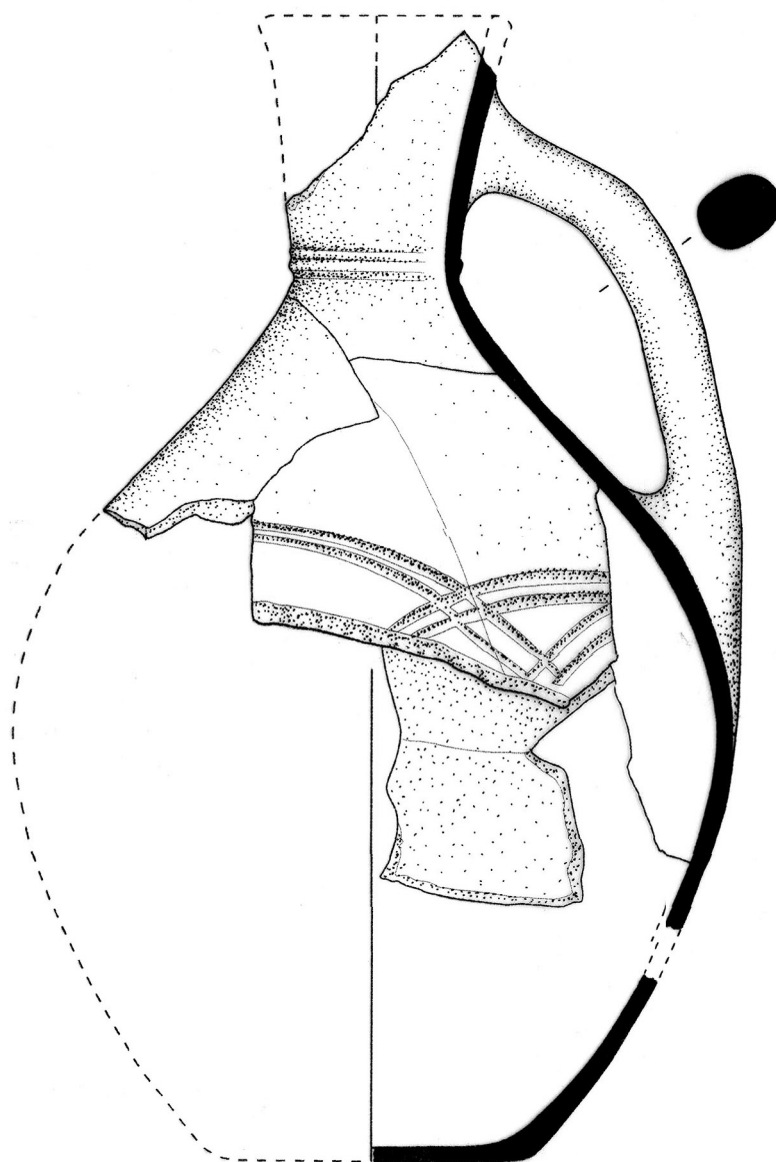
Boyun Çapı : 5,4 cm

Kulp Çapı : 2.6 cm.

Kulp uzunluğu : 19,5 cm

Testi formundaki kabın birleşebilen 19 parçası sayesinde boyun kulp ve gövdenin yarısı bütünlenebilmiştir. Boyun yukarı doğru konik olarak genişlemektedir. Aynı kaba ait olduğu anlaşılan üç ayrı parça a,b,c, olarak kotlanmıştır. Bu üç parça diğer parçalarla birleşmemektedir. Gövdeye ait oldukları üzerindeki kazıma motiflerden anlaşılmaktadır. Bu parçaların cidar kalınlıkları da boyundaki kalınlık ile 0.5-6 cm dir. Gövdenin tabanına yakın iki parça birleşmiştir. Taban düz gelmektedir. Taban parçasının kalınlığı 0.6-7 cm.dir. Kabın tüme yakın olmaması ve gövde ile alt parçaların arasındaki parçaların eksik olması nedeniyle gövde çapı ve formu tam olarak tespit edilememiştir. Gövdenin omuz hizasında kulpun altından itibaren çift sıra geometrik kazımlarla altın kaplardaki dövme süslemeler taklit edilmiştir. Toplamda 24 parçası ele geçen kabın kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.3 : Testi ağızı

Bulunduğu Yer : 24. Alan 17/I c plan karesi, ∇+11.35 kodu

Mevcut Yükseklik : 12.cm.

Mevcut Genişlik : 12 cm.

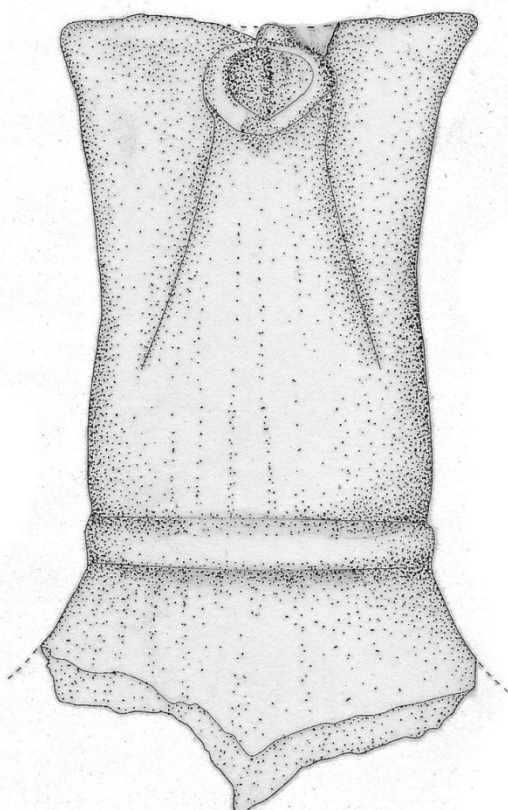
Cidar kalınlığı : 0.3- 0.8cm

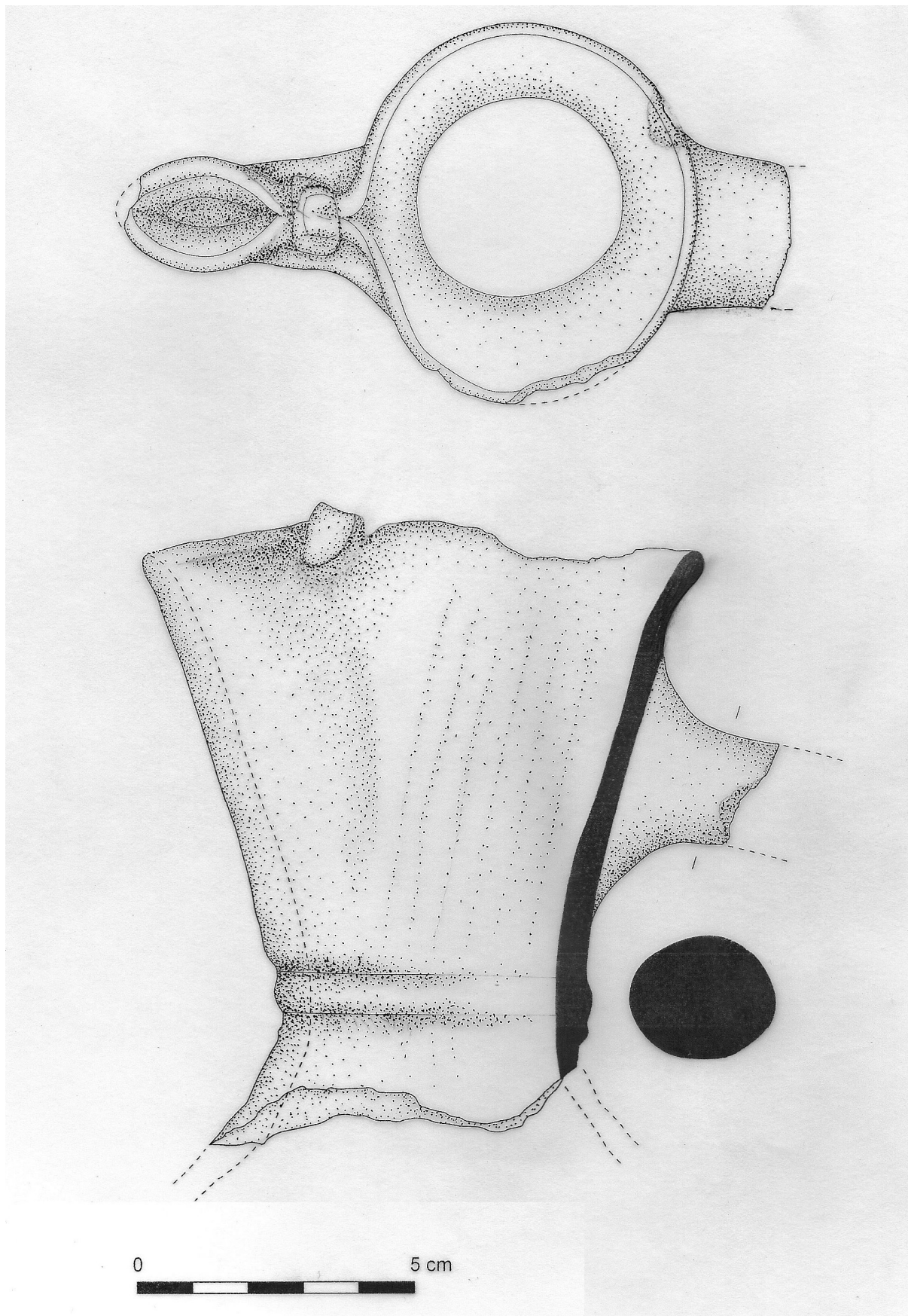
Boyun Çapı : 5. 8 cm.

Boyun Uzunluğu : 7,4 cm (Ağız kısmında boyundaki boğuma kadar)

Kulp Çapı : 2,7 x 2.2 oval biçimli

Testi formundaki kabın boyun kısmıdır. Boyundaki halka yivden aşağısı yoktur. Diğer parçaları ele geçmemiştir. Boyun yukarı doğru konik olarak genişlemektedir. Yukarıda ağız kısmı sıkıştırılarak yonca biçimli ibrik kısmı yaratılmıştır. Bu noktada metalik bir kenet sistemi taklit edilerek küçük bir parça ile atkı sağlanmıştır. Kabın kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur. Kabın içindeki yanık izler altında hamurunun kırmızı olduğu anlaşılmıştır. Eski kırık olduğu anlaşılan testinin uzun süre ince bir kum tabakası altında kaldığı üzerindeki sert çimentolaşmış gri patinadan anlaşılmaktadır.

Kat No.4 : Boyun ve Kulp Parçası

Bulunduğu Yer : 8. Alan 14/L ∇ +9.60-9.30 kodu

Mevcut Yükseklik : 6. 8.cm

Cidar kalınlığı : 0.6- 0.7cm

Mevcut Boyun Uzunluğu: 6.8 cm

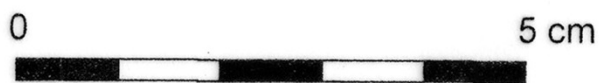
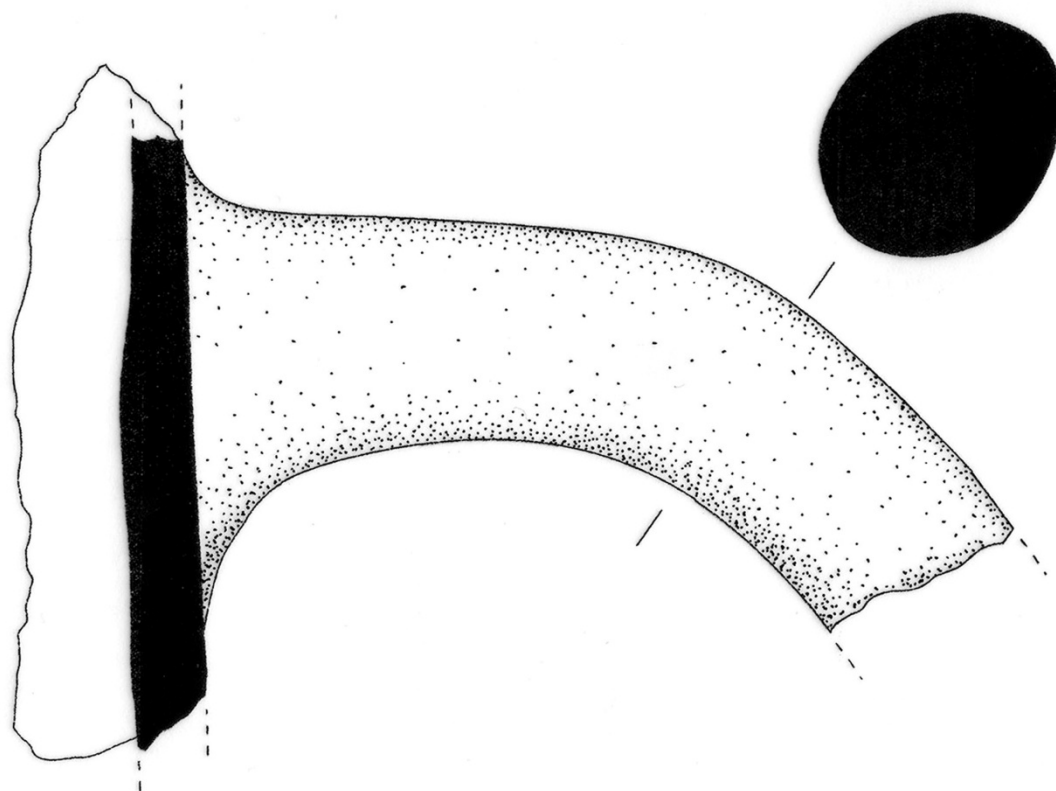
Kulp Çapı : 2,6X 2.1 oval biçimli

Kulp Uzunluğu : 9.cm

Yarisından fazlası kırılmış boyun ve kulp parçasından oluşmaktadır. Boyundaki halka yivden itibaren aşağısı yoktur. Eski kıraktır. Kulp aşağıya doğru dönüş kısmında 9. cm. de kırılmıştır. Boyun yukarı doğru konik olarak genişlediği anlaşılmaktadır. Kabın kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.5 : Boyun ve Kulp ve parçası

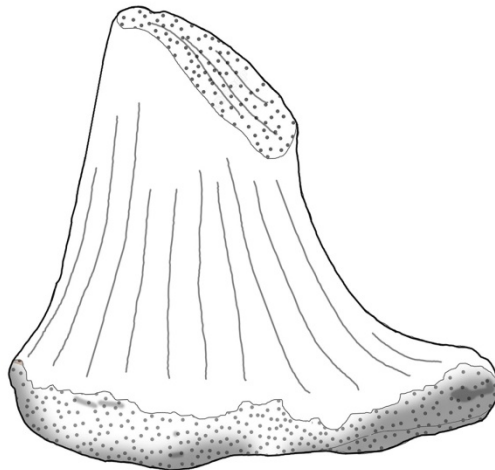
Bulunduğu Yer : 8. Alan 14/L ∇+9.60-9.30m.

Mevcut Yükseklik : 4.9 cm.

Kulp Çapı : 2.2 X 2.5 cm

Kulp uzunluğu : 2.8 cm.

Kulp boyunla birleştiği noktada kırılmıştır. Kulpun kırmızı hamuru ince mika katkıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.6 : İbrik Ağzı

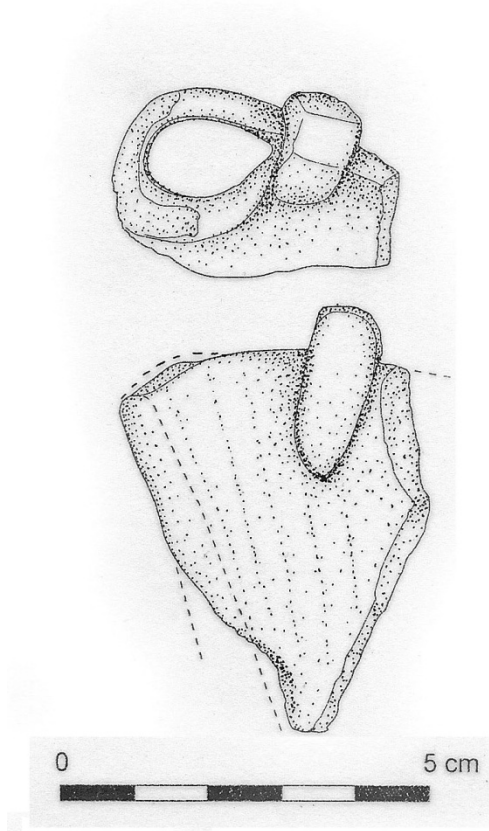
Bulunduğu Yer : 19/H açmasında b plan karesi, ∇ +9.60-9.34 kodu

Mevcut Yükseklik : 3,5 cm.

Mevcut Genişlik : 5.1 cm

Cidar kalınlığı : 0.4-5 cm

Testi formundaki kabın ibrik ağzıdır. Bu noktada metalik bir kenet sistemi taklit edilerek küçük bir parça ile atkı kenet sağlanmıştır. Kabın kırmızı hamuru ince mika katkıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.7 : Kulp Parçası

Bulunduğu Yer : 24. Alan 17/I c plan karesi, ∇+11.35 doğu duvar kenarında

Kulp Çapı :2.2 X2.6 (oval biçimli)

Kulp uzunluğu : 7.6 cm.

Kulpun kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur. Eski kırık olduğu anlaşılan testinin uzun süre ince bir kum tabakası altında kaldığı üzerindeki sert çimentolaşmış gri patinadan anlaşılmaktadır. Üzeri temizlenmiştir.

Kat No.8 : Kulp Parçası

Bulunduğu Yer : 8. Alan 14/L Açması ∇+9.60-9.30 kodu

Kulp Çapı : 1,6X 2,3 cm

Kulp uzunluğu : 6.2 cm

Kulpun kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.9   **Kulp Parçası**

Bulunduğu Yer   : 24. Alan 19/H açmasında c plan karesi, ∇+9.10-9.06 kodu

Kulp Çapı   : 2.1X 2.6 cm

Kulp uzunluğu   : 4.9 cm

Kulpun kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.10 ; Omuz parçası

Bulunduğu Yer : 24. Alan 19/H açmasında c plan karesi, ∇+9.10-9.06 kodu

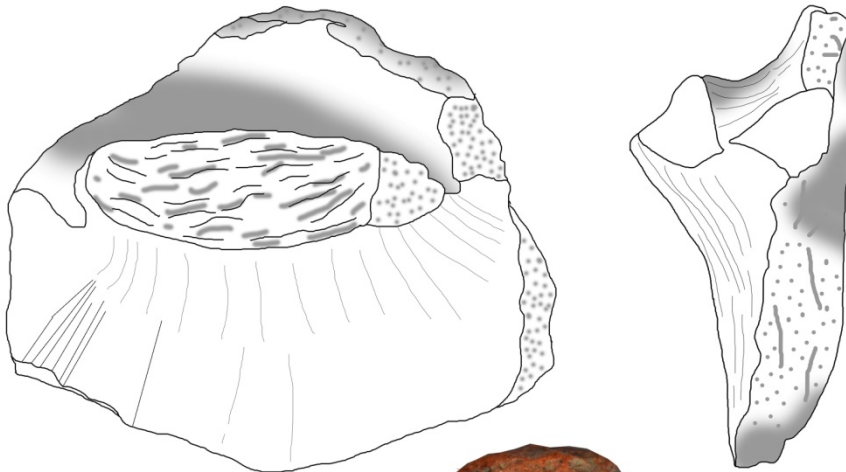
Mevcut Yükseklik : 5.1 cm

Mevcut Genişlik : 6.9 cm

Cidar kalınlığı : 0.6-07 cm

Kulp birleşme noktası: 4.3 X 1.5cm

Kulp ile omuzun birleşme noktasıdır. Kulpun bağlandığı yerden itibaren kırılmıştır. Kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur. İçte uzun süre nemli bir mekanda kaldığını gösteren yosun bitki tarzı kalıntılar vardır.

Kat No.11 : Gövde Parçası

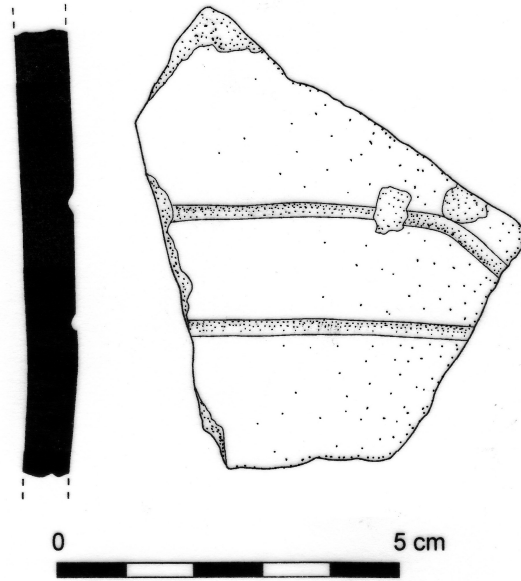
Bulunduğu Yeri : 24. Alan 19/H açmasında c plan karesi, ∇ +9.10-9.06 kodu

Mevcut Yükseklik : 5,4 cm

Mevcut Genişlik : 5,8 cm

Cidar kalınlığı : 06, 07 cm

Dış yüzde 1,5 cm aralıkla paralel iki kazıma çizgi mevcuttur. Metalik kap taklidi olarak metal kapların dekorasyonunu bize hatırlatmaktadır. Koyu kırmızı hamuru ince mika katkıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak akı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.12a : Gövde Parçası

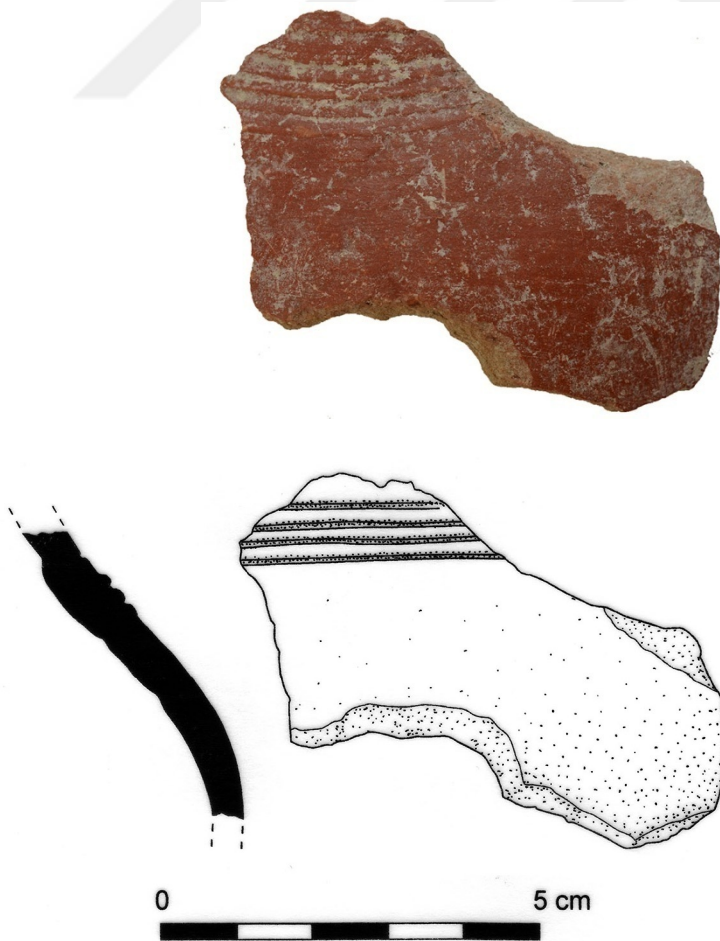
Bulunduğu Yeri : 24. Alan 19/H açmasında c plan karesi, ∇+9.10-9.06 kodu

Mevcut Yükseklik : 5,1 cm

Mevcut Genişlik : 6,7 cm

Cidar kalınlığı : 0.4- 0.5 cm

Boyunun hemen altından genişlemekte olan bir gövdeye ait parçadır. Boyun olduğu anlaşılan kısımda beş adet ince oluk kazıma ile bantlar yapılmıştır. Bu bezeme ile metal kapların boyun kısmında görülen oluklu dövme tekniğini bize hatırlatmaktadır. Bordoya yakın kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak akı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur. Bu kabın bordoya yakın renginden ve boyun kısmındaki halka yivlerden dolayı en yakın benzerleri Kültepe Kaniş Karumu'nda Ib tabaka görülür (zg, 2003:154, fig.117).

Kat No.12b : Taban Parçası

Bulunduğu Yer : 24. Alan 19/H açmasında c plan karesi, $\nabla+9.10-9.06$ kodu

Mevcut Yükseklik : 2.cm

Mevcut Genişlik : 8.1. cm

Cidar kalınlığı : 0.6-0.10 cm

Taban Çapı : 8 cm

Taban Kalınlığı : 3,7 cm

Yukarıdaki (Kat No.12a) kabın taban parçasıdır. Hamur rengi ve astar rengi ile yüzey parlaklığı aynıdır. Bordoya yakın kırmızı hamuru ince mika katkıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur. Taban olduğundan cidarı kalındır.

Kat No.13 : Ağız Parçası

Bulunduğu Yer : 24. Alan, 19/H açmasında b plan karesi, $\nabla+9.60-9.34$ kodu

Mevcut Yükseklik : Ağız Parçası

Mevcut Genişlik : 4.4 cm.

Cidar kalınlığı : 3.6 cm

Kulp Çapı :0.6 cm

Üst kısımda ağız kenarı olduğu ve hatta büklüm yapacak dönüş kısmı belirgindir. Bu haliyle daha önceki örnekler gibi metalik kapların ağızındaki ibrik kısmının burada da olabileceği düşünülebilir. Kırmızımsı pembe hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşçık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zerinde yukarıdan aşağıya dikey olarak açkı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur.

Kat No.14 : Gövde Parçası

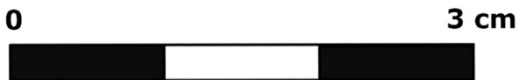
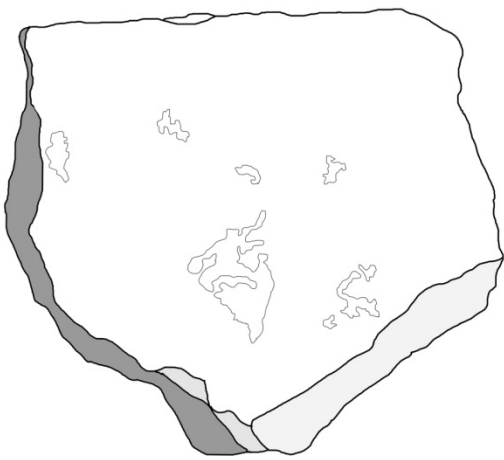
Bulunduğu Yeri : 24. Alan, 19/H açmasında b plan karesi, $\nabla+9.60-9.34$ kodu

Mevcut Yükseklik : 3 cm.

Mevcut Genişlik : 3,3cm

Cidar kalınlığı : 0.7- 08 cm

Kırmızı hamuru ince mika katkılıdır. İçinde çok az miktarda beyaz taşcık ve çok ince elenmiş kum taneleri görülmektedir. Kırmızı astar zeminde yukarıdan aşağıya dikey olarak akı uygulanmıştır. Böylece parlak ve ışıltılı bir yüzey oluşmuştur

Kat No.15 : Kıbrıs Tipi Gövde Parçası

Bulunduğu Yeri : 24. Alan, 19/H açmasında c plan karesi, $\nabla+9.10$ kodu

Mevcut Yükseklik : 2,3 cm.

Mevcut Genişlik : 3,3cm

Cidar kalınlığı : 0,2 cm

Kıbrıs'ın M.. 2 bin başına tarihlenen Beyaz Astarlı Mallar (White Slip) olarak tanınan seramik grubuna benzemektedir. Seramik parçası üzerinde kalın bir mat beyaz astar üzerinde koyu kahverengi çift sıra yatay biçimli paralel bir bant ve ortasında turuncu boya bulunmaktadır. Turuncu boya üzerinde 19 adet nokta bezme vardır. Mat boyalı olan kap parçası küçük kapalı bir kabın parçası olmalıdır. Çünkü kabın iç kısmında boyama yoktur ve yatayda çark izi görünmektedir. Parçanın dönüş kıvrımından küçük bir kaba ait olduğu anlaşılmaktadır. İyi pişmiş, koyu renkli çok ince rafine bir hamura sahiptir.

Kat No.16a : Miken Tipi Kulp Parçası

Bulunduğu Yer : 24. Alan, 17/I c plan karesi, ∇+11.75-11.35 kodu

Kulp Çapı : 1,8 cm

Kulp uzunluğu : 9.3 cm

Eski kırık olduğu görülen kulpun üzengi kulplu (stirup) kaplara benzeyen formu üzerinde kahve ve kırmızı paralel boyalı bant geçmektedir. Kulp çok ince hamurludur ve çok iyi kalitede pişmiştir. Hamuru açık pembe renklidir.

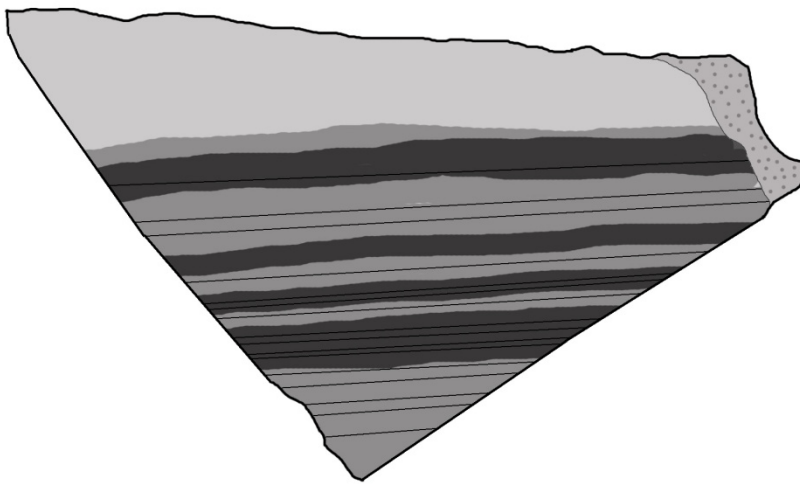
Kat No.16b : Miken Tipi Gövde Parçası

Bulunduğu Yer : 24 Alan 17/ I açmasında c plan karesi, ∇+11.35 kodu

Cıdarı : 0.5 cm

Genişlik : 4.4 cm.dir.

Eski kırıklı olup boyalı bir gövde parçasıdır. Bulunduğu yerden dolayı büyük olasılıkla KÇG/s.16a da tanımlanan kulp parçası ile aynı kaba aittir. çok ince hamurludur ve çok iyi kalitede pişmiştir. Hamuru açık pembe renklidir.

Kat No.17a : Balkan Tipi Kulp Parçası (üst)

Bulunduğu Yer : 24. Alan, 17/I c plan karesi, ∇+11.35 kodu

Mevcut Kulp Ölçüsü : 4.6 cm

Kulp Çap Ölçüsü : 2,1 X 0,9 cm

Kulp uzunluğu : 6,5 cm

Yassı kulpun üst parçası, kabın azgının kenarından kopmuştur. koyu kahve yüzeyle, açık kahve renkli çok ince hamurlu üzeri beyaz bant boyalıdır. Kulp üzerinde yedi sıra yatay ve ağız içine doğru kısa dört adet dikeyde beyaz dekorasyon mevcuttur.

Kat No.17b : Balkan Tipi Kulp Parçası (Alt)

Bulunduğu Yer : 24. Alan, 17/I c plan karesi, ∇+11.35 kodu

Kulp Çap Ölçüsü : 2,1 X 0,7 cm

Kulp uzunluğu : 6,9 cm

Balkan kökenli kulpun alt parçası, KÇG/ s.17b'nin parçası olup aradaki bölüm eksik olduğundan birleşmemektedir. Koyu kahve yüzeyle, açık kahve renkli çok ince hamurlu üzeri beyaz bant boyalıdır. Kulp üzerinde dört sıra yatay ve dört adet dikeyde eşit aralıksız beyaz dekorasyon mevcuttur. Gövde ile birleşme noktasında ek yeri belirgindir. İnce bir gövdeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

EK-2

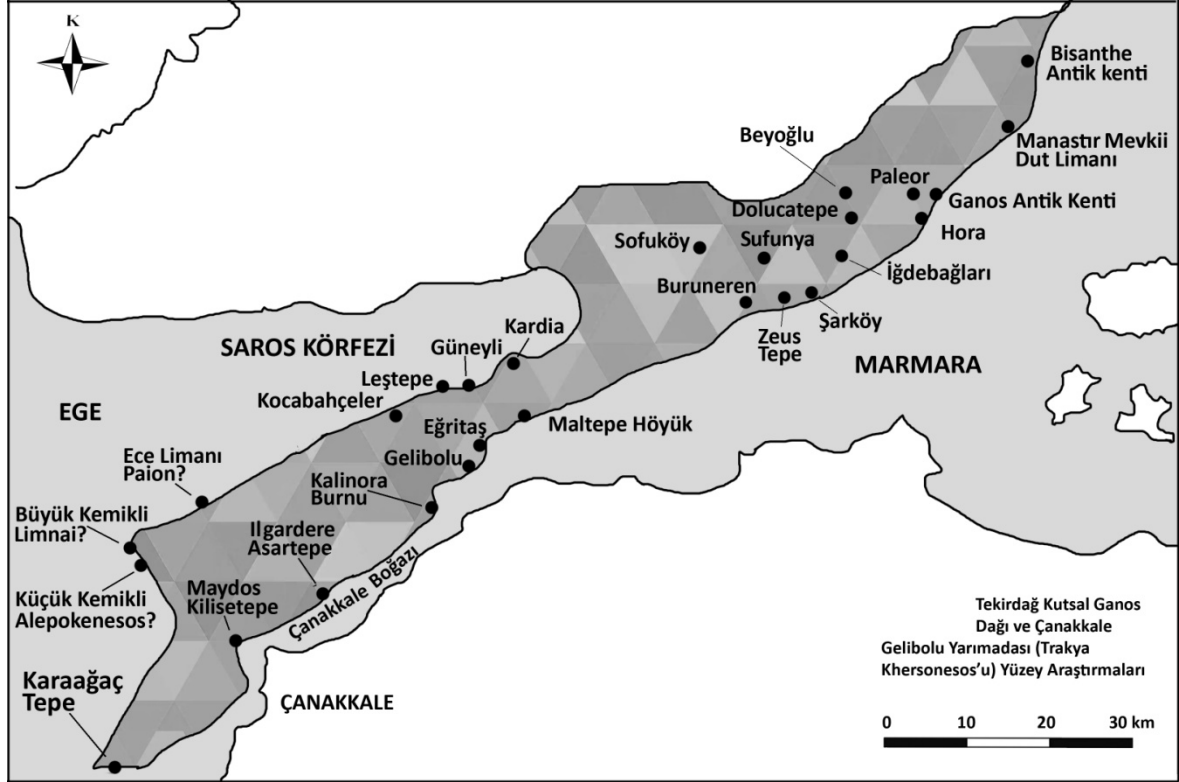
TEKİRDAĞ KUTSAL GANOS DAĞI VE ÇANAKKALE GELİBOLU YARIMADASI (TRAKYA KHERSONESSOS'U) YÜZEY ARAŞTIRMASI PREHİSTORİK SERAMİKLER KATALOGU⁹⁹

Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem başkanlığında sürmekte olan yüzey araştırmasında toplanan Neolitik'ten Demir Çağı'na kadar döneme tarihlenen seramikler üzerinde yapılan inceleme sonucunda Gelibolu Yarımadası ve Tekirdağ çevresinden toplanan prehistorik döneme tarihlenebilen el yapımı açık ateşte pişmiş seramiklerin çok az bir kısmı Geç Neolitik döneme tarihlenebilirken ağırlık, Troas Bölgesi'nin Kalkolitik Çağ malzemesine benzemektedir. Yüzey Araştırmasında toplanan seramik parçalarının çoğunluğu Troya I öncesinin Kumtepe B (M.Ö. 4. bin yıl) ve Kumtepe C -Troya I malzemesi ile paralel gitmektedir. Bölge ve dönem için tipik olan koyu kahve hamurlu ve yüzü, yüzeyi hafif açkılı el yapımı kap parçalarını bu dönemlere tarihlemek mümkündür. Troya I' e (M.Ö. 2920-2450) tarihlenebilen kahverengiden griye doğru değişkenlik gösteren koyu yüzü, yüzeyi parlak açkılı, ince cidarlı, el yapımı kaplar da mevcuttur. Toplanan seramik parçalarının çoğu gövde parçası olduğundan kap formları tam olarak anlaşılammaktadır. Profil verebilen kap formları çok azdır. İçe dönük keskin ağız kenarlı parçalardan daha kaba formlusu Troya I'in ayaklı çanaklarını andırırken, içe hafifçe dönük, dibe doğru daralan, düz dipli kase formunu veren örnekler Troya IV-V (M.Ö. 2200-1700) ile çağdaş olabilir. İp delikli tutamaklı bir parça Troya I'den iyi tanınan asılarak kullanılan küçük kaplarla (küpçük) paralellik göstermektedir. Kırmızımsı hamurlu el yapımı ince cidarlı kap parçalarını ise Troya II'nin a-b (M.Ö. 2550-2400) evrelerine tarihlemek mümkündür. Yavaş dönen çarkta "turnet" üretildiği anlaşılan donuk kırmızımsı ya da boz, deve tüyü renkli, geniş ve yayvan profil veren seramik parçalarının Troya II (M.Ö. 2450-2200) ve III'ün A1-A2 tabak parçaları ile paralelliği görülmektedir.

---

⁹⁹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zeynep Koçel Erdem, 'Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması' çalışmalarını T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi izinleri, Üniversitenin Bilimsel Araştırmalar Başkanlığı (BAP) ve Tekirdağ Müzesi'nin katkıları ile 2008 yılından başlayarak Tekirdağ Merkez İlçe ve Şarköy İlçesi ile köylerinde sürdürmüş, 2013 yılından itibaren de çalışma alanına Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) da dahil olmuştur. Klasik Dönemleri kapsayan araştırması sırasında bulmuş olduğu tarih öncesi seramikleri tezimizde çalışılmak üzere tarafımıza vermiştir.

Bir kaç adet iç ve dışı çok parlak olarak astarlanmış, çok iyi pişmiş çark üretimi gri seramik parçasının Troya VI–VII’de (M.Ö. 1700-1200) ele geçen ithal gri minyas kap parçalarından olması muhtemeldir. Tutamak çıkıntılı gri bir sap parçası da aynı döneme tarihlenebilmektedir.

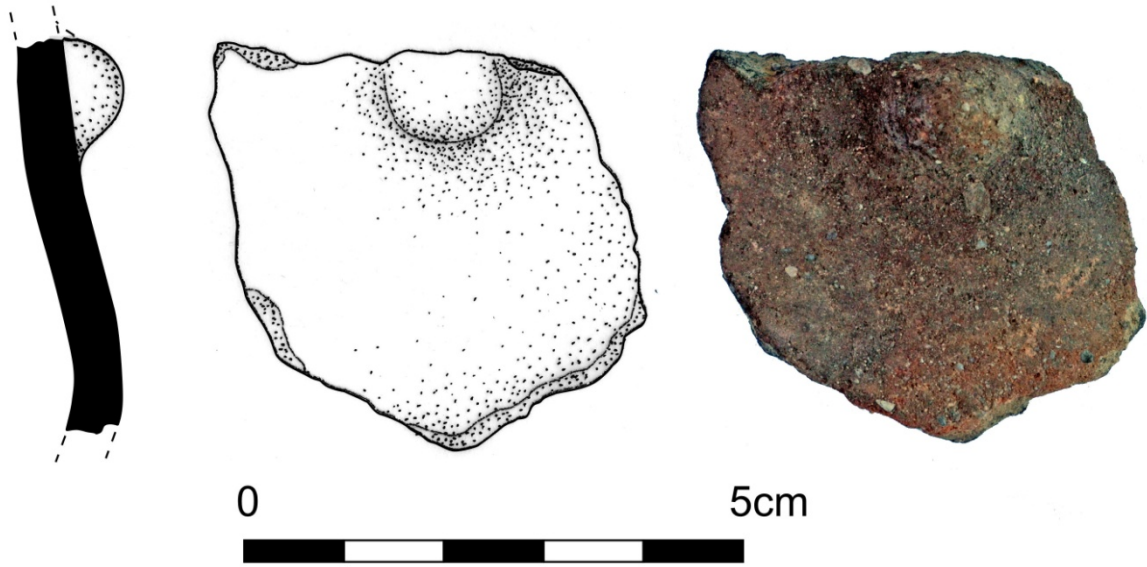

Resim EK-2.1. Tekirdağ Kutsal Ganos Dağı ve Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) YüzeY Araştırması ve katalogda adı geçen yerleşimler.(Çizim: Haldun Aydıngün).

Troya VIIb 1- ve 2 den tanınan (M.Ö. 1200-1000) Erken Demir Çağın hem çark yapımı, hem de el yapımı parmak baskılı aplike şerit bantlı Balkan kökenli kaba mallar-Barbar ve Buckel seramik örnekleri de yüzeY araştırmasında ele geçmiştir. Barbar seramik ya da Balkan Kaba Malları olarak tanınan seramik parçalarının Bulgaristan'da yapılan kazılarda Orta Demir Çağa (M.Ö. 8 yüzyıla kadar) kadar üretildiği anlaşılmaktadır.

YüzeY Araştırması malzemesi genel olarak, Bir kaç kırmızı Neolitik Hocaçeşme örneği dışında Troas bölgesinin Kalkolitik-Demirçağ arası seramiği ile birebir örtüşmektedir. Malzemenin Troas'ın Troya I öncesi ve sonrasındaki tüm kronolojik tabakalarına analogik olarak uyduğu görülmektedir. Bu durum tarihöncesi çağlarda Kuzeybatı Anadolu'da özellikle Troas bölgesinde izlenen kültürel birliğin Trakya kıyılarında da devam ettiğini göstermektedir. Arada engel teşkil eder gibi görünen boğazın varlığı iki yakayı birbirinden tam olarak ayırmamıştır. Kıyıların yakınlığı sayesinde

yapılabilen erken dönem denizcilik faaliyetleri ile Trakya'nın güney kıyılarının Troas bölgesinin kültürel yayılımı içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Yüzeysel araştırması seramikleri bu durumu kanıtlayan arkeolojik veriler olarak oldukça önem kazanmaktadır. Prehistorik Seramik yoğunluğunun dağılım bölgeleri ve oranlarına bakılarak Troas bölgesi kültürel yayılımının en son sınırları da bu araştırma ile daha da belirginleşebilecektir.

Kat.No.18	: Beyoğlu Kaleöncesi -01
Bulunduğu Yer	: Beyoğlu Kaleöncesi Yerleşimi
Tanım	: İyi pişmiş. El yapımı. Beyaz taşçık katkılı gövde parçası.
Dönem	: Erken Demir Çağı
Benzer Örnek	: (Blegen, 1958: 286)
Munsell Renk Kodu	: İç = 10 R2, 5/1 (Reddish Black) Dış = 5YR 6/6 (Reddish Yellow)

Kat.No.19 : Beyoğlu Kaleöncesi -02

Bulunduğu Yer : Beyoğlu Kaleöncesi Yerleşimi

Tanım : Yanmış halde. El yapımı. Dış kısmı özenli, iç kısmı kaba yapılmış, kaide parçası.

Dönem : Troya VIIb1

Benzer Örnek : (Blegen, 1958: 284-287)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 2,5Y 3/1 (Very Dark)

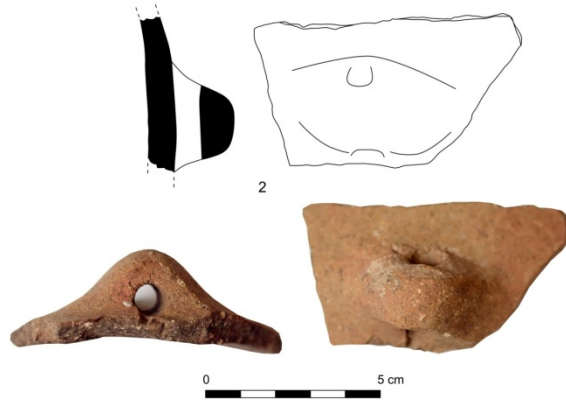
Kat.No.20 : Buruneren 01

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. İnce taşçık katkılı. Boyunlu çömlek, ağız kenarı parçası.

Dönem : Geç Neolitik - Hocaçeşme

Munsell Renk Kodu : İç = 2,5 YR 5/1 (Reddish Grey), Dış = 2,5 YR 5/6 (Red)

Kat.No.21 : Buruneren 02

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Beyaz taşçık katkılı, İp delikli, yatay kulp parçası.

Dönem : Geç Neolitik - Kalkolitik

Benzer Örnek : Hocaçeşme III (Özdoğan, 2007: 419)

Munsell Renk Kodu : 7,5 YR 6/4 (Light Brown)

Kat.No.22 : Buruneren 03

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

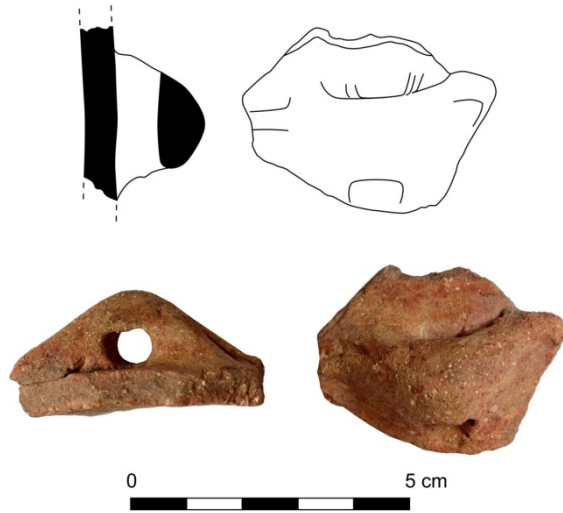
Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Beyaz taşçık katkılı. Dikey ip delikli, kulp parçası.

Dönem : Geç Neolitik - Kalkolitik

Benzer Örnek : Hocaçeşme III (Özdoğan, 2007: 419)

Munsell Renk Kodu : İç = 5 YR 6/4 (Light Reddish Brown)

Dış = 2,5 YR 5/4 (Reddish Brown)

Kat.No.23 : Buruneren 04

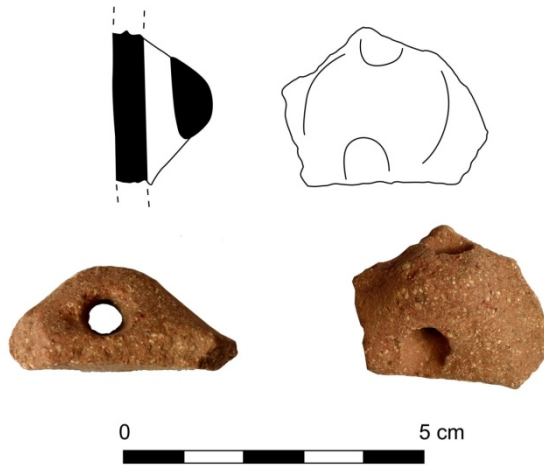
Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : El yapımı. Beyaz taşçık katkılı. Kulp parçası.

Dönem : Geç Neolitik – Erken Kalkolitik

Benzer Örnek : Hocaçeşme III (Özdoğan, 2007: 419)

Munsell Renk Kodu : 7,5 YR 6/3 (Light Brown)

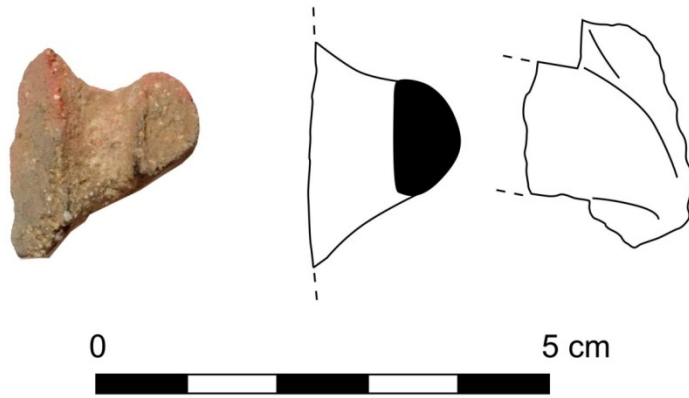
Kat.No.24 : Buruneren 05

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : Kaba hamurlu. Beyaz taşçık katkılı. Yatay kulp parçası.

Dönem : Geç Neolitik – Erken Kalkolitik

Benzer Örnek : Hocaçeşme III (Özdoğan, 2007: 419), Munsell Renk Kodu : 7,5 YR 6/4 (Light Brown)

Kat.No.25 : **Buruneren 06**

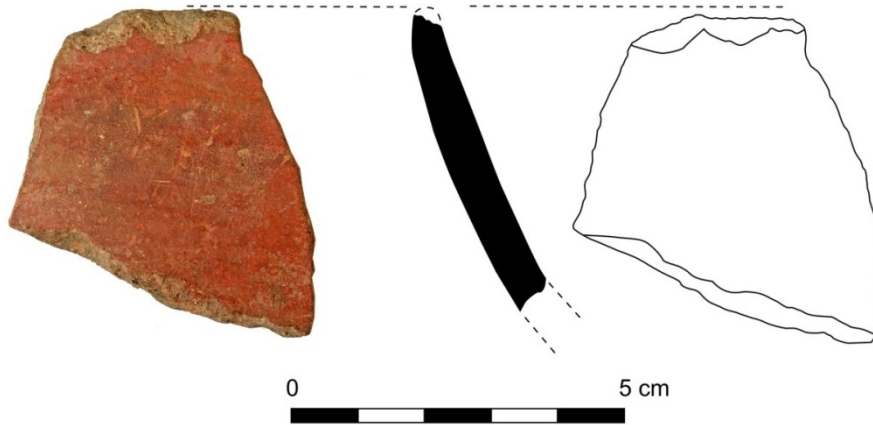
Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Beyaz taşçık katkılı. Yatay tutamak parçası.

Dönem : Geç Neolitik – Erken Kalkolitik

Benzer Örnek : Hocaçeşme III (Özdoğan, 2007: 419)

Munsell Renk Kodu : 5 YR 6/4 (Light Reddish Brown)

Kat.No.26 : **Buruneren 07**

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

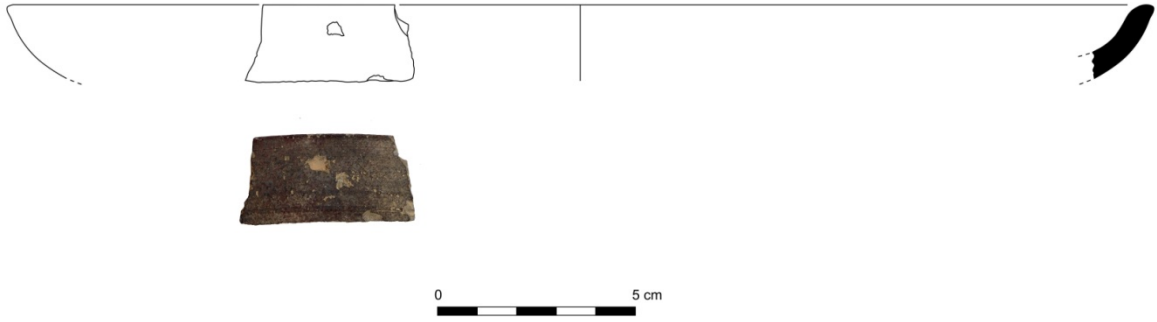
Tanım : İyi pişmiş. Düzgün perdahlı. Katkısız hamurlu. Ağız parçası.

Dönem : Geç Neolitik

Benzer Örnek : Hocaçeşme (Özdoğan, 2007: 418)

Munsell Renk Kodu : 2,5 YR 6/6 (Light Red)

Kat.No.27 : Buruneren 08

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. Düzgün perdahlı. El yapımı ağız parçası.

Dönem : Troya II - IV

Benzer Örnek : (Blegen, 1951: 124-130)

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 7/2 (Light Grey)

Dış = 10 YR 4/1 (Dark Grey Black)

Kat.No.28 : Buruneren 09

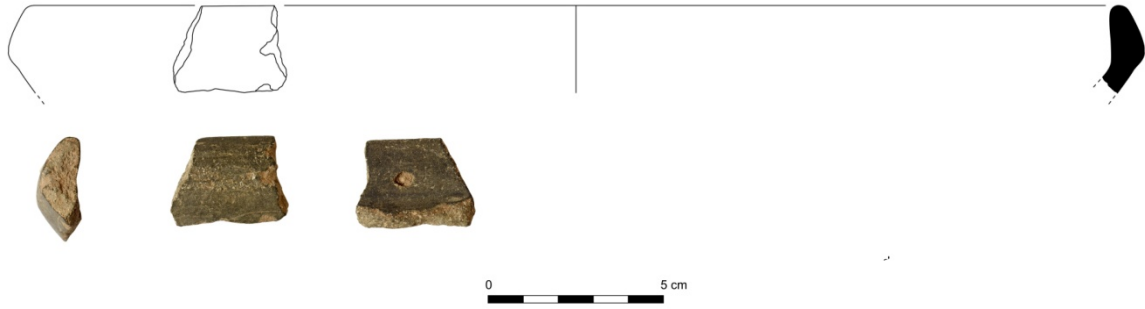
Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Düzgün katkısız hamur. Derin kase, ağız parçası. A1 Tabak

Dönem : Troya II

Benzer Örnek : (Blegen, 1951: 128)

Munsell Renk Kodu : 2,5 Y 4/1 (Dark Grey)

Kat.No.29 : Buruneren 10

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Beyaz taşçık katkılı. Düzgün profilli. Kase ağzı parçası

Dönem : Troya IV - V

Benzer Örnek : (Blegen, 1951; 125 – fig.157)

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 7/3 (Very Pale Brown)

Dış = 2,5 Y 3/1 (Very Dark Grey)

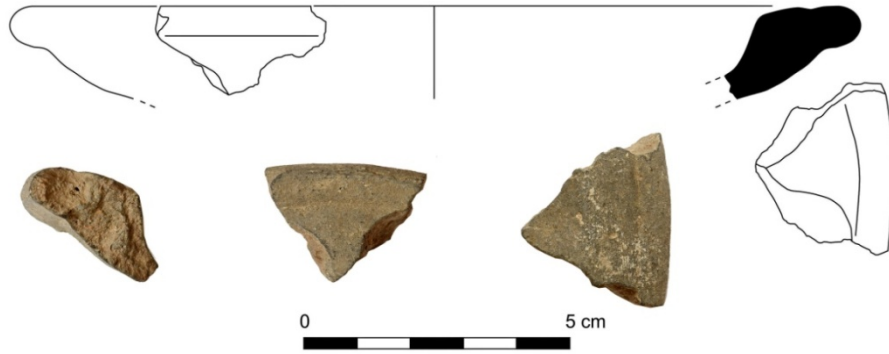
Kat.No.30 : Buruneren 11

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Beyaz taşçık katkılı. Düzgün profilli. Ağız kenarı parçası

Dönem : Erken Tunç Çağı - I

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 7/3 (Very Pale Brown) - Dış = 2,5 Y 3/1 (Very Dark Grey)

Kat.No.31 : Buruneren 12

Bulunduğu Yer : Buruneren Çiftliği

Tanım : İyi pişmiş. Beyaz taşçık katkılı. Ağız kenarı parçası

Dönem : Orta Tunç Çağı I

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 8/2 (Very Pale Brown) - Dış = 10 YR 4/1 (Dark Grey)

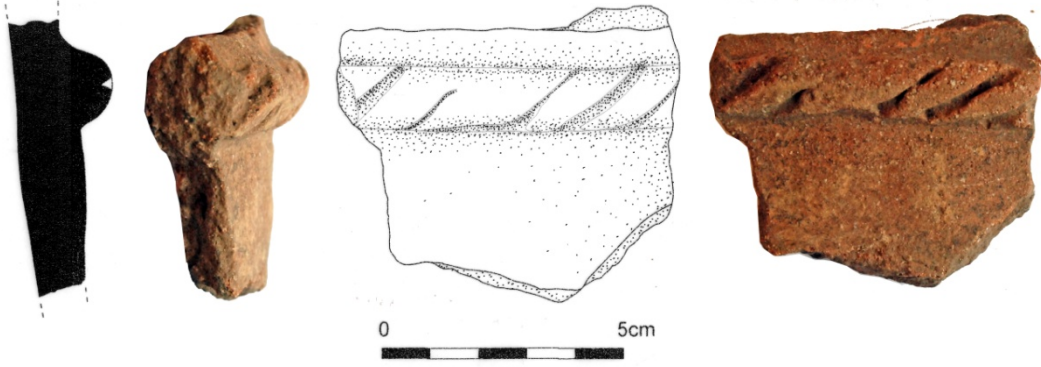
Kat.No.32 : Dolucatepe 01

Bulunduğu Yer : Dolucatepe

Tanım : Beyaz taşçık katkılı. Ağız kenarında çift bantlı, dik kulp mevcut. Kulp hizasında çapraz bezemeli bant. Çok iyi pişmiş.

Dönem : Orta Demir Çağı

Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 7/6

Kat.No.33 : Dolucatepe 02

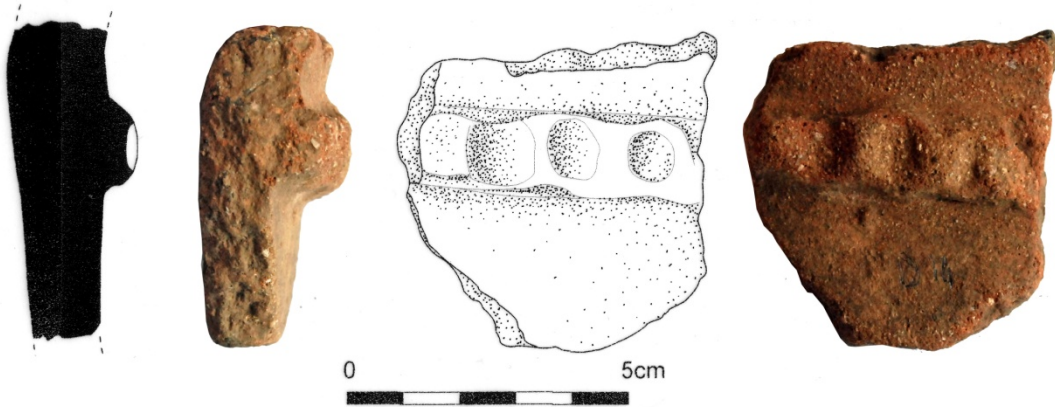
Bulunduğu Yer : Dolucatepe

Tanım : El yapımı. Bant keramik. Paralel şerit bezeme üzerinde çapraz açkılar mevcut. Beyaz ve kırmızı taşçıklı. İyi pişmiş.

Dönem : Troya VIIb1

Benzer Örnek : (Blegen, 1958: 284-286)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 6/8

Kat.No.34 : Dolucatepe 03

Bulunduğu Yer : Dolucatepe

Tanım : Çok miktarda beyaz taşçık katkılı. Yatay bant üzerinde applike parmak baskı.

Dönem : Erken Demir Çağı

Benzer Örnek : (Blegen, 1958: 284-286)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 6/6

Kat.No.35 : Ilgar Dere -01

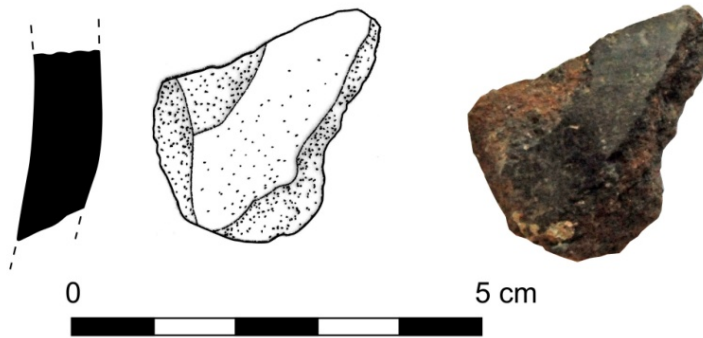
Bulunduğu Yer : Ilgar Dere / Asar Tepe

Tanım : İyi pişmiş. İyi perdahlı. İçe dönük ağız. Yatay ip delikli tutamaklı kabın ağız parçası

Dönem : Hocaçesme II - IV

Benzer Örnek : (Özdoğan, 2007: 418)

Munsell Renk Kodu : İç = 7,5 YR 5/1 (Grey), Dış = 7,5 YR 7/3 (Pink)

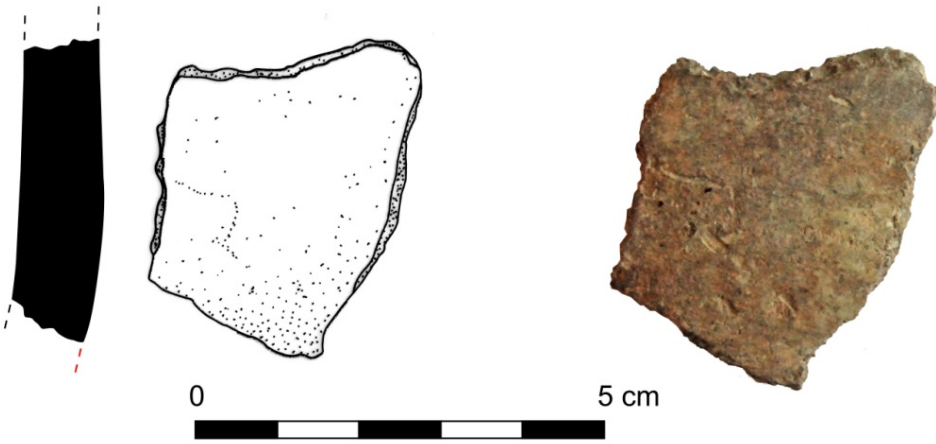

Kat.No.36 : Ilgar Dere -02

Bulunduğu Yer : Ilgar Dere / Asar Tepe

Tanım : İyi pişmiş. Perdah ve açkı yok. Beyaz taşçık katkılı. Pişmeye bağlı yüzeylerde koyulaşma mevcut, Dönem : Demir Çağı

Munsell Renk Kodu : İç = 7,5 YR 7/3 (Pink) - Dış = 7,5 YR 4/1 (Dark Grey)

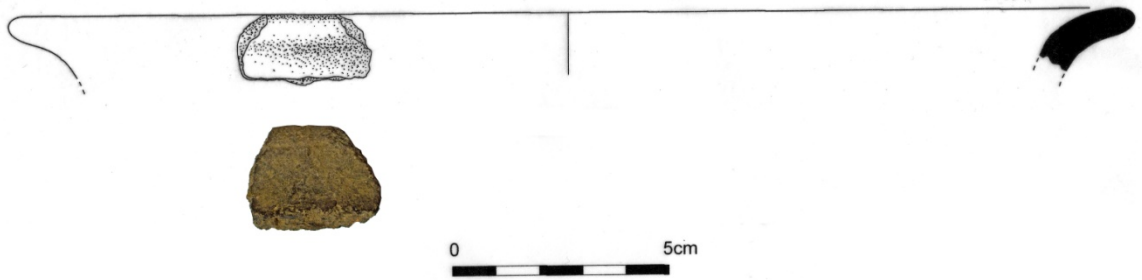
Kat.No.37 : Ilgar Dere -03

Bulunduğu Yer : Ilgar Dere / Asar Tepe

Tanım : İyi pişmiş. Kalın cidarlı. Seyrek taşçık katkılı. Perdahsız ve açkısız. Düz profilli

Dönem : Demir Çağı

Munsell Renk Kodu : İç = 7,5 YR 5/1 (Grey) - Dış = 7,5 YR 7/3 (Pink)

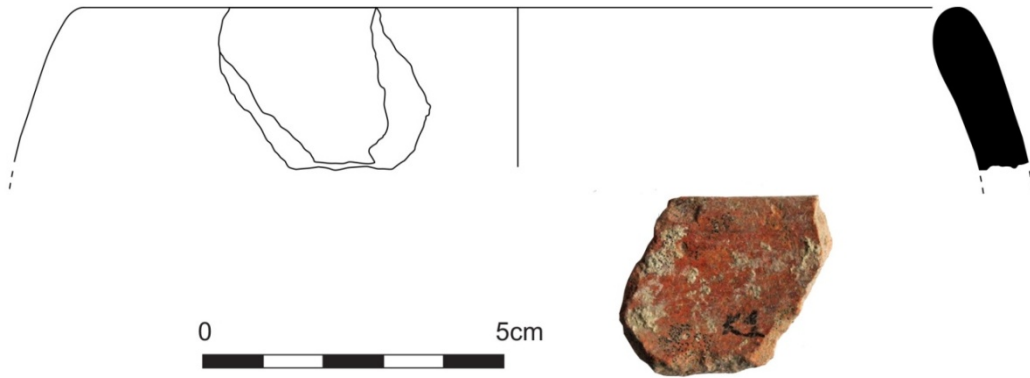
Kat.No.38 : İğde Bağları -01

Bulunduğu Yer : İğde Bağları-Değirmendere

Tanım : İyi pişmiş. İnce hamurlu. Perdahsız. Dışa dönük ağız parçası.

Dönem : Erken Tunç Çağı I

Munsell Renk Kodu : 2,5 Y 6/3 (Light Yellowish Brown)

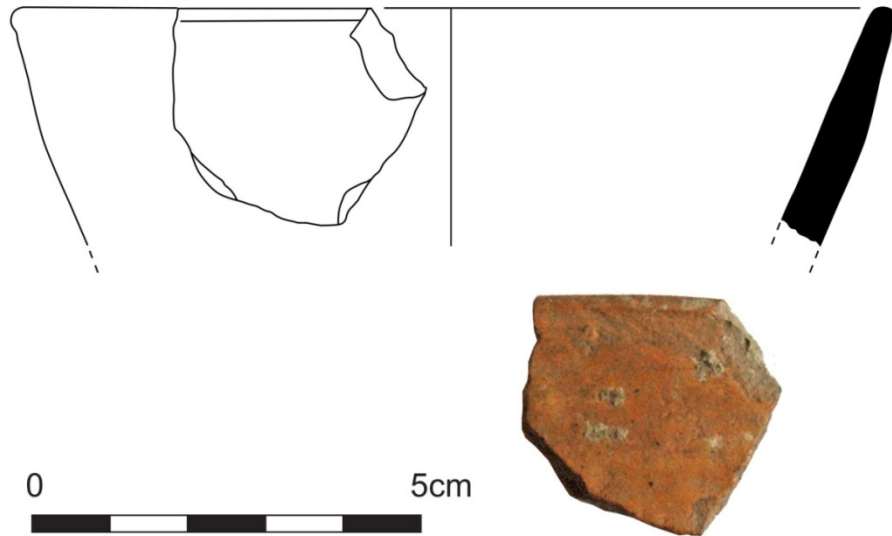
Kat.No.39 : Karaağaçtepe -01

Bulunduğu Yer : Karaağaçtepe

Tanım :Koyu renk astar boyalı. Ağız parçası.

Dönem : Erken Tunç Çağı II - III

Munsell Renk Kodu : Hamur = 2,5 YR 6/6 (Light Red) – Dış = 2,5 YR 5/6 (Red)

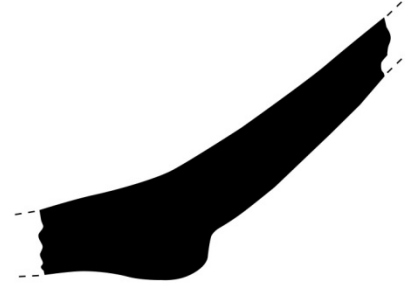
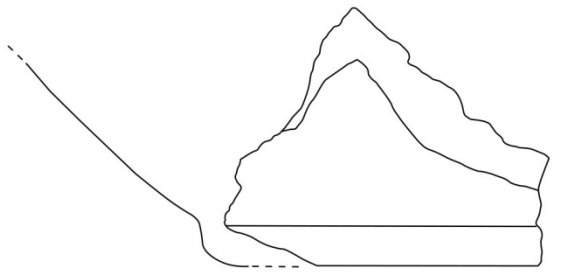
Kat.No.40 : Karaağaçtepe -02

Bulunduğu Yer : Karaağaçtepe

Tanım : İyi pişmiş. İnce hamurlu. Çark yapımı. Mika katkılı. Açık renk astar boyalı. Dik formu ağız parçası.

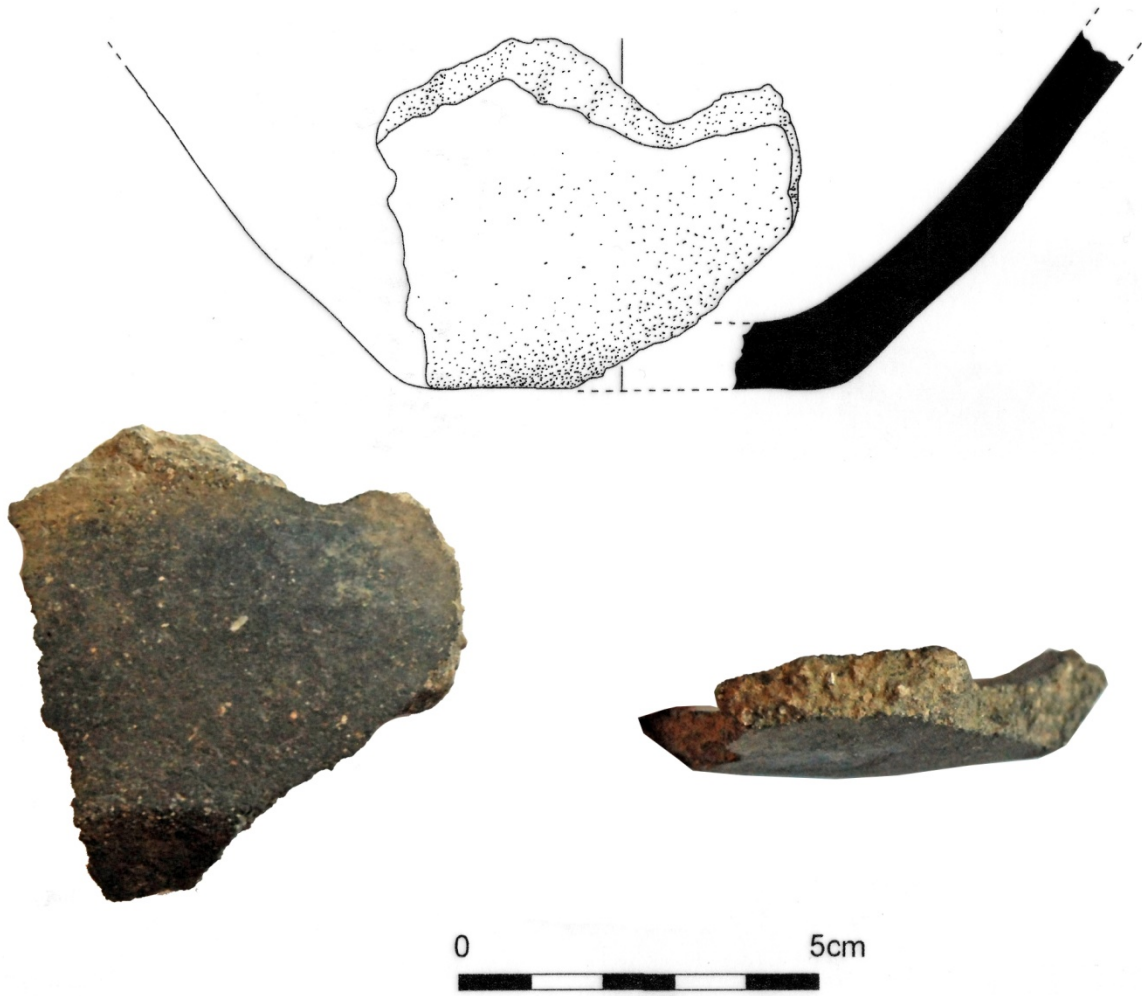
Dönem : Geç Tunç Çağı – Troya VI

Munsell Renk Kodu : Hamur = 7,5 YR 5/4 (Brown) - Dış = 10 YR 7/4 /Very Pale Brown)

- Kat.No.41** : **Karaağaçtepe -03**
- Bulunduğu Yer : Karaağaçtepe
- Tanım : El yapımı. İyi pişmiş. Taşcık katkılı. Dış profili mevcut. Kaide parçası
- Dönem : Troya VIIb1
- Benzer Örnek : (Blegen, 1958: 284-287)
- Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 4/1 (Dark Grey)
Dış = 10 YR 6/4 (Light Yellowish Brown)

Kat.No.42 : Yeniköy-Kocabahçeler -01

Bulunduğu Yer : Yeniköy-Kocabahçeler

Tanım :Düzgün pişmemiş. Taşçık katkılı. Perdahsız. Yüzejde yanık izi mevcut.

Dönem : Erken Demir Çağı

Munsell Renk Kodu : Hamur = 2,5 Y 7/3 (Pale Brown)

Kat.No.43 : Yeniköy-Kocabahçeler -02

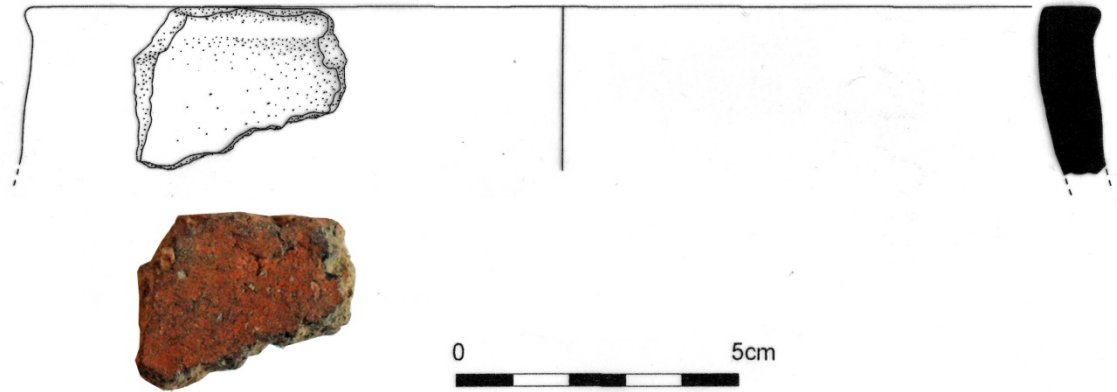
Bulunduğu Yer : Yeniköy-Kocabahçeler

Tanım : İyi pişmiş. Katkısız. İyi perdahlı. Dik profilli ağız parçası. Dış kısmında karbon izi.

Dönem : Orta Tunç Sonu – Troya VIIa

Benzer Örnek : (Pavuk, 2002)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 7,5 Y 6/4 (Light Brown)

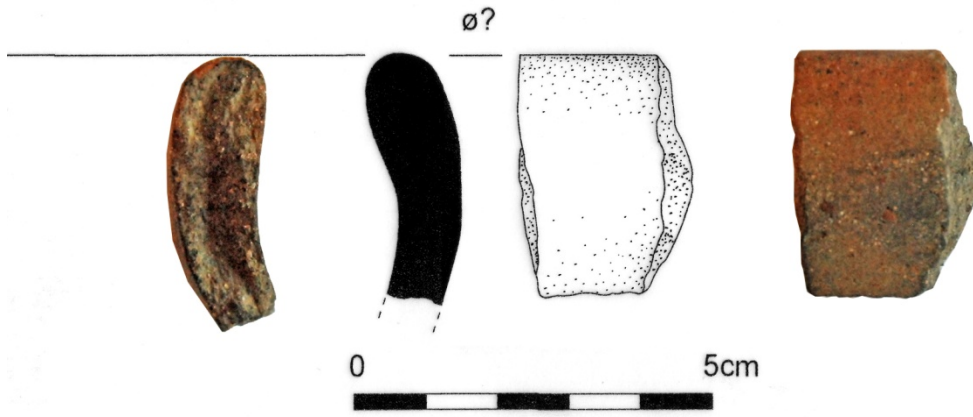
Kat.No.44 : Yeniköy-Kocabahçeler -03

Bulunduğu Yer : Yeniköy-Kocabahçeler

Tanım : İyi pişmiş. Kırmızı ve beyaz taşçık katkılı. Ağız parçası. Perdahsız.

Dönem :

Munsell Renk Kodu : Hamur = 7,5 Y 6/4 (Light Brown)

Kat.No.45 : Yeniköy-Kocabahçeler -04

Bulunduğu Yer : Yeniköy-Kocabahçeler

Tanım : Beyaz taşçık katkılı. İyi pişmiş. Perdahsız. İç kısmında enine basit açkılı. Ağız kenarı parçası

Dönem :

Munsell Renk Kodu : Hamur = 2,5 Y 7/3 (Pale Brown) – Dış = 2,5 Y 5/6 (Light Olive Brown)

Kat.No.46 : Leştepe -01

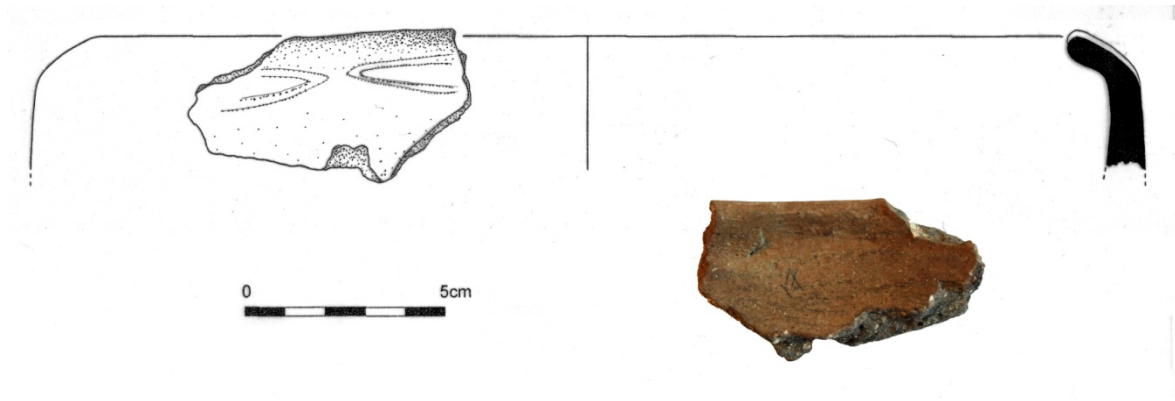
Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : İyi pişmiş. El yapımı. Seyrek taşçık katkılı. İç ve dış yüzeyde pürüzlü yapı. Perdah ve açkı yok. İçte çok hafif kıvrık ağızlı, kase parçası

Dönem : Troya I-III

Benzer Örnek : (Blegen, 1951: 128)

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 5/2 (Grayish Brown) – Dış = 5 YR 6/6 (Reddish Yellow)

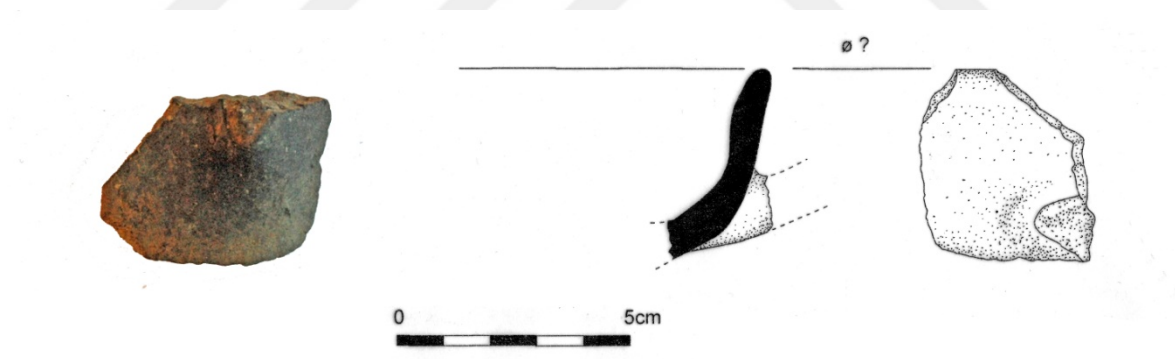
Kat.No.47 : Leştepe -02

Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : İyi pişmiş.Yoğun iri taşçık katkılı. İç ve dış yüzey pürüzlü. El yapımı. Perdah ve açkı yok. İçe doğru kıvrık ağızlı.

Dönem :

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 6/3 (Pale Brown) – Dış = 10 YR 6/3 (Pale Brown)

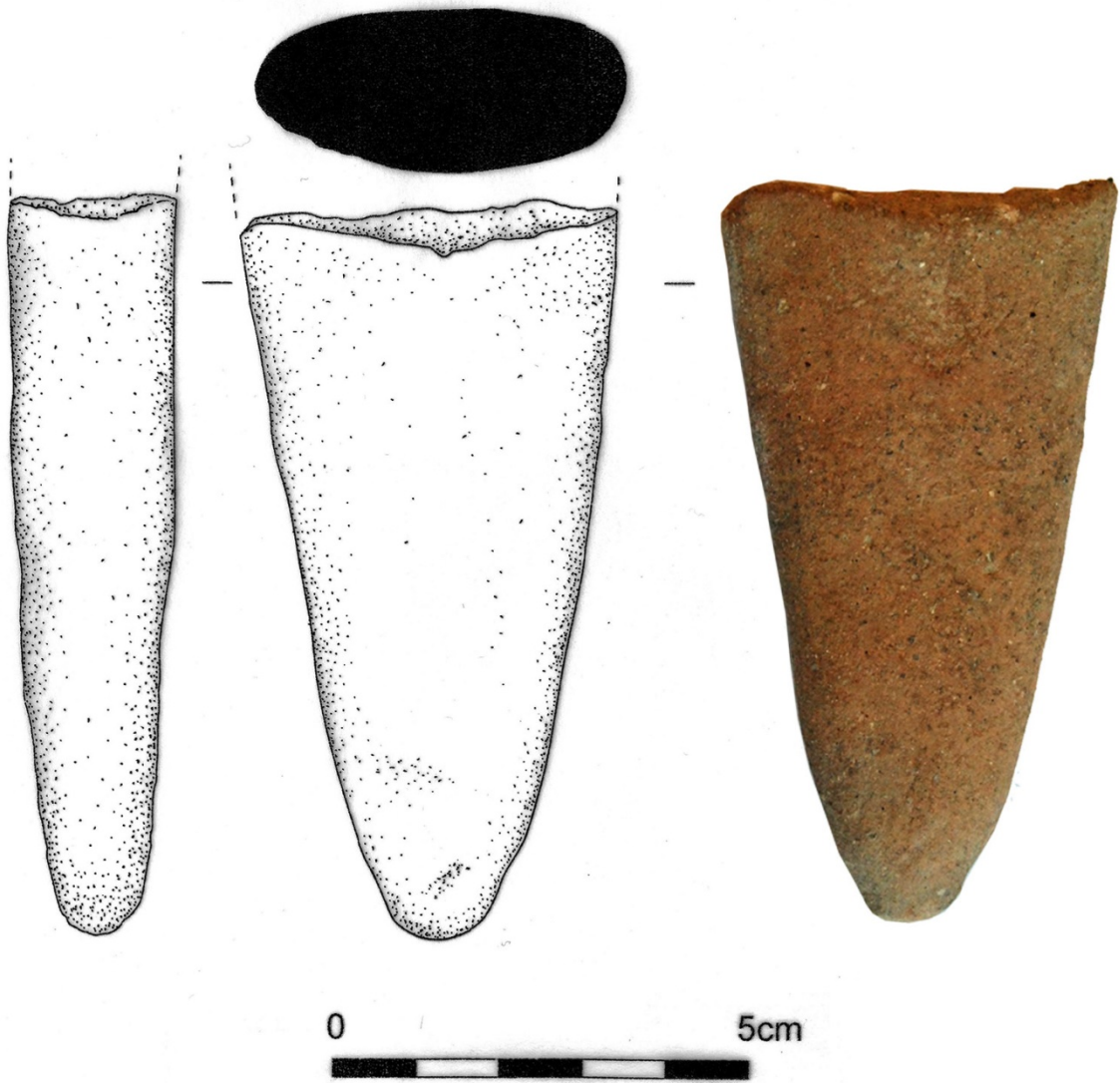
Kat.No.48 : Leştepe -03

Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : İyi pişmiş. Az miktarda taşçık katkılı. İçinde ve dışında ısıya bağlı karbonlaşma. El yapımı. Perdah ve açkı yok. Kulbun bağlı olduğu dikey gövde parçası.

Dönem :

Munsell Renk Kodu : İç = 7,5 YR 7/6 (Reddish Yellow) – Dış = 7,5 YR 7/6 (Reddish Yellow)

Kat.No.49 : Leştepe -04

Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : İyi pişmiş. Beyaz taşçık katkılı. İç ve dışta boya yok. Perdah ve açkı yok. Tutamak parçası (yada) ayak ?

Dönem : ETÇ II-III

Benzer Örnek : Troya I – II, Yenidademli (Blegen, 1950: 233-fig.37; Hüryılmaz, 2009: res.8.3; Sarı ve Arslan, 2017: 1-22)

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 7/4 (Very Pale Brown) – Dış = 10 YR 7/4 (Very Pale Brown)

Kat.No.50 : Leştepe -05

Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : İyi pişmiş. Beyaz taşçık katkılı. İç kısmında ısıya bağlı karbonlaşma. Perdah ve açkı yok. Hafif dışa dönük ağızlı.

Dönem : ETÇ I - II

Munsell Renk Kodu : İç = 5 YR 6/6 (Reddish Yellow) – Dış = 7,5 YR 6/3 (Light Brown)

Kat.No.51 : Leştepe -06

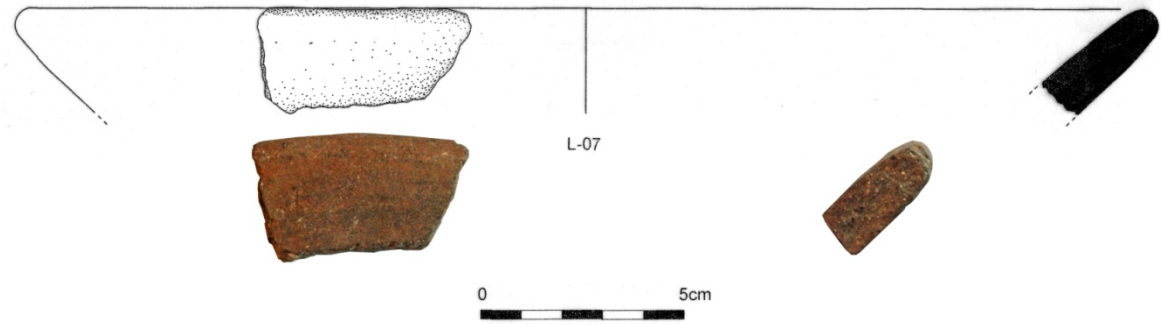
Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : İyi pişmiş. Mika katkılı. İnce tanecikli. Düzgün yapılı. Perdah ve açkı yok. Keskin, dışa dönük ağızlı. Omurgalı Kase

Dönem : Troya VI

Benzer Örnek : (Pavuk, 2002: 47- fig 8)

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 7/3 (Very Pale Brown) – Dış = 10 YR 7/3 (Very Pale Brown)

Kat.No.52 : Leştepe -07

Bulunduğu Yer : Leştepe

Tanım : Beyaz taşçık katkılı. Düzgün profilli. El yapımı. Perdah ve açkı yok. A1-Tabak

Dönem : Troya II

Benzer Örnek : (Blegen, 1951: 128)

Munsell Renk Kodu : İç = 10 YR 6/4 (Light Yellowish Brown) – Dış = 10 YR 6/4 (Light Yellowish Brown)

Kat.No.53 : Maltepe Höyük -01

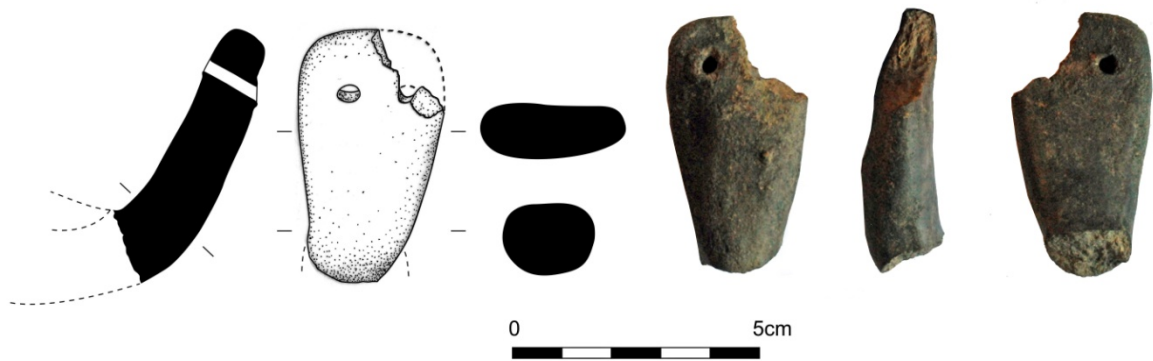
Bulunduğu Yer : Maltepe Höyük / Pactya ?

Tanım : İyi Pişmiş. İnce hamurlu. İyi perdahlı kulp parçası.

Dönem : Troya VIIa

Benzer Örnek : (Blegen, 1958: 229-231)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 7,5 YR 5/4 (Strong Brown)

Kat.No.54 : Maltepe Höyük -02

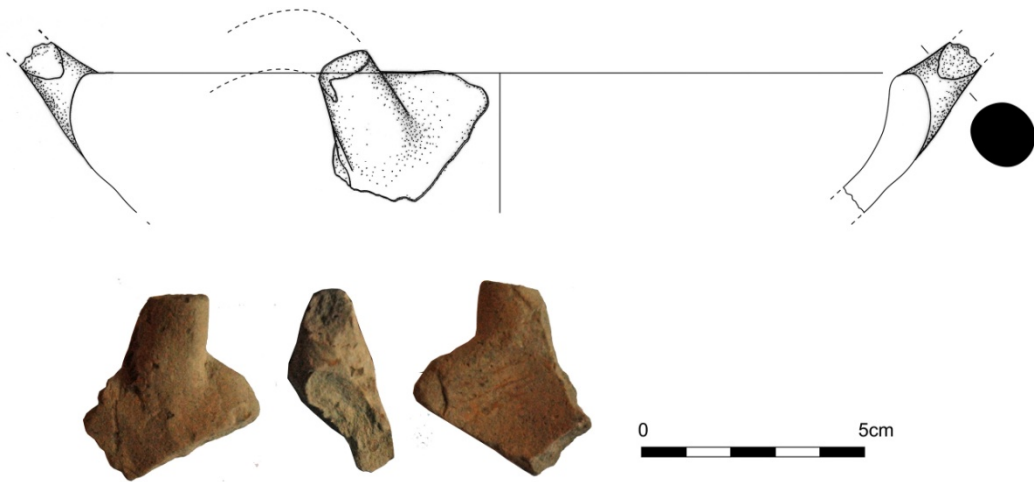
Bulunduğu Yer : Maltepe Höyük / Pactya ?

Tanım : Siyah grimsi hamurlu. İyi pişmiş. İyi perdahlı. Tutamak parçası

Dönem : Erken Tunç Çağı – Troya IV

Benzer Örnek : (Sazcı, 2005: 73, Abb.40/12)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 2,5 Y 4/1 (Dark Grey)

Kat.No.55 : Maltepe Höyük -03

Bulunduğu Yer : Maltepe Höyük / Pactya ?

Tanım : İyi pişmiş. İnce hamurlu. Mika katkılı. Kulplu kase parçası.

Dönem : Troya VI

Benzer Örnek : (Blegen, 1958: 225; Pavuk, 2002: 39)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 10 YR 6/3 (Pale Brown)

Kat.No.56 : Sufunya -01

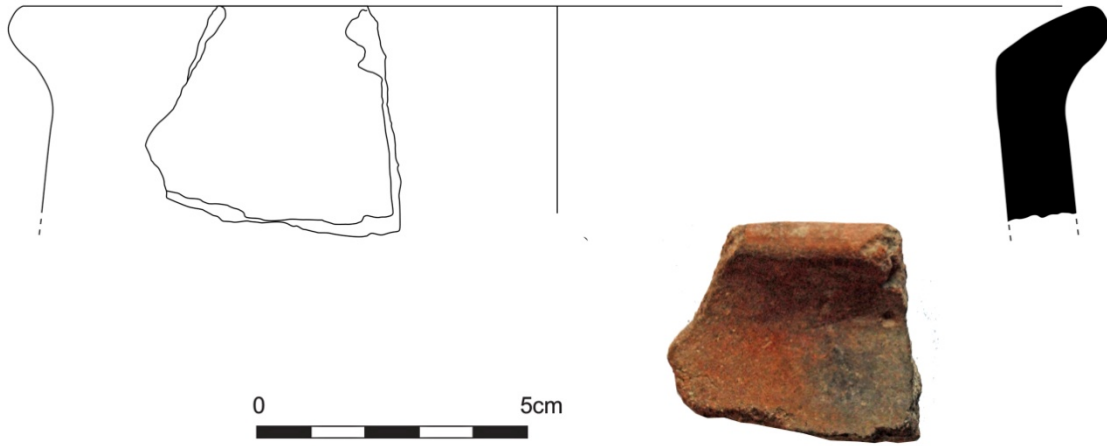
Bulunduğu Yer : Sufunya

Tanım : İy pişmiş. Beyaz taşçık katkılı. Dikey ağız kenarı. Orta Anadolu Kırmızı açkılı Geç Neolitik Seramik.

Dönem : Geç Neolitik Dönem

Benzer Örnek : Hocaçeşme III, Aşağıpınar VI (Özdoğan, 2007: 419-429)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 5/4 (Yellowish Red)

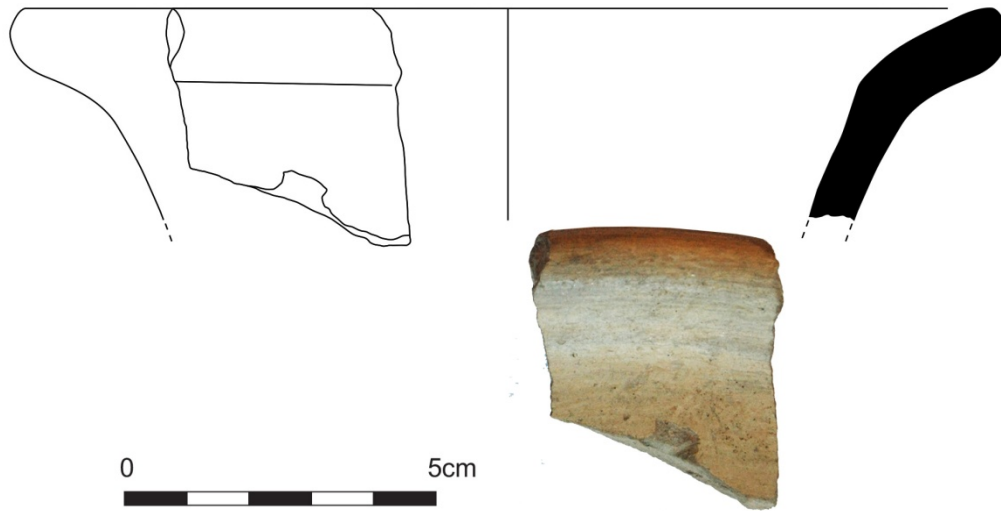
Kat.No.57 : Sufunya -02

Bulunduğu Yer : Sufunya

Tanım : İyi pişmiş. Dış kısmı koyu renk perdahlı. Dışa dönük ağız kenarı parçası

Dönem : Erken Tunç Çağı I

Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 5/6 (Yellowish Red)

Kat.No.58 : Sufunya -06

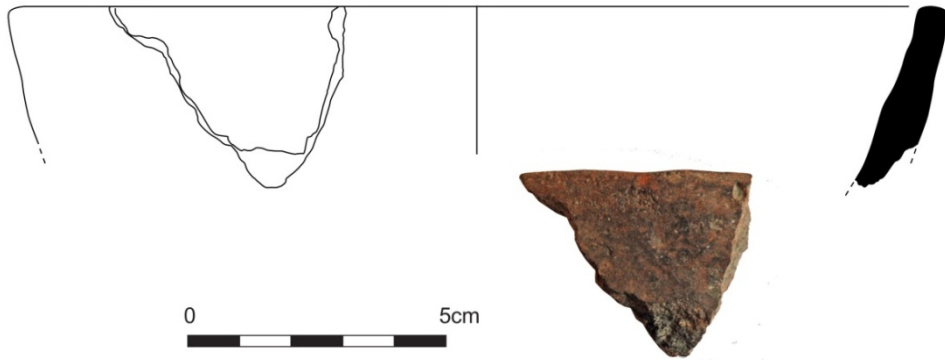
Bulunduğu Yer : Sufunya

Tanım : İyi pişmiş. İnce hamurlu. Çok iyi perdahlı.

Dönem : IV6

Benzer Örnek : (Sazcı, 2005: 83-Abb.48)

Munsell Renk Kodu : Hamur = 2,5 Y 6/4 (Light Yellowish Brown)

Kat.No.59 : Sufunya -10

Bulunduğu Yer : Sufunya

Tanım : İyi pişmiş. Taşçık katkılı ağız parçası

Dönem : Geç Kalkolitik – Erken Tunç Çağı başı.

Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 YR 6/6 (Reddish Yellow)

Kat.No.60 : Sufunya -12

Bulunduğu Yer : Sufunya

Tanım : İyi pişmiş. İnce hamurlu. Mika katkılı. Perdahsız. Kazıma bezemeli. Üst ağız kenarında dalga motifi. Troya VII B-1 Seramiği

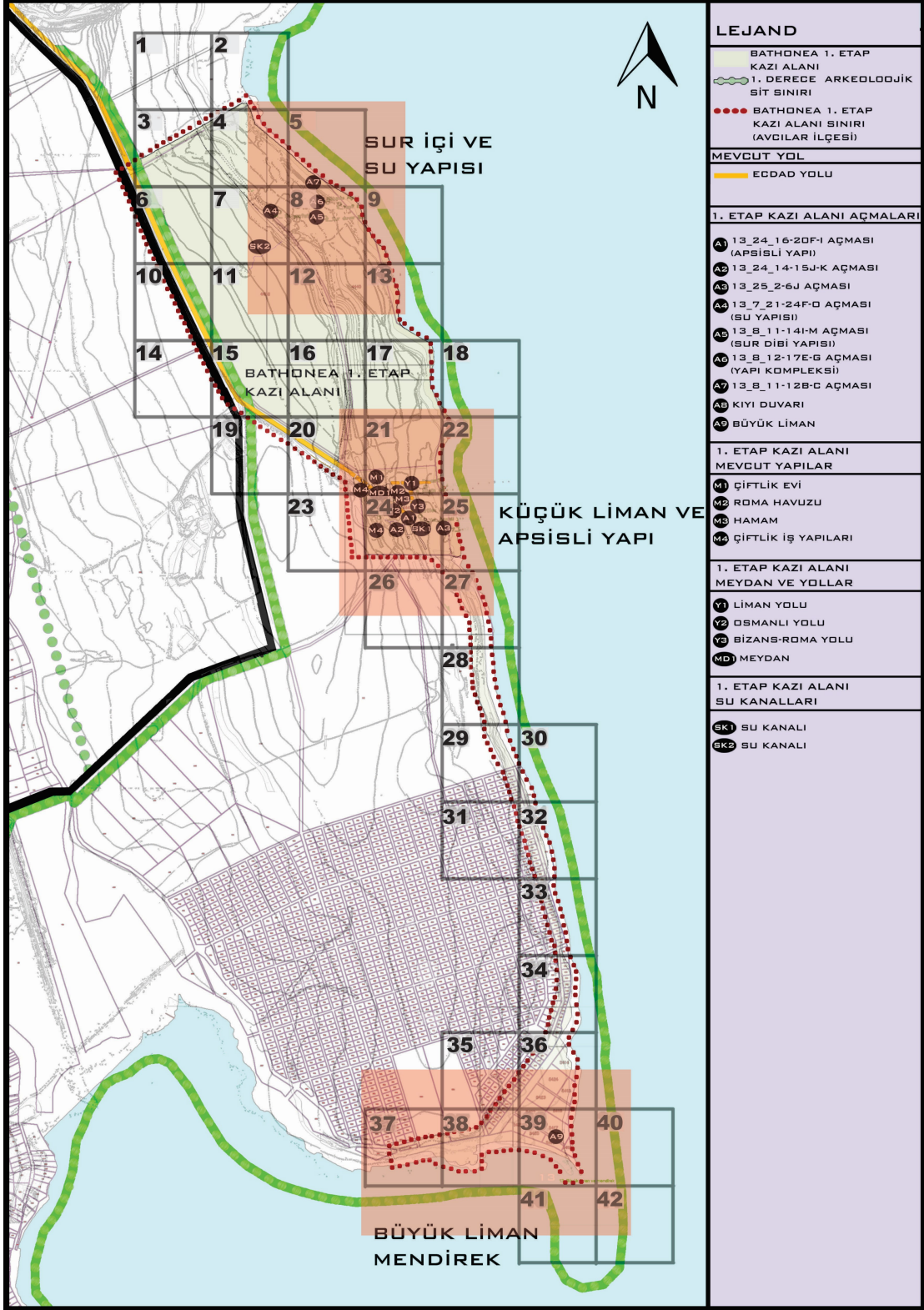
Dönem : Geç Tunç Çağı sonu.

Benzer Örnek : (Blegen, 1958: pl.236)

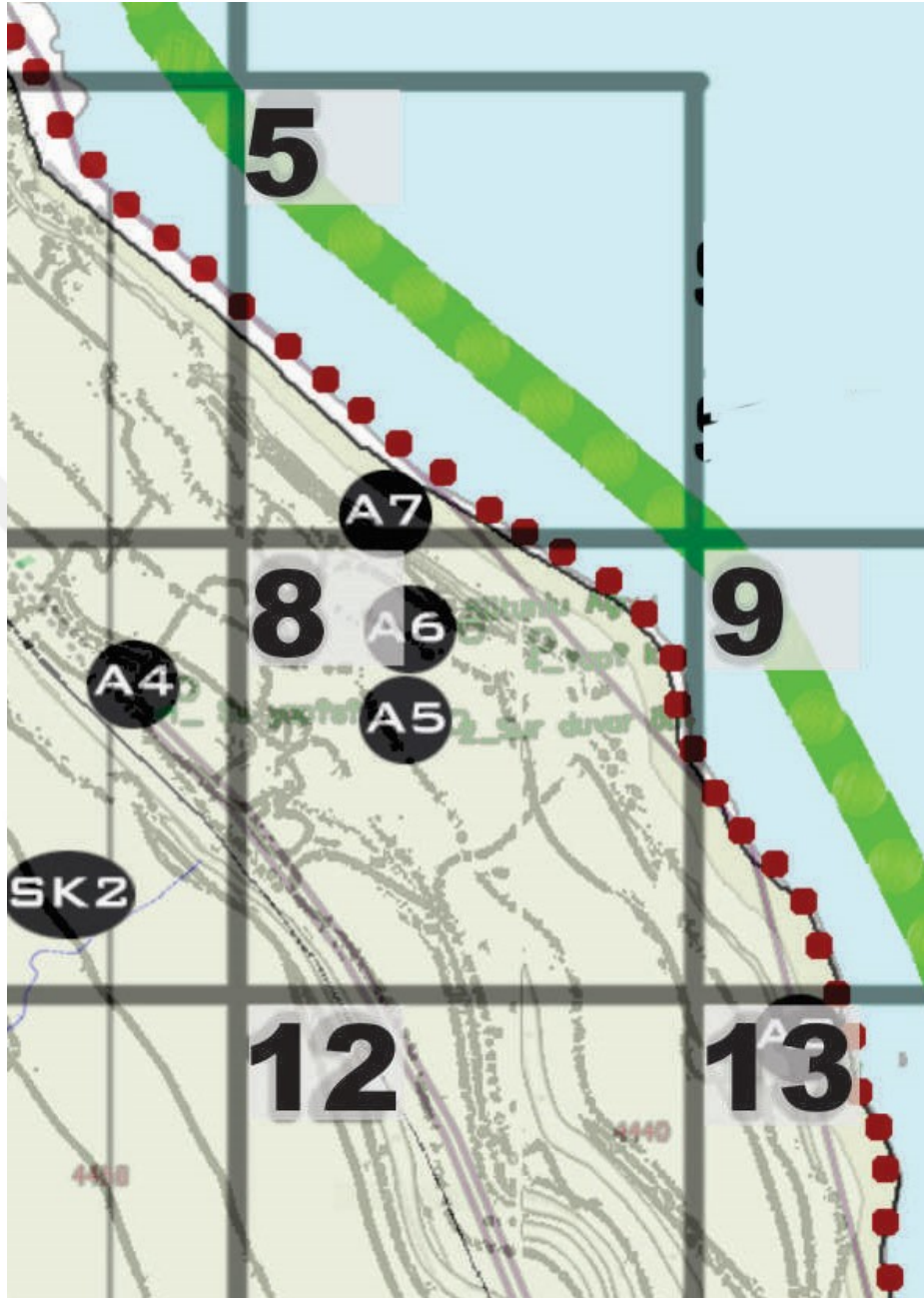
Munsell Renk Kodu : Hamur = 5 Y 7/1 (Light Grey)

EK – 3

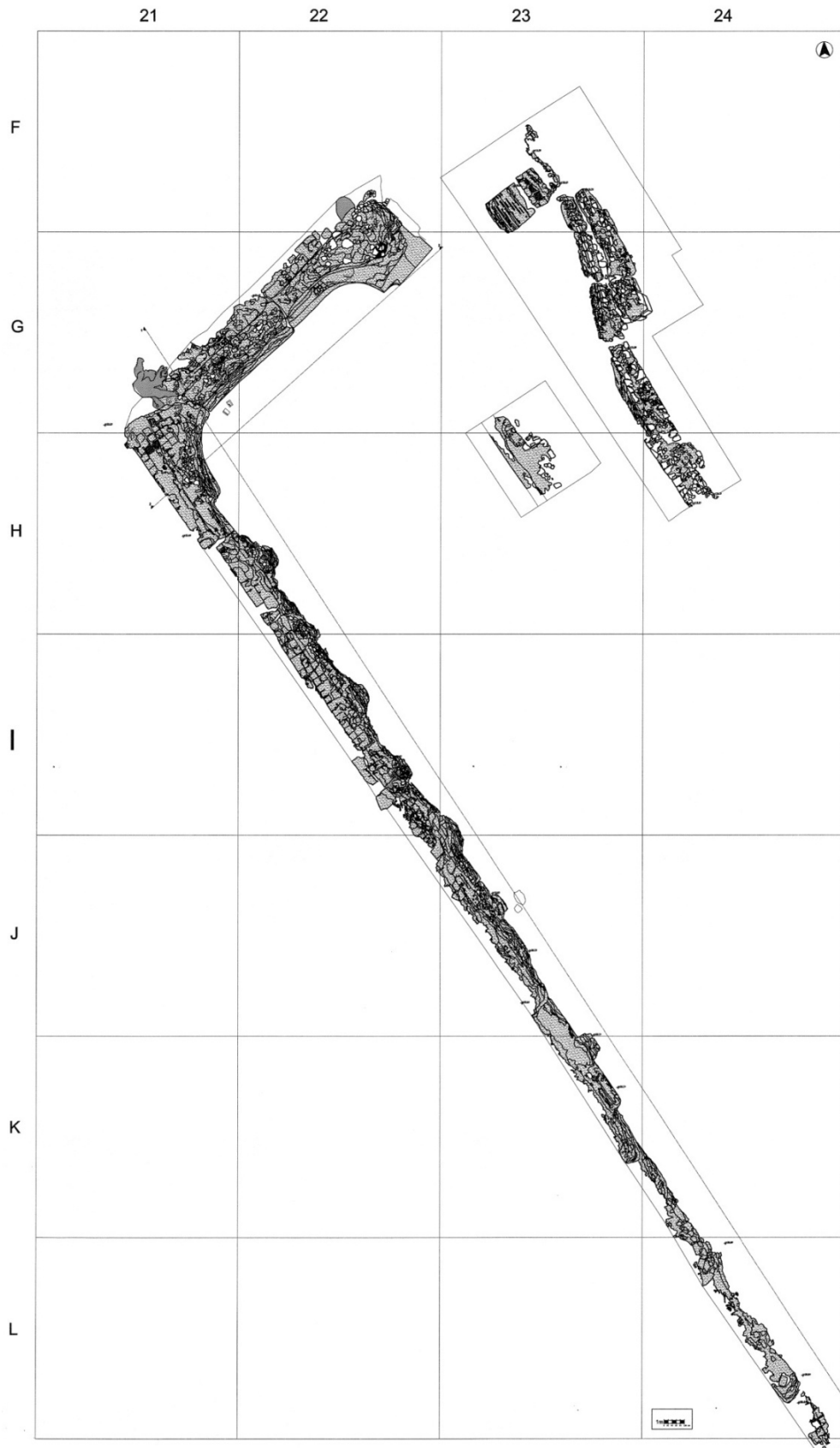
BATHONEA KAZI ALANI PLANLARI

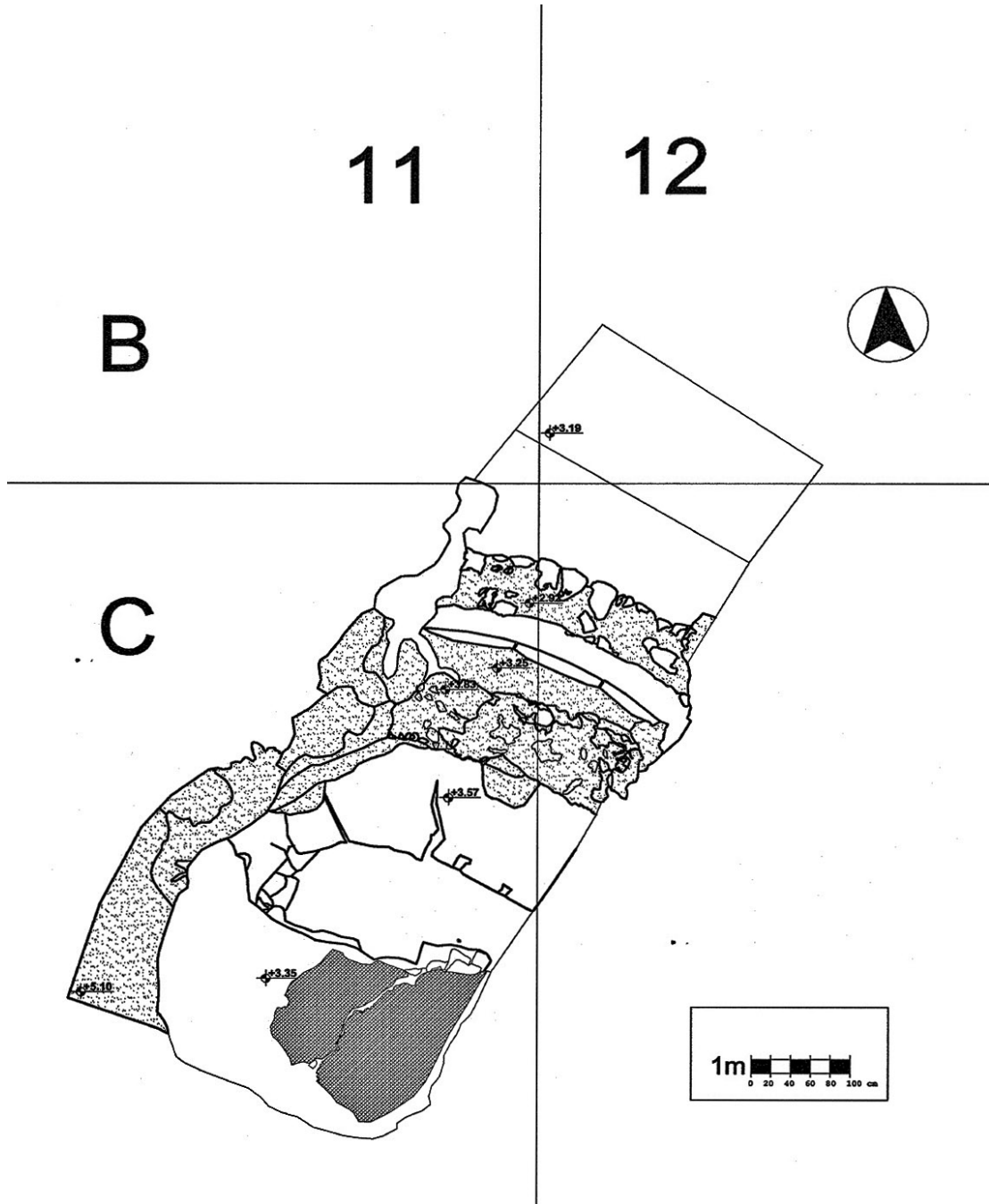
Plan 1. Küçükçekmece Göl Havzası, Bathonea kazıları karelej haritası

Plan 2. Kazı alanının kuzey bölümünü oluşturan 8. Alan'daki karelej sistemi

Plan 3. Sarniç planı (8.Alan)

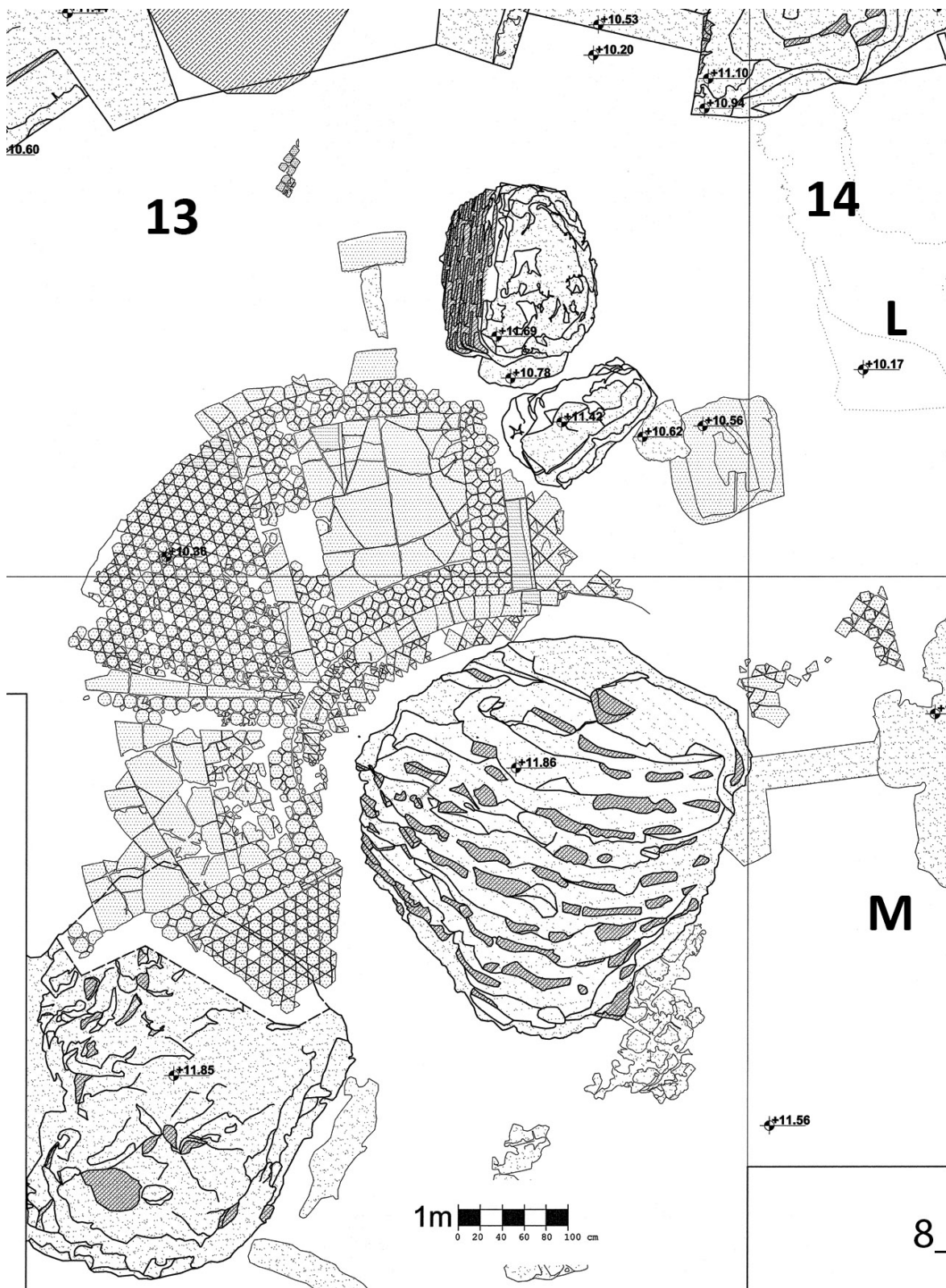
Plan 4. Helenistik kule yapısı planı (8. Alan)

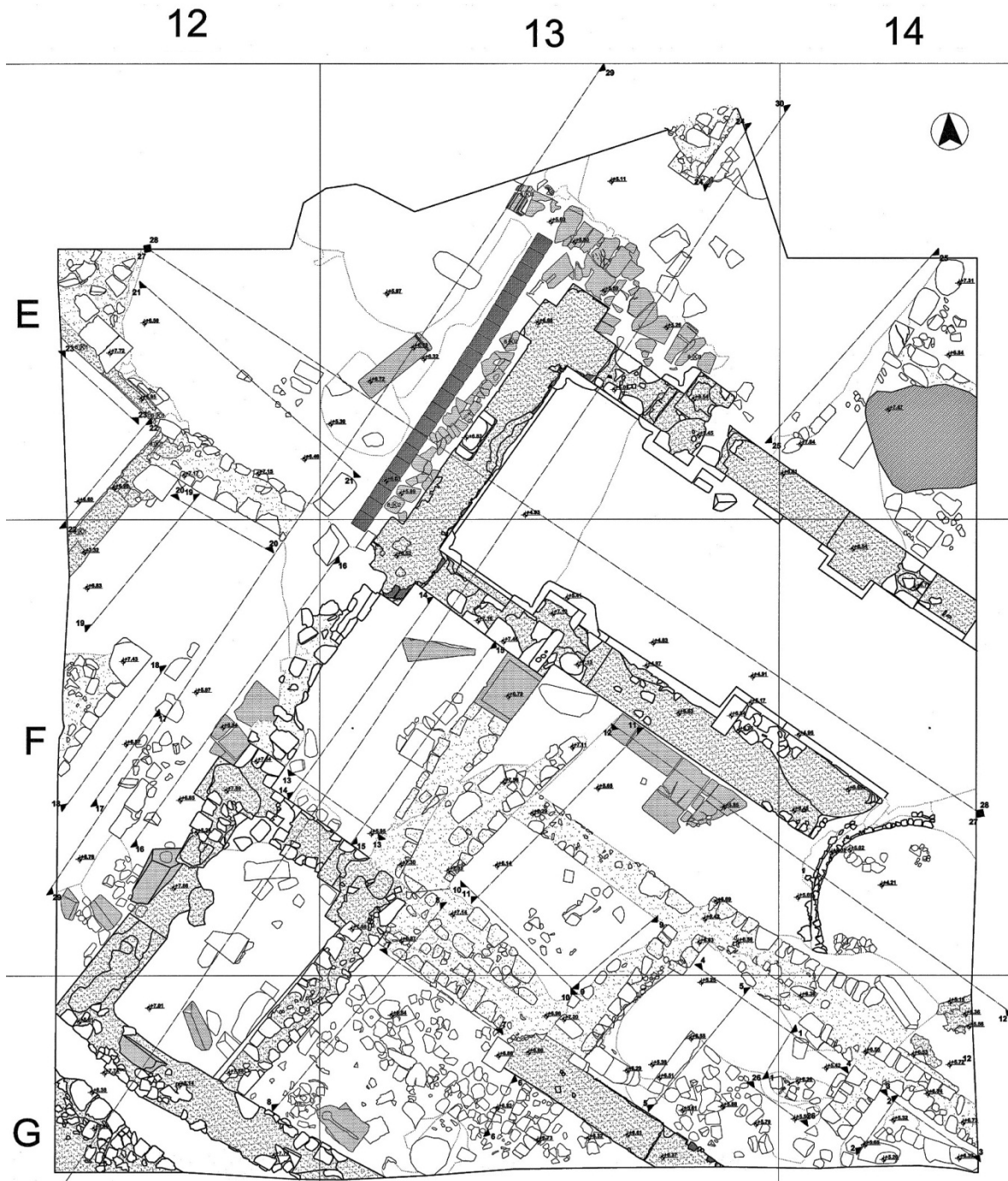
8_11-14I-M AÇMASI PLANI

Plan 5. 8-11, I-M Açması Planı (8. Alan)

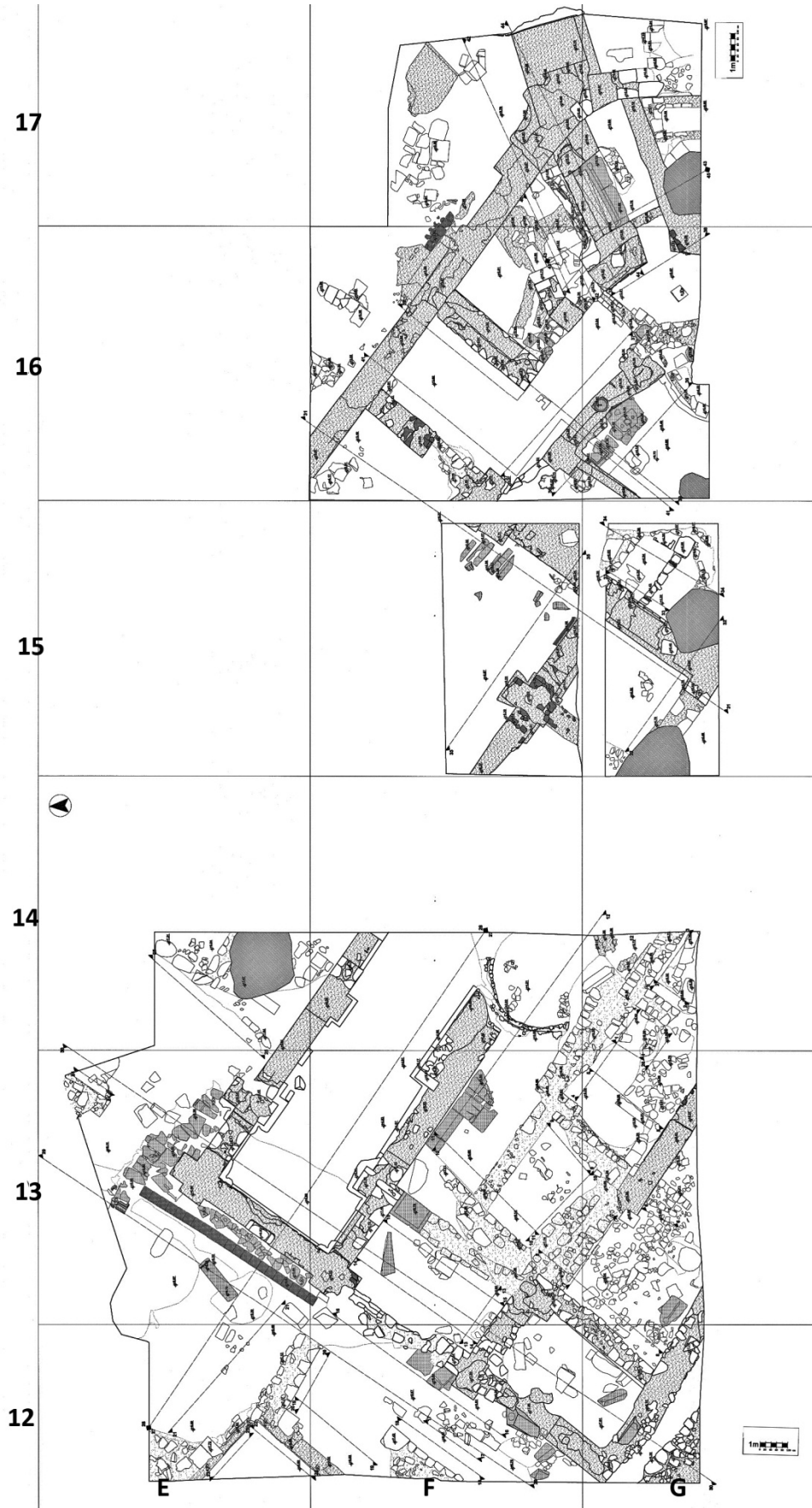

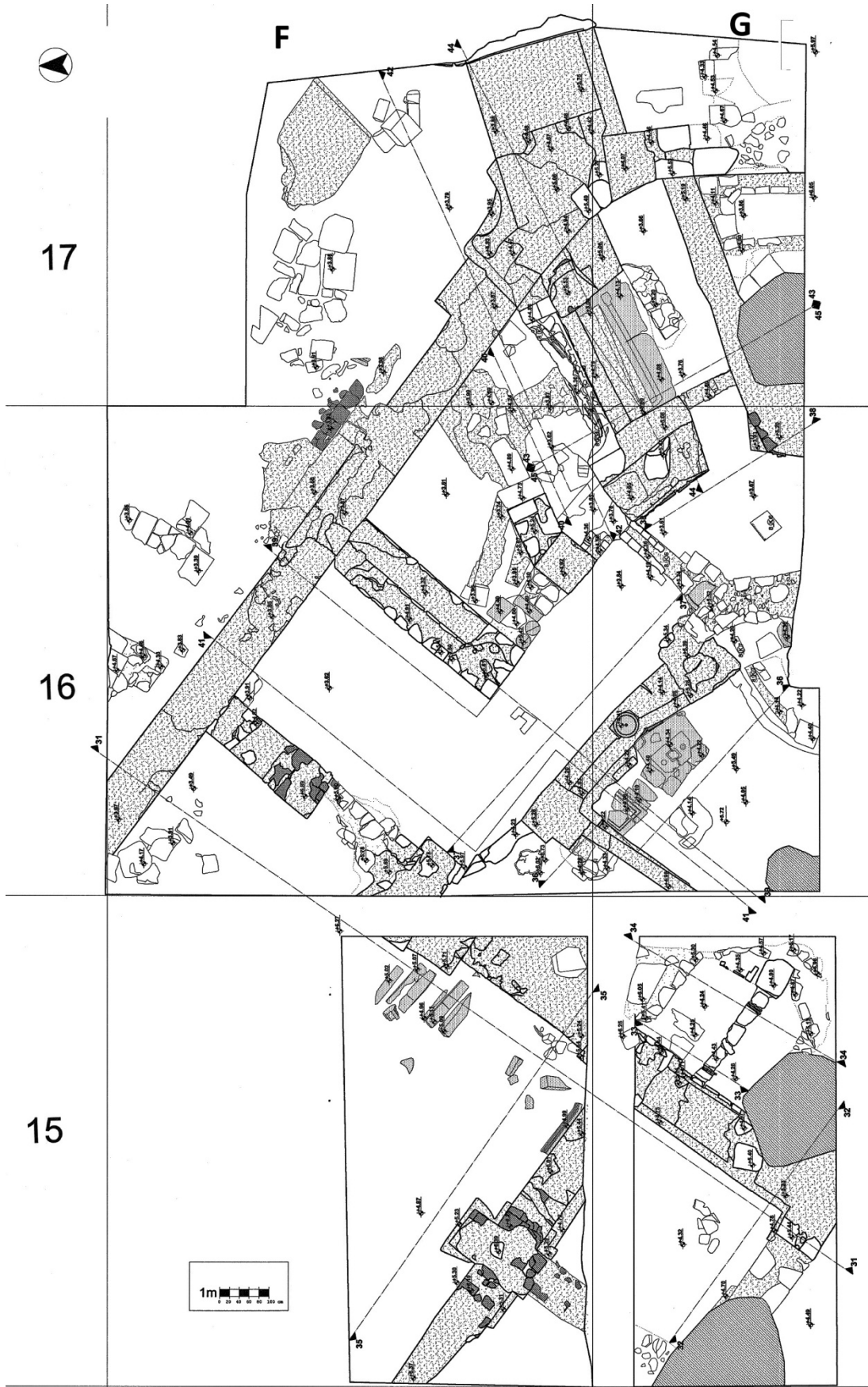
Plan 6. 13-14, L-M Planı, Opus Sectile (8. Alan)

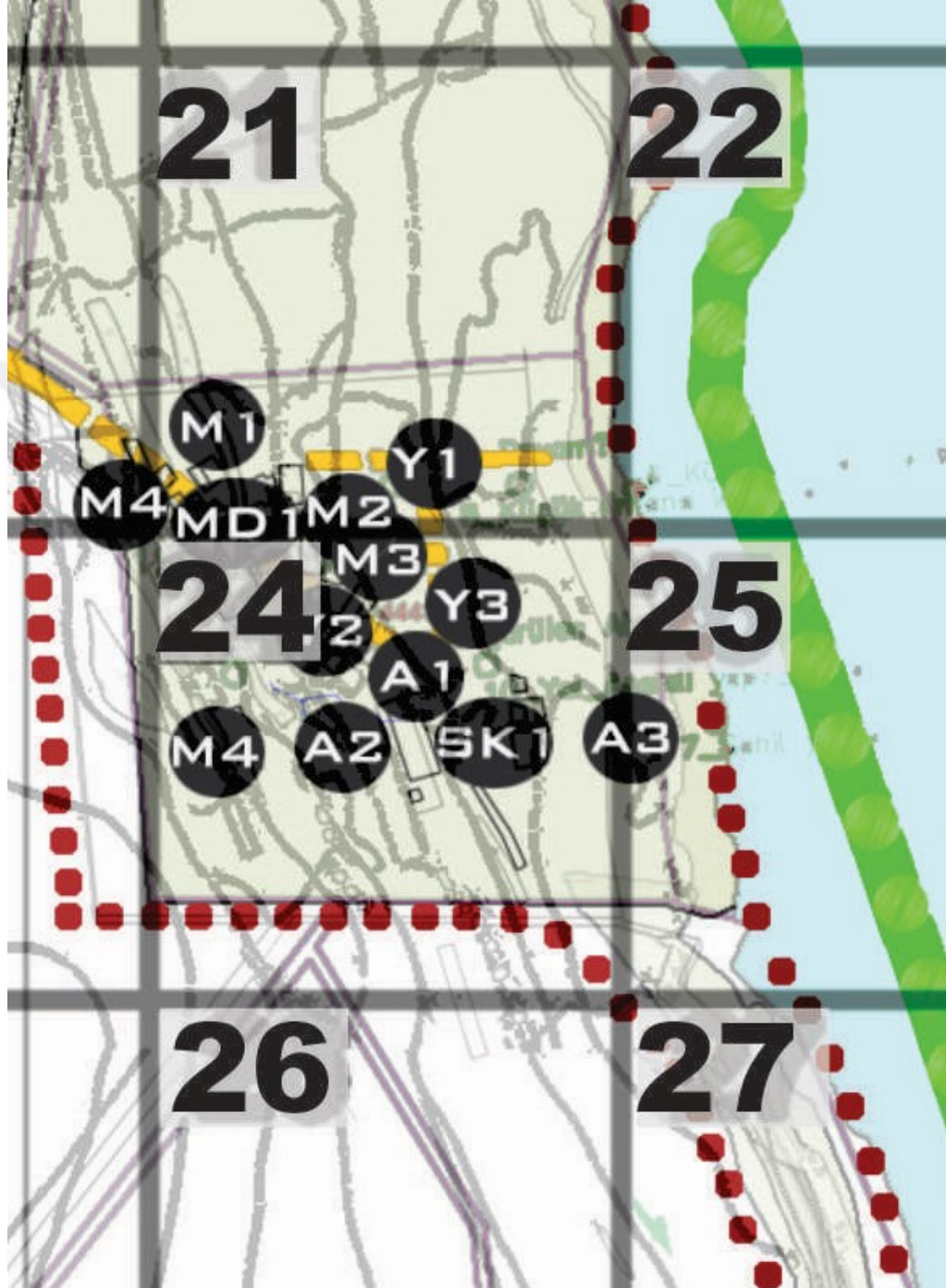
Plan 7. E-G, 12-14 Açması, Empyrion Yapı kalıntısı (8. Alan)

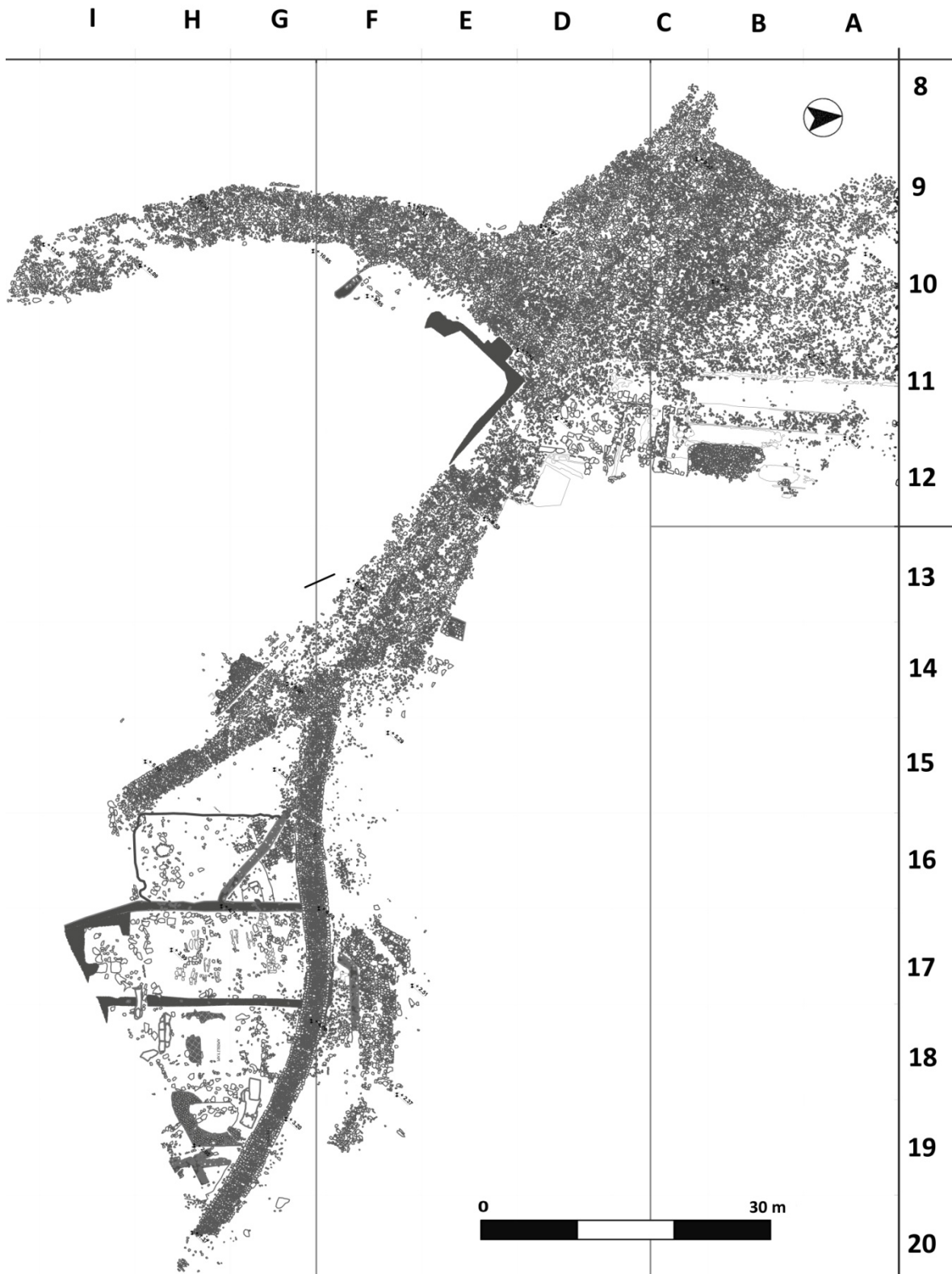
Plan 8. E-G, 12-17 Açması, Emperyal Yapı kalıntısı (8. Alan)

Plan 9. F-G, 15-17 Açması (8. Alan)

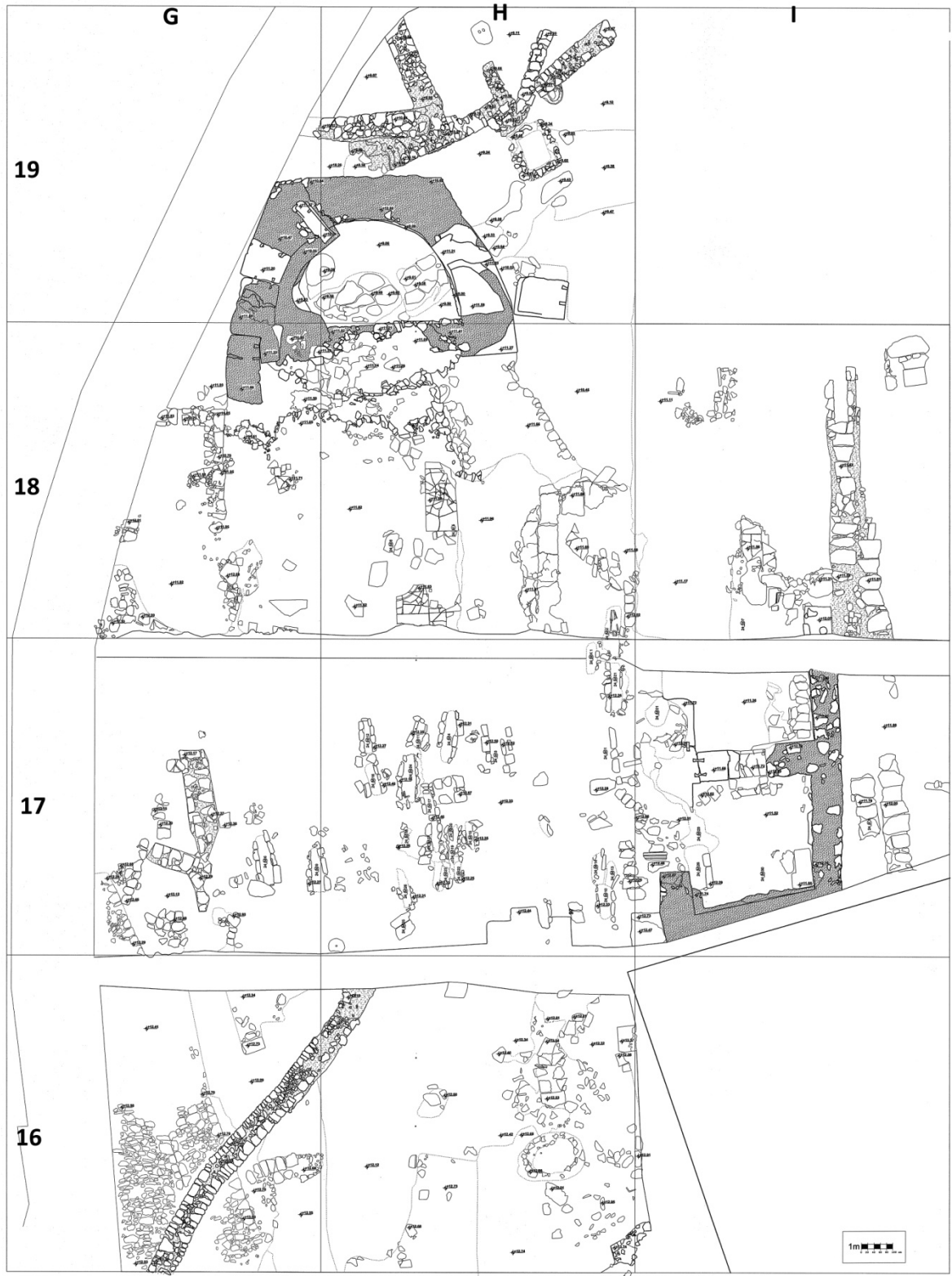
Plan 10. Kazı alanının orta bölümünü oluşturan 24. Alan'daki karelej sistemi.

Plan 11. 24. Alan'daki Apsisli yapı, yollar, meydan ve havuz

Plan 12. Meydan

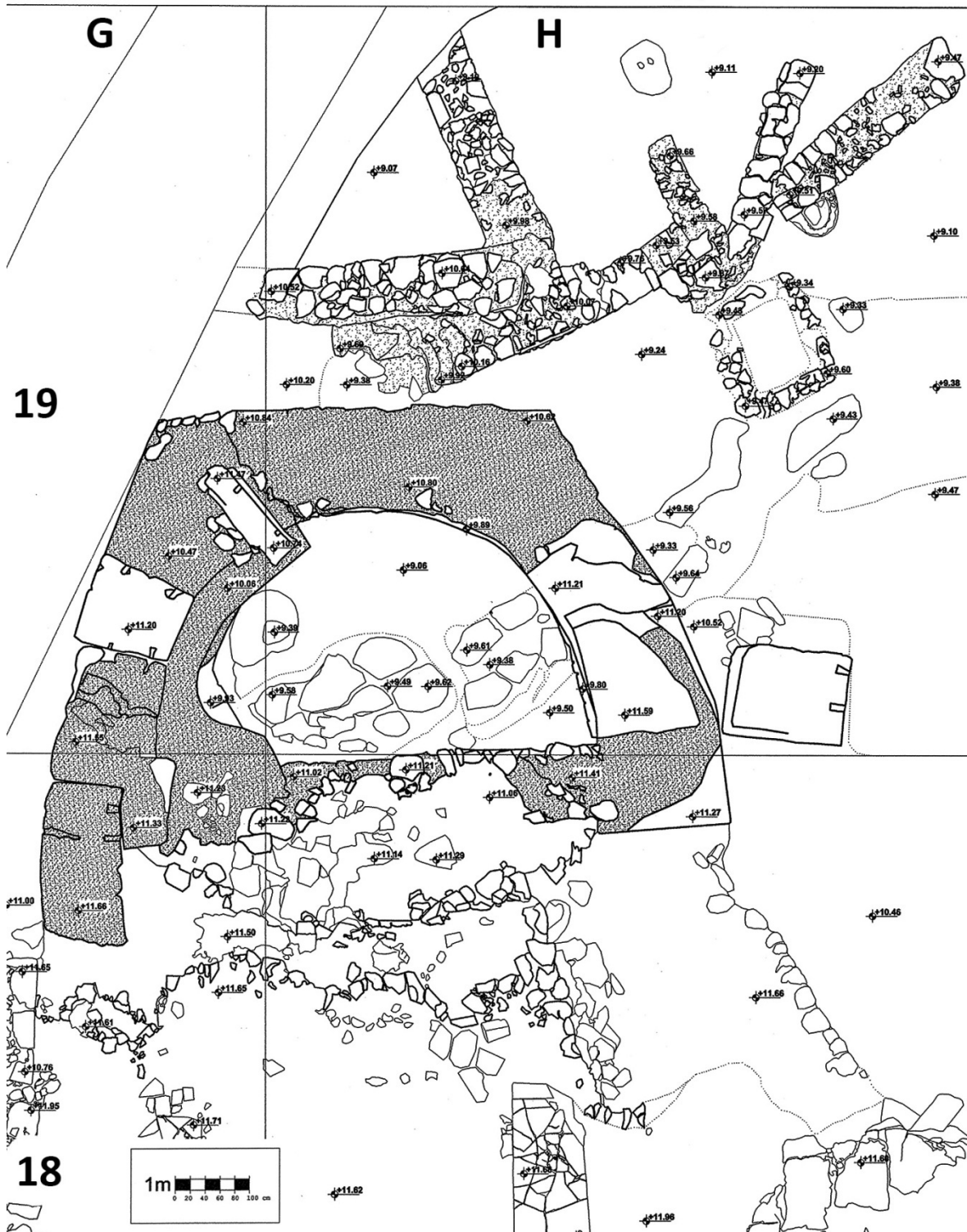

Plan 13. G-I, 16-19 Açması, Apsisli yapı (24. Alan)

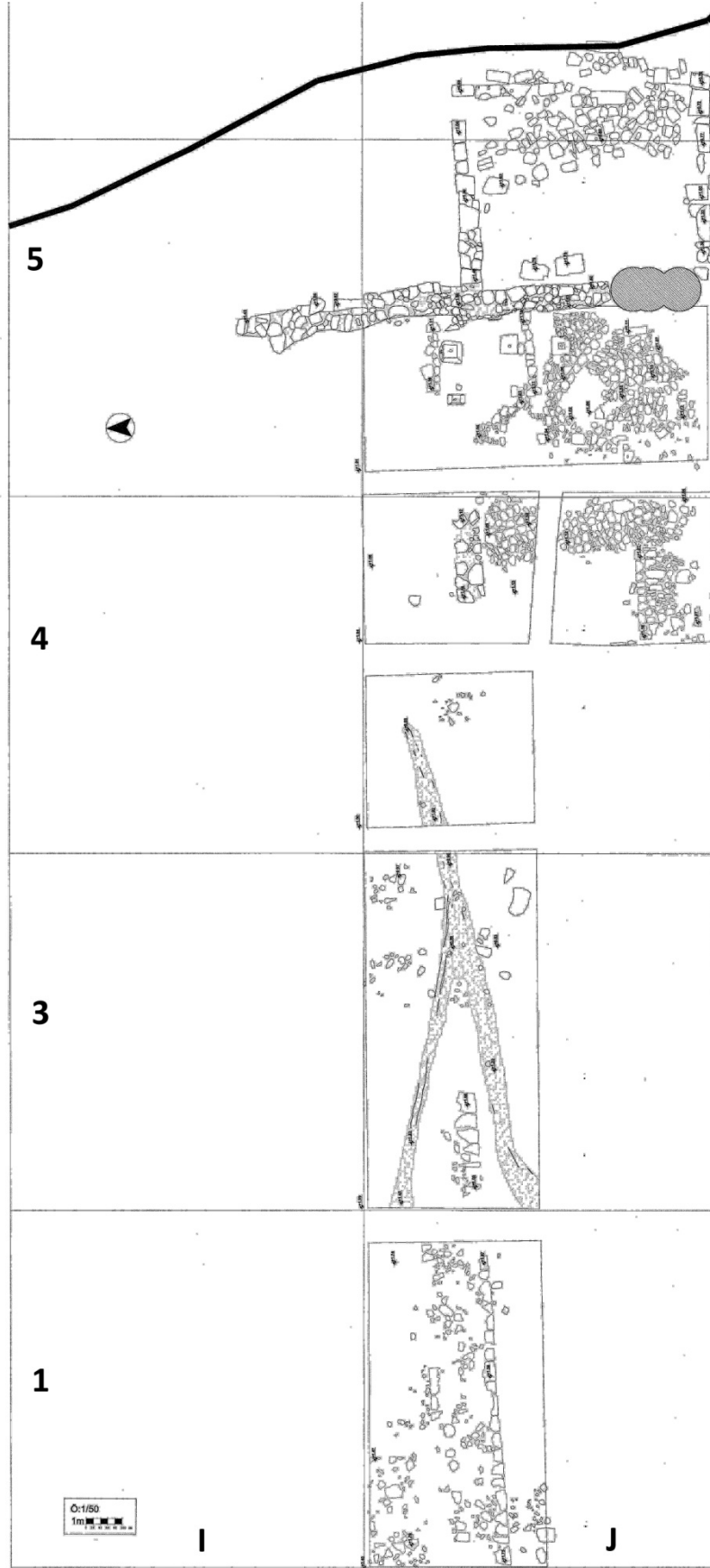

Plan 14. J-K, 14-15 Açması (24. Alan)

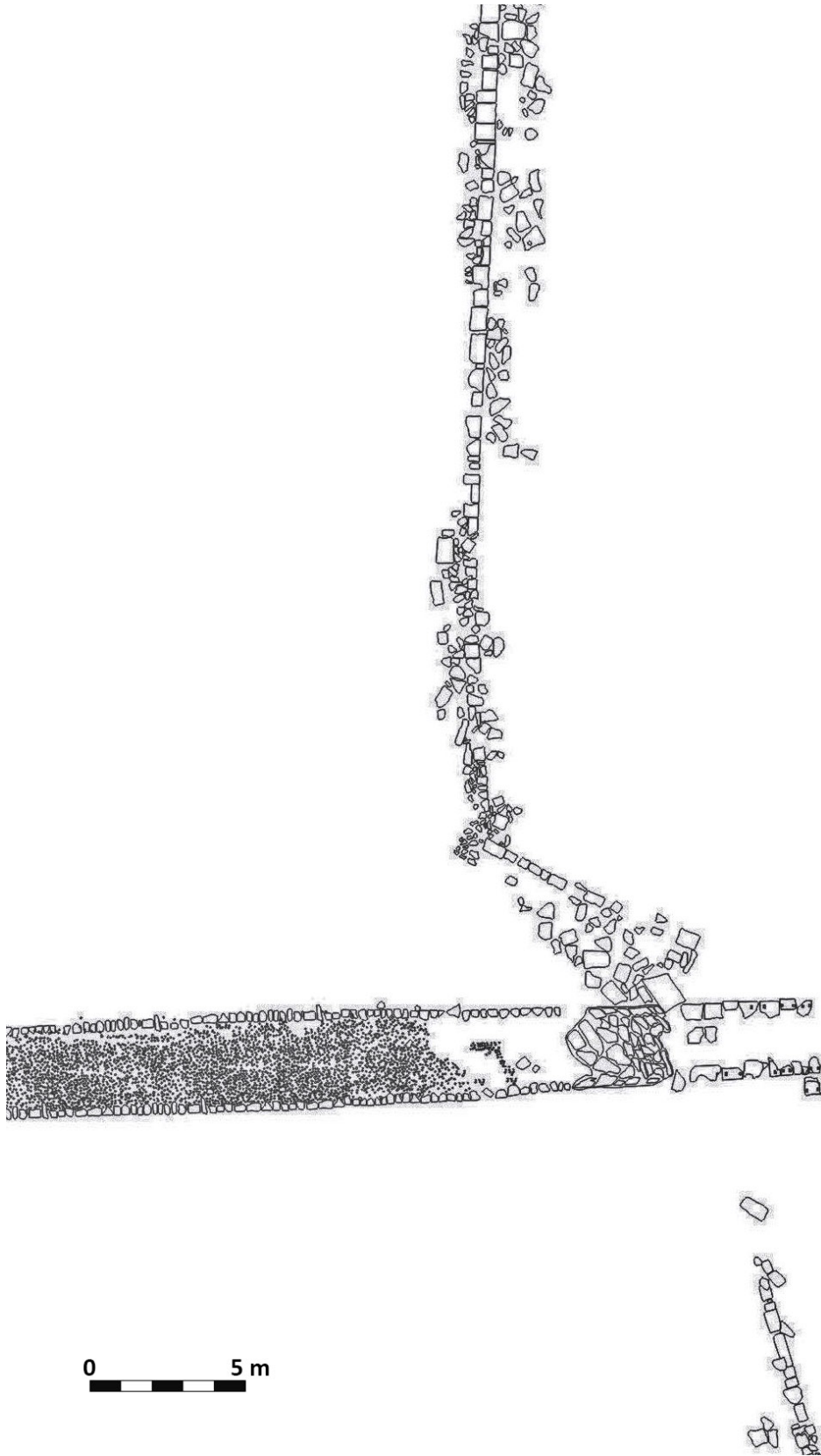
Plan 15. Apsisli yapı ayrıntı ve Tunç Çağı mimarisi izleri (24. Alan)

Plan 16. I-J, 1-5 Açması, sahile ulaşan boru hatları ve bina kalıntısı (24. Alan)

Plan 17. Küçük Liman, Meydana bağlayan Roma yolu (24. Alan). Google Earth resminde aynı nokta 24. Alan'nın Apsisli yapısı gibi diğer detayları ile görülmektedir.

Plan 18. Küçük Liman iskele ve Roma Yolunun başlangıcı (24. Alan)

Plan 19. Büyük Liman (39. Alan)

Plan 20. Hitit Eserleri buluntu noktaları - I

Plan 22. Hitit Eserleri buluntu noktaları - III

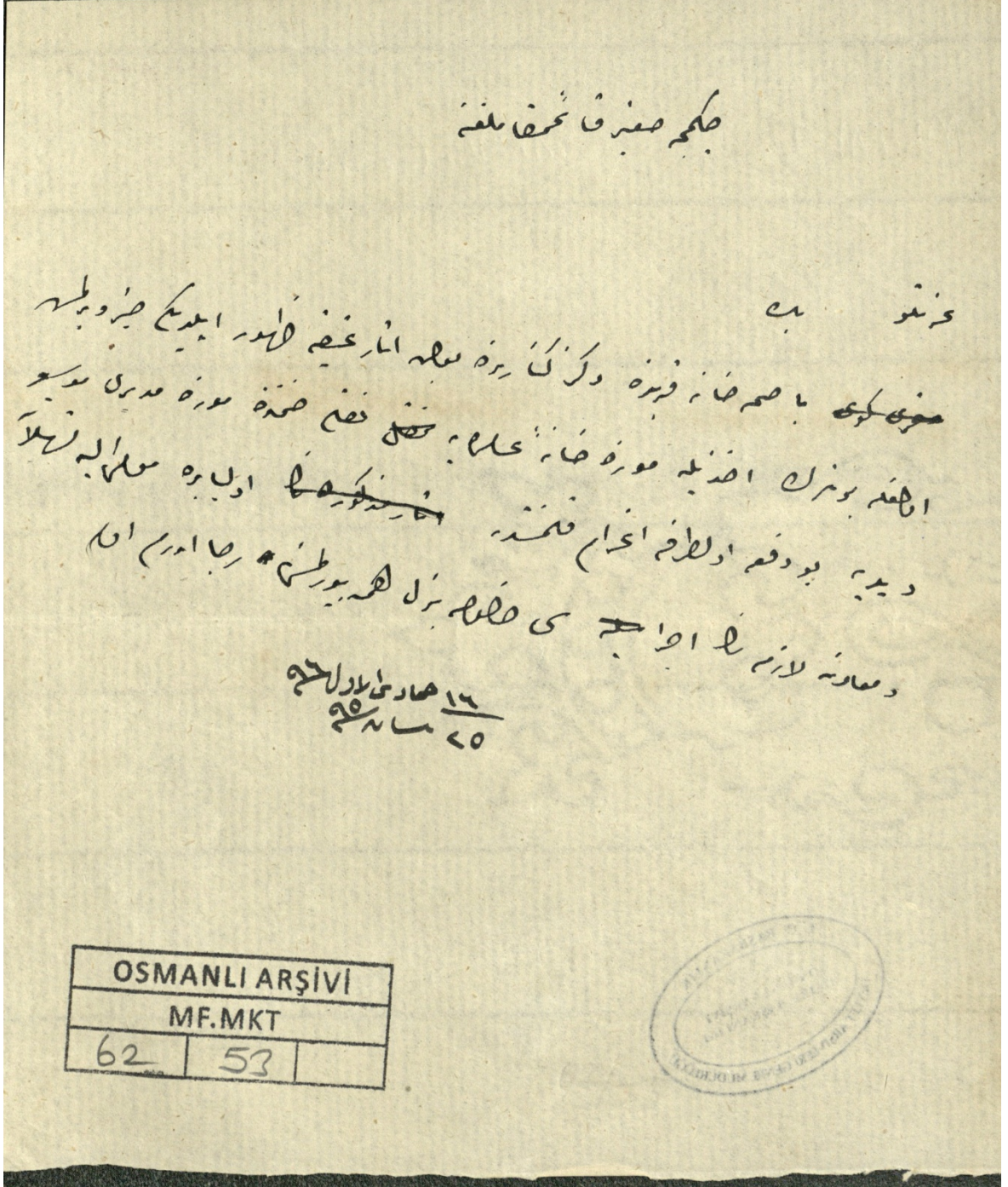

Plan 23. Hitit Eserleri buluntu noktaları - IV

EK-4

OSMANLI BELGELERİ

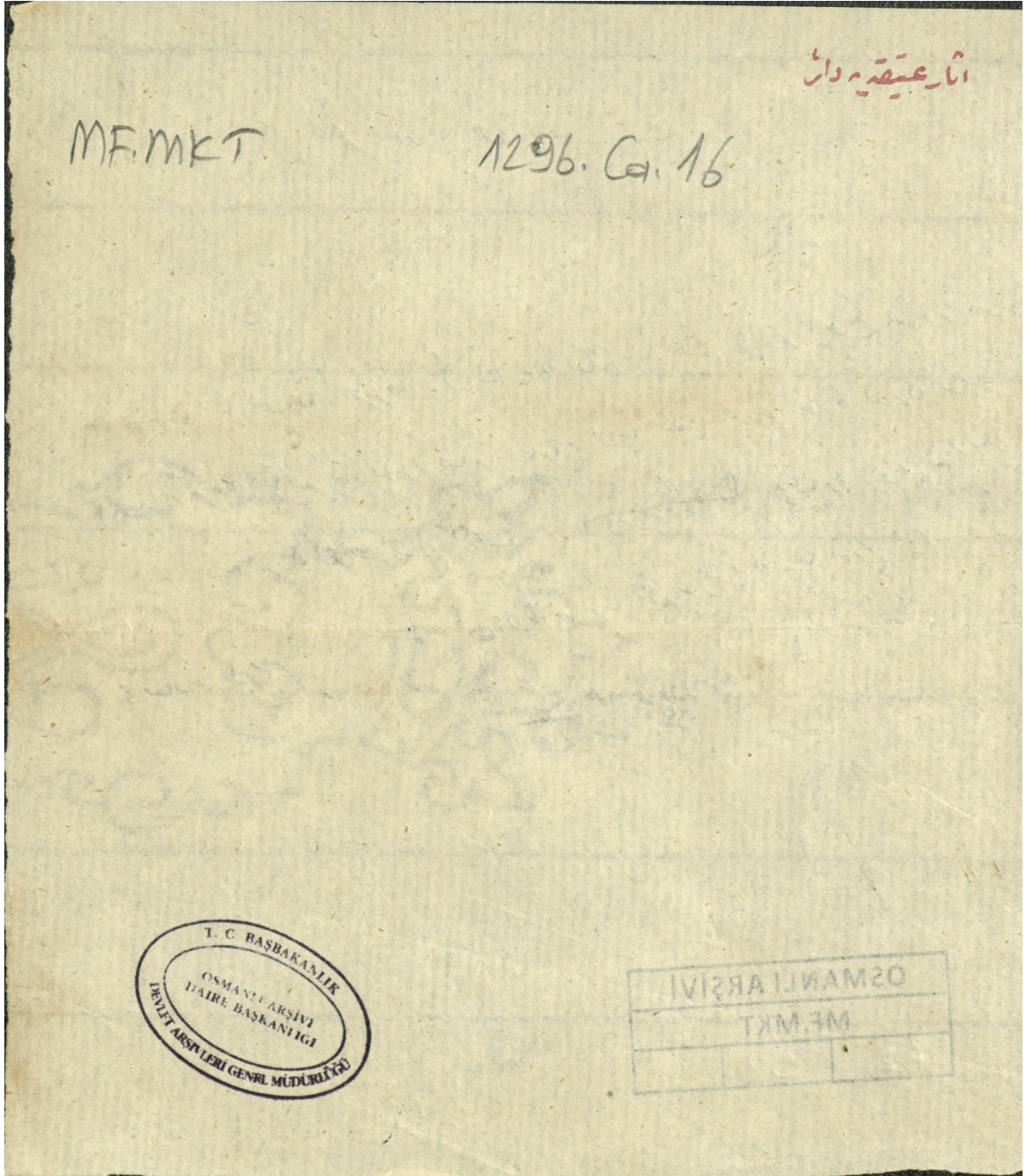
Belge 1. sayfa 1

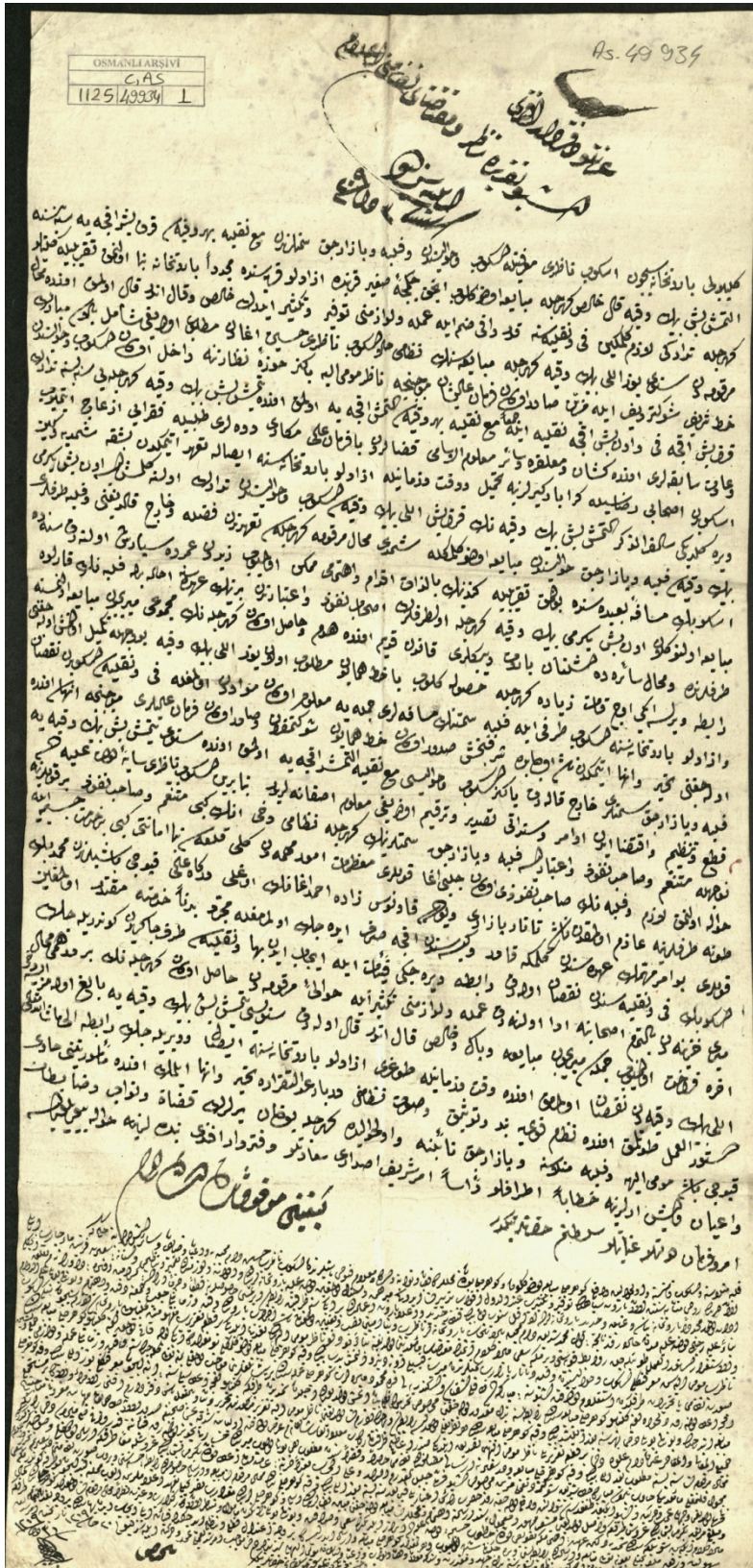
Osmanlı Arşivleri, Belge No: MF.MKT. 62-53 (1269 CA 16)

Basmahane yakınında deniz kenarında bulunan asar-ı atıkayı, Müzehane-i Amire'ye getirmek üzere müze müdürü Mösyö Diri'ye Çekmece-i Sagir Kaymakamlığı'nca kolaylık gösterilmesi.

Belge 1. sayfa 2

Belge 2. sayfa 1

Osmanlı Arşivleri, Belge No: C..AS.. 1125 4934 (1205 Za 15)
 Gelibolu Baruthanesi'nden başka Çekmece-i Sagir kurbunda (yakınında) inşa olunan baruthane için külliyesi güherçile (barut yapımı için gerekli madde) tedarikine lüzum olduğundan bahisle güherçile mübayaası

برمنشوق تقدیر لیسکوب تقدیر مینو مینو مینو
ویجا و قهر

... (The main body of the document contains dense handwritten text in Persian script, which is largely illegible due to the image quality and angle. The text appears to be a formal report or petition.)

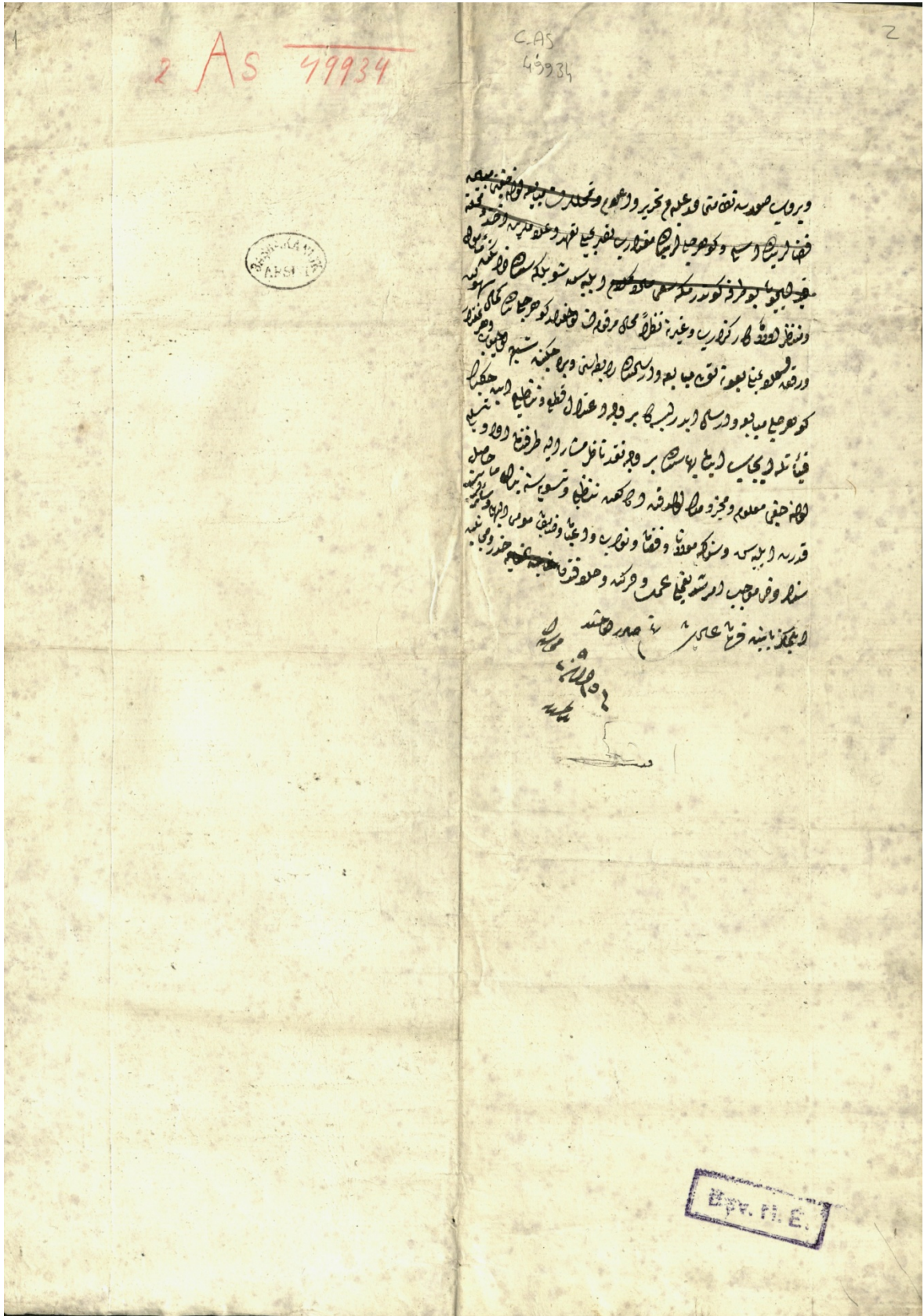
تقدیر مینو مینو مینو

... (Additional handwritten text at the bottom of the page, including a signature and date.)

43664
585
316

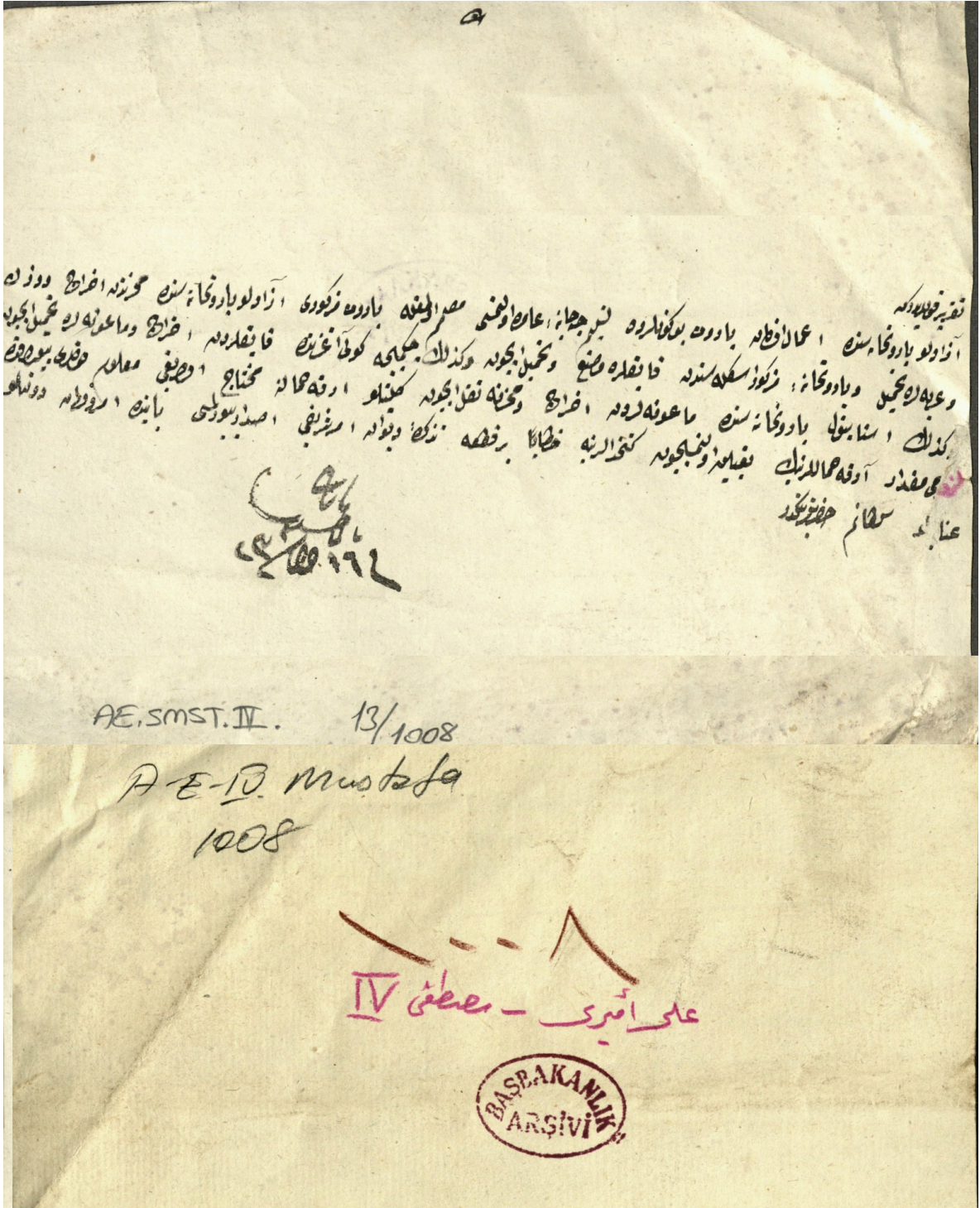

Belge 2. sayfa 4

Belge 3.

Osmanlı Arşivleri, Belge No: AE.SMST.IV 13 1008 (1223 Ca 04)

Azatlu Baruthanesi'nde imal olunan barutun İstanbul Baruthanesi'ne nakli için Çekmece Gölü ağzında mavnalara ve kayıklara, oradan da mahzenlere nakli için gereken orta hamalların tedarik olunması hakkında kethüdalara hitaben bir divan tezkiresi için emr-i şerif ısdarı (1223 Za 16);

تاریخ
مکتوب عثمانی
علا
۶۸

حضور معالمی حضرت صاحب

معتمد حضرت زید
کوهلک جو رہ ناسن ایبرج کبریا فریق سند عملیہ انسانی سے مباشرتہ و غیرہ اور ذرہ معتمدہ تحفظ تک احسان استعما و قضاہ اقصاء و ملک
سرعت انفا و تکرر سند انسانی ۱۰۰ لکھ روپے تاریخ و پورا افسرہ ایچ نوروسم مکتا برقرار داملہ ارادہ نامہ میں فیجیا زین اروزین جو یس اورین
کوهلک جو فاقہ تفتہ بنسفات نقصہ اجافخہ و بوالہ بھونہ نافذ تفرہ ریبہ سہ نہ ملو محضی دفع فیجیا بیلہ ابرم و کر اور نامہ قائم تفتہ انسانی جو باسارہ
فاریقہ یا بھونہ سبیلہ فی حکم کونک و صفت اویب خانیہ خدیوہ و دیوہ عمویہ عثمانیہ و درانہ محضہ ارادہ سہ عائدہ دالیانہ مضر بر نقطہ روز
و بھونہ بولہ مصارف اویب قصہ بہ دفع قریب و با حوضی بار و عمارتہ جو اور فیضی زنج فاریقہ تک اور ارادہ انسانی محدودہ نہ سلم اور بر صفت
در میانہ ایدلہ و با حوضی و لیسہ زای زینہ اصنافیہ ضحیا زوی بیلہ اویبہ معتمدہ استعما نامہ و فاریقہ تک اعادہ تفتہ بیلہ عہدہ و بیارہ حکم
جوانہ ایدلہ و لیبان اور وینہ صفتہ و لیسہ - ۸۱ لکھ روپے تاریخ و پورا افسرہ ایچ نوروسم

OSMANLI ARŞIVI
BEO
98 1792712

تقدیم
اس کتاب کو درجہ اولیٰ و ثانیہ
دہ تقدیم فرمادہ کہ نہ لکھ لیا
انتخابیہ جو لکھ لکھ لکھ لکھ
طریقہ استعارہ لکھ لکھ لکھ
طایفہ لکھ لکھ لکھ لکھ
تقدیم
و با حوضی بار و عمارتہ جو اور فیضی زنج فاریقہ تک اور ارادہ انسانی محدودہ نہ سلم اور بر صفت
در میانہ ایدلہ و با حوضی و لیسہ زای زینہ اصنافیہ ضحیا زوی بیلہ اویبہ معتمدہ استعما نامہ و فاریقہ تک اعادہ تفتہ بیلہ عہدہ و بیارہ حکم
جوانہ ایدلہ و لیبان اور وینہ صفتہ و لیسہ - ۸۱ لکھ روپے تاریخ و پورا افسرہ ایچ نوروسم

مقام جلیل صدارتینا ھجرت

معرضہ جا کر کینہ لریدر کہ
 کبریت عثمانی شرکتنا ضمیمہ خاصہ شاہانہ درہ استیجا اقمہ اولدین جادہ بوستاندہ واقع اراضیدہ اجرا ابدیدہ عملیاندہ طواریک نظر پورہ کلانہ
 مشکلات اوزرینہ شرکت مذکورہ پناھرنہ قدر ضرر کلی ایلت اقمہ برح حضور مذکورک صورت صلحہ در شوبہ و محل ساتھ دہ بر فابریقہ
 عرصہ کی تحریس عاجز لرینہ توجہ بیولسہ اولقلہ بو امر جلیل صدارتینا قیلینہ اقتضائز ایجاب اجرا و امنیت عمومیہ نقطہ نظر سندہ کر کونہ ناسیلا
 ارانہ ایدر مربوط فریضہ در یسبیل رنکلہ ترسیم قننادہ کوچہ جا کیم کولنی ذکرلہ ربط ابدہ بوغناز اوزرینہ واقع بر عرصہ ملک
 بولنہ اولدین عرصہ ایدرم معاملات تحقیقہ ملک بر آنہ اولہ اجر وکلانہ داز او امر لارینہ ملک اعھ بیولیم جفی بونہ اقدم
 عاجز لرینہ و بعد بیولسہ اولقلہ و بعد ساید بنک فراموسہ بیولاسنی استرحام برلہ موکم شتاتک حلوانہ اولہ عملیات نو
 اساسیہ مزاک اولینہ مباشرت ایلنی ارز و ایدرم عملیات مذکورہ ملک بلد تاخیر موقع اجراء وضع اولدین خبر بنک
 شرکتہ تبلیغہ دسترس اولدین حالک دخواہ سایدینہ توفیقاً حضور مذکورک رضی صورت صلحہ در شوبہ موقوفہ اولہ جفی اید ایدرم
 اولیادہ وھجرت امر و فرماہ حضرتہ مدہ الامر کدر ابرہہ اللہ علیہ

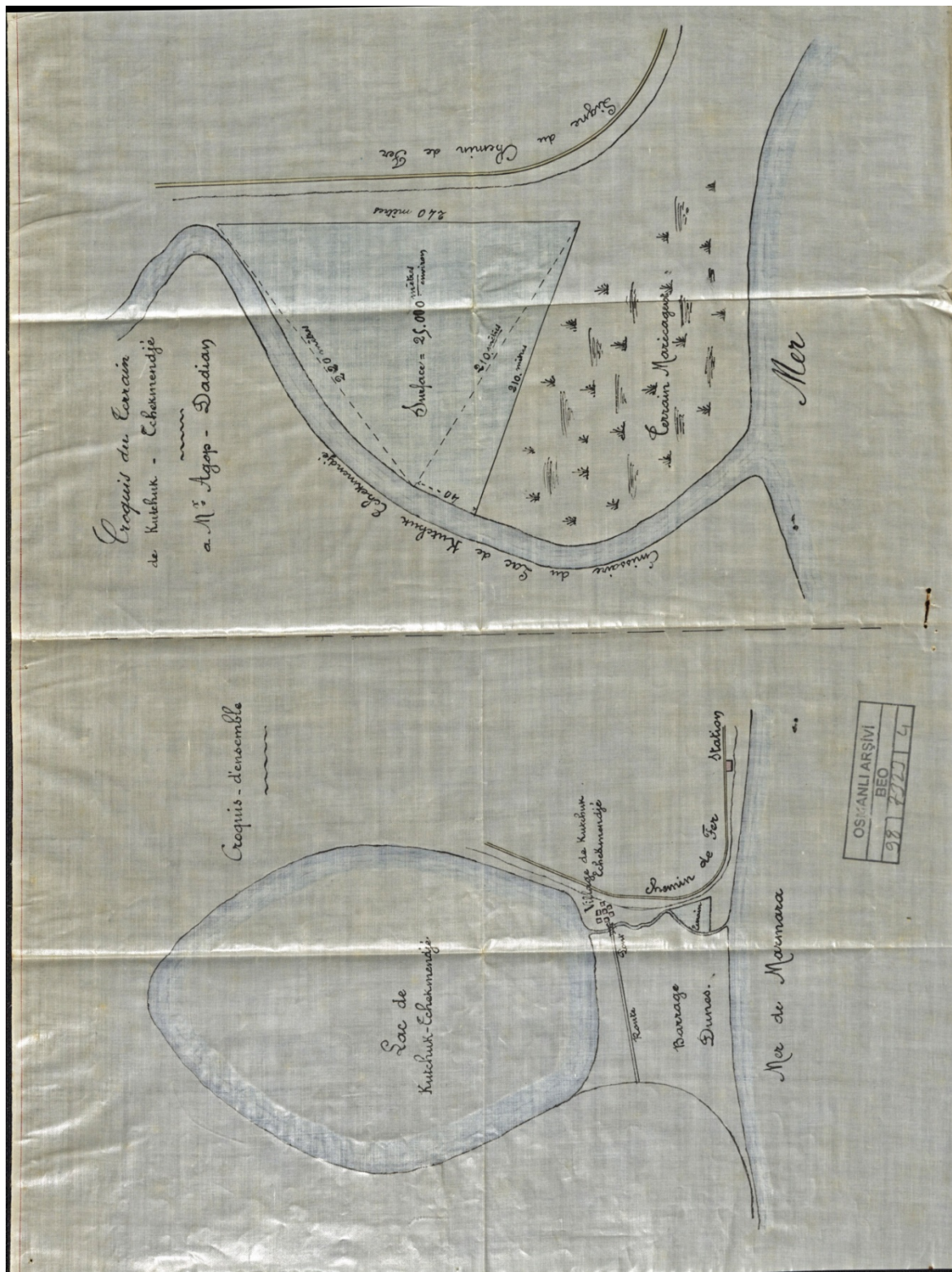
کبریت عثمانی شرکتنا وکیل محمد علی آلفہ

Halp...

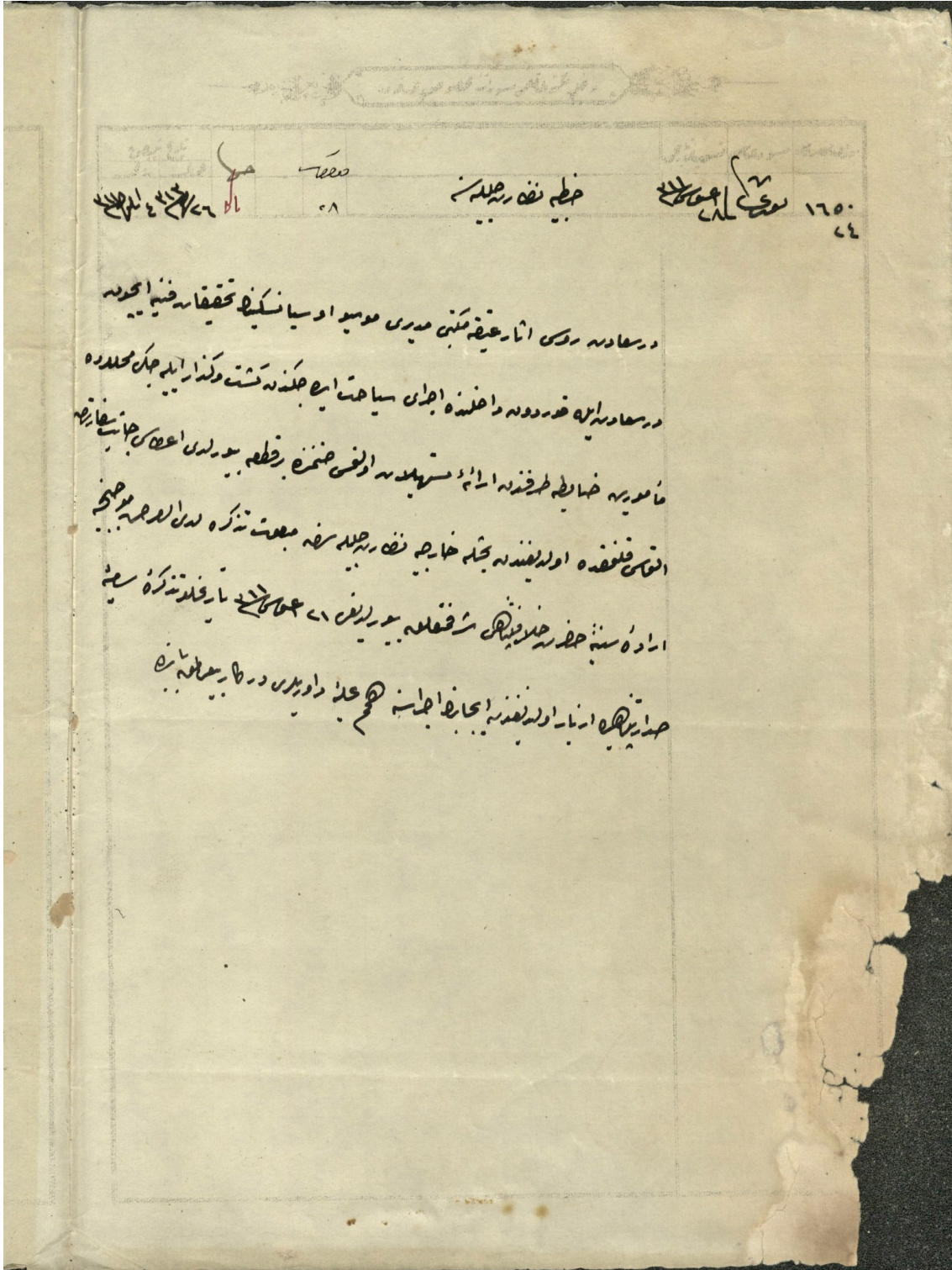

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 98 | 7923 | 2

Belge 4. sayfa 4

Belge 5. sayfa 1

Osmanlı Arşivleri, Belge No: DH.MKT. 428

21

(1313 Ra 24)

Tahkikat-ı feniye yapmak için Dersaadet ile kordon dahilinde seyahat etmesine izin verilen Dersaadet Rus Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Mösyö Osyanski'ye gerekli kolaylığın gösterilmesi ve kendisine sezdirilmeden hareketlerinin kontrol altında bulundurulması.

Belge 5. sayfa 4

شهادت حیدر

۱۲۵۹

حقیقت فی احوال ایچہ رسالت ایدہ فرودہ واقعہ ساجت اجنہ عرف سنیہ
صفہ الیہ سرفصلہ جہا اولو رسالت روس آثار عقیقہ متنی مدبرک منجور سالیہ
نت وکذا ایچہ حیدر مدبرہ صابطہ طرفہ ارانہ سرفصلہ اولیہ وکذا سرفصلہ
در پیرک احوالک قنہ تجس وکذا سرفصلہ حیدر نقہ سہ حیدر با شمس
برکہ انہ ۶ تاریخ تلمہ حیدر فرودہ راجای اولو سرفصلہ وکذا وکذا
در کار بوفہ حیدر اساتید حیدر وکذا برمودہ وکذا حیدر اولیہ سرفصلہ
نت وکذا ایچہ حیدر حیدر سرفصلہ رغبت حیدر حیدر اصلک وکذا سرفصلہ
وکذا سرفصلہ حیدر سرفصلہ حیدر سرفصلہ حیدر سرفصلہ حیدر سرفصلہ حیدر

تظلم
مکتبہ عثمانی
عدلا
۲۵۸

داخلیہ نظام جلیس جانب عالیہ

موصاف

دوئلو اقدم حضرتی
 تحقیقات فیہ ایچونہ در سعادت ایر قوردون لاخلندہ اجری سیاحت ایرہ جیک اولادہ در سعادت روس انما عتیقہ کلبتی مدیری موسیو ویسیانکی
 کت و کنار ایرہ جکی مملکہ مأموریه ضابطہ طرفندہ الریہ تسہلات اولنی فرق رسیدہ دست تعلیم اولادہ ۶ دیوہ ایچہ تاریخی و در تجوز
 لفقہ دت نومرولی تذکرہ علیہ داورانہ ایریلینج جو ییلون ارادینہ حضرت بلدی حکم عالیہ انتقالاً بر قلم جورلی تیلہ ووقعی اولادہ
 طلب اولدینج مأمور مخصوصہ خارجیہ نظری دولتویت حضرتیز تیر اولدینجی کبی ۶ دیوہ ایچہ تاریخی و در تجوز لفقہ دت نومرولی
 ووصافہ اشارای تذکرہ علیہ جناب نظامی بیلدی حکم سیمہ توفیقاً کفوسہ سریشہ ویرلیک اھولنک تحت تجسس و نظارتہ
 بولندیرلی دخی لازم کلندہ تومیہ و تینی ایلدی ایرج قوردونہ داخلی اولادہ ووسعت و جاسمتی در کار بولناہ مملکہ مھام من
 اصف اکر سیدی جورلینجی و جھ شروعات جلیسہ مربوطہ بر جومہ قضالی حاوی اولدینجہ تصویب جورلینجی و کفوسہ
 سریشہ ویرلیر بیلیمک احتمالی وارد اولدینجی تقدیرہ موسی ایچ کت و کنار ایرہ جکی مملکہ قاترھادی معرفتہ و غایت خفض صورتہ
 احوال و حرکاتک نظامت و تجسس لندہ بولندیرلی فرق اطاعت مشایخ و صابای مخصوصہ اجراسی مؤلفہ مقصد کبی کویشورلیج
 اولیاجہ امر و فرمانہ حضرت مدد الامرکد - ۶۷

صہطری
۲
۳

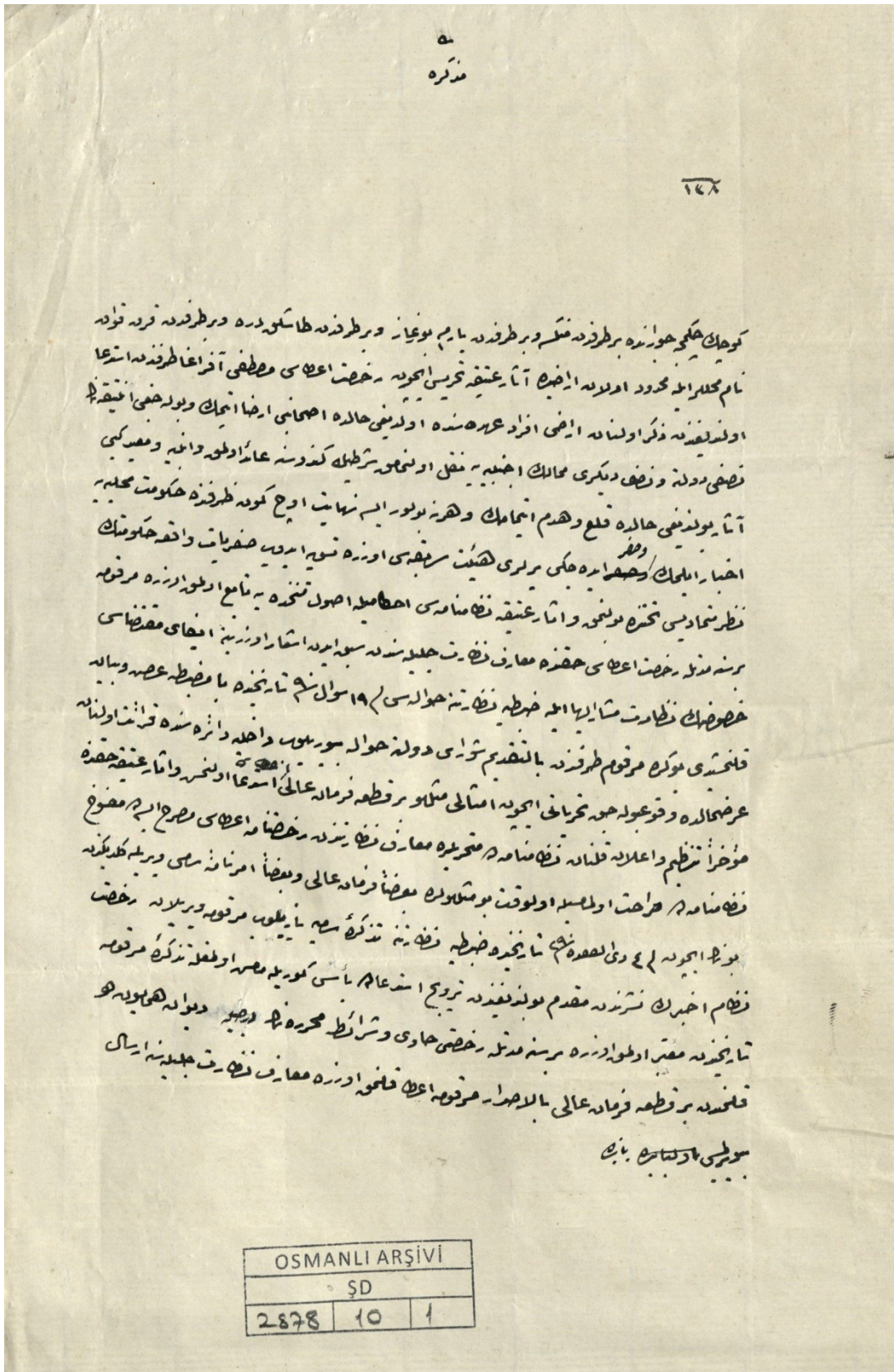
DH-TMKT 428/21

4

Belge 6. sayfa 2

ردیف نومردگی		مختصه تہ امرا بقادریہ خوردہ رکن سابقہ اندوختہ		فصلیہ نومردگی
رقم نمونہ نومردگی		روسا کئی مددی اوسینکی بہ بنیادہ اراہ فرزند		عموم نومردگی
سودہ بہ ربط اوشاندہ وزارت		فصلیہ نومرد		فصلیہ نومرد
جنسی	تاریخ	نومردگی	۱۶۵۰ ۱۳۷	۵۰۷۴۴
۲۱۱ ۲۱۱	۱۰ ۱۰ ۱۰	۴۴۹		۴۹۰۰۰

اوراق مدیر	معیار	دائرة	خلاصہ ماہ	دفتر نومروی	تاریخ و روز
	عیق	۱۳۳۰	فصلیہ حدودیہ، تاریخہ تحریر سنیہ، تاریخہ الحاقہ، تاریخہ	۱۳۳۰ ۲۱۷	۱۳۳۰ ۲۱۷
			روضہ و اضافہ و تصدیق صوریہ مذکرہ مورخہ مورخہ		علاوہ ۱ ۱ ۱ ۱

OSMANLI ARŞIVI		
ŞD		
2878	10	2

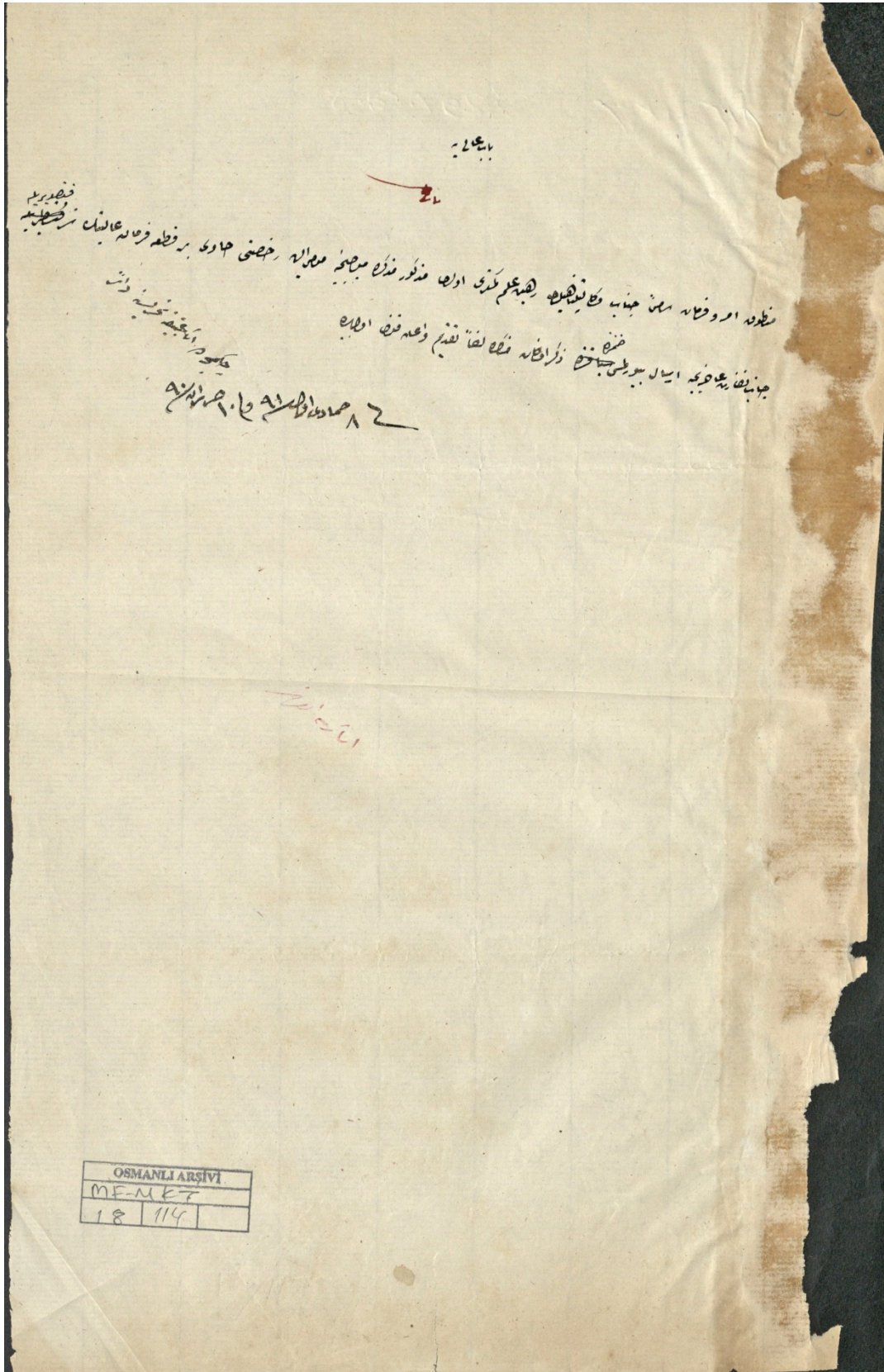
Belge 7. sayfa 3

قیمت فروش
۱

مدرسه جاکوکه آیدر که
 برتولان قضاا بعد حدود اربعه کا نه یازم بوغان ونگنه وقره شوره ودهجی وژ ناراضی در زنگ انا رقیقه خویلی خود بر وجه نفهم معارف عده جیلدنه با استیاضت طلبه لایزاله وریقه تپال استقامت تا جیلد قضا نه سارا لایزاله
 یازم عیلا جاشیم استیاضت تقریر اوله و نه سولای ووشلف قزاعالیس برجه ذوالصغیر تاریکجه خصصتا عده اولدینن مشه بر قطفه نکلده ساره عده نه سارا لایزاله و بر قطفه نکلده ساره حضرت صلحینا هجی ضمیمه عده برجه بنم نه قصد در
 جیلد اولده امانا اسلانو بر عا جزازیم قضا و یازم عیلا عنایتنا و احسان بورش و توضیحه مساعدت علیه جناب و طاب لیسنا هیده شایمانه سورتی بایرک امروز نامه حضرت سر لایزاله کور
 صلح
 مصطفی آفر
 حرکلی

OSMANLI ARŞIVI		
ŞD		
2878	10	3

Belge 8.

Osmanlı Arşivleri Belge No: MF.MKT 18 114 (1291 Ca 08)
 Bahsi geçen şahsın (Mustafa Afer Ağa) Çekmece'de eski eser aramasına ruhsat verildiği

ÖZ GEÇMİŞ		
Adı, Soyadı	Rasih Haldun Aydıngün	
Uyruğu	T.C.	
Doğum tarihi ve yeri	19.08.1958, Adapazarı	
Eğitim Derecesi	Okul / Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Saint Joseph Fransız Erkek Lisesi	1978
Üniversite	Boğaziçi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği	1984
Yüksek Lisans	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji	2013
Doktora	Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	
İş Deneyimi	Kurum	İş Dönemi
İhracat Pazarlama Müdürü	AKPA Tekstil İhracat Pazarlama A.Ş.	1984-1994
Serbest Çalışma		1994-2002
İhracat Pazarlama Müdürü	Ritaş Holding A.Ş.:	2002-2004
İhracat Pazarlama Müdürü	Akteks Akrilik İplik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	2005-2005
İhracat Pazarlama Müdürü	GÜNÖZ Tekstil ve Kimya İşl. San. Tic. Ltd. Şti.	2005-2012
Yabancı Dil	Fransızca - Mükemmel İngilizce - Mükemmel Almanca - Temel	
Yayınlar - Kitap - Arkeoloji		
<i>Uygar Dünyanın İlk Yıkılışı M.Ö. 1200, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2014</i>		
Yayınlar - Kitap - Dağcılık, Bilim Kurgu, Denemeler		
<i>2000'li Yılları Öyküleri, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1987</i>		
<i>Aladağlar Bazı Rotalar ve Genel Bilgiler, Redhouse Press, İstanbul, 1987</i>		
<i>Aladağlar - An Introduction, Redhouse Press, İstanbul, 1988</i>		
<i>Doğada Yaşam ve Gezi Notları, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1992</i>		

<i>Benimle Dağa Çıkar mısın?</i> , Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1993
<i>Ne Mutlu İhracatçyım Diyene</i> , Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1995
<i>Bir Zirve Daha Var</i> , Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1996
<i>Toso - Dağın Ötesi</i> , Uçan Balık Yayınları, İstanbul, 1996
<i>Boğaziçi ve Ötesi</i> , VE Yayınları, İstanbul, 1999
<i>Planımız Katliam</i> , Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2001
<i>Dağın Var mı Derdin Var</i> , Homer Kitabevi, İstanbul, 2001
<i>Boşanan Adam</i> , Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005
<i>XP ya da Her Şeyin Bedeli</i> , Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2005
<i>Erkekler Mağara Adamından...</i> , Cinius Yayınları, İstanbul, 2008
<i>Koyun Paradoksu</i> , Astrea Yayıncılık, İstanbul, 2009
<i>Ağlasun Yürüyüş, Tırmanış Rotaları</i> , Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2013
<i>Türkiye ve Avrupa'da 65 Güzel Tırmanış Rotası</i> , Arkeo Pera, İstanbul, 2015
<i>Düşünceler</i> , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2018
Yayınlar - Makale / Kitapta Bölüm - Arkeoloji
Kazı Alanında Birkaç Gün, <i>Gezi & Traveller</i> , sayı.21, 1996
Göbeklitepe, <i>Hollidays News from Turkey</i> , Güz Sayısı, 2001
İkiztepe, <i>Atlas</i> , sayı. 104, 2001
Sagalassos, <i>Art Décor</i> , sayı.97, 2001
Göbeklitepe, <i>Skylife</i> , Mart Sayısı, 2001
İstanbul'un Kayıp Şehri, National Geographic Türkiye, Kasım 2008 sayısı, 58-72, 2008
Discovering an Ancient landscape", Dig into History, Michigan ABD, ss.46-47, 2016
Digging Trough Strata", Dig into History, Michigan ABD, ss.48-51, 2016
The Waterworks", Dig into History, Michigan ABD, ss.52-53, 2016
Bathonea's Dead", Dig into History, Michigan ABD, ss.54-56, 2016
Reading a Brick", Dig into History, Michigan ABD, s.57, 2016
Kazıya Başlarken, <i>İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları</i> , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, XIX-XXVIII, 2017
Tunç Çağlarında Karadeniz-Marmara-Akdeniz Arasında bir Aktarma Limanı: Küçükçekmece, <i>İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları</i> , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 125-134, 2017
Avcılar'da Çağlar Boyu, Uluslararası bir Aktarma Limanı (Bathonea), <i>Bütün Yollar Avcılar'dan Geçer - Uluslararası Avcılar Sempozyumu 15-16 Mart 2018</i> , Alev Yayınları, İstanbul, 105-114, 2018
(Aydingün Haldun, Aydingün Şengül), Tarih Öncesi Çağlarda Dünya Ticaretinin Merkezindeki Karadeniz, <i>Karadeniz Jeopolitiği</i> , Beta Basım Yayım, 3-8, İstanbul, 2018

Yayınlar - Ortak Yazarlı Makaleler - Arkeoloji
Aydingün Ş., Aydingün H., Özdemir O., “Athyra’ya Dair Arkeolojik Bulgular Büyükçekmece Araştırmaları”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı.150, ss.1-12, 2015
Aydingün Ş., Eğilmez A. H., Aydingün H., Gürbüz İ., Gürbüz G., Albürek M., Küçükali G., Kuruçayırılı E., Erdem B., “İstanbul Çatalca/İnceğiz-Maltepe’deki Yer Altı Yapıları”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı :149 s.115-126, 2015
Aydingün Ş., Aydingün H., “Erken Demirçağ’da “İstanbul Boğazı” Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu’ya Geçişine Ait İlk Bulgular”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 2013
Yayınlar - Popüler Yazılar
1987 yılından başlayarak 40'tan fazla yerli ve yabancı dergide ve gazetede Seyahat, Dağcılık, Müzeler, Bilim Kurgu konularında 300 civarında yazı yayınlandı
Uluslararası Kongrelerde Sunulan Bildirler
How did Dardanelles and Bosphorus were crossed from Mediterranean to Black Sea during the Bronze Age “, Symposium of Mediterranean Medieval Studies – 19/21 May 2017 – Kemer/Antalya
Bathonea as a Potential Prehistoric Transportation Hub” Symposium of Mediterranean Medieval Studies – 17/18 Mart 2016 - Wroclaw/Polonya, 2016
A Transit Harbor in Antiquity between Europe and Asia: Istanbul Bathonea”, 20th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists – 10-14 September 2014 – Istanbul/Türkiye
Surface Material from the Istanbul Prehistoric Survey and the PPN”, 20th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists – 10-14 September 2014 – Istanbul/Türkiye
Archaeological Findings of Thracian / Phrygian Tribes’ Crossing of Bosphorus” (ITA) İstanbul Prehistoric Research Project, SOMA-Moskova/Rusya 25/27 Nisan 2013
Istanbul’s Küçükçekmece Lake’s Bathonea Excavations – 2012 Season” SOMA-Moskova/Rusya 25/27 Nisan 2013
SCI Dergilerde Yayınlanan Fotoğraflar
Current World Archaeology Magazine, sayı.73, Şengül Aydingün tarafından yazılmış “Bathonea, Discovering a Lost City Where Europe Meets Asia” fotoğrafları, 2015

Archaeology Magazine Web sitesinde yayınlanan, Mark Rose tarafından yazılan, "Assos Online Tour" çalışmasının tüm fotoğrafları, 2008
Archaeology Magazine, Cilt.61/s.6, Sandra Cham imzası ile yayınlanan "The World's First Temple" yazısının fotoğrafları, 2008
Archaeology Magazine'de Mark Rose imzası ile yayınlanan "Under Istanbul" yazısının tüm fotoğrafları, 2007
The INA Quarterly, Cilt.34/s.3, kapak fotoğrafı, 2007
Archaeology Magazine, Cilt.56/s.6, sayısında yayınlanan, Mark Rose & Şengül Aydıngün tarafından yayınlanmış "Ayasofya" ana yazısının tüm fotoğrafları, 2001
Diğer Arkeolojik Fotoğraf Çalışmaları
Dig Into History, cilt.18, sayı.2, 2016
National Geographic Türkiye Kasım 2008 sayısındaki yazarı olduğum, İstanbul'un Kayıp Şehir yazısının fotoğrafları, 2008
Yapı Kredi Yayınları, Şengül Aydıngün tarafından yazılan "Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları" kitabında 170 fotoğraf, 2005
H. Craig Merchert, "A Dictionary of Lycian Language" kapak fotoğrafı, 2004
Türkei – Antalya und die Türkische Riviera rehber kitabının ortak yazarı ve fotoğrafçısı, 2002
Toplamda 82 Antik kentin fotoğraflanması, 1996-2001
Arkeoloji Kazı ve Araştırmaları Bilim Heyeti Üyelikleri
2000-2001 - İkiiztepe kazıları bilim heyeti üyesi
2007-devam - ITA İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları bilim heyeti üyesi
2009-devam - Kültür ve Turizm Bakanlığı & Kocaeli Üniversitesi adına Bathonea Kazıları Koordinatörü
2017-2018 - Dana Adası sualtı arkeolojisi araştırması bilim heyeti üyesi
Jüri Üyelikleri
16. Kemer Sualtı Günleri, 2017
15. Kemer Sualtı Günleri, 2016
Xasiork 2002 Kısa Öykü Yarışması, 2002
Nostromo Bilimkurgu Kısa Öykü Yarışması, 1999
DOGAY – Doğada Görüntü Avcılığı, 1997
DOGAY – Doğada Görüntü Avcılığı, 1996

Halen Sürdürülen Hobi / Spor

Dağcılık

Maraton / Ultra Maraton

